

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

VII. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1911.

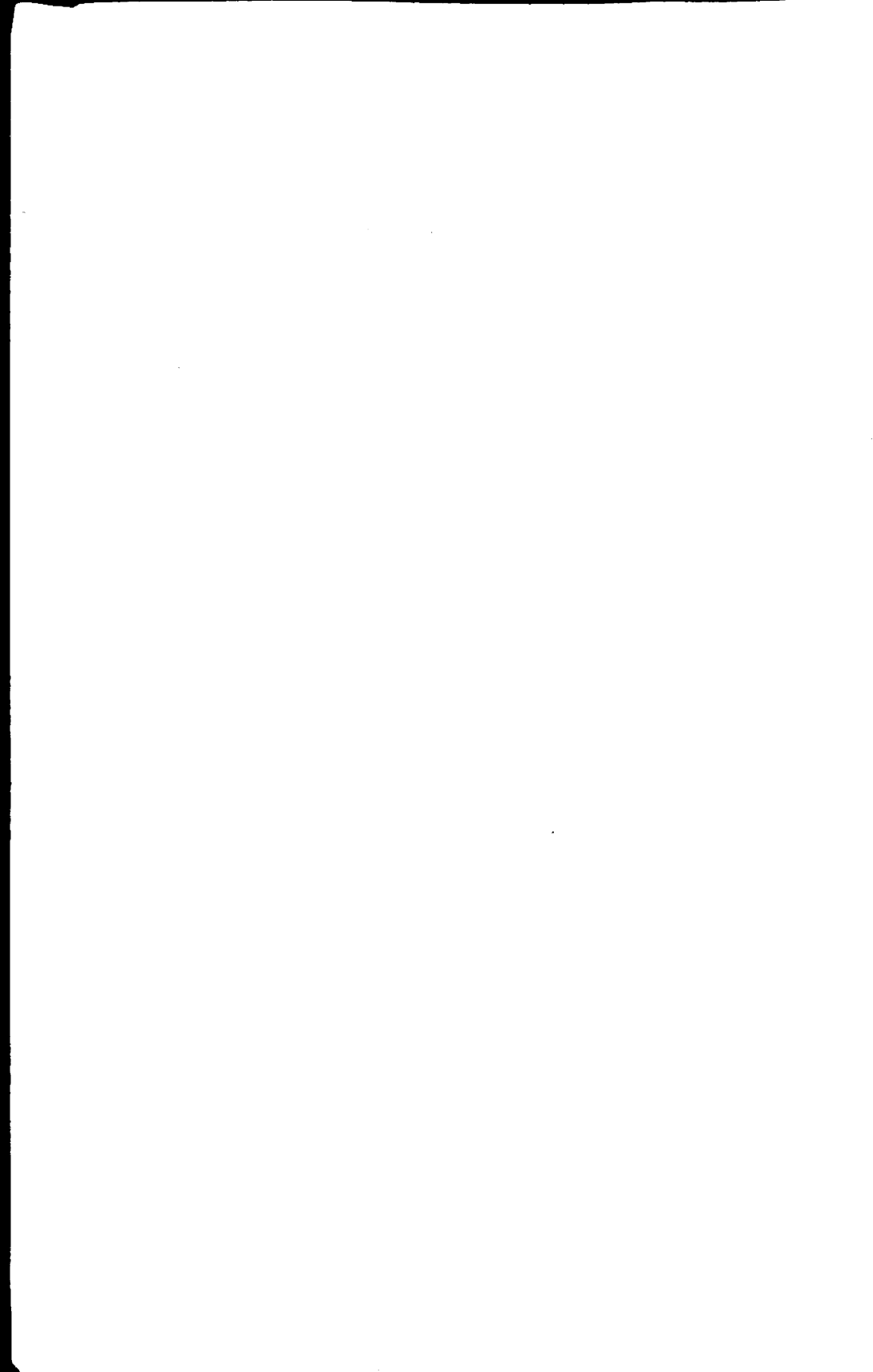
NYRIS...
MIDVED...
1949 376

F4172/75

1966

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1911-ben.

	Berezik Árpád, Budapest (1906)	200 kor.
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 "
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 "
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 "
5	Gombocz Zoltán, Budapest (1903 és 1910)	300 "
	Győr: Pápóczi prépostság könyvtára (1908)	200 "
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 "
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 "
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 "
10	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 "
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 "
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 "
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 "
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 "
15	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 "
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 "
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 "
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 "
	Lehr Albert, Budapest (1910)	200 "
20	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 "
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 "
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 "
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 "
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 "
25	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 "
	Rada István, Veszprém (1905)	200 "
	Rust József, Budapest (1906)	500 "
	Semsey Andor, Budapest (1904)	2000 "
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 "
30	Ifj. Szinnyi József, Budapest (1906)	200 "
	Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 "
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 "
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 "
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 "
35	Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	200 "
	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1911)	— "

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. JANUÁR.

1. SZÁM.

Nyüst.

E szó eredetéről mind a mai napig nincsen olyan magyarázatunk, a melyet minden hozzáértő nyugodt lélekkel elfogadhatna. CZUCZOR-FOGARASI részint a *nyüni*, részint pedig a *nyüzsögni* igével hozza össze, a nélkül hogy e kétféle feltevessel a szó alakját is megmagyarázná. BUDENZ eredeti magyar szónak tartja (vö. MUGSz. 430), alapszava **nyü-*, illetőleg **nü-*, s mint ilyennel rokon vele a finn *niisi* (gen. *niiden*: nyüst), észt *nié*, gen. *nī'e*. BUDENZ állítását ismételi a TMNy. is. Az egybevetett finn szavakkal azonban nagy baj van. THOMSEN „Beröringer melleme de finske og de baltiske Sprog“ (Köbenhavn 1890) cz. műve 203. lapján ugyan is kimutatja, hogy a finn, vót *niisi*, észt *nié* „weberschaft, haftel“ a finnségben litván-lett jövevényszó (vö. litv. *nytis*, rendszeren többesben *nytys* „die hewelten oder schäfte am webestuhl; *dvi-nytis*: gezwillicht, zwillich, *tri-nytis*: gedrillicht, drillich; lett *nite*, többes *nites* weberheftchen, spricker zu zäunen, sprossen in einer leiter, *trinitis*: drillich“ stb.). Minthogy a m. *nyüst* ~ finn *niisi* stb. egybevetés hangalakilag amúgy is nagyon kétséges volt, THOMSEN kutatása után kétségtelennek tarthatjuk, hogy a két szó közül legalább a finn nem tartozik a finn-ugorság eredeti szókészletéhez.

Az a mentő-kísérlet, a melyet MUNKÁCSI BERNÁT próbált meg a NyK. XXV. 282. s különösen 350. lapján, nézetem szerint, nem sikerült. MUNKÁCSI itt a m. *nyüstöt* egybeveti a már említett finn *niisin* kívül a finn *niini* (hárs, hám, faháncs) és a tavdai vogul *niux* (ebben *polna-niux*: „szösz, kenderszösz“) szavakkal, s azt igyekszik bizonyítani, hogy e szavakban eredeti *-kt-* volt, a mely a magyarban *st-*vé lett. Biztos dolog, hogy a MUNKÁCSI által egybevetett finn *niini* ~ vog. *niux* szavaknak egymáshoz semmi közük sincs, az is biztos dolog, hogy a finn *niini* és a m. *nyüst* sem tartozhatnak össze.

Figyelemreméltó azonban a tavdai vogul *núχ* és a m. *nyüst* viszonya. WICHMANN GYÖRGY kimutatta (MNY. IV. 296), hogy a magyar szóközépi (ma szóvégi is) *s*-sel váltakozó *-st* hangcsoport (vö. *füst*, *lusta* stb.) eredetibb szóközépi finn-ugor *-š* (*ś*, *č*, *č'*) + *k*-hangkapcsolatokból is fejlődött, s ilyen példákban ma a vogulban (és az osztjákban) szóvégi *-χ* megfelelés is előfordul; ilyen eset a m. *vas* ~ *üst* (= „ezüst”), melynek a vogulban *voχ* (réz), osztjákban *voχ*, *vaχ* (fém, ércz, vas, pénz) felel meg. Ha már most ki tudnók mutatni, hogy a vogul *núχ* szó *χ*-ja is eredetibb finn-ugor **š* + *k* (**č* + *k*) hangkapcsolat folytatása, a magyar *nyüst* ~ vogul *núχ* egybevetés ellen alaki szempontból nem tehetnénk kifogást. De csak hangalakilag, a jelentések összeegyeztetésével akkor is sok bajunk volna („szösz, kenderszösz“-ből takács műszóként „szöszfonal“).

Az a meggyőződésem, hogy az alábbi sorokban egy olyan magyarázatot nyujtok, a mely a m. *nyüst* szó eredetét — alakilag és jelentésileg, s a mi ez utóbbival összefügg, tárgyilag — teljesen kifogástalanul világítja meg.

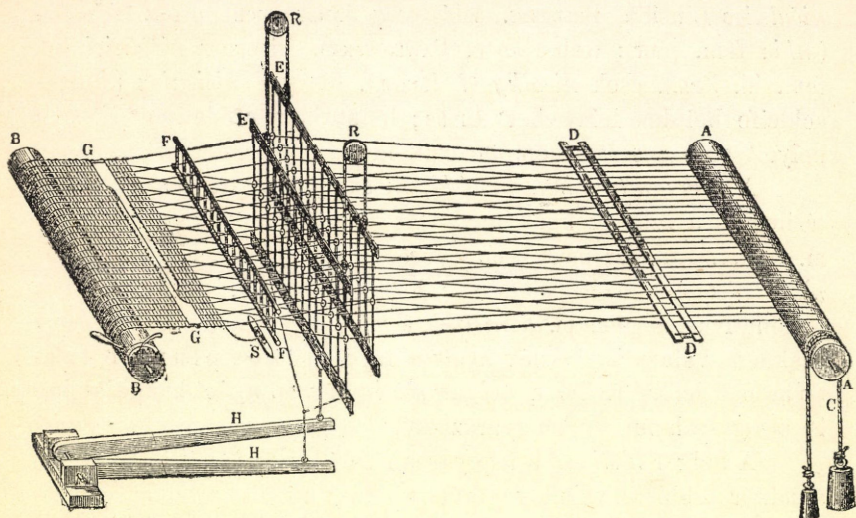
Azzal kezdem, hogy a *nyüst* eredetileg csakis takácsmesterségi műszó volt; ezt vallják régi szótáraink és egyéb emlékeink egyaránt. Hogy a takácsmesterségben mit jelent a *nyüst*, az világosan kitetszik az alábbi rajzból, a melyet FRECSKAY JÁNOS „Mesterségek szótára“ czimű kitünő munkájából vettünk át.

A szövőszéknek egy része, a mi a rajzon *EE*-vel van jelezve, a *nyüst*, illetőleg *nyüstök*. FRECSKAY ezt írja rólok: „*EE* a levelek, a *nyüstök* (Schafft, Flügel), a melyek egy-egy felső és alsó pálczából: a *nyüst*-pálczából (Schafftstab) állanak s az ezek között kifeszített czérnafonalakból: a *nyüstfonal*akból (Litze, Haarlauf, Hefte)“. Teljesen megegyeznek e leírással régibb szótáraink adatai is; PP. szótárának ÉDER-féle kiadása szerint *nyüstfonal* = „diejenigen fäden, welche von den webern in den aufzug eingetragen werden, und mit denselben eigentlich das gewebe ausmachen“ (másutt „garntümmer“, „haarlauf“). Minthogy pedig ezek a *nyüstök* rendesen a vászonnak való szőttemény fonalainál vastagabbak és erősebbek (sokszor durvább kenderkóczból készülnek), érthető, hogy a *nyüst*nek „gorombább fonál“ (hálóhoz, csizmadiáknál ugyanaz, a mi a *dratva* MTsz., CzF.) jelentése is fejlődött.

A mit mi már most a szövőszéknél *nyüstök*nek nevezünk, annak a szláv nyelvekben a következő elnevezései vannak:

Szláv *niti* „fonal“ szóból képzett többes nominativusi alak van a következő szláv nyelvekben: szerb *niti* (genit. *nitā*, fem. plur.) ,webertrumm, licia‘ (VUK³, IVBR.; a *nit* szónál pedig ez van: „a legtöbbször többesben: *niti* használatos, de hallható egyesben is [:régi dualis] u dva *nita*, u četiri *nita*“ = két nyüstös, négy nyüstös) | szlov. *niti* fem. plur. ,weberzeug, webertrumm‘ (JANEŽIČ, MIKL. EtWb.) | kisor. *niti* plur. ,zwei hölzerne werkstücke beim webstuhl‘ (ŽEL., MIKL. EtWb.).

A *nyüst*, illetőleg *nyüstök* másik szláv neve a *nit-* („fonal“) *-ja* v. *-je* képzővel alkotott származéka. Tudvalévő dolog, hogy egy őszláv **nitja*-ból (így is: **nifa*, **nitja* is), v. **nitje*-ből az egyházi szlávban és a bolgárban szabályosan *ništa*, *nište* lesz. Ezt a *ništa*, *nište* (filum) alakot meg is találjuk MIKLOSICHNÁL (lásd Lex. p.; EtWb.; kicsinyítve *niška* ŠČEPKIN Učebnik 89, *niška* DUV.,

GEROFF, *ništica*, *nišica* DUV., GEROFF).* A többi szláv nyelvben a *-tj*-ből eredt egyházi szláv és bolgár *-št*-nek ez a megfelelése: szerb-horvát, sto- és ča-nyelv. *ć*, kaj.-nyelvjárás *č*, szlovén, orosz *č*, cseh, tót, lengyel *c*. E hangmegfelelést figyelembe véve, az ősszláv

* Megjegyzem, hogy a *ništa* alakot MIKLOSICH az egyházi emlékekben előforduló plur. instr. *ništami* alapján következtette ki; ugyanezen adatokból SREZNEVSKIJ Mat. egyes nom. alakul *nište* szót vesz fel, nézetem szerint MIKLOSICHNÁL helyesebben. Ez esetben a *nit*-hez *-je* képző járult.

**nítj* (a, -v) szó származékát ismerhetjük fel a „nyüst“ következő szláv neveiben:

Maczedón-bolgár *nišć* (webertrumm, niti kod stana', MIKL. Lex. p., EtWb.).

Bolgár *ništi* (fem. plur. nom. Duv., írva *ništy*-nek GEROFFnál, egy. nom. lehetne **ništa* és **ništo* is; ,kammlitze').

Bolgár *ništélki* (plur. nom. fem. Duv., *ništelky*-nek írva GEROFF szótárában; az egyes nominativus **ništélka* volna; képzett szó, a bolg. *ništja*, -iš: einfäden ige származéka; vö. még ehhez egyházi szláv *ništenije*: kammlitze SREZNEVSKIJ Mat. és szerb *ničénja*: das antrummen, praeparatio liciorum VUK³). Ez a *ništélki* részletesen le van írva tárgyi szempontból a bolgár minisztériumtól kiadott Sbornik XVIIIa. kötetében (102., 103. l.).

Egyéb ide tartozó szláv nyelvi alakok: szlovén *ničnice* (fem. plur., ,kammlitze bei den webern' Pleterš.), kaj.-horvát *ničalnice* (,insilia' BELLOSZT., *ničalnica* JAMBRESSICH), orosz *ničenicj* (-nki: fem. plur.: weberkette, PAWLOWSKY), kisorosz *ničelnici* (pl. fem. id. ŽEL.), cseh *nicalky* (? JUNGM.), lengyel *nicienica* (,fadenschleife bei dem leinweber' LINDE; lehet, hogy eredetibb **ničénica* helyett való s akkor nem tartozik ide).

A szláv *niti*, *ništi*, *ništélki*, *ničenicj* stb. tárgyilag is, jelentésileg is a szövőszéknek ugyanazt a részét jelölik, a melyet a m. *nyüst*. Én már most a m. *nyüst*-ről azt állítom, hogy a bolgár *ništi* átvétele; azért mondom, hogy a *ništi*-é, a mely többes nominativus, s nem pl. a *ništo*-é, a mely egyes nominativus, mert csaknem valamennyi szláv nyelv a *nyüst* öket plurale tantum-mal jelöli. Ebből a bolgár *ništi*-ből a m. *nyüst* hangalakilag is kifogástalanul megmagyarázható.

A bolgár *ništi*-ből a magyarban legelőször **nisti* lett. Akkor, a mikor többi szavaink végéről is eltűnt a nyílt szótagban álló -i (a mikor pl. *pinkusti*-ből *püinköst* lett), a régi m. **nisti*-ből is *nist* lett. A régi magyar emlékekben találunk is egy *nist* írott alakot (vö. Schläggl szój. *nysth*, OklSz. *nisth*, *nyst*, *nizt*), de nagy kérdés, szabad-e ez alakokat *n*-nel olvasnunk. Azt hiszem, ez írott alakok inkább *nyist*-nek olvasandók (vö. mai népnyelvi *nyist*, *nyíst* alakokat MTsz.). Hogyan magyarázandó a szókezdő *ny*? A keleti bolgárban az *e* és *i* előtt álló *n*: *n*-nek is hangzik (vö. MILETIČ, Ostbulg. 95, 232); fel lehetne tehát tenni, hogy a mi *nyist* szavunk egy bolgár nyelvjárási **ništi*-ből való. Én azonban ezt a magyarázatot nem tartanám helyesnek, azért, mert az említett

bolgár nyelvjárási sajátágnak a régi irodalomban semmi nyoma. Az ó-egyházi szlávban (ó-bolgár) a szókezdet *ni-*. Szerintem az *ny* a magyarban fejlődött, még pedig vagy úgy, hogy hanghelyettesítéssel lett bolgár *ni-*ből m. *nyi-* azért, mert nyelvünkben csupán *nyi-* szókezdet van s volt,* vagy pedig későbbi jésüléssel mint a *nyőni*, *nyőstény* szavakban. Szláv szókezdő *n-* néhány más esetben is *ny-nyé* lett a magyarban, de e változást inkább hasonulással magyarázhatják (*nyavalya* < *nevalya* < *nevolya* < szláv *nevola*; *nyoszolya* (analógiás alakulás régibb m. *noszolya-*, *noszola-*ból) < szláv *nosilo*). Egyszóval a m. *ny* nyelvünkben fejlődött eredetibb *n-*ből. A szó első tagjában levő *i* > *ü* is teljesen szabályos magyar hangtani fejlődés.

Ezek után azt hiszem, mi sem állja útját annak, hogy a m. *nyüstöt* ne bolgár-szláv jövevénynek tartsuk. A bolg. *nüsti-*ből szavunkat kifogástalanul megmagyarázhatjuk tárgyilag, jelentésileg és hangalakilag. S ha az általam nyújtott magyarázat helyes, — s erős a meggyőződésem, hogy az — akkor bolgár-szláv jövevénysszavaink egy fontos szóval szaporodtak, a melynek bolgár eredetét ugyanazon hangtani criterium bizonyítja, mint a *mostoha* és a *Pest* szavakét.

MELICH JÁNOS.

Maga.

(Fejezet a történeti mondatanból.)

Az indogermán és a finnugor nyelvek története egyaránt bizonyítja, hogy a reflexív névmás a nyelveknek nem ősi tulajdona, hanem csak hosszú fejlődés után való, meglehetősen kései szerzeménye. Az ó-indus nyelvben például még nyoma sincsen; a classikus szanszkritban már megtalálható, de a névmásoknál szokatlan világos etymologia kétségtelenné teszi, hogy jelentés-változás útján való újabb fejlődéssel van dolgunk: a classikus szanszkrit a reflexív viszonyt a *tanü* és az *ätmán* szóval fejezi ki; az első szó *testet* jelent, a második *lelket***.

Ezt a mondatot pl. *megölte magát* a cl. szanszkrit ilyenformán mondja: *megölte a testét* (v. *lelkét*). Hosszú idő kell ahhoz,

* Az egyetlen *nincsen i-*je eredetibb *-ë-*ből való, vö. Nyr. XIII. 197, máskép XXXIX. 242: *nem-is-van*.

** DELBÜCK B.: Vergl. Syntax der indogerm. Sprachen I. 477.

míg egy-egy ilyen szó a családjától etymologiailag elszigetelődik és jelentésében külön életet élve, végre valóságos névmássá válik.

A cl. szanszkrithoz hasonló viszonyokat találunk a legtöbb finnugor nyelvben. Különösen érdekes a mordvin, a melyben a *þre, þra* (fej) szó szerepel refl. névmással: *es þrants af þejši*: nem látja magát (fejét).* A mordvinban van még egy másik refl. névmás is: *es*. PAASONEN meggyőzően bizonyítja, hogy ezzel a szóval egy eredetű a finn *itse*, észt *ise*, lapp *ješ*, zürjén-votják *atš, aš* 'maga', s hogy mindezek összefüggnek a 'lélek' jelentésű vogul *is*, osztj. *is* szóval; ezt annak a kimutatásával teszi kétségtelenné, hogy a különféle finn-ugor nyelvekben még ma is van valami nyoma a refl. névmás eredeti 'lélek' jelentésének.**

Hogyan fejezték ki a különféle nyelvek a refl. névmás kifejlődése előtt az ilyen szerkezeteket: Az Úr *magához vette* szegényt? A codexek korában az egész magyar nyelvterületen és egyes nyelvjárásokban ma is így hangzik ez a mondat: Az Úr *hozzá vette* szegényt. Der Herr *nahm* den Armen *zu ihm* — így mondták a felnémetben még a XVI. században is (*zu sich* helyett). 'Viel sind . . . von Felsen abgestürzt und haben *ihnen selbst* die schwere Zeit verkürzt (*sich selbst* h).'*

A személyes névmás (és a magyarban még a viszonyragok birt. személyragozása) volt tehát a refl. viszonynak a kifejezője, és az olyan nyelvekben is, a melyeknek látszólag eredeti refl. névmásuk van (pl. a görög, latin), meg lehet állapítani, hogy az eredetileg mutató, tehát 3. személyű névmás volt; a német *sich* is ilyen eredetű. Nyelvünk legközelebbi rokonainak, a vogulnak és az osztjáknak ma sincs visszaható névmása, hanem a személyes névmásnak van refl. használata is, legföljebb még valami nyomósító szót függesztenek hozzá. †

A magyar *maga* jelentésében már elszigetelődött a vele etymologiailag összetartozó *mag* szótól, de azért ez az összetartozás egészen világos; BUDENZ is a *mag* szóból származtatja és

* NyK. 13 : 54; PAASONEN, Mordwinische Chrestomathie, 114. l. Különben a magyar 'fej' szónak is van ilyen használata: Arra nem adom *fejemet* (magamat). Most *fejemre* várom a kaszást, a halált (magamra). (Vö. LEHR : Ak. Ért. 1902 : 571.)

** Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen Völkern (Journal de la Société Finno-ougrienne XXVI).

*** JEITTELES : Das nhd. Pronomen, Zschrift f. d. Phil. 25 : 309.

† FUCHS D. : KSz. 10 : 328, MUNKÁCSI BERNÁT, Ugor Füz. XI, 14.

egybeveti a votj. *mugor* ‚leib‘, zürj. *mīgör* ‚körperwuchs‘ és cser. *mogur* ‚corpus‘ szókkal. Szerinte tehát a *mag* eredeti jelentése test és a mai ‚semen‘ jelentése csak későbbi fejlődés.*

Ilyenformán a magyar refl. névmás fejlődése ugyanonnan indul ki, a honnan a zürjén vagy az irodalmi szanszkrit nyelv refl. névmása. Ennek a fejlődésnek a megindulása nem is lehet nagyon régi, mert hiszen a nyelvünk történetének az a rövid szakasza, a melyet emlékek alapján ismerünk, még tisztán mutatja a *maga* lépésről-lépésre való előnyomulását.

Mielőtt a *magá*-nak ezt a térfoglalását ismertetném, egy érdekes különbségre akarok rámutatni, a mely a magyar és az indogermán nyelvek refl. névmásának használata közt tapasztalható. A magyar nyelv kifejlesztette a reflexiv névmást mind a három személyre nézve (*magam*, *magad*, *maga*), az indogermán nyelvekben csak a 3. személyű van meg (*se*, *sich*). Magyarázata az, hogy a különféle nyelvekben a refl. névmást a kétértelműség elkerülésének a szükséges volta teremtette meg; erre a célra azonban a 3. személyű reflexiv névmás meglétele tökéletesen elegendő, mert az 1. és 2. személyben kétértelműség nem származhatik; ezért van, hogy az indg. nyelvek az 1. és 2. személyű névmást reflexivumképen is használják, legfeljebb valami nyomósító szóval erősítik (fr. *me*, n. *mich* = *engem* és *magamat*). Hogy a magyarban minden személyre kiterjed a reflexivum, azt a birtokos személyragozásnak tulajdoníthatjuk, mert ennek a segítségével egyetlen tőből könnyű volt mind a három személyre kifejleszteni.

* * *

A *maga* névmásnak sokféle használatát három csoportba oszthatjuk: 1. Valóságos reflexiv névmás (*se*, *sich*): *ismerd meg magadat*; Istennek ajánlotta *magát*. 2. Nyomósító szó, egyértékű a lat. *ipse*-vel és a n. *selbst*-tel: *Krisztustul ümagátul* vette (VirgC.). 3. *Allein*, *solus*: *Jézust ő magát találák*: *solus inventus est* (Helt. Bibl.).

Az itt következőkben a *magá*-nak főleg refl. névmási szerepéről lesz szó s azt akarom megmutatni, milyen úton-módon terjed a használata mind nagyobb körre, hogyan szorítja ki a személyes névmásokat (illetőleg a személyragos határozó-ragokat), a melyek eredetileg teljesen helyettesítették.

* A *magá*-t a *mag*-ból származtatja RÉVAI is: *Antiquitates* 182. §.

Ha a reflexív névmásról beszélünk, természetesen nem lehet szó a *magá-ról*, mint alanyról, hanem csak mint a mondat tárgyáról és határozójáról. Kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a *maga* refl. névmás először mint a mondat tárgya és részese határozója került forgalomba. Ez a használata olyan régi, hogy ennek a refl. viszonynak a személyes névmással való kifejezésére nyelvünk nem is szolgáltat példát. Ez természetes is, mert éppen ebben a viszonyban támadhatott a személyes névmás használata folytán legkönnyebben kétértelműség. A déli osztyák nyelvjárások beszélői még most is így mondják: *téogat* ivdimet: *meggondolták őket (meggondolták magukat)*,* de már a legrégebb nyelvemlékek se írják azt; Frater Leó félvén *elrejté őt* (e h. magát), hanem: Fr. L. félvén *elrejté önmagát* (VirgC. 42).

Zent att'adnac kezebe aianlom *enen magamat* (VitkC. 99). En ky vagyok Nyirő Imre az felseges kyrál zolgaça, wallom *en magamat* az en lewelemnek rendybe (RMNy. 2b:106. 1554). Ime *ennem magamat* en atte kiterieztoth mezeitelen verős karayd közze zorittom (NagyszC. 81). W teremteth mynketh ees nem my *mymagonkath* (KeszthC. 285). Akaratwuk zerént meg aggwuk *mwnön magwnkat* (SzékC. 41). — Aly meg es *temagadat* az herrwl elne indihad (VirgC. 42). Mutasd meg *temagadat*: ostende te (Helt: ÚT. P. 7). Ved fel *temagadat* és vësd *temagadat* a tengerbë (RMNy. 3:60). Eggesehed *te magadat* en lanimmal (BécsiC. 4). — Es meg mossa vala *ön magat* az kwt főnec vyzeben (SzékC. 75). Es megh éékésyte *ön magat* az ő öltözetyvel (uo. 77). Iudith bee mééneh az ő ymadkozo hazaba, es *ön maghat* öltöztete zör ynghbe (uo. 54). Walaky *ő magath* fel maghaztallya megh alaztathyk Es ky *ő magat* meg alazya fel maghaztathyk (ÉrsC. 196). Foglala *wmagat* ymatsagba (VirgC. 40). Mert ennekem az az en zolgam a kj *w magat* ja[m]borul visseli (RMNy. 3b:25). Testi gyönyörűségre adtak *ő magokat* (Born. Préd. 410). Imadsaghra adak *önnen magokath* (ÉrsC. 161).

Az itt közölt adatok a régi és a mai nyelvszokásnak egy érdekes különbségét mutatják. A mai nyelvhasználat szerint az *enmagamat*, *tenmagadat*, *önmagát* v. *önnönmagát*-féle szerkezetnek csak akkor van helye a mondatban, ha a refl. névmáson van a hangsúly: Szeresd felebarátodat, mint *tenmagadat*. A fönt idézett mondatok mindegyikében hangsúlytalan a refl. névmás és mégis ezt a mai nyelvérzékünk szerint nyomatékos formát találjuk. Kétségtelen, hogy ez a *magának* legeredetibb alkalmazása módja; mikor a refl. viszonynak a kifejezésére elégtelennek kezdik érezni a személyes névmást, akkor erősítésül hozzájárul

* FUCHS: KSz. X. 328

a *maga*, a mely aztán lassanként felszabadul a személyes névmás gyámsága alól és megáll a *maga* lábán is. Már a codexek korában elég sűrűen találkozunk hangsúlytalan helyzetben a puzsta *magával*, sőt egyes nyelvemlékeink (p. Szt. Katalin verses legendája) szinte következetesen a használatában :

Az wrak myhez tharthyak *magokat* (Lev. Tár 1 : 9. 1540). Yo akaratthal mwttatthya hozzank *magath* (RMNy. 3b : 31. 1559). *Magat* az fwldwn el terieztete (VirgC. 41). Az wr istennek zent fya az halálnak közönseeges törweenyeeből *magaat* ky nem vette (ÉrdyC. 485). És jóllehet, ezt így ejté, hogy *magát* tülem elrejté (Kat. 631). Azért vagy *magát* teremté, vagy ő isten nem lehete (uo. 2529). *Magát* így megjelenté (uo. 1374).

SIMONYI véleménye szerint az *enmagam*, *tenmagad*, *önmaga*, *önnönmaga* az *en*, *ten*, *ön*, *önnön* alakokban a személyes névmásnak ősi finnugor *n*-ragos genitívusát őrizte meg (BUDENZ-Album 60). Ezt a felfogást vallja SIMONYI a *Magyar Nyelv* cz. könyvében is; SZINNYEI ennek a könyvnek második kiadásáról irt bírálatában nem tartja ezt a véleményt elfogadhatónak (NyK. 35 : 434). Nem tudok ehhez az alaktani kérdéshez hozzászólni, azt azonban a mondattani vizsgálat kétségtelenné teszi, hogy az *enmagam*, *ömaga*, *önnönmaga* birtokviszonyos és nem értelmezős kapcsolatok; ha ez magából a szerkezetből nem volna is világos, egészen meggyőz bennünket róla egy másik nyelvtörténeti jelenség. A codexek korában, tehát a mikor még az *ömaga*, *önnönmaga* hangsúlytalan helyzetben is használatos volt, nyelvünk mindig kiteszi a személyes (illetőleg birtokos) névmást a birtokszó előtt :

És az nemes sziz az ő anyjának halálának utánna gyötete mellő . . . huszonnégy nemes tiszta szizeket (Toldy : Sz. Kat. leg. 215). Meggyujtá ötet szentlélek úristen ő szent *malasztjának* miatta (uo. 221). Ezt látván az ő szent *anyja*, monda az ő szép *fiának* (uo. 224) Szent Katerina ezen ő *szívének* bánatjának miatta megsebhevék (uo. 235).

Ha itt még lehetne is latinosságra gondolni, semmi esetre sem lehet az olyan esetekben, mikor a birtokos személye is ki van téve és mégis ott van a birtokos névmás a birtokszó előtt. A codexek korabeli magyar nyelvnek ez is állandó sajátága :

Mendenható istennek ő bévelkedé *malasztja* (Toldy : K. Leg. 208). Mind az het *vetekedésnek* ő *kenveit* . . . megtanolá (uo. 211). *Katerinának* ő *anyja* (uo). Az *yffynak* ew *elmeeyet* Jesustwl el zagathatnaak (ÉrdyC. 337). Veszét *ennec* ő *dolga* (MA. Bibl. V. 3).

Ezek szerint a mondatbeli viszony az *ön*, *önnön*-féle alakoknak SIMONYI-adta magyarázatát támogatja.*

2. A mondat tárgyához hasonlóan a részes határozó *maga* is nagyon régi nyelvünkben; ebben a viszonyban is először csak a személyes névmással együtt jelenik meg:

O zerzetős, minemű igassaggal es minemű boriu orcaual kerz *temmagadnac* bočanatot (GuaryC. 129). Es ez iwdith az ő hazanak felső réézyben, *ónön maganak* zereze eg tytok haylokot (SzékC. 46). Raga doznak vala *wnen magoknak* (KeszthC. 110). De már korán megjeleNIK önállóan is: Czinaltata *maganak* az hegy oldalon egi cellaczkat (VirgC. 39). Azhoknak, kyk *magoknak* valo eletett kyuannak vyseľny (EhrC. 38). Senkynek nem kedwezek, sem wrnak, sem *magamnak* (RMNy. 2b: 19.—1527). S tött ebben *magának* nagy kárt (Kat. Leg. 2615). Hiszem, hogy téged megkedvel és *magának* nagygyá nevel (uo. 1001).

Minden egyéb határozós viszonyban csak később lép fel a reflexív névmás; a következő mondat érdekesen szemlélteti ezt:

Es az zegheen magyarok wr Istenben byzwan Cristusnak zent testeet *veveek hozyaayok* [magukhoz] zent gyonással es meg ytközween mynd *magokat zakaztaak* (ÉrdyC. 398).

A mondat tárgya már *magát*, de *magához* helyett még a személyragos határozórag áll. A *magának* a határozós viszonyokban való használatához az átmenetet mutatja ez a mondat: Az ewnnen *maga zabad akarattya zerýnth walo kewthelnek rea es magara wethelenek* . . . nem engedewth (RMNy. 2b: 197 1566). Egyébként a népnyelv sok vidéken mai napig megőrizte a személyragos határozóragok használatát a *maga* helyett. Zalában mindig így: Nem vittem *velem* [magammal] többet egy forintnál. Ne vegyé *rád* [magadra] puruszlit! *Hozzá* hita [magához hivta]; így mondják Kisujszálláson, Kis-Zomborban (Torontál m.) és még bizonyára másutt is.

Az itt következőkben összeállítom azokat a nyelvtörténeti adatokat, melyek a *magának* a különböző refl. határozói viszonyokban való térfoglalását szemléltetik:

1. **Magában, -ba:** *Ónön benne:* in semetipso (DöbrC. 85). *Ónnön benne:* in semetipsis (uo. 40). *Wnen benne:* megbizonyejtattak (KeszthC. 34). Belméne *wnen bele* (uo. 304). Meghaborodeec *ön benne*

* Viszont SZINNYEI felfogása mellett szól az a körülmény, hogy ez az *-n* genitivus-rag nincsen meg a magyar nyelv legközelebbi rokonaiban: a vogulban és az osztjákban. (Vö. SZINNYEI: Finnisch-ugrische Sprachwiss.)

(NagyszC. 292). Monda *ewnbenntetten*: dixit intra se (EhrC. 92, '96, 135). Mynd *ün bennök*, mynd ün küwülök (SándorC. 8). Ne akariatoc mondanotoc *tünön bennetek* (MüncH. 18). Azok gondolkodnac vala *o bennec* (RMNy. 3 : 60). *O* vg mond vala *on benne*: intra se (uo. 32). És az császár hogy ezt meghallá, *önnen-benne* nagyon csodálá (Kat. Leg. 2909). Ezt hallván ő megbúsula és *önnen benne* így szóla (Kat. Leg. 2945). Az császár *önen benne* igen megharagvék (uo. 3384). Myndennel meltob leen *ew belee fogadny* [magába] atya wr ystennek mehebből ky zarmazoth magzatoth (ThewrC. 94.) *Onon béle* fordoluan monda: in se reversus (RMNy. 3 : 165).

A fejlődés második foka a hangsúlytalan helyzetben való *enmagamban, önmagában*.

Enmagamba es azt ithelthem (Lev. Tár 1 : 218.—1557). Monda *enenmagába*, avagy gondolá, avagy csak ő szívébe ezt mondá (Toldy: Kat. Leg. 217). Kiki mind itélheti meg *enenmagába* (uo. 214). Monda *omagában* (uo. 264). Tery be *tennön magadba* (GuaryC. 68). Minden orzag *hw magaban* meghasolwan el pwzthwl (JordC. 390). (Monda *emagaba* ez bernald vr (VirgC. 81). Azt mongya vala *ennen magaban*: dicebat intra se (JordC. 380. NySz.) Ne akaryatok mondaný *thymagatokban* (uo. 361). Gondolaa *emmagaban* (ÉrdyC. 111).

Végül a *magában* önállóan jelenik meg, a mai nyelv-szokás szerint: azt gondolja *magában*, föltette *magában*, *magába* mélyed stb.

2. **Magánál, -tól, -hoz:** a) Es a mel' zegetűdket *nala tart* vala, tulaýdon ő kezeyuel... eledeld nekik zolgaltathvala (NádC. 531). Az mely embör ütet *nála* viseli (KazC.). Az megitelth konha heleth hatalmaswl... *nala tarthanaya* (RMNy. 2b : 197.—1566). At'a fenéseh mg engemét *tené nalah*: clarifica me apud temet ipsum (RMNy. 3 : 231). De már Pázmánynál: Minden ember mást mindent *magánál* fellyeb'-valónak, és bötsülletesbnek tartson (Préd. 60.) *Ten tölled* módod é ezt, auag egebec módottac tenéked (RMNy. 3 : 234). *Tünön tölletac* né itelitec: a vobis ipsis (uo. 160). *Enem tölle* semit né tezec: a me ipso (uo. 210). De ugyanebben a nyelvenlékben már: ha istentől legen auag *enmagától* bézelléc (206). Ne ves el *tőled* en lelkömnecc nág remensege (NagyszC. 168). Ez jdevtevl fogva zerze zent damancos ev fraterývel evzve, hog mynden fevldy evrevkse-gevket *ev teulevk* el vetnenek (Szent Dom. 17). Istent reája haragútá, ki őtet *tüle* elveté (Kat. Leg. 804). Mykor őket az egyptombelyek el fzteek volna ő *tőlők* (SzékC. 19).

Enmagamthul semyt nem teezek (JordC. 654). Nem hog my elegek volnank valamy iot gondolny *my magonktul* chak (CornC. 45). A dézs-mások *omagoktól* nem akarnak semmit mívelni (Gazd. Tört. 8 : 310).

Magamtul nem vagyok semmire elég (LevT. 2:201.—1609). Őcsém uram csak *magától* az Kd tetszése nélkül cselekedte (uo. 196.—1622).

Soc vezedemtől tegőd megtartottalac, hozzam teruen nág vigasaggal *hozzam* öllelec (NagyszC. 164). Es halalomnak ideien meltan tegedet *hozzam* vegielek (LázC. 31). Zent testet es veret

keuanom *hosszam* vennem (uo. 34). Az nehai Dobos Gergel testamentossi kirtik engem, hodgi az ew fiat Gyergyet en *hozyam* Beebe vidgiem (RMNy. 3b : 72—1567). *Hozam* wym az lowatth nag : od zamara (LevTár 1 : 310.—1559). O elw viznec, es mindön malaztnac kutfele, ki a bynőseket *hosszad* vonzod (NagyszC. 170). O edőssegős iesus, ki nag zeretettel *hosszad* hiuod es veződ a bynőseket (uo. 170). Az aldót Cr. nagy zerelmetessen *hozyaa* fogaggya az byneseket (ÉrdyC. 418). Az eedes Istennek zent zyleye oltary zentseegőt veen *hozyaa* (ÉrdyC. 484). Es meg twdaa zent angyalnak myatta hogy bel tőlt az hora... *hozyaa hywataa* az ew zerelmes atyaffyayt (uo. 582). Olofernes... ő *hozya hywa* mynd Moabnak feyedelmyt (SzékC. 16). Patriarchaknak kötele, kiuel istent *hoz' aiok kötöztec* (GuaryC. 128). Te k... *hivassa hozyaya* az Cristof mestert (TörtTár Ujf. 8 : 523.—1552). Megtért bűnesöket *hozdája fogadja* (RMK. 2. 94). Amy marhaya woltht, azt mynd kined *wette volna hozza* (RMNy. 2b : 201—1567). Dessewffy wrwnk zallasonkthwl *hozza hywatott wala* (uo. 36 : 29—1559). Az koppany bek mynket *hywatot wala be hozzaya* Koppanba (LevTár 1 : 358—1559).

b) Ygen bōwen vézen *ön magához* ételt awag italt (SzékC. 209). Annakutána *őmagához* térvén monda az szen Katerinának (Toldy : Szent Kat. 237).

Kegyem nem voltam, sem *magamhoz*, sem barátymhoz (VirgC. 12). *Magához teruen* terdre esek (uo. 79). Eo feolsege azt az suppliatot... ismegh *magához kiuanna* (RMNy. 2b : 326.—1590).

3. **Magammal**: Ezekbői, az mel'eket *velem hoztam*, éezem (SzékC. 74). Én te k. meg irnam, hogy kiket vinnék oda fel *en velem* (Lev. 1 : 93.—1552). Én *velem* elviszem őket te Kdhez, (TörtTár Ujf. 8 : 415). Az kemeenseghes kötelekben *weled wonzaz* (ÉrsekujvC. 292). Kyt zent Borbas apostol mynd holtgy *vele* hordozot (ÉrdyC. 542). Tolnaiakat és ráczkevieket... az terek mind felvette és mynd *vele* hozza (TörtTár Ujf. 8 : 144.—1561). Huszonnégynemes tiszta szizeket, kiket mindenkoron *vele* valla (Toldy : Szent Kat. 215). Zent fferenc semmy eledelt *vele* nem vyn (EhrC. 27).

Kazdag wala, *magával* szabad wala (Toldy : Szent Kat. 253). Kik kazdagok és *magokkal* szabadok (uo. 234). De ugyanott: Vívén awagy választván *övele* néhány szolgákat.

4. **Magán, magáról, magára**: Latek mas angyalt fel ywni napkelet felwl, valuan *w rayta* elw istennek iegyet (VirgC. 14). Ottan meg vygazeek es azonnal barat rwhaat veen *reaya* (ÉrdyC. 543). Egy napon zent lazlo herczeg veen ydeghen rwhaat *reea* (uo. 399). Bodog halalanak előtte keth eztendőwel eerdemlee Cristus Jesusnak zent sebeyt *reaya* venny (uo. 571). Azért ő *reá* vén [magára] nagy sérelmet (Kat. Leg. 1907). Mit mondaz *tenen rollad* : quid dicitis de te ipso (Zolnai : Nyelvelml. 126).

Ott ees az nyl *ennen magokra terween* sokakat halalus sebbe eyteenek (ÉrdyC. 546). Bekesegtek *ty magatokra* ther : pax vestra revertetur ad vos (JordC. 382). Mit alytaz *tenenmagadrol* (VirgC. 65).

A régi nyelv névutós szerkezeteiből is hiányzik a *maga*.

5. **Maga elé** : Vala keddeeg az tartomanba eegy *maga* byro hatalmas Ispan ky mykoron hallotta volna Ciprianos pyspeknek es zyz zent lustina azzonak *hyrők*et, ewket *elyben* vytetee (ÉrdyC. 551).

Ma délután két órakor jutott Hegyesdbe az vajda, azonnal egy lantost és egy hegedűst állatott *eleibe* és énekeseket és igen nagy vigán volt (TörtTár Ujf. 8 : 143.—1561).

6. **Maga mellé:** Ebednek vtanna *melle* veve wtet zent ferencz (VirgC. 87). Minket is eo Fölsége Gubernator urunk hiva, *mellyéje* (RMNy. 3b : 125.—1608). Királyne asszony Petrowyt Pétert és Patócsy Ferenczet *mellé* kötelezte (TörtTár Ujf. 6 : 94). Mert *melléje* vevé az Vitéz Jánost, a Székely Tamást (Helt. Chron. 372).

7. **Maguk között:** Erezüc meg *ni, közöttünk*, mitsoda legyen leg iob (Kár. Bibl. 532). *Ű közöttök* [egymás közt] kérdészednek vala: quum quaerent inter se (Sylv. UT. I. 50). Ez ugyancsak *önnenköztök* való akarathól lett (MTO. 29 : 577—1561). Adta volt [a jószágot] az n atyafiának Kovach Ferencznek nagy sok kérésére 50 frton, kit ugy végeztek *ön közöttök*, hogy kisz pénzöl adgya meg (TörtTár Ujf. 11 : 130.—1566). A németec *ön köztök* ez üdőbe nag hadakat viselene Szék.: Chron. 172). Mondánac *ön kösztec*: dixerunt intra se (Helt. UT. F. 5. NySz.). Hatalma volt az kössegnek, hogy *önnen köztök* törvént szörezhessen (Ver. Verb. El. 39. NySz.). Efele dolgokerth tyztartoknak se egh felew, se mas felew vrokot nem kel bantany, hanem *ewnen keztek* lellyek egh masth (LevTár 1 : 318—1559). Valamicoron az binős embör pokolbely ördög köztök es *önnön közöttök* ualó titkoc ky yelönti az igaz gonásban (DebrC. 363). *Tánon közöllétec*: inter vos (RMNy. 3 : 230). *Önen közülök* választot-tanak királyt (Helt. Chron. 370).

*
*
*

A reflexiv és a nyomósító *maga* között átmenetül szolgál ennek a szónak birtokos névmás-képpen való használata. Ebben a szerepében még ma is — sokszor minden jelentésbeli különbség nélkül — felcserélhető a személyes névmás *ön-, önnön-*féle alak-jával: *ön kezével* annyi mint *a maga kezével*; ez a nyelv régi állapotának valóságos rudimentuma. Azonkívül a legrégibb időtől fogva felcserélhető vele, sokszor pedig nyomatékul előtte áll a *tulajdon* és a *saját* szó (vö. NySz.). Egyébként a története ebben a jelentésében is ugyanazokat a fokozatokat mutatja, mint a reflexiv névmási szerepében:

a) Mely the keged leweleyt *enen emberentul* fel kyldenyk (LevTár 1 : 139.—1554). Ennek bizonsagara attham az en lewelemeth *mellyeth en kezemmel* irtham (RMNy. 2b : 167—1560); de: *Maga kezével* mit ir . . . megmutatom (LevTár 2 : 189.—1621). *Tennen feyedre* ne eskwgyel (JordC. 368). Im neked megbizonyojtom és *tennen társid* szavából mutatom (Kat. Leg. 2445). Ammel' embör *önnön ezen iar* (DebrC. 423). Az gonosztevőt *önnön vétke* megöli (MA.: Bibl. V. 17). *Ön tulajdon testétül* (MA.: Scult. 46). Mel [kaldeai] szoual az sidok mastan inkab elnek, hog nem mint az *vnem szauokal* (RMNy. 2b : 49—1529). Kyczen altalaggal effele bornak maradekat it el ne adhassa, de az *önnön pinceieben* vesse (uo. 3). Az mas ember iauat

őveye thezi (NagyszC. 297). Tegye *őveve* (magáévá; Ver. VerbEl. 221). Két száz aranyat ígére, tsak *ővévé* tehesse (a leányt) (Apafi: Vend. 27). *Tulaidon, onnebè* iot es *önnei ötèt* nem fogattak (Zolnai: Nyelveml. 125). Mýnd el mennek az hadban az *ew kewlchegeken* (LevTár 1 : 231.—1557).

b) Mynket sem *ew fewlsegehez* nem bochatanak az *my magonk mentesere* (RMNy. 2b : 99.—1552). Meg *my magwnk* dolgahosz sem lathattwnk (RMNy. 2b : 173.—1562). En az *en magamebol* . . . fizettem megh nekyk (uo. 144.—1558). Oly igyn therekedem ez dologban, mynth ha *tulaydon on magam dolga* volna (LevTár 1 : 59.—1549). Az koppany beegh *ew maga* zemelye zerenth yth volth (uo. 169.—1555). [Más ember ökrét] az *eo maga neve* alat haytotta volna el (RMNy. 2b : 257.—1578). *Ew kedygh igenis zewkews* az *ew maga dolga* byzontasara az lewelekuel (uo. 3b : 53.—1564). Kallay Ferencz. . . *ewnnen maga zolgaywal* es *jobbagywal* egyetemben. . . az en *jobbagyimra*. . . ment (uo. 46.—1562). Oth Kegelmetek kezeth volna valamy adossaga es kez penzeys, kyt oth *ew maga kezevel* adott oda (uo. 21.—1558). Kiki az *ú magaieuval* meg elegszic uala (Decsi: Sall. C. 1). *Szayat ő maga farattszagaual* es költszegeuel (RMNy. 2b : 208.—1569). Wiselic gongiat mint *tulaydon magayenak* (uo. 82.—1551).

c) Kezenetemet es *magam ayanlasomat* (LevTár 1 : 130.—1554). *Magonk ayanlasonkat* irjwk my te K-nek (RMNy. 2b : 61.—1546). *Magam követem* által is kellették Kdnek leveletem küldenem (LevTár 2 : 134.—1621). Hogy én *magam kezemmel* nem irtam Kdnek, bocsánatot kérek (TörtTár Ujf. 8 : 128). Az harminczadhoz való minden rendbéli szolgálkat *magam fizetésemén* tartom (GazdTört. 6 : 80).

* * *

Még csak a nyomósító *magának* a történetében akarom a fejlődésnek eddig tapasztalt fokozatait néhány régi példán megmutatni:

a) Ezt *önnön* az papistac logiciából [magából a p. l.-ból] megmutatom (Eszt. T. Any. 498). Mennyi penzt hagyott volt meg, hite utan *önnön* megvallotta Öcsödi Nagy István (maga megvallotta. PszerTört. 170. NySz.). Az birák nem *ők* tették biróé magukat (GazdTört. 6 : 302).

b) Bizon *enmagam* mentem volna Ktekhez (RMNy. 2b : 36.—1540). Az lewelet. . . el kvldem *w magatul* Gabor ispantwl (LevTár 1 : 119). Ty tegyetek tudomant. . . *ü maganak* chazarnak ő f.-nek (RMNy. 2b : 146.—1558). Ktek az legent *ew maga* kergie meg, az ky welek wolt (uo. 92.—1552). Had jwjen *hwn maga* Chany vram haza (LevTár 1 : 71.—1550). Bebek *o maga ys* mah len volth az also warba (uo. 133.—1554). Akoron az wamost *ew magathjs* halalra werthek volth (uo. 249.—1557). Ky nem felesége wtan *nömös*, hanem kinek kiral *w maga* adot *nömösseget* (uo. 357.—1559). *Ó magok* megmondták az törökök (uo. 2 : 136.—1621).*

* * *

* A „solus” jelentésben ugyanigy, l. NySz.

A magyarban a refl. névmás aránylag később lép fel, mint az indogermán nyelvekben; ennek a magyarozatát abban találhatjuk, hogy az indogermán nyelveknek valósággal égető szükségük volt a refl. névmásra, mert vele kell kifejezniök olyan viszonyokat is, a melyeknek a kifejezésére nyelvünknek külön eszközei vannak. Így pl. a reflexiv névmás változtatja a transitiv igét intransitívvá, ez szolgál a cselekvés kölcsönösségének jelölésére; a magyarnak erre a célra megvan a refl. igéje: die Erde *bewegt sich*: a föld *forog*; die Sonne *verfinstert sich*: a nap *elsötétül*; sie *zanken sich*: *czivakodnak*.

Ma már a magyarban is gyakran feleseréljük a reflexiv igét a *magá-s* szerkezettel, a jelentésnek minden módosulása nélkül: *védekezik* — *védi magát*, *elbizakodik* — *elbizza magát*, *elröstelkedik* — *elröstelte magát*. Néha a két szerkezet közt az a különbség van, hogy a *maga* a közönséges refl. igével szemben a cselekvés szándékos voltát fejezi ki: *felvidul* — *felvidítja magát*; *beleful* — *belefojtja magát*; a hosszú útban *kifárad*: *kifárasztja magát*, hogy jól alhassék.*

KERTÉSZ MANÓ.

Pesti Gábor németországi hatásához.

A berlini királyi könyvtárban őrzött, Ms. slav. fol. 18. jelzésű, kéziratos magyar-német szójegyzék, a melyről MELICH JÁNOS a Magyar szótáriróladalomról szóló nagybecsű könyvében (42—3. l.) megállapította, hogy PESTI GÁBOR Nomenclaturájának másolata, tulajdonképen nem csupán másolat, hanem német fordítás. ALBINUS MOLLERUS, a másoló ugyanis a fejezetek címeit s a latin részt lefordította németre, úgy hogy nem latin-magyar, hanem magyar-német szójegyzéket adott. Ez a szójegyzék a „Nomenclatvra“ első, 1538-iki kiadása alapján készült. Kiderül ez azon összevetésből, melyet MELICH könyvének segítségével tehettem. A kéziratban ugyanis a döntő adatok mindegyike világosan az első kiadás változata szerint van meg, tehát:

Das sechszehende Capittel:	<i>beretwa</i>	. . .	Schermesser
Das zwanzigst Capittel:	<i>Kenyer</i>	. . .	brodt
	<i>hohh</i> (sic!)	. . .	die fewerstadt
	<i>warranÿ</i>	. . .	nehenn
	<i>warras</i>	. . .	die Nach (sic!)
	<i>Sarw</i>	. . .	schuch.

* SZARVAS GÁBOR: Nyr. 11:33.

Ezen adatok alapján az 1568-iki kiadásra is gondolhatnánk, de a következő eldönti a kérdést:

Das funnfzehende Capittell: *mondola* . . . Mandeln van világosan írva, tehát nem *mandola*, mint az 1568-iki kiadásban. A másik két adat sajnós hasznavehetetlen, mert a másoló elhagyta a nevek csoportját s így az *Agotha* szót sem jegyezte fel; a *mogijoro* szónál pedig újra — mint másolatában többször — elfáradt, vagy elálmosodott, úgy hogy egész csoport érthetetlen szót írt le, köztük ezt is: *mogisaw* e. h. *mogijoro*, ú. m. a mellette levőket: *dijse* e. h. dió, vagy *gezwenye* e. h. gesztenye.

A Nomenclatura fordítását megelőzi egy lengyel szógyűjtemény ugyancsak MOLLERUS kezétől, a ki Pesti műve elé ezt a címlapot írta:

Hiernach volgdt auff die hunngerisch sprach, das
vatter unser, Aue Maria, zehenn gebodt, vom
zeitlichevn vndt ewigem Lebenn, vonu
Hausshaltung vnnnd allerhand gewerb-
Schaffn, vnnnd Hantierung, Capittells
weis geordnet, daraus mann
Leichtlich zu derselbigen Sprach
kommen vnd Lernenn
mochte, aus dem Hun-
gerischenn In Deuzsch
Vertirt vnnndt
beschriebenn.

MOLLERUS PESTI Nomenclaturáját, a mint már MELICH említi, a mystikus és alchimista ORVOS, LEONHART THURNEYSSER ZUM THURN felszólítására másolta, illetőleg fordította. THURNEYSSER, Paracelsus orvosi tanainak főképviselője* munkáiban a gyógyító növények leírásánál azoknak neveit különféle nyelveken felsorolta. Felhasználta többek közt MOLLERUSnak a gyógyfüvek lengyel neveiről szóló másolatát, de annak, hogy a magyar szógyűjteményből is merített volna, nem találtam nyomát. A növények latin neve mellett rendszeren ott van arab, perzsa, szír, méd, orosz, lengyel, cseh, spanyol, olasz, angol és német nevük is, de magyart azon műveiben, melyekhez hozzáférhettem, nem találtam. Pedig a magyar nyelvnek akkortájt fontos szerep jutott a növénytanban, CHARLES DE L'ESCLUSENEK (CLUSIUS) a pannoniai gombákról szóló mycológiájában,** de ez valamivel később keletkezett s kéziratban lappangott.

* OLV. I. HEIDEMANN: LEONHARD THURNEISSER ZUM THURN. Allgemeine Deutsche Biographie 38: 226—9. l.

** L. ISTVÁNFI GYULA: CAROLI CLUSII ATREBATIS ICONES fungorum in Pannoniis observatorum Budapestini 1898—1900.

THURNEYSSER Onomasticum című művében* a nyelvek felszámát is adja. Ebben a magyar nyelvet a *roxolan* csoportba helyezi a következő környezetben:

Roxolanisch	}	Moscoutisch	{	Reusisch
				Tartarisch
	Longobardisch.			
	}	Scytisch	{	Vngerisch.
Behamisch.				
Schlauonisch.				

A bevezetésben pedig arra céloz ez a zavaros fejű kuruzsló, hogy a magyar nyelv a lengyellel áll olyanféle rokonságban, mint a spanyol és a francziával, vagy az angol és a dánnal.

PESTI Nomenclaturáját, ha az eljut hozzá, mindenesetre arra használta volna fel, hogy még nagyobb tudást fitogtasson. Már az Onomasticum második kötetének bevezetésében is azt mondja: Es wird der hochuerstendige vnd mit Vernunft begabte Lezer | fürs erste | in diesem meinem Onomastico (welchs nicht allein aus einer | sondern fast *Mekalleschnuth* das ist aus allerley Sprachen mit sunderlichem Fleiss zusammen getragen) kein misfallen schöpfen. A felhasznált nyelvek számát akarta szaporítani, hogy még csodálatosabbnak lássék az a „sunderlicher Fleiss“, a mellyel dolgozott, s ugyanez előszóban igéri, hogy: „wil ich vbrigen (t. i. Sprachen) | bis zu dem dritten Teil meines Onomastici auffschreiben“ és: „Von andern Sprachen sol im 3. theil des Onomastici gemeldt werden“. Ebben a harmadik részben használta volna fel tehát a magyar Nomenclaturát. Ehhez azonban nem jutott. Nejevel való viszálya anyagi romlásba döntötte. Elkeseredve, 1584-ben — egy évvel az Onomasticum második részének megjelenése után — pártfogójától, a brandenburgi választófejedelemtől Prágába szökött, majd Olaszországba ment. Egy évtizedig bolyongott még alchymia és magia

* Onomasticum vnd Interpretatio, oder aussführliche Erklerung | Leonharten Thurneyssers zum Thurn Churfürstlichs Brandenburgischs bestalten Leibs Medici. Vber etliche fremde vñ (bey vielen hochgelarten | die der lateinischen vnd griechischen Sprach erfahren) vnbekante Nomina, Verba, Prouerbia, Dicta, Sylben | Character, vnd sonst Reden. Deren nicht allein in des theuren Philosophi vnd Medici Aurely, Theophrasti, Paracelsi von Hohenheim | Sondern auch in anderer Authorum Schrifften | hin vnd wider weitleuffig gedacht | welche hie zusammen | nach dem Alphabet verzeichnet. — Das Ander theil. In welchem fast jedes Wort mit seiner eigenen schrifft | nach der Völker Etymologia oder eigenen art vnd weise zu reden | beschrieben worden ist. Gedruckt zu Berlin durch Nicolaum Voltzen. Anno M. D. LXXXIII.

mesterségével foglalkozva, míg 1595 vagy 1596-ban egy kölni kolostorban befejezte életét.

Mivel az 1583-ban megjelent Onomasticum még nem tartalmazza a Nomenclatura szavait, másrészt mivel Mollerus a lengyel szójegyzéket, a mely közvetlenül megelőzi PESTI GÁBOR művét, 1583-ban vetette papírra, nyilvánvaló, hogy másolatunk 1583. év végén vagy 1584 elején készült, röviddel a megrendelő szökése előtt. Mert arra, hogy THURNEYSSERHEZ nem jutott el a másolat, mutat az a körülmény, hogy ez később, 1587-ben Kölnben kiadott „Historia sive descriptio plantarum tam domesticarum, quam exoticarum“ cz. művében sem használja fel, noha lehetőleg sok nyelv szavait állította össze s büszkén sorolja fel a mi könyvében van: appellationes plantarum latinae, germanicae, hebraicae, syriacae, arabicae, persicae, graecae, hispanicae, italicae, gallicae, anglicae, vandalicae, polonicae, bohemiae, tartaricae. A magyar nincs köztük. PESTI GÁBOR gyakorlati nyelvkönyvének német fordítása nem érte el célját; nyilván el sem jutott ellíant megrendelőjéhez.

GRAGGER RÓBERT.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XVII.

A neki tulajdonítható, 90-es évekbeli munkáiból való igekötős összetételek közül ezek az érdekesebbek:

agyon-dőf: Haml. 92: „agyondőfi a' nem-látott öreg Oldenholmot“; *agyonszúr*: u. i. 84: „egy agyon szúrtt egér“.

áthat: Param. 35: „adott tulajdon szivéből egy hangot . . . melly ennek belső részeit ált' hatja“. Vö. MNy. VI: 165; *átölel*: Param. 20: „Zephyr ált' ölelé szép kedvesét“. Régebben csak: *általölel*, *körülölel*. Az *által* ezen népies elrövidülése már Gyöngyösinél.

béomladox: Diog. 70: „egy bé-omladoxott épület' dőledékjei között bujkált“. Eingefallen Wielandnál. Beomol van a régi nyelvben is, de az *omladox* ismeretlen.

elaljasít: Orph. I: 95: „egy'olly Népet igyekezett megnemesíteni, a' mellyet az el-nyomás . . . el-aljasított“. Elaljasul Széchenyinnél (NyÚSz. II.), *elaljasodik* már SzD.-nál (1792): „El-allyasodtak, aprósodtak a' régi hires familiák“.

elbátorít: Vak L. 90: „A' szerencsés kezdet elbátorított“. Régen csakis: *elbátorodik*.

elborzasztás: Vak L. 100: „ecsetje a' Természetet . . . a' Nézőnek szinte elborzasztásáig tudta hímezni“. *Elborzad* is van nála, l. e. cikksorozat IV. részét. Vö. *elíjeszt*.

eldallani: Vak L. 117: „nincs festő, a' ki lefesse; Lantos, eldalja“. Magát az alapigét is, úgy látszik, Kazinczy hozta forgalomba.

eldurvít: Diog. 247: „a' szél és nap bőröknek rózsáit 's liliumit eldurvítanak“. Az alapszó, nemkülönben reflexivuma: *durvül* sincs a NySz.-ban; de *durvít* már SzD.-nál is (1792); u. i. „*El-durvadott*: parasztosodott, otrombásodott“.

elomladoz: Orph. I: 173: „Az utóbbik a' maga épségében áll, ... az elsőbb el-omladozott“ vö. fentebb *béomladoz*.

elől: Haml. 76: „Öld-el öt, míg álma töle-el-távozik“. A megölyhellyett az *elpusztít* hatása alatt.

előülés: Orph. I: 178: „kérték, hogy az Elölülést... továbbá is tartsa meg“. Praesidium. *Elölülő* már jóval SzD. előtt 1766-ban: Galgóczy F.: „Bathiani Lajos Palatinusnak Fő-Királyi Hét-Bírás Tábla Elöl-ülőjének... érdemei“. A Mind. Gyűjt. IV: 338. lapján e helyett *elülöt* ajánl, u. i. az assessorra az *egybenülő*-t és *közülő*-t is.

előrajzolat: Orph. II: 150: „Azt az elő-rajzolatot... Skizznek nevezik“; Diog. 230: „te pedig egy közönséges Ország' felállítására felől tézsesz előrajzolatot“. Entwurf az eredetiben. Vö. MNy. VI: 451.

elszégnyül: Vak L.: „az enyémekek pedig elszégnyülve sülydedtek alá“. Régen csak: *elszégnyentt*.

elszilajlik: Param. 57: „lantjával szelidítgette ismét az elszilajlott embereket“. *Megszilajjul* Com.-nál (NySz.); *szilajodik* SzD.-nál.

elvetemült: Param. 55: „Még a' tiszta erkölcsű Diána is kedvet kapott az elvetemültt emberiség' nemesítésének munkálására“. Tehát már mai értelemben; vö. NyÚSz. I.

elzárkozik: Stella 12: „elzárkozik, nem bocsát senkit magához“. Maga a *zárkozik* is igen ritka a régi nyelvben.

felosztozik: Lanossa 41: „azzal mind a' Papok osztoznak-fel“. Vö. *feloszt* a NySz.-ban.

felpárnáz: Diog. 21: „a' zöldellő gyep légyen szofám... illatozó virággal felpárnázva“. Gepolstert az eredetiben. Vö. MNy. VI: 454. l. a *párnázat* szóval.

felpiperéz: Param. 58: „kevély nevekkal piperézék-fel magokat“, vö. *fölcsinostt*, *fölkendöz* a régi nyelvben.

felsikolt: Stella 62: „felveti szemeit... felsikolt 's elszalad“. Régen csak: *felsivalkodik*; vö. még *felkiált*.

felvilág: Less. Mes. 67: „keress nékem a' Felvilágon három durcás Leányt“. Oberwelt az eredetiben. Más jelentésben a NySz.-ban Thaly: VÉ.-ből.

felánczol: Haml. 125: „le-lántzolva az álmélkodás által, állatok körültem“. A NySz.-ban jóval későbből; a *lebilincsel* elődje, vö. még *lekötelez*.

felármáz: Haml. 50: „a' közönséges játszókat... le-lármázzák a' színről“, vö. *lenéz vkit a lóról* népi praegnans kifejezést.

lemásol: Orph. II: 158: „elő-hivattatott a' kézírast titkon le-másolt Iró-deák“. Már előbb is megvan nála Bácsm.-ben 121: „az a' munka a' melly lemásoltatik“ vö. MNy. V: 450 és NyÚSz. II.

kifajzás: Diog. 243: „Hányféle Nemek 's kifajzások tsak nem megszámlíthatatlan Osztályszakaszokban“. Gattungen und Arten Wielandnál; annyi mint *faj*. A népnyelvi *kifajoz* ige egészen mást jelent l. MTsz.

kifest: Orph. II: 353: „Tsak Skizzet akartam... adni, félek, hogy már... igen ki van festve“. Bizonyosan a német ausmalen hatása-képen, régi nyelvünkben az alapszó se gyakori, *ábrázol*-, *ír-képez*-t mondtak inkább. *Lefest* értelemben megvan már Magy. Hirm. 1785: 476 is: „igen gyalázatosan festették-ki képét“.

kikocsiz: Stella 27: „amarra kocsizott-ki, amarra“; a *kocsiz* is csak a XVIII. század végén lép föl az irodalomban.

kimeztelenít: Diog. 56: „magát... festő alak gyanánt meztelenítse ki“, zum Modell zu dienen az eredetiben. Csuzynál van: *lemezítelenít*; *fölmezítelenít* is a NySz.-ban.

kiöldös: Less. Mes. 98: „bennünket mind kiöldösnek is a' földönn a' macskák“. Ausrotten Lessingnél. *Kiöl* igét PP. is ismer,

kiömlés: Stella 49: „csak ezt a' kiömlést engedd szívednek“. Vö. MNy. VI: 357.

kirítkt: Orph. I: 66: „Apró domb... ki-ritkitott erdőség“. Vö. *ktivág*, *kitisztít* stb. köznyelvi szókkal.

megbékélődik: Vak L. 113: „megbékélődve azzal a' Birájával... felkölt ágyaról“. A megbékél reflexivuma, a *megbékül* előzője.

megelégedés: Diog. 279: „öket a' Természet egygyüjűségétől 's kevéssel megelégedésétől eltávoztatja“. Ha nem sajtóhiba, talán a megelégedel továbbképzése; vö. még *susoglik*, *havazlik* u. ő nála.

megmakacsít: Lev. 2: 51: „Én meg-makacsítottam magamat ki-tsikarni... kezéből a véres tört“. A régi nyelvben a *makacs*-nak nem fordul elő továbbképzett alakja. *Makacsodik* SzD.-nál, u. i. *makacsos* is. Érdekes, hogy maga a *makacs* szó is csak a XVIII. század második felében lép föl l. NySz.; előbb: *kemény nyakú-t*, *vakmerő-t* mondtak helyette; ma már van: *elmakacsol* is.

megmaszlagít: Lanass. 71: „Az a' fene Ellenség... meg-maszlagítá erköltseinket“. Előbb csak *megmaszlagosít*.

megörít: Diog. 250: „Tudósságoknak csak fele is elégséges volna őket örökösen megöríteni“. Az *örül* causativuma; Kazinczy ezt az újabb formát képezte tovább, különben *megörjít*-et írta. Ma is inkább az *örjül*-nek megfelelő *örjít* alakkal élünk.

öszvekorcsosodik: Orph. I: 94: „soha a' szomszédal ne közös-ködjenek, 's öszve ne kortosodjanak“. Valószínű a köznyelvi *összeházasodik* hatása alatt.

ráméred: Stella 49: „megfogja kezét, ráméred, általoleli“.

Régen csak: *ki-* és *fölmere*d, de csak *surrigor*, *erigor*, *arrigor* jelentésben. Ansehend van Goethenél.

túlhat: Paran. 57: „Istenfijak köték meg-szövetségét, hogy az még a' síronn is túlhasonn“. Világos példája annak, hogy az ilyen *túl-*igeekötös igék határozós szerkezetekből való tapadások.

*
*
*

Új névszói és egyéb összetételei jellemző sajátóságát teszik stílusának, éppen úgy, mint többi nagy nyelvújítójuknál is az ilyenfajta képzések teszik kifejezőbbé, tömörebbé az írás módját. A sok jelzős való-s, beli-s kapcsolatnak összetételekbe való sűrítése, a hosszadalmas birtokviszonyoknak összevonása segíti ezen íróinkat a pongyolaság, szétfolyóság, bőbeszédűség ügyes elkerülésére. Egész hasonlatok tömörülnek náluk egy-egy összetett szóba. Pázmány pl. *játékhely*-et mond a régi *játéknéző-hely*, *vérbetegség*-et a *vérbeli* betegség; *elmecsavargás*-t az *elmének* csavargása, *szüzességvesztés*-t, *bűnbocsánat*-ot a megfelelő birtokviszonyok helyett; *gyémántszívű* az, kinek *szíve olyan kemény, mint a gyémánt*. Faludinál a szégyen miatt való pirulás: *szégyen-pirulás*, a vendégségre szánt palota: *vendég-palota*, a ruhabeli pompa: *ruha-pompa*, a patakokban folyó vér: *vérpatak*, az érdemnek jutalma: *érdem-jutalom* s a hímes, utánzó, szíuelő munka: *hím-munka*. Kazinczynál nemkülönbön *rózsafonadékot* olvashatunk: *rózsából* való fonadék helyett, *ügyvéd*-et az: *ügynek* védelme, *gyászdomb*-ot, a: *gyászos domb*, *álom-árnyék*-ot az *álom* és *árnyék* stb. helyén. Ilyenfajta rövidítéseinek, összetételeinek nagy számából fontosabb újításai:

albeszéd: Lev. 2: 326: „A' sermo pedestes talám legjobban tétetődik-ki *pipérétlen beszéddel*; én — én mondom — *albeszéd*-nek is merném nevezni: de ezt előre látom, hogy sokan nem fognák hallani akarni“. Vö. *alhang* = alacsony hang.

ál — *álbizonyosság*: Orph. II: 158: „Prof. König ál bizonyosságot hozott elő“; *álizenet*: Ozmondok 75: „barátság színe alatt ál izenetek által arra bírja“; *álkegyes*: Diog. 127: „mennyre bosszankodom az ilyen álkegyesekre“. Wielandnál Gleissnerin. *Álkegyesség* azonban már előbb Dajkánál, I. NyÚSz. II.

álomárnyék: Haml. 47: „mitsoda a' világ egy nagyra-vágyó előtt? egy *álom-árnyék*“.

álomkórság: Param. 29: „látod mint vannak az *Álomkórság* karjai közzé lánczolva!“ Tehát már SzD. előtt (NySz.). Ennél 1792-ben még: *álom-nyommasztás*.

asztaltárs: Stella 21: „Örvendek, hogy illy kedves *Asztaltársom* vagyon“. Tischgesellschaft Goethenél. Vö. NyÚSz. II.

barátság: Lev. 2:297: „a' Cadentziás distichonok, a' Barátság század ostobaságának maradványa“.

bérgyilkos csak *bérlelt gyilkos*: Lanassa 68: „bérlelt gyilkosok ölték-meg“. Érdekes, hogy Ráth M.-nál a *bérkocsi*: bérbe járó kocsi, vagy szegődő fedeles kocsi. (Magy. Hirm. 1:16, 282)

bordal: Less. Mes. 22: „a' vig Bor-dalt... inkább érdemli“. Trinklied az eredetiben. Vö. NyÚSz.

csatamező: Param. 56: „lebegének ők... csillagok' képében a' csatamezőkön“. *Harcmező* már a Magy. Mus.-ban.

ebember: Diog. VIII: „követhetett ez az Ebember olly józan mondásokat“; dieser hundische Mensch, mondja Wieland. Vö. majomember.

elme — *elmehánykodás*: Ozmondok 108: „elme-hánykodásink indulatossága nem engedte meg“; *elmenyavalya*: Haml. 122: „veszedelmes elme-nyavalyában sinlődöm“, vö. *elmebaj*; *elmetehetség*. Diog. 10: „elmetehetség nélkül is van egy mód“, a régi: elmebéli tehetség összerántása. Az ilyenfajta összetételek a XVII. és XVIII. században egészen közönségesek voltak. Íme Pázmányból: *elmecsavargás*, *elme-törés*, *elmetétovázás*, *elme-futtatás*; a XVIII. sz. közepéről: *elme-futás*, *elmebomlottság*, *elmeszülemény* stb.

esztendőszakasz: Diog. 276: „minden esztendőszakasznak... kezdete“. Jahreszeit. *Évszak* csak jóval később u. ő nála, l. NyÚSz. I.

foglyuk: Haml. bev.: „Munkátsnak fog-lyukaiból lassú tsendes lépéssel másszon-elő?“, a *fogház* mintájára; u. ő nála *zárlyuk*-is, l. alább.

folyóírás: Lev. 2:301: „Minél gondosabb fordításokat, egy két bíráló Folyó-írást“. Vö. NyÚSz. I—II.

földgombolyag: Diog. 4: „ezen földalmán, földgombolyagon, vagy földtányéron... tsak egy is volna“; Wielandnál: auf diesem Erdenrund, oder Erdenei, oder Erdenteller. *Földgomoly* u. ő nála, l. MNy. V:353.

gőzpárazat: Haml. 49: „ezt a' gyönyörködtető világot, megbűszhődt gőz-párazatnak nézem“. Egyszerű tapadása rokonértelmű szóknak.

gulyáshús: Stella 9: „rántottánkat vagy gulyás húsunkat ketteskénnt ettük“; Goethénél: unsern Eierkuchen und abgesottene Kartoffeln. Vö. NyÚSz. II.

gyász — *gyászasszony*: Lanass. 4: „Gyász-Asszonyok, késérő nép“; a. m. sirató asszonyok; *gyászdomb*. Orph. I:185: „gyászdombjára siralmas könnyeket hullattál“. *Sírdomb* csak később, l. NyÚSz. II.

gyöngytornyozat: Lev. 2:322: „A' gyöngy-tornyozatok... hasonlítanak egymáshoz“; u. i. *gyöngysor* is: „A' Diadéma felsőbb gyöngysorán... nagy Lambda“. Előbb csak *sorgyöngy*, l. MNy. V:355.

hadisten: Hel. vir. 89: „De tsak hamar lihegve Szóllalt-meg a' Had-Isten“. Bizonyosan a *hadi* isten összerántása.

halál-, *halálálom*: „Haml. 56: „mitsoda álmok jöhetnek majd reánk halál-álmunkban“; *haláléj*: Lanass. 71: „örök halál-éj borította-el“; *halálítélet*: Ozmondok 130: „ki van mondva a' halál-ítélet“. Vö. az utóbbival *halálbüntetést* a NyÚSz. I.-ben; valamennyi jelzős kifejezésből tömörült.

hangejtés: Diog. 199: „száját... minden hangejtés nélkül... felnyitotta volt“. A. m. hang kiejtése.

határvonal: Orph. II: 153: „krétával jegyzi meg... a' fő, kar, kéz 's más részek *határ-lineáját*“.

helyreütődik: Diog. 230: „az egész veszteség helyre ütődik“. *Helyreüt* már Gelejinél, I. NyÚSz. II.

hóhérszín: Vak L. 112: „úgy szaladtak a' hóhérszínhez, mint a' kötelenjáró' sátorához“; a. m. veszthely, vö. *levélszín*, *játékszín* stb.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Rokon. Tisztelt szerkesztő úr! Mészöly Gedeon úr — A „rokon“ szó eredete — című cikke végén azt írja: „Vámbéry a romantika kedvelője, ő már a mesés keletre tekint s a mi szavunkat valami török földről került előkelő idegennek tenné meg“. Tán még sem egészen mesés a *rokon* szónak keleti, azaz régi magyar eredete? Hogy a tisztelt nyugotias nyelvészt a kérdéses szó török rokonságáról meggyőzzem, legyen szabad az illető forrásanyagot fölemlíteni.

1. Számi Bey, Kamuzi Türki I. 200. 1. **اوروق** *uruk* = rokon, osztály, törzság.

2. Pavet de Courteille. Dictionnaire Turk-Oriental 59. 1. **اوروق** *uruk* = rokon, család.

3. Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte 1: 1659: *uruk*, *urug* = Verwandtschaft, Verwandte.

4. Budagoff. Szravnitelnij Szlovar turetzko-tatarszkich narjecsi (A török-tatár nyelvek összehasonlító szótára) 128. 1. **اوروق** *uruk* = rokonság, család, *rok* (kazáni tájbeszéd) = rokon, rokonság.

5. Abuska. Kiadták. Vámbéry és Budenz 23. 1. *uruk* = rokon.

Úgy hiszem ezen öt forrás, megtoldhatnám még más öttel is, elég lesz arra, hogy a nyelvész urat meggyőzzem, miszerint Vámbéry e szó rokonságát nem a mesés keletről hozta, mert ez mint sok más magyar szó tisztán keleti, azaz török eredetű, és azt nem kell elhozni. A mi *uruk* és *ruk* közti viszonyt illeti, azt hiszem nyelvész

úr tudja, hogy török ember az *r* kezdőt nem tudja kiejteni és azt rendszeren egy hangzójával szokta megtoldani. P. o. *urum* — *rum* helyett *iraki* — *raki* helyett stb. .

VÁMBÉRY ÁRMIN.

A NyK. VIII : 70. lapján VÁMBÉRY a magyar *rokon* szót az uigur *urukon* ,rokonságban', csag. *uruk* ,család, rokonság, rokon' szavakkal veti egybe. A Magy. Er. szerint „a m. *rokon* . . . a török *uruk* és ennek adverbiumi *urukun* alakjával összehangzik“ (574. l.). Úgy látom, VÁMBÉRY BUDENZ ÉS MUNKÁCSI kifogásai (NyK. X, 108, XVII, 455; Nyr. XI, 557) és MÉSZÖLY meggyőző fejtegetései ellenére is fenntartja régi magyarázataát. Lássuk hát a kérdést kissé közelebről!

A kérdéses török szócsalád, a melylyel VÁMBÉRY *rokon* szavunkat egybevetette, pontosabban összeállítva a következők: uigur *uruk* ,nachkommenschaft, verwandtschaft, geschlecht' RADL. | kún *uruk* ,proles' Ccum. | oszm. BARB. DE MEYN. *uruk* ,tribu, famille, client; race' | éag. VÁMB. *uruk* ,familie, kern, samen, mandel'; PAVET DE COURT. *uruy* ,parent, famille; ensemencement, agriculture' | kirg. *urū* ,geschlecht' RADL. | jak. BÖHTL. *urū* ,verwandter, verwandtschaft' | karag. CASTR. *urux* ,kind' | kaz. BAL. OSTR. *rəu* ,törzs, törzsrokonság'; RADL. *ərū, rū* ,geschlecht, stamm, familie' | bask. *ruγ* ,nem, faj' KSz. V, 260. | karačáj *rū, ru* ,sippschaft'. Kún Ccum. *uru* ,semen' | tar. RADL. *uruk* ,samen' | csuv. PAAS. *vərē* ,mag' || mongol *uruk* ,familie, verwandtschaft' SCHM. | burj. CASTR. *urek* ,verwandter'.

Ha a felsorolt adatokon végigtekintünk, mindjárt kiviláglik, hogy a török-mongol *uruk* eredeti jelentése ,mag' volt, s hogy ,rokon' jelentéséhez csak a *mag* > *magzat* > *ivadék* > *nemzetiség*, *család* > *rokonság*, *rokon* fejlődéssoron keresztül jutott. Ez nemcsak az én véleményem, hanem VÁMBÉRYÉ is, a ki a „Török-tatár nyelvek etymologiai szótára“ című munkájában ezt írta: „*uruk* = sarjadék, valamely fa vagy ág hajtása; és képes jelentésben ivadékok, valamely család ága, család“ (NyK. XIII, 295).

A mi az *uruk* és a *rəu, rū, ru* alakok viszonyát illeti, V. a mássalhangzós kezdetű alakokat tartja eredetibbeknek, hivatkozván az *urum* ~ *rum*, *iraki* ~ *raki* szavak viszonyára. Csakugyan közismert tény, hogy a török a szókezdő *r*-t nehezen ejti, s a perzsa, arab, görög, orosz stb. jövevényszavak *r*-je elé ejtéskönnyítő magánhangzót illeszt: a tatár *rus* helyett *urəs*-t, *ружъ* h. *arəs*-t, a jakut *ружъ, pydaxa* helyett *uruom*, *irbaxi*-t mond. Csakhogy egyrészt az *uruk* nem jövevényszó, hanem török származék, másrészt meg éppen olyan közismert dolog, hogy a törökségben kivált a magas nyelvállású szókezdő magánhangzók hangsúlytalanságuk folytán gyakran reducálódnak s egészen le is kopnak (vö. RADLOFF, Phon. 94; BÖHTLINGK, Jak. Gramm. 130; BALINT, Kazáni-tat. nyelvt. 9). Íme néhány példa:

kaz. *lau* ,előfogat' \sim kirg. *ulau* ;
 kaz. *šna* ,irtás' \sim *šna* ;
 jak. *rās* ,rein' \sim *irās* ;
 kirg. *nan-* ,glauben' \sim osm. *inan-* ;
 csuv. *lák-* ,beleakadni' \sim kaz. *elük-*.

A szókezdő vocalis lekopásával analog jelenség a mássalhangzóval kezdődő első szótag hangzójának kiugratása is, a mi szintén a volgai dialectusokban fordul elő leggyakrabban: kaz. *bräu* ,egyedül' \leftarrow *beräu* ; *pčak* ,kés' \leftarrow *páčak* ; *klä-* ,könyörögni' \leftarrow *kolä-*. Mindezek alapján kétségtelen, a mint különben már BALINT is megállapította, hogy a kazáni *räu* e helyett való *urây*.

Mindebből pedig megczáfolhatatlanul következik, hogy a magyar *rokon* szót, a melynek tőszótagja *rok-*, nem vethetjük össze a török *uruk*-kal, a melynek tőszótagja *ur-*. A *m.* szó eredeti értelme ,közeli' ; a tör. *uruk* eredeti jelentése ,mag' s ebből fejlődött többek közt a ,rokon' jelentése is ; a két szó összekapcsolása ellen tehát a magyar nyelvtörténet és a semaseologia egyaránt tiltakoznak. Az *uruk* \rightarrow *rokon* származtatás pedig marad az, a minek Mészöly Gedeon találóan elnevezte: nyelvészeti romantika.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Poláris kifejezésmód. LEHR ALBERT Toldi-Commentárjából igen sok olyat tanultam, mi az antik nyelvek és irodalmak egyes jelenségeinek megértésében hasznomra volt. Legyenszabad most szerény viszonzásképen antik tanulmányaim köréből e commentár egyik részének általánosabb, mélyebben járó fogalmazásához adalékkal szolgálnom, a mennyiben az ottani anyagot beléhelyezem egy nálunk eddig tudtommal nem igen méltatott nyelvjelenség keretébe.

A Toldi-Commentár 277. lapján ezt olvassuk: „*Hová, havá nem lett? elosont a háztól* (Toldi VIII, 9) = hogy *havá lett*, azt nem tudom; elég az hozzá (annyi bizonyos), hogy *elosont* (= elillant, elszökött) a háztól. Így is: *havá lett, havá se*. Az ily állítva s tagadva kérdő mellékmondatok vagy magukban állanak, vagy pedig oly főmondatokkal vannak összekötve, mely (többnyire) *nemtudást*, bizonytalanságot, kétséget jelent.“ Mindkétféle módra LEHR a nála megszokott bőségben példákat hoz (pl. *Hogy ért Veselényi, hogy sem táborába, mint tudhatnám én azt, hisz maga sem tudta*, PETŐFI: Szécsi Mária stb. stb.), majd folytatja: „A magyar népmesék is többnyire ilyenformán kezdődnek. Pl. *Hol volt, hol nem volt, még az operenciás tengeren is túl volt, volt a világon egy vak király stb.* (Népmese) . . . NB.: Ezek a mondatok kérdő névmás vagy határozó nélkül soha sincsenek, s jól megkülönböztetendők az úgynevezett szétválasztó mondatoktól, pl. *Hazudik-e vagy sem, nem állok a felől* (Jóka ördöge) stb.“

LEHRnek teljesen igaza van, mikor e szétválasztó mondatokat az előbbiektől megkülönbözteti. Csakhogy nem a forma alapján

kellene ezt tennie; lélektanilag különböznek egymástól, mert az első csoport példáit nem mondatszerkezetbeli, hanem lélektani azonosságuk fűzi egymáshoz. A *hazudik-e vagy sem, nem állok a felől-féle* mondatok ugyanis a szétválasztó mondatok rendes módján két egymást kizáró lehetőséget állítanak egymás mellé; ellenben a *hová, hová nem lett? elosont a háztól-féle* kifejezésekben két oly mondat áll egymással szemben (*hová lett? hová nem lett?*), melyeknek tartalma nem kívánczik külön-külön a tudatba, hanem melyek egyszerűen valamely határozatlan fogalmat (*valahová, valahogyan, mindent* stb.) két végletében jellemeznek. Jelen példákban a tagadó mondatnak magában véve semmi értelme (vö. különösen: *Már jobbadán igérget, mit ád és mit nem ád*: Vörösmarty, A sors és a magyar ember), csupán az a szerepe, hogy az állító mondatdal együtt kifejezze azt a határozatlanságot, melyre az író gondol.

S a mint e lélektani szempontból nézzük e mondatokat, a *Toldi*-nak ugyanabból a versszakából, melyből a *hová, hová nem lett?* való, egy másik kifejezést velük egy kategoriába fogunk utalni, bár formája más. *Pedig hamis volt néki teste lelke* = (mint LEHR természetesen helyesen mondja) *mindene*. Itt s a LEHRnél e helyhez felhozott példákban (pl. *kenőcsli testét lelkét*: Bánk bán IV.) szintén nem szabad a két fogalmat külön-külön tudatossá tennünk, — mit jelent az, hogy *hamis a teste, kenőcsli lelkét?* — hanem a két fogalom csak arra való, hogy együttesen körülírja az *egész* v. *minden*-fogalmat.

Az ilyképen lélektanilag összetartozóknak felismert kifejezésekben a nyelvalkotó ösztön öntudatlanul s játszi módon ugyanavval a módszerrel él, mint a melyet a matematikus szigorú tudatossággal használ, mikor az oly mennyiséget, melyet pontosan meghatározni nem tud, sarokértékek közé szorítja vagy mely a történeész *terminus post* és *ante quem*-jeiben nyer kifejezést. A class. philológiában ez a nyelvjelenség már régen tanulmány tárgya. Neve is van: *poláris kifejezés mód*.* Tudtommal nálunk eddig nem esett róla szó s ezért érdemesnek tartottam nyelvészeink figyelmét rá felhívni. Bizonyára számos érdekes példája akad a magyarban is. Ez a kifejezés mód nyilatkozik pl. az ily kitételekben is: *boldog-boldogtalan* = mindenki; *nem nézte az útnak se elejét, se végét, csak ment* = semerre sem nézett.

KALLÓS EDE.

Szellemes. A NYÚSZ.-ban ez olvasható erről a szóról: *Szellem*, Kazinczy 1810., stb.; *szellemes* csak CZF.-nál először.

Horvát Istvánnak egyik versében („Lantomhoz”, 1802 decz. 16.,

* Vö. KENNER, Die polare Ausdrucksweise in der griechischen Literatur, Würzburg, 1903. Már jóval előbből görög, latin és német példák: BEKKER, Homerische Blätter II. 158. sk. lapok.

kéziratból közli dr. Kőrösi László a budapesti V. ker. m. kir. áll. főreáliskola 1909—10. évi értesítőjében, 7. l.) a következő versszakot találom:

„ . . . Nekem Trézsi esőkjai jussanak,
Kékes szemérről irjon egész erőm
Szellemes éneket!“

Ha hű ez a közlés, akkor a *szellemes* korábról megvan, mint a *szellem*, a mi pedig nagyon valószínűtlen. Alkalmasint a közlő tévedett a másolásnál s *szerelmes* helyett *szellemes*-re szaladt a tolla.

PUTNOKY IMRE.

Láng gyúl a lángról (MNY. 4 : 269, 367; 5 : 31, 130, 175). FOKOS DAVID szíves volt figyelmeztetni, hogy ezt a kifejezést egy osztják *credo*-ban is megtalálta: *navija navi el'ta etimata* (HÜNFALVY fordításában: „ . . . hiszek Jézus Krisztusba, isten fiába . . . a' ki istentül lett . . . világosságtul világossággá lett . . .“ NyK. 11 : 212); ugyancsak zürjén szövegben is előkerül: *jugid jugidís (fény a fényből, világosság a világosságból*; Ugor Füz. 2 : 46). Ezek a szövegek minden bizonnyal a keleti egyház közvetítésével kerültek az osztjákba, zürjénbe. A mi Hiszekegyünk szövegében ez a kifejezés nincsen meg, de megvan az ú. n. *nicaeai credo*-ban vagy *symbolum*-ban, melyet csak ünnepi nagy mise alkalmával szoktak elmondani. Ennek idevonatkozó része a következőképpen hangzik: „Credo in unum Deum, Patrem . . . Et in unum Dn Jesum Christum, Filium Dei unigenitum, et ex Patre natum ante omnia saecula, Deum de Deo, *lumen de lumine*, Deum verum de Deo vero: genitum non factum, consubstantialiem Patri.“ Eredeti szövege: „Πιστεύομεν . . . εἰς ἕνα κτίριον Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ . . . Θεὸν ἐκ Θεοῦ, φῶς ἐκ φωτός . . .“ Csakhogy ez a *symbolum*, melyet a Jézus istenségéről való harczokban, a homoúzion és homoiúzion vitáiban így szövegeztek meg (Nicaea, K. u. 325; vö. HEFELE, Conciliengeschichte I. § 34.), ez még régibb szövegen alapszik, mely Szent Dionysios, alexandriai püspöknek Szent Dionysios pápához írott leveléből van véve (260 körül): „Non erat tempus, quando non erat Pater, cum Filias sit splendor lucis aeternae . . . Cum ergo aeternus sit Pater, aeternus est et Filius, *lumen de lumine* . . . Cum igitur Deus sit lux, Christus est splendor . . .“ (l. Breviarium Congr. Sancti Mauri, Ordinis Sancti Benedicti. Die XXXI. Decembris de octava Natalis Domini. Lectio III.) Így látjuk, hogy itt valóban közhelyről van szó, de az Arany-féle: „*Atyafi-osztályban* „*láng nem fogy a lánggal*“ mégis csak legközelebb áll Ennius verséhez: „ . . . lumen de suo lumine . . . Nihilo minus ipsi lucent, cum illi accenderit“.

TOLNAI VILMOS.

Aba. Most, hogy kis fiam született, újra használatba került nálunk a hosszú vánkos (pólyavánkos) meg az *aba*. Első gyerme-

keim születésekor mindig eljött hozzánk édes anyám, ő hozta ezt a szót felső Somogyból, Sopron megyében nem ismertük. Nevezik pedig *abá*-nak azt a flaneldarabot, melyet a hosszú vánkosba tett pelenka meg a gumilepedőcske közé helyeznek. Ez a flanel rendszeren fehér ugyan, de ha helyette akár vörös pargét (barchentdarab) kerül is, azt is abának hittuk. Jó somogyiasan tehát aba a magyar neve a baba-kelengye úgy nevezett *lámabetét*-jének.

Az *aba* eredeti jelentése KASSAI szerint „vastag fejr posztó”; a MTsz. Csallóközből közli a flanel jelentését. Egyébként megjegyzem, hogy a dunántúli megyékben a flanelt *franel*-nak nevezik.

CSAPODI ISTVÁN.

Kapucsi. A NySz. e czímszó alatt négy idézetet közöl, a mely közül azonban csak az utóbbi kettő van a helyén. „A budai vezér fő *kapucsi passával* ma leszünk szemben“ Rák Gy. Lev. 172. „... egy *kapucsi-passát* küldött a portáru követül a chámhoz...“ Gyöngyösi Kemény I. 65. Ebben a két idézetben csakugyan *kapucsi*-ról ill. helyesebben *kapucsi-passáról* van szó (= oszmani *kapızi başı*, oberpförtner, oberkammerer). A másik két idézetben azonban nem főajtónállókról van szó. „Az (török császár) *kapitihája* irta az fejedelemnek, az diványban elvégezték, Erdélybe törököt hozzanak tizenhat ezert.“ Lev. Tár. II. 253. „Az éretlen, bárdolatlan elméjü *kapihják* miatt meggátolódom.“ Mon. Okm. XXIII, 474. Az idézetekben előforduló *kapitihája*, *kapihija* nyilván nem egyéb, mint a török *kapı-kajasi*, „früher geschäftsträger einer auswärtigen macht an der pforte; jetzt titel der agenten, welche die pforte den statthaltern und höheren beamteten in der provinz aus den in Constantinopel dienenden beamteten ernennt und die ihren aufenthalt in Constantinopel haben“ ZENKER. Az összetétel második tagja a perzsa *kethudâ* (kiejtve *kijaja*) ‚obmann, aufseher, agent, vorsteher des haushaltes‘, a mely *kihája* (NySz.), *tihája* (Oklsz.) alakban külön is átkerült nyelvünkbe (vö. KÖNOS, KSz. II, 222).

Zubbonycsi. A MTsz.-ban e szóra egy adat van CzF.-ből: *zubbonycsi*: zubbony- és paplankészítő. A kérdőjelet, a melyet a MTsz. szerkesztője az adat mellé tett, bátran törölhetjük. MOENICH KÁROLY Székesfehérvár régi jegyzőkönyveiből három adatot is idéz, a melyek CzF. közlését megerősítik: 1774: Borsodi Istvány ... *Zuboncsia* Mester Ember; u. o.: Czakó Ferencz uram Győri *zuboncsia* Mester Ember; 1783: *Zuboncsia* mester (MNY. VI:462). Mind a *zubbonycsi*, mind a *zubbonycsia* a török hódoltság emléke: török *zibun*, *zibın*, ‚unterjacke‘ (innen szerb *zubun*, oláh *zibun*, magy. *zubbony*); *zibun-či* ‚zubbony-készítő‘. A MOENICH-től közölt *zubbonycsia* alak szerb közvetítésre mutat: szerb **zubunčija*, a melyet azonban szótárakban nem találók.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Kézküre vesz. MÉSZÖLY GEDEON vetette fel ezt a ritkán előforduló kifejezést,* mivel nem értette meg. KALMÁR ELEK a reá vonatkozó magyarázataiban helyesen mutat reá, hogy az Érsekújvári-Codex példájából egész világosan meg lehet érteni a jelentését. Magyarázata azonban több pontban helyreigazításra, illetőleg kiegészítésre szorul.**

Legelőször a ‚kézkülré‘ magyarázataát lássuk, melynek ‚kézküre‘ változata azon ismeretes, gyakori hangtani jelenségen alapul, hogy az *l* hang zárt szótagban, különösen egy szó határán belül nem artikulálódik, s téves a CZUPPON magyarázata,*** mely szerint a ‚kézküre‘ annyi mint ‚kéz köré‘.

Az az első kérdés, hogy összetett szóval van-e dolgunk, s ha azzal, akkor minő mondattani viszonyon alapul ez az összetétel. KALMÁR ELEK nem mondja ugyan ki, hogy összetett szó, de magyarázataiból az látszik, hogy erre gondol. CZUPPON azonban világosan ki is mondja, hogy összetétel, melynek utolsó tagja ugyanaz a szó, mely ma már csak a *külföld*, *külső* szókban él. Tehát akkor itt jeletlen birtokosjelzős összetételről volna szó. Azonban ez véleményem szerint téves gondolat. A *kül* szó határozószónál egyéb nem lehet; főnév vagy melléknév gyanánt aligha fordult elő valaha. Tévesnek tartom a NySz. tolmácsolását, mely szerint a MOLNÁR szótárából idézett *külföld* kifejezés első tagja azt jelenti, hogy: externus. Ez szerintem épp oly határozós összetétel, mint: általút. A *külső* szó első tagja is határozó.† A *kézkül* kifejezés utolsó tagja is határozó s főnév vagy összetett szó utolsó tagja gyanánt ily alakban aligha fordult elő. A ‚kézküre‘ kifejezésben nem összetétellel van dolgunk, hanem a *tapadás* egyik jelenségével. A *külré*, *kívülre*-féle -ra, -re raggal ellátott határozó nem ritka jelenség. Bó gyűjteményét adja az ilyen jelenségeknek SIMONYI ZSIGMOND „Önállósított határozók“ című tanulmányában.†† Nos, a *kézküre* kifejezés utolsó tagja ilyen önállósított határozó, mint SIMONYI-val nevezhetnők. Önállósított, a mennyiben önálló főnév módjára raggal van ellátva. A *kéz kül* kifejezésen pedig a régi nyelv azon tüneményét észlelhetjük, hogy a ‚kül‘ névutó ragtalan főnévhez járul, melyre nemcsak a codexek korában,††† hanem a későbbi korban is számtalan példát találunk.†* Nyilvánvaló az eddigiek alapján, hogy a *kézküre* kifejezés a *tapadás*

* Nyr. 39 : 137.

** Nyr. 39 : 228.

*** Nyr. 39 : 229.

+ TMNy. 583. l.

†† BUDENZ-album, 48. l.

††† Vö. ZOLNAI : Nyelvméleink, 93 l.

†* NySz. II : 479. s köv. l.

ilyen eseteihez tartozik: *tegnapelőtről, husvétutánra, délutánra, több felőlről, Dunántúlról, ezentúlra* stb.* Tehát *kéz küre* annyi mint *kéz kívülre*, mai nyelven: *kézen kívülre*.

Miután tisztába hoztuk a *kézküre* magyarázatát, lássuk azt a két kifejezést, melyet KALMÁR szerint az Érsekújvári-Codex és TINÓDI adatából tanulunk: *kézkülre ver* és *kézkülre vesz*.** KALMÁR az első kifejezés megállapításában téved. Tévedése talán azon alapul, hogy a *kézkülre* kifejezést módhatározónak veszi, mely a *verik* igéhez tartozik, vagy talán inkább azon, hogy helytelenül tagolta a mondatot. KALMÁR az Érsekújvári-Codex mondatát nyilván így tagolta: *Némelyek kedég kezök megfordulván || kézküre ő édességös mellyét verik vala*. Pedig a mondat helyes tagolása után rögtön kiviláglik a tévedés. A mondat helyes tagolása ez: *Némelyek kedég kezök megfordulván kézküre || ő édességös mellyét verik vala*. Tehát a *kézküre* nem a *verik*-hez tartozik, hanem a *megfordulván*-hoz. *Kezök kézkülre megfordulván*, vagyis *kezök kezen kívülre fordulván*, tehát a kéz külső oldalára, a fonákjára. Szóval a kifejezés nem *kézkülre ver*, hanem *kézkülre fordul*. A *kézkülre* nem módhatározó, hanem helyhatározó. A *kézkülre vesz* kifejezésben a *kézkülre* szintén nem módhatározó, hanem helyhatározó. A kifejezés összevethető a *puskakegyre vesz, czélra vesz*-féle kifejezésekkel, melyeknek aztán elvontabb, átvittebb értelmű fejlődménye a *gondolóra vesz, tréfára vesz* stb. kifejezés.

CSÜRI BÁLINT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Néhány ismeretlen a Nyelvtörténeti Szótárból.

Az olyan szótárak, a minő a NySz., a melyeknek t. i. az a feladatuk, hogy az egyes szók meglétét, jelentését, korát és elterjedését hiteles irodalmi idézetekkel igazolják, sohasem lesznek teljesen mentek attól a fogyatkozástól, hogy az idézetekben előforduló szók egyikét-másikat a szerkesztők, bármennyire vigyáznak is, ott felejtik s nem viszik át a maga helyére. Hadd mondjak egy példát. Keresem a *búbánat* szót a NySz.-ban. Keresem a *bú*, keresem a *bánat* összetételei közt; sem itt, sem amott nem találok s kimon-

* L. bővebben: ZOLNAI, Mondattani buvárlatok, 16. s köv. l.

** TINÓDI adatai: „No mikor kez küre ütöt vötte vala

Elős szablyaiával hozza chapot vala.“ (RMK. 3 : 286.)

Az Érsekújvári Codexé:

„Nemellyek kedegh kezök megh fordulwan kezkwre ő edesseghws mellyeth weryk vala.“ (36).

dom az eredményt: a *búbánat* nincs meg a NySz.-ban. Pedig megvan, csak hogy nem a maga helyén, hanem az *ár* (subula) czímszó alatt, sőt a *hegyesít* szónál is. A NySz. t. i. Koháry eme versét:

Hegyes három ágú bubánat villája
Sanyarúságomnak hegyesített árja

idézi az *ár*, idézi a *hegyesít* szónál is, de elfeledi áttenni a czédulát a *bánat* alá. Így azután a *búbánat* el van temetve örökre, nem talál rá senki, ha csak véletlenségből nem.* Ezeket a szótárban meglevő, de a maguk helyén meg nem található szokat nevezem én a szótár ismeretlenjeinek.

A NySz. ezer meg ezer ismeretlenje közül ezúttal csak néhányat — minden fajtaból egy-kettőt — fogok bemutatni.

a) Tulajdonnevek. „Néhány magyar népnévről“ írt nagybecsű tanulmányában Melich János kimutatta (MNy. 5 : 342), hogy a magyarban a XVI. századi orosz czárságnak Moszkva városáról **Moszkva-ország* > *Muszkvaország* volt a neve. Ebből keletkezett azután a népet jelölő magyar szó: *moszkva* > *muszkva* > *muszka*. Egy láncszem azonban hiányzott a bizonyításából, t. i. nem volt adata arra, hogy az orosz népet a magyarban valamikor moszkvának nevezték volna.

A *moszkva* is a NySz. ismeretlenjei közé tartozik. Két helyen is megvan, t. i. a „meggyalul“ és a „magazin“ czímszók alatt; amott „a mosquák meggyalultattak“, emitt pedig:

„Berlint császár népe mosquákkal megvette,
A mundir-magazint abba tönkre tette“.

Mind a két idézet Gvadányiból, a XVIII. század egyik legnépiesebb írójából való.

A régi magyar a vele közvetlen érintkezésben nem levő népek nevét merevén a latinból vette. Latinosan írta és magyarosan ejtette: *ánglus*, *dánus*, *svékus*, *prusszus*. Az első törekvést a sok *-us* elhagyására MA.-nál találjuk. Szótárában már 1604-ben: „Dania = *Dán-ország* és Dani = *Dánok*, *Dánusok*“. Erre a mintára nevezte el I. Rákóczy György 1643-ban a Svékusokat *Svéczek*nek, az országnévből ugyanúgy vonván el ezt a népnévet, a mint MA. Dániából a dán. A *svécz* is a NySz. ismeretlenjei közé tartozik. A „megszorít“ czímszó alatt találjuk ez idézetet Rákóczy egyik leveléből: „Általúton megelőzvéen, megszorítja a két svécz generált“. Mellékesen említem meg, hogy a mai *svéd* elnevezés Sándor Istvánnak 1796-ban tett javaslatára fogadtatott el. (Sokféle 4 : 334.)

* Különbben megvan már MA.-nál is (1604) az *algus* szó alatt.

Ma már talán csak egy vármegyénk van (Somogy), a mely a *-ság* képző fölvételével (*Somogyság*) külön tartomány jellegét arrogálhatja magának. Régente volt *Szalaság*, *Bácskaság*, *Erdélység* is, s a két utóbbi megvan a NySz.-ban is. Bercsényi írja Bottyán Jánosnak 1705-ben: „Az *Bácskaságon* levő rácz az ellenünk való ellenségeskedéstül megszünvén, barátossan lakik“. (A NySz.-ban a „megszünik“ czímszó alatt). Az *Erdélység* pedig három különböző helyen is megvan: kétszer az ÉrdyC.-ből („hallgat“ és „rajta-ragad“ czímszók alatt), egyszer a Pannonia megvételéről szóló énekből (a „letelepedik“ czímszó alatt). Az ÉrdyC. nemcsak Erdélyt, még Nyír-bátor-t is megtiszteli a *-ság* képzővel, a „mellék“ czímszó alatt ezt írván: „Az gonosz kwnok... elezer erdelth ffel dulwan es mynd az nyrbattorssagot, onnan az tyza melleekeet“.*

b) **Kihalt szó-alakok.** Az *-adalom*, *-edelem* sajátságos elrövidülésére eddigelé talán csak a *fejedem*-et ismertük *fejedelem* helyett. A NySz.-ban megvan még a *hiedem* a „mirigy“, a *veszedem* a „szerelmesen“ (vö. még NagyszC. 164) és a *viadam* a „sereg-orr“ alatt.

A kihalt *-ént* ragra, mely ma már csak az *alkalmasint*, *megint*, *részint*, *szerint* irodalmi szókából és néhány tájszóból fejlik le, igen sok ismeretlent találunk a NySz.-ban, pl. *fejént* a Régi M. Költ. tárából a „fejenként“, az *istenségint* a DöbrenteiC.-ből az „okos“, a *társáént* az EhrenfeldC.-ből a „szerzet-ruhája“ czímszó alatt.

A műveltető és szenvedő *-tat*-*-tet* igeképző ma már szokatlan alkalmazásai közül:

hoztat (Szabács viadala): „Sok hajókat felvontata az Száván | és Szabácsvár tájatt hoztata számán“. — A *tájatt* czímszó alatt.

irtatik (EhrenfeldC. 1): „My vronknac lesos Cristusnac . . . gyczewsegere... *irtattanak meg*... nemy yrasok“. — A *dicsőség* czímszó alatt.

lettetik (NagyszombC. 47): „*Lettethetic* vala az en megfezült testömben čak ég tő hegne helees . . .“. — A *sérelmes* czímszó alatt.

Ellenette (Ap. Csere, Encycl. 140): „A fattyunapok az igaz napnak az *ellenette* valo fellegeben viaszszeget sugár által kifejesztetése“. — A *fattyú* czímszó alatt.

éneklet (AporC. 24): „Davidnak eneklete Salamonrol“. — A *magyaráz* czímszó alatt. Vö. MNy. 4 : 145. és 316.

hiventés (DöbrC. 503): „Remensegnek hiventesere es hitnek erősseitesere“. — A *remenyiség* czímszó alatt. A régi *hivel* (ma hül) igéből olyformán képezve, mint a *döl* igéből a **döltés* > *döntés*.

* Közbevetőleg meg kell jegyezmem, hogy a NySz. eredeti tervezete szerint a neveket külön Függelékben akarták kiadni. Fájdalom, ez a Függelék — nem tudom mi okból — még eddig nem készült el.

hiventezés (ÉrdyC. 476): „Hasonlattatyk az nyaar fahoz . . . kyknek arnyekozasok *hyvöntőzeesre* nagy kedwet teeznek embereknek yelewsewl hew ydewn“. — Az *árnyékozás* czimszó alatt. Ma: *hütözés*.

hültet (Faludi, 164. Toldy-kiad.): „A muzsikának allatomban valo titkos ereje vagyon: felgyulaszt, *lehültet*; vigasztal s meg-meg elkeserít“. — Az *elkeserít* czimszó alatt. Ma *le-hűt*.

kopaszlat (BécsiC.-ből 248): „Jö Isrlneç dičősege, copazlat es níret te géñkerkedetedneç fiaira“. (Decalvare, et tondere super filios deliciarum tuarum). — A *nyíret* czimszó alatt. A BécsiC.-ben még két helyen (228 és ismét 248), „calvitium“ értelemben. Jelentése tehát: *kopaszság*. A MünchC.-ben (210) am „calvaria“.

külfűtő (Géresi, Károlyi-család 4 : 446): „Egy mázos kájhás külfűtő kemenceze“. A *kájhás* czimszó alatt. Ma *külfűtő*.

megújontás (ÉrdyC. 568): „Ez vylagnak meg wyyontasara es meg tereyteeseere . . . el hochattateek zent ferencz atyank“. — A *megtérítés* czimszó alatt. Talán a **megújol* igéből ugyanúgy képezve, mint a *hiventés* a *hivel*-ből.

távuł (Amade, Vers. 195):

Mivel tölem hiven pártulsz

*Megkölléssel messze *távulsz*

Még meg sem térsz, úgy indulsz.

tipárol (WinklC. 174): „Ezenkeppen eethen eeczczaka ew zenthsegős zakalath *ky typarlak* ew ekössegős hayayt *ky nyőweek*“. — Az *étenészaka* czimszó alatt. Ma *kitépáz*. Valamint *ócsáll*, *sikáll*-ből hasontalanítással ócsárl = ócsárol, stb. épp úgy lett a *tipáll*-ből *tipárol* és *kalapál*-ből *kalapárol*. (Az ÉrdyC.-ből a *kalapál* czimszó alatt).

tyató (Tör. Magy. Eml. 1 : 231). A *fél fűtő* czimszó alatt. Jelentése: török íródeák. Vö. MNy. V : 277.

c) *Tájszók*. A NySz. ismeretlenjei közt sok érdekes tájszó is található. Ime néhány:

bestelentt, *bestelenkedik*. (Csúzinál és Faludinál). A *mint-nem*, *pikó* és *ruházat* czimszók alatt. — Irodalmi alakjuk: *becstelenntt*, *becstelenkedik*. Vö. MTsz.

bírákok. (Gvadányinál), A *járuł* czimszó alatt. Vö. MTsz.

gyuvatlankodás. (Felvinczi, Schola Salernitana): „Bor ivás, nyers almában való *gyuvatlankodás* torkot bérekesztenek“. — A *nyers* czimszó alatt. A MTsz.-ban *duvatlankodik*: evésben telhetetlenkedik.

kutyándi. Bercsényi írja: „A *kutyándi* ember Pápai uram mellett tekereg“. — A *tekereg* czimszó alatt. Nincs meg semmiféle szótárunkban.

porgolát (PPBl. szótárából): „A vetés körül *porgolátot* tenni“.
 — A *vetés* czímszó alatt Vö. Ball. Telj. Szt. és MTsz.
sikár. (Tör. Magy. Eml. 1661. évből). A *gáliczkő* czímszó alatt.
 Vö. MTsz. Elvonas a *sikál* > *sikárol* igéből.
turgyel. (Gvadányinál):

„Turgyelunkat ugyan fordítánk befelé,
 Nem mehetett volna gombostű is belé“,

a *tel* czímszó alatt. Jelentése: anus, podex. Nincs meg semmi-
 fele szótárunkban. Ismeri-e ma is még a nép valahol?

d) Újnak tartott szók. A NySz. ismeretlenjei közt több olyan
 szó is van, a melyekről azt hitte mindenki, hogy a nagy nyelv-
 újítás idejében csinálták őket. Ime a feltünőbbek:

folyadék (Meliusnál 1565-ből). A *csatorna-kút* czímszó alatt. A
 kút váluja kifolyását érti rajta. A szó tehát nem új, csak a jelen-
 tése. Mai értelmében Molnár János Fisikájában (1777). Vö. NyÚSz.

kör. Mindazok, a kik e szó történetével ekkoráig foglalkoztak,
 úgy vélekedtek felőle, hogy csak a nyelvújítás vonta el, vagy élesz-
 tette föl a XVIII. század végén. Leghatározottabban fejezi ki e
 véleményt Simonyi Zsigmond a Magyar Határozók című munkája
 2: 90. lapján:

„A *kör* főnév sem a régi irodalomban, sem a népnyelvben nincs meg,
 újabb íróink csak a XVIII. század vége óta élesztették föl, először Kónyi
 János 1777-ben: „Hirtelen a pogány Delit *körben vette*“ (Hadi Román 85) =
körülvette“.

A dolog azonban nem így áll. A *kör* főnév *ben*-ragos alakja
 megvan a népnyelvben. (Vö. Kreszn. és MTsz.), megvan a régi
 irodalomban is, sőt innen idézve is van a NySz.-ban, de persze
 eldugott helyeken: *iddogál* és *szer* czímszók alatt. A NySz. Com.
Janua aurea-jából* veszi ki a következő idézetet: *körben isznak*
avagy környűlszerben iddogalnac“ s hozzá függeszti a latin eredetit
 is: „bibunt in orbem seu circum potant“. A *kör* szónak tehát a
 latinban *orbis* felel meg.

Különös fátumnak tudható be, hogy a NySz. szedője a *körben*
 szót mind a két helyen hibásan (egyszer *kőzben*, másszor *kőszben*-
 nek) szedte s a szerkesztők sem itt, sem amott nem vették észre a
 sajtóhibát. Ennyi balszerencse közt nem csoda, ha mindekkoráig
 nem lehetett a *kör* régi nemes voltát igazolni.

* Az 1673. évi kolozsvári kiadásból; ugyanígy van az 1643. évi
 váradai legelső kiadásban is.

olvadék (Calepinusnál 1584-ből „scoria“ alatt): „Vasnak es egie b oluadeknak az szara, sepreie“. — A *söprő* czímszó alatt. MA. és utána PP. a „scoria“ szót így értelmezi: „Vasnac onnac es egyeb olvasztot Ertznec a szara, sepreje“. *Olvadék Cal.*-nál tehát am. olvasztott ércz. SzD.-nál „olvasztott valami, p. o. zsír, háj“; SI.-nál liquamen, liquor.

tünet (Molnár Albertnál, 1624-ből Tan. 1403): „az Christus teste ezac tündér vagy tüneti czudalátás vólt legyen, hogy ha illyen vólt az ő állapottya“. — A *tündér* czímszó alatt. Megvan MA., szótárában is: „tünet, léleklátás: empusa“. Ugyanígy PP.-nál és SzD.-nál. Barczafalvínál: phaenomenum. A Mondolat ára „eggy *tünet forint*“ volt, t. i. sájn frt. Bugát a symptomát nevezte tünetnek.

világítás (Pécsi Lukácsnál 1591-ből, Ágost. 141): „Vid el kerlec az regi halyagnac mohat vilagettasodnak fenyeuel“. — A *hályog* és *moh* czímszók alatt. Megvan MA.-nál is (1604-ből): „Nocti“ luca = *eyvilagito*; praelucens = *elő vilagitoc*. A *világosít* annyira kiszorította a divatból, hogy 1807-ben a „saecularisatióra“ a *világítás* szót ajánlották, az illuminatiót pedig még 1833-ban is *kivilágosításnak* nevezték. (Vö. NyÚSz.).

Az itt közölt néhány példából is gyaníthatjuk, hogy a NySz. ismeretlenjei köréből alkalmasint még sok érdekes adat fog idővel előbukkanni.

SZILY KÁLMÁN.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSÁBAN.

Ezennel új rovatot nyitunk folyóiratunkban. Czime megmagyarázza rendeltetését. Szófejtések, szólásmagyarázatok, alakítani és mondattani kérdések s nyelvtörténeti tanuságok köréből olyanokat, a melyeket módszeres kutatásaival a nyelvtudomány már megállapított, akarunk könnyen érthető alakban olvasóink elé terjeszteni.

I.

Rabló és társai. Nyelvünknek a rabló fogalomkörére egész sor szava van: *tolvaj, lopó, or, zsvány, rabló, lator, bandita, haramia, martalóc, kalóz, betyár* és *bojnyik*. A *tolvaj* és a *lopó* kétségkívül ősrégi elemei nyelvünknek, de eredetüket nem ismerjük; a felsorolt szavak nagyobb része azonban fiatal, alig néhány száz éves jövevényszó.

1. Bandita.

A germán eredetű középlatin **bandio, bandire* származékai: spanyol, portugál, provençal *bandir*, olasz *bandire*. Jelentése: közzé

tenni, közhírré tenni; száműzetésbe küldeni, száműzni. Az *olasz bandire* mult részesülője *bandito* ,közhírré tett, száműzött' s mint főnév: számkivetett, szökevény; csavargó, útonálló. Az *olasz bandito* átvétele a magyar *bandita*. Az *olasz bandire* ige egy másik származéka: *banditore* (a ki a rendeleteket kihirdeti, a feleket törvénybe idézi) is átkerült nyelvünkbe — szláv közvetítéssel — *pandúr* alakban. *Bandita* és *pandúr* tehát végelemzésben egyazon tőnek hajtásai.

2. Betyár.

A magyar *betyár* szót újabb szótáraink pl. a KELEMEN-féle, így fordítják németre: räuber, vagabund, strolch. Száz évvel ezelőtt még nem volt ilyen megvető értelme. BARÓTI SZABÓ szerint a *betyár*: ,nőtelen, rátartós parasztlegény'; Márton 1811-ben kerl-lel fordítja, de KIRÁLYFÖLDI 1846-ban már ,dienstloser knecht, vagabund' jelentését is tudja. Hódoltságkorabeli jövevényszó: a perzsa-oszmauli *bek'ar* (jelentése: nőtelen, foglalkozás-nélküli, tétlen) az egész Balkánon elterjedt: újböörög *μπερκαρις*, albán *bečar*, oláh *becher*, *bečhar*, bolgár *bekjar*, szerb *bečar* ,legényember, idegen, napszámos'. Mi alkalmasint szerb révén kaptuk.

3. Bojnyik.

A ,zsivány, útonálló' jelentésű *bojnyik*, *bujnyik* szót inkább csak a tótsággal szomszédos vármegyékben s a Duna-Tisza közének északi részén ismerik. A tót *bojnik*, *zbojnik* átvétele.

4. Haramia.

A Balkánról került hozzánk a *haramia* szó is. A ,rabló' jelentésű arab-oszmauli *harami* az arab *haram* szó származéka (,meg nem engedett, törvénytelen'). Az oszmauli *harami* tovább vándorolt észak felé, újböörög *χαράμι*, albán *harami* ,gazember', oláh *haramin* ,rabló' a törökből való.

A szerbben főnév sing. nom.-ban nem végződhetik *i*-n, az *i*-végű jövevényszavakat tehát a szerb megtoldja egy *a*-val. A magyar *kocsi*-ből a szerbben *kőcija*, a török *deli*-ből *delija*, a török *harami*-ből is szabályosan *haramija* lett. A mi *haramia* szavunk tehát — az *-ia* végzet tanúsága szerint — nem egyenesen a törökből, hanem szerb közvetítéssel került hozzánk. A *haramia* a 16. és 17. században ,királyi gyalogkatonát' is jelentett.

5. Kalóz.

A *kalóz* a mai köznyelvben ,tengeri rablót' jelent; régi jelentése tágabb volt: duló, fosztó, tolvaj, rabló, kőborló. Innen *kalózolni*,

kalézolni a. m. kóborolni, csavarogni. Megfelelői oszmán-török *kjlavuz*, *kulavuz*, csagatáj *kolauz* 'útnutató, vezető'. 'Csavargó, rabló' jelentése alkalmasint a magyarban fejlődött ki.

6. Lator.

Német jövevényszó. A középfelnémet *loter* (= újfelnémet *lotter*), a magyar *lator* példaképe, 'könnyelműt, semmiházit, feslett erkölcsűt' jelent. A nyelvemlékek és a népnyelv bizonyossága szerint ez volt a magyar *lator* eredeti jelentése is: semmiházi, gazember, parázna, kurafi. Mai *tolvaj*, *rabló* jelentése csak későbbi fejlemény.

7. Martalócz.

Martalócz a mai köznyelvben inkább 'útonállót, zsványt' jelent, de régebben a királyi gyalogosok egy fajtát neveztek *martalóczoknak*. Ez a szó is a török hódoltság korában került hozzánk: az oszmán-törökben *martolos* 'az erősségekben szolgáló keresztyén (görög) katonát' jelentette. A szerb *martoloz*, oláh *martolog*, magyar *martalócz* török jövevényszavak; de a török *martolos* sem eredeti szó, hanem a görög *ἀρματολός* átvétele.

8. Or.

A régi nyelvben gyakori, mint a 'tolvaj' egyértékese, ma inkább csak az *oroz* igében (pl. *vadorzó*) s az *orgazda* összetételben él. Régi, honfoglaláselőtti, 7—8. századbéli jövevényszó, a bolgár-törökök nyelvéből; a mai török nyelvekben a megfelelő szó *oŗrı*, *uru*, *ūrı*-nak hangzik.

Rabló.

A *rabol*, *rabló* a szláv eredetű *rab* főnév magyar származéka, s eredeti jelentése alkalmasint 'rabot ejt, portyáz' volt. A ma szokásos *kirabol* a régiségben ismeretlen; helyette *elrabol*-t, *felrabol*-t mondtak. „*Elrablák* (a kúnok) az egész Nyírséget mind Biharig“, írja SZÉKELY ISTVÁN *Chronicájában*.

10. Zsvány.

A *zsvány* csak a 19. század folyamán lett közmagyar szóvá; szótárilag először BARÓTI SZABONÁL (1792) találjuk. Ha meggondoljuk, hogy a magyarban a szókezdő *s*- gyakran lágyul *zs*-vé, valószínűnek kell tartanunk, hogy a *zsvány*, a *sivány*, *silány* tájdivatos alakváltozata. Eredeti jelentése 'mihaszna-, semmi-, rongy-ember' lehetett.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

KÜLÖNFÉLEK.

Kitüntetés. A helsingforsi Finn-ugor Társaság (Suomalais-ugrilainen Seura) 1910 deczember 2-án tartott ülésében PÁPAY JÓZSEFET, a debreczeni főiskolán a magyar és finn-ugor nyelvtudomány tanárát, társaságunk választmányi tagját levelező tagjává választotta.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1910 november 15-én tartott felolvasó-ülésén GOMBOCZ ZOLTÁN ily czímen tartott felolvasást: *Vannak-e nyelvünkben kazár elemek?* A magyarok a honfoglalás előtt legalább száz évig éltek a hatalmas kazár birodalom szomszédságában, s CONSTANTINUSBÓL tudjuk, hogy egy kazár törzs, a *kabar*, bele is olvadt a magyarságba. Történeti szempontból tehát nem valószínűtlen HUNFALVY (s PAULER) föltevése, a ki nyelvünk régi török jövevényszavait a kazár nyelvből származtatta.

A kérdést jövevényszavaink hangalakja dönti el. Régi török jövevényszavaink *östörök jellegű csuvas nyelvalakból valók*. Az átadó nyelv csuvasos nyelvsajátságai közé tartoztak többek közt a $z > r$ változás (rhotacismus) s a szókezdő *š*-megőrzése bizonyos szavakban (*sárga, sár, sárkány, seprű, serke*), midőn a köztörök nyelvek szókezdő *s*-t tüntetnek fel. Jellemezte-e e két sajátság a kazár nyelvet is? erre a kérdésre kell választ keresnünk.

Kazár nyelvemlék nem maradt ránk, de két tulajdonnév alapján a feltett kérdésre biztos feleletet adhatunk. A rhotacismus szempontjából döntő a *kazar* népnév, a mely az IBN ROSTEHNÉL s ISTACHRÍNÁL előforduló *çazar çakan* 'a kazárok kánja' s az IBN FADHLANNÁL előforduló *kara çazar* 'fekete kazár' kifejezések tanúsága szerint a kazárság saját nemzeti neve volt. A *kazar* alak participiuma a török *kaz-* 'bolyongani' igének, s jelentése 'kóborló, nomád'. Ugyanezen igető származéka a *kazak* szó is ('csavargó'), a mely a kirgizek egy részének is neve. Ha az adott származtatás helyes, a kazár nyelv nem *r*-ező, hanem *z*-zó török nyelv volt.

A szókezdő *š*- szempontjából döntő fontossága van a kazár főváros IBN ROSTEHNÉL s GARDÍZÍNÁL előforduló *سما رعش* (DE GOEJE, p. 139), ill. *سما رعش* (MHK. 153) nevének, a melyet VÁMBÉRY (MagyEr. 94) és MARQUART (WZKM. XII, 194) *سما رعش* = *sariy-šar*-ra emendálnak. Az összetétel első tagja mindenesetre *sariy* 'sárga', szókezdő *s*-szel, nem pedig a magyar *sár, sárga* s a csuvas *šurê* alakokat jellemző szókezdő *š*-sel.

A kazár nyelv tehát mindkét tulajdonnév tanúsága szerint a köztörök nyelvtípushoz tartozott, s nem tekinthető csuvasos jellegű török jövevényszavaink forrásának.

A beolvadt kabarok nyelve épp úgy eltűnt, mint a hogy a besenyők, palóczok és kúnok török nyelvének emlékét is alig egy-két jövevényszó őrzi.

Hosszá = diu. DINGFELDER EDE „Legrégibb bibliánk nyelvéről“ című értekezésében azt mondja (92. l.), hogy a BécsiC. 62. lapján (28. sor) előfordul a *hozia* = „hosszúvá“ jelentésben. E különben gondos értekezésben ez adat helytelenül van értelmezve, a codexben az illető helyen *hozia* = *hozza* [vö. Baruth V. 6. Meg *hozia* kedeg azokat or te hoziad... = Vulg. *adducet* autem illos dominus ad te...]. Hanem azért DINGFELDER olvashatta JÁSZAY magyarázatát, a ki szerint a MünchC.-ben *hozia* = *hossziva*, *hosszúvá*. JÁSZAY ugyanis azt írja (lásd Régi m. nyelveml. III. 304), hogy a MünchC. *hozia* adata a. m. *hosszívá*, *hosszúvá*. Jóllehet a *hosszú* szónak van *hoszi* alakja is (MTsz. szerint *hoszi* szlavóniai alak), s így egy *hosziá* (= *hosszúvá*) nem volna lehetetlen, mégis azt mondom, hogy itt JÁSZAY is, DINGFELDER is tévedett. A Bécsi- és a MünchC. *hozia* szava „diu, lange“ jelentésű s *hozjának* olvasandó. Az előfordulás helyei ezek: II. Machab. VII. 5. Kiben mikoron *hozia* getrettetnéc = Vulgata: in qua quum diu cruciaretur | Luk. XXII. 43. és *hozia* leuen a' viadalban imadkozicuala = Vulg. et factus in agonia prolixius orabat, Jord-codexben: *kesejgh* ymathkozyk vala. A MünchC. értelme: „*soká* lévén önmagával viadalban“. E *hozjá* > *hosszá* „diu, lange“ szóra vö. NySz., Simonyi, MHatározók II. 158. Végül megjegyzem, hogy Jászay azt is mondja, hogy a MünchC.-ben *asszu* helyett *aszi* fordul elő; tévedés. A Bécsi- és a MünchC.-ben *aziu* (vö. Máté XII. 10. eg *aziu* kezdő) van, ugyanígy *hoziu* (vö. Baruth VI. 2. *hoziu* idekben, Máté XXIII. 14, Luk. XX. 47 *hoziu*, középfok Iud. VII. 17 *hoziab*, -ít képzővel Apor-cod. 100, 103 (*hozieit*)).

MELEGDI JÁNOS.

Magna Ungaria. (A baskir-magyar kérdés). Irta: DR. MÉSZÁROS GYULA. Budapest, 1910.

A Bp. Sz. és a MNyr. lapjain tíz évvel ezelőtt (1900—1901) érdekes vita folyt arról a kérdéstről, hogy csakugyan „a történelmileg ismert óshazában visszamaradt magyarok“-e a baskirok. A nyelvtudós MELICH már akkor kétségtelenül kimutatta, hogy a történettudós PAULERnek ezen állítása nem egyéb semmivel sem bizonyítható pusztán ötletnél, azért kissé különös, hogy MÉSZÁROS most ismét visszatér e kérdésre, egész könyvvel bizonyítva ugyanezt a negatív igazságot. Bár e szerint a dolog lényegében semmi újat sem mond ez a kissé büszke című s helyenként (pl. 62—63., 103—107., 112—125. l.) kissé pazar nyomású könyv, mégsem mondhatjuk megjelenségét egészen fölöslegesnek, mert tulajdonképen csak eleje és vége

szól a baskir-magyar kapcsolatnak már régen letárgyalt kérdéséről, dereka ellenben, s tegyük hozzá mindjárt: jóval értékesebb része, a baskirok nyelvéről s még nagyon kevéssé ismert történetéről. E nyelvi rész értékéről nem igen mondhatnék részletesebb véleményyt, de határozottan érdemes munkának tartom a történelmi részt (46—100. l.), melyben a szerző részint saját gyűjtéséből, részint az irodalomból gondosan összeállítja mindazt, a mi a baskirok történetére némi fényt deríthet. Igazán kár, hogy a szerző nem szorítkozott csak e két fejezet kiadására. A történelmit valamivel rövidebbre fogva és a nyelvit valamivel gondosabban kidolgozva, valószínűleg igen sikerült munkát írhatott volna. Mert a mi ez előtt és ez után olvasható könyvében, az ellen már sok kifogást lehetne tenni.

Könyve elején pl. részletesen tárgyalja a keleten maradt magyarokról szóló tudósításokat, s egy gyanakvó szava sincsen a JAKSICS GERGELY és SZABÓ NAZÁRIUS-féle tudósítások hitelessége ellen. Pedig azok kétségtelenül PERECSENYI NAGY LÁSZLÓ otromba koholmányai. Már az is hihetetlen, hogy rövid két év lefolyása alatt két olyan emberrel találkozott volna P. NAGY, a kik az ázsiai magyaroknál jártak s éppen csakis őt értesítették ottani tapasztalataikról. Még nagyobb esoda volna, hogy mindegyikük csakis egy-egy fő-főhatalmú magyar úrral beszélt volna, a kik egyformán leszólják az elfajzott nyugati magyarokat s egyformán képtelenül gyártott „régí“ magyar nyelven beszélnek. (A két állítólagos tudósításban különben még más párhuzamos hely is akad.)

Legtöbb kifogásra aduak azonban alkalmat a könyvnek 133—137. l. közölt baskir-magyar „hasonlóság“-ok.

Én szívesen elhiszem, hogy a szerző jól tudhat törökiül, vagy csuvasul, vagy baskirul, de könyvének különösen utóbb említett részei igen gyöngé philologiai iskolázottságról tanúskodnak. Mint egy elmúlt kornak hazajáró lelkei hatnak már nyelvészeti kifejezései is, mikor pl. *alhangú* és *felhangú* szókról (104.), egy nyelvnek hangtanáról, *nyelvtani kialakulásáról* és szótári anyagáról (102.), a *szók gyökereinek életéről* (138.) s effélékről beszél. De hogy valósággal idegen, mondjuk előkelő idegen a magyar nyelvtudomány terén, azt kellemetlenül tapasztaljuk ennél a 30 baskir-magyar „hasonlóság“-nál. Azzal vezeti be a lajstromot, hogy: „rátereljük a figyelmet azokra az etymologiai egyezésekre, a melyek a baskir és a magyar nyelv-kines között mint hasonlóságok észlelhetők“ (133.) és úgy foglalja végül össze a tanulságot, hogy: „A viszony tehát ezen baskir és magyar hasonlóságok között csak etymologiai, a milyen szavakat százával mutathatunk ki a török-tatár nyelvek akármelyikéből.“ (138.) Szinte díjat lehetne kitűzni annak megfejtésére, hogy mi lehet az az *etymologiai egyezés*, mely két nyelv közt mint *hasonlóság* észlelhető, s hogy milyen lehet az a viszony, mely két *hasonlóság* közt

csak etymologiai. Hogy ilyen *csak* etymologiai viszonyban álló szavakat *százával*, vagy akár ezrével is ki lehetne mutatni a magyar és *akármelyik* török-tatár nyelv között, az olyan kritikával, a milyennel MÉSZÁROSNAK e lajstroma van megszerkesztve, persze könnyen lehetséges. Mert ez a lajstrom a legteljesebb kritikátlanságról és a magyar etymologiai kutatás irodalmában való szinte teljes járatlanságról tanúskodik.

A magyar szófejtéstannak felette gazdag irodalmából úgy látszik csak BUDENZ MUSZ.-át és GOMBOCZ Török jövsz.-ait ismeri. A mit azóta vagy ezenkívül írtak, arról vagy nem tud, vagy nem vesz tudomást. A m. *arcz* szót pl. a bask. *ort*-ből származtatja. Tehát nem tudja, hogy az *arcz* (vö. *orczá*-t) szót SZINNYEI elhomályosult összetételnek bizonyította (NyK. XXVII. 240, NyH.⁴ 50.). A *tegez* is szerinte < bask. *teγes*: „kumiszivó facsésze; a szárnyasvarsa dobjának karikája“, holott tudnia illenék, hogy VÁMBÉRYNEK ezzel lényegében egyező származtatását már ismételtén is megczáfolták s a szót kétségtelenül finn-ugor korbelinek bizonyították (NyK. XVIII. 10, XXIII. 418, XXV. 259, MUNK. ÁKE. 594, SZINNYEI NyH.⁴ 139; vö. Nyr. XXVIII. 34 is). Legesodálatosabb tájékozatlansága talán mégis az (mindegyikre külön-külön igazán nem lehet rámutatni), hogy a *pél*da szóról sem tudja, hogy német jövevényszó; legalább egy szóval sem árulja el, hogy tudná azt, hogy régebben „imago, bild“ volt a jelentése, s hogy ezért minden hozzáértő már évtizedek óta az ófn., kfn. *bilde*, *pilde* átvételének tartja. De a szerzőnek tudományos kritikájára is jellemző az, hogy a m. *pél*da etymonjának állított bask. *balde*: „jel, ismertető jel“ mellé odateszi a megfelelő kaz. *balγa* alakot (számos más tör.-tat. és mong. megfelelőjét is megtalálhatta volna GOMBOCZNÁL, persze a maguk igazi helyén, t. i. a *bélyeg* szónál) s nem veszi észre, hogy a bask. *balde* alaknál nem lehet szó egyébről, mint arról a nagyon is új keletű szórványos bask. *g* > *d* (nem kaz. *γ* > bask. *d*!) változásról, melyre maga a szerző figyelmeztet bennünket könyvének 106. lapján. Aztán milyen kritika az, a mely egy bizonyos szöveftajtának jóformán minden nyugateurópai kulturnyelvben ismeretes *tibet* nevét a magyarban baskir jövevényszónak tarthatja? Hát még mekkora kritikátlanság az, a mely a fülesbagolynak német *uhu* nevét is a magyar szókincs baskir elemei közé képes sorolni?

Az etymologiai kalandozások korán ma már túl vagyunk. Ma minden irányú szigorú kritika és az irodalmi előzmények pontos számbavétele nélkül e téren nem lehet eredményesen dolgozni. Minthogy pedig a szerzőnek eddig, úgy látszik, még nem volt alkalma elsajátítania a modern nyelvtudomány módszereit, jobban tette volna, ha ezt az egész etymologiai lajstromot elhagyta volna. Könyve ezzel egy cseppet sem veszített volna értékéből. HORGER ANTAL.

NÉPNYELV.

I.

Torontálvásárhelyi tájszók.

(Vö. MNy. VI: 429).

Nyeleből: torkoskodik.
nyersnyakas: keménynyakú, makranczos, daczos.
nyösténkapocs: a kapocsnak a lapos része, melybe a horgas részt kapcsolják.
nyesztet: nyafog, kunyorál (a gyermek).
nyakas körte (tréf): penis.
nyivászta: gyenge, hitvány.
orgonál: sir, bőg (gyermek).
órod tüle fokhagymás: abból bizony nem kapsz.
ortájoz: perlekedik, czivakodik.
osztózik: czivakodik, felesel.
ördögczérna: vmi növényfaj.
ördögoldalborda: páfrány.
ördögrokka: rossz, nyügösködő gyermeknek mondják.
palásztás: pásztás (eső).
pampog: fecseg. *Né pampogj mán annyit!*
pampuczol: kendőz, csinósít, ciziczomáz.
papatyi: kis liba.
paripa: herélt csődör.
páskom-csész: mezei ör.
pipiszködik: ágaskodik, lábujj-hegyre áll.
pityere (pityöre): árnyékszék.
plajás, palajás: községi hajdu.
pokla: állatnak a méhlepénye.
Vesztél vóna a poklába (káromkodás).
polgár: paraszt, földműves.
pötyögő: a tehén lebernyege.
rengő: karos és háts fapad, többnyire festett, tulipános.
rásuhant (a *levesre*): paprikás zsírt önt rá.

réz eleje: pálinkafőzéskor az először lefolyt pálinka.
ruharongya: a kisok ruhátelnyű.
sárvíz: geny.
sertepértél: esetlik-botlik, jár-kél.
nekisímül (az ég): a fellegek egybefolynak. *Mán nem tisztül ki mámma, mer egészen nekisímült.*
soratlankodik: hetet-havat öszszebeszél; izléstelen, durva tréfát üz.
suhantott leves: közönséges hús nélkül főtt leves, melybe paprikás zsírt öntenek.
susnyó: fattyú-, gyökérhajtas.
szak: a baromfi állán csüngő piros hús.
szarahóra: községi közmunka.
szetyematyál: pizsmog, haszon-talansággal, apró-cseprővel tölti az időt.
szuka-gatya: szűkszárú gatya.
szuszog vkire: haragszik, duzzog.
szuszog-baszog: elpizsmog vmin.
szür: lapos, könnyű cserépdarabot ugráltat a víz színén.
*tarján*ⁿ: talián, olasz,
tarjánkukoricza: aprószemű kukoriczafaj (cinquantin).
tojató: vesszéből vagy gyékényből gömbölydedre font kas, melybe a tojós tyúkokat teszik.
topa: sánta, biczegő.
tropa: fuccs (huszonegyes kártyajátékban, ha többje van a játékosnak 21-nél).
turbicz órá: turpisz orrú, pizse orrú.
türkölni: kürtölni.
türök: kürt, tülök.

uzová: él vmivel, használ vmit.
vese: elnyujtott, zsírral bekent, összehajtogatva kisütött kenyértészta.

vészla: evező.

országút: tejút.

öreg: száraz, levetlen, Öreg tarhonyát főzzön kem' mán édős anyám!

papmacska: nagy, szőrös vörös hernyó.

parázs: száraz (nem nyirkos), főképp a sült úritökre mondják, Milyen jó parázs ez a tők.

pár: parázs.

paránkó: piczi, pirinkó.

párgol: párol, gőzöl.

partos: dombos, emelkedett.

pipás kóty: egyik végén kihégyesedő és pipa módjára megörbült sárgadinnye.

pocsár: pocsolya, mocsár.

poszogó (-bogár): büdös pinczebogár.

pöczércze: pemetefü.

pösös: elérett, melynek foly a leve.

pundsa: nadrág (tréf).

rühet: párizik a disznó.

szegény (*szögén*) *könyér*: nem sikerült kenyér (keletlen, sületlen stb.).

szirony: kopoltyú.

szuszka: orrán beszélő.

szücskata: bodobács.

takácmunka: ing, gatyá (tréf).

Vigyázz, né erölkögggy, mer csúnya lössz a takácmunka (odaszarsz, összeszarod magad).

tátos toll: olyan toll (penna), melynek két hegye eláll egymástól.

totos: elnyujtott, tejfellel bekent, összehajtogatva kisütött kenyértészta.

tukó: ostoba, buta.

vaktetű: viszketős bőrkeményedés a fagyott lábon.

veszött-kóty: folyósbélü sárgadinnye.

vétköll (*vétköll*): véteknék tart, kárhoztat, rosszall.

vízi bornyú: 1. tarajos göté; 2. a víz tetején szaladgáló bogárka.

DÉKÁN SÁMUEL.

II.

A részegség kifejezései.

(MNY. VI: 467.)

III. Igekötötlén igék és névszók.

Ebbe a csoportba azokat az egyes igéket osztottam, melyeknek nincs igekötőjük, s azon melléneveket és főneveket, melyek magukra fejezik ki az ittas állapotot. Ezek és amazok is tulajdonkép pusztá mondatok, melyeknek alanya az ivó, de megjegyzem, hogy használatban az igék mellett többnyire egy-egy indulatszó vagy partikula is van, pl. *ni hogy! ám! már* stb. efféle: „*ni hogy billeg!*“ „*tántorog ám az öreg!*“ „*gunnyaszt már*“ stb. A névszók közé veszem nemcsak az összetetteket, mint: „*borittas*“, „*földrszeg*“, hanem az ilyeneket is: „*Pilátus macskája*“, „*mások részegje*“, s kötőjellel kapcsolom őket össze: *tele-kupa*, *venyige-virága* stb.

A) Igék.

Aszekurálva van	böczöllérez	csuklik
baktat	böczörög	czehhezett
belgul	(boczorog)	dadog
billeg	bötűz	darvadozik
biztosítva van	bukákol	döczög
bóbiskol	bukdácsol	döczörög
botorkál	csámborog	dülédez

düllög
dülöngöz
eggyeli!
gunnyaszt
hallgat
hebeg
illuminálva van
imbolyog
ivott
keffentett
képzelődik
lengedezik
lódörög

magyaráz
murizott
nyílik
okosodik
ökölődik
ökrendez
pinczeszerezett
pislog
pókhálósodik
rókázik
sátoroz
silingel
simúl

taknyadzik
tántorog
tappog
tetézve van
topog
toporog
tróppózott
végzett
virágzik
virít
virtuskodott
züllik
zsimbeleg

B) Névszók.

Áporodott
áslógos
(ánslógos)
ázott(-fejű)
belga
beteg
bibás
(bibós)
bíboros (bé-)
bóbitás(-fejű)
bor-betegje
bor-birója
boritalos
borittas
bor-józanja
borkedvű
bor-koldusa
borkőzi
borókás
borongós
boros
boroskás
bor-szennyese
bor-vakja
borverte
bósás
bozás(-fejű)
hurdiás
butykos
csámporodott
csapodár
csapos
csáva!
ezinkotai-kántor
dalmahodott
dülöngös
eczetes
farsangi

félboros
félittas
félkötő
félmámoros
félnótás
félrészeg
föld-fia
frenta
füstös
gabógyás
gagyabugyás
gagalagos
gagyos
gagyógos
gajdinás
gajdos
gané!
gangos
gazos
gezibuzi
gódémusz
gódés
gógyés
gógyos
gódény!
gózós
gurgyis
habókos
halál!
hamu(s)-ruha
helyre-pipacs
hervadt
himpókos-eszű
holdas
hordó-karácsonyja
hordómester
hotytagos
hóbölygós

iszákos
iszkányos
iszos
italos
italosos
itas
itkányos
itókás
itos
ittas
jó-kárvallott
jókedvű
káferkás
káfertós
(kájfertós)
kajbókás
kajdult
kalantos
káliás
kampis
kämpitos
kancsó-koldusa
kapatos
karezos
kástélyos
kastos
korán-belga
koresos
korhely
korlós-bibicz (bé-)
kócsagos
kóczagos
kótyafityés
kótyagos
kótyalagos
kótyás
kotyogós
kótyogós

kotyós	nyifa	rézműves-gyakornok
kótyos	nyirkos	ritkányos
krasznya	párás	rozmaringos
ködös	patyikulus	rusnya
latyakos	pikós	spiczes
literátor	Pilátus-macsskája	szalvátos
lomos	pilledt	(szánt)szándékos-
lompos	pislogós	bolond
lőcs!	pitihangos	szekszinás
lőrés	pitis	szeles
lucskos	pityalagos	szeszes
maccs	pityis	színjózan
macska!	pitykós	szopókás
maga-bolondja	pityó	szopornyikás
makutyi	pityókás	szoroskapczáju
mammorás	pityókás	tele-hordó
mámoros	pityos	tele-kupa
mára-virradt	pityulás	tennapelőtti
maródi	pityus	tennapmai
mások-részegje	pittyes	tennaposi
maszatos	pókos	totál
maszlagos	prüszki	trinkos
mátós (József főher-	ragyás (ri-)	troppó
czeg szavajárása)	rámpás	tuhás
mátruhás	részeg	tüzlis
mátyos	[áporodott-részeg	tütüs
mókus	butarészeg	vadkás
morzsás	disznórészeg	venyige-virágja
moslék!	dögrészeg	veresgyurkó
moslékos-dézsza	földrészeg	zákányos
motos	holt részeg	zanótos
nagyfejű	sárrészeg	zavaros
néczi!	sült részeg	zimankós (za-)
nemtiszta	tennap-részeg	zúnteredett (czin-)
neszes	tökrészeg]	zólás
Noe!	részegcsap	zöldverte
Noe-kántora	részegdisznó	zsólyás, stb.
Noe-macsskája		

(Folytatjuk).

LEIPER ALBERT.

TARSASÁGI ÜGYEK.

XXXVI. Választmányi ülés.

(1910 február 8-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Frecskay János, Gyomlay Gyula, Horváth János, Katona Lajos, Melich János, Négyesy László, Tagányi Károly vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után az Elnök üdvözli Horváth Jánost és Tagányi Károlyt, a választmány újonnan megválasztott tagjait.

2. A pénztáros jelentést tesz a pénztár állapotáról 1910 január 31-én. Az összes bevétel 3276 kor. 15 fill., az összes kiadás 610 kor. 16 fill., maradvány 2665 kor. 99 fill.; ebből értékpapírban 2000 kor., készpénzben 665 kor. 99 fill.

Tudomásul szolgál.

3. Következik a tagajánlás.

Megválaszthatnak rendes tagnak:	<i>Ajánló:</i>
<i>Weszely Ödön</i> , igazgató, Bpest	Gombocz Zoltán
<i>Pauler Akos</i> , jogakadémiai tanár, Pozsony	Gombocz Zoltán
<i>Székely István</i> , tanár, Bpest	Melich János.

Új előfizetők:

Városi közkönyvtár, Nagyszombat, 1910-tól.

M. kir. Honvédelmi Minisztérium segédhivatalai (még 4 pl.).

Áll. polgári iskola, Budafok.

Áll. felső építő-ipariskola, Budapest.

Ezzel az ülés véget ért.

XXV. Felolvasó ülés.

(1910 február 8-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Alszeghy Zsolt, Bajza József, Bereczik Árpád, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Fabó Bertalan, Freckay János, Gombássy Imre, Gyomlay Gyula, Heinrich Gusztáv, Horváth János, Karl Lajos, Katona Lajos, Lampérth Géza, Melich János, Négyesy László, Pais Dezső, Rubinyi Mózes, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Trócsányi Zoltán, Vizsota Gyula tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. Bereczik Árpád felolvassa „A magyar szókincs pusztulása“ című tanulmányát.

2. Rubinyi Mózes felolvassa „Mikszáth Kálmán nyelve“ című értekezését.

XXXVII. Választmányi ülés.

(1910 márczius 15-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Erdélyi Lajos, Freckay János, Horváth János, Gyomlay Gyula, Katona Lajos, Melich János, Nagy Gyula, Tagányi Károly, Vikár Béla vál. tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti, hogy Bereczik Árpád r. tag indítványt nyújtott be, hogy a Társaság folyamodásban kérje fel a vallás- és közoktatásügyi Miniszter urat, hogy a M. Nyelvtud. Társ. nyelvhelyességi és nyelvtisztító törekvéseit a saját hatáskörében támogassa.

A választmány véleményadásra Négyesy László vál. tagot kéri fel.

2. A titkár jelenti, hogy a Társaság részére a következő könyvadományok érkeztek:

R. Prikkel Mariántól: Csúzy Zsigmond szavai.

R. Prikkel Mariántól: Sándor István nyelvtudománya.
Baloghy Dezsőtől: Magyar napimadás.
Köszönettel vétetnek.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztár állásáról 1910 február 28-án. Az összes bevétel 4143 kor. 59 fill.; az összes kiadás 820 kor. 58 fill.; maradék 3323 kor. 01 fill., ebből értékpapírban 3000 kor., készpénzben 323 kor. 01 fill.

Tudomásul szolgál.

4. Következik a tagajánlás. Megválasztatnak rendes tagnak:

Ajánló :

Adorján Jenő, ref. coll. tanár, Marosvásárhely

Simonfi János

dr. Bartos Kálmán, főgymn. tanár, Bpest

Gombocz Zoltán

Békési Gyula, főgymn. tanár, Czegléd
Darkó Jenő, főiskolai tanár, Debreczen

Vargha Gyula

dr. Fuchs Dávid, tanár, Bpest

Gombocz Zoltán

Hartyáni Zoltán, bölcsészethallgató, Bpest

Szily Kálmán

dr. Kodály Zoltán, zeneak. tanár, Bpest

Vargha Gyula

Gombocz Zoltán.

Új előfizetők :

Szemző László, Bpest.

Eperjes: Angol kisasszonyok Sancta Maria intézete

Bpest: VIII. ker. (Práter-utczai) polgári fiúiskola

Szarvas: Ág. ev. Tanítóképző

Gróf Festetics Leontin, Bpest.

5. Erdélyi Lajos vál. tag benyújtja Lados József és Fekete József polgáriskolai tanárjelöltek folyamodványát, a kik a Társaságot arra kéri, hogy őket népnyelvi gyűjtéseikben anyagilag és erkölcsileg támogassa.

A választmány a folyamodások ügyében a májusi ülésen fog határozni.

XXVI. Felolvasó ülés.

(1910 márczius 15-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Baros Gyula, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Freckay János, Fuchs Dávid, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Heinrich János, Hellebrant Árpád, Horváth János, Karl Lajos, Kőrösi Sándor, Lampérth Géza, Melich János, Nagy Gyula, Pais Dezső, Pruzsinszky János, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Trócsányi Zoltán, Versényi György és Vikár Béla tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. Katona Lajos felolvassa „Kökényfa és szilvafa“ című értekezését.

2. Melich János bemutatja „A magyar nyelv latin és olasz jövevényszavai“ című tanulmányát.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. S. Ö. úrnak. A „Vectigal Transylvanicum“-ban több helyen emlegetett s a NySz.-ban megkérdőjelezett *kő* (1 kő kender, 1 kő len, bors, gyömbér, nádméz stb.) német eredetű súlyegység volt, melyből Erdélyben, valamint Ausztriában, Bajor-, Porosz-, Szászországban 5 tett 1 mázsát, vagyis 1 *stein* 20 fontot nyomott. A német birodalomban 1872-ben, Lajtántúl pedig 1876-ban szüntették meg. Sz. K.

2. G. P. úrnak. *Hagymáz*. A Magyar Nyelv novemberi számában G. P. kérdést intéz a szerkesztőséghez, hogy mit szól RIGLER GUSZTÁV kolozsvári tanárnak a typhus magyar nevééről tett megjegyzéséhez. R. a *hagymáz*: hadmás népies etimológiáját, úgy látszik, PÁPAI PÁRIZ FERENCZ Pax corporisából vette, melynek 310. lapján ezt olvashatni: „E' Nyavalya a' forró és dögös Hideg-leléseknek neme, mellyet a' Magyarok *hagymáznak* vagy *Hagymázi* Hideg-lelésnek hínak. Egyéb Nemzetek híják Magyar-nyavalának, vagy Magyar Hideg-lelésnek (Morbus Hungaricus, Febris Hungarica), mivelhogy e nyavalya elsőben Magyar országról áradott német országra: midőn Anno 1566. II. Maximilián Tsászárral Szulimán Török Tsászárral Komáromnál táborba szállott volna; akkor esék e' nyavalya elsőben a Német táborba, onnan juta Bécsbe és az egész Német 's egyéb szomszéd országokra; és felette sok nép hala-meg miatta; honnan *Hadmás*, mintegy *Had-másának* mondatott, mert többen vesztenek el, mint a' Török miatt“.*

CSAPODI ISTVÁN.

3. Kérdés. Arra kérem a tek. szerkesztőséget, szíveskedjék megmondani, jól van-e németül megszerkesztve a következő cím: „Paul Merse von Szinyei. Ein Vorläufer der Plenairmalerei, von Dr. Béla Lázár“. Nekem kifogásom van a „*von Szinyei*“ ellen, mert az helyesen szerintem „*von Szinye*“. Mint olyan kérdésre, a mely a magyar és a német nyelv helyes fordításának ügye, kérem a Magyar Nyelvben szíves válaszát.

E. G.

Helyesen csakis Paul von Szinyei-Merse írható és mondható.

M. J.

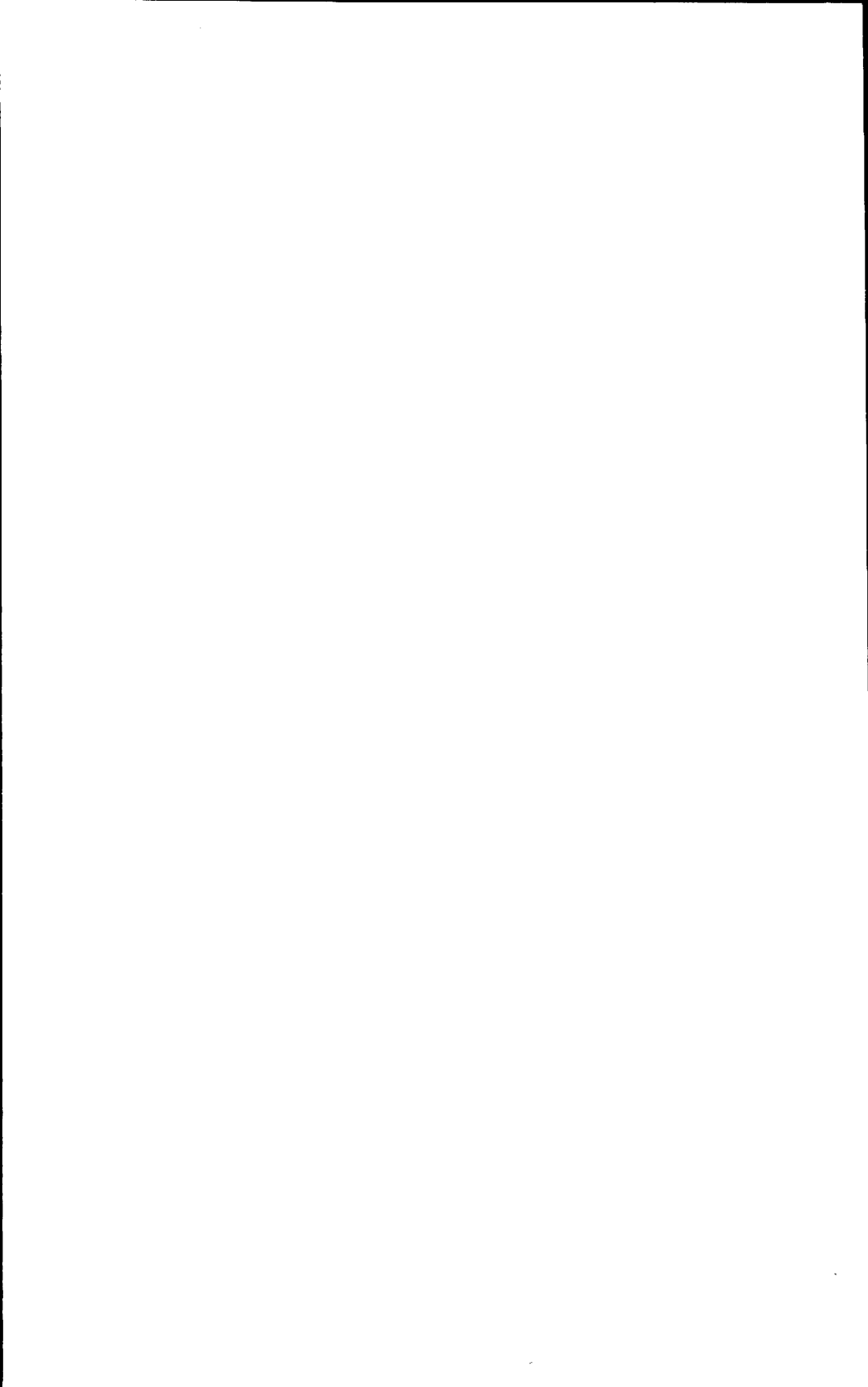
4. Lábán lett. Szeremlei Samu Hódmezővásárhely története című munkája III. kötetének 208. lapján, a Károlyi család levéltárában levő *Mustra* könyvből közölve van a kurucz háborúban résztvett vásárhelyi fiúk neve. Ezek között a Pekri Lőrincz lovas-ezredében szolgált Szücs Mártonról az van feljegyezve, hogy „*lábán lett*“. Egy másik vitézről meg az van feljegyezve, hogy volt neki kardja, pisztolya s lova; egy harmadikról, hogy van puskája, kardja, lódingja. Vajjon a *lábán lett* nem azt jelenti-e, hogy az illető gyalogosan vonult be? vagy pedig talán, hogy *megszökött*? S vajjon a mai népnyelv nem ismer-e effajta kifejezést?

E. J.

5. R. F. úrnak. „*Magát ő lengyelekhez adta*“ == a lengyelekhez csatlakozott, a l. seregbe állt (a litvánok ellen). Adni magát valakihez közönséges kifejezés, a nép is használja, a régi nyelvben is gyakori (l. NySz. I. 8.; Baróti Magy. Vir. 12. I. 14. p.)

LEHR ALBERT.

* A *hagymáz* helyes etymonját lásd MNy. IV. 192.

Samuel S. Brown

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. FEBRUÁR.

2. SZÁM

Emlékezés Szamota Istvánra.

(Felolvasatott a M. Nyelvtud. Társaság 1911 febr. 21-ikén tartott közgyűlésén.)

Oly férfi emléket akarom mai közgyűlésünkön felújítani, ki azzal tette nevét maradandóvá irodalmunkban, elsősorban a nyelvtudományiban, hogy bámulatra méltóan kitartó és fáradhatatlan szorgalmával, szerencsés felfedezéseivel rendkívül nagy és megbízható magyar nyelvtörténeti anyagot adott kutató nyelvésztársai kezébe. E férfiú SZAMOTA ISTVÁN. Életének külső körülményeiről néhány sorban lehet beszámolni.*

1867 júl. 5-én született Kunszentmiklóson, a hol édes atyja, ki lengyel menekült volt, kataszteri hivatalt viselt. Iskoláit szülőhelyén és Hódmezővásárhelyen végezte, majd a budapesti tudományegyetemre iratkozott be, hol tíz féléven át, 1885/6-tól 1889/90-ig jogot hallgatott. Nagyon valószínű, hogy egyetemi tanulmányai befejezése után ismereteit külföldön tett kutatásokkal is gyarapította. Az 1892-ben megjelent „Régi magyar utazók Európában 1532—1770” című műve egy helyén erre világosan reámutat. A mikor ugyanis e műve a Balkánfélszigetre vonatkozó történeti, földrajzi és néprajzi magyarázatairól szól, ezt mondja: „A Balkánfélszigetről szóló régi magyar útleírásoknál előforduló adatokat nemcsak az illető országok nyelvén irt eredeti művek, hanem személyesen szerzett tapasztalataim alap-

* Életrajzi adatait a következő művekből vettem: *Szinnyei*, Magy. írók élete és művei. — Pesti Hirlap 1895: 322. szám (*dr. Dézsi L.* cikkje). — Magy. Könyvszemle, új foly. III. 368. l. — Vasárnapi Ujság 1895: 47. és 48. szám (*íj. T. G.* cikkje). — Hazánk 1895: 319. szám. — A M. Nemz. Múzeum multja és jelene. — A budapesti kir. tud. Egyetem almanachja. — A hódmezővásárhelyi ref. főgimnázium értesítője. — Ezenfelül életrajzi adatokat kaptam *tasnádi Nagy Gyula* orsz. főlevéltárnok úrtól.

ján is, lehetőleg tüzetesen és alaposan megvilágítani igyekeztem“ (lásd a mű 275. lapját). Az Országos Levéltárba gyakor-
noknak 1892 máj. 4-én került, hol két évnél tovább működött. E két év alatt Szamota oly jó hangzásúvá tette nevét munkás-
ságával a tudományos világban, hogy Fejérpataky László, a M. N. Múzeum könyvtára igazgatója felszólította, nyujtaná be
folyamodványát az épp akkor üresedésben levő levéltári segédőri
állásra. Szamotát pályázat mellőzésével 1894 szept. 10-én ki is
nevezték. Itt, a M. N. Múzeum könyvtára levéltári osztályában,
dolgozott egy esztendőnél nem sokkal tovább, 1895 nov. 21-én
bekövetkezett haláláig.

Az az arasznyi élet, mindössze 28 esztendő, mely Szamotá-
nak osztályrészül jutott, külső körülményekben egyszerű, mond-
hatnám mindennapi volt. Végig tekintve azonban azon a nagy-
arányú munkásságon, melyet kifejtett, azt kell mondanunk, hogy
e rövid élet nagy és nehéz, rendkívül megfeszített, szinte lázas
munkában telt el. S engem első sorban az érdekel, a mi Szamotá-
ban e munkára való hajlamot megérlelte, a mi e lázas munkára
ösztönözte, a mi benne a folytonos munkakedvet ébren tartotta.
S ez a valami már nem oly egyszerű, nem oly mindennapi; ez
a valami méltó arra, hogy elemezzük, mert ez elemzésben meg-
leljük azokat a szép és nemes lelki vonásokat, a melyek forrásai
Szamota eredményes munkásságának. Én Szamotát soha nem lát-
tam, ismerni nem ismertem; s ha mégis vállalkozom élete belső
körülményei: lelki és tudományos fejlődése, munkássága vázo-
lására, teszem azért, mert meggyőződésem, hogy tudományos
írók műveiben is sokszor meg lehet érezni azt a tárgy iránti
meleg szeretetet, azt az önzetlen, önfeláldozó rajongást, mely
nélkül nincs se tudományos, se művészi nagy alkotás. S vállal-
kozásomhoz épp az ad erőt, hogy én a SZAMOTA — ZOLNAR-féle Oklevél-
szótár forgatása közben az ezernyi ezer adaton nem csupán a
fárasztó nagy munka egy-egy verejtékcseppjét vélem láthatni,
hanem sokszor érzem azt a kisugárzó meleg szeretetet, melylyel
Szamota az adatokat gyűjtötte, vélem hallani szívének sokszor
elfojtott, majd ki-kitörő örömdobbanását, a melyet egy-egy becse-
sebb adat felkutatásán érzett. Ezek az érzéseim igazolják vállal-
kozásomat s mentsék talán sikertelenségét.

Szamota lelki és tudományos fejlődésének alapvonása a
mult írott emlékeinek rajongó szeretete. Hogy e szeretet hogyan
és miképp fogamzott meg benne, nehéz megmondani. Egész éle-

tünkre kiható érzelmeiük megfogalmazására gyakran elégséges ifjú korunk egy-egy mélyebben reánk ható olvasmánya, egy-egy körülöttünk élőknek, minket tanítónak meggyőződéssel telt oktatása. Ilyen olvasmányok, ilyen oktatások Szamota lelkében jó talajra találtak: megfogantak. Hogy a megfogant csemete hogyan nőtt, hogyan fejlődött addig a pillanatig, míg megismerhetővé lett, szintén nehéz megmondani. Csak annyi bizonyos, hogy a mint a mult irott emlékei iránt való rajongó szeretetének első nagyobb, sok fáradsággal egybeállított terméke megjelent, már ekkor meg lehetett állapítani, hogy Szamota ez emlékeken nem a humanista vagy romantikus rajongásával csügg, nem azért tetszenek neki e régi dolgok, mert különösek, mert egyebek, mint a maiak, hanem tetszenek neki azért, mert velük és általuk lehet megérteni a jelent. Világosan kitetszik ez első nagyobb, 1891-ben megjelent „Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten“ című művéből. Már itt lehet látni, hogy Szamotának a mult irott emlékei iránt való rajongó szeretete korunk nagy gondolatának: a történeti fejlődésnek a szolgálatában áll. Kutatni a multat, hogy annál jobban megértsük a jelent s ha kell tanulni is tőle, ez volt hitvilága.

E hitvilág szolgálatában való további fejlődését megjelent művei alapján aztán közelebbről is megfigyelhetjük. Mindenekelőtt két korszakot különböztethetünk meg e fejlődésben. Az első korszakban Szamota tanulmányainak tárgya a történelem, a néprajz, a történeti földrajz, a népköltészet és a régi útleírások terén mozog. Olvasva e korszakbeli dolgozatait, látjuk, hogy a fiatal Szamotának mennyit kellett fáradnia, hogy e művek megírásához a szükséges előismereteket megszerezze. Szamota e korszakbeli fordított munkái kétségtelenül vallják, hogy a magyar és a lengyel nyelven kívül, a melyek ismeretét otthon: a családi körben szerezte meg, igen jól tudott latinul, németül, olaszul, angolul, francziául, oroszul és szerbül; e fordításokban való jegyzetei, elméleti fejtegetései pedig tanúbizonyságok a mellett, hogy a fordított dolgok tárgyi ismeretére vonatkozó tudományos tanokat igen jól ismerte. Mennyire tisztában volt a hazai oláhok eredete, Erdély honfoglalás előtti s hazánk telepes lakosságának kérdése történetével, milyen szakavatottan tudta a hazánkra vonatkozó térképek irodalmát, a Balkán történeti földrajzát, szépen kitűnik e korszakbeli fordított műveihez írt jegyzeteiből, ekkor megjelent kisebb-nagyobb értekezéseiből, ismertetéseiből.

E kisebb-nagyobb dolgozatait* figyelmen kívül hagyva, csupán két művet említek meg, a melyek különben e korszakbeli tudományos munkásságát a legszebben jellemzik.

E művek egyike ez: „Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. 1054—1717. Összegejtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István, Budapest 1891.“** Ezzel a művel vonta magára tudományos köreink figyelmét. S ezt a figyelmet a mű valóban meg is érdemelte. Az egész művön nemcsak az látszik, hogy írója sokat olvasott és sokat tanult ember, hanem az is, hogy írói becsvágyai vannak, hogy e téren szerkesztő-, hogy ne mondjam alkotó-ereje van. Mindenekelőtt egységes szempont szerint szerkeszti meg művét. Az a célja, hogy a hazánkra vonatkozó, 1054-től 1717-ig terjedő útleírásokból olyan olvasmányt állítson össze, a melyből az ország különböző vidékeinek különböző korokbeli állapota világosan kitünjék; a könyv gerinczét azonban az ország fővárosa „régi állapotának mennél teljesebb föltüntetése“ alkotja. S ezzel a mű szerkezetet kap, a központ mindig a főváros mindenkori állapotának a bemutatása. Minthogy így Szamota határozott czéllal hazánk különböző korokbeli fejlődését feltüntető könyvet ad olvasói kezébe, műve nem csupán érdekes és vonzó olvasmány, hanem értékesen megszerkesztett irodalmi mű is. Hogy tudományos tekintetben is értékes, bizonyítják a sor alatti jegyzetek, magyarázatok, melyekről már fentebb szóltam. Nem vehetek azonban búcsút e tanulságos könyvtől a nélkül, hogy még egyet meg ne említek. Ma tán időszerű is az ilyet kiemelni. A lengyel családból szár-

* Ezek a következők: 1. Bosznia története a legrégibb kortól a királyság bukásáig. Horvát nyelven írta *Kláić Vjekoslav* tanár. *Dr. Bojnić Iván* német átdolgozása után fordította *Szamota István*. Nagy-Becskereken 1890-ben megjelent a *Szabó Ferencz*-féle „Történeti nép és földrajzi könyvtár“ czimű vállalat 22. köteteként E vállalatot különben *Szamota* nagyon szerette s két helyen is ismertette (lásd Bpesti Szemle 68. köt. 149—154. és Egy. Phil. Közl. 15. köt. 896—903.); — 2. Oláh, bolgár, vagy magyar eredetű volt-e Ronsard Péter? (Egy. Phil. Közl. 15 : 177—180.); — 3. Könyvismeretések: a) Románecz M.: A Szibinyáni románckör a szerb népköltészetben Egy. Phil. Közl. 15 : 572—73., b) Vojtás Mátyás: A lengyel nép ősmondái u. o. 573—75.; — 4. Szláv irodalomtörténeti czikkek a Pallas lex.-ban.

** Megjelent az Olesó Könyvtár 290. és új sorozat 767—772. száma-ként; mutatványt és ünismertetést írt róla a Budapesti Szemle 1890. évi nov. számába (64. köt. 304—17.).

mazó Szamota büszke szülőföldjére, magyar hazájára; magyarrá lett lelke örömmel veti papírra, hogy a régi útleírások szerint is Budapest „a török hódítás előtt egészen nyugati város volt s . . . bármely európai fővárossal kiállotta a versenyt úgy szépségre, mint gazdagságra nézve“. E lelki büszkeségét még inkább megfigyelhetjük e korszakbeli másik jeles művében. Szamota figyelmét az útleírások terén ugyanis minden olyan dolog leköti, a mi akár közletről, akár távolról is érinti hazánkat. E tanulmányai közben veszi észre, hogy a külföldön járt magyar emberek mennyi sok becses adatot figyeltek meg s örökítettek meg irataikban a bejárt országok történetére vonatkozólag. E becses adatok ösztönzik arra, hogy azt is összegyűjtse, a mi értékeset írtak a régi magyar utazók különféle országokban tett utaikról. Művével tanúbizonyosságát akarja adni annak, hogy az e korbéli magyar utazók leírásai semmiben sem állnak az ugyanazon a területeken járt más utazók leírásai mögött; a magyarok nemcsak jól tudták megfigyelni az idegen országok (Oroszország, Balkánfélsziget, Nyugat-Európa) népeit, szokásait, hanem értékes megfigyeléseiket sokszor élvezetesen is tudták megírni. Tudományos meggyőződés és magyarságának megbecsülése tehát az, a melynek hatása alatt e másik jelesebb műve keletkezett, melynek czime: „Régi magyar utazók Európában 1532—1770. Eredeti kútfőkből összeállította és magyarázatokkal ellátta Szamota István. Nagy-Becskerek 1892“ (megjelent a Történeti-, nép- és földrajzi könyvtár 41. köteteként). Nem szándékom e művet közelebbről ismertetni, nem hallgathatom el megemlítés nélkül azokat a sor alatti magyarázatokat, jegyzeteket, melyekkel Szamota az egyes útleírásokat kíséri. Ezekből sok tanuíttság, nagy szorgalom látszik, s nyugodtan elfogadom, a mit róluk maga Szamota mond, írván: „Az olvasó az első pillanatban meg fog győződni arról, hogy a szöveg alatt levő magyarázatok és jegyzetek nem holmi német és franczia lexikonokból, vagy az orosz viszonyokról egyéb nyugateurópai nyelveken írt felületes művekből ollóztattak ki, hanem orosz eredeti munkák és egykorú régi útleírások hosszú éveken át folytatott tanulmányozásoknak eredményei“. (3. l.)

A külföldön járt magyarok útleírásaiból Szamota két kötetet akart kiadni (lásd 374. l.), a második kötet azonban sohasem jelent meg. Hogy miért nem jelent meg e második kötet, szorosán összefügg Szamota további fejlődésével.

Szamota eddig: 1892-ig a tágabb értelemben vett történet-

tudomány területén dolgozott*; a mit 1892 után ír, az mind a magyar nyelvtörténet szolgálatában áll. Ez az ő lelki és tudományos fejlődésének második korszaka. A mult írott emlékeinek rajongó szeretete elvezeti Szamotát hazai középkori okleveleink s egyéb latin emlékeink magyar szavaihoz. Munkakedvét, nemes becsvágyát többé nem az egymásra váltakozó hazai régi műveltségi és közállapotok megismerése sarkalja, e helyett lelkében urrá lesz az a mohó vágy: felkutatni a magyar nyelvtörténet latin okiratokban elszórtan előforduló összes emlékeit, összegyűjtve bemutatni ez adatokat s ezzel bebizonyítani, hogy ezek elsőrendű hiteles kútfői nyelvünknek, melyek nélkül rendkívül hézagos marad nyelvünk hangtörténete terén való ismeretünk. Az a kérdés, honnan e változás. Hogyan van az, hogy Szamota olyan tudományterületre lép s alkot számottevőt, a hol eddig semmi jelét sem adta érdeklődésének.

A változás egyik oka, hogy Szamota 1892-ben gyakornoknak került az Orsz. Levéltárba. Már itt kellett neki olyan férfiak — tisztviselőtársak — személyes befolyása alá kerülnie, a kik észrevették rátermettségét, képzettségét, önfeláldozásig menő munkakészségét. E tisztviselőtársak közt voltak ketten, kik maguk is hasonló, a magyar nyelvtörténet és a magyar történet mesgyéjén levő kérdésekkel már addig is eredményesen foglalkoztak. Az egyik Csánki Dezső, ki a Hunyadiak kora történeti földrajzával példát mutatott Szamotának arra, hogy a helynevekhez hasonlóan összegyűjtendők az oklevelek elszórtan előforduló magyar szavai; ő adhatott felvilágosítást a vidéki levéltárak idevonatkozó anyagáról is. A másik Tagányi Károly, ki épp ekkor, 1892-ben foglalkozott a „Besztercei szószedet“-tel s a róla írt jeles értekezését 1893 febr. 20-án mutatta be az Akadémiában e czímmel: „A Besztercei szószedet kulturtörténeti jelentősége“ (megjelent a Századok XXVII. [1893. évi] folyamában). Ez értekezésben Tagányi több kiadatlan oklevélbeli magyar adatot is idéz.

Voltak azonban az Orsz. Levéltáron kívül álló férfiak is, a kik nemcsak érdeklődni kezdtek Szamota iránt, nemcsak hathatósan pártfogták, hanem irányították is. E férfiak közül különösen egynek volt jótékony hatása Szamotára, s ez Szily Kálmán. Szily Kálmán tette lehetővé, hogy Szamota 1893 április

* Figyelmen kívül hagytam „Szláv kölesönszók a germán és román nyelvekben“ czimű czikkét (Egy. Phil. Közl. XV. 16—25.), mely e nemben egyetlen dolgozata.

havában akadémiai és állami segítséggel öt hónapra külföldi tanulmányútra ment (lásd Akad. Ért. 1893 : 581.). S hogy Szilynek milyen irányító hatása volt Szamotára, legszebb bizonyítéka az, hogy Szamota minden tervét, útjainak célját Szilynek elmondta, tanácsát kikérte s az elért eredményekről neki referált. A mondottak bizonyosságául és Szamota lelki világa, tudományos fejlődése érdekében hadd álljon itt Szamotának Szilyhez intézett levelének egy részlete. A levél Pannonhalmán, 1894 szept. 19-én kelt s így szól: „Nagyságos Főtítkárr úr! F. hó 9-én vasárnap két izben is voltam Nagyságod lakásán, hogy a nyár folyamán történeteket elmondhassam, de senkit sem találván otthon, kénytelen voltam búcsú nélkül elutazni, mivel másnap, azaz 10-én már meg kellett kezdenem hatheti szabadságomat; azóta itt vagyok Pannonhalmán, a régi magyar szók Eldorádójában.

Az itteni zsákmány minden képzeletet felülmúl, naponta legalább is 10 órát dolgozom, de azért még legalább egy hétig itt kell maradnom. Még Veszprémbe és Pozsonyba is el akartam menni, de az idén már csak Leleszre mehetek el, hová még nem irtam engedélyért; kérem tehát Nagyságodat, legyen szíves az ottani házfőnöknek, Szalánczy István úrnak írni, hogy e hó végén vagy a jövő hó elején mintegy két heti tartózkodásra Leleszre utaznám az ottani levéltár átbúvárlására“ stb.

Íme! ezeknek a férfiaknak személyes befolyása, irányító hatása az oka, hogy Szamota a történettudomány területéről a magyar nyelvtörténetére csapott át. Hadd lássuk már most, minő eredmények fűződnek e téren nevéhez.

1893 április havában, mint említém, külföldi tanulmányútra ment; ekkor járt Orosz-, Német- és Lengyelországban. Útja könyvészetileg is becses volt; ő fedezte fel Krakkóban *Heyden Sebald* Gyermekei beszélgetései-nek azt a kiadását, melyben a legrégebb magyar nyomtatott szöveg található.* Útjáról Galiczia felől jött hazafelé aug. 11—14-ike táján. A legelső magyar állomáson, valószínűen Orlón, magyar hírlapokat vásárolt, a többi közt a Budapesti Hírlapnak azt a számát is, a melyben szó volt arról, hogy Horváth Balázs, a premontrei kanonokrend tagja,** Schláglben

* Lásd Magy. Könyvszemle, új foly. V. 341., szövegét kiadta Dézsi Lajos u. o., hasonlóan közétette Melich János, Magy. Könyvszemle 1910. évi folyam.

** Ma a kassai kir. convictus kormányzója. Ez adatokat az ő szíves-ségének köszönöm. Hozzám intézett, irodalomtörténetileg becses levelét folyóiratunk egyik legközelebbi számában közlöm.

egy XV. századbeli latin-magyar szótárra bukkant. A schlägli premontrai könyvtár öre, Vielhaber Gottfried megígérte, hogy az egész becses leletet fényképezés végett megküldi a magyar Akadémiának (lásd Budapesti Hirlap 1893 aug. 11. száma 10-ik lapját). Szamota rögtön levelet irt Horváthnak, arra kérvén őt, hogy ha nem volnának további tervei, engedje át az egész ügyet neki. Bizonyos, hogy Szamota egy másik levelet is irt, s ezt Szilynek küldte. Ez azért bizonyos, mert még ez augusztus hóban Szamota akadémiai ajánlólevéllel Schläglbe utazott, s ott a kéziratot lemásolta. Csakhamar ki is adta a nyelvemléket. A kiadáshoz irt bevezetés 1893 nov. 8-áról kelt; hogy oly nagy munkát ilyen rövid idő alatt végzett el Szamota, bizonyítja, hogy megfeszítve, szinte örökös lázban dolgozott.

A Schlägli szójegyzék* kiadásában Szamota már mint a magyar nyelvtörténet gondos kutatója jelenik meg. Ezt nem csupán a kézirat szövegének gondos kiadásából látjuk, hanem még inkább abból, a hogyan ő a szójegyzék érthetlenebb vagy kihalt szavait magyarázza. Szamota ugyanis a magyarázatokban olyan forrást is felhasznál, melyre eddig irodalmunkban kevésbé volt szokás hivatkozni. Ez a forrás középkori latin okleveleink magyar szókészlete, melyről ő ezt mondja: „Kiváló gondot fordítottam a hazai oklevelekben előforduló magyar szókra, mint legrégebb nyelvemlékeinkre; itt csupán olyanokat vettem fel, melyek a NyTSz.-ban nincsenek meg“ (8. l.). Ez idézetből kitetszik, hogy Szamota egy magyar oklevélszótár szerkesztésére már ekkor gondolhatott.

Schläglből Szamota Tirolba, a schwazi ferenczrendi kolostor könyvtárába ment; itt 1893 aug. havában másolta le az akkor még egyetlen példányban ismert Murmellius-féle latin-magyar szójegyzéket (lásd Melich, A magy. szótáriródom I. 25.).

A Murmellius-féle szójegyzék nem volt ismeretlen irodalmunkban, irt róla Molnár Albert, Bod Péter, Sándor István,

* A kiadás czíme: „A Schlägli magyar szójegyzék. A XV. század első negyedéből. Az eredeti kéziratból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. A szójegyzék fényképével. Budapest, kiadja a M. T. Akadémia 1894^a. Felolvasatott az Akadémia I. oszt. 1894 jan. 8-iki ülésében Akad. Ért. 1894: 105., kivonat megjelent Akad. Ért. 1894: 508—10. — Itt jegyzem meg, hogy a schlägli premontrai rendház az Akadémiának az eredeti kéziratot tanulmányozás végett megküldötte, lásd Szily K., Akad. Ért. 1893: 638.

Kassai József. Újabbán Ruscsák Antal, P. Thewrewk Emil és Szabó Károly (lásd Régi magy. könyvtár I.); arról is hirt adtak, hogy a műből egy példány a schwazi ferenczesek könyvtárában van. A szójegyzék nyelvi anyaga azonban teljesen ismeretlen volt nálunk; ez anyag nyelvtörténeti értékét és becsét a hangyaszorgalmú Szamota ismerte fel s az ő gondozásában jelent is meg e szójegyzék.*

Íme, ezek voltak tanulmányútja eredményei s ez eredményekben már látjuk a későbbi Szamotát, a magyar nyelvtörténet adatainak hangyaszorgalmú, fáradhatatlan gyűjtőjét. S a következő években még buzgóbban, még odaadóbban dolgozik. Hogy nagy és maradandó alkotásért teszi éjjelét nappallá, ünnepét mivelő nappá, sejtetni engedik azok a közlések,** melyek tollából 1894 és 1895 folyamán napvilágot látnak. E közlésekből lehet látni, hogy immár nem csupán az Orsz. Levéltár anyagát kutatja át, hanem serényen dolgozik a Magy. N. múzeumi levéltárban is, és rendszeresen tanulmányozza a vidéki levéltárakat is. S munkakedvét csak fokozta az a két kitüntetés, a mely az Akadémia részéről 1895 folyamán érte. Az egyik, hogy az Akadémia formálisan is megbízást adott neki az oklevélbeli magyar szavak gyűjtésére (lásd főtitkári iratok 238/95. számot), a másik, hogy Nyelvt. bizottsága segédtagjául választotta (l. Akad. Ért. 1895:497). E munkásságának legbecsesebb gyümölcse, Szamota legértékesebb dolgozata ekkor készül el, s címe: „A tihanyi apátság 1055-iki alapító-levele, mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléke Bpest 1895.***

* A kiadás címe: „A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. A schwazi ferenczrendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közzétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. Budapest 1896 (megjelent az Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XVI. 7. számaként, bemutatott az Akadémia I. oszt. 1895 febr. 4-iki ülésén, lásd Akad. Ért. 1895:188.).

** Ezek a következők: 1. Természetrajzi és halászati nevek régi okiratokban 1600-ig. (Term. tud. Közl. XXVI. [1894] 435. és 491. l.); 2. Legrégibb bányászati irat magyar nyelven (u. o. 595. l.); 3. Szalkai László magyar glosszái 1490-től (Nyelvt. Közl. XXV. [1895] 452., bemutatott az Akadémia I. oszt. 1895 febr. 4-iki ülésén, Akad. Ért. 1895:188., újabb hibáit kijavítva közölte Domanovszky Sándor: Zalkai L. glosszái, a pozsonyi m. kir. főreálisk. 1900—1901. évi ért. és külön is); 4. Könyvismertetés Zolnai „Nyelvemlékeink“ cz. művéről M. Könyvszemle, új foly. III. 88.

*** Különnyomat a Nyelvtud. Közl. XXV. köt.-éből (bemutatott az Akadémia I. oszt. 1895 jún. 10-én tartott ülésén, Akad. Ért. 1895:496.; kivonata u. o. 518—520).

Hogy e tanulmány értékét kellően méltányolhassuk, szükséges dolog emlékezetünkbe idéznünk, mit tartott nyelvtudományunk e dolgozat megjelenéséig latin emlékeinkben előforduló magyar szavainkról. Nem kellett e forrást felfedezni, mert nem volt ismeretlen irodalmunkban. Tanú reá Molnár Albert, Bod Péter, Sándor István, Czinar, Szilágyi István (lásd M. Akad. Ért. VII [1847. év] 307.); Jerney, Simonyi (lásd Magyar nyelve első kiadását I. 151.) sok ilyen elszórt középkori magyar szót gyűjtött össze s a NySz. szerkesztői sem feledkeztek meg e szavakról. Nyelvészeink azonban nem bíztak ez adatokban. E bizalmatlanság jellemzésére szolgáljon a következő eset. Asbóth Oszkár 1893-ban megjelent „A szláv szók a magyar nyelvben“ című értekezésében megállapítja, hogy a *mezsgye* X., XI. századi bolgár-szláv jövevény nyelvünkben, míg a *megye* ugyanazon tőből fakadt későbbi szerb-horvát átvétel. S miért későbbi? Erre ezt írja: „Nem hihető, hogy a horvát-szerb nyelvből került *megye* szó egy és ugyanabban az időben honosodott meg nyelvünkben, mint a . . . *mesgye* . . . A NySz. már 1055-ből* idéz egy *mega*-ia-t, de az *meg* nem bízható,** azonkívül ott találjuk a Decretum Colomani regis-ből a következő érdekes helyet: Ducis ministri qui in *mega* regis sunt, et regis qui in *mega* sunt ducis, ante comitem et iudicem delitigent“ (lásd Asbóthnál 16. 17. l.).

Íme a nyelvészek bizalmatlansága a latin emlékek és oklevelek magyar adataiban! S ehhez járult az a balítélet, a mely fájdalom ma sem veszett ki teljesen, hogy legrégibb latin okleveleinket idegenek írták. Ebből a hitből merítették — nyelvészek és történészek egyaránt — aztán azt, hogy az itt előforduló magyar tulajdonnevek, közszavak — hogy stereotyp kifejezéssel éljek — el vannak torzítva.

Szamota rendkívül nagy érdeme az, hogy az idézett értekezéssel a latin emlékekbe vetett bizalmatlanságot eloszlatván. megszilárdította az emberekben azt a hitet, hogy kellő diplomatikai és palaeographiai ismeretek segítségével, ez emlékekben elszórt magyar szavak nemcsak kétségtelenül hiteles emlékei nyelvünknek, hanem egyszersmind elsőrendű adataink nyelvünk hangtörténetének. Épp azért ki is mondja, hogy „a magyar nyelvtörténetet 1055-tel, vagyis a tihanyi apátság alapító-levelével

* Ez a tihanyi alapító-oklevél adata.

** Én emeltem ki.

kell kezdenünk, mert ez a legrégebb egykorú és hiteles okleve-
lünk, egyszersmind nyelvemlékünk“ (Akad. Ért. 1895:519).*
Ebből a hitéből fakadt az a meggyőződése, hogy az Árpádkori
oklevelek, nyelvemlékek magyar adatait úgy kell olvasnunk, a
mint írva vannak. Egy-egy szónak egy-egy korszakon belül a
legnagyobb következetességgel van írva a hangalakja.

A mi pedig az oklevelek íróinak nemzetiségére vonatkozik,
erre nézve ezt a helyes megfigyelésen álló tapasztalatát mondja:
„Már sokszor emlegették azt is, hogy az okleveleket idegenek
írták és ennél fogva az azokban előforduló magyar szók a föl-
ismerhetetlenségig el vannak torzítva, csakhogy nem ám okleve-
lekben, hanem az okmánytárakban; a mi pedig az oklevelek
íróinak nemzetiségét illeti, azoknak legalább is 95%-a született
magyar volt . . .“ (NyK. XXV. 130.)

Szamota tehát feltétlen hitet és feltétlen bizalmat tudott
ébreszteni a latin emlékekben előforduló magyar szavak iránt;
példákon mutatta ki, mily megbecsülhetetlenek az oklevélbeli
adatok nyelvünk történetére s miként mutatható ki segítségükkel
igen sok szónak, képzőnek, ragnak fokozatos és következetes
átalakulása és fejlődése . . . évszázadonként vagy akár évtizeden-
ként is (NyK. XXV. 131.).

E történeti fejlődésbe vetett hit sarkalta, ösztönözte a
további munkásságra; az volt a terve, hogy a középkori latin
emlékek elszórt magyar szavait lehetőleg teljesen összegyűjti s
szótárrá szerkeszti. Hogy és mint valósította volna meg tervét,
nem tudjuk. Úgy-e, mint a tihanyi apátság alapító-leveléről szóló
értekezésben látunk egyes cikkeket (vö. Magy. Könyvszemle
új foly. III. 368.), vagy máskép, nem kutatjuk. Halála után iro-
dalmi hagyatékában mintegy 20.000 lapocskára irt feljegyzést
talált Zolnai, e hagyaték irodalmi feldolgozója. E feljegyzések
közt volt kettő, a mely a készülő mű címét őrizte meg. Az
egyik feljegyzésen — bizonyára a régebbi — ez volt: „Középkori
magyar szók az Orsz. Levéltárban levő kiadatlan oklevelekből
(1526-ig)“, a másikon meg ez: „A Középkori Magyar Nyelv
Szótára 1526-ig. (Csupán oklevelekből. Fejér Cod. Dipl.-a nem
jön tekintetbe“, lásd Szamota—Zolnai OklSz. 5. l.). E két fel-
jegyzésen kívül azonban a szótár megszerkesztésére semmi ada-

* Az én nézetem szerint figyelembe kell venni a görögbetűs emlékek
magyar szavait is, s ezek a legrégebb emlékei nyelvünknek, lásd MNy. VI
150. s köv. l.

tünk sincs. Épp azért nem is tartom helyesnek, hogy e megemlékezésben a Szamota—Zolnai-féle Oklevélszótárról* akárcsak rövid bíráló ismertetést is adjak. Csupán Szamota halálával ért veszteségünket akarom egy megjegyzéssel kifejezésre juttatni. A tatárdulás előtti latin emlékeink magyar anyagát az OklSz. olyan mennyiségben közli, a milyen mennyiségben azokat Szamota gyűjtötte össze. Hogy mennyi ilyen oklevelet dolgozott fel Szamota s mennyit nem, halála alkalmával nem lehetett pontosan megállapítani; erről jegyzéket ő nem vezetett. Így történt aztán, hogy több kitünően és hibátlanul kiadott tatárdulás előtti oklevelünk magyar szava nincs meg az OklSz.-ban. S ezt végtelenül sajnálom; sajnálom nemcsak azért, mert így az OklSz.-ban több esetben nyelvünknek éppen a legrégebb adata nincs meg, hanem azért is, mert meggyőződésem, hogy irodalmunk nem egyhamar jut olyan gondos, olyan pontos, lelkiismeretes és feltétlenül megbízható szótárhoz, mint a milyen a nagyrészből Szamota gyűjtése alapján Zolnai által szerkesztett Oklevélszótár.

*
*
*

Tisztelt közgyűlés! Az eddigiekben Szamota tudományos fejlődését tudományunk terén tett alkotásai alapján igyekeztem vázolni. Ez a fejlődés egy jelentős ponton megszakad. A megfeszített munka nyomán támadt idegbántó szenvedések leírása méltó lehet talán az ideg orvos tollára, mi azonban azzal a stereotyp, de kevésszer oly jogosan használt kifejezéssel végezzük megemlékezésünket: Halálával nyelvtudományunkat súlyos veszteség érte. S ezt annál jogosabban mondhatjuk, mert biztos dolog, hogy annak a lelkében, a ki a régi magyar nyelvi adatok iránt a maga rendületlen hitét másokkal is bizalmas hitté tudta elfogadtatni, a nagy adatgyűjtő munka nyomán lassan-lassan számottevő elméleti dolgai is kialakultak volna. Jelci az elméleti dolgoknak legutolsó műveiben már is látszanak. Ezért lett Szamota korai halála tudományunknak oly érzékeny veszteségévé.

MELICH JÁNOS.

* A mű pontos címe: „Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. Magyar Oklevél-Szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte SZAMOTA ISTVÁN. A M. T. Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette ZOLNAI GYULA. Bpest, 1902—1906“.

A „Nyugat“ magyartalanságairól.

„Ils veulent aussi réformer la langue, et, il faut l'avouer... c'est une prétention qui peut paraître étrange quand on voit qu'ils se nomment Stuart Merrill et Maurice Maeterlinck, Jean Moréas et Jean Psychari“. Brunetiére, kitől e sorokat idézem (*Revue des deux Mondes*, 1891, II: 689), különösnek találja, hogy idegen nevű, idegen származású írók reformálni akarják a francia nyelvet, holott a francziák nem ártják magukat a flamand vagy görög nyelv irodalmi ügyeibe. Ő különben meglepő jóakarattal fogadta, sőt helyettük is magyarázgatta a symbolista iskola törekvéseit, s főntebbi nyilatkozata nem tekinthető valamely eleve elutasító magatartás eredményének.

Lemaitre pedig (*Contemporains*, IV: 65) úgy véli, most lát életében először olyan írókat, kik nem vesznek tudomást a szók hagyományos jelentéséről, mondatszerkesztésükben megcsúfolják a nyelv géniuszát s gyakran művelt embernek is érthetetlen írka-firkákat ütnek össze. Itt-ott előbb még „emberi nyelvre“ fordítja le irományaikat, hogy megértvén, beszélni tudjon róluk.

Fiatal íróink mai mozzalma, melynek legilletékesebb szerve a Nyugat, alapjában véve csak magyarországi fiókja e két kiváló kritikus nyilatkozataiban megvádolt francia irodalmi iránynak. Még is van benne, amannak némely életrevaló csirája — közvetlenebb lyrismus, fesztelenebb formaiság, bőleselő hajlam — mellett minden beteges és különczködő vonása, s a mi most bennünket érdekel, nyelvhasználatukra is ráolva'shatni a párisi vádakat, bár ezen a téren, nem lévén programmszerű, eltökélt szándékuk a nyelv megreformálása, nem is tévelyedtek oly képtelen végletekbe.

Ezek a mieink nem flamandok és nem görögök, nevük is többnyire magyar s mégis sok van köztük, kinek nyelvreformáló buzgalmát csak különös önhittség, vakság, vagy tudatlanság értetheti meg. Ezeknek vagy nem magyar az anyanyelvük, vagy azoké nem volt magyar, kikről rájuk ragadt. S ők talán nem is tehetnek róla, lehetetlen nem reformálniok, mihelyt megszólalnak: hiszen a reformálatlan magyar nyelvet még meg sem tanulták. Boldog írók, kiknek beszédük már csecsemő koruktól fogva eredeti. Némelyiké oly szerfölkött az, hogy — Szomory Dezsóvel szólva — az „összes hajak zsirosan és lesímitva“ égneek merednek tőle a barbár magyar fejen.

S a kik jól tudnak is köztük magyarul, sajátos tévedés áldozatai. Nem a gondolatban, hanem a kifejezésben iparkodnak fel-
 ötlőbb eredetiségre. A kifejezés szokatlansága, igaz, szokatlan árnya-
 latot (majdnem árnyékot mondtam) vethet a gondolatra is. De állandó
 gyakorlata eltorzítja a gondolkozást s hajhászása stilisztikai affek-
 táltásra vezet. Van esztétikai értéke a kifejezésnek is, de az is
 csak akkor állandó, ha a gondolat szülte. A stilisztikai affektáltság,
 sőt nem egyszer frivolság, pillanatnyi hatásra számít, s övé a rö-
 g-tönzött siker. Ámde, mihelyt megszokottá fakult, az egykori különcz-
 ségből válik a legelvetettebb ócskaság. Állandó érték, idővel
 daczoló frissesség csak a gondolatban van, ha van, s tiszta meg-
 nyilatkozást, torzítatlan átlátszóságot csak a hű kifejezés, csak a
 stilisztikai becsületesség biztosíthat neki.

Tagadhatatlan azonban, hogy ennek a nyelvnek és modornak
 megvan a maga mohó közönsége. Abban a tökéletlen, korcs és
 sajnos, nemcsak „budapesti“ magyar nyelvben igen sok olvasó a
 bölcsődal hangjaira, az anyanyelv „édes zengzetére“ ismer s épp
 úgy magáénak vallja, mint egy alföldi művelt magyar az Arany
 Jánosét. Sőt többet mondok. Az az igazság, hogy ez az utcai korcs-
 magyarság nyomul be az irodalomba némi frivol cynizmussal; tuda-
 tában van tökéletlenségének, de nem akar tenni róla; jogot követel
 nyomorék formáinak s érvényesülni törekszik épp oly vakmerőn, a
 mily léha filozofálással tár ajtót az egyén minden elfajulásának,
 localizáló esetlegeinek, különczségének és hőbortjainak.

A stilisztikai affektáltság meg valósággal közszükségletet elégít
 ki, akár csak az orfeum, vagy a cabaret. Ambrus Zoltán nemrég a
 budapesti színházjáró közönségről rajzolt elszomorító, de igaz arc-
 képet. Ráillik az az olvasó közönségre is. Frivolság az élvezet meg-
 választásában; gondolatok s érzések nagyobb s lassúbb hullámai
 helyett az idegélet ingerlő, gyors rezdülései: a lelki erőknél még
 az élvezésben is activ, munkás, tudatos részvétele helyett a meg-
 csiklandozott felszín akaratlan, ideges, reflex-rángatódásai: ez kell
 nekik. A drágább s fárasztó gondolat helyett meghökkentő stílus,
 mely munkára rohantukban is sikeres csiklandozó.

Mind a mellett nem kell megijedni. Alljon csak elő — nem
 is egy lángelme, csak egy erős, nagy tehetség, a ki majd megint
 többre becsüli a velőt a csontnál, a ki nem azért ír, hogy e most
 jól kireklámozott, divatos foglalkozási ágban elcsúszszék a többi
 között, hanem mert közölnivalója van a világgal; a ki nem akar
 és mégis csinál irodalmat, s kinek ajkán zamatos, tiszta egyszerü-
 séggel zendül a magyar szó: legott elnémul a kisdedek kara, vagy
 észbe kap s az újhoz szegődik, de ott is csak olyan haszontalan
 utánzó lesz, mint ma. A ki pedig a maiak közt eredeti tehetség
 volt, az akkor megszabadul minden koloncztól s bosszantó kísére-

téből kibontakozva, igazibb értékében fog előttünk állani. Köszönet a Nyugatnak előre is érte: mert ő fogja provocálni az eljövendőt. Akkor aztán egyéb érdemeit is elkönyvelhetjük.

Mondom, én nem félek. S ha mégis róluk s ellenük írok, s köztük is a dolog természete miatt inkább csak a kisebbrendűekről, de annál tipikusabbakról (bár akad biz ott nagyobb fogás is): csak azért teszem, mert minden nyelvtorzítás elhallgatása, nemcsak a nyelv, nemcsak a helyes gondolkozás, hanem (ez talán rajtuk is fog) a művészet szempontjából is vétkes mulasztás volna. S ha a következő megfigyelésekkel szemben az idő (bár ezt kötve hiszem) nekik találna igazat adni: akkor ám legyen ez a kis bogarászás az ő stíl- és nyelvreformátori érdemeiknek első, szerény leltározása.

I.

Csak kis helyet juttatok itt stilisztikai furcsaságaiknak.

Nem áthatnak leírni ilyen körmönfont mondatokat, melyekről bajos megállapítani, vajjon pongyolaságot affektálnak-e, vagy pedig a szójáték látszatától sem irtózó, kérlelhetetlen logikus kifejtést: „önkéntelenül beleszól a sejtetem, hogy valaki és új valaki az a valaki, a kiről ók ki akarják mutatni, hogy nem az a valaki, a kivel még ne találkoztak volna“. „Az igazvalóság és alakoskodás felemás alakja, a kinek igazvalósága alakoskodás, alakoskodása pedig igazvalóság.“ Versben még eredetibb: „Napos napok napot napolnak... Életpapok csapat papolnak“; „Hadd robogok feléd, jövő, te szép jövendő! Feléd, eléd, beléd“. Ez a játék olykor addig rejtve maradt gondolatmagvat pattant ki a szó kopáncsából: „Család. Család... Ha csal is, ad is. Együtt: csak család“: — ez is vers. Melegen ajánlom az etymologiai szótár szerkesztőinek.

Meghökkent, szinte fölüti az állunkat Szomorj Dezső némely paradox-mondása. Meg kellett neveznem, mert ez az ő különlegessége: „Láthatatlan s távoli lénye mint egy fáklya világított, mindenki látta és senki sem“. „Ez mindennél szebben hangzott. Semmi értelme nem volt és mégis sok értelme volt.“ „Valami nagyon buta, valami nagyon gyönyörű.“

Felhígítják, bonyolítják, a mit a természetes beszéd fesztelen rövidséggel tudna kifejezni; kerülő utat tétetnek meg a gondolattal, mikor az egyenes útnak semmi akadálya sem volna. „Socialista tankönyv“: ugy-e, hogy képzelni sem lehetne egyszerűbb kifejezést? S vajjon többet mond-e így elkanyargatva: „Mert nem jelent többet, de még kevésbé jelent kevesebbet ez a mű socialista tankönyvnél“? Paraszti egyszerűség volna így mondani: „ez a nő szidja, feddi, lehordja“; ő inkább így körülményeskedik: „olyan nő ez, a ki szidja, feddi, lehordja“. Két mondattá higitotta ezeket is: „befelé olyan

valaki, a ki tudatára jutott . . . gyöngeségének“; „olyan kiállítás ez, a hol minden képes ábrázolás együtt van“.

Ennél az eljárásnál talán még gyakoribb az ellenkezője. Egyes szavak helyett összetett szót, több mondat helyett egyet erőszakolnak ki szükségtelenül. Túlzásúfolttság, homály jellemzi az ilyen mondatot: ők bizonyára tömörségnek s mélységnek minősítik. Szükségtelennek mondtam e zsúfolt jellegű szóképzést, mert csak az vélheti elkerülhetetlennek, kit tökéletlen nyelvérzék vezet félre. Minden nyelv szókészlete u. i. csak a saját megszokott mondatszerkezeteiben elégheti ki a beszéd-szükségletet. Az egyes szófajok szó-létszáma csak a szerint fogy, gyarapszik s állapodik meg nagyjában, a mint a mondat-szerkesztés bizonyos szokásos formái azt megkövetelik. A ki e formákon erőszakot követ el, azt természetesen könnyen cserben hagyja a meglevő szókészlet. Például mikor az a fogalom, melyet ki akar fejezni, csak ige alakjában van meg nyelvünkben, holott az ő erőszakolt mondatszerkesztése főnevet kívánna meg. Mit tesz ilyenkor a modern író? Nem azt, a mi legtermészetesebb volna: nem üti szét az idéetlen mondatformát, hanem alkot, új képzéssel, szokatlan főnevet, *egy* összetett szóvá ránt egész mondatokat, mert azon a helyen egy egy-darabként kezelhető főnévre van szüksége. Innen a Nyugat íróinál az a sok új elvont főnév, az a németes nehézkesség. Alig is van új képzésük, melyet a kirándult mondat-szerkezet helyreillesztése után a régi jó szó legott fölöslegessé ne tenne. Hangsúlyozom, hogy nem valódi szükség kényszeríti őket új szóképzésre, hanem magyartalan mondatszerkezeteik, melyekben a régi magyar szó nem lel helyét, — vagy pedig (ezt itt soha sem szabad kifelejteni a számításból) a nyelvvel való eredetieskedés silány divata. Hadd jöjjenek a példák:

„Ugyanaz a semmi csapástól le nem törhetőség; dilettánsos foghegyróivalóság; munkásajnáló béketüretlenség; az írói tehetségnek el nem tagadhatósága; lírai személyes jelenvoltság; becses rajtuk nem-levők; egészen individuális magábafeledkezés; itt is vannak magamegfeledkezései az írónak; eszembejutásaimnak ez a könyvszaga; öntudatos így-akarás, vagy valóban csak máshogyan (egyelőre) nem-tudás; gazdagságában vagy gyérülésében feltolakvásainak; nem csinálmány, hanem lettség, kinövöttség; fantasztikus egymással szembekerülések; az összenöttség ember és dolga közt; a láthatatlanságok, az érzékkel megfoghatlanságok; nem-sikerülések; elhallgatásainak halk kísérete; rezignált nekiindulásai a magányosságok felé, stb.“

Csak a szokatlannak a hajszolása indokolhatja a következő újításokat: foglalkozásosan (= hivatásszerűen), lemondásosan (= lemondóan), vallomásos mondás, sietséges (= sürgős), fölénytelenység, pogánytalanság, hozzánemhangolt (= elütő), történéstelen (= eseménytelen),

alig elkülönböző, magakész (= keresetlen, keze ügyébe eső), szinpadiság (= színszerűség), kifejeződés (= kifejeződés; aligha sajtóhiba!), közhelyesség (= közhelyszerűség, s nem, mint első pillanatra hinnók, köz-helyesség). Még ha igényes-t mond nagy igényű helyett, rendén van: rövidebb is, *egy szó* is, jelentése is más árnyalatú: csak a közhasználat szentesitse. De a többiek keresettségének nem látom egyéb okát, mint hogy *nem úgy* akarnak írni, mint más, különösen pedig *nem úgy*, mint a régiek. A neműgymondás viszketege iktatott be írásaikba némely szóhasználatot, melyet most már mégis csak úgy mondanak miudnyájan s így kárbaveszett a kezdeményezők eredetisége. Tartalom, tárgy, mese, cselekvény, művészi anyag: e szavak már mind kivesztek s a Nyugatban csak „mondanivaló“ olvasható. Forma, alak, alakítás, kidolgozás, kiképzés, kifejezés: dohos ócskaságok; ezeket ma „megcsinálás“-nak nevezik. Mesterkéletlenség, keresetlenség sincs már, hanem csak „egyszerű megcsinátatlanság“. „Elgondolt“, a helyett, hogy „elképzelt“, az érdeklődést „megmarkolja“ és „megfogja“, a helyett, hogy „megragadja“: ma már közhasználatú megcsinálások, holott eredetileg neműgymondásnak készültek. Még idegen szavakkal is szerét ejtik a kaczerkodásnak. Művészetek, művész-fajok nevét lehetőleg diákul mondják (diákul s nem latinul: bohém ember csak úgy tud): architektura, poézis, poéta, piktura, piktör, muzsika, muzsikus. Érzik-e önök a gaillard, bohém mellékízt, mit bele kell képzelni e szavakba? Idevalók ezek is: muzsikalitás, szonór. minuciózusság, originális, originalitás, talentum, kollekezió, studium, brilliáns (= remek), melyekre mindre van magyar szó, de melyekhez bizonyára más „gesztus“ tartozik, mint magyar megfelelőikhez. Leleményesek az idegen szó megfejezésében is; magyar képzővel látják el: „perspektívás“, „akadémias“, vagy — a mi a Colombus-tojások netovábbja — visszaadják neki a lekopott latin végzetet: „intimus“, „perverzus“. Kár, hogy szerzői jog nem védi a szóleleményt, mert mindezek értéküket s ingerüket veszítik, mihelyt más is így mondja.

Megnevezem (mert hátha érdemet jelölök meg!) a stílisztikai keresettség s az indokolatlan szó-bolygatás legjelesebb képviselőit, s csakis az elsőrendűeket: a magyarul is tudók közül Ignotust és Kaffka Margitot, a magyarul nem tudók közül pedig Lukács Györgyöt s az utólérhetetlen Szomorj Dezsőt.

II.

Van egy régi példa néminemű gonosz emberről, ki halálos ágyán megátkozta Krisztust és a boldogságos szűzet. A codex szegény másolója leírta a szörnyű átkokat, mert annak már meg kellett lenni, de a végén sóhajtva jegyezte hozzá: „meg bocsássad,

édes asszonyom Mária, mert szívemnek keserűségével írtam ezt meg; te is édes uram Jézus!“

Én is úgy érzem, mintha bocsánatot illenék kérnem valakitől, kinek eltorzított ábrázatát fogom mutogatni; mert nem én rajzoltam s bizony nem jó kedvemből mutogatom. De ennek már meg kell lenni.

A sok közül csak azon vétségeket válogatom ki, melyek a nyelvérzéknek valami általánosabb romlottságára vallanak, s melyeket vitathatlan vétségekül kell elismernie még annak is, a ki elkövette.

1. Első ezek között az *és* kötőszóval való visszaélés. Pongyolaságig menő halmozása (a Nyugat II. évf. 21. szám 490. lapján 33 és-t adatott látnom 46 sorban s köztük 9 olyat, mely pont után, új mondatot kezd), de különösen mondatbeli szerepének jogtalan s a szabatosság rovására menő kiterjesztése teszi legelsővé. Ez az *és* a maga hagyományos szerepén kívül most négy másét bitorolja: a *s*, *meg*, *hát*, *pedig* kötőszavakét; az utóbbit mindkét jelentésében. Az az egyszerűsítési folyamat ment itt végbe, a mely okvetlen megindul, mihelyt idegen ajakra kerül a nyelv: az árnyalati különbségek (= nehézségek) eltüntetése, melylyel a tudatlanság könnyít magán egyet.

Az *és* és *s* közötti különbséget nem tudom, érzi-e mindenki, de bizonyos, hogy megvan, ha a beszélt nyelvben nem is, az irodalmiban igen. Ha egy mondat így kezdődik: „Érezte, hogy itt nem maradhat és...“ — akkor az *és* után azt várom, hogy még azonkívül mit érzett? Mert az *és* oly beszéd-darabokat köt össze, melyek mondatbeli szerepe egynemű és egyenrangú. Ha tehát, példánkban, az előtte álló rész az *érezte* igétől függ, mert annak a tárgya: akkor utána is csak ugyanazon igének egy másik, az előbbivel egyrendű tárgyát várhatom. Idézem most már az egész mondatot: „Érezte, hogy itt nem maradhat és egyidő mulva hazament és lefeküdt“. A kinek csak egy hajszállal finomabb érzéke van a stílus árnyalatai iránt, rögtön észreveszi, hogy ez a két *és* nem egyforma hivatást teljesít, s hogy az egyik (az első) nem is való oda. Míg a *hazament* és *lefeküdt*, mondattanilag egyrendű szavak között az *és* használata szabatos, az első idézéskor félbeszakított helyen hibás. Ott az eddigi, kényesebb irodalmi gyakorlat szerint (ha már a *s* ezért, *s* így stb. körülményesebb összekötést el akarjuk kerülni) az *s* kötőszó van helyén, mely nem párhuzamos, egyrendű tagokat, hanem egy bizonyos haladó, szaporító sorozat tagjait köti össze s egy, az előzményekhez némi önállósággal csatlakozó új tagot vezet be. Az *és*: átjáró, mely a két part egymagasságú pontjait köti össze, az *s* szerepe inkább a csónakéhoz hasonlít, mely átvizs ugyan, de az áramlás irányában kissé tovább is halad. Az *és* helyett használhatom (hangtani okokból) rövidebb alakját; de ezt a maga helyén amaz nem helyettesítheti.

A *pedig* két értelemben használatos. Egyik jelentése a *s* imént

kifejtett szerepével rokon, a másik pedig ellentétet jelöl. A Nyugat egyikben sem igen ismeri, s mind a két esetben *és*-sel üti el: „Kiadták a művész iratait, levelezéseit *és* (ugy-e, azt várnök, hogy még mit adtak ki? de nem, hanem új mondat következik:) az egyetlen nagyobb szabású művet, mely illusztrációk révén valami fogalmat ad műveiről is, tavaly tette közzé Élie Faure“. (Helyesen így: „*s* az egyetlen...“; vagy pedig így: „az egyetlen nagyobb-szabású művet *pedig*...“). Az ellentétes értelmű *pedig* helyett meg ez a mondat biggyeszti oda az *és*-t: „Maga olyan különös ma... *és* én olyan boldogan jöttem ide“.

Kérdő *hát* helyett is az örökös *és*-t potyogtatják: „... Én, ... én ... ezt már hallottam. És hol vagyok én, az én nyugalمام, az én vágyaim?“ (= hát én, hát az én nyugalمام?) „És én? én nem szenvedek?“

A *meg* helyett, mely különösen a mondatban beálló személy-változást szokta bejelenteni: „azt mondta, lefekszik kissé *és* én (= én meg) egyedül maradtam“.

Azt mondtam, öt-féle szerepet is nyakába vett e nagyon vál-lalkozóvá lett kis kötőszó. Tévedtem! van egy hatodik szerepe is: a semmit is örömet helyettesíti. Betolakodik oda is, hol semmi szükség kötőszóra: „És impressziók középkori mesterektől... Kérem, ne szóljon most, hadd mondok tovább... *És* van egy kicsiny képe“ stb. Jelzők között magyar ember nem szereti, a Nyugat ott bánik vele legpazarabban: „egy szép és komoly és előkelő novellát“; „és mégis gazdagok és szépek és komolyak és előkelők“.

Ez a négy kivégzett kötőszó nem négy szó veszését jelenti, hanem a gondolatkötés négy kategóriájának összegomolyodását; megbénulását, idéetlen kibicsaklását a gondolatnak. Különös művészek, kik a nyelvet éppen legértékesebb, megkülönböztető elemeiben gyilkolják ily barbár érzéketlenséggel.

2. Az *a hogy* sem alábbvaló az *és*-nél; ez is legalább négy mást szorított ki. Régebben csak módhatározásra szolgált („csináld, a hogy jónak látod“) s ma? — Lássuk új, bitorolt szerepeiben:

Használják egyidejűség kifejezésére: *mikor*, *miközben*, *mg* helyett: „szinte támolygott, ahogy kiment“. Holott ezt kötőszó nélkül is el lehetne intézni: szinte támolyogva ment ki; vagy: szinte támolygott kimenőben; vagy: kifelé menet szinte támolygott.

Pillanatnyi előidejűség kifejezésére, *mihelyt* helyett: „de ahogy beszél (= mihelyt megszólal), régi sebei megint sajogni kezdenek“. „Ahogy egyedül maradt, feltépte a levelet.“ „Ahogyan megtermett a forma, gondolat, azon frissiben kerül a lapra“ (= amint megtermett, azon frissibe lapra kerül).

Mértékhatározásra, *a mint*, *a mily mértékben* helyett, vagy *a mennél* — *annál* — szerkezetű fokozó összehasonlítás helyett: „könyvei

és sorai mögül meghitten néz minden olvasójára s ahogy ez azt érzi, hogy a rég porladó nagy ember tulajdonkép ő neki élt és írt, e meghittség mind személyesebb viszonyná válik“ (= s mennél erősebben érzi, annál személyesebb . . .). „Mindnyájan úgy vagyunk, hogy életünk és olvasmányaink rendjén s ahogy életünk egy részét olvasmányainkban éljük át (= s a mint, vagy: a mily mértékben életünket hovatovább csak olvasmányainkban éljük át), lassankint több az ismerősünk azok közt, akikkel sohasem találkoztunk, mint azok közt, a kikkel együtt éltünk.“

Alanyi mellékmondat bevezetésére, mikor az ép nyelvérzékű magyarnak esze ágában sincs alárendelő mondatviszonyt teremteni: „és irodalmi-e, a hogyan elmondják?“ (magyarul, rövidebben, ízlésesebben: „s előadása irodalmi-e?) „Ahogyan ő stilizálja az életet, az egészen festői stilizálás“ (= festői módon stilizálja az életet).

Alanyi mellékmondattá fajult függő kérdésben: „Finom iróniával megrajzolt tragédia, a hogy mindig (= egyre) erősebb lesz benne ‚magas hivatásának‘ kötelező ereje“. Az ilyenfajta függő kérdést *hogy hogygyal, hogy hogyannal, hogy mikénttel, vagy hogy minttel* szokás kezdeni. Az első *hogy* az alanyi mellékmondat kötőszava (mi el is hagyható), a második *hogy, a miként és mint* már nem kötő-, hanem kérdőszó. Az a mondat tehát helyesebben s ügyesebben így hangzik: „Finom iróniával megrajzolt tragédia: mint válik benne egyre erősebbé . . .“

Ez az *a hogy* egyike a legdiadalmasabb proletároknak mai nyelvünkben. Hírlapjaink, különösen alanyi mellékmondat kötőszavául, eszmörlésig használják. Oda is onnan került, a honnan a Nyugatba: a budapesti félmagyar ajkáról.

3. Még egy szerepváltozás, még egy nagy hódító.

A melléknévi igenév jelzőnek való. Ha olykor más mondatrész szerepét tölti is be, már akkor nem érezni rajta az igenévi eredetet; így pl. ha főnévvé önállósulva, annak mondatbeli szerepére vállalkozik: szabó, író, költő, seprő, kotló, váltó. Ilyen esetben állítmány is lehet. Az azonban nagy ritkaságszámba ment, hogy melléknévi jellege világos megtartásával szerepeljen állítmányként (p. kitünő). S ennek igen egyszerű az oka. Arra, hogy állítmánya legyen a mondatnak, az ige születt; fölösleges tehát melléknévvé tenni, vagyis eltüntetni igei jellegét (személyragos alakját), mikor éppen legsajátabb igei rendeltetését teljesíti. S mikor a Nyugat írói tartózkodás nélkül szaporítják az igenév-állítmányt, nem cselekesznek czélszerűbben, mint egy favágó, ki vágás előtt baltája élét kicsorbitgatná. Czéltalan szerszám-rongálás ez; még csak nem is „sabotage“, mely legalább béremelésre sandalít.

Se szeri, se száma ilyen mondatoknak: „Szép darab és szépen megírott“; „hogy az ilyen írások közül a legmagasabbrendűek

mennyiben megformáltak és mennyiben önállóan, minden másfajta írástól különváltan megformáltak“; „Figyelj: a sárga fejek arczélei a függöny sötétlő háttéréből most élénken kiemelkedők“; „az ő objectivitása is gesztus csak és lyrát eltakaró“ (= lyrát palástol); „theoria marad a theoria és a dráma és a novella formáját szét-tépő“; „nem egyenletesek s hamar kimerülök“.

Még mikor jelzőnek használják is, tudnak találni neki oly ríktó helyet, hogy sértse a szemet: „Milyen nagy, mély asszony-igazság van a Tükör előtt című versben, és milyen soha meg nem írott“; „nem kilátástalan kívánczóság-e írójában a színpad után való?“ (= nem kilátástalan-e... a színp. után v. kív.? vagy: nem kilátástalanul kívánczodik-e a színpad után? Itt is tehát, mint majdnem mindig, az erőszakolt mondat-szerkesztés teszi különczködővé s magyartalanná a szóhasználatot, indokolatlanná az újítást).

Felkapták a multidejű igenév főnévi használatát is: „Ez a nem programmszerű és *nem akart* adta meg első regényének legmélyebb tipikusságát“; „valami annak anyagából formálódott, elevenből elevenül elevenné született“. (E hármasszó-játék Ignotus eredeti tollát dicséri. Ő a Nyugat főszerkesztője.)

4. Nagy csuda lett volna, ha ki nem aknázzák a nyelvbéli eredetiség legelemibb módját, a szórend megbolygatását. Némely esetben szándékosan; mint a négyesben: séta jobbra, urak kettővel előre; — máskor gyámoltalanságból, mint mikor a négyes magától összemegy.

Szándékos a jelző hátravetése ezekben: „De ha... valaki megírná egyszer az új dramaturgiát, a Corneille védőt, a Shakespeare ellenesét“; „Diderot-t, az ellentmondásokkal telít, a sokszor fecsegőt, a gyakran közönségeset“; „vannak emberek, nagyszerűen felszereltek“. Elvi tilalmat nem igen szegezhetni ellene, csak rendszeres üzése indokolatlan. Takarékoság szempontjából hátrább áll a rendes szerkezetnél, mert mindannyiszor ismétli a névelőt, s felrakosgatja ugyanazt a ragot. Éppen ezért szebbnek sem szebb.

Divatba jött a birtokos jelző hátravetése is; szándékos-e vagy sem: nem merném eldönteni. „Öröme a megismerkedésnek egy előkelő... lélek komoly poézisével.“ Ez még csak hagyján! De mily nagyot döcczen a mondat, ha a megfordítás következtében az egymáshoz tartozó részek ketté szakadnak: „itt a természetes vég csak egy lassú átsiklása a homokszemeknek a homokóra felső részéből az alsóba lehet“.

Hanem aztán, hogy a következő példákban a szórend felforgatása akaratlan, s hogy stilisztikai érvekkel nem, csak tudatlansággal magyarázható: az már egészen bizonyos. „El-eltünik a képecskén az éles kontúr, *válik* elmosódott, lágy átmenetté“ (nem tudja, mit jelent mondat élén az igekötőtlen ige); „a hasonlóság a

régivel tűnik fel először“ (ha nem akar régivel *való* hasonlóságot mondani, mert talán hosszadalmasnak érzi, itt volna helye a két mondatra törésnek: „hasonlít a régihez: ez tűnik fel először“); „csak várt dolgok történnék mindig“ (= mindig csak...); „ha még úgy fel is van paprikázva“ (= fel van is; ez már szinte kiirthatatlannak látszó hiba). „Nagy hűvös ház a tenger mellett állott üvegből“ (= nagy hűvös üvegház volt a tenger mellett). A ki ennyire nem tud bánni a nyelvvel, a ki ennyire nem törődik gondolatai szabatos kifejezésével, csak Magyarországon nevezheti magát írónak. Találni nálunk írásban megélemedett férfiakat, kiknek minden lapja a leg-
elemibb szórendi hibáktól hemzseg. Ez a slendriánság nemcsak a Nyugat sajátja; de nem érdemi meg addig a Nyugat nevet, míg legalább egy kis stilisztikai kényességet nem követel meg paczuha munkatársaitól.

5. A mutató névmás mind sűrűbben kezd betolakodni a mondatba, a francia *ce*, a német *es* mintájára, vagyis valami személytelen, semleges alany szerepét kezdi játszani: „Más az egy önfeledt pillanatban... odaadni testét... és más az hitves lenni“; „vázlat: ez egy kép első feljegyzése“; „ilyen jegyzetek előtt térdre ereszkedni, ez veszedelmes bigottság“; „a tanulmány, az sokszor kiegészítő része a vázlatnak“. Mind e mondatokban a mutató névmás az alanyra mutogat, a mely pedig valamennyiben ki van téve. Rámutatni pedig csak arra kell, a mit nem nevezek meg (a melléknév jellegű *az a*, *ez e* névmás más elbírálás alá esik), s így itt ismét fölösleges munkát végeznek, nem használják ki a nyelv egyszerű, könnyű eszközeit. Hogy is használnák ki, mikor eszökbe se jut; hiszen mikor írnak, az idegen nyelvekben szokásos *c'est, it is, es ist* már a nyelvök hegyén ül s az ígétlen állítmányú magyar mondat emlékezeti képe nem elég erős, hogy elkeresse onnan. Hát ehhez mit szóljunk?: „mert sirt, ha arra gondolt: élni“.

Tősgyökeres magyar vidéken, iskolás gyerekektől is hallottam, de csak két, megokolt esetben, az alanypótló mutató névmás henye használatát. Először, ha nem tudtak felelni a kérdésre: „A mohácsi vész... az... az“ — s e pótlék-semmit itt a gyerek szorult helyzete menti. A másik eset Arany Lászlónak egy verstani megfigyelését támogatja (Hangsúly és rhythmus), mely arra vonatkozik, hogy az ütem természetes szótagszáma négy. Az egyszeregy felmondásakor a magyar gyerek bizonyos esetekben odaszúrja ezt az *azt* a szorzók s a szorzat megnevezése közé, de csakis akkor, ha a szorzók megnevezése nem adna ki négy szótagot. Azt mondja, hogy „tízszertíz az — száz“, de „tízszert kilencz — kilenczven“. Itt a rhythmus-érzék dolgozik, mely az emlékezetet támogatja.

6. Baj van a névelővel is. És pedig mind a kettővel.

A határozottat okvetlenül kiteszik (s ez is általánosan elterjedt

hiba), valahányszor jelzője van a birtokot jelentő szónak. „Hallottam a hangos beszédüket“, „a nedves, kéklő szemét“, „a felperzselt szája végén“ stb. Kiütötte a bal szemét: ezt érteném, mert van jobb szeme is; de „a nedves, kéklő szemét“? vajjon mitől akarja, névelővel határozván meg, elkülöníteni?

Testrész neve előtt, melyet személyraggal s egyesszámban szoktunk használni, némelyek írásában szintén elkerülhetetlen a névelő, végén pedig a többesszám jele: „az ajkak ferde vonalzáásával, mely a fogakat elrejtette“.

Az egy-ről jobb nem is beszélni. Csak arra idézek egypár példát, mikor elhagyják: (egy) „kicsit munkával megerőltetett fejekben“, () „pár emlékem van, mikből élek“, () „kicsit szánja is“, „most bemegyek () kicsit Annához“, () „kis naivság és bájos romantika van a szívében“, () „pár fiatalos izléstelenségtől elvonja a figyelmünket, () pár foltot eltakar“, „Vörösmartyt () csomó sebzett ideg kiölésére... kényszerítette az almanachos divatköltészet“. Máskor változtatva (hol magvával, hol a nélkül, mint gazdasszony a meggy mártást): „egy kevés piskóta süteményt, () kevés datolyát“. (A borbélyok is így kérdezik beretválás után: kevés pudert? kevés brillantint?) Ezt az *egy keveset* különben jó magyartól sohasem is hallottam jelzős használatban, csak főnévül, önállóan, így: „Van pénzed? — Van egy kevés“. Mihelyt jelzőre van szükség, rögtön így fordítja: „Van *egy kis* pénzem“. Az *egy* elhagyása azért veszedelmes, mert akkor hangsúlyra kap a kifejezés ottmaradt fele, a jelző, s legott egyebet jelent. „Kevés datolya“ más, mint „egy kis datolya“. „Pár emlék“: stíl-fiúk önkényes rövidítése.

7. Az igekötővel való szórendi garázdálkodás már szinte nemzeti sajátságnak kezd látszani. Újra szóba hozni szükségtelen. Inkább újabb vívmányokat mutatok be. Ha elhagynák, mikor úgy érzik, hogy ki kell tenni, s kitennék, mikor szükségtelennek érzik, kifogástalanul írhatnának, s nem így: „semmi sem építheti újra“ (t. i. fel); „nem bírom (t. i. el), hogy a mocskok hozzám érjen“; „az eszmét Horváth Mihály pendítette“ (meg); „előttük az ital merőben légiesnek tünt“ (fel; vagy: tetszett). Ezt a tünt-öt Szomor Dézsó következetesen *fel* nélkül használja. Újabban, úgy látszik, Hatvany Lajos is, a ki pedig, míg akart, tudott magyarul s különczködni is ritkábban szokott, mint munkatársai. Újabban már Gyulai szájába mer adni ilyen mondatot: „Olyan az ő eposa, mint az amerikai nagy fa, mely úgy tűnik, tele van gyönyörű virággal“ stb. Azt állítja, hogy ez a hasonlat (melyet Gyulai egyetemi előadásán jegyzett fel), „benne van szóról-szóra a Vörösmarty életrajzában“. Nos, hát nincs benne szóról-szóra. Szó szerint így van: „oly benyomást tesz reánk, mint az őserdőkben az óriás folyondárokkal elborított fa, melyet kiszáraszt a gazdag teher s mégis dús lombokat hajtani, virágozni

látszik“. Nincs benne a Hatvány reproductiójában kifogásolt feltelen „úgy tűnik“. (Gyulaival mondatja ezeket is: „azt mondja, hogy asz'ondja“, „az öreg Fáyjal“, „leközöltem“).

A hol azonban nem kellene, ott lábatlankodik az igekötő: „roszszul elrejtett kínos gonddal“; „mutassa meg neki énjének ideálját olyannak, a minőnek az a szívében megjelent“ (= olyannak mutassa előtte énje ideálját, a mint...). Az is gyakori, hogy igekötős igéből képeznek elvont főnevet (többesszámút!): meglátások, megérzések.

8. Hadd nyitok végül egy „vegyes“ rovatot.

„De a másik, *hideg, kancsal s fegyelmezett*, nem mozdult“; „Már-már kitört, *ronda eb*, a csontnak vadultan“; „De az asszony felállott, közeledett, *megriadt árny a fátylát lobogtatva*“; „Mást várt, mást remélt, egy nyájas szót, egy ölelést, *hű cseléd*“. Azt hinnők, valami francia nyelvmester fordította ez appositívus mondatokat, pedig csak Szomorj Dezső ír magyarul. Ha e szép s művészi hatású szerkesztés meghonosodik, róla kell elnevezni.

„Hogy lehetett és hányszor fog még lehetni?“ „Mi is fölvehetjük a kérdést, hogy ezt lehet-e?“ A lehet igének ilyen önálló használatát még eddig sohasem láttam. Segédigei szerepéből kiforgatva, a *történhet, szabad* igékét bitorolja. Új jelenség a *neki sikerül* ige is: „Henri Bataille egyszerűbb, becsületesebb. Szinte szeretnők, ha sikerülne neki. De nem sikerül“. (S ne gondolják, hogy a szöveg itt nem idézett része elárulja valahol, *mi* nem sikerülne, *mi* nem sikerül neki: Csak így magában van odavetve, hogy „neki sikerül“.) „Pedig vele is úgy vagyok, mint Bataille-al: szerettem volna, ha jobban sikerül neki“ (= ha törekvése sikeresebb). Világos, hogy a francia „réussir“ (= czélt ér, meg: sikerül) tévelyítette meg az író.

A jövő időnek formája is jövő idő náluk: nem tudják elképzelni, hogy a jelen idejű alak jövőt is fejezhet ki. „Meg fogja írhatni“ (= megírhatja); s az imént már idézett példa ide is jó: „hányszor fog még lehetni?“ Nagyon idegenszerű beszéd. A nyelvtani formák ily következetes végigerőszakolása s ez által egy merőben „livresque“, papiros-nyelv teremtése szintén csak idegen ajakra vall. Logikus paradigma az élő nyelvgyakorlat helyén.

Ugyanaz az élıhetetlenség ragok használatában: délelőttön, vasárnapon (holott ezek ragtalanul is tökéletes határozók); éjféleben (-kor helyett); „sorsuknak (= -ul) rendelt ragyogásukban“; „a szerelmes költőnek szemével nézett asszony ő“ (a szükségtelenül kített rag csak akadályozza az összetartozó részek egy hangtömbbé s egy fogalomná olvadását, mert úgy szoktuk meg, hogy ha ki van téve a -nek, akkor a birtokot jelentő szó hangsúlyos); „hordták az italt kosarastul“ (= kosarakban).

Többesszám használata: „a nélkül, hogy a nemhivés áldo-

zataiba, vagy küzdelmeibe került volna“; „miért olvasunk kiritikákat?“ „a gyémántos hajakat“.

Elégtelen, hogy úgy mondjam: állító, positiv tagadás: „a soha kiszámíthatóságok“, „egy bizonyos percnek soha visszatérő színei“; „a soha ismétlődések“. (Mind a három Lukács György műve.)

Megholygathatatlan locutiók feloldása: „nem vehetett még annyi mindenféle részt az életben“ (résztvenni: oly annyira egy fogalom, hogy csak forma szerint összetétel, s így első tagja nem szedhet föl külön bővítményeket). „Nem fogtak volna pártot“ (félre-érti s elrontja a „pártját fogni“ locutiót; azt akarja mondani, hogy nem foglaltak volna állást). „De azért másképen volt minden, mint a hogy semmit sem lehet újra kezdeni“ (= a minthogy nem is lehet újra kezdeni semmit).

S végül még e vegyes rovatban is hadd legyen egy külön vegyes osztály: „A meztelen mellét egészen könnyed selyemfátylak érték“ (= födték); „Ebben a gyönyörű dalocskában (a „Szüreti lakomán“ címűben) *benn* van egész Gyulai“ (= benne van az egész Gyulai; „benn van“ azt jelenti, hogy nem künn van); „egész ragyogó királyi *arcza* a távoli nőnek *szegeződött*“; „Mért sírsz pajtás, te neked nincs világod s nem vagy néki“ (olvasóimnak van annyi rhythmus-érzékiük, hogy ha nem mondom is, megérzik, hogy ez vers); „nincs semmi, a mi *vigye* ezt a darabot“ (t. i. színdarabot); „az emberek dekadensebbeknek *vannak látva*, semhogy...“; „alig száradt meg a tinta, a mivel *írva lettek*“; „a mi... *egyik a másik nélkül*... lehetetlen“; „az *összes hajak*, zsirosan és lesínítva, az összes tarkoponyák is, az összes ingvérték“; „A mim volt, fenségednek nyujtottam föl“ (= ajánlottam fel); „Látod ott, a *ki* megy le a lépcsőn“ (= Látod, ki megy ott); „okos és intelligens ember *létére* elővette es használta az akkori drámairók összes vívmányait“; „kritikai *élesen* látással“; „*képet*-teremtés“, „*jelentőség*-adás“.

*
*
*

Nem hallgatom el az igazság másik felét sem. Van a Nyugatban (Agyról nem szólva, ki minden tekintetben külön szempont alá esik) egy-két író, a ki igen jól, sőt kitünően tud magyarul: ott van Móricz Zsigmond, Babits Mihály s a Nyugatba különben elég ritkán író Oláh Gábor.

De a Nyugat változatlan egykedvűséggel fogadja lapjaira a tősgyökeresség igéi mellett a legidétlenebb korcsmagyarságot is. Ezzel csak azt árulja el, hogy a nyelv nagy művészi s általában gondolkozásbeli jelentőségét nem fogja fel kellő komolysággal. Elintézettnek véli a nyelv ügyét, sőt némi önérzettel véli annak, mert hisz az övé többnyire különbözik a conservatív irányokétól.

„Különbözöm, tehát vagyok“ — mondja Ignotus valahol; s mintha a Nyugatbéli új magyarnyelv is ezt harsogtatná fülünkbe. El is hiszszük, hogy *van*, sőt az előbbi jegyzetek éppen e tény constata-lására írtak. Csakhogy létezését különösen két torzvonás teszi szembeötlővé: félbemaradt, hamvábaholt magyarsága, és stilisztikai különczködésekre fordított frivol figyelme. Kívánatos (a Nyugat érde-kében is), hogy általánosabbá válják lapjain a tiszta magyarság s a stilisztikai becsületesség cultusa.

HORVÁTH JÁNOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXX.

Beéri. A NCz. III. énekében Csóri vajda

„Sarkantyúba kapja fehér tátos lovát
S így kiált, *beérve* szaladó táborát“
= elérve, utolérve.

Arany a *beéri* igét ily jelentésben (eléri, utoléri, nyomába ér, porába ér) többször is használja. Péld.:

„A ló után üldözve száll (t. i. a vén Szúnyog)
De lába lassu, gyors a mén,
Beérni örült gondolat,
S ő mégis csak szalad, szalad.“ (Katalin.)

„Avval jobbra, balra, a meddig *beéri*,
Neki a töröknek, szabdalni, metélni.“ (Losonezi I.)

„Csak messze, messze ég alá,
Hol a lelket ne *érje be*
A kényszerítés vas keze.“ (Katalin.)

„Im szarvas előtte, második is, bukkan,
S rónának ered, mely délre alattuk van;
Toldi nyomon úzi: „ott azt *be* nem *éred!*“

(TSz. IX. É.)

Mind e példákban szint' azt a szolgálatot tette volna: „elér“ vagy „utolér“. S ha a két utolsóban a „beér“ választását netán a vers kívánta vagy ajánlotta volna: a rím (*érje be* — keze) s a mérték (ott azt *be* nem *éred* = — | — oo — | o), — a három elsőben efféle kényszerítő ok semmi sincs. De mért is ne élne Arany az ily jelen-tésű „beéri“ igével, valahányszor kedve tartja? Mért ne élénk mi is? Csak azért, hogy a nyelvtisztaság némely öre ezt a használatát germanismusnak bélyegezte? No hát én ezennel pártul fogom szegény

vádoltat s kimutatom, hogy „beéri“ (eléri, utoléri jelentésben) nem germanismus (*elévült* se), hogy idehaza lett és fejlődött; kimutatom, hogy nem mindig s nem egészen annyi, mint amazok, s ennél fogva — szükség van rá.

Vizsgáljuk csak először is magát a vádat. Azt hiszem, Komáromy Lajos az első, a ki „A *be* igekötő szerepe“ cikkében (Nyr. 1874) gyanúba fogja, helytelennek tartja *ezt* a „beér“-t, mert nem tudja beleilleszteni a „be“ használatának általa felállított egyik csoportjába se. „Csak nehezen erőltethető — úgymond — az 5. alá, mintha t. i. az *érés bevégezését* akarná kifejezni. Valószínűbb, hogy az *einholen* szerint jött divatba, e h. *elér, utolér.*“ Ebből a gyanúból, hogy germanismus, a „beér“ azóta se tisztázódott. Még az 1902-iki Nyr.-ben is ezt találjuk a Szerkesztőség kérdései közt (104. l.): „Mondják-e: *beér valakit*, e h.: *utolér?*“ S a beérkezett válaszok (221—22. l.) csak növelik a zavart, mert nem megbízhatók. Pl. az egyik azt állítja, hogy Kölesden, a másik, hogy Halason *nem használja* a nép. Én tudom, hogy mind a két helyen használja. Az egyik szerint Écsen (Győr m.) ismerik, a másik szerint Győr-Szent-Mártonban az „elér“-t használják helyette. Van, a ki kereken kimondja, hogy „nem mondják“; van, a ki okosabban beszél, hogy „nem hallottam“ stb. Így intéződött el a „beér“ dolga a Nyr.-ben. Azaz, sehogy. Maga a szerkesztő, Simonyi, görbe szemmel nézi azontúl is. Mert valamint Ném.-magy. szótárában nyoma sincs, a magy.-ném. is csak egyféle transitív „beér“-t említ, ezt: *beéri vele*, melynek már nem érzik a tárgya. Helyes Magyarság-a pedig ama válaszok ellenére is a rovottak vagy legalább a kerürendők közé sorolja, így: *beér; utolér* — a mi azt akarja jelenteni, hogy emez jobb amannál. Tolnai Vilmos, a ki egész kis cikkben foglalkozik a „beér“-rel (Nyr. 1905. 520—21. l.), szintén kárhóztatja, mondván: „Az én nyelvérzékem tiltakozik a *beér* igének illetén *elér, utolér vkit, nyomába ér vkinek* értelmében való használata ellen; úgy érzem, hogy ez a német *einholen* példájára készült“. S alább, Aranynak egy példájára vonatkozólag: „A *beér* ilyen értelemben való használatát idegenszerűségnek tartom“. Elfogultanabbul ítél róla Kelemen B. Jó Magyarság-ában: „*Beér, einholen*“ értelemben idegenszerűségnek tartják, bár több költőnk: Vörösmarty, Arany stb. s némely vidéken a nép is él vele“. De azért ő is ingadozik, mert ezt veti utána: „Inkább: *elér, utolér vkit* stb.“.

De ha a német révén került volna is hozzánk ez a „beér“, annyi bizonyos, hogy nem afféle mai gyönyörűség, mint pl. ez: „beképzeli magának“ (er bildet sich ein), hanem tisztos multja van. Ezt Tolnai is felhossa említett cikkében, de ő csak a mult század elejéről tud idézni példát (Sándor Told, és Budai Polg. Lex.). Hogy a régi nyelvben nem volt kelendő, azt a NySz. bizonyítja, melyben egyetlen adatot se találni rá (ha csak az „ismeretlenek“ közt nem lapít valahol). Mind a mellett igazolására messzebb visszamehetünk, mint Tolnai. Nincs ugyan meg se MA.-ban, se PP.-ban, de megvan emennek Bod-féle kiadásában (1767), még pedig *adsequor* (nem *assequor*) czímszó alatt, így: „*béérem*, megértem“. Ezen innen Gyarmathi Kis Szótár-ában (1794)

is találkozunk vele: „Futásba béérem őtet“ (184. l.). Baróti nem említi sem a Kisd. Szót.-ban, sem a Magy. Vir.-ban. Márton első kiadásában (1800) még hiányzik, de már a későbbi kiadásokban ott van, pl. az 1807-ikiben: „béérni — elérni, erreichen; utolérni, einholen“. [Az újabb szótárak valamennyien közlik, SimB.-n kívül.]

Régibb könyvekben is rá-ráakadunk. Decsy S. „Pann. Féniksz“-ében (1790) ezt olvassuk: „Ők előmentek a dicsőségnek keresésében, mi pedig messze maradtunk ő tőlök, és nem könnyen érzük őket bé boldog futásuknak mezején“. „Araspes és Pántheá“-ban (1794) kétszer előfordul: „De talán béérte őtet az utána nyargaló ellenség“ (16. l.). „Én béértem és újra lába elé estem“ (164. l.). Tanárki J. Plutarchus-ában (1807) szintén kétszer találkozunk vele: „Utána indult a Gessateseknek, kiket megkeltőztetett serénységgel bé is ért utoljára, egy C. nevű falu mellett“ (I. 245. l.). „Szánt szándékkal lassan ballagott velek együtt, hogy a katonák, kiket egy kevéssé hátra hagyott, beérhessék“ (II. 162. l.). A ki nem reste li a fáradságot, bizonyára több példát is talál a XVIII. századi írókban.

A mi pedig a mult század irodalmát illeti, nem csak Aranyt idézhetjük (mint Tolnai), hanem egy kis lapozgatás arról győz meg, hogy legmagyarosabb íróink elég gyakran élnek a „beér“-rel. Íme néhány idézet.

Czuzor már „Az augsburgi ütközet“-ben (1824) így ír:

„Kurjongások közt hajtották a megiramtat,
S béérvén nyomokon hagyták kitaszítva nyeregből.“ (IV. É.)

„Kit — —

Béérvén Arnulf seregével vízbe fulasztá.“ (U. o.)

Vörösmartynál is többször előfordul. Pl.:

„Légy, mint harag és boszu-fúttá vihar,
Rontó, zajos és szilaj: érd be hamar.“ (A haldokló leány.)
„Futna tovább, de utána van a könnyörületen üző
És egy ütessel az elhaladót leteríti beérvén.“

(Két szomszédvár.)

„Titiniust
Lovasok kerítik s rajta hajtanak,
De vágat ő is, most csaknem beérték.“

(Julius Caesar V. felv.)

„— — szörnyű eszmélete kín volt,
Kín, melynek végét be nem éré képzeletével.“

(Két szomsz.)

Garaynak csak az egy Szent László-jában is nem egyszer olvashatjuk, még pedig nem csak így:

„Béla herezeg — —,
Csakhamar beérte a zúgó Dunát.“

hanem, régiesen, *el* igekötővel párosulva is:

„Jaj, ha egyszer *el-beérik* tölgyeit.“
 „*El-beérik* a sebes Prúth folyamát.“
 „*El-beérek* csakhamar a kocsit is.“

Tompánál se éppen ritka. Pl.:

„S beszél: „Tettünk jó fogást,
 Ámbár üldözének,
 És ha ama zárda nines,
 Soha *be* nem *érnek*.“ (Hahóthy F.)
 „Nem is *érlek be* tán, mint madárt a haraszt.“
 (Levél egy k. b. után.)
 „És a virágágyat *beércén*
 Kebléhez szorítá erősen (a liliomot).“ [A kék iringó.]

Szász Károly sokszor él vele. Pl.:

„Összeszorult ökle már örül: ha majd a
 Szökevényt *beéri* s körmei közt tartja.“ (Száz. leg.)
 „Lova rohanva robbant, *beérte* a futót.“ (Nib.)
 „A gyors halál de sok vad nyomát *éré be* még.“ (U. o.)

Vajda Jánosnál:

„Haladva tüskön bokron át,
 Hogy majd *beéri* a tanyát.“ (Találkozások.)
 „Amott vérre szomjas szájú csataebek
 Néma libegéssel vaddisznót kergetnek,
 S ha *beérik*, füle tövébe ragadnak.“ (Béla k.)

Madáchnál:

„Libegve és dübörgve négy keresztet
 Majd-majd *beért*, midőn hozzád jutánk.“ (Az emb. tr.)
 „Ne oly vágdatva, még jókor *beéred*,
 Talán előbb, a czélt, hogyszem reméled.“ (U. o.)

De nem csak versben találjuk a „beér⁴-t, hanem prózában is, még pedig jó magyar írónál.

Péczely két kötetes *M. Történetei*-ben (1837) egyszer használja, de használja: „A, bár büntelen, menedéket keresett fiú, ura sorsában osztózó szolgájával együtt, *beéretvén*, mindketten ló farkára kötözve, addig hurezoltattak, stb.“.

Kúthynál: „Nagyot bámult az istenadta síkon, hol a katangkórót *be* nem *éri* a szél“. „Kit tetszik keresni? Kérdezi Vámost az őt *beérő* ifjú.“ „A szegletig ugyan, hol a baromorvos szállásol, *be* nem *értem* szemmel.“

Vas Gercbennél: „A kapitány kurta pihentetés után újra kocsin volt, s apjának számítása szerint elég sietős dolog volt *beérni* Komáromig a falu lovait“. (A nemzet napsz.)

Jókai csak úgy ontja a „beér“-t. Hadd közlök egynéhányat. „Ugyancsak iparkodnia kell annak a lovasnak, ki háta mögé jön, hogy koczogva *beérje*.“ (Mire megvénülünk.) „Egy napon az örökösök egyike egy porlepte férfit vesz észre az országúton, s *beérvén*, megismeri benne Nagy uramat.“ (A csavargó.) „Nemsokára egy nagy tágas amphitheatrum alá értek, melynek roppant boltozatát a fáklák fénye *be* nem *érte*.“ (A khámok utóda.) „Ezentúl kezdett az ekhöz szekér Ferencz figyelmének tárgya lenni, minden tíz perczben kinézett utána, nehány száz lépéssnyire *beérte* az a hintót.“ (Felfordult vil.) „P. két lóhossznyira *beérte* R.-ot.“ (A köszívü e. f.) „Bár ily közel *beérte* ellenfelét, itt a szántóföldeken nem állta ki vele a versenyt“ (u. o.) stb.

Krizsa Vadrózsáiban érdekes ez a hely: „Mikor futkározósdít játszanak, egyik mondja: Ipacsiga vaskarika! a ki engemet *utól* nem *ér* (ekkor valamelyiknek hátát kiméletesen megdöngeti) akkora gubája legyen, mind a nagyapám feje!... evvel megfutamodik, s a többi utána. Ha *bé* nem *éri* senki, újból ő viszi ezen elsőségi szerepet, ha *béér*ik, más, a ki *béérte*.“ (381. l.)

Arany László Eredeti Népmeséiben is figyelemreméltó a „beér“-alkalmazása a 73. lapon: „Eddig is sebesen ment, de az mind semmi volt ahhoz, a mint most neki indult, utol is érte a két gyermeket, mindig közelebb-közelebb jutott hozzájuk, már olyan közel *beérte* őket, hogy a gereblyét is kinyújtotta, hogy majd beleakasztja az Anyicska hajába, de éppen akkor kiértek a Tündérvilág határán stb.“

Ezen idézetekből, melyeknek számát könnyű volna százakra szaporítani, kettő világos: hogy nem csak „*ma* halljuk és olvassuk a *beér* ígét ilyen értelemben“, s hogy ha Tolnai nyelvérzéke „tiltakozik“ e használat ellen, hát legjelesebbjeinké nem tiltakozott, különben nem vették volna tollukra. De a nyelvérzékét meg is lehet vesztegetni, el is lehet altatni. S míg pl. Petőfi még ezt írja Uti Rajzaiban: „a két roppant nagy fogadó *úgy veszi ki magát* (hogy magyarosan szóljak), mint stb.“ — ma már nem ütközünk meg a kifejezésen, s hiába rójják meg, hogy német, van elég író is, a kinek a „szépen veszi ki magát“-nál idegenebb a jó magyar „szépet mutat“. Ebből nem azt akarom kihozni, hogy *ez* a „beér“ ne lehetne barbarismus, se azt, hogy, mivel már jóformán meghonosodott, hagyjunk neki békét. Hadd pusztuljon, a mi pusztulni való. Csakhogy az én meggyőződésem szerint — a mint a bevezetésben már jeleztem — „beér“-nek kettős joga van az élethez: egyért azért, mert nem idegen, másért, mert az *elér*, *utólér* igékétől eltérő külön funkciója is van. Tehát ne kegyelmet neki, hanem igazságot!

Komáromy, Tolnai s egyebek azt hiszik, hogy „*beérni* valakit“ germanismus, mintája: Jem. *einholen*. Tévedés. Ellenmond ennek már az alapigék különbözősége is. „Holen“ nem = „ér“. „*Einholen*“ utánzása csak ez lehetne: *behoz*. [S ez a sült németség meg-meg is fordul még néha nemmagyarul gondolkodók száján és tollán, de ily jelentésben: helyre pótol, kipótol, jóvá tesz (nachholen, einbringen)]. Hogy

elvégez mellett *bevégez*, *megvesz* helyett *bevesz* (várat) a német *beendigen* és *einnehmen* hatása alatt kapott lábra, lehetséges, sőt hihető, de annak nem tudok említeni párját, hogy az igék más-más értelműek legyenek s csupán az igekötő (praefixum) fogadtassa el az idegen. A kit ez nem győzne meg s a „beér“-ben tovább is az „einholen“-t látná, annak én azt mondom, hogy az *elér* se magyar, mert az *erreichen* a szülője. S nem kevesebb joggal.

De ennél erősebb érvek is bizonyítják a „beér“ magyarságát. A népnyelv ismerője tudja, hogy ez a kifejezés országosan járandó; e szerint bizonyos, hogy nem az irodalomból s a köznyelvből terjedt el a nép beszédébe, mint pl. a „jól néz ki“, hanem megfordítva. Azonban nem csak maga a „beér“ forog (s ki tudja, mióta?), a nép száján, hanem egy egész sereg *be*-igekötős synonymja van, míg a németben az *einholen*-nal rokon *ein*-os összetétel alig találkozik. Én legalább hamarjában csak egyet tudok, ezt: *einkriegen*. A „beér“ sok synonymja közül ezek jutnak eszembe: *beszorította*, *benyomta*, *befutotta*, *beszaladta*, *begyalogolta*, *becsipte*, *beverte*, *benyargalta*, *bekorczolta*, *bekosszogta*, *bekapta*, *befogta*, *bebállagta*, *bekoczogta*, *besiette*, *bemászta*, *becsapta*, *behaladta*, *bekergette*, *beközeltette*, *bekörnyékezte*, *befojtotta*, *bemarta*, *befárasztotta*, *bekerítette*, *bekanyarította*, *beteremtette*, *begyőzte*, *betoppanta* stb. Ezek közül némelyek a beér-nek egyszerű másai (becsip, bekap, bever), mások kettős cselekvénnyel bírnak (beballag, bemász = ballagva, mászva beér), ismét mások a beérés könnyebb vagy nehezebb voltát is kifejezik, pl. *beteremt* (könnyen beér), *befojt*, *hemar* (nehezen). Ez „betoppanta“ = véletlen beérte, ez pedig: „bekerítette“ = nem egyenes úton érte be. Látva a *be*-nek ezt a nagy divatját, ki keresne itt német hatást? Ki találna nyelvünk természetével ellenkezőt?

Végre egészen megbarátkozunk a „beér“-rel, ha kissé vizsgálóra vesszük szerepkörét, nevezetesen, hogy mikor egyezik az *elér* és *utolér* igékkel, s *miben különbözik tőlük*. Első tekintetre készek vagyunk kimondani, hogy nincs köztük különbség, egyéb, hogy emezek szokottabbak amannál. Az irodalmi használat is cserélgeti őket. S csakugyan mindegy is, akár *eléri*, akár *utoléri*, akár *beéri* a huszár az ellenséget, az agár a nyulat, az oroszlán az antilópot. Oláh Geczi dalának ezen sora után: „*Érjük el* amaz nagy özet“ írta Arany ezt: „*Érjük utól* azt a gímet“ (BH.). Jó volna így is: „*érjük be*“. De a tüzetesebb vizsgálat meggyőződött, hogy mégse állhatnak minden esetben egymás helyett. Ezt lehet mondani: „És ha a csatában a *halál elér*, Utószor e két szót mondja ki a férfi“ (Petőfi), lehet ezt is: „Sokszor annak, a kit *utolért* a *halál*, Kizöldült szájában a kövér búzaszál“ (Arany); de „beér“ se itt, se ott nem volna helyén. Jól mondja Arany: „*Most elérte* Isten bosszúálló keze“, jól ezt is: „De majd az igazság *keze utoléri*“, s nem kifogásolható a fent idézett: „ne *érje be* a kényszerítés vas keze“ sem. Helyes és a szokott ez: „*Czélját* hogy *elérte*, nem bánja továbbá“ (Arany), a Madách-féle: „még jókor *beéred* a *czélt*“ is hagyján; de már „*utolérni* a *czélt*“ merészen se mondható. Ebben pedig: „*Elértem*, a mit ember *érhet el*“ (Petőfi), a másik kettő egyaránt

tűrhetetlen volna; ezekben nemkülönben: „Tatárországnak már elérte közepét“. (Petőfi.) „Elérte a légösvényen Szerelmesének ablakát.“ (Arany.) Folytathatnám a példákat untig, de már így is világos, hogy a három kifejezés közül legtágabb körű s legváltozatosabb használatú: *elér*, legszűkebb körben mozog pedig: *utolér*, már igekötőjénél fogva is (Garay ily alakban is használja: *uton ér*).

Annak bizonyítása van hátra, hogy a nép nyelve sok esetben alkalmazza a *beért*, a mikor se *utolér*, de *clér* se volna használható. S éppen ez a célja cikkemnek. Én azt tanultam, hogy a nép beszédében a „beér“ sokszor, sőt többnyire még nem „elér“, vagyis a beérőnek és beértnek kisebb-nagyobb köze van, vagy lehet. *Beérhetek* valakit, a nélkül, hogy *elérném* (vagy szándékom is volna). A ki valakit *el* akar *érni*, *előbb be* kell *érnie*. „*Be sem értem* (nemhogy *elértem* volna).“ „Csak *annyira érvük be* őket, hogy meghallják a kiáltást“. „*ügy-e*, mondtam, hogy a szemeti csárdánál *beérvük* (ott baktat a hegyélen)“. „Négyszer is *beértük*, mégse tudtuk *elérni*.“ „Már jól *beértem*, akkor vesztett utat.“ „*Faluhossznyira beértük* a Tóth János kocsiját.“ „*Beértem tíz ólvyire*, de nem tudtam elfogni.“ „Vagy *szó: lépésnyire beérve* egy órát ballagunk együtt.“ „No *beértük*, sógor, hál' isten (kezret fog) *el* is *értük*.“ „Beértük“ a falut (hallott a kutyaugatás), „elértük“ a falut (a szélső háznál vagyunk).

A *beér*nek ezt az „*utolér*“-től s „*elér*“-től különböző jelentését (= közelébe ér, közelebb ér hozzá), meglehet, hogy én vettem észre először, de érezni *éreztek* bizonyára mások is, a kik tudnak magyarul s a néphez jártak iskolába (l. az Arany László népmeséjéből idézett helyet, de különösen Jókai néhány példáját, s vö. CzF. meghatározását is). Ez a jelentés érzik — hogy visszatérjünk oda, a honnan kiindultunk — az alapul vett Arany-féle idézetben is valamennyire: Csóri vajda nem akarta *elérni* a táborát (hogy közzé vegyüljön), csak odáig nyargalt, hogy meghallhassa s megérthesse szavát a cigányság.

Evvel, azt hiszem, megmentettük a *beér* becsületét, s lehetővé tettük a tollat. Egy-egy nyelvi jelenségről pedig ne ítéljünk se hamar, se könnyen!

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Általút. ARANY JÁNOS írja Toldi Miklósról, ki, vállán a vendégoldal, mozdulatlanul bámul a széles országútra:

Azt hinné az ember: élő tilalomfa,

Ütve általútnál egy csekély halomba. (Toldi I, 2.)

LEHR ALBERT ezt a megjegyzést fűzi hozzá: „Általút = keresztút... Olyan utat is jelent, mely az országútról letér s rövidebb iránya van“. Nekem e magyarázat ellen az a kifogásom, hogy *általút* sohasem *keresztút*, s hogy *csakis* olyan utat, nem pedig olyan utat *is* jelent, mely rövidebb. *Keresztút* két, egymást rendszerint

derékszögben metsző út; mindegyikük abban az irányban folytatódik, a melyben a találkozás vagy metszés pontjáig haladtak; ennél fogva nem is állítanak a keresztút valamelyik ágára tilalomfát. Ezt csak ott ütnek a járt út mellé, a hol az alkalmilag taposott út kitér belőle, az útmelléki földdarabon által, hogy rajta rövidebben érhesse- senek egy pontot, melyhez a rendes úton csak kerülővel juthatnának. Az ilyen út, rendszerint ösvény, *nem keresztezi* a rendes utat, hanem ott, hol ez kanyarodni kezd, kiágazik belőle s megint beléje is tor- kollik, a nélkül, hogy túl rajta ismét folytatódna; úgy viszonylik az útkanyarulathoz, mint a húr a körívhez, mint a nagy D betű egyenese a görbéjéhez. Ilyen *általút* keletkezik útkanyarulatok belső felén, két párhuzamos út közt, vagy két út szögében. Mindenképen pedig a távolság megrövidítésére szolgáló út, melyet nem készítenek mesterségesen, hanem siető emberek taposnak, gyakran a legszebb vetés közt gázolva. Így áll Miklós is az országút szélén, mintha tilalomfa volna a földet szelő általút elején s a képet még telje- sebbé teszi a vállán rengő rúd, mely mintha a tilalomfa kereszt- léce volna. Csak így érthető Ilosvai szövege is, mikor Laczfí András :

Nagyfalu határán hadával hogy ballagna,
Ott egy általúton hogy ő mégyen vala,
Véletlenül útát elvesztette vala.

Keresztúton Laczfí legfeljebb eltévesztette volna a helyes utat, de úton maradt volna; míg az általutat a mezőségen benőtte a fű, s így valósággal elvesztette az utat.

A régiség számtalan adattal bizonyítja ezt. Az OklSz. már 1269-ből ismeri; a NySz. egész sereget sorol föl belőle; régi szó- táraink: C., MA., PP., a Kolozsvári Glosszák mind ösmerik: *trames*, *via compendiosa* jelentésben; szabatos magyar értelme: *másnál rövidebb út*, különösen ilyen példából tűnik ki: „Általúton meg- előzvéen megszorítja a két svéc generalt“ (NySz. *megszorít* czim szó alatt); „Haec via compensat longum iter: Által-út ez“ PPBl. (*Com- penso* alatt). Megtaláljuk aztán saját jelentésén kívül átvitt értelemben is: *Rectam ingredi viam*, 'Altal vton iárni. DECSI 2398 (210. l.); *Iter pronum ad honores: Által-út az elő-menetelre.* PPBl. (*iter* alatt); *Compendiario . . . Altal vton*, gyorsan . . . den Kürtzesten weg C.; APÁCZAI CSERE JÁNOS írja Encyclopaediája előszavában: „Nihil utilius ad solidam eruditionem perveniendi, nullaque *via compendiosior*, *concatenata omnium rerum delineatione compendiisque artium om- nium memoriae mandatis*“ — ezt SÁNDOR ISTVÁN így fordítja (1803, előbeszéd, VI. l.): „Arra pedig, hogy szert tehessünk olly ki-terjedett tanúltságra, nintsen könnyebb *által-útunk*, mintsem ez: hogy a' sok- féle tudományokat rövid szóba foglallyuk, és elménkben fel jegyez- zük“. HELTAiban: „Itt mind bértzen mennyőnc elő ez erdőn által:

sokkal hamarab' leszen, Mert *által út* ez. Két nap is előbiuttunc oda, hogy nem mint az úton, mellyen te el iöttel" (Z6. Régi MKtár IV, 194). Ezekben, és más hasonló példákban az *általút* valamely eljárás rövidségét, továbbá az erkölcsös cselekvést: egyenes, igaz utat jelenti. Így találjuk a WAGNER Phras.-ban az *által-úttal* határozót, mint az *expresse, rotunde, simpliciter, uno verbo* kifejezések egyértékését, a *magyarán, nyilván, világosan, igazán, őszintén* rokonszókkal együtt. Sajátabb jelentésben *generatim* alatt is: *közönségesen, somáson, egybe-véve* mellett. Érdekes, hogy ennek ellenkezőjét is találjuk, a mikor nem helyes cselekvést, nem egyenes eljárást, mintegy tilos utat jelent: „A' ki . . . erre függeszti szándékát, kétség kívül *által-útakat* keres magának; hogy mennél előb' tömhesse erszénynyét" (FALUDI, NU. 143). „Hogy a' szokatlan úton ne vakoskodnál, és az igaz út helyett *által-útakat* ne keresnél, magát a' meg-testesült Ige vezértől adta" (HAEFTENUS: A' keresztnek közönséges úta; ford. JENEI MÁRTON. 1772).

Az *általút* mellett előkerül az *általösvény* is (mind a NySz.-ban, mint az OklSz.-ban helytelenül *Kreuzweg*-gel magyarázva). HALLER szövegéből egészen szabatosan kitetszik helyes jelentése: „a' Császár a' közel-való városba, mulatságnak okáért gyakran mégyen, mellyre egy *által ösvényen* (in semita) hamar járhat . . . Mikor már a' Császár . . . az *által ösvent* érte vólna, mondgyák az udvariak: Felséged mennyen az egyenes ösvenyre, és ez, sokkal hamarabb viszen a' városra. Akkor eszébe jút a' Császárnak . . . Járt útát járattanért el ne hadgy; Kire nézve mond a' Császár: Én a' járt útát el nem hagyom, ti lássátok, ha az *által útra* mentek, és hamarabb érkezvén, nékem készíttetek jó szállást" (Régi M. Kvtár XVIII. 300). Itt is *rövidebb, egyenesebb, hamarabb*, még pedig *járatlan* utat jelent.

Sajátságos összetétel az *általeMBER*: Verá simplicitate bonus: Egyenes, *Által ember* (PPBl. simplicitas alatt); — „minden kevélység, és színeskedés nélkül-való egyenes *által embernek* tartatnék mindenektől" (TURZELINI, Xav. Sz. Ferencz, ford. LESTYÁN MOYSES. 1757, 304. l.) A szövegből nyilvánvaló, hogy egyenes, őszinte embert jelent. Csak az a kérdés, vajon az *által* névutót itt melléknévnek kell-e vennünk, mert erre feljogosítana fokozhatósága: *atalb* es *rywydeb vt, legáltalabb ut* (NySz.-ban sok példa *által* és *általút* alatt); viszont az *általút* s a hasonló *általdeszka* (csónak ülődeszkája), *általgerenda* (u. a.) úgy is magyarázható, hogy az összetételből kimaradt valamely kapcsoló igenév: *által-vivő-út, által-járó-út, által-vető* v. *fektetett-deszka, által-tett* v. *való-gerenda* (LEHR, Toldi 19; SIMONYI TMNy. 364); az *általeMBER*-be azonban bajosan képzelhetünk bele valamilyen igenevet, itt csakugyan úgy tekinthetjük a dolgot, hogy az *által* éppen az *általút* összetétel hatása alatt a határozók osztályából a melléknévekébe csapott: *egyenes, őszinte* jelentéssel.

Verstajték. Kulcsár Gyula „A magyaros írásművészet“ című értekezésében (Nyelv. Füzet. 54:39) a szóösszetétel stilisztikai értékéről szólva, Zrinyiből is idéz: „Miként fülemile, *vers-tajtéket* hányok“ — mondja Zrinyi Arianna sirásában. „Vers-tajték-sűrű egymásutánban keletkező forró versek“. Én egy kicsit furcsállottam ezt az összetételt s megnéztem a Széchy—Badics-féle kiadásban azt a helyet, a hol egészen másképen hangzik:

Én éjel, én nappal keseruen ohaitok
Mikint fülemüle úr taitéket hányok.
(Arianna sir. 2.)

Kulcsárt valószínűleg a Toldy-féle szöveg: „vér s tajtéket“ (Nemz. Kvtár. 12. l.) bírta a „verstajték“ olvasására. Zrinyinek idézett sora különben valószínűleg valamely classikus eredetű közhely, mert úgy emlékezem, hogy a fülemüléről, mely addig énekel, míg vér serked a torkán, többször olvastam. Hamarjában csak Kármán József „A' Nemzet Tsinosodása“ cz. híres cikkéből idézhetem: „Nagy, de igen ritka az a' Tudós, a' melly mint a' Filemile magános Völgybe rejtezzon, és a' Halgatók elől elfusson, hogy 'Torka' Vérézéséig énekellyen“. (Uránia III. 271). Pliniusban nincs erről szó, valószínűnek tartom azonban, hogy valamelyik görög vagy római költőben, talán Ovidiusban, megtalálhatni az eredetijét.

TOLNAI VILMOS.

Maga. Tisztelt szerkesztő úr! Noha nem sikerült Gombocz urat a magyar *rokon* és a török *urukun* (*un* adverbialis raggal) rokonságáról meggyőzni, mégis folytatom a magyar- finnugor szóhasonlítási erőszakoskodások elleni harcot. Ez egyszer a Magyar Nyelv VII. évfolyam I. füzetében megjelent *maga* szóra vonatkozó fejtegetést veszem kiinduló pontnak és minden okoskodás helyett, a mi a török-magyar hasonlatoknál egészen fölösleges, ideiktatom az én kéziratban levő „Magyar-török hasonlító szótáram“ idevágó szakaszát.

maga = ipse, solus. Vö. *mag* (Beere) törökül *muk* = „mag. p. o. *karamuk* = fekete bogyó, *kizilmuk* = vörös bogyó. E két szónak — értem a *maga* és *mag* szónak — hangtani és fogalmi rokonsága azonnal szemünkbe ötlök, ha összehasonlítjuk a török *öz* = „mag, velő, valaminek belső része“, féle szót az *özi* = *maga*, csak *maga* szóval. Az illető két szó tehát mind a két nyelvben a belsőség, a sajátképeni személyességre vonatkozik. Egyébaránt a m. *maga* szó megvan az altai-török nyelvben is *maka* alakban. L. Grammatika Altaiszkiego jazika szosztavljena eslenami altaiszkoji miszszij. Kazan, 1869, 218. lapot, hol a következő példa is található: *Maka kadıttar* = maguk az asszonyok. Lásd továbbá *Budagovı* ismert szótárát 197. lapon, a hol *maka* szó hasonló jelentésben használtatik.

Bocsánatot kérek, hogy oly gyakran alkalmatlankodom,* de én úgy látom, hogy a finnugor theoríának egyedüli uralma nem igen használ a magyar nyelvészetnek és különösen saját nézeteimet illetőleg nem akarom, hogy a qui tacet consentire videtur tétele szerint bizonyos nézetek kritika nélkül maradjanak. Stb.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Nagyszombat város tanácsának jegyzőkönyvéből.

A Magyar Nyelvőr mult október-havi számában (365. l.) egy kis közlemény jelent meg: *Magyar nyelvemlék 1565-ből* czimmel, Nagyszombat város tanácsának 1565—1569. évi jegyzőkönyvéből (Protocollum), mely a városi levéltárban *Liber Sententiarum* czim alatt őriztetik.

A közölt emlék bizonyos Ordódy Kristófnak becsületsértés miatt Szolnoky Balázs ellen indított peréről szól s mind nyelvtörténeti, mind jogtörténeti szempontból becses és érdekes. Kár, hogy a közlés hibás. Így mindjárt a forrása (a városi jegyzőkönyv) pontatlanul van idézve; a bejegyzés éve és napja is helytelen, mert nem 1565-ből, hanem 1566-ból való, s nem „feria secunda proxima post Dominicam Palmarum“, hanem „feria secunda post Dominicam Reminiscere“ (márcz. 11.) kelt; azután a közlő a *Kristóf* (Christoff) név *chroff* rövidítését nem értvén s nem tudván megoldani, megtette Ordódyt *gróf*-nak, a Budapesti Hírlap gyönyörűségére, melynek okt. 20-iki száma nem is késett kiemelni, hogy a M. Nyelvőr közleményében „a jogi szakkifejezéseken kívül a grófi czim magyaros szórendje érdemel figyelmet“. Ezt a figyelmet érdemlő adatot Tagányi Károly tagtársunk, a ki látatlanul is mindjárt látta, hogy *chroff* nem = *gróf*, hanem = *Kristóf*, a B. H. okt. 26-iki számában csakhamar helyreigazította. Ordódy grófságával tehát nincs miért bővebben foglalkoznunk. Minthogy azonban a M. Nyelvőr szövegközlésében még más hibák is vannak, talán nem lesz fölösleges munka, ha az eredeti Protocollumból, melyet Nagyszombat város tanácsa, az Országos Levéltár közbenjárása mellett szíves volt használatunkra kikölcsönözni, az egészet újra közöljük.

De lássuk előbb, miből eredett az *Ordódy contra Szolnoky* per.

* Mindig szívesen látjuk, még ha nézeteink talán nem egyeznek is.
SZERK.

A per folyamán kihallgatott egyik tanú, néhai Miklós deák özvegye hit alatt tett vallomásából (Prot. fol. 27.) tudjuk meg, hogy midőn a nevezett özvegy egyszer Újvárbán (Érsekújvár) Rác Mihálylyal beszélgetett volna, jöve oda Ordódy Kristóf, a ki Rác Mihálynak valami gyalázkodása miatt haragosa volt, s meglátva őt: *Ah the bestie Raacz!* kiálta, s botot ragadva úgy vágta föbe Rác Mihályt, hogy az menten a földre esett és meghalt. Hogyan alkuozott azután Ordódy a megölt ember vérdíján annak özvegyével, nem tartozik ide.

Szolnoky Balázs, a kinek már korábban volt valami ügye-baja Ordódyval, tudomására jutván az újvári eset, a nagyszombati bíró házában, a bíró főlehallatára *becstelennek* (infamem), *gyilkosnak* (homicidam) és *mordálnak* (sicarium) nevezte Ordódyt, mire Ordódy „in causa honoris“ pert indított Szolnoky Balázs ellen.

Ezt a pert tárgyalta Nagyszombat város tanácsa 1566 márcz. 11-én, a mint azt a Protocollum magyar nyelvű bejegyzése (fol. 20/b.) elmondja:

Feria secunda post Dominicam Reminiscere.

Ordódy Christoff Zolnoký Balas ellen illýen modon valo feleleteott theon, hog' mýkor ez elmúlt napokban valaminemeo keo feleolt Zolnoký Balast biro vram eleýben hývatta volna, Zolnoký Balas býro vram hazaban Ordodý Christoffnak ezt felelte volna, hog' Ordodý Christoffnak nem akarna panazat megh hallany, mert Ordodý Christoff týzteossege vezteott ember volna, embeor eoldeokleo es mordal volna, kyreol tudomant teott volna biro vram hazanal, es biro vramtul theoruen napot kerth volna; ez maý napot neuetze volna biro vram theorwen napnak. Azert Ordodý Christoff vietuan az tanach eleott az eo feleletýtt, esmegh ezt felele, hog' eotett Zolnoký Balas týzteossege vezteott embeornek, mordalnak es gýlkosnak biro vram hazaban mondotta volna. Azert vgmønd týzteolendeo vraým, ha nala vagýon az sentencia vag' holna alat, vegye eleo es ewsse feiemheoz, im en ez en feiemet kegielmeteok eleýben hoztam, mert en mýatta mýnden attiamfyaýnal megh holt embeor vagýok. Mely feleletýtt Zolnoký Balas megh halgatuan, varas theoruenie zerent maganak feleletre valo napot ker vala. De Ordodý Christoff ezt monda, hog' nem lehetne ebbe napot adny, mert ez týzteossegh dolga, es ennekeom vgmønd feiem vett embeor. Ezt erthwen az vraým, ezt hagyak Zolnoký Balasnak: miert hog' ez tyzteossegh dolga, feleleo napot nem vehet maganak, hanem mýndiarast felelýeon. Ezth halwan Zolnoký Balas, ký keredzek az palotaban magat megh gondolny. Es mýkor wýzza be jewtt volna, Ordodý Christoff feleletýre ezt felele, hog' az eleott ammýtt mondott, most es azont felelý, az az hog' Ordodý Christoff tyzteossege vezteott embeor, mordal es gýlkos. Merth Racz Mýhal Výuarban kýuel eg' zolgalatban es eg' theoruen alat volt, azt megh eolte. Mely dolgot mýkor ýdeie lezeon vgmønd, megh es býzonietok.

Az vrak azert mýkor ennek megh býzonietasara eleozeor tyzen eott napot attak vala, Zolnoký Balas penýk touabba valo napot kere, vegezetre oztan az vraým adanak hat hetetett.

A hat heti terminus lejártával ápr. 22-én, majd ismét máj. 27-én, jún. 10-én, jún. 26-án és decz. 9-én (Prot. fol. 21, 25, 26, 27, 32/b) folytak újabb és újabb tárgyalások a perben, melyekről azonban nagyobbára csak rövid latin feljegyzések szólnak. Végre a tanács 1567. jan. 22-én hozott döntő ítéletet (Prot. fol. 34/b) ilyen okkal: Mivelhogy Szolnoky Balázs Ordódy Kristófot bíró uram jelenlétében bectelennek (a latin szöveg itt már az *impudicus* szót használja), gyilkosnak és mordálnak mondotta, jöllehet arról, hogy Rác Mihályt agyonverte, elegendő bizonytságot is tón, azt azonban, hogy Ordódy Kristóf ezzel az emberöléssel bectelenségbe esett volna, semmiképen meg nem bizonyította, de különben is, mivelhogy a dolog nem a mezőn, hanem a várban történt, a hol Ordódy Kristóf törvény alatt állott (mikép menekült alá, ő tudja) és tisztességben élt, tehát a tanács Ordódyt bectelenséggel meg nem gyalázhatja, ellenben Szolnoky Balázst az ország törvénye szerint nyelve váltóságán száz forintban marasztalja el, a miből két rész a bírakat, a harmadik rész a felperest illeti.

Szolnoky Balázs az ítélet ellen nyomban a tárnoki székre appellált. Ezzel végződik az ügy.

*

Vannak a Protocollumban más ügyekre vonatkozó magyar bejegyzések s itt-ott apróbb nyelvtörténeti adatok is. Ezeket a következőkben közöljük:

1568. 16 Augusti az eghez tanacy egywt lewen ezt vegheztek, hoǵ Goda Gabrielis kez legiõn bizonsagawal es Goda Tamasneis kez legiõn bizonsagawal az kölcyek felõl, es az nouum iudicium mellet mit Goda Tamasne zol, tõrwen zerint megh lattýak az nouum iudicium mellet mit zol, es ha lezõn ereýe ez dolognak megh lata-sanak, hattak az vra(k) ez naptol fogvan 15 naphoz, az az Augusti 30 napýath. (Prot. fol. 78.)

23 Augusti az tanacy wrak Zabo Janos koýõt vǵmint föl porõs koýõt es Zuc Mihal koýõt vǵmint al porõs koýõt, hattak az vrak ez jwõ hetfõt, ki esik Augusti 30. hoǵ mind az ket fel kez legiõn bizonsagawal. (Prot. fol. 78 b.)

23 Augusti 1568 eztendõben az eghez tanacy egywt lewen, allottak be az tõrvenben Ludwik Baýz kepeben ki Beci polgar volt, es Suayker Marton kepeben ki lõromborghi polgar kepeben allot be Tayfel Janos es Antoni Englimar vǵ mint Prokator, mire hoǵ ez Tayfel Janos pauazlot Biro vramnak Kalmar Imrere, ki nagzombaty polgar, neminemw ados lewelel, ki Nag Marton deake. Biro vram tõrven napot hatta az varas tõrvénye zerint hat hetet, tudni illik Augusti 23. es eznap elo alwan Tayfel Janos es Antoni Englimar Kalmar Imre ellen es eg ados lewelet elo adwan es ezt felelwen, hoǵ Marton deakert kezes volna Ludwik Baýznak, es Kalmar Imre megh zabadittatta mag(at) twlõk ilyen okkal, hoǵ az minemv igas-saga volt volna az elo(tt) az Marton deak fel hazan, ki vagion az Nag vlcaban eg felõl Fõlfõldj Gaspar mellet, mas felõl Gyõrg Rikvalcki

mellet, es mas haz puzta ki vagon Fazakas vlcaban eg felol mellette Takacý Gaspar, mas felol mellette Sigiarto Mihal, es eg kert, ki vagon az wt mellet Bolfmar mellet, es az minemw tiltasa es es tartasa volt volna Kalmar Imrenek, hog ha Marton deak eztendõ(ig) megh nem aggia az megh nevezõt Marton deak ados lewele zerint(t) fl. 651 d. 25., tehat az Marton deak megh nevezõt hazay(t) es kertit el foglalhassa Ludwik Bayz, es mire hog az Marton deak hazat cyazar parancolatjara mas adosnak bocywitek, imar mi vgmond Kalmar Imrõhon keresswk ez megh nevezõt sumat.

Ezt megh halwan az alporos Kalmar Imre, felelwen cum pro-testat(ione), hog wtet indebite keresne, mert w semmiwel nem tartozik, ha ados mutassa ados lewelet es megh fizet, de w semive(l) nem tartozik hanem törvint var az indebite keresesrol.

Az tanacy vrak erre illyen deliberatitot tettenek, megh halwan mind az ket felt es az ados leweletis megh ertwen es megh latwan, es az Protocolumban az mint be irtak voltis megh latwan, mire hog az ados lewel nem Kalmar Imrere zol, hanem Marton deakra, es az Kalmar Imre ados lewelet es kezeseghet ki atta az Marton deak leweleert es Marton deaktol vot lewelet es ötet hitta megh, es az mint Marton deak kötötte magat es hazat leweleben, es Ordog Janos el nem jart az zerint az mint be irtak az Protocolumban es az Marton deak ados lewele mint sonalt el nem procedalt, ez(t) hozza adwan, hog 1561 eztendõben lot az az ados lewel adas mind az tiltas, es 1568 eztendõben jwtt ele, az wta sem tiltotta sem výtotta, mas az, hog Marton deak ezon adossagban meghis fizetõt, azert minekõnk vg lattatot, mire hog el negligalta Ordog Janos az w dolgat, el esõt Kalmar Imre mellol, es az felé tiltasis cyak ezten-deig vagon ereyeben es az vtan nem výtotta Ordog Janos, azert törven zerint el esõt Ordog Janos az w vray kepeben Kalmar Imre mellol, es az indebite keresest az tanacy el hatta.

Ezt halwan Ordog Janos, appellalta tarnok mester zekire mellýet el bocattonk zabadsagonk zerint, illyen moddal, hat hetik megh hozza az parancolatot tarnok mestertol es tiz forint onust tegyon le es minden processus zerint ki aggywk az actath. (Prot. fol. 79.)

30 Augusti Varga Mihal kassay polgar protestalt az w leanya kepeben Bodog Miclosne kepeben, hog Bodog Josa felelt volna Bodog Miclos kepeben, hog Bodog Miclos azt hatta mondaný, hog anira el bwswltram es busulok niha, hog vag anira el megioik hog heromet sem hallýak, vag magamat megh oloim vag az menyecket buswl-tomban megh wloim. Ezt halwan Bodog Josa, nem tagatta, de ez protestalas lot es ez iratot az sententia kimondas vtan. (Prot. fol. 80.)

30 Augusti Telegdy Miclos az plebanos jwtt az tanacy eleiben Garay Pal pappal, Mintzenti Andras pappal, resignalta az vrak elõt az plebanossagot, az vrak halasztottak az kossegre, az valaz tetelre, es az plebanos matwl fogwan harom holnapot tot terminust az plebanosak le tetelenek. (Prot. fol. 80.)

1569. 23 Marcý az tanacy vrak illyen sententiat mondottak Daud Baykman kozõt es Dobos Györg, Nehez Tamas, Zabo Marton, Zolnochi Balas kozõt, hog az mint megh eskwt az Daud Baykman zolgaia Rablay Janos, hog ez megh newezõt zomelyok megh fizesenek Daud Baykmannak, az mint az w magok ados lewelok sonal, megh fizessenek matwl fogwan 15 napig. Kadas Kelemennet ez

fizetéstől megh mentette az törweny, az nehaý Somogi Janosne, ký mostan cýak Tornýaý Zabo Martonne, ha megh eskwzík, megh mende-
kedodik (így), az w megh holt vratwl hoó semi nem maradot, ha meg
nem eskwzík, tartozík fizetný az mint az elebý vra kötötte magath.
(Prot. fol. 90/b.)

24 die Marci Christoff Lýngel wram felýssýge procatorth walloth
en elewttem myndt byro elewth, Ferencz dýakoth Tholnaýth, es
Balendt dýakoth, Klwbnýk Balenthot; az Gazdakh Janos ellen es
Gazdagh Domankws elleny protestalt az napon, a mýnemý concordia
keoztekh woth, hogý az mosthaha fýaý az elwýgezet napra penzt le
nem teottekh, azýerth myndent wysza hyw wallamýt welekh wýgezet
es reuocalla. (Prot. fol. 90/b.)

25 Marcý Senteý Bertalan Lazlo wallotta az tanacý elot Garaý
Jacobot procuratornak az w maga zomelyeben Erdodi Kepiro (így)
Tamas ellen. (Prot. fol. 90/b.)

*

Apróbb adatok:

Sciret equos duos et unum *kochý* a priore marito relictos
fuisse. (Prot. fol. 2.)

Reliquisset uxori frameas vulgo *zablyat* cum *bolda* 25 in una
ligatura, ut ipsa uxor Anastasia elaborari faciat. (Prot. fol. 2/b.)

Accipeunam ligaturam framee cum attinentiis, hoc est *bolda*. (U. o.)

Szolnoky Balázsnak egy tárgyaláson Borsos Balázs ezt mondja:
Ecce — inquit — iuramentum in praetorio deposuisti, sed videbis,
quod iuramentum tuum in oculis ante te ponam, vulgo *lobbantom*.
(Prot. fol. 4.)

Attulissent unum poculum argenteum et *parthazeleoketh* et
nodulos argenteos aliquot. (Prot. fol. 10.)

Cum . . . ad domum suam irruissent, enormibus vituperiis
domum invadentes dixerunt: Eamus — dicentes — *az bestýje lelek
kvrwa hazara*, et dissecemus portam domus sue. (Prot. fol. 18/b.)

Quia noctu filia sua per malum spiritum vulgo *bozorkan* vexatur.
(Prot. fol. 30.)

Cum vayvoda in equo exisset et Valentinus penes eum iret
pedes, vayvoda ipsum fatentem interrogasset: *Chak ez e az aiandok
akkýjth en nekeom hoztatok?* (Prot. fol. 45.)

NAGY GYULA.

ADATOK NYELVÜNK ÚJABB FEJLŐDÉSÉHEZ.

Barátné. A *nő* és *né* czímszó alatt azt olvassuk a NyÚSz.
I. kötetében, hogy Verseggy volt az első, a ki e kettő között különb-
séget állapított meg, azt állítván, hogy a *nő* sohasem szolgál forma-
tiva gyanánt, s *varróné* csak annyit tesz, mint varró mesterember
felesége, míg *varrónő* varró asszonyt jelent. Ilyenfajta különbségről
szól azonban már jóval Verseggy előtt a magyar hirlapirodalomnak
megteremtője, az egészséges nyelvérzékkel bíró Ráth Mátyás is.

A Magy. Hirm. második évfolyamában Kónyi Jánosnak Gróf Valtron című fordításáról szólván (275), ezt a jegyzést teszi, hogy „a Fordítók mindenkor elméjékbe“ tartanak:

„A Magyaroknak nem lévén férjfiúi és aszszonyi nemet megkülönböztető szó-végzete, vagy-is Genus-sa, tehát azon szókat, mellyekkel más nemzetek az aszszonyi nemet jelentik, egyedül tsak az aszszony nevezetnek melléje-tételével lehet s kell magyarázni. Mert az a *né* szótska feleséget téssen, s koránt sem egygy azzal az *innel*, mellyet a Németek minden aszszonyt jegyző szó végénn helyheztetni szoktanak. Meg-tetszik ez tsak abból-is, hogy a Magyar tsak akkor él véle, mikor az aszszonyt a' férje nevével nevezi; p. o. nem mondja *Valtronnénak*, ha az atyját *Valtronnak* hívják, hanem *Valtronné* azt teszi, hogy *Valtronnak* a felesége. Mondják ugyan már most néhol: Királyné, szakátsné, mosóné, akkor-is, mikor nem afféle ember feleségéről, hanem azon hivatalú aszszonyról szóllanak, és Király Aszszonyt sat. kellene mondaniok. De ez minden bizonynyal idegen nyelvekből eredett helytelen szóllás. Még-is a többi között a 112-dik levél-félell *Meine Freundinn* imigyen vagyon ki-téve *édes barátné Aszszonyom*. Ez, tudom, hogy akárkinek-is vissza-fog tetszeni. Mert soha Magyar ekképpen nem szóllott, hanem vagy így: *Aszszony barátom*, vagy pedig emigy: *Barátom Aszszonyom*.“

A tudós szerkesztőnek ezen észrevételeiből az látszik, hogy a *né* a XVIII. század végén vette föl általánosabban a női foglalkozást jelentő képző funkcióját. De bizonyítják ezt a *barátné, istenné, tánczosné, színjátszóné* stb. ebben a korban keletkezett szavak is. Maga a *barátné* pl., mint MNy. 5 : 352. kimutattam, már jóval Ráth Mátyás felszólalása előtt Bárótzinál, Kónyinál gyakran előkerül, tőlük vette át a *Svédai Grófnénak . . . Történeti fordítója* is 1778-ban, a kit Bessenyei György A Holmiban *A ki fordított magyar Svédai Grófné* cízzel alaposan lebirál s magyarságát, a melyen pedig erősen érzik Faludi s Bárótzai nyelvének hatása, „égrekiáltó“-nak nevezi. Ebben a fordításban, mely éppen előbb említett sajátságánál fogva nyelvész emberre nézve mégis érdekes, többször is előfordul a *barátné*: „az ő legjobb barátnéjának tapasztalá“ (31); „jó Barátnéját Úti-társul magával el-vinni“ (34), épp úgy 232. lapon. Mindezt pedig csak azért említem, mert van a Gellert ezen művének egy másik magyar fordítása is: *A' Svétziai Grófné . . . Élete . . .* cízzel 1772-ből. Ebben a fordításban a fent idézett helyeken egyszerűen csak *Barátom* vagy *Barátasszonyomat* találunk. Ez pedig, továbbá az a körülmény, hogy a Kartigamban is hiába kerestem a *barátné*, azt bizonyítja, hogy ez a szó 1774-ben keletkezett s már a következő évtizedben általános irodalmi használatú lett. Íme a *barátné* szó története a Magyar Hirmondó megvilágításában.

Horác, Virgil. Tudvalevő dolog, hogy nyelvújításunknak egyik sokszor és méltán megrótt hibája volt az, hogy az *us* és *ius* végű latin tulajdonneveket a német mintára megrövidítette, elhagyván említett végszótagjukat. Ennek a törvénytelen eljárásnak ajánlója s foganatosítója nem volt más, mint a később a nyelvtörténet szigorú törvényeit megalapozó Révai. A Magy. Hirm. 1784-i folyamában (72) találjuk a következő fejtegetést, melynek szerzője — egyedül ő lévén ebben az időben a lap írója — nem lehet más rajta kívül:

A többi között ott volt egy igen régi nyomtatású Virgyil Költeménye is . . . Virgyil névnek idegen hangzásán meg nem kell ütközni. Sőt az a' kérdés: ha valyion nem volna e jobb még egyéb ilyen nevekben is mindenütt azokat a' sok *kus, tus, fus*, úgy mint *Marcus, Torquatus, Rufus* ki meneteleket el mellőzni; egy szóval mindegyikét Magyarosabban ejteni. Én nem magamtól szollok; hanem azután a' ki már Szokrates nevét is így ejtette *Szokrát*. Vajmi nagy tudos Férfiú pedig az! Hiszem lám így igen a' Magyarország' Tulajdonához közelítnénk. Nem szereti ám az a' nyers tisztán ejtetett Deák neveket. Mi régóta vagy on az is, hogy *Antonius* Antal? *Petrus* Péter? *Stephanus* István? Nem győzöm mind elő hozni. Azért *Virgilius* is Virgyil* lehetne talán, *Horatius* Horátz, *Torquatus* Torkvát.

„Az a nagy tudos Férfiú“ pedig, a kiről itt szó van, bizonyosan Molnár János, a ki, mint már a NyÚSz. I. kötete is megjegyzi, Fizikájában (1777) az idegen neveket is magyar hangzásuk szerint írta, kiuek új szavait Révai is szívesen használta, s a kinek ezen írásmódját Ráth Mátyás is követte Hirmondójában. SIMAI ÖDÖN.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

II. Személy- és helynevekből lett köz-szók.

11. Aggastyán.

E szót régente (a XVI. században, sőt még a XVIII. elején is) *ágostyánnak* írták és ejtették. Az *aggnak* semmiféle származéka nem hangzik egy nyelvjárásban sem *ág-* vagy *ágnak*; e szerint az *ágostyán* sem származhatik az *aggból* és csakis népetymologia útján válhattak közös hangzatúvá. Ma is van azonban Komárom megyében, a tatai járásban egy falu, melynek *Ágostyán* a neve. Erről a faluról a XVIII. sz. geographusok még azt mondták, hogy német falu s hogy németül *Augustinnak* hívják.

Magyarországon már az Árpád királyok idejében voltak *augustiniánus* remeték. A remeték többnyire elvénhedt aggastyán-szabású

* A *Virgyil* alakra nézve vö. *Virgyinánd*, *Virgyinia* stb. szókat a régi nyelvben.

emberek. Talán ezek adták az első okot arra, hogy magyar nevök (*Ágostyán*) lassanként milyenség szóvá alakuljon át s napjainkban a *-styán* képző kigondolására adjanak alkalmat. (Vö. hadastyán.)

Különben a mult század harminczas éveiben íróink jól tudták az *aggastyán* szó eredetét. Berzsenyi írja 1832 táján: „az *aggastyán* csak csúfnév, és nem egyéb mint *Ágoston*; mert a magyarok a vén embert öreg *Ágostonnak* szokták csúfolni, mint az öreg asszonyt vén *Dorottyának*“.

12. Andalodik, Andalog.

Ma ez igék igen kedves költői kifejezések; régente azonban egészen más volt az értelmük. Íme egy pár adat a XVII. századból: „Neki *andalodott* s tompult, elannyira, hogy nem tudta eszének hasznát venni“. Itt tehát eltompulást, elbutulást jelent; még világosabb e jelentés a következő példában: „Végre annyira *elantalodnak*, hogy sem az értelmes tanítóktól, sem a barmoknak példáikból semmi jót ne tanulhassanak. A következő még régibb idézetekben pedig egyenesen a „dőreség, esztelenkedés“ jelentését látjuk: „Mindaddig megvetjük Monoszlainak ez ilyen *antalkodásait*, míg valóban meg nem bizonyítja“. Továbbá: „Nem *antalul* felelt remete Antal egy némi némű bölcsnek“, azaz nem ostobául, nem esztelenül. Ez az *antal* meg nem egyéb, mint az *Antal* keresztnév, melyről Erdélyi János azt mondja, hogy „Antal féleszút képvisel a közmondásokban.“

Íme a szép *andalodás*, „a költői kifejezések egyik ékeesebb gyöngye“ honnan vette az eredetét!

13. Atila.

Mikor kezdtek apáink *atillát* viselni, vagy jobban mondva, mikor nevezték el a zsinoros köntöst *atillának*, ma még nem tudjuk bizonyosan, valószínű azonban, hogy csak a XIX. század elején. Eddigi tudomásunk szerint, gróf Dessewffy József „Bártfai Levelei“-ben (1817) van először említve az *Atila-mente* és a *Zrinyi-dolmány*. Magyar szabók adták e neveket az olyan szabású mentéknek, vagy dolmányoknak, a minőket Atila vagy Zrinyi Miklós képein láttak. Utóbb a zrinyi kiment a divatból, s a testhez álló zsinoros dolmányt nevezték el Attiláról *atillának*. 1860 után a zsinoros télikabátnak, Atila testvéréről, *buda* lett a neve.

14. Baedeker.

Baedeker Károly koblenzi könyvkereskedő a mult század negyvenes évei elején, az angol „Murray“ mintájára, utazó könyveket kezdett kiadni, a melyek pontosságuk- és megbízhatóságuknál

fogva, nálunk is oly nagy népszerűsége tettek szert, hogy mi magyarok az utazó könyveinket akkor is *bédekkernek* nevezzük, ha Grieben, Mayer adta is ki őket.

15. Boycottál.

1879-ben az irországi izgalmak és zavarok fidejében egy nyugat-irlandi nagyúri birtok tisztartója, *James Boycott*, makacsul megtagadta az irek ligájához való csatlakozást, noha az ő vidéke volt az izgatás főfészke. Konokságát meg akarván büntetni, az irek elhatározták, hogy nem érintkeznek vele, nem vásárolnak tőle, nem dolgoznak neki s nem szolgálnak nála. Parnell, az irek vezére az angol parlamentben 1880-ban az efféle társadalmi ostracismust Boycottról *boycottálásnak* nevezte el. Műszó lett belőle s elterjedt világszerte.

16. Cognac.

Franciaország Charente megyéjében van egy város, melynek Cognac a neve. E városban és vidékén már több mint 200 év óta a legfinomabb francia pálinkát főzik. A városról lassanként ráragadt a név a pálinkájára s ma már Tokaji-Cognac is van.

17. Csicsedli.

Gróf Zichy Károly (szül. 1753—†1826) kamarai elnök, majd az állami pénzügyek elnöke 1825-ben (?) igen apró ezüstpénzt vett 3 pengő kr. értékben. A bécsi humor e kis pénzdarabokat csakhamar *Zitscherl*, majd *Tchitscherlnek* keresztelte el. Innen terjedt el az elnevezés Magyarországon is, különösen a dunántúli vidékekre, *csicsedli*, *csicselli* alakjában, s ezt az elnevezést később minden kis ezüstpénzre, így az ezüst hat pengő krajczárookra is alkalmazták.

18. Fiáker.

Párisban a rue Saint Martin egyik házán a XVII. században, a kertészek patrónusának, szent Fiacriusnak képe ékeskedett a kapu fölött. A háznak e képről „Hotel *Saint Fiacre*“ lett a neve. Itt állította fel 1640-ben valami Sauvage nevű francia közhasználatra az első bérkocsikat, s ezeket aztán a párisiak röviden *fiacre*-nek nevezték. A magyar *bérkocsi* szót Sándor István használta először 1801-ben. Előbb, sőt Márton szótárában még 1823-ban is, *béreskocsi* volt a nevük.

19. Fukar.

A *fukar* szó csak a XVI. század első felétől fogva van meg a magyar nyelvben. Eleinte, sőt még 200 évvel utóbb is nem az volt a jelentése, mint ma. A „fösvény, zsugori“ jelentése csak a

elmaradt a magyar nyelvben!

is vacakolásra

XIX. század elején kerül be a szótárakba. Azelőtt a latin „publicanus“-sal egyezett az értelme. Ezt pedig régi szótáraink így értelmezik: „publicanus = fukar, ki az Vároستul vagy Valamely urtul Vámost és egyéb jövedelmet bizonyos árron megvérszen“. BSzD. 1792-ben ugyanígy értelmezi a *fukart*: „Árendáló, bérlő, valakitől vámost s egyéb holmi jövedelmet árron megvévő“. Meg kell még jegyeznünk, hogy két XVI. századi írónk (Melius és Heltai) a *fukart* hosszú *k*-val *fukkarnak* írták.

Ugyanez időtájt, a XVI. sz. elején az osztrák-bajor tájnyelvben is támadt egy szó, a magyar *fukar*hoz alakra egészen hasonló, de jelentésére némileg elütő. Grimm szótárában olvassuk: „*Fugger, Fucker*: 1. ein kaufmann im groszen, 2. ein wucherer. Das Wort ging aus dem Familiennamen *Fugger* hervor, den ein im 15. und 16. Jahrhundert. durch seine unermesslichen Geldmittel berühmtes augsburgisches geschlecht führte“.

Tudjuk történetünkéből, hogy a Fuggerektől II. Ulászló és II. Lajos magyar királyok is vettek föl többször kölcsönöket, s hogy ezek fejében azután a körmöczi és selmeczi bányákat, sőt még a pénzverést is árendába adták nekik. Ez megmagyarázza, hogy miért jelentett a *fukar* nálunk pénzes haszonbérlőt, Németországban pedig nagykereskedőt és uzsorást.

(Folytatjuk.)

SZILY KÁLMÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Seuse Henrik Amand a magyar Kódexirodalomban. Írta Vargha Damján dr. — Budapest, Sz. Istv.-Társ. 1910. Az *Akad. Ért.* 1909 : 476—486. lapján kivonatban olvasható Vargha Damjának a nagyszombati codexbeli „Teljes bölcsesség“ forrásáról szóló tanulmánya, melyet Katona Lajos mutatott be az Akadémia 1909 jún. 1-i ülésén. Ennek csak részletezőbb kidolgozása a czimbeli tanulmány. Megállapítja, hogy a NagyszC. 1—156. lapja Seuse (Suso) XIV. századi német mystikus egy híres művének (*Horologium Sapientiae*, 1335) egyes fejezeteiből van fordítva. Maga ez a *Horol. Sap.* csak latin átdolgozása Seuse korábbi, német nyelvű munkájának (*Das Büchlein der ewigen Weisheit*, 1334). Valószínű, hogy a codex leírója nem másolta le az előtte fekvő egész régebbi fordítást, mert az eredetiből különben tervszerűleg kiválogatott fejezetek közül hiányzik egy, mely pedig tartalma szerint (Krisztus kinszenvedése s Mária fájdalma) ide tartoznék. A lefordított részbe beleesik Mária siralma is, melynek értékét a máshol található szenvedélyesebb s drámaibb *Siralma*kkal szemben Vargha kissé túlozza; viszont jó szolgálatot tesz a hozzácsatolt jegyzettel (66—68. l.), melyben a codexekben található Mária *siralma*k rövid áttekintését adja. Előadása kissé áradozó. Czéltalan párhuzamokat erőszakol ki, Seuse meg a mi szent Margitunk s

Pelbártunk között. Túlbugzó belemagyarázás az is, hogy a „lean zynð hal“ (szirén) csalfa énekéről szóló passus (NagyszC. 66—67. l.) a virágénekekre czélozna; mintha a fordító érezte volna, mennyire illik ez a hely a hazai viszonyokra! (Bécs helyett miért ír Wien-t? magunk közt csak Bécs annak a neve.) —TEJ.—

Ballagi Aladár „Régi Magyar Nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár“ cz. munkájának I. kötetéből a második darab, hét évi szünet után, most hagyta el a sajtót. Ez a darab is, szintúgy mint az első, a mely annak idejében oly nagy feltűnést keltett, ugyancsak „cum ira et cum studio“ van megírva. Ballagi itt is, a multból már ismert éles hangján, azt bizonyítgatja, hogy a NySz. emberei mily hibásan dolgozták fel a forrásokat s hogy a szerkesztők mily hanyagul végezték munkájukat.

De hát ez a bizonyítgatás — engedje meg B. A. e megjegyzést — már nagyon idejét múlta. A kik számára a NySz. készült, s a kik számára B. A. az ő munkáját írja, t. i. a magyar nyelvtörténettel foglalkozók már úgysis tudják, talán nem is annyira a bírálatokból — a magamét is hozzáértve — hanem saját keserves tapasztalásukból, hogy a NySz. adataiban nem lehet megbizni. Tudják, hogy mielőtt építenének reájok, meg kell nézni az idézett forrás illető helyét, vajjon csakugyan megvan-e ott a kérdéses adat s vajjon valóban úgy van-e ott, mint a hogy a NySz. állítja. A ki nem így jár el, nagy fölsülésnek teszi ki magát. (Lásd például B. A. könyve 589. lapján a mulatságos birka-históriát.)

Szinte sajnálja az ember a sok fáradságot, a nagy tanultságot, melyet B. A. e munkájára fordított s még a következő kötetekre fordítani akar. Bizony jobban tenné, ha a temérdek adatot, a melyet — mint maga mondja — kora ifjúságától kezdve gyűjtött össze, a NySz. pótköteteként, vagy ha jobban tetszik, egy új Nyelvtörténeti Szótár alakjában bocsátaná közre. Ezzel igazán szolgálatot tehetne a magyar nyelvtörténet művelőinek.

Sz. K.

NÉPNYELV.

I.

Tapolczai tájszók.

Áspál, kiáspányi: maj' kiáspája mit tud erre a dologra. (Kivallatja.)
egbicsaklott; egbicsaklott a nyelve: észóta magát.

bókó: kocsirész, a rúdon alul.
berreg a zidó, berrenik a hónap: (a ber végzetű hónapok idején).
borbeszki ember: részeges, bor be, esz ki.

böstörkönnyi: böllenkedni, czivakodni.

csente: famaszadék, fahulladék.

csapa: csapás. *Erre van a birkák csapája.*

csekel, csekiül: szorít. *Ne csekéje a prest.*

cseketes: kopár. *Csekethegy* a Dobogó mellett. (Sáskánál, a Bakonyban); *cseketesképü:* bajszatlan.

cságoté: (cságotó, MTsz.)

csöntörög, csintereg: lődörög, ácsorog, ófrál, csetengül-barangul, gyün-megy, mind a zsidóba a fájás.

dütyög, tütyög, pöntyög, nyikácsol: a vékonybeszédű (?) ember.
dümbét, dümbétott rám: topantott.

dadarékányi, ékesztek d.: duhajmódra danúnyi.

devendéroz: mulatni jár.

döher, d. ló, d. lud: nagy, erős, kövér.

ekecsöl: igazít, javít, dolgozik vmin.

fortyog: fölbuzdul, fölfortyan, fölmérged.

guggós: van g. meg uszós borsó.

gülye: g. ember, vékony, czin-gár, geleszta-f. . . ; *mizgér:* szűkesztendő.

kötyögtet: egtépáz, megmegráz.

ketyóros legény: sudár, derék legény.

keferáncz, keferánczos: a német keferánczát! keferánczos hencz.

kaczabocza czédula: átabota czédula, irka-firka; ákom-bákom.

kalistagúnyi: járkálni.

lampértos: fé'süket, nagyot hall.

labacs: szőlőfajta.

lacsma: rissz-rossz nagy eszima.

mujjog-mujgat: a zökör.

maszuka, maczuka: tehetetlen, gyarló, ügyefogyott.

a nevigyolátokat: tréfás fölkiáltás.

netovább: étörött az óra netovábbja: *sperrkéglí.*

nyikorog: csaknem röhög.

osontó: sikátor a nádasban.

petyeg, petyekes: szulos, odvas, korhadt fa.

pislakul, tápiskul: a limbus-réten nehezen lehet tápiskúnyi.

prántyos, prantyas: lutykos, lucskos, latyakos.

rossebtüske: olasztüske, szerbtövis.

ragmál: Nem kap ebédnek előtte, akárhogy is ragmál a zevésért.

rigyás: rug, léhás, mint a zöldfehér (szőlőfaj); ritkaság, hogy abba tömhűtt fej van.

sass: a szőlő *sassa*, kaccsa; ha *sassán* hagyják a szőlő szemét, fanyar lesz a bor.

sukora: féleszű, kerge, banga, tajbász, fébolond.

sumákul: nem igazba jár el.

topa: tompa, t. szálvas.

tögyel: tögyének a fák, rügyeznek.

terepentyös: t. soláta; nagyfejű.

terefentyő: térfogat. *Éz a két fa-* (hordó) egyforma terefentyőjű.

tabajdok legény: ujan tedd-ide, tedd-oda gyerek.

trepenckes: apró, tömzsi, köpczös.

viccsanyós, viccsenyős: szép idő.

vet: Nem vetek neki harmadnapot.

vázu: madárijesztő.

viszorog a háta: ludbörzik, borsózik.

volontér: v. ember, dologtalan.

vöczköndözik: akadékoskodik, lábatlankodik.

vinnyog: 1. rini való kedve van; 2. röhögő pofát vág.

vinjároz, vihánczul: a ló.

VÁZSONYI IZIDOR.

II.

Hodmezővásárhelyi tájszók.

Ablaktatar: ujjnyi széles, hosszabb-rövidebb rongyocskák, melyet összesodorva az ablaküveg mellé a rámaperemre tesznek, hogy az ablaküvegen képződő vizet (alkalmas csészébe) levezesse.

aczat: *Cirsium arvense.*

aczatbügga: a C. a. csöves fészekvirágzata.

aczat-pihő: a C. a. kaszatja.

aczat-kóró: a C. a. szára.

aczatoló: 1. szerszám, melylyel az aczatot a gabona közül kiszurkálják, kivagdossák; 2. a ki aczatol.

áczok: ászok.

aggóczkodik: ruháját, rokolyát, gatyáját felagatja csipőjére.

állósodik, -dott: possad, -t.
mögáll: döglük, a hal.
álmodik, odaálmodik: dolgát végzi, éjjel alvasközben, kis gyermek.
baglyáznak: összeállnak beszélgetni.
bazsalyog: zsiolyog, zsihbadozik a fázástól, fájdalomtól a test valamely része.
bécsi-bicska: tutudli, fingerülő, bugyli.
beesött: börtöube jutott.
bödörög: bőczörög, bódorog.
csesz: lop.

csúrol: aprózva mér, hord, v. végez vmit.
csumiszol: főleg bogyós gyümölcsök levét kitapossa v. kitöri, pl. a szőlőfűrtből a mustot.
csüves: az a kád, melyen a pálinkafőző üst csöve át van vezetve. Rendesen friss vízzel merik tele.
csicskara: *Xanthium strumarium*.
döglük: törük. *Ha eldöglük egy pápa, a még nem nagy baj. Mögdögött már*: eltört valami edényféle.
 CSOKÁN PÁL.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

6. P. J. úr írja „A M. Nyelv VI. 63. lapján azt olvasom, hogy Asbóth Oszkár magyarázata szerint a nyelvünkbe került szláv melléknevek (pl. *puszta, goromba, tiszta* stb.) azért végződnek *a*-ra, mert az átvétel a gyakrabban használt nőnemű, semlegesnemű és a határozó használatú alakból történt. Itt a szóvég *-a* és *-o* s ebből a magyarban csakis *-a* lehetett. E magyarázatot Melich is elfogadja. Kérdem az igen t. szerkesztő urat, hogyan magyarázandók a latinból került *dupla, szimpla, kurta* melléknevek (l. M. Ny. VI. 115.), a melyek szintén *-a*-ra végződnek s a szláv szavakhoz hasonlóan nem magyarázhatók“.

Válaszunk ez: Megfigyelése helyes, azonban hamarjában mi sem tudjuk a jelenség okát. Az az egy bizonyos, hogy a latin szavak csakis a nőnemű alakból fejthetők meg.

MELEGDI J.

7. Tisztelt Szerkesztő úr. Becses lapja Kérdések cz. rovatában azt kérdezik, hogy „jól van-e megszerkesztve“ Szinyeiről írt könyvem német czíme? Persze, hogy nincsen! Igen ám, de külföldön őt Szinyeinek nevezik és ismerik, képei alá a Szinyei szót jegyezte, s ha most von Szinye vagy von Szinyei-Mersének írnám, még azt hinnék, hogy egy másik festőről van szó. Ez a megfontolás vezetett, mikor a mesterrel egyetértve, ebben a formában állapodtam meg. A könyvben így végig Szinyeiről lehet szó. DR. LÁZÁR BÉLA.

8. Kiss Józsefnek. Tisztelettel kérdem, e versében:

Ez itt a Tátra! egy világcsoda?
 A sík mezőről pupja égbe mállik,

vajjon mit jelent itt a *mállik*?

L. K.

9. S. Zs. úrnak. Nem azt mondtam én, hogy a *hozat, írtatik, lehültet, istenségint, társaént, veszedem* stb. szónak külön cikket kellett volna szentelni a NySz.-ban, hanem azt, hogy ezeket is be kellett volna sorozni a maguk helyére, t. i. a *hoz, ír, lehül, istenség, társ, veszedelem* czimzők alá is, és nem lett volna szabad őket bitangásban hagyni. Különbön vö. MNy. VII. 30.

Sz. K.

10. Hibaigazítás. Mult számunk 39. lapján a 20. és a 25. sorban *hozjá* így javítandó ki: *hoszjá*.

SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. MÁRCZIUS.

3. SZÁM.

Képzettársulás és jelentésváltozás.

(Felolvastatott a Magyar Filozófiai Társaságban, 1911 január 11-én.)

Néhány évvel ezelőtt egy ismertetés keretében, a mely a *Magyar Nyelvőr* 31. és 32. kötetében jelent meg, már utaltam arra, hogy véleményem szerint WUNDT Nyelvélektanának legértékesebb része az utolsóelőtti, 8. fejezet, a mely a jelentésváltozások lélektani interpretációjával foglalkozik. Időközben MARTY 1908-ban megjelent *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie* cz. vaskos kötetében WUNDT jelentéstani rendszerét éles kritika tárgyává tette.* Elismerem, hogy MARTY e műben WUNDT rendszerének több gyengéjére rámutatott, így különösen az úgyn. szabályos és szórványos jelentésváltozások kissé mesterkéltszétválasztására; mind a mellett nem látok okot arra, hogy régebbi véleményemet WUNDT semasiológiai rendszerének értéke felől megváltoztassam, annál kevésbbé, mert e véleményt nem annyira elméleti megfontolások, mint inkább a gyakorlati nyelvkutatás, a magyar nyelvtörténet tényeinek megfigyelése érlelték meg bennem. Ez bátorít egyszersmind arra is, hogy e kérdésre még egyszer visszatérjek, s hogy megkísértem WUNDT rendszerének kissé más alakot adni, olyan alakot, a mely meggyőződésem szerint jobban símul a nyelvtörténet tényeihez.

A jelentésváltozás nem logikai, hanem lélektani folyamat; a szokásos logikai interpretációnak — a mely mellett HERMANN PAUL még legújabbban „*Prinzipien der Sprachgeschichte*“ cz. munkájának 4. kiadásában is lándsát tört — a legjobb esetben descriptiv értéke van; a megfigyelt jelenségek mélyebb megértéséhez csak a lélektani interpretatio vezethet el. A jelentés-

* Vö. különösen a könyv függelékét: *Zu Wundts Lehre vom regulären und singulären Bedeutungswandel und seiner Kritik der „teleologischen Sprachbetrachtung“*, 543. és kk.

változások logikai osztályozása és lélektani rendszere között olyan mélyreható, értékbeli különbség van, mint pl. az állatok szín szerint való osztályozása és fejlődéstani rendszerük között volna. Amaz megelégszik a régi és az új jelentés logikai viszonyának megállapításával; emez a nyelvtörténeti és kultúrtörténeti tények részletekbe menő, gondos megfigyelése alapján igyekszik egy-egy nyelvközösségen belül a képzettársulás és az apperceptio lassú megváltozásának törvényét megállapítani.

Valamely szó hangalakját és jelentését — a szorosabban vett hangutánzó szavakat nem számítva — csak külső associatív kapocs fűzi össze; hangváltozás és jelentésváltozás között sincs belső összefüggés: a jelentés megváltozhatik állandó hangalak mellett és viszont. A jelentésváltozás tehát az esetleges egy-idejű hangváltozástól független folyamat, melynek okait és feltételeit egyedül a hangalakhoz fűződő képzetek (és fogalmak) sajátos természetében kell keresnünk.

Ha valamely A hangsorhoz, a melyhez eredetileg csak az x képzet vagy képzetcomplexum kapcsolódott, a nyelvfejlődés bizonyos pontján y képzet is, vagy később csak az y képzet kapcsolódik, azt mondjuk, hogy az Ax szó jelentése részben vagy egészen megváltozott. Nyilvánvaló, hogy ez az átvitel csak úgy történhetik meg, ha az x és y képzetek között kapcsolat van, vagy más szóval, a nyelvemlékekből megállapított

$$Ax > Axy > Ay$$

fejlődéssor az illető korra nézve az x és y képzetek associatív kapcsolatát is bizonyítja. Ha valamely nyelvközösség történetén belül a végbement jelentésváltozások nyelvi és kulturális feltételeit rendszeresen vizsgáljuk, nem lesz nehéz egyszersmind azokat az általános kereteket is megállapítanunk, a melyek között a változások alapját tévő képzettársulások mozognak.

* * *

A jelentésváltozások első csoportját egy WUNDT szellemében szerkesztett műszóval *Bedeutungswandel durch associative Contactwirkung*nak, magyarul *tapadásnak* * nevezném.

* Vö. M. BRÉAL, *Les lois intellectuelles du langage, fragment de Sémantique* (Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France, 1883, 132. l.); A. DARMESTETER, *La vie des mots*, 5. édit. Paris, 1899, 124. l.

Syntaktikai szerkezetek tagjait külső associatív kapocs fűzi össze, a mely annál erősebb, minél gyakrabban, minél állandóbban szerepelnek ugyanazon tagok azonos syntaktikai kapcsolatban. Az ily módon kialakult lazább vagy szorosabb associációs csoportokon belül indul meg a jelentésváltozásnak az a formája, a melyet *tapadás*nak neveztem, olyképen, hogy a gyakori vagy állandó mondattani kapcsolatok egyik tagja mintegy magába szívja a másik tag képzettartalmát.

A tapadás jellemző példája a franczia *ne — pas, ne — rien, ne — jamais* kapcsolatok története. A második tag eleinte positiv értelmű volt: *pas* < latin *passum* 'lépés'; *rien* < lat. *rem* 'dolog, valami'; *jamais* < lat. *jam* + *magis* 'valaha'; még ma is *si rien* 'ha valami', *si jamais* 'ha valaha'. Lassanként azonban a *ne* képzettartalma áttömlött a vele kapcsolatos *pas, rien, jamais* szavakba, úgy hogy a mai köznyelvben nemcsak a *rien* és *jamais* lett tagadó értelművé, hanem a *pas* is mindinkább kiszorítja a *non* tagadó szócskát: *vous y allez?* — *Pas*. Gyakori eset, hogy állandó jelzős összetételek egyik tagjához hozzátapad a másik tag jelentése is. A magyar *költő, kocsi, sertés, hitves, gulyás* szavak, a fr. *fromage*, ol. *formaggio*, a fr. *fouace*, ol. *focaccia* mai jelentésüket a *vers-költő, kocsi-szekér, sertés-marha, hitves-feleség, gulyás-hús, caseus formaticus, panis focacius* kapcsolatokban nyerték. A régiségben a *marha* szó általában vagyont jelentett, de természetes, hogy állattenyésztő népnél, a melynek legfontosabb, sokszor egyetlen vagyona a háziállat volt, a *lábasmarha, vágómarha, szarvasmarha, vonómarha* (Nyelvtört. Szót.) kapcsolatok gyakoribbak voltak, mint az *ezüstmarha, ruhamarha, kalmármarha* (NySz.) kapcsolatok, s hogy a *marha* szó lassanként az egész nyelvterületen a 'viah' jelentést vette fel. Egészen hasonló *jószág* és *barom* szavaink története; etymonja szerint mindkettő 'vagyont' jelent (az utóbbi török jövevényszó, a tör. *barym* 'habe' átvétele), de *barom* már a nyelvemlékek kora előtt az egész nyelvterületen, *jószág* újabban az Alföld egy részében a 'szarvasmarha' egyik nevévé lett. A 'vagyont' jelentésű arab *mal* szót az állattenyésztő mongol népek szorosabban 'pecus' értelemben használják; a lat. *solidus* 'goldmünze' Bretagneban *saout* alakban általában 'barmot' jelent. A latin *scrūpulum, scripulum* ('súly vagy mérték legkisebb része') szóból származó walesi *scribl* eleinte 'pénzt', a XII. században ugyanaz a szó *ysgrubl* alakban már 'marhát' jelent.

Az utóbb felhozott példákkal lélektani szempontból rokon természetűek azon esetek, midőn valamely szóhoz az egyfoglal-kozásiuk kisebb csoportján belül az állandóan egyirányú associatio folytán új képzetelemek tapadnak. A német *gerben*, ó-felném. *garüwen* a *gar* ‚bereitgemacht, fertig‘ szó származéka, s eredeti jelentése ‚garmachen, bereitmachen, zurüsten‘. Mai specialisabb jelentése (kb. 1300 óta) nyilván a cserzővargák szűkebb körében állandósult, a hol a ‚zubereiten‘ képzete természetszerűleg leggyakrabban a ‚leder‘ képzetével társult, s a hol a *leder gerben* kapcsolat is mindennapos volt.

A nyelvi jelenségek sokkal bonyolultabb természetűek, hogysen minden esetben rá tudnánk mutatni arra a nyelvi vagy socialis okra, a mely az associatiókat egy irányba terelte. Különösen áll ez a neutralis jelentésű szavakról (voces mediae), a melyek időfolytán rendszerint vagy jó, vagy rossz mellékértelmet vesznek fel.

A lat. *famosus* neutralis értelmű volt; épp úgy használták dicsérő, mint ócsárló értelemben. Az olasz *famoso* is egyaránt jelent híreset és hirhedtet: *una commedia famosa, un ladron famoso*. Az angol *famous* s különösen a belőle képzett *famousness* főnevet csak jó értelemben használják. *Híres* és *hirhedt* régen egyet jelentett; még VÖRÖSMARTY is így apostrophálhatta LISZT FERENCZET: „*Hirhedett zenésze a világnak*“. Ma „hirhedt“ csak ‚berüchtigt‘, s nem ‚berühmt‘. A *succès* eredetileg akár jó, akár rossz ‚kimenetelt, eredményt‘ jelentett, nemcsak *bon succès*-t, hanem *malheureux succès*t is mondtak. *Ce n'est pas le succès que mon âme redoute*, olvassuk CORNEILLENÉL (*Polyeucte*). Ma a *succès* csak ‚szerencsés kimenetelt, sikert‘ jelent. Hasonló irányú a magyar *szerencse* jelentésfejlődése is, a mely régebben a *sors* egyértékese volt. Ezzel szemben a francia *fatal, accident, altération*, a magyar *végzet, végzetes* esetében a kedvezőtlen értelem győzött.

Lélektani szempontból a felsorolt jelentésváltozások is a *tapadás* csoportjába tartoznak, ha nem tekinthetők is mindig szorosabban vett syntaktikai tapadásnak, a mennyiben a mellék-képzetet nem mindig külön szó, hanem gyakran csak a kísé-
gesztus vagy hanghordozás fejezi ki. Ha pl. ezt a mondatot: „*No te híres!*“ gúnyos hanghordozással mondom, a *híres* mindjárt a *komisz* synonymjává lesz.

A jelentésváltozások második fajtát a *tapadással* szemben

*Bedeutungswandel durch associative Fernwirkung*nak, magyarul *vonzásnak* nevezném. Azt akarom e névvel jelezni, hogy az a képzettársulás, a melynek a jelentésváltozások e második főformája külső nyilvánulása, nem az állandó vagy gyakori mondatbeli kapcsolatokból indul ki, hanem a képzetek belső, tartalmi vagy hangulati affinitásában gyökeredzik. Kétségkívül itt is a *simultán* associatióknak jut a főszerep, az *assimilatió*knak, ha ugyanazon érzékterület képzetei asszociálódnak, s a *complicatió*knak, ha a társulás különböző érzékterületek képzetei között történik. A megfelelő jelentésváltozásokat röviden *assimilatiós* és *complicatiós jelentésváltozásoknak* nevezhetjük.

Az *assimilatiós* jelentésváltozás leggyakoribb formája két azonos elemekkel bíró képzet-complexum *apperceptív* *assimilatió*ján alapul. E lelki folyamat természetes következménye, hogy úgy érezzük, hogy az *assimiláló* képzethez *asszociált* hangsor az *assimilált* képzethez is tartozik. *Psychologiai szempontból indentificatióval*, a külső, nyelvi változást tekintve, *névátvitellel* van dolgunk.

A lelki folyamat egyszerűségét bizonyítja az a körülmény is, hogy rendszerint legközvetlenebb megfigyelésünk körébe eső tárgyak nevét visszük át tőlünk távolabb eső tárgyakra, tehát mintegy ismertebbtől ismeretlenebb felé haladunk. Ide tartozik mindenekelőtt az *assimilatiós* jelentésváltozásoknak az a gazdag csoportja, midőn saját testrészeink és cselekvéseink nevét visszük át a természeti tárgyakra és folyamatokra is. Beszélünk a *hegy lábáról*, *derekáról*, *gerinczéről*, a *korsó szájáról*, *hasáról*, *füléről*, *talpáról*, a *mák fejéről*, a *harang nyelvéről*; a *gabona lábon áll*, a *hegyen kőd ül*, a *könyv az asztalon fekszik* stb. Ez az *anthropocentrikus szemlélet* — ha szabad magamat így kifejeznem — nemcsak a magyar nyelvet jellemzi; hasonló jelentésváltozásokat százával idézhetnénk bármely más nyelvből. A *rügyet* a latin is *oculusnak*, a *mákfejet* *capita papaverum*nak hívta. Nemcsak a magyar fejezi ki a *finire* fogalmát a *befejez* igével; ugyanez a szemlélet van a franczia *achever*, spanyol *acabar*, olasz *accapizzare*, finn *päättäü* (= *pää* ,fej'), török *başarmak* (= *baş* ,fej') igékben is. A magyar *mellett*, *felett*, *hátra* kifejezések lélektani szempontból nem különböznek a finn *rinnalla* ,mellett' (= *rinta* ,mell'), *pääillä* ,felett' (= *pää* ,fej'), vagy a török *başynda* ,mellett' (*baş* ,fej'), *arkamda* ,mögöttem' (= *arka* ,hát, nyakszirt') kifejezésektől.

Az ellenkező irányú jelentésfejlődésre, a milyen lat. *musculus*

„izom” = *mus* „egér”, magyar *száj-paddlás*, *kobak* (eredetileg „tök”) sokkal kevesebb példánk van.

Az idetartozó jelenségek egy részét a stilistika a metaphorák fejezetében tárgyalja, holott nyilvánvaló, hogy ha a korszó nyílását *száj*nak nevezzük, nem hasonlósági átvittel van dolgunk, a mi az egyező és nem egyező jegyek tudatos mérlegelését feltételezi. Ilyesmiről itt szó sem lehet; a felhozott esetben nem átvitel, hanem identificatio történt. Az apperceptio pillanatában az uralkodó képzetek egyezése mellett az eltérő elemek annyira háttérbe szorulnak, hogy a *száj* hangsor a korszónyílás a d ä q u a t nevének tűnik fel.

Az eddig tárgyalt legegyszerűbb esetekben az uralkodó képzet a jelentésváltozás megtörténte után is ugyanaz maradt; sokkal változatosabb, érdekesebb jelenségcsoportot alkotnak azok az esetek, midőn az assimilatiót és névátvitelt nyomon követi az uralkodó képzet megváltozása. A környező természeti viszonyok megváltozásával, socialis átalakulásokkal s az ember által teremtett kultúra száz meg száz irányú fejlődésével szükségképen együtt jár az apperceptio külső feltételeinek gyökeres megváltozása. Innen van, hogy míg a fentebb tárgyalt esetekben némi eszmélkedés bárkit rávezethet a régi és az új jelentés kapcsolatára, az uralkodó képzet megváltozása esetén rendszerint az új jelentéssel bíró szó etymologiai kapcsolatának tudata is elhomályosul. Némi túlzással azt mondhatnók, hogy abban a szó- és szóláskészletben, a melyet a mindennapi életben használunk, tudattalanul is régi jogszokások, babonák, társadalmi berendezések emlékét, egyszóval multunk egész történetét őrizzük. Egy-egy szó története gyakran meglepő kultúrtörténeti távlatot nyit. Milyen jellemző pl. a pénz és a cserekereskedés történetére a latin *pecūnia* és *pecus*, a gót *faihu* „geld”, angol *fee* „lohn, bezahlung” és a német *vieh*, a német *schatz* és az ófriz *sket* „vieh, geld”, szláv *scotü* „vieh”, az orosz *grivjenka* „harmadfél v. három rubel értékű pénzdarab” s a *griva* „lósörény” etymologiai kapcsolata. Ha tudjuk, hogy az északi népeknél, pl. az osztyjakoknál az evetbőr nemcsak a legfőbb jövedelmi forrás, hanem a cserekereskedésben áregység is (vö. *Journal de la Soc. Finno-ougrienne*, XX, 2 : 9), nem fog meglepni, hogy az északi török népeknél *tüjin*, *tin*, az osztyjakoknál *tüjka* nemcsak „evetet”, hanem „pénzt, kopekát” is jelent, s hogy a finn *raha* „pénz” szónak a Kalevalában még „bőr” jelentése is van. A primitiv vesszőfonadékos

ős kori ház emlékét őrzi a német *wand* szó, a mely egytövű a *winden* igével, s a magyar *fal*, a melynek eredeti jelentése szintén 'fonadék' volt, vö. finn *pato* 'sepimentum, quo aqua in rivis cohibetur'. A német *buch*, *buchstabe* eredetileg 'bükkfa-pálcza, a melybe a rúna-jegyeket metszették', az ősi rovásírás emléke; a finnugor nyelvek megfelelő szavai egészen más kultúrtörténeti előzményekre utalnak: finn *kirja* 'könyv', *kirjoittaa* 'írni ~ *kirjava* 'tarka'; magyar *ír* ~ *iratos* 'tarka'; vogul *χansi* 'ír' ~ *χansiz* 'tarka'. Vö. még szamojéd *pâdâu* 'bunt machen, schreiben'.

Hogy fiatalabb jelentésváltozásokat is említsek, a *lábás* szónál, ha az etymologiai kapcsolat tudata még nem is, az uralkodó képzet már meglehetősen elhomályosult, különösen az olyanok előtt, a kik a régi nyílt tűzhelyek jellemző háromlábú fazekait már csak hallomásból ismerik. Az ország több vidékén a sors útján jutott rét- v. erdőrészt még ma is *nyílnak* nevezik, pedig a kisorsolás már századok óta nem nyilvetéssel, hanem szalma- vagy gyufaszállal történik.

Kétségek kívül ebbe a csoportba tartoznak az efféle szavak is, mint *hirtelen* (eredetileg: hire, tudta nélkül) vagy ném. *ungefähr* (eredetileg: ohne feindselige absicht; középeln. *âne gevære*), bár itt alkalmasint e szavak syntaktikai kapcsolatainak hatása is szerepet játszott.

Az uralkodó képzet megváltozásának egyik leggyakoribb oka, hogy olyan szót, a mely régebben csak egy szűkebb, homogén csoporton belül volt használatos, a nyelvközösség többi tagjai is eltanulnak, vagy más szóval, ha műszóból közszó lesz. A fr. *arriver* (= **ad-ripare*) és *aborder* 'vkit megszólítani' hajószavak voltak; *arriver* eredetileg 'partra szállani', *aborder* 'hajóval közelíteni'. Ha SCHUCHARDT szellemes etymonja helyes, a fr. *trouver*, ol. *trovare*, prov. *trobar* a latin *turbare* folytatásai, a mely, mint halászati műszó, a 'zurboklás, gübülés' egy nemére vonatkozott. A fr. *acharner* ma 'uszítani'; *acharnement* 'vérszomj, elkeseredés'; a középkori solymárok nyelvéből maradt, a *chair* szó származéka s voltaképen azt jelentette: a sólymot a húsrá uszítani. A magyar *gyertya* halászati műszó volt: szurokfenyő-fáklya, a melyet az éjjeli halászat egy neménél használtak. *Kontár* ma általában az ügyetlen ember, a ki elrontja, a mihez hozzáfog; régen csak az olyan mesterember, a ki a czéhen kívül dolgozott. A *csökönyös* jelzőt még a XVIII. század végén is csak lóra alkalmazták; ez a jelentés felel meg eredetének is; *szélhámós* a

„szélső hámba fogott ló” volt, a mely a többinél szabadabban ficzkándozhatott. Az eredeti uralkodó képzet nyilván olyan emberek körében homályosult el, a kiknek lóval, kocsival nem sok dolguk akadt.

A szólások körében is gyakori az uralkodó képzet megváltozása. *Körömszakadtáig tagad* ma egyértelmű ezzel: állhatatosan tagad, s nem is gondolunk arra, hogy régen kivallatás közben egy, e czélra szerkesztett hüvelyszorító-félével csakugyan beszakították a vádolt körmét, ha vallomást akartak belőle kicsikarni. Ha valakinek sietős, sürgős dolga van, azt mondjuk: *körmére égett* a dolog. Folyóiratunk olvasói tudják, hogy e szólásmód a régi kolostorokból került ki, hol az éjjeli ájtatosságok alkalmával a barátoknak bizonyára nem egyszer sietniök kellett az olvasással, hogy a körmükre ragasztott gyertyadarab a *körmükre ne égjen*. A *földhözragadt szegény* kifejezés uralkodó képzete ma nem ugyanaz, mint a jobbágyvilágban, a mikor a szegény ember csakugyan *glabae adstrictus* volt.

Bármilyen tanulságosak is az assimilatiós jelentésváltozások kultúrtörténeti szempontból, lélektani értékre nem mérkőzhetnek a *vonzás* második főformájával, a *complicatiós jelentésváltozással*. Bármely nyelv történetében megfigyelhető, szinte kimeríthetetlen változatosságuk mindennél világosabban bizonyítja, hogy milyen rendkívül fontos szerep jut a különböző érzékterületekhez tartozó képzetek associatiójának egész lelki életünk kialakulásában.

Vegyünk egy egyszerű esetet. A *rikító* szó a *ri*, *rikat*, *rikolt* szócsaládba tartozik s eredetileg hangérzetre vonatkozott. Ha ma az „eleven piros” is *rikító* pirosnak mondjuk, az átvitel nyilván nem a két képzet tartalmi közösségén, hanem a hozzájuk fűződő hangulat rokonságán alapul. Igaz, hogy a két disparat képzet kapcsolata nem olyan erős, mint az assimilatio, de még mindig elég erős ahhoz, hogy a névátvitelt természetesnek találjuk s hogy a *rikító* hangsor bizonyos színérzet adáquat nevének tünjék fel.

Az említett *rikító* szó egyszersmind példa a *complicatiós* jelentésváltozások legegyszerűbb formájára, a midőn t. i. érzéki érzetek nevét visszük át egyik érzékterületről a másikra. Itt is megjelölhetjük azokat az általános kereteket, a melyek között a képzettársulás mozog. Az átvitelek legnagyobb része a tapintási érzetek köréből van véve, vagy más szóval szín-, hang-, szag- és ízbenyomások leggyakrabban rokon-hangalakú tapintási érze-

teket idéznek tudatunkba. A magyar *langyos* és *lágú* egy szócsaládba tartoznak; az eredeti jelentést ez utóbbi őrizte meg. A francia *aigre*, olasz *agro* ‚savanyút, fanyart‘ jelent (< *lat. *acrum*), de eredetileg tapintási érzetre vonatkozott, vö. *acies*, *acutus*. Tapintási érzetek nevét vissziük át más érzékszervek érzeteire, midőn *nehéz szagról, lágú, meleg, kemény, hideg hangról, meleg, hideg színről* beszélünk. Az *édes, keserű* szavak nemcsak íz-, hanem szagérzetet („a mandulának *keserű szaga* van“) és hangérzetet (*édes hang, keserű hang, süsse Stimme, voix douce, v. amère*) is jelölnek. A szín- és a hangképzetek associatióját bizonyítják a már említett *rikító* szón kívül (vö. ném. *grell*, de angolszász *gryllan* ‚knirschen‘; francia *couleur criarde*) a német *hell* is, a mely a *hallen* igével azonos tövű, s eredetileg csak hangérzetre vonatkozott.

A felhozott pár példából is láthatni, hogy a névátvitel nagyobb-részt egy irányba történik (tapintás \rightarrow izlés \rightarrow szaglás \rightarrow hallás \rightarrow látás); az ellenkező irányú átvitelre alig akad egy-két példa, inkább csak a látási és hallási képzetek között, vö. az ilyen kifejezéseket: *hangszín, klangfarbe*, vagy a német *dumppf* szót (< *dampfen*), a mely régebben csak látási, ma főképp hangérzetet jelöl.

Az irodalmi és a költői nyelv is minduntalan felhasználja a disparat-képzetek kapcsolatában rejlő jellemző erőt. Gondoljunk csak zenekritikusaink vagy műtörténéseink stereotyp fráziskészletére: „a zenei *vonalak lágysága*“; „X. énekes *sötét tenorhangja*“; „korunk a metszet *vonalat hidegnek találja*“; „a karczó művész . . . *halk tomusokkal adja a tompa színeket*“; „a *vonat puhán* gömbölyítve . . . elvész a szakáll hullámozásában“ stb. Az „Émaux et camées“ szerzője, THÉOPHILE GAUTIER egyik versének ezt a címet adja: *Symphonie en blanc majeur*. *Contraalto* című bizárr versében azt fejtegeti, hogy a louvrei hermaprodita látása a contraalt hangot juttatja eszébe:

„ . . . Seulement il (mon caprice) se transpose,
et passant de la forme au son,
trouve dans sa métamorphose
la jeune fille et le garçon.“

Hasonló képzettársulás van JEAN RIMBAUD „Les voyelles“ című versében is:

*A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles,
Je dirai un jour vos naissances latentes.*

✓ ADY ENDRENEK is van *Fehér csönd* című költeménye.

Tagadhatatlan persze, hogy e kapcsolatok jórészt tudatosak, sőt affektáltak; a képzettársulás iránya is gyakran az ellenkezője annak, a mit a nyelvi jelenségeknél megfigyelhettünk.

A complicatiós jelentésváltozások most tárgyalt csoportjához szorosan csatlakoznak azon esetek, a midőn a névátvitel alapja rokon érzelmi tartalmú képzetek associatiója. A német *elend* (ófelném. *eli-lenti*) eredeti jelentése ‚száműzött, külföldön élő‘ volt s csak ebből fejlődött ‚szenvedő, nyomorban élő‘ jelentése. Egészen hasonló a francia *chétif*, olasz *cattivo* (= lat. *captivum*) s a francia *piètre* (= lat. *pedestrem*) szavak jelentésfejlődése is. A mi *vad* melléknevünk eredeti jelentése ‚erdő‘ volt (vö. még ma is *vadon*), tehát itt is olyan jelentésváltozás történt, mint a fr. *sauvage*, olasz *selvaggio* = lat. *silvaticum* esetében. A német *wald* és *wild* is alkalmasint egy szócsaládba tartoznak. A *rideg* a régiségben s a nép nyelvében ma is ‚nőtlen fiatalembert, legényt; magános, páratlan, meddő, nem szaporítani való marhát‘ jelent. A ‚magában élő, nőtlen‘ > ‚unfreundlich, mürrisch‘ jelentésfejlődés sok tekintetben a francia *hagard* történetére emlékeztet. *Épervier* v. *faucon hagard* régebben a solymárok műszava volt; azt a sólymot hívták így, a melyet vénsége miatt v. egyéb okból már nem lehetett megszelidíteni (*hagard* picard alak, francia megfelelője *haiard* volna, a *haie* ‚sövény‘ szótól). *Hagard* mai jelentése ‚félénk, bátortalan; zavart, feldúlt‘.

A complicatiós jelentésváltozások második csoportját azok az esetek alkotják, midőn érzéki érzetek nevét lelkiállapotokra visszük át, vagy lelkiállapotot a velejáró testi változás nevével jelölünk. A fejlődés első fázisában a szónak physiologiai és pszichikai vonatkozása is van, s eredeti testi vonatkozása csak később enyészik el teljesen.

Itt is a tapintási és ízérzetek uralkodnak. *Elkeseredik*, *keserv* a *keserű* melléknév származéka; ugyanezt a lelkiállapotot a német is *Erbitterung*, a francia is *aigreur*rel fejezi ki. Komor szavunk régi jelentése ‚sötét‘ volt. A *nekihevül*, *heves*, *elhül* szavak érzéki vonatkozása már alig érezhető; csak a nyelvtörténeti kutatás derítette fel, hogy a *hülye* = *hüllő* is a *hül* ige származéka (vö. a népnél *hült szájú*, *szájahült* ‚buta‘). Hogy szagérzetet is említsek, *büszke* szavunk a *büz* deminutivuma (vö. ‚büdös a gögőtől‘); Bethlen Miklós a XVII. században még ‚putidus‘ értelemben használja. Baranyai Zoltán figyelmeztet arra, hogy

a francia argot-ban a *puer* 'büzölögni' ige 'henczegni' értelemben is használatos. Az olasz is *puzzolente* jelzővel tiszteli meg a 'kiállhatatlan, utálatos' embert.

Az *aggódás* a szorongás, szívelszorulás érzésével szokott járni. A hasonló etymonok egész sora bizonyítja a testi és a lelki állapot kapcsolatának közvetlenségét: francia *angoisse*, olasz *angoscia*, spanyol *congoxa* (ó-sp. *angoxa*) < lat. *angustia*; német *angst* ~ *enge*; görög *ἄγχω* 'zusammenpressen' és 'ängstigen'; magyar *aggik*, *aggódik*, *aggodalom*, eredetileg 'szorul, szorongás' (vö. a népnyelvben még ma is: a szöllő *megaggódik*: összeesik; az aludttej *megaggik*: turóvá keményedik), magyar *szorongás*, *töprengés*, a mely utóbbi kétségekivül a *töpi*k, *töpörödik*, *töppedt* szócsaládba tartozik. A büszke ember fennhéjázó, *fennhordja az orrát* (vö. a német *hochfahrt* kifejezést); ugyanez a képzettársulás magyarázza *gögös* szavunkat is. *Gögös* az olyan ember, a ki kitolja a gégejét, vagy mint régen mondták: a *gégjét*, *göggjét*. Jellemző ebből a szempontból Baróti Szabó következő mondata: „Festeni orcáját, *kiülő göggel* (t. i. gégevel), felgombolt ajakkal... lépcselni taval kevélység volt, ma házasságárulás“. A ki fél, az reszket, remeg, haja felborzad: francia *craindre* < lat. **cremere* ~ *tremere*; *retteg* a XVI. sz. még 'reszket', *rettegőfa* 'tremulus', olvassuk MURMELLIUS szótárában; *rémül* a *remeg*, *reng* szócsaládba tartozik; a *borzad*, *megdöbben* etymonja még ma is világosan érezhető.

De nem folytatom tovább a példák felsorolását, hanem áttérek a jelentésváltozások utolsó csoportjára, a *másodlagos complicatio* eseteire, midőn külső cselekvések nevét lelki folyamatok jelzésére használjuk. Az eredeti és a belőle fejlődött jelentésnek semmi közös eleme nincsen, mind a mellett fel kell tennünk itt is olyan közbeeső fokot, a midőn a szó külső és belső folyamatot is jelzett egyszerre.

Itt is a tapintási érzetek és a kéz reflexmozgásai uralkodnak. Ha csak a magyar nyelvet vesszük is, hat idetartozó esetet sorolhatunk fel. A magy. *tud* 'wissen' finn megfelelője, *tuntea* nem csak 'tud, érez', hanem (legalább *tunnustaa* származéka) 'megérint, megtapogat' is. *Tapasztal* a *tapint*, *tapogat* szócsaládba tartozik s még a XVII. században is gyakran előfordul, tapogat' jelentése: „A falt v. asztalt ha *megtapasztalja* az ember, melegséget érez“, írja MIKES. Az *ér* 'attingere, tangere' három származékát használjuk ma is lelki folyamat jelzésére: *érteni*, *érezni*

(hasonló átvitelrel a ném. *fühlen* ~ latin *palpare*), *érdekni*, *érdekelni* (vö. francia *toucher*). Ez utóbbi a nyelvemlékekben még gyakran előfordul „hózzá-hózzá ér” jelentéssel: „Az erős tornyot... kosokkal *érdekni* kezdék”, írja BALASSA; MOLNÁR ALBERT is a latin *agitare equum calcaribus* mondatot így fordítja magyarra: *sarkantyúval érdekelni*. A *megfogy* (régén csak így, vö. *megfoghataltan*; *fölfogy* a német *auffassen* hatása alatt) esetében az etymologiai kapcsolat még nem homályosult el. A magyar *megfogy* szakasztott párja a francia *comprendre*, olasz *capire*, német *begreifen*, *auffassen*, finn *käsittää* (= *käsi* „kéz”).

A *tapintás* mellett a jelentésváltozások e csoportjában még leginkább a *látás* és az *ízlés* jöhet számba. A német *wissen* = lat. *video*, görög *εἶδω* eredetileg a látásra vonatkozott, a hogy ma is mondjuk *einsehen*, *átlátni*, míg a román nyelvek „tudni” jelentésű igéje, francia *savoir*, ol. *sapere* = lat. **sapere*, *sapiens* voltaképen izlelést jelent.

* * *

Azt hiszem, e futólagos áttekintésből is kiviláglik, hogy az egyes nyelvek életében végbement jelentésváltozások rendszeres tárgyalása s e monographiák egybevetése nemcsak nyelvtudományi szempontból, hanem az individualis psychologia és a néplélektan szempontjából is hálás feladat volna.

Nem állítom, hogy WUNDT, ki nyelvi adatait csak másodkézből vehette, e feladatot megoldotta, s hogy semasiologiai rendszere tökéletes; magam is megkísértettem javítani, az egyes jelenségsoportok értékelését módosítani. De annyit bizton állíthatok, mert ítéletemet a gyakorlati nyelvkutatás ellenőrző próbájára alapíthatom, hogy az eddigi rendszereknél értékesebb, s a mi a fő, olyan feltevés, a mely — hogy úgy mondjam — megnyitja a nyelvkutató szemét s figyelmét olyan etymologiai kapcsolatokra fordítja, a melyeket irányítása nélkül talán nem vett volna észre.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Az „egy“ mint határozatlan névelő.

Az *egy* többféle használat-módja közül az alábbi sorokban csak azzal foglalkozom, a melyben határozatlan névelő gyanánt szerepel *egy bizonyos, valami, valamilyen, valamelyes, valamiféle* stb. értelemben. Az utóbbi években ugyanis nyilván a germanismustól való félelem a közbeszédben s irodalmi nyelvben egyaránt szereti elhagyogatni ott is, a hol arra régebben nem igen volt példa, összetévesztvén a német határozatlan névelőnek nem ritkán hallható s olvasható szolgál fordításával, a melyet méltán megróttak magyar nyelvészeink. Például: Ez *egy* felesleges dolog volt (gr. Andrassy Gyula beszéde 1905 okt. 10.); vagy: Ez, mélt. főrendek, *egy* szomorú állapot. (Rákosi Jenő besz. 1905 okt. 10.) Bizonyos, hogy az idézett mondatokban az *egynek* semmi keresni valója sincs; világos germanismus. Ellenben népmeséink kezdő soraiban: Volt egyszer *egy* király, — Volt egyszer *egy* szegény ember, stb. senkinek sem juthat eszébe germanismust látni. Midőn a gyermek kenyeret kér, nem azt mondja anyjának: Adjon *kis darab* kenyeret, vagy: *darab* kenyeret, hanem: *egy* kis darab kenyeret. A gazda a jó-ehetős cselédjére vagy napszámosára azt mondja: Felvágott *egy* jó darab kenyeret meg *egy* szivat szalonnát. S bárha a magyar mondat egész szerkezete megegyez is a megfelelő német mondat szerkezetével az *egyre* nézve: még sem lehet a magyar mondatot germanismussal vádolni. Mind e mellett újabban az *egynek* aggodalmas kerülgése ilyen mondatok kifejezésére sarkalja írónkat: Kiváncsian közeledik és *kis* társalgást kezd vele (Keszler József, Az Ujs. 1905 : 280. sz.); — vagy: Hát ez *kicsit* lehetetlen (u. o. 285. sz. Rov.); vagy: Jó hely, de *kicsit* messzi van (divatos beszéd). A magyar nyelvérzék mind a három mondatban megkövetelné a *kis*, a *kicsit* előtt az *egy* odatételét.

Számos példát idézek alább s megkísérlem a divatos kifejezéseken megmutatni: vajjon alapos-e a germanismustól való félelem, s a határozatlan névelő elhagyása nem ad-e a kifejezés

értelmének valami árnyalati különbséget, a mely eltér a meggyökeresedett szokás-mondásától.

A népmesék kezdeteiből fölösleges idéznünk; sehol sem otthonosabb az *egy* szóban forgó használata, mint éppen a népmesékben, a minek megvan a maga természetes oka. Idézzünk tehát más példákat:

Amott kerekedik *egy* fekete felhő, abban tollászkodik *egy* fekete holló (virágének); — A hol keletkezik *egy* ékes nagy út, a mellett keletkezik *egy* halastó-állás (regös ének); — Tisza partján van *egy* hajó kikötve (népdal); — E világon *egy* bús fiú vagyok én (nagy-bacsoni népdal); — Eladott az én édesanyám *egy* útonállóknak, *egy* embergyilkosnak (dunántúli ballada). Elsőrangú költőinktől íme néhány példa: *Egy* szegény nő, Isten látja... (Vörösm.); — Kezdjünk *egy* újabb életet (V. Jóslat); — És hadd jőjön el Noe bárkája, mely *egy* új világot zár magába (V. Vén czig.); — Nem hagytam volna *egy* pórfiút (V. Marót b.); — *Egy* gyalázó folt van rajtatok (u. o.); — Csináltasson *egy* szép szekrényt (Pet.); — Varrj inkább *egy* zászlót, feleségem (Pet.); — Ott *egy* író fogva van (Pet.); — Míg mi egyre röpkülünk, *egy* sziporkát sem fáradva (Pet.); — *Egy* ily fizkó parancsol néki (Pet.); — *Egy* szikrát sem teketóriázott (Pet.); — Adjuk át *egy* lány rengésnek kebleinket (Tompa); — *Egy* szép élő bokor vagyunk így mi hárman (Tompa); — Hol *egy* hős nép bevégzé zajos történetét (Tompa); — Nem tartanám hosszabbnak életem, mint *egy* kímülő kisedét (Tompa). A következő példák Arany Jánostól valók: Útve általútnál *egy* csekély halomba (T.); — Mindenik derít rá *egy* mosolygó képet (u. o.); — Magát *egy* kiszáradt nagy nádasba vette (u. o.); — Magát *egy* sivatag pusztaságban lelte (u. o.); — Elmegy *egy* közember számba (u. o.); — *Egy* nagy szilaj bika fut a keskeny útczán (u. o.); — Bencze *egy* abrakot adott a lovának (u. o.); — *Egy* otromba lóra fészkelődék (T. Sz.); — *Egy* szomorú kőre ült szárnyaszegetten (u. o.); — Ez erős támasz most *egy* hiú szalma (u. o.); — Letevé a fák közt *egy* szép tiszta helyen (u. o.); — *Egy* kalandos tervet kohol (u. o.); — Szívem *egy* átok, kései vád nyomja (u. o.); — Ember, költő *egy* szép összhang vala (Lévay); — Jött *egy* új csapás (Jókai: *Életemből*); — *Egy* önkéntes csapat vállalkozott (u. o.); — Abban *egy* maroknyi kis csapaté volt az oroszlanrész (u. o.); — Ez az én eszményképem *egy* magyar honvédről (u. o.); — *Egy* világ, mely magát... újra teremti (u. o.); — A tudósok azt mondják rá, hogy az *egy* olyan nagy eszme (u. o.); — A föld maga *egy* láthatatlan porszem a világegyetemben (u. o.); — Nem kellett-e ide *egy* vérözön? (u. o.); — A rokonszenynek és hálának *egy* különösebb érzése is csatolt fels. személyéhez (Gyulai: *Emlékbesz.*); — S rajtok *egy* kiábrándult, de mélyen érző szív humora borong (u. o.). — Szintén *egy* költött vagy igazi rokonához intézi leveleit (u. o.); — Kit fest ő Deákban? *Egy* rossz barátot, *egy* szeretet nélküli embert, ... *egy* nagyeszű államférfit (u. o.).

Ezeket a példákat a végtelenig folytathatnók annak a bizonyítására, hogy az *egy* mint határozatlan névelő nemcsak nem germanismus, hanem egészen hozzátartozik a magyar kifejezés

természetéhez; de azt is láthatjuk, hogy az idézett példák közül akárhányat szerkeszthetnénk az *egy* elhagyásával is; p. o. Abrakot adott Bencze a lovának; — Kalandos tervet kohol; — Szép tiszta helyen letevő a fák közt; — Átok, kései vád nyomja szívem.

A mellett, hogy a kifejezés határozatlan mind a két esetben: a mondat szórendje is számít. Legtöbbszörre oly mondatokban nem szoktuk elhagyni az *egy*et, a melyeket a különben is nyomatékos állítmánnyal kezdünk. A népmesék kezdetében lehetetlenek tartjuk az ily mondatot: Volt egyszer király; — volt egyszer gazdag ember. A határozatlanság arra vonatkozik, hogy a hallgató képzelhet olyat, a milyet akar; tehát az *egy* elmaradhatatlan.

Azt hinné az ember, hogy ha az alany birtokos raggal van ellátva, kivált ha még jelzős is: az *egy*et gyakrabban elhagyhatjuk, pedig majd ellenkezőleg van. Például: Volt *egy* csikóm; — Volt nekem *egy* daruszőrű paripám; — Volt nekem *egy* szép szeretőm; — Falu végén vagyon *egy* mély árok; — Leveledzik *egy* nagy hársfa; — Onnan alól jön *egy* fényes hintó; — Írok neki *egy* szomorú levelet (mind népdal). — A következő példák Arany Jánostól valók: Hurezol *egy* nagy pusztai kútostort; — Belepte *egy* nagy öblös paizs; — Bizonyítá a templomnak *egy* nem szavajátszó öre; — Reménykedik *egy* kis méh az ágon; — Földig egyengette *egy* zsarnoki század; — Visszatiltott *egy* százados átok; — Orrára nyomintván *egy* goromba fricskát; *Egy* athéni hölgy szeretve kerget *egy* gögös ifjat, stb. Ha az alannal vagy tárgygyal kezdjük e mondatokat: majd mindenütt kihagyhatjuk az *egy*et ilyenkor is.

Főntebb idéztük e példát: Volt *egy* csikóm; Arany Jánosnál: Volt szeretőm, esztendeig sirattam; ugyancsak tőle: Ócska dolmányt szerze s *egy* ütött-kopott szűrt. Prózában így szólna: Valami ócska dolmányt s egy ütött-kopott szűrt szerze.

Szigorúan tehát meghúzni a határvonalat azon esetek között, a melyekben használjuk s a melyekben elhagyjuk az *egy*et, fölötte bajos, szinte lehetetlen; de azt állíthatjuk, hogy száz eset közül alig öt-hat esetben hagyható el a nélkül, hogy az értelem legalább árnyalatilag meg ne változzék.

Éppen így vagyunk a hasonlító mondatokkal is; de már itt valamivel más az arány, t. i. száz eset közül legalább 20—25 esetben elhagyja irodalmi nyelvünk a határozatlan névelőt. Tehát még mindig sokkal gyakoribb az *egy* alkalmazása, mint elhagyása.

Példák Arany Jánostól: Mint *egy* szilaj pók átszalad (*Kat.*); — Heverni mint *egy* kődarab (*Keveh.*); — Füstös vityillő gunnyaszt közepén, mint *egy* vén banya (*B. Ist.*); — Eltűnt . . . mint *egy* olyan pár hitves (u. o.); — Felvirult a béke, mint *egy* zöld olajfa (*T. Sz.*); — Mint *egy* büszke folyám, ága-bogát vonja (u. o.); — Anikó fehérben, mint *egy* virágos fa (u. o.); — Az olasz, mint *egy* him páva (*T. E.*); — Mint *egy* óriási szárnyas nyíl (u. o.); — Bő köpönyeg rajta, mint *egy* nagy lepedő (u. o.); — Felduzzadt az ér, mint *egy* kifeszített középszerű kötél (u. o.); — Mint *egy* vadászt sejtő vadlúd tömeg. (*Sz. Iv. é. á.*) Petőfinél is hasonlóképen: Elfűjt volna minket, mint *egy* porszemet; azonban e mondatban az *egynek* megszorító értelme is érezhető: *egyetlen egy*. Más példák: Mint *egy* sötét felhőszakadás omlik szivemből; — Nem a tettek terén fogok hát, mint *egy* új csillag, lehullani? stb.

Máskor az ily hasonlító mondatokban elhagyják íróink az *egyet*. Például: Mint [egy] elűzött király országa széléről . . . (*Pet.*); — Mint [?] szentegyházi oltárlámpa ég (*Pet.*); — Mint [?] vad patak foly rajtam át. (*Pet.*) A következő példák Arany Jánostól valók: A hasznos vő áll előtted, mint [egy?] hegytetői cserfaszál (*Kat.*); — Mint [egy?] óriás kebelnek tompa dobbanási (u. o.); — A szikrák . . . eltűnnek, mint [egy] buborék (u. o.); — Tudja Piroskáról s írja le, mint [egy?] képet. (*T. Sz.*) — Úgy maradtam, mint [egy] szedett szőlőág (Gyulai).

Az ily hasonlító mondatokban a határozatlan névelőt sokszor a határozott névelővel is fölcserélhetjük. Például Petőfinél: Mint *egy* örült, a ki véli, hogy őt visszatépni üzi egy ördögcsoport; míg ebben: Mint *az* örült, ki letépte lánczát . . . Eloszlik, mint *a* buborék; — Mint *a* madár, ki bús, ki rab. (*Ar.*) A közmondásokban, szólásokban szokottabb a határozott névelős kifejezés: Szeretlek, mint *a* galamb a tiszta búzát; — Piros, mint *a* pünkösdi rózsa, stb. De a határozott névelő is elhagyható: Szeretlek, mint galamb a t. b.; — Eltűnnek, mint buborék.

Nemcsak a hasonlító, hanem másféle mondatban is fölcserélhető a határozott névelő a határozatlannal. Például Arany János e mondatot: Bámulta *egy* világ, a mit cselekszel, így is kezdhette volna: Bámulta *a* világ, t. i. az *egész* világ; — vagy: Melyet *egy* fűvő szél tova lehel innét; itt azonban az *egynek* megszorító értelme van, t. i. *egy kis* fűvő szél; ha pedig az *egyet* határozott névelővel cserélnők fel: az értelemnek ez az árnyalata elveszne.

A jelzős kifejezésekben szintén gyakoribb az *egy* használata, mint az idézett példák is megmutatják; de az is elég gyakori eset, hogy az *egy* elmarad. Például Arany Jánosnál: Áll vala udvarban megrakva [egy] nagy oltár (*B. H.*); — Nem válik belőled semmi, csak [egy?] nagy léha (*T.*); — S im [egy] erdei süldőt, büszke vadat hoznak (*T. Sz.*); — Szomszédjában a királynak [egy] vén leány lakozott (*Forg.*); — Még azon kívül [egy] új kötelesség fáradalma vár ránk. (Pet.)

Ha a jelzős kifejezések mellett elhagyjuk az *egy*et: az értelem súlya nagyrészt a jelzőre esik; ellenben ha az *egy*et odateszszük: az értelem súlyát gyengítjük, a határozottság élét eltompítjuk. Ugyanez a különbség származik akkor is, midőn a jelző és jelzett közé teszszük az *egy*et. Ha azt mondom: *Hitvány ember*, — valamivel többet jelent, mint: *Hitvány egy ember*. Körülbelül ez a különbség: az első példában a hitványság fogalma *mind*, a maga egészében az emberre van átvive; míg a másodikban a hitványok egyikévé sorozva az ember; így is mondjuk: *valami hitvány ember*, vagyis olyanféle. Arany János ily szerkezetben is gyakran használja: *Gonosz egy ló a tett* (*B. H.*); — *Nézni a nézőnek csupa egy multság* (u. o.); — *Otromba egy kíváнат*. (*B. I.*) Szokás-mondás: *Szép egy négy ló*, t. i. együtt, egyszerre befogva.

Legfeltünőbb az utóbbi években az *egy* elhagyása a *kis*, *kevés*, *kicsi*, *jó*, *darab* jelzők, vagy a belőlük képzett határozók, *kissé*, *kevésbé*, *kis ideig*, *jó ideig*, *darabig*, stb. mellett, vagy végre akkor, ha a mondat tárgyai: *kicsit*, *keveset*, *szikrát*, *csipetnyit*, stb. Különösen ez utóbbi esetben szeretik az *egy*et eldobni. Sőt még ilyet is olvashatni: A francia közvélemény minden alkalommal elárulja, hogy [egy] kanálvizben szeretné megfojtani a hármasszövetséget. (Az Ujs. 1910 : 227. sz.) Itt nemcsak azért nem hagyható el az *egy*, mert ez már meggyökeresedett szokás-mondás, hanem, mert az *egy*nek itt az az értelme, hogy: *egyetlenegy kis* kanál vízben.

A következő példákban nem igazolt az *egy* kihagyása :

Egy pontban Szerbiának még lehetne [egy] kis reménye (Matl.); — Hát ez [egy] kicsit lehetetlen (Az Ujs. 1905 : 285. sz.); — Ott volt Sir John ladyjével, [egy] tuczat gyermekkel. (Haraszti-Thackeray: A hiúság vására); — Bástának 15 ezer főnyi hada [egy] kis időre megakasztotta Bocskay diadalmenetét (Angyal D. Magy. or. tört. II. k.); — A harc újra megindult és folyt még [egy]

évtizedig (Vargha O. A középkor t.); — Valahányszor Egressy G. [egy] kicsinyeskedő tollnak olyan munkáját olvasta (Vadnay: Eml.); — Az érintkezés a valósággal mindig bemocskol [egy] kissé (Molnár F. P. N. 1909 : 222. sz.); — Okos asszony, a kibén [egy] kis hiúság van, nem mond el ilyet (Pekár Gy. u. o.); — [Egy] darabig szótlanul lovagoltam (Gárdonyi: A láth. emb.); — [Egy] kicsit mégis aggódtam (u. o.); — [Egy] kicsit elérzékenyedtek és sirva fakadtak (Herczeg: Lehel); — [Egy] kicsit lusta asszony volt (u. o.)

Ezekkel szemben a népnyelv éppenséggel nem fél a germanismus vádjától ily esetekben sem s bátran használja a határozatlan névelőt, így: *Egy* kis kertet keritek (Gyermekversike); — Friss vizet! Ki iszik *egy* kis jó hideg vizet? (Kecskeméten a vásárban így kínálják a vizet); — Ne sajnáljon tőlem *egy* darab kenyeret (szegény ember mondása); — Pihenjünk *egy* kicsit; — Igyunk *egy* kortyot, stb. Még *egy* kicsit hörpölök (székely táncszólás); — Ada Isten néki *egy* jó vig vacsorát (Fogarasi I. bal.); — Eladtalak, lányom, *egy* itcze bor árán (Fodori Kat. bal.); — Mentek, mentek *egy* kis erdőt, *egy* kis erdőt, *egy* kis mezőt (Molnár An. bal.); — Nézz *egy* kicsit a fejembe (u. o.); — *Egy* kis madár szárnyaival röpköd (népdal); — Lengyeltóti torony tetejébe *egy* kis madár tiszta feketébe (népdal); — Ne sajnáljon tőlem *egy* kis pohár vizet (népdal.).

Éppen így használják a határozatlan névelőt az efféle kifejezésekben Arany János, Petőfi, Jókai, Gyulai s mások is. Példák: Hagyd a vár gondjait *egy* kissé felednem (*Mur. O.*); — A vezér habozott *egy* kevés ideig (u. o.); — Hallgatódzott ottan *egy* darabig (u. o.); — Erre hallgatás lőn *egy* darab ideig (u. o.); — Befordulok *egy* kicsinyég öltöző szobámba (*Rozg.*); — Van *egy* kis dolga a piacon (*B. I.*); — Elértek *egy* kis fűzfa erdőt (u. o.); — *Egy* kis ideig várna (u. o.); — Még *egy* jó darabig fenbeszéltek erről (u. o.); — Vesztegel *egy* kissé (u. o.); — *Egy* darabig néztek (u. o.); — Szándékom ... *egy* kis ajándékkal lábához borulni (*T. Sz.*); — Megállt, hogy *egy* kicsit nézzen szét (u. o.); — A gyepen *egy* kis helyet péczézett (u. o.); — Ideje már *egy* kevésé szellőztetni a szűk házat (*Sz. László*); — Kezd *egy* kicsit fesleni bimbója (*Méh rom.*); — Most *egy* kicsit elhagyom (*Csaba kir.*); — Jobb itt maradnom *egy* kis ideig. (*Sz. Iv. é. á.*) A következő példában Arany J. mind a két változatban használja: Apám [egy?] kevés földdel s *egy* kis házzal bíró föld-

mives volt (Lev. Gyulaihoz). Petőfinél: Adának neki *egy* kis ketreczet; — Gyalázatán még *egy* nagyot röhög; — Meg is hökkent a németiség *egy* keveset ekkor; — *Egy* szikrát sem teketóriázott; — Én *egy* nagyot káromkodom. Jókainál: *Egy* kis gyűjtemény már maga ez a könyvecskéim halmaza; — Voltam *egy* kissé természetbúvár is; — Én *egy* kissé kertész is voltam; — Mihelyt *egy* kis lélekezethez jövünk. Gyulai hasonlókép: *Egy* kissé különcz, *egy* kissé indulatos édesatyja (*Mészáros Lázár eml.*) stb. Így szól Apponyi is az 1905 okt. 15-iki szabadkai beszédében: Nem kell sok, csak *egy* kicsit gazemberré kell lennie, csak *egy* kicsit hazaárulóvá kell lennie, csak *egy* kicsit az útszéli rablónál is alábbvalónak kell lennie.

Midőn Petőfi azt mondja: *Nagyot* ütött botjával a szamar fejére, az értelem súlya a *nagyra* esik s a kifejezést erősebbé, hathatósabbá teszi. Ellenben ha a határozatlan névelő ott van a *kis*, *nagy*, *kevés*, *jó*, stb. jelzők vagy a velők képzett határozók mellett: mindig gyöngíti az értelem súlyát. Ha a gyermek azt mondja: Adjon *egy* kis darab kenyeret, nem *határozottan kicsit* akar, hanem csak *kisebb fajtát*, *nem éppen nagyot*. Ha tehát Keszler J. azt írja: Kiváncsian közeledik és *kis* társalgást kezd vele, tulajdonképp azt kell értenünk, hogy a társalgás *kicsi* volt, pedig azt akarja mondani, hogy beszéltek is, nem is, — a mi különbség.

Az *egy* kihagyása szándékos, tudatos is lehet, de akkor az értelem súlya nagyobb nyomatékkal esik a jelzőre vagy határozóra. Arany János is mondja: Arcza pirul *kissé*, — *Kicsi* vesztegességgel tanyára behozza, — Nem arany, nem ezüst . . . *kis* vér a váltsága. Itt mindenütt határozottabb az értelem, a melyet nem akar gyöngíteni. Aztán figyelembe veendő, hogy mindezt Arany János versben mondja: prózában valószínűleg kitenné az *egy*et. Szily Kálmán is így használja tudatosan: S nem fog more patrio a kormány s az Akadémia pénzbeli segélyéből *kis* fáradsággal és *kis* eredménnyel éldegelni akarni; mintha így mondaná: *csak kis* fáradság kell hozzá, s bizony *csak kis* eredmény lesz a vége.

Bátran használhatjuk tehát az idézett esetekben az *egy*et s nem kell félnünk, hogy nem magyarosan szólunk és írunk. Mert az *egy* elhagyása a mondat értelmének azt az árnyalatát, a melyet éppen ki akarunk fejezni, veszendőbe juttatja, s így nyelvünket akaratlanul is szegényítjük, a mire bizonyosan újabb íróink sem törekszenek.

VÁCZY JÁNOS.

Bába, baba és báb.

I.

Szarvas Gábor A nyelvészet furcsaságai című, félig komoly, félig tréfás cikkében — hogy meggyőzze Herman Ottót arról, hogy ámbár a pulyka nem kolibri nagyságú madár, lehetne mégis a magyar *pulyka* szó a csirke jelentésű oláh *puj* kicsinyítője* — felsorol egynéhány példát annak bizonyítására, hogy valamint a társadalomban, úgy a nyelvben is észlelhető az a jelenség, hogy „aki fölül van, gyakorta alákerül s viszont az alatt levő fölkerelkedik; a vénből kiseded, a jóból rossz, az úrból szolga, stb., stb. növi ki magát, és megforditva“. Mindjárt az első példa a *bába* szó sorsát tárgyalja. Azt akarja vele bizonyítani, hogy vén banyából lehetett elsőbb fiatal menyecske, majd kis baba, végre mézeskalács (Nyr. XVI. 162—63).

A *bába*, *baba* és *báb* szavaknak mind alakjában, mind jelentéseiben van csakugyan annyi közös vonás, hogy összetartozásuk nem látszik éppen képtelen gondolatnak már első eszmélkedésre sem, de viszont van közöttük annyi alakbeli és jelentésbeli eltérés is, hogy összetartozásuk ténye nem föltétlenül meggyőző mindjárt az első pillantásra. Minthogy pedig Sz. G. akkori főcéljához képest éppen csak érintette főbb pontjaiban, de nem magyarázta meg sem teljesen, sem helyes egymásutánjában e szavak jelentéseinek fejlődéstörténetét, az alakbeli eltérések magyarázatát pedig még csak meg sem kísérelte, azért a címbeli három szó közös eredete kérdésének végleges eldöntésére okvetetlenül szükséges lesz egymáshoz való viszonyukat újra és kissé tüzetesebben megvizsgálni. E vizsgálat különben nemesak e három szó összefüggésének kérdése miatt kívánatos, hanem még inkább azért, mert néhány általánosabb érdekű magyar hangtörténeti megfigyelésre is kedvező alkalmat nyújthat.

Vizsgáljuk meg tehát először is a *bába* szó különféle jelentéseinek egymáshoz való viszonyát. Ennek mai nyelvünkben legismertesebb jelentése: hebamme, obstetrix. E mellett volt egykor vén-

* Valójában, ugyancsak Sz. G. megállapítása szerint szerb-horv. eredetű. (Nyr. XVI. 225.)

asszony és boszorkány jelentése is, ezeknek azonban mai köznyelvünkben már csak gyöngye nyomai vannak. Előbbi jelentésében köznyelvünk már csak a *vén* jelzővel megtámogatva használja a *vén bába* kifejezésben s a nép nyelve is úgy látszik-már csak a moldvai csángók közt és Somogy, Baranya megyékben ismeri (MTsz.). Lehetséges különben, hogy a szónak ezen jelentése még e tájékokon sem megőrzött régiség, hanem csak a szomszédos oláh és horvát nyelvhasználatnak hatása, e nyelvekben t. i. szintén megvan a *baba* szó, ugyancsak *vén asszony* jelentéssel.* De már úgy látszik, csakugyan e jelentésnek a régi magyar nyelvben való, egykor általánosabb használatának nyomai maradtak meg az ilyen összetételekben, mint pl. *bába-fánk*, *b.-kalács*, *b.-kenyér*: kuglóf, *b.-fog*: bukta (sütemény), *b.-kása*: tejbekása, *b.-szilva*: üszög v. egyéb baj miatt korán lehulladozó szilva. (CzF., MTsz., Ball. Telj. Szót.) Mindezek ugyanis aligha a *hebamme*hoz, vagy a *boszorkány*hoz, hanem a *vén asszony*hoz való valamilyen viszonyuk vagy hasonlóságuk miatt kapták a *bába* jelzőt. (A *bába-szilva* pl. valószínűleg ránczos, összeaszott külseje miatt.) Az egykori *vén asszony* jelentésnek megőrzött nyoma még az is, hogy *bába* némely vidéken a. m. *pecsenyesütőben* sült kalács (MTsz.). Ez a jelentés azonban persze nem fejlődhetett egyenesen a *vén asszony* jelentésből, hanem nem egyéb, mint az előbb említett *bába-kalács* összetételből való jelentés-sűrűsödés. Így nevezi tudvalevőleg Wundt a jelentésváltozásnak azt az esetét, mikor két, egymással valamilyen mondattani viszonyban álló szó közül az egyik átveszi a másik képzettartalmának kisebb-nagyobb részét, sőt sokszor, mint pl. a jelen esetben is, teljes egészét.

A *bába* szónak harmadikként említett *boszorkány* jelentése se közkeletű már. Emlékét ma már csak a népmesék *vasorrú bábája* és a *szivárványnak* *palócz* (és *székely?* vö. MTsz.) vidékeken dívó *bába-bukor*, *bába-bukra* elnevezése őrzi. (Erre vonatkozólag I. Katona magyarázatát a Pall. Lex.-ban)**

Az a kérdés már most, hogy e három réginek tekinthető jelentés közül melyik az eredeti? Szarvas azt mondja: „Míthogy... tapasztaltságuknál fogva éppen az öregasszonyok voltak régente legalkalmasabbak a ‚hebamenschaft‘ tisztjének végzésére, a... *bába* az ‚öregasszonyról‘ egészen természetes módon tett szert a

* Teljesen bizonyos, hogy a tavaszi hófergetegnek *szék bába-fergeteg* elnevezése csakis oláh hatáson alapul, valamint hogy oláhból való egyenes átvétel ugyanennek csángó *bába-zile* neve = ol. *zilele babei* Cih. Az ilyen fergetegnek a ‚vén asszony‘ névvel való jelölése az oláhból egy népmondán alapul.

** A *boszorkány* jelentéshez tartozó *délibába*, *délibáb* történetét I. MNy. VI. 30. 224.

mai 'hebamme' jelentésre. (I. h.) Katona pedig a baba-mesterség néprajzi vonatkozásairól szólva azt mondja, hogy a boszorkány jelentés a hebamme jelentésből fejlődött (Pall. Lex.),* s e föltevés támogatására a magyarországi boszorkányperekből is számos tanulságos adatot lehetne idézni. A vénasszony > hebamme > boszorkány fejlődésben tehát e szerint a fogalom állandó uralkodójegyének megváltozása útján keletkezett asszimilációs jelentésváltozásokkal van dolgunk. Ennyi magyarázattal meg is elégedhetünk e pontban, annyival is inkább, mert e jelentésváltozások valószínűleg nem is a magyarban, hanem már a szláv nyelvekben mentek végbe. *Bába* szavunk ugyanis szláv eredetű, s minthogy minden a magyarra ható szláv nyelvben a *baba* szónak a vénasszony jelentésén kívül már megvan legalább még a hebamme jelentése is (vö. Mikl. Slav. El. és Bern. Slav. El. Wtb.), és e jelentésváltozás bizonyára már igen régi időben történt, azért fölötte valószínű, hogy szavunkat már e két jelentésével együtt vettük át a szlávból. A boszorkány jelentést csak az oroszban (Srezn.), csehben (Jungm.) és tótban (*ježi-baba*) találjuk meg, azért lehetséges, hogy a m. *bába* már csak a tót nyelv hatása alatt vette föl utóbb e jelentést, de könnyen lehetséges természetesen az is, hogy ettől egészen függetlenül fejlődött ki magában a magyarban e boszorkány jelentés.

Valószínűleg nem magyar jelentésfejlődés az sem, hogy *bába* Göcsej vidékén a m. a borsajtnak felső lapja. Pletersnik szótára szerint t. i. *bábica* (a szlov. *bába* kicsinyítője) a szlovénben a m. der Deckel bei der Weinpresse, s ez a föltünő egyezés a két szomszédos nyelv között aligha lehet véletlenség. De már a *bábának* Szolnok-Doboka m.-ből közölt *labdalyuk* jelentése (MTsz.) valószínűleg a magyarban keletkezett, még pedig olyan gondolatkapcsok alapján, a melyeknek következtében ugyanez a szó egyik-másik szláv nyelvben a nőstény-kapocs, anyacsavar s más ilyen alakú eszközök (egyebek közt a borsajtó felső lapjának) megjelölésére is szolgálhatott. És bizonyára magyar jelentésfejlődés eredménye (mert más nyelvekben nem találok nyomát) végül az, hogy *bába* Csongrádon: kenyérberakásnál nedves agyaggombócza szúrt vékony fácska, a végén zsiros rongy, melyet meggyújtanak, hogy a kemenczébe világítson (MTsz.). De nagyon nehéz itt egyelőre eldönteni, hogy hogyan függ össze ez a jelentés a *bába* szónak előbb tárgyalt jelentéseivel. A *labdalyuk*, borsajtó felső lapja, boszorkány vagy hebamme jelentésekből aligha indult ki e jelentésváltozás. A vénasszony jelentésre már inkább gondolhatnánk, bár itt sem nagyon világos a jelentésváltozásnak psycho-

* Szarvas (i. h.) a boszorkány jelentést, aligha helyesen, egyesesen a vénasszony jelentésből származtatja.

logiai alapja. Van a *bába* szónak különben még két más olyan jelentése is, melyeknek keletkezése még ennél is homályosabb. Nem is sejtem t. i., hogy miért mondanak bizonyos vidékeken egy czineges egy szarkafajtát *bába-czinegének* és *bába-szarkának* (MTsz.), s hogy miért neveznek *bábának* bizonyos gyermekjátéokban egy 10 lábnyi hosszúságmértéket (CzF.). Függesszük föl tehát egyelőre ezeknek tárgyalását és térjünk át a *bábához* sok tekintetben hasonló *baba* szóra.

Tegyük föl egyelőre — ebben különben Szarvas Gábor annyira nem kételkedett, hogy bizonyítását szükségesnek sem tartotta — tegyük föl tehát, hogy *bába* és *baba* szavaink mai eltérő hangalakját a magyar hangtörténetből kielégítően meg lehet magyarázni, s lássuk először is azt, hogy összekapcsolhatók-e a *baba* szónak mai jelentései egyfelől egymás közt, másfelől a *bába* jelentéseivel, s ha igen, milyen módon.

Baba mai köznyelvünkben jelenti először azt a gyermeki játékszert, melyet németül puppenak neveznek és jelent másodsor kis gyermeket, harmadszor meg szeretőt. Minthogy e jelentések közül az elsőt már a szlovénben (Plet.) és tótban (Bern., Loos) is megtaláljuk a *vénasszony*, *hebamme* stb. jelentések mellett, azért azt kell hinnünk, hogy a magyar *baba* alakhoz fűződő jelentések közül is ez a legrégebb, melyből a többiek csak utóbb fejlődtek,* s hogy a szláv *baba* szó már a *vénasszony*, *hebamme* (esetleg *boszorkány*) és *puppe* hármas jelentésével együtt honosodott meg a magyarban. Hogy aztán a szlávban milyen úton-módon keletkezett ez a *puppe* jelentés, az elég nehéz kérdés. Valószínű mégis, hogy a *vénasszony* jelentésből származott. Ha mai városi gyermekeinknek néha szinte iparművészeti remekszámba menő játékbabáira gondolunk, akkor persze alig fogjuk megérteni e jelentésváltozásnak lélektani alapját, de talán érthetővé válik, ha a mai falusi gyermekeknek és a régebbi idők minden gyermekének kezdetleges rongybabáira gondolunk. Ezt az (eredetét tekintve tulajdonképen kis gyermeket ábrázoló) ősi játéktárgyat a szlávok azért nevezhették (eredetileg talán csak tréfából) *babának*, mert csunya, főleg pedig hanyag és rendetlen volt, mint a legtöbb öregasszony. (Itt természetesen megint nem szabad a mai művelt osztályokhoz tartozó idős úri asszonyokra gondolnunk.)

A játékbabáknak e kezdetleges alakját tartva szem előtt — és föltéve egyelőre természetesen megint azt, hogy a *bába* és *baba* szavaknak hangbeli különbségét sikerül majd kielégítően megmagyaráznunk — könnyen megérthetjük most már azt is, hogy miért kapta

* Szarvasnak úgy látszik az volt a véleménye, hogy e jelentések egymástól függetlenül, külön-külön fejlődtek a *vénasszony* jelentésből.

a sütökemencze megvilágítására szolgáló kezdetleges fáklya-féle a *bába* nevet. Nem a vénasszony, hanem valószínűleg a puppe jelentésből indult ki ez a jelentésfejlődés. Egy darab fácska, egyik végén rongygyal körülkötözve, külsejére és nagyságára, tehát a szemléletnél leglényegesebb képzelemeire nézve megegyezik a parasztyermek játékbabájának fogalmi tartalmával. A szemléleti benyomás tehát szinte teljesen azonos lévén, a legtermészetesebb és legközönségesebb asszimilációs jelentésváltozás útján vált alkalmassá az utóbbinak neve ezen eddig névtelen eszköz megjelölésére is.

Hogyan és milyen sorrendben fejlődtek azonban (már a magyarban) a *baba* szó első puppe jelentéséből e szónak egyéb jelentései?

A vénasszony jelentésű *bába* ~ *baba* szó egy régebbi kultúrai fokon a szó jelölte fogalom uralkodó jegyének megváltozása nélkül vehette föl a puppe jelentést. A szóhoz ilyen módon fűződött puppe fogalomnak uralkodó jegye azonban később mégis csak megváltozott. Minden fogalom ugyanis több képzeletet foglal magában, melyek közül — azon gondolatkapcsok szerint, melyekben a fogalom használtatik — hol ez, hol meg az válik uralkodó jeggyé, míg a képzettartalomnak egyéb elemei a tudat háttérében maradnak. Akkor, a mikor ez a gyermeki játékszer *baba* nevét kapta, éppen „vénasszonyhoz hasonló külseje” lehetett a fogalom képzettartalmának uralkodó jegye. Ezen uralkodó jegyen kívül volt benne persze még sok más, de akkor éppen kevésbé tudatos képzelet is. Egyebek közt pl. az, hogy 1. tehetetlen, 2. a vele játszódozó leányka öltözteti, mindenféle gondját viseli, 3. bizonyos benső, kedves viszony van kettejük között. A mint pedig ez a kedves, benső viszony vált a puppe fogalom uralkodó jegyév, a megjelölésére használt *baba* szó azonnal alkalmassá vált a kis gyermek fogalmának jelölésére is, mert bizonyos asszociációs viszonyok között ennek is ez az uralkodó jegye. A puppe > kis gyermek jelentésváltozás (mely már a magyarban ment végbe) tehát ismét az uralkodó jegy azonosságon alapuló jelentésváltozás. Az anya és gyermeke közötti viszony, mint indukáló asszociáció azonban — kapcsolatban a babakészítésnek valóságos iparrá válása után forgalomba került babáknak sokféle fajtájú és csinosabb formájával — idővel olyan erős befolyást gyakorolt az indukált puppe fogalom eredeti képzettartalmára, hogy lassanként nemcsak uralkodó jegy rangjáról szorította le, hanem végre valósággal ki is küszöbölte e fogalom képzettartalmából a „vénasszonyos formá”-nak egykor benne még uralkodó természetű képzeletét. Az eltérő alaki fejlődésen kívül főleg e kettős, pszichológiai és művelődéstörténeti körülmény az oka annak, hogy a *baba* fogalma ma már sohasem asszociálódik a vénasszony fogalmával, s azért teljesen megfeleltekünk arról, hogy a *baba* tulajdonképen ugyanaz a szó, mint a *bába*.

De az által, hogy a puppe képzettartalma és még inkább persze a kis gyermek képzettartalma tudatunkban idővel teljesen elszigetelődött a vénasszony képzettartalmától, lehetővé vált az, hogy a megjelölésükre használt *baba* szó ismét egy újabb fogalomnak, t. i. a szeretett leány vagy szeretett fiatal feleség fogalmának megjelölésére alkalmaztassék. Szarvas úgy látszik azt hitte (mindössze néhány sornyi fejtegetésében nem szól erről egészen világosan), hogy ez utóbbi jelentés a szónak vénasszony jelentéséből fejlődött, ez azonban nem valószínű. Ilyen jelentésváltozás magában véve ugyan nem volna lehetetlen (vannak pl. csakugyan olyan német nyelvjárások, melyekben a fiatal férj feleségét, vagy a legény szeretőjét *altenak* mondja), de ez csak ott történhetik meg, a hol az öreg ember is ugyane szóval nevezi feleségét (pl. ismét a németben: *alte*). Nálunk azonban az öreg ember sohasem mondja feleségét *bábájának* vagy *babájának*, a fiatal férj vagy legény *babája* se kaphatta tehát nevét a fogalom asszociatív hatása következtében. De igenis könnyen vehette át akár a puppe, akár a kis gyermek fogalmától. Egyfelől a puppe vagy kis gyermek és másfelől a szeretett leány (fiatal feleség) fogalmi között csakugyan megvannak az asszociációknak legerősebben működő föltételei, mert képzettartalmuk uralkodó eleme, a leányka és babája, anya és kis gyermeke, legény és kedvese közötti gyöngéd s benső viszony lényegében ugyanaz. Nem lehetetlen tehát, hogy talán a puppe fogalmának is van némi része abban, hogy a *baba* szó fölvette ezen újabb jelentést, legnagyobb szerepe ez asszimilációs jelentésváltozás előidézésében azonban úgy látszik mégis csak a kis gyermek fogalmának volt. Világosan mutatja ezt Vörösmarty A bús legény című költeményének e két sora: „Az én babám nem kis baba, Sugár mint a jegénye“. S még inkább e két sor (szerzőjükre már nem emlékszem): „Az én babám nem földi gyermek, Ott fõnn a mennyben született“. Mindkét költõ hely nyilván szembe akarja állítani a *baba* szónak szeretõ, kedves jelentését a szónak eredetibb jelentésével. S íme a kis gyermek fogalmát állítja vele szembe, nem pedig a játékbabáét, még kevésbbé természetesen a vénasszonyét.*

A *baba* szónak e köznyelvieken kívül azonban még néhány más jelentése is van. Vizsgáljuk meg röviden még ezeket is, hogy végigkísérhessük a vénasszony fogalmát fokozatos fejlődésének egész útján.

A MTsz.-ban azt olvassuk, hogy Gyõr vidékén a szövõszéknek valamely részét is jelenti. A közlõ a német *docke* szóval magyarázza, ez pedig a német szótárak szerint a. m. alacsony, vastag

* A német és francia költõi nyelvben is: mein schönes *Kind*, mon *enfant* = kedvesem.

oszlop. Ballagi Teljes Szótárában hajózási műszóként közli: saját tengelye körül mozgatható függélyes henger, koborafa, gugorafa értelmzéssel. Mindkét esetben tehát oszlop-félét jelent s ez a jelentésváltozás megint csakis a puppe fogalmából indulhatott ki. De e jelentésváltozás keletkezésekor a puppe-fogalom bő képzettartalmából természetesen megint más elemek állottak a tudat előterében, mint az előbb tárgyalt puppe > kis gyermek változás alkalmával. Itt a *babának* 'esetlensége', 'merevsége', esetleg 'fából faragottsága' voltak azon képzetek, melyek magukhoz és így a *baba* szóhoz asszimilálták az oszlop fogalmának ugyanezen uralkodó képzeteivel együtt ezen hengersizű vagy oszlopszerű eszközök teljes képzettartalmát. A szemlélet az uralkodó jegy közössége miatt ugyanannak fogta föl a két tárgyat, tehát ugyanegy névvel is nevezték meg őket.

Van végül a *baba* szónak még egy olyan jelentése is, mely úgy látszik olyan fiatal, hogy még egyetlenegy szótárírónk sem jegyezte föl. Pedig Budapesten is, vidéken is elég gyakran hallani, különösen nőktől, hogy pl. *baba*-kötényről vagy csipkemintáról beszélnek, vagy hogy ujjonganak azon, hogy milyen *baba*-kalapot sikerült vásárolniok. Ilyen kapcsolatban tehát *baba* a. m. ügyes, csinos, aranyos, czukros, ennivaló, egyszóval teljesen fedi a ném. *herzig* jelentését. E legújabb jelentésfejlődés érdekes annyiban, hogy itt már az eredeti fogalomnak nemcsak uralkodó jegye, hanem jóformán egész képzettartalma is megváltozott, de még érdekesebb azért, mert ez már nem a szabályos jelentésváltozásoknak asszimilációs csoportjába tartozik, mint az eddig tárgyaltak egynek kivételével mind, hanem a Wundt rendszere szerinti harmadik csoportba, melyben érzelmi asszociáció okozza a jelentésváltozást. E jelentésfejlődésnek t. i. szintén a puppe fogalmából kellett kiindulnia (csak hogy itt persze már nem az ősi rongybaba, hanem a modern gyári baba, vagy finom művű czukorbaba volt az indukáló fogalom) s a képzettársulást a szép puppe és egyéb szép, de többé-kevésbbé haszontalan csecsebecse-félék között csakis a velük szemben lelünkben ébredő közös érzelmi hangulat közvetíthette.

Wundt jelentéstani rendszere alapján tehát könnyen megérthetők mind a *bába*, mind a *baba* szó különféle jelentésváltozásai, egy művelődéstörténeti mozzanatnak (a baba ősi alakjának) figyelembevételével a két, tudatunkban ma már teljesen elkülönült jelentéssorozatot is összekapcsolhatónak találtuk (erre különben a szlovén és tót nyelv tanúsága egyenesen kényszerít is); a kérdés most már csak az, hogy hangtani szempontból is meg tudjuk-e magyarázni a *bába* és *baba* alakok között észlelhető különbséget? Hic Rhodus, hic salta!

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XVIII.

Illatszűrő: Diog. 249: „Szakácsaitok? . . . illatszűrötök? . . . Félre, félre velek!“ Parfümierer Wielandnál; *illatszerész* évtizedekkel később, I. NyÚSz. I.

immajd: Param. 14: „Miként jelenjek-meg immajd a' Vig-ságok . . . között“. Az *immár* mintájára, de vö. még: *imilyent* is.

istenné: Diog. 28: „Rablyánkáitok . . . a' Szerelem Istennéjének késérői“. Lev. 2:317: „Illyen ez a' szó *Istenné*, pro *Istenasszony*. Én tudom, hogy a' Barátnét sem szeretik mindenek, mert az nem Asszonybarátot, hanem Barátom feleségét tenné inkább; de minek-utánna azt látom, hogy a' Barátné a' mi értelmünkben már csaknem közönséges, óhajtottam, hogy az Istenasszony megcsónkítása kezdődjék munkába vétetődni“. Tévedés lehet tehát a Pandekták följegyzése, hisz 1780-ban Kazinczy még nem lépett fel; I. NyÚSz. I.

kénykeresés: Diog. 149: „Kevélységem nem, hanem inkább kénykeresésem“, bequem Wielandnál. Ma *kényelemszeretet*.

képsarampó: Diog. XXI: „néki . . . képsarampót akarnának állítani“. A Bildsäule szolgál fordítása. Kazinczy az egyszerű *sorompó* szót is használja: emlékeztető jelentésben, vö. MNy. 6:261.

képviselő: Lev. 2:117: „Praeses léttére képviselője a' Fejedelemnek“. Arankához írt egyik levelében; u. ezen időben előfordul Arankánál is, I. NyÚSz. II.

keresztúr: Orph. I:186: „A' Templariusok kiket én Keresztúroknak, vagy Kereszteseknek neveznek“.

kézcsók: Orph. I:168: „A' kéz-tsók helyett le-borúltt Elötte“. Innen vehette Kármán. I. NyÚSz. II.

koronaőr: Lev. 2:321: „de az akkor nap' szolgálatot tévő Koronaőr . . . szükségtelenek ítélte szándékomat“. Tehát jóval Dugonics előtt, vö. NyÚSz. II.

kéztapsolás: Orph. 2:177: „azonnal el-kezdődött a' kéztapsolás“ u. i. 98. *kézcsattogás* is. A *taps* már előbb is Barczafalvinál a M. Hirm. 1786-i folyamában.

könyvkotyavetye: Orph. II : 98: „Ez is Lipsziai könyv-kotyavetyében vétetett“ a. m. könyvvásár.

kötéltjáró: Diog. 244: „Szinjátészó, Mímus, Kötéltjáró, Szemfényvesztő“. Seiltánzer Wielandnál. *Kötéltánczos* csak később l. NyÚSz. II.

köz-: *közbátorság* Orph. 2 : 332; *közboldogság* u. i. 320; *köz-interestessé* Diog. 263, még nem volt *közérdek*; *közköltés* Orph. 2 : 50, 56; *köznyereség* Diog. 158; *közoltalom* u. i. 162; *közrendelés* u. i. 190; *köztár* u. i. 40, 135; az utóbbi az eredetiben a. m. öffentliches Geld; *közvélekedés* Lev. 2 : 58; *közütalat* Orph. 2 : 55. Ugyanebben az időben keletkezik a *közügy* Orph. I : 151; *közgyűlés* u. i. 2 : 210; *közakarát* u. i. boríték l. 3; *közbecsülés* Mind. Gyűjt. 1 $\frac{1}{2}$: 301 stb.

különszoba: Stella 16: „Hordj-fel mindent, 's kérj különszobát“, az eredetiben csak ein Zimmer. Gyöngyösínél van *külön kamara*: Egy külön kamara lön azért szállások“ (Char. 13). u. i. azonban *külön szoba* is, de még össze nem tapadva: „a' szűzek külön szobában evének“. Geleji Katonánál már elég gyakori melléknévi használatban a *külön*: *különsemélyű* T. Titk. 791, 26; *különállatú* u. i. 292; *különhely* u. i. 175: „egy mástól ugyan el is válnak és külön helyekben oszloknak“, u. ez u. i. 461 is. Vö. *magán*.

külvilág: Stella 46: „mint repült hozzám a' külvilág' örvényéből“; aus dem Wirbel der Geschäfte, mondja Goethe. Alkalmasint Révai *külváros*-, *künnváros*- és *külszágának* mintájára (M. Hirm. 1783—84). Vö. NyÚSz. I—II.

lángszó: Orph. 2 : 361: „Egy isteni szózat hangját tehát Eggy láng-szót“: „Doch ein Laut der Götter-Sprache Ein Flammenwort“ Klopstocknál. A jegyzetekben így értelmezi Kazinczy: „Tsak eggy lánggal lobogó szót tehát“. Nem tűnik föl oly merész összetételnek, ha e fajta közhelyekre gondolunk: *tűzzel beszél*, *beszéde* csupa *tűz*. Vö. Petőfinél *lángostor*.

mese-költő: Less. mes. 19: „Ezt a' ... dicsekedést meg hallá a' figyelmes Mese-költő“. Fabeldichter az eredetiben; ma inkább *mese-író*t mondunk. Vö. NyÚSz. I. *költő* szavát.

nagybecsű: Lev. 2 : 436: „Nagy becsű Barátom“. Már Ráth M.-nál olvastam 1780-ban nagy értékű, értékes jelentésben: „nagy betű Misniai Portzellánból való asztali készület“ (64). Vö. NyÚSz. II.

nappaizs: Haml. bev. 2: „nap-paizsok alatt ... láttam sétálgatni“. *Napernyő* csak később l. NyÚSz. II.

nemézés: Stella 51: „abba a' rettenetes Nemézésbe taszítatna“. Fühlosigkeit Goethenél. Vö. Nyr. 38 : 276.

névnapi: Lev. 2 : 297: „nem névnapi köszöntés az igaz poézis“; *névnapköszöntő* Orph. II : 367: „Nyomorúlt Név-nap köszöntők, dongó Rhytmisták“. Vö. NyÚSz. II.

önézés: Lev. 2 : 302: „e' kettő kedvéért tagadja meg önézéséit“; *önmfoganás* Par. 53: nem adta nékiek az Önnfoganás' örömét“;

önnöngyilkosság Haml. 14: *önnszeretet* Less. mes. 8, *Eigenliebe* Lessingnél; u. ez az Orph. I: 49 csak *önnönszeretet*, a Diog.-ben mindkét alak előkerül (148, 166); *önnvezérlés* Par. 49.

őr — *örbago*ly: Haml. bev. 2, Lev. 2: 83 is: „a' tarsolyain vissza-nyertt koronánk' képe vagy az ör-bago'ly“; e szó ugyanezen évben Horváth Ádámnál is előfordul az Orph. II: 202. lapján: „Ezen Zászló-ally is egy három hegyen álló, 's szájában ki-vont kardot tartó ör-bago'lyot viselt tarsolyján“. Kétségtelen az átvétel Kazinczytól; *öre*b: Less. mes. 39: „pedig nem voltak ör-ebei a' nyájnak“. A németben csak: *schützende Hunde*; *örsárkány* Diog. 28; *hütende Drachen* az eredetiben.

örömsikoltozás: Lev. 2: 83, Haml. bev. 6: „de ki ne fakadozzon öröm-sikoltozásra“, *örömsikoltás* már előbb is nála l. MNy. 5: 354; *örömsugár*: Diog. 103: „Örömsugár derítette-fel egyszerre ábrázatját“, ein Stral von Freude Wielandnál.

pályapiacz: Vak l. 90: „a' pályapiacon nincs sem Úr, sem szegény“; Gyöngyösinél; *pályahely*: „de e kis mező, és szűk pályahely vala ez“. (Char. Aj. l. 23.) U. i. *pályázat* is (Char. 327). Vö. a régi *játékhely* és újabb *játékpia*cz.

pamutberek: Diog. 274: „egy kis pamutberket természettem“, ein Wäldchen von Wollenbäumen.

rabkalmár: Diog. 243: „Végig néztem ott a' Királyokon... kezdve, szintén a' rab-kalmárokig“ *Sklaven-Mäckler*; *rabszolgakereskedő* sokkal később; *rabcseléd* u. i. 253, *Sclave* az eredetiben; pedig *rabszolga* már ekkor majdnem általános volt.

rétvirágkoszorú: Vak L. 75: „A' Barátság' kezeiből a' rétvirágkoszorú is kedves“ u. i. *borostyánguly* is.

rémetszet csak *rézre metszet* Orph. I: 291: „két tulajdon kezének rézre metszettjeivel ékesíté“, u. ez 292 is. *Rémetszet* különben már 1784-ben Révainál Magy. Hirm. 91: „szép réz metszetek találtattak még a' Szentséges Képes Kamarában“.

rózsa — *rózsakoszorúzat*: Diog. 45, *rosenbekränzt*; maga a *koszorúzat* szó más jelentésben már SzD.-nál (1792); *rózsafonadék* u. i.; Kette von Rosen; *rózsalepel* Par. 11; *rózsainnep* Diog. 277: „Én már tizenhárom rózsainnepet éltem“ a *Rosenfest* fordítása.

sajtószabadság: Lev. 2: 264: „a' *sajtó szabadsága* csak Tyrannus alatt lehet veszedelmes“. A *sajtó alá rendez* kifejezés helyett: *sajtó alá készit* Par. Olv. 1: „Sajtó alá készitvén a' Lesszing Meséit“; a *sajtó alatt van*, Orph. I. boritékl. 3; *sajtó alá ereszt* u. i. 86. szövegsőket már előbből is ismerem, pl. az előbbi 1780-ból Magy. Hirm. I: 128-ról.

sortag: Orph. II. bor. 8: „a' melly sor-tag ott két syllabából áll, az Olvasóim spondaeusnak... vehetik“. A. m. *láb* a *verssorok*ban; talán Rajnis *szótagjának* hatása alatt készült.

szék-mester: Lev. 2 : 53 : „a' szék Mester (Meister von Stuhl) az alatta valóinak . . . tehetségét . . . esmerje“. Szabadkőműves műszó.

szemkötélék: Orph. II : 177 : „Tépd-le azt a' szem-kötélüket“. Vö. *szemkötő* u. ő nála MNy. 6 : 261.

szerelem istenke: Diog. 123 : „huszonnégy pár Szerelem Istenkék eljárhatták volna tántzokat“ a Liebesgötter fordítása.

szirtírás: Orph. II : 361 : „A' Hólttak' itélőjének szirt-írása“: „die Felsenschrift der Todtenrichterin“ Klopstocknál; *szirtüreg*: Vak L. 111 : „A' kalyiba megett állnak a' szirtüregben“.

szóhangzat: Haml. 86 : „a' Religiót haszontalan szó-hangzattá változtatta“. Vö. *szóbeszéd* a régi nyelvben.

tagvonás: Vak L. 86 : „A' festő' szeme sokat lát: de a' Szerelmese elől egy tagvonás sem veszhet-el“. *Arcvonás* egy évvel később, a Gesichtszug fordításaképen.

tengertorok: Diog. 227 : „minden nagy folyamat s tengertorok mellett új kereskedőpiatzokat építék“ Seeküsten.

tollesata: Lev. 2 : 301 : „egy két lármás, de nemes tollesatát“, Révainál előbb: *pennacsata* vö. még NyÚSz. II.-ben *toll*.

tréfajáték: Diog. 293 : „egy nagyobb karú Lélek dévajságának tréfajátékai légyenek“; dem Muthwillen . . . zur Kurzweile zu dienen.

törvényszabás: Orph. I : 90 : „A' Törvényszabásról“, u. i. 97 : *törvényszabó* is: „Egy úton jártak a' régi Törvény-szabók mindég“. Az első egyébaránt már a Magy. Mus.-ban is valószínűleg ugyancsak Kazinczytól (bev. I). Vö. *rendszabás*.

tűzpróba: Lanass. 2 : „Nem fonhat az igazságnak tűz-próbáját ki nem álló tanítás . . . kemény kérget a' szók eredeti lágyúsága felibe“. Vö. NyÚSz. I.

ugyanegy: Orph. I : 6 : „a' most-meg-nevezettekkel némelly tekintetben hasonlók, vagy ugyan-egyek is“. Talán az *egy és ugyanaz* elrövidítése, a régi nyelv nem ismeri; vö. *immajd* u. ő nála.

ügyvéd: Orph. II : 344 : „Lycurgus és Solon meg-tiltották a' szóval tett ügy védet“, tehát a. m. ügy védelem, védő beszéd. A szó e szerint Kazinczy összetétele, csak a prókátor értelme való mástól.

vak-hit: Lanass. 44 : „Le-kapom . . . szeméről a' vak-hit köteleiket“; vö. *vakbuzgóság*; *vak hitü*: Orph. II : 54 : „ez a' nem éppen vak hitü Fejedelem“, fanatikus. A fanatizmusnak kifejezésére használja még a *vak áhítatosság* is: Orph. I : 180. A régi *vakbuzgóság*ból elvont *vak buzgó* szót megtalálhatjuk a Magy. Hirm. 1780-i folyamban: „De erről és a vak buzgó tolvajoknak büntetésekről másszor bővebben szóljunk“. Vö. ehhez Nyr. 38 : 134. és NyÚSz. II.

vallástüredelem: Orph. I : 382 : „Vallás-Türedelem, Persiai Rege“; ám a *vallásgyakorlás* csak „szabad Vallásbeli gyakorlás“ (Orph. I : 347), pedig ezen utóbbi már Magy. Hirm. 1781 : 642 : „ezen

Exercitium Religionis privatumnak (különös *Vallás-gyakorlás*nak) nem kell más értelmet adni“.

varázs — *varázsmesterség*: Diog.: 259: „Bár csak az én varázsmesterségem arra tanítana-meg“; *varázspálca*: u. i. 297: „eggy ütést teszek varázspálcámmal“; Zauberkunst, Zauberruthe Wielandnál; *varázspohár*: Par. 50: „az Öröm' és Szerelem' varázs poharával olly következéseket láttak“. A *varázs* szónak legrégibb összetételei.

véd — *védangyal*: Vak L. 95: „A' fedhetetlenség' Védangyala tartson paizst felitekbe“; *védatyá*: Orph. II : 52: „az árván maradt gyermekeknek Véd Atyja (Tutora)“; *védatyaság* is: „a Véd-Atyaságokat (Tutela)... intézi el“; *védbeszéd*: Orph. II : 346: „el-tiltá a Véd-beszédekből az ékesen szállás mesterségeit“; *védgyermek*: u. i. 55; u. i. 61: „*Véd Fiokat* meg-tsalták“. A *véd*-del képzett összetételek hosszú sorát tehát Kazinczy nyitja meg.

viszont — *viszontbarátság*: Orph. I. boríték l. 1: „D. Földinek Széphalmy Viszont-barátságát“; *viszontkedveskedés* Lev. 2 : 424 „a' viszont kedveskedést megérdemlette“; *viszontsegéd* u. i. 423. A mint a Nyr. 39 : 22 stb. I. kimutattam, az ilyenfajta összetételek a XVIII. sz. második felében keletkeztek és Mészáros I.-nál, Bárótzinál elég gyakoriak.

vizomladék: Less. mes. 1 : „kedves zuhogástú vizomladék mellett feküdtem“ Wasserfall az eredetiben; u. ő nála előbb *vizomlás* l. MNy. 5 : 356.

zárlyuk: Haml. 47: „Eggy... tömlőt! a' mellyben sok... börtön, 's zár-lyukak vannak“. Vö. *foglyuk* u. ő nála l. MNy. 7 : 22.

* * *

Kazinczy stílusának *költőisége* 90-es évekbeli műveiben is szembetűnő, bár az a műgond, mely első fordításait jellemzi, a Paramythion-okon, Lessing meséin kívül többi tárgyalt műveiben nem is fedezhető fel. Sokkal többet írván és fordítván ebben az időben, nem javíthatta munkáit oly soká, mint első fordításait, de így is találkozik bennük számos olyan képes kifejezés, metaphorás jelző, merészebb átvitel, mely később szépprózánk és költői nyelvünk valóságos közhelyévé vált. Igaz, hogy első fordításai sokkal gazdagabbak ilyenekben. Ennek oka persze a természeti képekben, leírásokban bővelkedő Idylliumok tárgyában és Bátsmegyeynek érzélgőséggel telt leveleiben is kereshető. Előbb Gessner festői írásmódját ültette át és Klopstock magas szárnyalású nyelvét, most Herder és Lessing meséinek tömörebb hangja és a bölcselkedő Wieland szólal meg írásaiban magyarul. Így gazdagodik nyelvünk Kazinczy által a legkiválóbb német stílisták gondolataival, nyelvük szépségeivel. Az alább következő kifejezések jórésze is tőlük került hozzá:

bájos erő: Diog. 45, Wielandnál egyszerűen csak Zauber van.
balsamos viola: Orph. I : 189; vö. Berzsenyiné! : *b. illat*.

büszke ostobaság: Less. mes. 51. Grossmütig dumm az eredetiben.

csapodárkodó csók: Par. 21. Bizonyára ez is németből való.

éh szem: Less. mes. 48; csak mit den Angen a németben.

enyhítő felejtés: Par. 14.

ezüst hang: Orph. II : bor. I. 7: „a' Fortepiano e. h.“ Vö. MNy. 5 : 404.

fagyos öregség: Haml. 87; mintha a latin classikusokra emlékeztetne: frigida senectus; *hideg f. okoskodás* Lev. 2 : 83.

félénk ártatlanság: Diog. 68; „az ifjúság kedves félénk á.“: die Naivität der Jugend.

forró barátság: Stell. 68; Goethenél: wir lieben uns, nehmen Theil an einander. Vö. MNy. 5 : 404.

goromba hab: Orph. I : 269, vö. *hamis habok* u. ó nála I. MNy. 5 : 404.

gyilkos álm: Orph. I : 316; *gy. láng* u. i. 186; *gy. ölelés* Stella 64; ein dumpfer Todtenblick az utóbbi eredetije.

hajlékony hang: Vak I. 100.

halálos bizonytalanság: Haml. 28; vö. Bárótzinál *halálos ijedtség* (Erk. mes. 119) és *h. lankadtság* (u. i. 216).

homályos tanács: Par. 54. Bizonyára németből átveve.

ideális szépség: Diog. 188; ma a köznyelvben is elég gyakran hallható kifejezés; vö. *igéző szépségü*: Orph. II : 161.

istení darab: Diog. 47; csupán göttlich Wielandnál.

classikus magyarság: Lev. 2 : 349: talán itt olvashatni először.
kies harmonia: Stella 55; Goethenél hiányzik.

komoly igazság: Orph. 2 : 344; *k. szépség* Par. 19. a. m. *igazi sz.*; vö. ehhez a mai *komolyan beszél* = igazat mond kifejezést.

makacs megátalkodás: Orph. II : 131.

mardosó emlékezet: Stella 40; ängstliche Zurückerrinnern.

mély általértés: Orph. II : 408; vö. a régi *mély értelem* kifejezést.

nemes büszkeség: Orph. II : 383; már Bárótzinál is (Erk. mes. 171); *n. gondolkozásü*: Orph. II : 159; *n. megvetés*: Less. mes. 75; edle Verachtung.

öblös szózat: Orph. II. bor. I. 7; vö. mai *öblös hanggal*.

piruló szemérem: Par. 51. Úgy rémlik, mintha Faludiban olvastam volna.

prokátori tekervényesség: Orph. II : 343, vö. a mai *ügyvédi fogással*.

rózsaszín multság: Stella 45; rosenfarbenen Zerstreungen; *rózsa színü érzés*: Lev. 2 : 81.

siket erdő: Orph. I : 186; *siketű fegyvercsattogás*: Lanass. 9.

sikló könnyűség: Orph. I : 377: „nints rajta semmi Frantzia sikló könnyűség“.

széles tudományú: Orph. I : 102, előbb csak *nagy* t.

szelíd szívakozás: Par. 37; *sz. együgyűség*: Par. 1.

szent ösztön: Ozm. bev. 2; *sz. szándék*: Orph. I : 157; *szabadság sz. vasa*: Orph. I : 137.

színetlen alázatosság: Lanass. 16; a. m. szintelen a.

szőkevény gerjedelmek: Haml. 20; *sz. öröm*: Par. 21; *sz. gyönyörködés* Stella 64; Goethenél csak *Zeitvertreib*.

títkos sejdítés: Vak L. 119; *t. döfés*: Orph. I : 201.

tompa lankadtság: Stella 47, csak ermattung az eredetiben.

vak engedés: Lanass. 10; ma *v. engedelmesség*.

velős magyarság: Orph. I : 377; „v. m.-gal szöll és ir“; igen gyakran hallani, szinte közhely már manapság.

zabolátlan pajkosság: Orph. II : 150.

Sokszor találkozhatunk még ma is néhány szebb képével, hasonlatával, a minők a Haml.-ban: *méltóság ül ezen a homlokon* (86); a *gyönyörűség tavaszösvényei* (22); az Orph.-ban: *rabjai a szokásnak* (II : 330); *halált kiált rá* (u. i. 58), *egyiptusi homályt* terjesztő irások (u. i. 197); a Diog.-ben: *az élet tövises útjai* (39); Wielandnál: *die dornichten Pfaden des Lebens* stb.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Maga. A Magyar Nyelv legutóbbi számában VÁMBÉRY ÁRMÁN folytatja „a harczot a magyar-finnugor szóhasonlítási erőszakoskodások ellen“. Hogy milyen szerencsével, mindjárt kiviláglik.

Az a „mag“ jelentésű török *muk*, a melylyel VÁMBÉRY a mi *mag* szavunkat összeveti, már régi ismerősünk. Először a török-tatár nyelvek etymologiai szótárában találjuk (NyK. XIII, 447): „kirgiz *muk*, *mug* = szem, mag (korn), folt (vö. csag. *karamuk* fekete bogyó; *kizamuk* vörös foltok, vörös himlő (masern)“. A Magyarok Eredetében, némileg ingadozó alakban és jelentéssel, kétszer is szerepel: az 590. lapon, mint a magy. *bogyó* megfelelője (kirg. *mug*, *muk*, *bug* ‚bogyó‘; *kara-muk* ‚fekete áfonya‘; *kizil-muk* ‚vörös áfonya‘), s a 617. lapon, mint a magy. *mag* megfelelője (kirg. *muk* ‚bogyó, mag, szem‘; *kara muk* ‚fekete áfonya‘, *kizil muk* ‚vörös áfonya‘).

V. az idézett helyeken, meg legújabb cikkében is elfelejti külön megjegyezni, hogy a tör. *muk* voltaképen hypothesis. V. azt hiszi, hogy az idézett *karamuk*, *kizamuk*, *kizilmuk* szavak összetett szavak, s a második tag eredeti jelentése ‚bogyó, folt, mag, szem‘ volt.

Nem mondom, hogy ez a feltevés lehetetlen, de valószínűnek nem valószínű. A német *rehling*, *kaisertling*, *brötling* magyarul *őzgomba*, *császárgomba*, *kenyérgomba*, de ebből nem következik, hogy a németben *ling* = gomba. Az oroszban *чepука*, *чepушкa* = ‚schwarzbeere‘, pedig egyik szó sem összetétel, hanem a ‚fekete‘ jelentésű *чepный* melléknév deminutivuma. Vagy hogy közelebb eső példát említsek, az oszmanliban *kâzâlçâk* ‚vörös som‘, a krimi tatárban *kâzâlçâk* ‚vörös ribiszke‘; a csagatájban *kizilça*, a kirgizben *kâzâlça*, a baskirban *kâdâlça*, a Baraba-tatárban *kâzâlçuk* ugyanazt jelenti, a mit a VÁMBÉRYTÓL idézett *kizamuk*, t. i. ‚kanyarót‘, de kinek jutna eszébe ebből azt következtetni, hogy a köztörök *-çâk*, *-ça* kicsinyítő képzők eredetileg ‚bogyót‘ vagy ‚foltot‘ jelentettek.

A VÁMBÉRYTÓL idézett *kizamuk*, osm. kaz. Radl. *kizamik* ‚masern‘ szót már BÁLINT GÁBOR helyesen a *kiz-*, roth werden, glühend werden ige származékának magyarázta (Kazáni tatár nyelvtan, 30. l.); ugyan- evvel a *-mik*, *-mik* deverbális képzővel alakultak pl. a következő főnevek is: kaz. BÁL. *bulamik* ‚moslék‘ < *bula-* ‚keveredni, zavarodni‘ | alt. RADL. *jaramik* ‚tauglichkeiten‘ | kumd. RADL. *jädümik* ‚fehler‘ < *jit-* ‚verloren gehen‘. Talán hasonló képzővel: osm. *kizmik* ‚bodensatz‘.

A *karamuk* szót, a melyet V. ‚fekete bogyónak, illetőleg áfonyának‘ fordít, szintén több forrásból ismerjük: csag. *karamuk* ‚eine schwarze beere‘ VAMB. Stud. | osm. BARB. DE MEYN. *karamuk* ‚vraie herbe folle‘; BUDAG ‚vadszilva-féle‘, kirg. osm. RADL. *karamik* ‚eine wilde pflaume, ein dornstrauch; jedes unkraut‘ | bar. tar. RADL. *karamuk* ‚ein schwarzes unkraut im waizen‘. Ha már most meggondoljuk, hogy a törökségben a deverbális és dominális képzésmód között nincs szigorú határvonal, s hogy ‚bogyó‘ vagy ‚mag‘ jelentésű *muk*, *mik* szót a török forrásokban hiába keresünk, kétségtelennek kell tartanunk, hogy V. elemzése helytelen, s a *karamuk*, *karamik* esetében is ugyanaz a *-muk*, *-mik* képző járult a *kara* alapszóhoz, mint a fentebb tárgyalt esetekben. A ‚vörös áfonya‘ jelentésű *kizilmuk* először a Magy. Er.-ben bukkan fel; VÁMBÉRY nem mondja meg, honnan idézi, török forrásban nem találok. Mindezek után a m. *mag* ~ t. *muk* egyeztetést, azt hiszem, hátrán ad acta tehetjük.

VÁMBÉRY cikkének második felét, az „Egyébaránt“ után következő részt, megvallom, nem értem. VÁMBÉRY is elfogadja (sőt török analogiával támogatja) a magy. *mag* és a *magam*, *magad*, *maga* refl. névmás eredeti azonosságát. Hogyan egyeztethető evvel össze, hogy a 3. sz. birtokosraggal ellátott *magát* (a HB. korában még *muganec*!) mégis különszakítja s az alt. *maka* szóval egyezteteti! Nem kell persze azt gondolni, hogy ez a *maka* (a mely egyébként csak néhány altáji nyelvjárásban ismeretes) a törökségben refl. névmásképpen is szerepel. Igaz, hogy VÁMBÉRY a Magy. Er.-ben a m. *magammal* egy török *makam* alakot állít szemben (235. l.), s a jegyzetben ezt írja:

„ide tartozik még az alt. *maka* = maga, egyedül, de a mely visszaható névmáskép itt csak *feltételesen** használhatott“, de már a Magyar. Er. német kiadásában maga VÁMBÉRY helyreigazítja szavait, ezt írván (215. l.): „hierher gehört noch das alt. *maka* ‚allein, selbst‘, das aber als pronomen recipr. (!) *nicht gebraucht wird*“.* Igazi értelme kitűnik a VERBICKIÁTÓL közölt példamondatokból: *maka kadōttar* ‚csupán az asszonyok‘ (одни только женщины); *maka tus* ‚tisza, termés só; elsózott‘; *sözirmeleriney maka čabaktar čāktālar* ‚hálójukban csak csabakok voltak‘. Alt. *maka* tehát = ‚csupáncsak‘.

E pár megjegyzés után a *maga* = *maka* egyeztetést is átadhatjuk a jól megérdemelt feledésnek.

Lengyel. Melich János a Magyar Nyelv V, 295—301. lapjain részletesen fejtegette e népnév eredetét, s arra az eredményre jutott, hogy *lengyel* szavunk egy orosz-szláv *leudēninz* átvétele. Kiegészítésként hozzátehetjük még, hogy az arab kútfők is ismerik e népnevet, legalább Ma'súdinal a következő megjegyzést olvassuk: „Az oroszok elnevezése alatt egy csoport egymástól különböző népet értenek; ezek közül legszámosabb a *laudzaaneh* nép, mely Spanyolországgal, Rómával, Konstantinápolylyal és a kazárokkal élénk kereskedést folytat“ (MHK. 265. l., az eredetiben ۛۛۛۛۛۛ p. 257). Bár a szöveg kétségkívül romlott, mégis kétségtelennek látszik, hogy Ma'súdi *laudzaaneh*-jei azonosak a görög kronikás λευζαννοηνοίjaival.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A „taxaméter“. Nekünk magyaroknak megrögzött rossz szokásunk az, hogy kapva kapunk az idegen szón, még ha könnyű szerrel találhatnánk is helyette jó magyart. Hiába ajánlotta annak idejében Szarvas Gábor, hogy a telefónt nevezzük *messzeszólónak* (a *messzelátó* mintájára), nem kellett sem a közönségnek, sem a hivatalos köröknek; a telefon maradt *telefon*, s még szerencse, hogy a német *Fernsprecher* hivatalos fordítása, a nyomorék elejű *távbeszélő* csak a papiroson maradt. A tenniszezők angolul számolnak és *pléhről* (play) meg *gémről* (game) beszélnek, nem csekély ámulatukra a labdaszedő gyerekeknek. De magunkfajta ember is fölrántja egy pillanatra a szemöldökét, mikor azt olvassa az ujsághirdetések között, hogy „kiadók kisebb-nagyobb urasági lakások *hallal*“. (A ki nem tudja, mi az, keresse meg az angol szótárban.) — Még akkor is fölkapjuk az idegen elnevezést, ha réges-régen használt magyar szavunk van az illető fogalomra vagy tárgyra. A kocsit a magyar ember *kocsiszínben* tartja, de az a szín, a melyben a röpülőgépet tartják, a modern magyarnak *hangár*. Az orosz regény fordítója viláért sem beszélne *kozákuszádról*, hanem azt mondja: *egy szotnya* vagy (ha németből, francziából fordít) *szotnia kozák*, pedig az orosz

* Én emeltem ki.

szotnya nem egyéb, mint a magyar *század*. A kiknek az apja, anyja gyerek korában még *szánkón* ereszkedett le a domboldalon, azok most divatosan *ródliznak*. Most megint új veszedelem fenyeget. Úgy látszik, csakugyan lesz valami a taxaméterből; a neve legalább már megvan. Hogy is nevezhetnök máskép, mint *taxaméternek*, mikor a német is úgy nevezi! Eddig mindig *taksának* neveztük a taksát, de ezentúl *taksza* lett a neve. És hiába van *hőmérőnk*, *árammérőnk*, *vízmerő óránk* stb., azt a szerkezetet, a melyet a bérkocsikra fognak alkalmazni, világért sem neveznök *taksaméternek*, pedig az embernek szinte rájár a szája, és bizonyára nem is én vagyok az első, a ki ezt a szót kimondta és leírta.* Ajánlom az „illetékes körök“ figyelmébe a *taksamérő* elnevezést. Ha a taksamérő meghonosítása után netalántán egy csalódással gazdagabbak leszünk is, legalább majd azzal vigasztalhatjuk magunkat, hogy a magyar nyelv gazdagabb lett egy szóval.

SALGÓ TARJÁN.

Beér, elér, utolér. (MŇy. 7 : 73). Lehr Albert fejtegetése a *beérni* vkit v. valamit *utolér* jelentéséről adatokban olyan gazdag, érvelésében olyan meggyőző, hogy meg kell adnom magamat avval a mentséggel, hogy tévedtem, mert a *beér* ezzel a jelentéssel nem volt meg szokincsemben. Egy kis vigasztalásom azonban, hogy tudok még régibb adatot idézni PPB.-nál (1767), s ez nem kisebb írótól való, mint Mikes Kelemtől. A 206. levélben (Rodosto, 29. decembris, 1757) elmondja a Szent Ember mélyértelmű legendáját, melyet Vörösmarty is feldolgozott. A vége felé olvassuk: „A püspök, és a kik a hajóban valának, nagy tsudálkozással láták, hogy a remete a tengeren futna utánok. A ki is a hajót *bé érvén*, kiáltá a püspöknek, hogy el felejtette volna az imádságot“. Ez az idézet még inkább megerősíti azt a finom jelentésbeli különbséget, melyet L. A. megállapított, hogy a *beér* értelme: közelébe ér, még az *elér* és *utolér* a célhoz való közvetlen, a célpontban való megérkezést jelenti. Egy füst alatt megjegyzem még, hogy míg az *elér* bármilyen célra vonatkozhatik (árnyalatok csak a vonzatban vannak: vmit, vmihez), addig az *utolér* csakis mozgó czéllal való kapcsolatban használatos.

TOLNAI VILMOS.

Viganó. E szó eredetével és jelentésével legutóbb és legalaposabban Tolnai Vilmos foglalkozott folyóiratunk III : 455—459. lapjain. Figyelmét azonban elkerülte egy Kazinczy Ferencz levelezésében található adat, melynek a szó keletkezésével közel egykorú volta ad különösebb jelentőséget s a mely egyúttal egy eddig ismeretlen, habár csak tiszavirág-életű kifejezéssel gazdagítja nyelvünk szókészletét. „Ha a' nadrágot — írja Kazinczy Horváth Ádámnak

* Azóta, hogy ezeket a figyelmeztető sorokat papirosra vetettem, már két ízben is olvastam a *taksamérő* szót a Budapesti Hirlapban.

egy 1806 július 15-én kelt levelében — a' magyar szabású mente mellé a' Csokonai elnevezése szerint *kan viganó nadrágnak* varratom... azt én bizony: illetlennek 's rútnak nem tartom.“ S eredeti fogalmazványban fenmaradt levelében a következő jegyzetet fűzi a furcsa nevű nadrághoz: „1802 táján hozta Párisból gróf Berényi György az ott módiba jött csecsig-érő nadrágokat. A' csecs alatt által övedzett asszonyi öltözeteket egy Actrice' nevével *Viganónak* nevezte-el, talán mivel Bécsben ez az Asszony lépe legelőbb így öltözve közre. — Csokonai osztán nadrágainkat Kan-Viganónak csúfolgatta“. (Kazinczy levelezése IV : 208. l.) GULYÁS PÁL.

Két haza. (MNy. VI : 457). Ez a kifejezés, mely a XVIII. század végén, a magyar nyelv „pallérozdás“-ának kezdetén kaphatott lábra, sokszor előkerül már Ráth Mátyás Hirmondójában is. Íme az 1780-i évfolyamból egynehány adat: „Tudakozásom olyan szerentsére találá Hazánkfiak között, *mind a két Hazábann*, úgy mint Magyar és Erdély országban“ (Elölj. 6, 6); „kéri először-is a *két Hazábann* széllyel járó... Tudósokat“ (u. i. 11); „a *két Hazábann* az ólta szabattattak“ (103); „a *két hazának* minden szegeletiben“ (131); „Esméretes... neve *mind a két hazábann*“ (247); „a *két hazábann* nyomtatott könyvek“ (396). Az 1781-i Magy. Hirm.-ből: „A két Hazának külömb-külobb vidékeiről való tudósítások“ (20); „e *két hazában*... gyászolják“ (45); u. i. 409 is: 1782-ből: „*mind a két Hazábann* lévő... Magyaroknak“ (801); 1785-ből: „*mid a két Magyar Hazában*“ (662); 1786-ből: „*mind a két Magyar Haza*... fel-mérettetvén“ (166). Úgy látszik, ennek a folyóírásnak révén terjedt el ez a kifejezés akkor, mikor a két ország íróiban a nyelvművelés közös munkája közben az együvé tartozás érzése kifejlődött. SIMAI ÖDÖN.

Láng gyúl a lángról. (MNy. 4 : 269, 367; 5 : 31, 130, 175; 6 : 27). Tolnai Vilmos így fejezte be a cikkét: „Itt valóban közhelyről van szó“, de az Arany-féle: „Atyafi osztályban láng nem fogy a lánggal“ mégis csak legközelebb áll Ennius verséhez: „... lumen de suo lumine... Nihilo minus ipse lucet, cum illi accenderit“. Erre éppen kapóra jött nekem a következő passus: „C'est une combustion constante et mutuelle de tous ces cerveaux et de chaque cerveau particulier — comme de ces charbons qui s'allument l'un de l'autre et, *en brûlant, entretiennent le feu*“. G. Hanotaux, L'énergie française. Paris, Flammarion, p. 28. Hátha valaki már most azt mondaná: mégis csak nem Ennius? Mert néha a részletek egyezése sem bizonyít.

LOISCH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Régi magyar gyógyszernevek.

**Szerszám*: gyógyszer. Pokolvarrull való szerzam. Puskagyobisrull való szerzam. (1676; TT. 1894. 405.) Sülyrull való szerzam (u. o. 407.). Kolyikarull való szerzam. Köszenyrrull jó szerzam (u. o. 403.). E szerzámokat egy köből borban . . . kell jól meg-főzni. (Ts. M.—K. J. 116.) E szerzámokat tsináld írnak. (u. o. 118.) L. még *Kassai vászon* a. Illyenkor a veritéket heves szerzámokkal kénszeríteni veszedelmes (Mar. 26).

**Székfü*. Mezei sz.: chamomilla vulgaris. Nemes sz.: cham. Romana. (1745; Torkos, 3. lap.)

**Széles lapu*: bardana (Lappa vulgaris Neilr.). Rácz: Borb. 178.

**Székfü*: haslágító fü, disznóparéj. (Csapó 113.) Mal neve: Mercurialis annua L. Azonkívül az Ajuga chamaepitys L. is neveztek így; lásd: *Mezei cipros*.

**Szélrózsa*: anemone (Veszelszki 54.).

**Szénakék*: kis sarlós fü, fodorka; chamaedris vulgaris. (Csapó 60.) Ma: sarlós gamandor; Teucrium chamaedrys L.

**Szép asszonyok füve*. Lásd: *Bolondító halzsír*. Talán az a növény, melyet *szép asszony tenyerének* is neveznek (*H. W.*), vagyis a Tisza mentén termő *Abutilon Avicennae Gaertn.* (Sárga v. selyemmályva, sárda.)

**Szép szöllő*. Tégy azután hozzája . . . süly füvet, melyet bablevelű fünek is hívnak . . . és szép

szöllőt. (Orv. K. 70.) *H. W.* szerint nem egyéb, mint a fekete ebszöllő, *solanum nigrum* L., melyet *szép asszony szöllőjének* is hívtak. Ezen utóbbi kifejezés *Veszelszkinél* (45. l.) is előfordul, de nála a *solanum dulcamarát* („veres ebszöllő, keserű-édes szöllő, melyfü“) jelenti.

**Szittyomfü, Szittyonfü*:? Szittyom nevű füvet üveg pohárba tenni . . . Ha a szittyon fünek gyökerét meg-szárasztod. (1759; Váli, 160, 186.)

**Szíverőstítő fü*: herba (leonuri) cardiacae, hertz-gespann. (1745; Torkos, 6. lap.)

**Szkompia mag*: semen sumach; faerber-kern. (Torkos, 12. lap.)

**Szökefü*:? Az 1728-iki szegedi boszorkánypör irataiban (Ethn. IX. 357.) egy helyütt az áll, hogy a *szökefü* főzete meggyógyítja a szoptatós asszonyok megrontott emlőjét.

**Szökehatú fü*: Az 1728-iki szegedi boszorkánypörök irataiban szerepel (l. *Reizner*: Szeged története, IV. 393.). A leírás csak annyit mond, hogy „sárga virága vagon, tö fenekén terem“.

**Szöllőfü*: fürtösfü, mirhafü, isten kenyere. (Csapó 98.) Mai neve: *chenopodium botrys* L.; bárányfarkú libatopp.

**Szömörkefa magva*: nuclei pini; pimper-nüszl. (1745; Torkos, 4. l.) A *Pinus pinea* L. magvai.

Szörmadzag: lásd Kéró.

**Szözös tímó*: alumen plumosum; feder-alaun. (Torkos, 14. lap.) A mai „federweisz“.

**Szurok-gyanta*: asphaltum, földi szurok. Végy tormentillát, farkas almát, szurok gyantát. (Ts. M.—K. J. 38.) Szurok gyantát, két lotot (u. o. 41.).

**Szú-liszt*: sporae lycopodii, boszorkányliszt (v. ö. Karl). Jó azon végre szú-liszttel-is hinteni. (PP. Pax 302.)

**Szürke бүдösкő*, *szürke kénkő*: a tisztátalan nyers kén; sulfur nativum griseum. Végy 3 lot szürke бүдös követ. (Ts. M.—K. I. 75. lap.) Végy 2 lot szürke kénkövet (u. o. 77.). Továbbá u. o. 76., 78., 79. l.

**Szürke flastrom*: emplastrum griseum (PP. Pax 314.).

**Szűz Mária teje*: Szűz Mária

tenyere, fehér hátú tövis. (Csapó 38.) Mai neve: szamárbogács; Onopordon acanthium L.

**Szűz Mária tenyere*: lásd Sz. M. teje.

**Tajték-kő*: lapis pumicis; bimsen-stein. (Torkos, 14. lap.)

**Takács-vakaró*, *bogántsvakaró*: héjjakút; dipsacus fullonum. (Csapó 35.)

**Tálmosó-fű*: equisetum, zsúrló. Tálmosó füvet, temondád-füvet... öszvevagdalván... rakjad egy satskóba. (PP. Pax 153.)

Tapló: Artemisia vulgaris L. Lásd: Szent János füve.

**Tárkony-gyökér*. Lásd: Imely-gyökér.

**Táskafű*: capsella bursa pastoris, pásztortáska, táschelkraut. (Ts. M.) Ts. M. német kiadásában is: teschelkraut. (Sz. K.)

(Folytatjuk.)

KÖSSA GYULA.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

II. Személy- es helynevekből lett közzsók.

(Folytatás.)

20. Gönczöl.

A XVI. sz. végén *könczölnek* is írják. A *Könczöl* családnév és a *Gönczölfalva*, *Gönczölhida* és *Gönczöl-Karcsa* helységnevek arra utalnak, hogy a *könczöl*, *gönczöl* valamikor keresztnév lehetett. A németben csakugyan van is ilyen hangzású keresztnév, t. i. a *Konrad* népies változata: *Künzel* vagy *Günzel*. Ez okból előbb Jankovich Miklós, utóbb Szarvas Gábor azt következtette, hogy a magyar *gönczöl* nem egyéb, mint a német *Künzel* képmása. E magyarázatnak azonban két nagy bökkenője van, t. i. nincs rá adat, hogy a magyar a Konrádot valamikor *Könczölnek*, s arra sincs adat, hogy a német a *Gönczöl szekerét* valamikor *Künzelsvagen*nek nevezte volna. Ennélfogva e származtatás mindenestre kétséges.

21. Guillotine.

Guillotin József Ignác (szül. 1738—†1814) orvos 1791-ben a francia nemzetgyűlésnek az emberek kivégzésére egy nyakvágó gépet ajánlott, a melyet el is fogadtak s 1792 közepén alkalmaztak

először. Franciaországban s Németország némely részeiben, *Guillotine* néven, ma is dolgoztatják. Kreskay Imre 1809-ben igen találóan *nyaktülónak* nevezte el.

22. Kaján.

A XVII. században *Cainnak*, *Kainnak*, *kajonnak* írják. MA. pedig a *kaján* szót így értelmezi 1621-ben „invidus ut Cain“; PPB. pedig: „neidisch, missgünstig wie Cain“.

23. Katiczaskodik

am. „konyhán nyalakodik, asszonyi dolgokba avatkozik“. A *Katalin* becéző formájából, *Katiczából* alkotva. Máskép: *katuskodik* és még: *katuska ember* is.

24. Lloyd.

A XVII. sz. vége felé a spanyol nevű Edward *Lloyd* Londonban a Cityben egy nagy kávéházat nyitott, melyet tulajdonosáról *Lloyd's Coffee Housenak* neveztek. Itt gyűltek össze Londonnak üzlet-emberei, s e kávéház lett a tengeri hajók biztosítására alakult angol társaság középpontja. Utóbb a londoni *Lloyd-társaság* mintájára Triestben, Brémában s több más helyen is alakultak hajós társaságok, melyek ugyancsak a *Lloyd* nevet vették föl. Újabb időkben sok olyan kereskedelmi testület is (pl. a pesti), melyeknek már semmi közük a tengeri hajózáshoz, *Lloyd*nak nevezi magát.

25. Lynchelés.

Ejtsd: *lincselés*. E szó kétségkívül egy *Lynch* nevű észak-amerikaitól veszi eredetét. Némelyek a XVII. sz. végén északi Karolinában élt *John Lynchtől* származtatják, a kit polgártársai korlátlan büntető hatalommal ruháztak fel azon gonosztevőkkel szemben, kik az ültetvényeket pusztították. Mások ellenben *Charles Lynchre* vezetik vissza, a ki 1780 körül Virginiában békebíró volt. Az Egyesült-Államokban a néptömeg önbíráskodását ma is *Lynch-törvénynek*, s a bűnösnek rögtöni erőszakos kivégzését *lynchingnek* nevezik. Innen a magyar: *lynchelés*.

26. Magyarán, magyaráz.

Nem közvetlenül a *magyar* melléknévből, hanem ennek a 3-ik személy ragjával megtoldott alakjából származnak. Ilyen képzésűek az *átalján* vagy *általán*, *hamarján*, *igazán*, *korán*, *könnyedén*, *nagyján*, *zöldjén* (eteti a takarmányt) határozók és a *koráz*, *sorjáz*, *nagyjáz*, *tolláz* (MTsz.) igék. Régente *hida* (Bánhida, Moriczhida) ma *hidja*; régente *taga* (Az ő taga az keresztfa fűg vala stb.): ma *tagja*. Régente *magyara* (vö. *agyara*) ma: *magyarja*.

27. Majolika.

Nevét *Majorka* szigetéről kapta, a melyet a régibb olaszban *Majoricának* vagy *Majolicának* neveztek, valamint a *fayence Faenza* olasz városról, honnan e finom agyagárú Franciaországba jutva, mai francziásított nevén lett világszerte ismeretes.

28. Makadám.

John Loudon Mac Adam skót mérnök (1756—† 1836) 1819/20-ban megjelent két munkájában nevezetes újításokat javasolt a közutak építését illetőleg. Az ő javaslata szerint épített utakat nevezzük *makadámnak* s magát a készítés módját *makadámozásnak*.

29. Megjakabol.

Ma már kihalt ez az ige, de a régi magyar nyelv jól ismerte, „megcsal, rászed“ jelentésben. „Jákob — mondja Geleji Katona István a XVII. sz. közepén — az első szülöttséget Esautól némű-némű szent ravassággal elvövé, *megjakablá* mesterségesen a bátyját, a honnan vöttek a magyarok is a *megjakablást*.“

30. Panama,

1881-ben egy francia részvénytársaság a Panama-földszoroson át egy mesterséges vízi útát kezdett építeni, a végből, hogy a Nagy-oczeánt az Atlanti-oczeánnal összekössék. Az építés nehézségei miatt a Társaság, mely 1888-ig már 1400 millió frankot beleölt a vállalatba s az egész munkának egy harmadával sem volt még kész, a tönk szélére jutott s hogy ezt elpalástolja, 600 millió franknyi új sorsjegy-kölcsönt bocsátott ki. Hogy pedig e műveletre engedélyt kapjon, számos képviselőt megvesztegetett, mire aztán a képviselőház az engedélyt meg is adta. A megvásárolt hírlapok reklám-czikkei szintén megtették a hatásukat s az új sorsjegyek elkeltek. De azért a társaságnak 1889-ben mégis csődöt kellett mondani. A képviselőházban 1890-ben leleplezték az elkövetett sikkasztásokat és megvesztegetéseket, melyekben több képviselőnek és volt miniszternek is része volt. Azóta nevezik az effajta piszkos ügyeket röviden *panamának*. A magyarban s csakis a magyarban már ige is sarjadzott belőle t. i. *panamázni*.

31. Pecsovics.

A mult század negyvenes évei elején Tolnában az ellenzék erős harczot vívott az aulikus kormánypártiakkal. Ez utóbbiak korteseit gr. Festetics Rudolf tisztartója — kinek Pecsovics volt a családi neve — szokta traktálgatni; míg az ellenzéki uraknak

Kubinszky nevű borbély műhelyében volt a találkozójuk. Ezeket *kubinszki*aknak, amazokat *pecovic*soknak csúfolták. Később azután minden sárga-fekete érzelműnek *pecovic*s lett a neve.

32. Tallér.

Ezüst pénznem, melynek értéke eredetileg a régi német aranyforintnak felelt meg, s ez okból „guldengroschen“ nevet viselt. Ilyen „guldengroschen“-eket először (1484-ben) Hallban, Tyrolban vertek. A XVI. század elején Joachimsthal csehországi bányavárosban vertek ilyen pénzeket, s ezeket „Joachimsthaler Gulden-groschen“-nek, vagy röviden Joachimsthalernek, utóbb pedig egyszerűen *thaler*nek nevezték. Ebből lett aztán a magyar *tallér* s az angol-amerikai *dollár*, a svéd-dán *riksdaler*.

33. Tattersall.

Lovak gondozására és eladására 1777-ben valami *Tattersall* nevű trainer Londonban egy intézetet létesített, a mely az angol sportvilágnak csakhamar kedves gyülekező helye lett s a mely mintául szolgált az európaszerte támadt efféle intézetek számára.

34. Viganó.

Erdélyben *vigán* és *vigána* is. Magy.-Ném. szótáraink szerint am. „Weiberrock“; CzF. így magyarázza: „Női hosszú felső ruha, melynek dereka és alja egy végben van kiszabva és összevarrva. Különbözik tőle a szoknya, mely a csipőtől kezdve nyúlik lefelé“. Többfelé az országban ma már női karton kabátot, réklit is jelent. Némelyek *Wigan* angol várostól, mely számos gyapotgyáráról és gyártmányáról nevezetes, származtatják, mint a hogyan a *barézruha* *Barège* francia várostól vette a nevét. A többség azonban *Vigano* Mari olasz tánczosné nevéből származtatja. A kérdés még nincs véglegesen eldöntve.

SZILY KÁLMÁN.

NÉPNYELV.

A részegség kifejezései.*

(MNY. VII: 43.)

IV. Egyszerű és összetett mondatok.

Ez utolsó csoportban a részegséget kifejező különféle mondatok foglalnak helyet, a pusztá mondatok közül azok, melyeknek alanya nem maga a részeg (l. VII: 43 — a bevezetést). Itt is megtartom

* A decemberi közleménybe értelemzavaró hiba csúszott be: nem „Kortlós-bibicz“, hanem „Kortlós-b.“ olvasandó. Részeg *asszonyról* mondják, mint ezeket is: sátoroz, kerüli a sárt.

a betürendet, bár sokszor gondot ad, mit vegyek *vezérszónak* (l. VI : 44). De azért úgy hiszem, eligazodik valahogy a kereső.

Ez se nekem *adta!*
 az utcán vetett neki *ágyat* a bor
 ez is jó *ágyra* fekszik még ma!
 leitta magát az *ugyagig*
 be van rúgva, mint az öreg *ágyú*
 ez is betette az *ajtót!*
 ez is megcsalja ma az *alfelit!*
 kezd *alkonyodni*
 horpaszra szedte az *áldást*
 megverte a sok *áldjonisten*
 egy forintig *áll*
 boldog *állapotba'* van
 borközi *állapotba'* van
 cseppfolyós *állapotba'* van
 jó *állapotba'* van
ültatja maga magát
 ez is elmehetne *Andocsra* csudá-
 nak!
 lilium az *anyja*
 kerüli az *árkot*
 ennek is *árok* lesz a hálótanyája!
 ez is *Arokszálláson* hál ma meg!
 ennek se az *asszony* méri!
 az *asztalon* tánczol már
asztal alá itta magát
asztal alá került
asztal alá kívánczik
asztal alatt van
áziliomba' van.
Bacchusnak áldozott
 ennek se baja a *baj*, nem-baj a
 baja!
 az én *bajom* az övé
 ellátta a *baját*
 kántor-*bajba'* szenved
 jól a *bajusz* alá szedett
 ennek se szeretnék *bajusza* lenni!
 sok néki a *bakhát*
bánja, a mi kinn maradt
bánja, a mi az anyján maradt
 ez se *bánja*, ma vagy holnap!
 nagy *bánata* lehet
 tele van, mint a *barát* alelujával
 a *barátot* is asszonynak nézte
 alig bírja a *bátorságot*
 sokat szedett be a *bátorságból*
bazzulyog, mint a vadalma
befütött magának
 belülről *fütött* be
 ennek már *behurangoztak!*

behágott a *békanyálba*
bekente mind a kettőt
 megverte a *belit*
bepáczoltu magát
 nem lehet vele *beszélni*
 ennek is *beszivárgott!*
 tengeri *betegségbe* esett
bika az anyja
 Csúffá tette a *bocskás*
 e mellett is jó dolga lesz ma a
Bodrinak!
 szántszándékkal lett *bolond*
 ennek is *bor* a vize!
 ezt is a *bor* bántja!
bor beszél belőle
bor van benne
 behasznált neki
 betett neki
 csúffá tette
 dolgozik benne
 elbánt vele
 elérte (utólérte)
 elgyalázta (meg-, fölgy.)
 elnyomta
 elütötte
 földhöz vágta
 hátba vágta
 kifogott rajta
 kifujta
 lejátszotta
 megártott neki
 meggyóntatta
 meghasznált neki
 megkezelte
 megoldta nyelvét
 megverte
 megvette a felső várat
 pofon vágta
 taszigálja
 kiadós *bort* ivott
 ez is ott volt, a hol a jó *bort* mérik
 több *bort* ivott, mint én ma láttam
 már érzi
 ez se csak fejtette
 ez is szalmán itta
 ez is kanalazta
 nem tudja nézni
 ez se szereti
borát nyögi
 utálja már a *bor* szagát

} a bor

} a bort

ebben sincs már helye a *bornak!*
 ez se fordít hátat a *bornak!*
 megfordított a *borban*
 jól beleharapott a *borba*
 nem férhetett a *borhoz*
boritán van
 nem részeg, csak *borittus*
borközbe' voltak
borközi állásba van
 nem részeg, csak *boros*
borgazda fért az eszéhez
Boris a kedvese
 megölegette *Boris* nénit (Boriskát)
 megverte a *Boris* néni
 ez is szereti a *Borkát!*
 ez is rögvest *borjadzik!*
 olyan már, mint a méla *borjú*
 eret vágott a *boroshordón*
 megfejte a *boroshordót*
borsóval teli a torka
 az eget is *bögőnek* nézi
 felejtí a *búját*
 ráköszöntött a *búcsúsokra*
 ennek is *Buda* felől kel már a nap!
 a hányat lép, annyit *buggyan*
 lökd meg, bor *buggyan* belőle
 részeg (olyan), mint a *bunda*
 ez is ott járt, a hol nem *búsúlnak!*
 jól meghúzta a *butykost*
 utólérte a *buzgóság*
 ebbe' is benn ám a *buzgóság!*
 Részeg, mint a *csacsi*
 olyan, mint a *csap*
 részeg, mint a *csap*
 olyan, mint a *csap* belső vége
 ez is *csapot* látott!
csap alatt alszik
csap alá feküdt
csávába dült
csehül áll
 föltette a moslékos *csepszet* (v.
 csesszet)
 úgy berúgott, mint egy *csikó*
 sokat vizsgálta a *csillagot*
 már *csillagot* rúgathatsz vele
 sikos a *csizmája*
 új *csizmája* van
 nagy *csizrát* húzott
 leköpte a *csizma* orrát
 ez se a *csizmaszárba* öntögette!
csömörül van
csöndes, mint a felesége, ha meg-
 veri

van benne száz *csöpp*
 több van odabe (többet ivott)
 hatvan *csöppnél*
csúful van
 már nagyokat *csuklik*
csurig van
 sokat vallatta (kotyogtatta) a *csu-*
torát
csutorapatécs van rajta
Czafatul van
czefetül van
 nem tántorog, csak *czifrázza*
czudarul van
 ez se *czövek* már!
 Már eltörött a *dereka*
 megölelte a *diófát*
 részeg, mint a *disznó*
 akár a *disznó*
 részeg a *disznó*
 lefeküdt a *disznó* mellé
dolgozik már benne
do(u)ngó van a fülibe'
dosztig van
dögre van
dönti a levegőt
 úgy be van rúgva, mint a rácz
dudája 48-ban
duflát lát
duflán látja a világot
duflázik a szeme
 hanyatt *dült*
Ég Lagmacz!
ég a meszesgödör!
ég a pokol!
 mindig borultnak látja az *egét*
 a hetedik *égben* érzi magát
egere van
 mindenfelé *egyenes*
 kívül-belül *elázott*
 ez is jól *elbánt* magával!
elég neki
 ez se tudta, mi az *elég*
 fele is *elég* volna
 lecsipte }
 leszedte } az *életet*
 levéste }
elfeledte a ház számát
 ez is *elterült*, mint a szentpáli
 sz—a!
 korán ráfakadt az *epéje*
 birkózik az *erejivel*
 nem bírja már az *erejét*
 a hányat lép, annyit *esik*

többet <i>esik</i> előre, mint hátra	csapra verte	} az <i>eszit</i>
nagy <i>eső</i> esett, a hol ez járt	elfeledte	
veri a májusi <i>eső</i>	elitta	
elállott az <i>esze</i>	hordóba felejtette	
tágul az <i>esze</i>	kocsmába' hagyta	
elrucczant az <i>esze</i>	leitta	
ez se tudja ám, hol az <i>esze!</i>	megcsapolta	
a levegőbe' kóvályog már az <i>esze</i>	megitta	
ennek is elég lesz mára a fél <i>esze!</i>	jojszakát mondott az <i>eszinek</i>	
<i>eszit</i> vesztette a bor	már <i>eszin</i> sincs	
beitta	ez se a maga <i>eszin</i> jár!	} az <i>eszit</i>
borba fojtotta	már <i>eszivel</i> se bír	
borba oltotta	ez se tud ám hazamenni a maga	
borba temette	<i>eszivel!</i> (= emberségébül).	
borba tette		

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXXVIII. Választmányi ülés.

(1910 május 24-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Gyomlay Gyula, Horváth János, Katona Lajos, Melich János és Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár bemutatja Fekete József és Lados József polg.-iskolai tanárjelöltek folyamodását, a kik a nyári szünidőben a még kevéssé ismert matyó-nyelvjárást akarják tanulmányozni, s erre a M. Nyelvtud. Társaság erkölcsi s anyagi támogatását kéri.

A választmány Fekete József és Lados Gusztáv tanárjelölteknek 75—75 kor. segílyt szavaz meg.

2. Erdélyi Lajos vál. tag jelentést tesz készülő alsóháromszéki tájsozólásáról.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztár állásáról 1910 április 30-án. Az összes bevétel 6961 kor. 59 fill., kiadás 2625 kor. 44 fill., maradék 4336 kor. 15 fill. Ebből értékpapirokban 3000 kor., takarékpénztárban 800 kor., készpénzben 536 kor. 15 fill.

Tudomásul szolgál.

4. Következik a tagválasztás; megválasztottak rendes tagnak:

Ajánló:

dr. Csűrös Ferencz, ref. coll. tanár, Debreczen Gombocz Zoltán
 Harsányi István, főgimnáziumi tan., Sárospatak Szily Kálmán.
 Ezzel az ülés véget ért.

H tar

XXVII. Felolvasó ülés.

(1910 május 24-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Fuchs Dávid, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Gyomlay Gyula, Horváth János, Katona Lajos, Melich János, Mészöly Gedeon, Pais Dezső, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Szivós Béla, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Versényi György, Vikár Béla. Jegyző: Gombocz Zoltán titkár.

1. Mészöly Gedeon bemutatja „A nyí-képző történetéhez“ cz. értekezését.

2. Tolnai Vilmos felolvassa „Kis-Vitzay közmondásairól“ cz. tanulmányát.

3. Vikár Béla bemutatja „Derül-borül“ cz. értekezését.

XXXIX. Választmányi ülés.

(1910 okt. 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Gyomlay Gyula, Herman Ottó, Horváth János, Komáromy Lajos, Melich János, Mészöly Gedeon, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után az elnök kegyeletes szavakkal emlékezik meg arról a súlyos veszteségről, a mely a magyar tudományt, s vele együtt a Magyar Nyelvtudományi Társaságot is, Katona Lajos választmányi tag halálával érte. Bejelenti, hogy felejthetetlen társunk halála alkalmával a választmány nevében legőszintébb részvétünket fejezte ki az özvegynek, s azt ajánlja, hogy az elhunytnak a magyar nyelvtudomány terén szerzett érdemeinek elismeréséül egészítse ki a Társaság saját vagyonából Katona Lajosnak még eddig teljesen be nem fizetett alapítványát. — Az indítvány egyhangúlag elfogadtatik.

2. Az elnök bejelenti, hogy Hermann Antal azt az ajánlatot tette a Társaságnak, hogy nyomassa a Magyar Nyelvet az ő váci nyomdájában. — A választmány köszöni az ajánlatot, de nem fogadja el. Egyrészt azért, mert a mostani nyomdával teljesen meg van elégedve, másrészt azért, mert egy ilyen szakirányú és pontos megjelenési időhöz kötött folyóiratnak vidéken való nyomtatása sok nehézséggel járna.

3. A titkár (a távollevő pénztáros helyett) jelentést tesz a pénztárnak 1910 szept. 30-i állapotáról. Az összes bevétel 9201 kor. 64 fill., a kiadás 5436 kor. 65 fill., maradék 3764 kor. 99 fill. Ebből értékpapírban 3000, takarékpénztárban 500, készpénzben pedig 264 kor. 99 fill. — Tudomásul szolgál.

4. Következik a tagválasztás. Megválasztottak rendes tagnak:

Ajánló:

Dr. Kräuter Ferencz fels. ker. isk. tan., Bpsten
 Marczy Béla tanár, Nagyenyeden
 Gombocz Zoltán
 Csúry Bálint.

Ezzel az ülés véget ért.

XXVIII. Felolvasó ülés.

(1910 okt. 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Dézsi Lajos, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Fuchs Dávid, Gombássy Imre, Gyomlay Gyula, Herman Ottó, Horváth János, Jambrikovics László, Kertész Manó, Komáromy Lajos, Melich János, Mészöly Gedeon, Sebestyén Gyula, Simai Ödön, Szemkó Aladár, Szivos Béla, Tágányi Károly, Tolnai Vilmos, Varga Bálint és Versényi György r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Simai Ödön felolvassa „A magyar hónapnevek“ cz. értekezését.

2. Mészöly Gedeon előadja a *rokon* szó etymológiáját.

3. Melich János bemutatja a Heyden Sebald-féle Gyermekei beszélgetések-re vonatkozó tanulmányainak eredményét.

XXIX. Felolvasó ülés.

(1910 nov. 15-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Borovszky Samu, Frecskay János, Gombássy Imre, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Horváth János, Komáromy Lajos, Köpe Viktor, Melich János, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Pruzsinszky János, Sebestyén Gyula, Szivos Béla, Tolnai Vilmos, Trócsányi Gyula, Versényi György, Viszota Gyula r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. Gombocz Zoltán előadja „Vannak-e közér elemek a magyar nyelvben“ cz. értekezését.

2. Szily Kálmán bemutatja „Néhány ismeretlen a Nyelvtörténeti Szótárból“ cz. gyűjteményét.

LEVELSZEKRÉNYÜNK.

11. Dr. Z. Gy. úrnak, Kolozsvár. Hozzám intézett levelében azt írja ön, hogy „Vörösmartynak *A sors és a magyar ember* cz. regéjében négy olyan kifejezést talált, a melyet nem ért s a melyekre nézve szótáraink sem nyújtanak felvilágosítást“, s felszólít, hogy e kifejezéseket magyaráznom meg, még pedig „kérdései közérdekűek lévén — közérdekű folyóiratunkban, a Magyar Nyelvben“. Szívesen megteszem, a hogy tudom. A kifejezések ezek:

1. Szólt sors és úgy pipált.
Hogy egyre-másra nap, hold
Tüszkölve *felbakált*.

Fölbakál = fölbukik, fölbukfenczezik. Népi szó. „Bakál“ a bak-ik (= bukik) igének frequentativuma, mint hál-ál, lak-ál. Hal-lottam Dunántúl. Másfelé szokottabb: bakázik, bakádzik. „Olyat

ütök rád, hogy *fölbakálsz* (fölbakázol, fölbakádzol)“ (vö. *bakdácsol* és *bukdácsol*, *bakfincz* és *bukfencz*, kecske-*bakot* vagy kecske-*bukot* hány).

2. A gatzól parrag földé
Farkasbundát kapott.

Erre azt mondja ön, hogy „talán képes beszéd, a gyomtól fölvert parlagra érte“. Igaza van. Csakhogy tudni kell, hogy a nép „bunda“ szóval jelöli sokszor a vetést, ha sűrű, gazdag, s „farkasbunda“-val a vad fűvel buján benőtt, elhanyagolt, parlagon hagyott földet. „Olyan, mint a bunda.“ „Bundája van“, „bundás“. „Már szép *bundás* a vetés.“ „Bundásodik“ (bokrosodik). „Bundás“-nak hallottam a lóheret is, ha koszos, rozsdás foltok vannak benne. Egyébiránt a német is *Pelz*-czel fejezi ki néha ezt: „*dichte, sich verfilzende decke von pflanzenwuchs*“ (Grimm).

3. Elméje, szíve, nyelve
Külföld után *delejt*.

E szóról azt tartja ön, hogy „alighanem a *delej* szóval van összefüggésben“. Nem alighanem, hanem kétségkívül. Vörösmarty csinálta ez alkalomra (mert többször se ő maga, se más nem él vele), geniális ötlettel. Megszülni segítették pedig nemcsak a *delej*, hanem a *delejtü*, mintha ez egy *delejt* igének participiuma volna (delejt-ö), de még, merem állítani, a *lejt* ige is; úgy, hogy a ki először hallja is, nyomban megérti, hogy = indul, igazodik, mutat (mint a *delejtü*), azaz, a külföldet követi, utánozza, majmolja. Az egész mondat értelme pedig ez: „Gondolkozásában, érzésében, beszédeben *idegenné lett*“ a magyar, vagy, mint a vers megelőző szakában mondva van: „korocsá lett“ (elfajult, elnemzetietlenedett).

4. Hogy rajta német és tót
Két fülre kaczagott.

E kifejezés nem jelenthet egyebet ön szerint, mint ezt: „teljes erejéből kaczagott“, csakhogy „nem érti a benne kifejeződő ésjárást“, azaz, nem tudja elgondolni, mi köze lehet a *kaczagásnak* a *fülhez*. Pedig van köze. Mert a ki nagyon nevet, annak szinte *fülig szulad*, *fület fenyegeti* a szája vége. Hallani a néptől: „Annyira nevettem, hogy majd a *fülem szakadt szét*“, de ezt is: „*Két fülre nevet*“ (csak minap is hallottam egy zalai embertől). Legjobban hasonlít hozzá ez a mondás: „*Két fülre* (mind a két fülére) *aluszik*“. Itt is világos az alvás összefüggése a füllel. Vö. „*Er schläft auf beiden Ohren*“.

Ennyiből állanak az ön által „nagy érdekléssel várt felvilágosításaim“. Ha megcsalódott, ne én rám vessen. LEHR ALBERT.

12. R. F. úrnak. A NySz. *csép* alatt csakugyan azt írja, hogy e szónak Pesthy G. Nomenclaturájában *tzepey* alakváltozata is van. Mint-hogy a szó eredete szempontjából fontos, van-e nyelvünkben *cz*-vel kezdődő alakváltozat is, utána néztem a dolognak s ott az I. caput 26-ban ezt találtam: „*Behemisch tzepey* Hungerisch *chep*“ (így minden kiadásban). A *tzepey* szó az alakváltozatok közül tehát törlendő.

MELEGDI JÁNOS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. ÁPRILIS.

4. SZÁM.

Kopolyú.

Úgy mondom, hogy: ,ott látom a kútat *fúró* embereket', nem pedig: ,a kútat *fúrú* embereket'. De már a szerszám neve nemcsak *fúró*, hanem *fúrú* (*fúru*, *furu*) is sokféle az országban. Úgy mondom: ,nézem a szobrát *véső* művészt', nem pedig: ,*vésű* művészt'. De eszközének neve a *véső*-n kívül *vésű* (*vésü*) is. Honnét van ez? A nyelvnek abból a szokásából, hogy, ha valamely szó a régibb jelentés mellé fölvesz egy abból származott újabb jelentést, akkor sok esetben annak a szónak hangalakja nem úgy fejlődik az újabb jelentéssel, mint a régivel. Jelentésbeli elkülönüléssel gyakran jár együtt alakbeli elkülönülés. A *fúró* ember', *véső* művész' kifejezésben a *fúró*, *véső* oly melléknévi jelző, mint a *fúvó* szél', ,egérre *leső* macska' kifejezésben a *fúvó*, *leső*. Szóval melléknévi igenevek, melyeknek képzője nyelvünkben -ó, -ő: *járó*, *futó*, *menő*, *evő* stb. Nyilvánvaló, hogy az ily melléknévi igenevek kategóriájába tartozó *fúró* és *véső* szóval azonos a *fúró* szerszámnak és a *véső* szerszámnak a neve is. De már az ily jelentésű *fúró* és *véső* nem jelzőképen lévő melléknév többé, hanem főnév, külön neve egy-egy tárgynak. A főnévi *fúró* és *véső* tehát jelentésében elszakadt a melléknévi igenevektől, elszakadása után pedig azoktól eltérően végbe-mehetett mindegyikben az a hangváltozás, hogy a végső magánhangzó: -ó, -ő sok nyelvjárásban zártabbá lett: -ú, -ü (-u, -ü). Lett a *fúró*-ból *fúrú*, a *véső*-ből *vésű*, a *sajtó*-ból *satú*, *satyu*, a *söprő*-ből *söprü* stb.

Ezek mind eszköznevek. Alakulnak ilyenek -nt és -t végű mozzanatos és műveltető ígékben is és e főnevekben is megtörtént a szóvégi *ó* > *ú*, *ő* > *ü* hangváltozás, sőt az is, hogy a *t* hang *ty*-re változott. Így lett a *pattantó*, *búgató* szavakból *pattantyu*, *búgatyú*, a *billentő*-ből, *csöngető*-ből *billentyü*, *csöngetyü*.

Fűrű az az eszköz, a melylyel *fűrnek*; a *vésű*, a melylyel *résnek*; a *búgatyú*-val *búgatnak*, *csöngetyű*-vel *csöngetnek*. *Pattantyú* tehát olyan valami, a mivel *pattantani* lehet, a mi *pattan*. Ezért nevezték régebben *pattantyú*-nak az ágyút, *pattantyús*-oknak a tüzekeket. Ezért nevezi több vidéken a nép *pattantó*-nak, *pattantyú*-nak a hal úszóhólyagát. Ugyanis — gyerekek szokott mulatása — ha ráütünk vagy rátoppantunk a kivetett hólyagra, *elpattan*. A hal e részének nevéül némely vidéken a *pattan* synonymumából, a *pukkan* igéből származott *pukkantó*, *pukkantyú* járja. Jászberényben *puttyantó*-t mondanak: ott úgy *puttyantják* szét.

Van a halnak egy másik része, azt a kopácsi vén halász — mint Herman Ottó írja nagy könyvében — *koppintó*-nak mondta, Kuthy Lajos pedig *koppantyú*-nak írta. Mi ennek az etymológiája? Láttuk, hogy a *pattantó*, *pattantyú* stb. igenevek; nyilvánvaló tehát, hogy a *koppintó*, *koppantyú* is a *koppint* és *koppant* igeinek hasonló származéka. Az úszóhólyag azért kapta említett neveit, mert *pattan*, *pukkan*, *puttyan*; tehát *koppintó*-nak, *koppantyú*-nak azt a testrészt nevezhetik, a melyik *koppant*. Csakugyan, a hal szilványfedelékét nevezik így, a léleklő-szerv kemény fedőjét, a *kopoltyút*. Ez az a hely a kifogott heverő hal testén, a melyen meg lehet *koppintani*, *koppantani*.

A *kopoltyú*-t régi könyvekben *kopoltó*-nak találjuk, ma is még a nép ajkán némely tájt: *kopótó*. Első tekintetre föltűnhet a jelentésbeli azonosságon kívül az alaki hasonlóság is a *koppintó* \sim *koppantyú* meg a *kopoltó* \sim *kopoltyú* közt; látható, hogy végzetükben teljesen egyeznek. Ez egyezés kijelöli a továbbkutatás irányát. Keresniünk kell, hogy volt-e a *koppint* \sim *koppant* igehez jelentésben hasonló *kopolt* ige? A mi *kopogtat* igeünkkel eredeti jelentésben és gyökerében egyez a székelyföldi *kopocskál*; azt jelenti, hogy: ‚kopácsol‘, ‚kopogtat‘, ‚kalapál‘. Testvére a *kopocskol*. *Kopocskolja* Székelyföldön a harkály a fa oldalát, a gyermek a kanállal az asztalt vagy tányért, sőt a kovács is *kopocskol*. A moldvai csángóknál *kopocsolja* a madár az „asszú nádat“. Ez igeikhez csatlakozik a szintén székely *kopol*; jelentése: ‚üt‘, ‚ver‘, ‚kopácsol‘, ‚sulykol‘. Csikban mondják: ‚kopojja a fejemet‘, ‚kopojja a mákot‘ = kiveri a mákfejből a szemeket, Hogy a fejet *kopolják*, az világosan visszamutat az eredeti ‚kopogtat‘ jelentésre; hogy pedig a mákot *kopolják*, az megmagyarázza azt, hogy a *kopol* igéből a *-tat* képzővel alakult *kopoltat* Szatmár

vármegyei szó jelentése: ,csépeltet'. Íme, van *kopoltató* igeneviünk. Tudjuk arról a benne lévő *-tat* képzőről, hogy az az egyszerű *-t* műveltető képzőnek (*vesz-t*) megkettőződéséből támadt, mint a hogy megvan kettőztetve a tárgyrag ebben: *eztet*, *aztat*. A *kenderáztató* ma is még néhol *kenderáztó*; a méreg Tüladunán *étető*, de a székelyek közt még *étő*. A *gyóntató* a régi codexekben *gyóntó*, *ökörítató* pedig a régi oklevelekben *ökörító* — ezt a nevet viseli még ma is az a Szatmár vármegyei falu, mely a tavalyi tüzi veszedelem miatt oly gyászos hírré jutott. Mi lehetett tehát a *kopoltató*-nak is eredetibb alakja? Ezek tanúsága szerint: **kopoltó*. Eredetibb jelentését már láttuk. A mily okon nevezik tehát a hal szilványfedelékét a *koppint*, *koppant* igéből *koppintó*-nak, *koppantnyúnak*, épp oly okon nevezik a ,kopogtat' jelentésű régi **kopolt* igéből *kopoltó*-nak, *kopoltyú*-nak. A *koppintó*, *koppantnyú*, *kopoltyú* oly synonymumai a szilványfedeléknek, mint az úszó-hólyagnak a *pattantnyú*, *pukkantnyú*, *puttyantó*.

Volt szó a főnévvé lett igeneveknek a melléknéviéktől eltérő alakú fejlődéséről. Nyilvánul ez abban is, hogy az ily eredetű főnevek, mélyhanguak is, a képzőnek *-é* \sim *-í* \succ *-i* alakját is mutatják a régi nyelvben és a népnyelvben. *Pattantnyú* helyett olvashatunk a nyelvemlékekben *pattanté*-t is, *sarkantnyú* helyett *sorkanté*-t (*serkentő* mélyhangú párja), *sarkantnyús* helyett *sarkantís*-t. A *tapogató* háló Kalocsán *tapogaté*, a *fogantnyú* Dunántúl több helyén *fogaté*, *fogatí*, a *csikoltó* \sim *csikótyú*-nak sok változata közt ilyenek is vannak: *csikóté*, *csikuti*. Érthető tehát, hogy a *kopoltyú*-nak is előbukkan a régi nyelvből ily alakja: *kopolté* és a tájszólásokból: *kopétyé*, *kopuóti*. Az *-ó*, *-ő* képző helyén sokszor *-a*, *-e* alakot találunk. A *csurgó* helyett mond a nép *csurgá*-t is, egy szük száju korsó neve nemcsak *bugyogó*, hanem *bugyoga* is, van ételnév *szuszogó* és *szuszoga*, a *pörgetnyű* néhol *pörgete*. Ezek magyarázzák meg a szintén népnyelvi *kopóta*, *kopótya* alakot. A *kopétyé*, *kopétó*, *kopétyó*, *kopétyú* alakok — ilyenek is vannak a népnyelvben — az alapszónak a *kopol* alaktól eltérő változatát láttatják. Ennek magyarázata a következő. Mint a *kopocskol* mellett van *kopocskál*, úgy volt a *kopol* mellett *kopál*. Ez *-ál*, *-él* \sim *-íl* gyakorító képzőnek magashangú alakja az eredetibb. Egy *-él* \sim *-íl* képzőnek eredeti magashangúságát tartotta meg máig az *avúlt*-nak *avétt* \sim *avítt* (\simeq **avélt* \sim **avílt*) párja. Ennek módjára van az, hogy egy eredetibb **kopél* ígére mutat vissza a *kopétyé*, meg a többi hozzá hasonló.

A *kopoltyú* elnevezés tehát tősgyökeres magyar származás. Pedig mondták már rá azt is, hogy tót, azt is, hogy török. Hogy ez egyeztetések hibásak, hogy a szó alakja magyar eredetre vall, azt már Gombocz Zoltán megmondta, mikor sorra vette régi török jövevényszavainkat.

MÉSZÖLY GEDBON.

Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság története.

A XVIII. század utolsó s a XIX. század első évtizedeinek tudományos és közművelődési törekvései között alig van egy is, melyhez annyi szívóssággal, annyi következetességgel ragaszkodott volna a magyar nemzet, mint egy magyar tudós társaság felállításának eszméjéhez. Szinte egy félszázadon át le se került e kérdés közművelődésünk napirendjéről s alig volt e korban kiváló fia hazánkunk, ki akadémiái tervet ne dolgozott volna ki.* De e tervek között nemcsak irodalomtörténeti, hanem főképpen nyelv-tudományi szempontból legérdekesebb az erdélyi magyar nyelvűvelő társaságnak szereplése. Harmincz esztendeig buzgólkodnak felállítására s fentartására körül tudományunk s irodalmunk buzgó munkásai s pártfogói, lelkesedéssel s ha kell még cselfogásokkal is igyekeznek kedves tervüket megvalósítani, föllármázzák az irodalom összes barátait s kijátszszák a bécsi megsemmisítő törekvéseket. De végre is az erőszaknak engedni kellett. Ám e harmincz esztendő annyi érdekes fejleményt mutat, hogy tán nem végeztünk felesleges munkát, midőn e társasági idea — igaz, hogy egy évszázad mulva való — megvalósulásának színhelyén elmondjuk történetét ama régi társaságnak, mely harmincz esztendeig alakult s véglegesen

* A magyar akadémiái törekvések történetét *Döbrentei Gábor* állítja össze legelőször s legtanulságosabban. L. A Magyar Tudós Társaság évkönyvei. I. kötet, Pest, 1833. Sajátságos, hogy *Döbrentei Gábor saját* korábbi akadémiái törekvéseivel meglehetősen mostohán bánik, csak éppen hogy érinti őket. Ismeretes dolog, hogy ő volt a nevezetes soproni társaságnak titkára, könyvtárosa; a Múzeumban őrzik szép ifjúkori levelét, melyet *Révaihoz* intézett társasága érdekében s melyben Révait, „Első Rendbéli Levelező Társnak“ hívják meg. 1804, Bójt-elő Hava 11. (L. Múzeum, 2225 Quart. I. at.)

sohasem alakult meg, de a melynek története mégis fontos adalék a magyar nyelvtudományi törekvések történetéhez.*

I.

A társaság története két korszakból áll: Az elsőben lelke, titkára *Aranka György* volt. Már 1785-ben meg akarta valósítani Erdélyben Batthyány Ignác gróf erdélyi püspök az akadémia eszméjét. De e törekvést siker nem koronázza. „1791-ben — írja Morvay Győző gróf Fekete János életrajzában (M. Tört. Életrajzok 19 : 2—3 füzet, hol különben a társaság történetét is összefoglalja röviden, 202—206. l.; szintén vázolja a társaság működését Bodor Aladár: *Döbrentei Gábor erdélyi szereplése*, Budapest, 1907.) — Aranka György kapta fel az eszmét“. Ez az Aranka tipikus alakja volt korának. Agilis ember, ki minden új eszmét szeretettel, lelkesedéssel karol fel, rajongó híve kora reform-törekvéseinek, de épp oly rajongó híve mindennek, a mi magyar. Nyelvtudomány, történelem, költészet — neki mindegy. Szolgálatába áll mindennek, mi életfelfogásával egyezik** s mohó lelkesedéssel fog hozzá egy nyelv-művelő társaság megalapításához is.

E törekvésének ismertetéséhez elég megbízható forrásaink vannak. 1791 január 29-én imprimálják „*Egy erdélyi magyar nyelv-művelő Társaság fel-állításáról való Rajzolat az haza felséges rendeihez, Kolozsvárott*“ cz. 1791. január 2-án kelt röpiratát, melyet neve aláírásával adott ki. (Röviden ismerteti Gyulai Ágost, Nyr. 28 : 181,

* Társaságunk történetét először *Jakab Elek* állítá össze a Figyelőben. „Aranka György és az erdélyi nyelv-művelő és kézirat-kiadó társaság“ Figyelő, 16. kötet, 1884. Vö. már előbb *Szilágyi Sándor*: Okmányok az erdélyi tudós társasági igyekezetek tört. Magy. Tört. Tár 1861. Jakab Elek jeles munkájának megjelenése óta azonban sokkal tisztábban látjuk e társaság működését; kiadtak sok rávonatkozó levelet. Mi azonkívül felhasználhattuk *Döbrentei Gábor*-nak a Magyar Tudományos Akadémia kézirat-tárában levő kézirat-csomóját *Erdélyi magyar nyelv-művelő társaság felébresztése körül volt iratok*, D G. és több kiadott és kiadatlan levelet. Megjegyezzük még, hogy a tárgyalás egységének megőrzése céljából az Arankát megelőző, amúgy is meddő erdélyi kísérletezéseket ezúttal figyelmen kívül hagyjuk.

** Erdélyben egyidőben nagy volt a becsülete, de később komolyan csak kevesen tisztelték. Ismeretes *gróf Bethlen Elek* tréfája: „Aranka pediglen erőlködék vala ; Aranka pediglen poeta nem vala“. *Gróf Teleki József* meg azt írta róla: „Ha mind oly illendően, amint szépen szólnál | Akkor nem Aranka, hanem Arany volnál“. *Kazinczy* sem nagyon rokonszenvezett vele szíve mélyén, bár sok barátságos levelet váltottak. Erdélyi Leveleiben azt írja róla: „Tovább élt . . . mint neki kell vala 's az is baj“. (111. lap.) Ezek bizonynal a kortársak igazságtalanságával ítélnek meg Aranka önzetlen törekvéseit. Viszont *Kis János* Arankát „erdélyi Phoebus“-nak nevezi.

nézete, hogy „becses a magyar nyelvtudomány történetére nézve.“) E rajzolat szerint szükség van egy ilyen nyelvművelő társaságra több okból. Magyarország egyes vidékei között nagy a beszédbeli különbség. „Egy honnyából ki nem járt Székellyt, Vármegyebélt, Tiszamellyékit és Dunán túl való Magyar, könnyen meg-lehet tsak Nyelvéről-is esmérni“. E különbséget fejlesztette az idegenekkel való érintkezés s különösen a nagy német hatás. A magyar stílus nagyon megromlott. „Az újabb Magyar könyvek . . . egy néhány igen érdemes munkákat ki-vévén, aunyira nem kedveltetik és olvas-tattják magokat: hogy mintha fát váгна az ember, úgy meg-ke-l magát erőltetni és megizzad belé, ha végig akarja olvasni . . . Az Irók tellyességgel nem esmérétesek a' Nyelv természetével“. De másrésről a magyar közművelődés szempontjából olyan a helyzet, „mint mikor a' setét kamarába egy lyukatskán eresztetik-bé a' világ: a' hová süt a' bé-botsátott sugár: ott világ van; másutt setétség“. Könyvtárakat kell felállítani, múzeumokat. Össze kell gyűjteni az egyes mesterségek műnyelvi kifejezéseit, de óva int a nyelvjúitástól (17. l.), mert a nyelv művelése kényes munka. „Innen vagynak azok az idéetlen és szenvedhetetlen ujj szók, mint meg annyi Afrikai csudák; mellyekkel némelylek, igen sietett és éretlen buzgóságból tiszta nyelvünket meg-kezdették fertéztetni: Ezekről az Égek őriz-zék édes nyelvünket“. Így hát a társaság fölállításának két czélja volna: a nemzeti nyelv helyes szempontú művelése és a nemzet fölvilágosítása. A nyelv művelésére ajánlja, hogy készíteni kell egy „Magyar Grammatikát“, egy „Magyar szó-tár“-t, olyanfélét, mint az Adelungé, „melly a' közönségesen egy értelembé vétetni szokott, de valósággal különböző szók között való különbséget elő adgya,“ de benne vannak a tájszavak, a szólások is. Ajánlja a mérsékelt újítást. Inkább a jó idegent kell megtartani, mint a rossz újat. Még a *stibli*-t is megtartandónak véli. Ki kell adni az összes magyar művekről egy amolyan Catalogue Raisonné-t („Értelmes Lajstrom“); föl kell állítani egy könyvtárat, mely külföldi ujságokat, sőt „Hóna-pos írások“-at is tartson. Alakítani kell egy Olvasó Társaságot, kiadni egy lexicont. Majd a felállítandó társaság szervezeti tervét adja elő s kész „mig más mód elő akad“, kevés fizetésének tized részit három esztendeig fel-ajánlani, „Tégye más is azt az áldozatot . . .!“

Aranka György e röpiratát megküldötte az országgyűlés tag-jainak, s az irodalom egyéb barátainak. Az 1791. országgyűlés márczsius 8-i ülésében került a dolog először szóba. Április 15-én bizott-ságot küldenek ki a különben helyeselt terv megfontolására és kidolgozására. Július 20-án a terv „felolvasatása után megállít-tatott“. (Jakab Elek idézi az Országgyűlési jegyzőkönyv 574. lap-járól.) De minthogy a Társaságot legfelsőbb helyen nem erősítették meg, Aranka egy újabb röpiratot ad ki: *A' magyar nyelv művelő*

Társaságról. Újjabb elmélkedés címmel. Ezt szintén Kolozsvárott imprimálták 1791 augusztus 1-én, kelt Kisasszony-havának 1. napján. Ez is az országgyűlés tagjaihoz van intézve. Kifejti az alapítandó társaság elképzelhető anyagi forrásait. Majd újra kifejti érzéleit. Hangsúlyozza a magyar nyelv általánossá tételének nagy szükségességét. Nyelvtant, lexicont, idegen nyelvű magyar grammatikákat kell kiadni. Magyar iskolákat kell felállítani ott, a hol csak német iskolák vannak. A tudományt magyarul kell ápolni, a törvényhatósági nyelv is magyar legyen. Tájszavakat gyűjtsünk, fejtsük ki a „két Haza“ nyelvének különbségeit. Közli a nyelv bővítésének szabályait, az ismeretek terjesztésének eszközeit stb. Magyar írók munkáit le kell fordítani idegen nyelvre, stb. stb. Beszámol arról, hogy B. Nalácz József, gróf Teleki Sámuel, Rettégi úr stb. jóvoltából már körülbelül évi 1071 Rfvt áll rendelkezésre 10 évig.

Be sem várva a bécsi döntést, a társaság, mint *Magyar Nyelv-művelő Ut készítő Társaság*, vagy *Próba Társaság* megkezdte ideiglenes működését. De Aranka még egy harmadik felszólítást is küldött szét az országban, mely az Ut készítő Társaságba való belépésre buzdított. Egy ilyen felszólítást Aranka 1794. kisasszony havának 1. napján Révainak is megküldött. A nyomtatott felszólításhoz Aranka hozzáírja a megszólítást, a dátumot s a végén „Becses válaszsát atyafiságos bizodalommal elvárjuk.“ A felszólítás az ismert sokoldalú tervezetet közli s ebből tudjuk meg, hogy a tagsági díj „öt német forint,“ melyet vagy „Maros-Vásárhelyre Aranka Györgynek, vagy Ábel Károlynak, vagy Kolozsvárra Cserei Farkasnak vagy Fekete Ferencznek“ kell küldeni. Író-tudós emberek tagokká válnak egy-egy munkájuk vagy kéziratuk beküldése által. Révai tudunkra semmi részt sem vett a társaság működésében, hiszen ő maga is egy más akadémiai tervezetnek volt lelkes híve.*

A *Próba Társaság* 1793 decz. 3-án kezdé működését. Harmadik ülése volt az igazi alakuló ülés, melyen megjelent gróf Bánffy György az erdélyi gubernator, a kit valószínűleg maga Aranka György üdvözölt a Társaság nevében. E beszéd, mely névtelenül később megjelent a Magyar Nyelv-Művelő Társaság Munkáinak első darabjában, nálunk talán az első magyar titkári jelentés, mely már irodalmi társaságban hangzott el. A szóló rendkívül alázatos, udvariassági fordulatoktól keresett stílusban adja elő a társaságnak „1791-ben történt megfogantatását.“ Voltaképen két társaságot akartak alapítani: „a kéz Írások Társaságát s a Nyelv-művelőt“. Az előbbi

* A társaság kiadott kötetében meg van említve „Révai Miklós Úr“ tervezete, mely „munkában, de még függőben vagyon“. „Uri és nagy Gondolat!“ teszi hozzá ugyanaz a forrás (l. A' nyelv-művelő társaság munkáinak első darabja, 14. l.).

1792-ben „szerencsésen formáltaték“. Az utóbbi még a „jövendő setét paplannyával bé vagyon borítottva“. Üdvözlő beszéde végén már mint egy gyakorlott gyűlési szónok kéri az elnököt működésének megkezdésére.

De hogyan fogadták a társaságot a magyar írók? E kérdésre az újabban napvilágot látott s még kéziratban heverő levelek elég világos feleletet adnak. *Kazinczy* 1791 április 8-án ezt írja Arankának: „A' te Planumodat örömmel olvastam, de valamely jó lelkű Vendégem el-lopta 's már most alig emlékezem reá, mi van benne“. Aztán nyelvi kérdésekről vitatkozik Arankáékkal. De a sima *Kazinczy* nem menekülhet az ítélkezés neki bizonynyal kellemetlen munkájától. Aranka megküldi neki a harmadik felszólítást is; valószínűleg erről szól a kemény bírálat, melyet *Kazinczy* 1794 május 2-án írt meg Aranka Györgynek. Azt mondja e levélben: „A kiszegzett tárgy, cél és pálya igen szép. A recenzióknak igen örülök...“ De már előbb részletes bírálatot mond a felszólítás stylusáról. Hibáztatja magyarságát, keményen ostromozza helyesírását s többek közt azt mondja: „Egy szóval, édes Barátom, sokat adnék érte, ha ez a levél még ki nem nyomtatott, el nem küldetett volna. Ily csuf hibák igen kirívnak egy oly Társaság tagjainak pennájokból, a' mely nyelvet akar művelni.“ Ugyanilyen módon ír május 11-én *Kis János*nak. „Megírtam Arankának“ — mondja e levelében — „ítéletemet s kérttem, hogy vagy ne dicsekedjenek Nyelvműveléssel, vagy tanuljanak grammatikát, és orthographiát.“

Bartzafulvi Szabó Dávid 1793 február 13-án ajánlkozik Arankának munkára (vö. *Nagyszigethi Kálmán* közlését, *Nyr.* 24 : 381. B. Sz. D. levele Arankához). Új szavakkal akar kedveskedni, melyek nála „készen“ vannak s „ha hogy parantsolni méltóztatánd Nagyságod, nem fogom elmulatni“. *Baróti Szabó Dávid*nak 1799 Szentgyörgyhava 16. napján Arankához írott leveléből megtudjuk, hogy *Szabó Arankának* tiszteletére verset is írt. (Vö. *Irodalmi Kiadatlanok Gyűjteménye*. I. alább.) De kétségtelen, hogy Arankának is, s a Társaságnak is egyik leglelkesebb híve *gróf Fekete János* volt, ki mindaddig, míg a Társaságot Aranka vezeti, állandóan segíti azt, pénzzel és kézirattal (I. Arankának a grófhhoz intézett leveleit, *M. Nem. Múzeum* kéziratárában.). Így Aranka értesíti *gróf Fekete Jánost*, hogy 1798 május 17-én a társaság ülésén bemutatták a grófnak Gyűjteményes Munkáit. Aranka őt „Pártfogó és Segítő Tag“-nak nevezi s a levelet „a' Társaság nevébenn“ „mint *Rendes Titoknak*“ írja alá. 1798 Bójtmás Havának 21. napján — mint a hogy arról Aranka Feketét értesíti — a társaság ülést tartott s azon a grófnak egy verses fordítását mutatták be, sőt azt is elhatározták, hogy le is másoltatják. 1799 decz. 3-án Aranka arról értesíti *Fekete grófort*, hogy a kormányzó betegeskedése miatt a társaság nem tarthat ülést.

Voltaképen minden nevesebb magyar író örömmel üdvözölte a társaság megalakulását. *Kis János* 1797 aug 4-én, Nagy-Barátin kelt levelében ezt írja Arankának:* „Az erdélyi tudós Társaságba való felvételt úgy érzem, mint különös megtiszteltetésemet“. Buzgó közreműködést ígér, de részletes tervet kér a társaság működéséről.** Minden levelében megemlíti a társaságot, ám az 1798 nov. 6-án keltben hozzá teszi: „De keveset lehet e részben reményleni“.** 1799 április 30-án verset küld a társaságnak.

Csokonai Vitéz Mihály boldogan üdvözli a társaságot 1798 aug. 4-én. Áradozó hangon ír a „magyar Helvetia“ lakóiról. Elküldi kéziratban levő munkáinak listáját. „Valahára talán lehet szerencsém az én szerencsémét összeszedni s elkezdeni azt a hazafui iparkodásomat, amely nem magyar szívem, hanem az időknek szomorú környüállásai miatt csüggedett el.“ (Id. Gyűjt. 63. l.) *Verseghy Ferencz* 1794 Szentmihály hava 18. napján üdvözli a társaságot s *Analysis Linguae Hungaricae* cz. latin művét igéri beküldeni s még ugyanez évben elküldi ezenkívül *Az emberi nemzetről* cz. értekezését. (Id. Gyűjt., utal e levélre Császár Elemér, Verseghy F. él. és műv. 119. l.) *Budai Eszaiás* 1798 szept. 29-én azt igéri, hogy régi dolgokat küld majd a társaságnak, ha rendbe hozta az egész „könyvtárat“. Többször levelet váltottak a társasággal *Pajor* és *Kármán* is, az *Urania* kiadói. Különösen érdekes az 1795 Bőjtmás hava 1-én kelt levél, mely Kármánék nyelvi álláspontját részletezi.

Úgy látszik 1801 január 11-én jöttek össze utoljára. Az 1798 decz. 3-án tartott első alakuló ülés óta — mint *Jakab Elek*, ki átvette a társaságnak Kolozsvárott őrzött jegyzőkönyveit, egybeállítá, (id. mű) — 51 ülést tartott a Próba-Társaság. Rengeteg sok kézirat állt rendelkezésére. Megalakultak már egyes szakosztályai is. A nyelvészeti szakosztály tagjai voltak: *Gyarmathi Sámuel*, *Földi János*, *Édes Gergely*, *Beregszászi Nagy Pál*. Dr. *Lukinich Imre* közléséből tudjuk (Irod. tört. közl. 17 : 493—499), hogy egyik elszámolás szerint 1845 Rhenus forint jött össze, s ebből csak 542 Rhforintot költöttek el. Gróf *Bethlen Gergely* följegyzése szerint 1802 márczius 3-án 1202 Rhfrt volt a társaság vagyona.

(Folytatjuk.)

RUBINYI MÓZES.

* Vö. *Irodalmi Kiadatlanok Gyűjteménye*. Kézirat a M. T. Akadémia könyvtárában. (M. Irod. Levelezés. 146 sz.) *Vass József* másolta. *Toldy Ferencz* kérésére, Kolozsvárott „Az Augias óljánál nem rendezettebb s közel kétszáz ivre terjedő társasági lomtár“ átvizsgálása után.

** E levélre Aranka válaszol is (id. Gyűjt. 61.). Válaszában Aranka többek közt *Schediusra* panaszkodik, hogy ez a társaság pesti dolgait hanyagul látja el.

*** Id. gyűjtemény. 57. l.

Bába, baba, báb.

II.

Bába szavunk, mint már említettem, szláv eredetű. Minthogy országsherte közkeletű szó, s már codexirodalmunkban is előfordul, okvetetlenül szláv jövevényszavaink legrégibb rétegéhez kell tartoznia. Szláv jövevényszavainknak e csoportjáról Asbóth tudvalevőleg azt tanítja, hogy olyan (ma már kihalt) bolgár-féle szláv nyelvből való, melyben a szláv *a* hang hosszú volt. E szerint tehát a mai *m. bába* és *baba* alakok közül az előbbi volna az eredetibb. De akkor hogyan keletkezett volna belőle a *baba* alak? Igaz, hogy Asbóth fölteszi, hogy ilyen bolgár-féle eredetű *á* meg is rövidülhet, a magyarban (vö. NyK. XXX. 221), de szerinte is csak hangsúlytalan helyzetben. Még ha tehát elfogadható volna is Asbóth hypothesise az *á* eredetiségéről és megrövidülhetéséről, akkor se lehetne vele megmagyarázni a *bába* hangsúlyos helyzetű hosszú *á*-jának megrövidülését. Más magyarázatot kell tehát keresnünk.

Én először is azt hiszem, hogy az a föltevés, hogy régibb szláv jövevényszavaink hosszú *á* hangja már az illető bolgáros szláv nyelvjárásban is megvolt, tarthatatlan. Ezt már Melich is tagadta, s ő az ilyen jövevényszavak hosszú *á*-ját részben a magyar hangsúly hatásából magyarázza, részben pedig más (nem bolgár) szláv nyelvekből való származás jelének tekinti. (Vö. NyK. XXXIX. 35.) Hogy első szótagbeli *á* némely esetben a magyar hangsúly hatásának eredménye lehet, azt talán megengedném, bár ez a föltevés az én véleményem szerint sokkal bizonytalanabb, mint a milyenek első pillanatban tetszik. Hogy más esetekben valamely quantitást ismerő szláv nyelvből, első sorban persze szerb-horv.-szlov.-ból való, azt nagyon szívesen megengedem, bár nem egyszer még ezzel sem fogunk czélt érni. De mi lesz más nyelvekből való, pl. török jövevényszavaink *á* hangjaival, melyek okvetetlenül magában a magyarban fejlődtek?

Úgy látom, hogy szláv jövevényszavaink *á* hangjának kérdése is azok közül való, melyeket csak szűk körükből kiemelve lehet majd kielégítően megoldani. Tágasabb szempontból vizsgálva a dolgot pedig, úgy tetszik, hogy szláv jövevényszavaink *á* hangjának kér-

dése csak egy része annak a nagy kérdésnek, hogy mi lett a magyar nyelv régi *á* hangjából? Erre vonatkozó kutatásaim még nincsenek ugyan teljesen befejezve, de már most is világos előttem az a főszabály, hogy: régi magyar *á* állandóan zárt szótagban *á*-vá, állandóan nyílt szótagban pedig *a*-vá változott; *á* hangú szótagot közvetlenül megelőző *á* azonban (eredetileg valószínűleg csak nyelvjárási sajátásként jelentkező asszimiláció következtében) gyakran *á*-vá vagy *ë*-vé (s ezen át néha *i*-vé, *é*-vé) is változott.*

Mostani célunkhoz képest e szabálynak csak utolsó pontját akarom néhány példával megvilágítani. Kiindulópontul pedig legalkalmasabbnak a *vasárnap* példája kínálkozik, mert megfigyelhetjük rajta a hangfejlődésnek összes irányait.

Ell a szó valamely árja nyelvből került hozzánk s okvetetlenül föl kell tennünk, hogy legalább is első magánhangzója rövid *á* volt. Régi m. **vasár*-nap vagy **vásár*-nap alakjából már most teljesen szabályszerű fejlődés a köznyelvévé vált mai *vasár*-nap alak, ellenben az *á*-nak a megelőző *á*-ra gyakorolt asszimiláló hatása következtében keletkeztek véleményem szerint amarkt jelentésű mai *vásár* és a sonntag jelentésű nyelvjárási *vasár*-nap és *vésár*-nap alakok. (A szintén meglehetősen gyakori *vosár*-nap alak úgy látszik már *vasár*-napból való.) Más ilyen (*á* előtti) *a*-val és *á*-val való párhuzamos alakok (minket ezúttal t. i. csak ezek érdekelnek):

agár: windhund \sim *ágár*: sovány (MTsz., MNy. III. 23; a jelentésre nézve vö. „sovány, mint az agár”), *akácza* és *ákácza*, *banya*: sárral tapasztott parasztkemencze \sim *bánya*: fazekaskemencze (MTsz. és MNy. III. 429; e helyen az előbbi népetimológiának van magyarázva), *braha* \sim *bráha*: silány pálinka, pálinka-seprő (MTsz., Nyr. XXX. 244, 295), *czabár* \sim *czábár*: helytelen magaviseletű, vásott (MTsz.; \leftarrow ném. ? vö. Mel. Orstn.), *czapa* \sim *czápa*: corium punctis asperata (NySz., OklSz.; vö. Nyr. XIV. 1. s köv. l.), *csaba*: csámpás \sim *csába*: bárgyú, félkegyelmű (MTsz.), *darál* \sim *tárál* (u. o.), *halánk* \sim *hálánk*: gyenge (u. o.), *harántékos*, *harántos* \sim *hárántékos*, *hárántos* (u. o.), *kacsa* \sim *kácsa* (\leftarrow tót *kača*, Mikl. Slav. El.), *kalaha* \sim *kaláha*, *kláha*: kalász szálkája (MTsz.), *kalada* \sim *kaláta*: kaloda (NySz., OklSz., MTsz.), *karál* \sim *kárál*: sajátóságos hangon énekel (a tojó v. enni kérést, MTsz.), *karatyol* \sim *karátyál*: fecseg (u. o.), *nasánkodik* \sim *násánkodik*: nyulánkoskodik (u. o.), *naszád* \sim *nászád* (NySz.), *racsál* \sim *rácsál*: fecseg, darál, csácsog (MTsz.; \leftarrow ném. *ratschen*), *szahán* \sim *száhán*: tepszi (u. o.; \leftarrow szerb *sahan*), *tajbász* \sim *tújbász*: ügyetlen, élheterlen (u. o.), *tarogat*: fenyeget az öklével, *le-tarogat*: lehord \sim *rá-tárász*

* Hosszú *á* előtti helyzetben ilyen *á*-nak ma sokszor *o* is megfelel, de ez az esetek legtöbbszörében valószínűleg későbbi *a* \rightarrow *o* változás útján keletkezett.

kodik: ráförmed, rátámad, *vasár*: fekete szurok \sim *fül-vásár*: fülzsír, fűlsár (u. o.), *zsaba* \sim *zsába*.*

Hogy ilyen esetekben csakugyan megelőző rövid *á*-ból magyarázható a hosszú *á*, azt kétségtelenül bizonyíthatják a köznyelvi *maláta* és *saláta* szavaknak Kisküküllőmegyéből közölt *málíta* és *sáláta* változatai (MTsz.); azon a tájékon ugyanis mindig *á* — *á* (*ápám*, *ányám*, *kápál*, *kászál* stb.) a törvényszerű hangviszony, *máláta*, *sáláta* tehát csakis korábbi *málíta*, *sáláta* ejtésből fejlődhetett.

A köznyelvi *maláta* alakkal szemben van nyelvjárási *malota* alak is, s én azt hiszem, hogy az itt jelentkező *á* \sim *o* megfelelést szintén korábbi *á* és *a* hangú dublettekre kell visszavinni. Jól tudom ugyan, hogy Asbóth ilyen esetekben is a hosszú *á*-t tartja eredetibbnek, s azt teszi föl, hogy ez az eredetibb *á* hangsúlytalan helyzete miatt előbb *a*-vá rövidült, majd *o*-vá változott, sőt néha még egészen el is tünt (NyK. XXVI. 335, XXX. 221, Nyr. XXXII. 267), csakhogy ez a magyarázat kétféle nehézségbe is ütközik. Az egyik az, hogy a magyar hangtörténetben (e néhány kérdéses fejlődésű szláv szón kívül) semmivel sem igazolhatnók a hangsúlytalan *á*-nak *a* (\succ *o*)-vá rövidülését, majd meg eltűnését, a másik pedig az, hogy nem csak hangsúlytalan, hanem — mint a felsorolt példa legtöbbször — hangsúlyos helyzetben is előfordul ez az *á* \sim *a* váltakozás, ilyen esetekben pedig egyenesen lehetetlenség a hosszú *á*-t tartani eredetibbnek. Az én véleményem szerint mind e nehézségeket csak úgy kerülhetjük el, ha a *malota*, *palota*, *kaloda*-féle esetekben is *á* hangból indulunk ki, melyből (állandóan nyílt szótagban) hangtörvényszerűleg *a* (s ebből később *o*), a ragos alakokban rákövetkező hosszú *á* asszimiláló hatása következtében azonban sokszor *á* is lett. Pl. a m. *kaloda* szó hangtörténetét ilyennek látom: sz. *klada* (vö. szerb *klāda*) \succ m. **klādā*, **kālādā*, ebből szabályszerűen *kalada* (NySz., OklSz.), majd ebből később *kaloda*. A régi m. **klādā*-nak **klādāt*, **klādāban*-féle ragos alakjaiból azonban egyik-másik nyelvjárásban **klādāt*, **klādāban* alakok is fejlődtek, melyeknek hosszú *á*-ja belső analogia útján az alanyesetbe is behatolt. Innen van, hogy ma (*kaladaból* való) *kaloda* és (**kaladaból* való) *kaláta* alakok élnek egymás mellett. (Vö. MTsz.)

Mindezek után visszatérhetünk megint a *bába* és *baba* hangtani viszonyának kérdésére. Az imént felsorolt 23 példa alapján én a közöttük levő viszonyt szintén ilyennek magyarázom. Vagyis azt hiszem, hogy a szláv *baba* (vö. szerb *bāba*) a magyarban is eleinte (bármelyik jelentéssel kapcsolatban) **bābā*-nak hangzott, s hogy e **bābā* alanyesetből szabályos hangváltozás útján *baba* fejlődött, a

* Az ilyen *bánya*, *kácsa*, *kaláta*, *zsába*-féle alanyeseteket természetesen a *bányát*, *kácsák*, *kalátában*, *zsábám*-féle ragos alakokból való elvonásoknak tartom.

**bábát*, **bábák*-féle ragos alakokból pedig az *á* hátraható asszimiláló hatása következtében *bábát*, *bábák* stb.

Újonnan föllépő hangtörvények nyomában keletkező ilyen nom. *baba* ~ acc. *bábát*-féle paradigmaticus alternatio a legtöbb nyelvben csakhamar ismét el szokott tűnni kiegyenlítődéskövetkeztében, még pedig legtöbbször olyan módon, hogy (a szerint, hogy mely alakok fordulnak elő túlnyomó gyakorisággal az élő beszédben) vagy a casus rectusnak, vagy a casus obliquusoknak hangtörvényileg szabályos alakja érvényesül végig az egész ragozáson, s akkor a másik alak teljesen kivész a nyelvből, vagy legfőljebb csak a nyelvjárások szűkebb körében él tovább. A *baba* és *bába* esete azonban azon ritkábbak közé tartozik, mikor mind a casus rectusnak, mind a casus obliquusnak típusa érvényesül végig a ragozáson, sőt a két, most már külön alakú és ragozású szó megmarad egymás mellett a köznyelvben is. Ez azonban a dolog természeténél fogva csak akkor szokott megtörténni, ha a hangalaki megoszlás jelentésmegoszlással jár együtt. A mi esetünkben is ilyen a Wundt rendszere szerinti korrelatív változással van dolgunk. A kérdés tehát most már csak az, hogy mi az oka annak, hogy bizonyos koron túl a vénasszony jelentés és a belőle fejlődött további jelentések csakis a *bába* alakhoz fűződtek, a *puppe* jelentés és a belőle fejlődött további jelentések pedig csakis a *baba* alakhoz? Mért történt a megoszlás éppen így és mért nem megfordítva?

Az ilyen kérdésre ugyan csak a legritkább esetben lehet kielégítő feleletet adni, de a mi esetünk olyan kedvező, hogy itt szinte teljes határozottsággal lehet rámutatni az okra, a mely a jelentésmegoszlást éppen ilyen irányba terelte. A *puppe*, kis gyermek stb. jelentések az én véleményem szerint azért fűződtek a casus rectus típusából származó *bába* alakhoz, mert a beszélni még nem tudó kis gyermekhez igen gyakran fordulunk ilyen vocativussal: *baba! baba!* s ha megbarátkoztatjuk első játékbabájával, akkor is legtöbbször a ragtalan alakot használjuk, pl. megmutatjuk neki s azt mondjuk: *né baba! baba!* A vénasszony, *hebamme* stb. jelentések viszont azért fűződtek a casus obliquusok típusából származó *bába* alakhoz, mert ilyen jelentéssel csak igen ritkán használjuk vocativusi módra vagy alanyesetként, de annál gyakrabban a különféle ragos alakokban. Emitt tehát a gyakoribb ragos alakokban keletkezett *á* hatolt be az alanyesetbe is, amott pedig a gyakoribb alanyesetben keletkezett *a* hatolt be a ragos alakokba is.*

* A szerető jelentésű *baba* szót legeslegtöbbször birt. személyragokkal használjuk ugyan (*babám*, *babád*, *babája*), de ez a jelentés csak akkor (aránylag újabb korban) fejlődött a kis gyermek jelentésből, mikor ez már a *baba* hangalakhoz csatlakozott volt.

Korrelatív jelentésváltozásoknál egy bizonyos jelentésnek és egy bizonyos hangalaknak társulását, a mint ezt számos példán megfigyelhetjük, hosszabb-rövidebb ideig tartó ingadozó nyelvhasználat szokta megelőzni. Minthogy nálunk régen ugyanegy betűvel jelölték az *á* és *a* hangokat, azért nyelvemlékeinkből nem tudjuk kimutatni ez ingadozást, de hogy ebben az esetben is megvolt, azt onnan látjuk, hogy a sütőkemenczét megvilágító fáklya-féle jelentés a *puppe* jelentésből származik, de mégis a *bába* hangalakhoz csatlakozott. Nyilván szintén csak azért, mert ezt az eszközt is ritkán nevezik meg alanyesettel, de annál gyakrabban van szó kenyérsütésről, hogy most csinálják, meggyújtják, eloltják, beteszik a kemenczébe, vagy kiveszik belőle a — *bábát*. Hogy a *puppe* jelentés valamikor nemcsak a *baba*, hanem a *bába* alakkal is társulhatott, azt különben még a mai *bábu* mellékalak is bizonyíthatja. *Báb* és *bábu*-féle alakpárok tudtommal nincsenek, de *liba* ~ *libu*, *kutya* ~ *kutyu*, *suba* ~ *subu*, *Pësta* ~ *Pëstu*, *Pila* (Ilona) ~ *Pilu*, *anya* ~ *anyu-ka*, *apa* ~ *apu-ka*, *czicza* ~ *cziczu-ka*, *Erzsi* ~ *Erzsu*, *Misi* ~ *Misu*, *Miklós* ~ *Miku-ka*-félék vannak (vö. TMNy. 560 és Nyr. XXXVI. 452), a *puppe* jelentésű mai *bábu* alakból tehát joggal vissza lehet következtetni egy ugyanilyen jelentésű egykori *bába* alakra. (A szintén járatos *buba* mellékalak már csak a *baba* alakból keletkezhetett a gyermekek ajkán.)

III.

Áttérhetünk most már a vizsgálatunk tárgyát tevő szócsoport harmadik tagjának, a *báb* szónak tárgyalására.

Szarvas Gábor említett kis cikkében (Nyr. XVI. 162) ezt is a *bába* családjához számítja, de ez esetben sem tér ki a két szó alaki különbségének vizsgálatára. Egyrészt ez az alakbeli eltérés, másrészt az a körülmény, hogy a szláv nyelvekből oda is behatolt szó a németben (*babe*) backwerk-et is jelent, indíthatta Melich Jánost annak idején arra, hogy *báb* szavunkat német jövevénynek tartsa. Ortsu. u. Lehnw. cz. munkájában t. i. azt mondja, hogy a németből való származásának bizonyítéka „sowohl die bedeutung, wie auch die Lautform“.

Abban csakugyan igaza van Melichnek, hogy egy feln. *babe* alaknak a baj-osztr. nyelvjárásban **bāb* felelhetne meg, a miből kifogástalanul meg lehetne magyarázni a mi *báb* szavunk hangalakját, de egyes jelentéstanai mozzanatok nem hogy megerősítenék, hanem az én véleményem szerint éppen lehetetlenné teszik a németből való származtatást.

Föltűnő már mindjárt az a körülmény, hogy a ném. *babe* csakis backwerk-et jelent, holott ezzel szemben a magyarban a jelenté-

seknek egész hosszú sora fűződik a *báb* szóhoz. Már magában a mai köznyelvben is négy jelentése van: 1. marionette (vö. *bábszínház*, *bábjátékos* Mad., Ha férfi vagy, légy férfi s ne hitvány, gyöngé *báb*. Pet.); 2. kegel (a kugli- v. biliárdjátéknál); 3. pfefferkuchen. lebzeltén (vö. *mézesbáb*, *reszelő báb* NyK. XXIII. 309, *mézesbábos*); 4. rovarok középső fejlődési folyamata (pl. hernyó *bábja*). Ezekhez járul aztán még egy sereg jelentés a nép nyelvéből és a régiségből. Ilyenek: 5. kép [= szobor?]; 6. egy csomó fonatlan szösz; 7. a sütőkemence belsejének megvilágítására szolgáló eszköz; 8. a szövőszéknek valamely része (MTsz.); 9. kapufélfa; 10. hosszúkas tekeres (vö. egy *báb* czérna); 11. a szem pupillája (CzF.); 12. madárijesztő; 13. asztag, boglya tetején hegyes karóba húzott szalmatekeres (Nyr. XXI. 523); 14. játékbaba, puppe; 15. *bábocska*: infantulus, kindehen (NySz.); 16. kúpalakba rakott gabonakéve (Pall. Lex.). Nem csekély fontosságú végül, hogy 17. *báboskodik* a régi magyar nyelvben (NySz.) azt jelentette, hogy: boszorkánymesterséget folytat. Ez t. i. okvetetlenül azt bizonyítja, hogy a *báb* szónak valamikor boszorkány jelentése is volt.

Föltűnő másodszer az a körülmény, hogy a ném. *babe* jelent ugyan valamely süteményfajt, csak hogy ez Grimm szerint: „ein topfkuchen, scherbenkuchen, napfkuchen“; azt a speciális süteményfajt azonban, melyet a mi *mézesbábosaink* vásári sátraikban árúsítanak, azt nem nevezik németül sehol sem *babe*-nak, hanem minde miatt *pfefferkuchennak*, *lebkuchennak* vagy *lebzelténnek*.

Legnagyobb akadály a németből való származtatásnak az, hogy a m. *bábnak* magyar jelentései között több olyan van, melyet semmiképen sem lehet, még a legfinomabb pszichológiai magyarázattal sem, a *báb* szónak a magyarban állítólag legrégebbi sütemény jelentéséből származtatni (pl. boszorkány, játékbaba,* a sütőkemence belsejének megvilágítására szolgáló fáklya-féle), holott ezzel szemben a *bábnak* mind a 17 magyar jelentése vagy teljesen azonos a *bába* ~ *baba* alakokhoz fűződő valamelyik jelentéssel, vagy pedig könnyen érthető továbbfejlődés e jelentések valamelyikéből. Így teljesen megegyezik valamely már előbb (a *bába* és *baba* alakoknál) tárgyalt jelentéssel a *báb* szónak imént felsorolt 7., 8., 14., 15. és 17. jelentése. Az 1—4., 6., 9., 10., 12., 13. és 16. a játékbaba jelentésnek más-más uralkodó képzetek hatása alatt történt más-más irányú asszimilációs továbbfejlődései, a szem pupillája jelentés pedig visszavihető a *hernyó*

* Megfordítva, a *báb*: játékbaba > *mézes-báb*: játékbaba alakú, mézzel készített sütemény jelentésfejlődés persze teljesen érthető volna.

bábjára. (Vö. hogy a szemnek ugyanezt a részét a szem *bogarának* is mondják.)*

E sokféle jelentésnek egymásközt való viszonyát ennél részletesebben nem akarom tárgyalni, a földolog úgy is csak az, s ez, azt hiszem, már az eddigiek után is világos, hogy mind e jelentések csakis a *bába* és *baba* szavak jelentéseivel való szoros kapcsolatban fejlődhetek ki. Csakhogy a jelentéseknek ez elválaszthatatlanul szoros kapcsolata ismét csak úgy érthető meg, ha a *báb* szó nem német eredetű, hanem szintén csak egyik irányú folytatása annak a szl. *baba* > régi m. **bábá* alaknak, a melynekül már felismertük *bába* és *baba* szavainkat is. De hangtörténetileg lehetséges-e ilyen irányú fejlődést föltételeznünk?

Azt hiszem, lehetséges, mert ez a föltevés teljesen megegyeznék Melichnek a MNy. tavalyi kötetében megjelent, a tövégi magánhangzókról szóló nagybecsű tanulmányának eredményeivel. Melich ott tudvalevőleg azt bizonyította, hogy „az átadó nyelvek szavainak szóvégi nyílt szótagjában levő *u, ü, i, í* kivétel nélkül eltűnt, míg az *a* csak némely szavakban kopott le“. (MNy. VI. 120.) A szl. *babanak* tehát e szerint szabályos megfelelői volnának a m. *baba* és *bába* alakok, de a *beszéd, kolbász, ladik, lapát, polcz, panyó* (ponyva), *szombat* (i. h. 60—68), *tömlöcz, zászló, zsineg* (111—12), *bolt, mécs, piac* (116—17) módjára megrövidült alak volna a *báb*. Az igaz, hogy a Melich idézte jövevényszavak között nincs olyan, melynek mind a teljes, mind pedig a rövidült alakja fönmaradt volna (ez különben még nem bizonyítaná azt, hogy a *bába* ~ *báb* ne lehetne mégis ilyen eset), de azért van szókincsünkben néhány, úgy látszik, ilyen természetű példa. Szarvas G. egy alkalommal azt mondja: „A végzótagzó magánhangzó elkopásának is számos [?] példájára akadunk nyelvünkben: *szápa: száp, gyaka: gyak, gomba: .gomb*“. (Nyr. XIV. 3—4.) Ilyen viszony lehet még *lápa* és *láp, vápa* és *váp* (NySz.) között is.

A jelentések fejlődésének vizsgálata tehát annak föltevésére kényszerített bennünket, hogy a *bába, baba* és *báb* szavak egy eredetűek, a hangtörténet pedig semmiben sem mond ellent a jelentéstörténetnek. Úgy látszik tehát, hogy itt a korrelatív jelentésváltozásnak valóban ritka esetével állunk szemben. T. i. olyannal, a melyben egy szónak eredeti hangalakja (**bábá*) más-más hangtör-

* Nem elég világos, hogyan keletkezett volna a *báb* szónak ké p jelentése, melyet a régi Tsz. Erdővidékről közölt. Úgy látszik, ezen nem mai értelemben vett képet, hanem tkp. *sz o b r o t* kell értenünk (vö. *kép-faragó, fa-kép* stb. NySz.), s akkor ez az eset a *kegel, kapubálvány, szövszék oszlopa* és *henger-féle* jelentésváltozások csoportjába tartozik.

vények hatása következtében három különböző hangalakot öltött, eredeti jelentése pedig (véna s s z o n y) más-más pszichológiai hatások következtében igen sokféle jelentésre oszlott, s e sokféle jelentések legtöbbször aztán az idők folyamán véglegesen e három hangalaknak valamelyikéhez csatlakozott, egyike-másika azonban máig is két hangalak közt ingadozik.

HORGER ANTAL.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XIX.

Azok az *idegenszerűségek*, melyek Kazinczynak most tárgyalt fordításaiban szembevetődnek, már nem annyira az idegen — főleg a francia zene- és táncnyelvbéli — szavaknak sűrű használatában állanak, mint előbbi műveiben. Az Orpheus-Stella-Diogenes inkább németességekkel vannak tele, mint *idegen szókkal*, úgy hogy ebben a tekintetben sokkal több megróni való akad bennük, mint az Idylliumokban vagy Bácsmegeyben. Annak, hogy idegen szavakkal ritkábban él, azonban nemcsak az az oka, hogy eredetijeiben — a német szép stílus nagy művészeinél is — kevés idegenre bukkant, hanem mivel maga is érezte — a mint Földinek is írja — „ezen tarkaság dísztelenségét némely nemű írásokban“. A mellett továbbá, hogy számuk annyira kevés, hogy röviden is végezhetünk velük, feltűnő még magyaros írásmódjuk is, melylyel Kazinczy bizonyosan a XVIII. század vége felé — Molnár Jánostól kiinduló — Ráth Mátyástól, Révaitól helyeselt új szokásnak hódolt. Az Orph.-ban már: *persziflázs*, Diog.-ben: *arranzsíroz*, *emfázis*, *invokál*, Stella-ban: *kaprisz* stb. olvasható, Bácsmegeyben még: *passage*, *negligée*, *engagiroz* stb.

A görög és latin nyelv szókincséből vannak átültetve: *cultura*, *anonymitas*, *voluptuosus*, *crisis* (Orph.); *kozmpolita*, *idealis*, *organisztasio* (Diog.); *aroma* (Lev.). Magyaros képzőkkel: *botanizálás*, *phantasztaság*, *epitomisál*, *eltestál*, *authenticisáltat* (Orph.); *recapitulál*, *tyranisál*, *representál*, *imponál*, *mitigál*, *nationalizál*, *scandalizál* (Lev. 2); *analizál*, *invokál*, *existál*, *dispenzál* (Diog.); legérdekesebb: *megfamiliarisozódik* (u. i. 248), Wielandnál: *familiarisieren*.

A francia nyelvből: *persziflázs*, *naiveté*, *group* (Orph.); *imposant* (Lev. 2); *kaprisz* (Stella) — német közvetítéssel, azaz német és magyar képzőkkel megtoldva: *demaszírozás*, *frisíroz*, *marqueurság*, *pedanterey*, *desigüríroz*, *parfümíroz*, *bizarrság* (Orph.); *grimmaszíroz* (Lev. 2); *arranzsíroz* (Diog.).

Itt-ott egy-egy német szót is találunk beszűrve, különösen

Leveleibe: *zopf* (Orph.); *einheimisch, heft, onkel* (Lev. 2) — képzőkkel magyarosítva: *kelnerség* (Orph.); *berichtol, bestelliroz* (Lev. 2) és felemása: *druckpapiros* (Lev. 2 : 142).

Ezen idegen szók közül, mint tudva van, sok ma is használatban van, s bár nem is ő ültette át valamennyit, hisz régi egyházi irodalmunk tele van latinból kölcsönzött szókkal, elterjedésükhöz kétségtelenül nagyban hozzájárult.

Azon németességek száma, melyeket e cikksorozat VII. és VIII. részében említettem, meglehetősen megnő, ha a 90-es évekbeli műveit is átvizsgáljuk ilyen tekintetben. Nem is említve a: *jószületesű leány*, — lovag (Stell. 25, VakL. 89); *magas időd van, hány a harang* (Haml.) stb. már sokszor megrótt kifejezéseket, újra csak azokkal fogunk foglalkozni, melyek ma is kísértenek, vagy Kazinczy hatásaként sokáig éltek. A csoportosításban, mint előbb is, most is Simonyit követtem.

A jelentéstani idegenszerúségek közül az igenemek *érni fogna* alakja már feltűnik: „*fogná ki-üríteni*“ (Orph. 2 : 156); „*jól fogná tenni*“ (Diog. 9). Ámde ez, mint a NySz. bizonyítja, nem tartható idegenszerúségnek, erdélyi íróinknál nem ritka; a Magy. Hirm.-ban, különösen Szatsvay, Bartzafalvy szerkesztése idején gyakran olvasható. Nem különben régi és tájnyelvünkben igazolható ezen látszólagos idegen alakok is: „*Oka ennek az fogott lenni*“ (Lev. 2 : 323), meg *fogott tévedni* (u. i. 423). A *móldhasználatban* újra nem találtam idegenszerúségeket, ha csak a *kér* ige után használt feltételes módot nem említem: „*Kértem, ne cselekednék*“ (Stell. 39) és: „*kérték, térne vissza*“ (VakL. 98), de ezek, talán mint a: vajha ne cselekednék, bár ne cselekednék-féle óhajtó mondatok hatásaként keletkezettek és nem föltétlenül idegen formák.

A visszaható igék helyett németes körülírás van a következőkben: „*ütötték-ki magokat*“ (Orph. 2 : 43); *ütötte-elő magát* (Diog. IV); *kilopja magát* (u. i. 25), egészen fölösleges a visszaható névmás: *beéri magát* vmlivel: „a' mivel hetekig érhatték volna-bé magokat“ (Diog. 54), az eredetiben: *sich sättigen vö.* MNy. 7 : 74 stb.; *lelopja magát* (Par. 54), *félrevonja magát* (Stella 34). Az utóbbiaknak visszaható formája: *lopódzik, félrevonúl* igen ritka volt még a XVIII. sz. végén.

A szenvedő alak helyett is a német *sein-nek* megfelelő körülírásokat látunk ezekben: *megedzve vagyok* (Diog. 92); *meg vagyon hallgatva* (Par. 39); *vannak el-tanúlva* (Ozm. 77) *lesz általam meg-korbácsolva* (Lev. 2 : 223).

A többesszámú név használata ellen már sűrűbben vét itt, mint első fordításaiban; a „*szókék hajaid*“-(Stella 38)-féle leggyakoribb téves többes mellett ilyeneket is találunk: „*térdeimről kérlek*“ (VakL. 115); „*négy felvonásokban*“ (Janassza); „*testeikből való elköltő*

zések után“ (Par. 23); „lelkemet éneklő Szépemnek *ajakain* keres-tem-fel“ (Diog. 66), holott a páros testrészekről szólván csak egyes-számot szoktunk mondani. E hiba különben ma is gyakori, s bizonyosan nem Kazinczytól származik, hanem latinus műveltségi régi íróinktól. A Diog.-ben gyakran olvashatni a *szép* melléknevet főnév gyanánt, a die Schöne megfelelőjeképen: „A Szép hízelkedő kézzel simogatta ebescskéjét“ (24); „a' Szépre nézett“ u. i.

A szavak anyagi jelentése ellen vét, mikor az *egy* határozatlan névelőt ezekben a fordításokban is sűrűn használja: „*Ez a'* Geszner Salamon Úr, *egy régi* . . . familiából született“ (Orph. 1 : 290); „*én őt egy* . . . homályosan gondolkozó . . . *embernek* gondoltam vala“ (u. i. 169), hasonlóképen egészen fölösleges az ilyen czímekben is: „*Egy Beszélgetés* Lesszingnek sírja mellett“ (Par. 17), továbbá e helyen is: „*Ő egy* tökéletesen *becsületes ember*“ (Diog. 34); Er ist ein ehrlicher Mann az eredetiben.

A nevező szók használatában németes az:

Ad ige ebben a kapcsolatban: „*ő . . . a'* kit Róza *meg-hólttnak adott-ki*“ (Ozm. 101. Már Mészárosnál is olvasható: „Kalmár *fiának adta-ki magát*“ (Kárt. 208).

Akar ebben a mondatban: „Mit *akar* ez *a'* lárma“ (Haml. 105).

Áll a jól *áll* kapcsolatban: „*öltözte . . . úgy tetszett, hogy igen jól áll*“ (VakL. 88) Simonyi szerint (Helyes Magy. 102) már meghonosult szólás.

Csinál okoz helyett: „*ez tsinálja* hogy az idegen Utazó . . . nem lát egyebet“ (Orph. I : 70), vö. MNy. 5 : 454.

Hoz ebben az összetételben: *behoz*: „*hivatalomtól, melly nékem esztendőnként 1500 frtot hozott-bé*“ (Lev. 2 : 229); „*mi hoz ide*“ (Haml. 15).

Húz: kapni helyett: „*reménylem húz Penziót?*“ (Stella 22); ma is hallani: *fizetést húz*; *kihúz*: „*ennek el-késődéséből azt találtad volna ki-húzni*“; ezen utóbbit: *következést kihúzni* kapcsolatban gyakran olvastam a XVII. és XVIII. századi íróinknál.

Jön: „*de még is tsak nem egyyre jö ki*“ (Orph. I . 339), es kommt auf eins hinaus.

Közel a beinahe fordításaként: „*Közel kelle egy fertályig várakoznom*“ (Orph. I : 71); „*közel el-múltt fél esztendeje*“ (u. i. 213). A német ujságlevelekből fordítgató Magy. Hirm.-nak egyik leg-sűrűbb germanizmusa. Vö. messze fölülmúl-félékkel és Simonyi Zs. Helyes M. 157.

Oldal: seite: „*a'* legutolsó nem ódalt, hanem levelet“ (Lev. : 119). Nehezen kiirtható germanismus.

Tart: „*nagy házakat tartunk*“ (Diog. 55); ein grosses Haus unterhalten, vö. Haushalt.

Oda németes az ilyen mondatokban: „*nem lehet-é ezeket az*

oda-házasodás által . . . indigenákká tenni“ (1 : 158), „egy embert oda-ölt“ (u. i. 2. 51); vö. hinrichten.

A latin és görög tulajdonnevek németes elrövidítése is előfordul: „ismértetted Te vélem . . . Horátzot, és Homért“ (Diog. IV.), u. i. azonban *Plutárchusz, Lúkiánusz*. Vö. MNY. 7 : 90.

A mondattan körébe vág egynehány idegenszerűsége:

Az állítmány maradt el német mintára ezekben: „Már vissza?“ (Ozm. 79); „De valamit egyebet“ (u. i. 93); „Félre könyvek“ (Stella 53); „Ide e mejjre!“ (Lanassza 19); az *igekötő magyartalan elmaradását* érezzük ezekben: „Nevezd magad“ (Lanassza 28); „én halok“ (Haml. 125); „Találd, melyik munkáját“ (Lev. 2 : 296); „Találd barátom“ (u. i. 317). Ide sorolhatjuk a felkiáltásokban *a személyrag elhagyását* is: „Szív! ne hagyj-el“ (Stella 48); „kedves Barát!“ (Lev. 2 : 340); „szép Kicsiny!“ (Par. 33); az Isten! felkiáltás Istenem! helyett talán a legsűrűbben fordul nála elő, vö. MNY. 6 : 27.

Az *alatt, mellett* névutóknak németes használatára is gyakran ráakadunk: „a legedésbb esók alatt“ (Par. 18); „Vígtság alatt múlt-el az egész ég“ (Diog. 33); „öröm alatt töltjük el“ (Diog. 172); „hol van Oldenholm — Az evés mellett“ (Haml. 97), beim Essen; épp úgy e mondatban: „mérték felett fog szenvedni“ (Orph. II. 326) a német über die Massen kifejezésre ismerhetünk.

Az *infinitivus* németes szerepe, valamint az *um-zu-féle* szerkezet se tartozik a ritkaságok közé 90-es évekbeli fordításaiban sem. Csak egynehányat említek, hogy a már (MNY. 6 : 26) felsoroltakat kiegészítsem: „Reszkess azt tőlem elnyerni“ (Ozm. 116); „Oly igen éhez (!) vagytok-e meg-ölni“ (u. i. 24); „Téged ismét birni, édes F.“ (Stella 54); „Kötelességem el ne árulni“ (Diog. 200).

Szórendi vétségei is német hatás alatt keletkeztek: „kicsoda immár ez estve' bóldog“ (Diog. 43); „Én azt higyjem?“ (Stella 21). A *címezése*i mint: Fejedelem Rákótzty (Orph. I : 67); Superint. Götz Verseiből (u. i. 274); Udvari Tanácsos 's Referendárius Semsey (u. i. 67); Kapitány Fekete (Lev. 2 : 394). Minister Dorzet (Ozm. 69). Katonai műnyelvünknek ezen, szinte kiirthatatlan németessége már Bárótzinál megtalálható, aki, Kapitány Bartsainak“ ajánlotta egyik fordítását, a korabeli hírlapokban meg általános.

Még egynehány kifejezést akarok csak említeni, melyeket alkalmasint Kazinczy honosított meg nyelvünkben, szóról szóra ültetvén át egyes német szólásokat:

Czélhoz vezet: „nem vezet azon tzelhoz“ (Orph. II : 349) führt nichts zum Ziele, vö. *eredményre vezetés* Simonyi Zs. Helyes M. 207.

Kitart vlkit: „tizezer nekik szolgáló embereket kitartani?“ Diog. 155; régebben csak: *eltartani* vlkit; az eredetiben: zehentausend andre Menschen für sich arbeiten lassen? Talán az aushalten, ausdauern jelentését keverte össze Kazinczy az erhalten-ével

mintegy: *végig eltartani* értelmet akarván neki adni. Budapesten gyakran hallani: *ez a kitarlója*. Vö. azonban MTsz.-ban! *kitartás*: ellátás Mezőtúr vidékéről.

Könnyen öltözik: „Olly könnyen vólt öltözve“ (Diog. 60): Sie war so leicht bekleidet.

Nem tesz semmit: „O az semmit sem tesz“ (Stella 15); es tut nichts. Ma már meg se ütközünk rajta.

Szabad keze van. „szabad kézzel bir“ (Orph. I: 248); freie Hand haben, vö. egyébként: *meg van kötve a kezem* boszorkányi kötésből eredő kifejezést Nyr. 40: 52.

Úgy néz ki: „maga is úgy nézett ki, mintha valamely Planétából esett volna-le földünkre“ A Svédi Grófnéban olvasom (1778); „sokkal szebben néz ki“ (278), u. i. „sokkal jobban nézett ki“ (240). Vö. NyÚSz. II.

Ura magának (?): „mint lehetsz annyira Ura magadnak“, Herr über sich.

A játékba belevon: „miért akarsz engem is belé vonni játékodba“ (Diog. 119): ins Spiel ziehen; vö. *kihagy a játékból*: aus dem Spiele lassen.

Az eddig tárgyalt fordítások azonban, a melyek még fogsága előtt jelentek meg, inkább csak művészi stílusukkal válnak ki, mint új kifejezéseikkel, merészen alkotott csinálmányokkal. Bennük Kazinczy még nem emelkedik nyelvújításunk vezető alakjai közé, csak szemlélője vagy bírálója, néha hallgatag jóváhagyója mások törekvéseinek, csak *nyelvművelő*, nem erőszakos újító. Helyet találnak nála kortársainak merészebb alkotásai is, de ő maga nem alkot „a nyelv regulái ellen“. Csak a XIX. század elején válik az egész mozgalomnak védő, irányító vezérévé, tömegesen, szükségtelenül újítóvá. Fogsága után kezdődik meg a magyar ortho- és neologianak első mérkőzése, nyelvtörténetünknek talán legmozgalmasabb korszaka. Minő fegyverekkel küzd táborának élén; kik voltak segítő társai, kik ellenségei: hogyan szilárdul meg benne nyelvünknek német mintára való szépítését, megújítását ezelő törekvése, életcélja: erre kell megfelelnünk a következőkben.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

HELYNÉVMAGYARÁZATOK.

Rézmál, a mint a főváros budai részének lakói bizonyára tudják, egy dülő neve a Rózsadomb közelében, a mely geologiai tekintetben a Lipóthegy végső délkeleti alacsonyabb nyúlványai közé tartozik. Az elnevezés értelmezését csak a régi és a népnyelv alapján adhatjuk. A *Rézmál* összetett szó; alapszava *mál*, mely a MTsz. szerint (2) „délnek fekvő (meleg) hegyoldal“, de általában hegylejtőt is jelent.* A NySz.-ban, s különösen az OklSz.-ban sok példát találunk rá a XIII. századtól kezdve, mint magános szóra és összetételre egyaránt; pl. OklSz.-ban: 1275: Ad promontorium quod uocatur *Aranykmál*; 1276: Scandit super quendam *Mal*; 1303/1494: In eodem latere *Wereumal*** dicto. Az előrészben, szintén egy elavult szó: *rez* vagy *rész* lappang, a mely nyelvjárásainkból a) „hegygerincznek emelkedett része, hegycsoport főcsúcsa“; b) „magas fennsík“; c) „erdőbeli irtás“ jelentésben ismeretes (MTsz.). Az OklSz. *Rez? rez?* czímszó alatt két példát idéz; 1338. Quandam magnam viam *Rezut* [a. m. rez?] dictam és Juxta quandam magnam viam *Rezut* [„Somogy m.“ Szam. jegyz.] dictam. Ugyanennek -i képzős alakja lehet meg a balatonmelléki *Rezi* község*** (Zala m. keszthelyi j.) és a mellette emelkedő hegy nevében. Tehát a *rézmál* eredeti alakja valószínűleg *rézmál* volt és csak az előrész jelentésének elhomályosodása óta ejtik az első szótag hangzóját *é*-nek; talán mivel a *rez* ásványnévvel hozták összefüggésbe. Az összetétel értelme megfelelt az OklSz.-ban előforduló *hegy-mál*: hegyoldal kifejezésnek (1424: Duo [jugera] in *Kweshegmal* és 1477: Duas siluas vnam *Hasheghmal* . . . A Schlägeli Szójjz.-ból az OklSz. mint „territorium“-ot idézi.

Kehida. Deák Ferencz kedvelt lakóhelyének (Zala m. zala-szentgróti j.) eredeti nevét a legrégibb zalai oklevelek egyike (hasonmása Zala Okl. II. köt.) tartotta fenn, a mely 1232-ben *in ponte*

* Rokon vele a gereznás állatok bőrének hasi részét jelentő *mál* (NySz., OklSz., MTsz.).

** *Verő*: világos (apricus) értelmében (vö. verőfény).

*** 1357: Beke filium Johannis iobagionem domini regis de *Rezy* (Zalai Okl. I. 575. l.). Adryanum in villa *Rezy* residentem (u. o. 576).

Ketud kelt.* Ebből kitűnik, hogy a teljes alak *Ketődhida* volt, a melynek előrése azonos *kedd* szavunk egykori formájával. A későbbi oklevelek csakugyan már az összerántott alakot mutatják: *Kedhyda*, *Keedhyda* (1322, 1343, 1347, 1363. L. Zalai Okl. I. 160, 415, 456, 639); *Kethyda* (1348, u. o. 475; 1419, 1441, II. 418, 505); *Kedheda* (1349, u. o. 484). A megye XVI. századi jegyzőkönyveiben a *Kethida* alakot találjuk (1558. — Az 1555—1632 közé eső évek jk.-eit tartalmazó kötet J-vel jelzett lapján). Egyik 1586-iki gyűlés pedig a Zala folyó *mandjkeleth* és *kethhjdaj kelet* nevű gázlóinak eltorlaszolóása és járhatatlanná tétele felől rendelkezik (u. o. 22. l.). — A *Ketöd* szóban bizonyára személynevet kell keresnünk;** erre vall a birtokos összetétel formája: az alapszó személyragozása,** a mi az időt jelölő *kedd* összetételeiben rendszeren nincs meg (*Kedhel* 1284 OklSz.). A *Ketöd* név pedig valószínűleg a második fiút jelentette, mint *Előd* az első szülöttet.

Hóttó. E Zalaegerszeg közelében lévő falu neve különösen hangtani szempontból érdekes. Középkori okiratokban u. i. a még eredetibb **Haltó* helyett *Holtó* alakot találunk: 1278. *via currendo pervenit ad commetaneitatem terre Holtou* (Zalai Okl. I. 88); *ad unam piscinam B . . . [tán Bonezod?] holtuu* (u. o.); 1375. *ad quandam possessionem ipsius Mykeh Holtou vocatam* (Zalai Okl. II. 122); 1426. *villis . . . Holtho* (u. o. 450); 1430. *Holtho, Felserholto* (u. o. 466). Nyilvánvaló tehát, hogy összetétellel állunk szemben, melynek előtagja: *hal* (piscis) és utótagja *tó* (lacus, stagnum). Az összetétel piscina jelentéssel ebben az alakban meglehetősen ritka lehetett már a nyelvemlékek korában is, minthogy az OklSz.-ban csak a *halastó* melléknévi jelzős összetétel fordul elő (1269. *Juxta Holostou pathaka*; 1283. *ad stagnum Holosthor*). — A szó hangalakjának fejlődése a következő: *Haltó* > *Holtó* (tehát az *l* zárt szótagban nemcsak megőrzi az előző *o* zártsági fokát [*volt* ~ *vala*; *folnagy* ~ *falu*], hanem néha az előtte levő *a* hangot is zártabbá teszi [v. ö. *Balthasar* > *Boldizsár*; *alma* > *olma* > *óma*) > *Hóltó* > a szótagzáró *l* kiesése után pótlónyujtással *Hótó* † > végül a mai *Hóttó* alak, melynek kettős *t*-jére nézve v. ö. a göcseji nyelvjárásban a hasonlóan fejlődött *holt* ~ *hólt* (ember); *holtig* ~ *hóttig* (de rendszeren *halálos hótig*); *holtom*, *-od*, *-a* ~ *hóttom*, *-od*, *-a* (napjáig); *oltok*, *oltó*, *oltás* ~ *óttok*, *óttó* (vessző), *óttás* (de *oltalom* ~ *ótalom*).

* Kehidán és a közeli Mándhidán később is gyakran tartották a megye nemesei gyűléseiket.

** Ennek tartja Nagy Imre is (Zalai Okl. II. köt. bev.).

*** V. ö. Barlabashyda (1246), Budahida (1294), Baashyda (1310) OklSz.

† V. ö. *Voltam* ~ *vótam*, *foltos* ~ *fótos*, *Kolta* ~ *Kóta* stb. stb.

Háshágy zalamegyei község (zalaegerszegi járás) neve szintén hangtani tekintetben figyelemre méltó. Az OklSz. adatai egész világosan a *hárs* (háros?, **hás*, *háss* = tilia) szónak *-gy* (eredetibb *-d*) helynévképzős származékának mutatják; jelentése tehát: *hárserdő* (silva tiliarum).** A szó különben következő helyneveinkben maradt még fenn: *Hárságy* p. (Veszprém m.), *Nagyhárságy* (Somogy) és *Hásságy* (Baranya)*** — Az OklSz.-ből ezeket a példákat idézhetjük: 1095. Siluam unam que appellatur *Hashag*; 1223. Siluam unam que vocatur *Hashat* [így? olv. hássád?]; 1254/1324. Vadit ad orientalem qui dicitur *Hashag*; 1346. Inde iret iuxta tilias quod uulgo dicitur *Hashagh*. Ezek igazolják, hogy a *Háságy* és *Hásságy*-nak olvasandó formák mellett már a legrégebb időben megvolt a *Háshágy* hangalak, a mit azonban az OklSz. a czímszavak közt mellőz.

Ortaháza (Zala m. novai járás) nevét az *irt* ige régebb *ort*-formájából (l. OklSz.) fejthetjük meg. Előtagja u. i. nem más, mint annak *-a* képzős igeneve, † és megfelel az *ortó* (a TMNy. Geleji Katonából idézi!), *irtó* alaknak (v. ö. *csapa* [ösvény, csapás] ~ *csapó*; *forga* ~ *forgó*). Az *Ortaháza* kifejezésben személynévnek tekinthetjük; e mellett bizonyít, hogy a *-a*, *-e* ~ *-ó*, *-ő* képzős igenevek gyakran szerepeltek őseinknél ilyen jelentésben: *Csala* (nőnév Zalai Okl. I. 152) ~ *Csaló*; *Csene* (u. o. 499, 513) ~ *Csenő* (u. o. II. 155); *Cseke* ~ *Csekő* (*csek*-ige); *Keresse* (*-szeg* falu, Zalában) ~ *Kereső*.

Kálóczfa. Ezen összetétel második tagja a *falva* szónak a nyugati nyelvjárás-területen általános összevonása. Első részében

* Megjegyezhetjük itt, hogy az OklSz. három idézetében: 1277. Piscaturis *Haruskuuth* [a. m. hárs?] et kurtueles vocatis; Piscaturis *Haruskuuth*, kuurtueles nominatis és 1295. Duarum villarum *Harus* [„Tolna m.“ Szam. jegyz.: a. m. hárs?] vocatarum in magna Insula existentem — valószínűleg a *hárs* szó töve bukkán fel. A *háros* szó u. i., a mint a két első példában az utána álló körtvélyes gyaníttatja, *-s* képzős melléknévnek látszik; s ha belőle a képzőt és a kötőhangot leválasztjuk, a *hár*-tövet kapjuk (v. ö. f. *kuori*, f E. *kót*, kéreg, héj, osztj. D. *zarv* nyirfa külső kérge alatti zöld héj, zürj. *kjrs* kéreg, héj. Szinnyei J. Magyar Nyelvhasonlítás), melyből a *hárs*ban feltételezett *-s* kicsinyítő képző hiányzik.

** Több helynévben találkozunk ezzel a képzővel: *Szilvagy* (Zala-, Vas- és Nógrádban ma is mint községnév), *Szilágy* (ulmis copiosus), *Nyárágy* (Nyárád), *Kórógy* a drávántúli Valkó és Szerém megyéből magyar-nak megmaradt négy község egyike [Balassa A magy. nyj.-ok kel.] — OklSz. 1150 - 4. *courong*), *Mórágy* (**mór* fanévből?), *Kövegy* (Csanád m.) stb.

*** *Hásság* (N.-Küküllő) nk. nevének idetartozása kétes; t. i. lehet összetétel: *Hárs* + *ság* (*ság*, *ség* = domb); lásd *Háshegymál* és *Magyaróság* (Torda-Aranyos)!

† I. a Helységnévtár *Ortás*, *Ortós* és különösen *Ortó* (puszta Ung m.) helyneveit!

pedig a régebben személynévként is használt *kalauz*, *kalóz* szavunk (l. Gombocz Z. Rabló és társa. MNy. VII. 36. l.) lappang. Nyelvtörténeti adatokként felsorolok a Zalai Okl.-ból néhány rájuk vonatkozó helyet, melyek az OklSz.-ból hiányzanak: 1371. *Kaluz* filius *Johannis* de eadem *Kutus* (II. 46); 1408. *Mathe* jobagionem *Georgii Kaloz de Kalozfalva* (II. 339); 1414. *Georgio dicto Kaloz de Kalozfalva* (II. 392); 1425. *Kalozfalva* (Somogy. II. 444); 1431. *Johannem filium Elie dicti Taba* de *Ilwagh* alio nomine *Kalusfalua* (II. 469). Az 1425-iki adat kivételével a ma Kis-Kutas községhez (zalaegerszegi járás) tartozó *Kis-Kálócza* pusztáról van szó. Ezen kívül van még Zalában egy másik *Kerka-Kálócza* nevű kisközség is (alsólendvai j.). — A *z* az utána következő *f* hatása alatt vált zöngétlenné.

Tátika. A Kisaludgy Sándor regéjében megénekelt *Tátika* vár és hegy neve azonos a *Taddeus*, *Tádé* személynév kicsinyítő alakjával. A keresztnévet egy 1279 körüli oklevélben találjuk meg: *Tadeuca** et', *Geraddus* per *Benedictum* filium *Lucach* inhibentur (Zalai Okl. I. 90). Maga a vár azonban már 1266-ban feltűnik és pedig az idézett névvel megegyező formában: in superiori castro *Tadeuca*; 1272. super castris videlicet duobus, *Tadeuca* vocatis, ac super possessionibus *Zamtho* (Zalai Okl. I. 48, 66). Így fordul elő még: 1346. *Tuudeuca*; 1358. *Tadeuca* (u. o. I. 429, 588). A XIV. század végén már *Tádikának* ejtették: 1399. *Tadyku* (u. o. II. 294) és ez az alak hosszú időn át meg is maradt: 1414., 1424., 1438. (u. o. II. 399, 432, 493); 1494. (OklSz. Hegy.); 1566. és 1585. (Zalai jk.-k. 1555—1632. Q. és 17. l.). — Végre — úgy látszik — népetymologia útján (tátige, tátika v. tátogató növénynév hatása alatt) a mostani ejtés állandósult.

Regede. Melich János (MNy. V. 369) e helynév (Radkersburg) értelmezését adván, egykori magyar nevéül **Redegét* (Radigoj, Rade-goj) állapítja meg. Később (MNy. VI. 288) meg is találta ezt a formát az OklSz.-ban (a *német* czímszó alatt, 1347.). További adatokul idézhetjük meg a Zala Okl.-ból: 1399. *Zalateleke* alio nomine *Pacha*, *Redegemellyky* et *Kabahege* vocate in *Zaladiensis* comitatibus habite (II. 295); 1419. *penes* aquam *Redegpathaka* alio nomine *Pachapathaka*. Ezt a patakot Zala megye északnyugati határán kell keresniünk, mivel a Zala-Lövőhöz tartozó *Pacsa* pusztáról és nem *Pacsa* járási székhelyről van szó.

Mint hasonló alakú nevet megjegyezhetjük *Szedege* ~ *Szegedét* (*Szeged*, *Szögedébe*?*): 1347. ad faciem possessionarie porcionis filiorum magistri *Georgii* prefatorum *Seedege* vocate in dicto comitatu

* V. ö. 1231. *Benke* (OklSz.; 1275. *Petke* (-teluke Zalai Okl. I. 77, 432); 1348. *Beke*, *Ivanka*, *Peturka* (u. o. 478).

** Egy 1261-iki okl. *Zegued* nevű birtokról tesz említést (Zalai Okl. I. 38).

Zaladiensi adiacentis (valószínűleg a letenyei járásban levő Petri közelében. Ugyanebben az oklevélben (Zalai Okl. I. 454. sk.) a szó még többször előfordul és pedig *Scegede* alakkal váltakozva. Végül említhetjük a *Bedege* helynevet: 1371. Blasius de *Bedege*: 1373. Nicolaus filius Emirici de *Bedege* (Zala Okl. II. 48, 85). Összefügg-e ez a *Bede*, *Bedő* = *Benedek* névvel (vö. *Bede*, ma *Böde* zalamegyei falú nevét!), nem tudom eldönteni.

PAIS DEZSÓ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Általut. Toldi-commentáromban az I. ének ezen helyéhez: „Azt hinné az ember: élő tilalomfa, Űtve *általútnál* egy csekély halomba” — ezt a magyarázatot teszem: „*Általút* = keresztút . . . Olyan utat is jelent, mely az országútról letér s rövidebb iránya van”.

Tolnai Vilmos folyóiratunk febr. számában (80—82. l.) kifogásolja ezt a magyarázatot, kereken kimondván, hogy „*általút* sohasem *keresztút*, s *csakis* olyan utat, nem pedig olyan utat is jelent, mely rövidebb”.

Mint hogy a Toldi iskolai kiadásában az *általút* értelmezésének csak az eleje van, már ezért is szükségesnek tartom egyet-mást elmondani a magam igazolására vagy mentségére, nehogy Tolnai határozott hibáztatásából azt következtesse valaki, hogy az *általút*-nak *keresztút* jelentését csak úgy gondoltam el, pipaszó mellett. Pedig a mit írtam, azt nem az ujjamból szoptam. Pillantsunk csak bele a szótárakba. *Mártonnál* (1807. és 1811-iki kiadás) ezt olvassuk: „*Általút* 1. *keresztút*, der Kreuzweg. 2. általmenőút, ein Übergang, Durchgang“. *Barótinál*: „*Átút*: ált-út, sommás út, által-út, *kereszt-út*, ösvény“ (1784). „*Átút*: ált-út, által-út, rövid, *kereszt-út*“ (1792). *Kassainál*: „*Áltút*: trames (seu trans means via), syn. *kereszt-út*, mintegy *keresztül* járó út“. *CzF.-nál*: „*Általút*, egyenes, toronyiránt vezető, legrövidebb út. 2. *Keresztút*, mely egy másik úton átvág. „Monda a sziz Mária szent Jánosnak: Fiam János, jer el előst imez *általútra*, netalántal megláthatjok az én édes fiamat? Régi Passio.“ (Vö. Mátyás Flór.) Továbbá „*által*“ czimzó alatt: „Régi oklevélben (1015-ből) előjön *átút* (Athut) azaz *keresztút* (Jernei. Nyelvkincesek)“.

Mit beszélnek ezek a szótári adatok (ha hiszünk nekik)? Azt, hogy kétféle *keresztút* van. Az egyik a viae sese intersecantes, midőn az utak keresztelkednek, egymást átszelik; köznyelvben s irodalomban csak ez a kelendő, s *csak* ezt ismeri Tolnai is. A másik, mely megvan a mai népyelvben, s mely teljesen fedi az *általut*-at, s nem egyéb, mint *keresztül-út*, azaz, oly mellékút (gyalogút, ösvény), mely egyenesen átvisz valami területen (szántóföldön, mezőn, réten, vetésen): semita, trames. Tehát midőn én az *általut*-at *keresztút*-tal magyarázom, nem álmodt hüvelyezek, akár a közhasználatú *keresztutat* (quadrivium, compitum, Kreuzweg) értsem rajta, akár valami egyenes irányú mezei

utat, Richtweg-et. De hisz az *által*-nak és *keresztül*(ül)-nek egyazonságát és váltakozását más egyéb összetételek is mutatják. Ott van mindenekelőtt az *általösvény* (a néptől „átösvény“-t hallottam) és *keresztösvény*, mely kettő egy. S midőn Tolnai amannak a NySz. és OklSz.-ban Kreuzweg-gel értelmezését helyteleníti, nem veszi észre, hogy a NySz.-ban amazt nyomban követi emez, s hogy mind a kettőnek *trames* a latinja; nem veszi észre, hogy *trames*-t C., MA., PP. s újabb szótárak is *keresztösvény*-nyel (*keresztül*-tal) teszik ki, s hogy CzF. és Ball. mikép értelmezik a *keresztösvény*-t. Ballagi így: „1. szántóföldeket átmetsző gyalogút, 2. egy másikat bizonyos szöglet alatt átmetsző ösvény“. (Telj. Sz.) Efféle összetételek még: *általház* (átház) és *keresztülház*, *általfa* és *keresztülfa* vagy *keresztfa*, *általpad* és *keresztül*- vagy *keresztpad*, *általgerenda* és *keresztgerenda*, *általdeszka* és *keresztdeszka* stb., melyek ketten-ketten egyet jelentenek. Ha tehát *általösvény* nem többfelé ágazó út (Kreuzweg), akkor *keresztösvény* sem az; viszont, ha *keresztösvény* egymást szelő ösvények, gyalogutak (a mit Tolnai se tagadhat), akkor *általösvény* is az — lehet. De az lehet a kérdésbeli *általút* is. Mert végtére is csakugyan egyre megy, akár területet, akár utat vágjon át az út.

Midőn Tolnai azt akarja bizonyítani, hogy *általút* sohase *keresztút* (Kreuzweg), hanem mindig „máznál rövidebb út“ (via compendiosa), egyoldalúan jár el; mert csupa oly példákat idéz a régiségből, melyek állítását támogatják, de mellöz olyanokat, melyekből, ha nem tűnik is ki, legalább nincs kirekesztve a *keresztút* jelentés. Hiánya fejtegetésének az is, hogy nem emeli ki a különbséget az *általút* szónak régi és mai használata közt. Magyarázgatja ugyan, hogy mi az *általút*? hogymikép keletkezik? még a poczakos D-t is segítségül hívja, hogy szemléltesse — de ez jobbára csak akadémikus vagy aprioristikus elmefuttatás, az élő nyelvhasználat tapasztalati támogatása nélkül. Nem tudja meg belőle az olvasó, hogy míg a régiségben az *általút*-nak nagy kelete volt, átvitten is dívott, sőt az előtagja fokoztatott is (által-abb, legáltal-abb), addig e szó ma, az irodalomból és köznyelvből kiszorulva, csak a nép száján él (vagy inkább éldegél), ott se közönségesen; értelméből pedig kivesszett a határozott „rövidebbség“ fogalma. Én ismerem az *átut*-at a néptől, de ha egyszer hallottam, hát százszor hallottam ezeket: „toronyiránt mentünk“, „neki vágunk“, „neki váltottunk“, „átvágtunk“, „keresztül-át váltottunk“, „megutalták a buzámát“, „nines ennek gyalogútja?“, „rövidebb útja?“ stb. Mondja ugyan a nép olykor: „*Átutat* keresnénk, nem akarunk kerülni“ (l. „Kiút“-cikkemet, MNy. III. 75. l.), de hogy valamely utat *általút*-nak vagy *átut*-nak nevezze el, mint régen: „meta vadit ad viam, quae *általút* vocatur“ (NySz.), arról nem tudok. Arról sem tudok, hogy az oly utat, mely a kanyarodó országútról letér, s bele visszatér, *általút*-nak neveznék (csapás, nyomás), vagy azt, mely párhuzamos utakat köt össze; de igenis, *átút* az, mely „sarkot vág le“, csakhogy ez más útba tér be, mint a melyről letért (ilyen van a kertem alatt is). Legszokottabb használat ez: „*átutat* veszek“, midőn egyenesen átvágok, s arra megyek, a merre nincsen út (utatlan úton). „*Átutat* vett“

N. rendőr, mikor Kőbányáról Kis-Pestre ment, hogy hamarabb hazakerjen. „Átutat vett“ Wesselényi is Budára csónakon, míg Széchenyi a hídnak került (= politikájuk symboluma).

Miután az eddigiekből bizonyossá lett, hogy az *általút*-nak *keresztút*-tal értelmezését nem érheti vád: arra kell még felelnem, vajjon emezen a trames-t kell-e érteni, vagy a Tolnai *keresztút*-ját, a Kreuzweg-et? Ezelőtt 35—36 évvel írtam commentáromat, de jól emlékszem, hogy e helylyel foglalkozván, ugyan törtem a fejemet; mert fontolóra kellett vennem Ilosvai „általút“-ját s az Aranyét, Toldi helyzetét az „általút“-hoz s Laczfí seregéhez Ilosvainál és Aranyánál, s kiváltkép azt, hogy mit értett és érthetett maga Arany az „általút“-on.

Ilosvainál: Laczfí „egy által úton megyen vala“ seregével s „véletlenül útát elvesztette vala“. Mi itt az általút? Vajjon szándékosan tért-e le Laczfí a rendes útról s kereste-e a *rövidebb* utat, nem tudom, a löcsei szövegből nem tűnik ki (melyet annak idején forgattam); de az kétségtelen, hogy *eltévedt* s nem tudta magát tájékozni (azért „kérdik sok szóval az útát“, a budait, Tolditól). Abból semmi sincs, hogy — mint Tolnai véli — „keresztúton Laczfí legfeljebb eltévesztette a helyes utat, de úton maradt volna; míg az általutat a mezőségen benőtte a fű, s így valósággal elvesztette az utat“!?

Hogy mi az „útvesztés“, azt bőven megmagyaráztam a Teomm. 279. s a TE. isk. kiad. 195. lapján. Világot gyújt itt a Petrovai-féle másolat is, melyben a főntebbi sor így van: „Ezenközben útát tévesztette vala“. Egyébiránt Tolnainak is egy kis víz a malmára Petrovai ezen variánsa: „Ott hogy által úton menni akar vala“, melyből alig ha a quadriviumot lehet kimagyarázni. Másrészt az is bizonyos, hogy Laczfí általút-ja se gyalogút, se ösvény, mert eféle úton nem ballaghatott volna *hadával*“, hanem valami dülőút, mely lehet ugyan gyöpös is, de nem szakad meg, s Laczfíék nem azért kérdezik az utat, hogy ne volna út előttük.

Aranyánál: az *általút*-nak jóformán semmi jelentősége sincs a cselekvényben. Csak a hasonlatban fordul elő, mint a hasonlónak, a tilalomfának a helye (általút-nál). Arany egyszerűen átvette Ilosvaitól, mint *régi szót*, azért is teszi macskakörmök közé: „általútnál“. Ebből erőltetés nélkül, sőt helyes okkal azt lehet következtetni, hogy e szót, mint *mai népi szót*, nem ismerte; de azt is, hogy az általút-on éppen *keresztutat* értett, a minek bizonyossága, hogy az ő Laczfíja nem tévelyeg a mezőn, hanem „széles országúton“ vonul hadával, s minthogy *több utat* lát maga előtt (lőhátról), vagyis, az országút ott elágazik (vö. a német Kreuzweg-et, mely trivium, sőt bivium is lehet, az úton járóra nézve = választút), azért kérdi Miklóstól, hogy „*melyik út* megyen itt Budára?“, Miklóstól, a ki hazatérőben ott állt meg (bámulván az érkező „aranyos vitézeket“), a hol *által*hasítja a dülőút az országutat, tehát az általútnál, vagy keresztútnál. Téved Tolnai, azt mondván, hogy „nem állítanak a keresztút valamelyik ágára tilalomfát“. Tapasztalásból tudom, hogy éppen keresztutaknál szokott lenni nemesak útmutató, mutatófa, hanem tilalomfa is, kivált ha pl. az urasági út nemesak neki vág a rendes kocsitúnak, de túl rajta folytatódik is, s tilos az

idegennek. Aztán tilos, de rendes útra, igaz, hogy állítanak tilalomfát vagy sorompót. de az olyan utat, melyet „siető emberek taposnak“, vagy felárkolkják, vagy valami keresztfélével látják el, melyhez nem igen hasonlít a vendégoldalas nagy szál Toldi.

Ezek után ki kell jelentenem, hogy Tolnai fejtegetése, bármily alapos és érdekes is magában véve, nem győzött meg, s az *általúl*-nak *keresztút* synonymjával való magyarázatát meghagyom commentáromnak nemsokára megjelenendő új kiadásában is, melyhez Tolnai fog — igérete szerint — tárgy- és szómutatót szerkeszteni.

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

XVI. századi iratokból.*

1. „Dees Rechnungen 1528 *gehauen Magla scho oder Schiffsalz ... in die gapel schaiabel Tschiga tengl ... dem Zekalasch biro ... talpa fath auf dem alt gappl ... dem agna biro ... dem Andrasch Gepelesch ... Kisch Janusch aknay wiro (biró) ... 8 pfannen tschiga scherpenö ... von jedem balko ... dem Palko Janusch schmidt von 4 Kapa, 2 galho und ain asch kapo, das ist hauen und kailhauen zu machen ... von 200 garda fa oder schrott holz ... ain grossen hülnz tschowr ... 3 aichen grind fa ... 5 sarw fa*“ (15556 f.).

2. 1528 in Dees: „für die fenster dem *astalosch ... dem fafago Janusch ain holz hammer ... dem Janosch Fazokasch von ofen zu pessern ... Zigainer oder Hencker ... dem gal biro auf der akna ... den maglaschen auf iren soldt geben in der scheur (csür) ... in der alten scheuren ist gelegen saltz auf zu werfen oder zu magln*“ (15556 fasc.).

3. Domberger Rechnungen 1528 Torda: „Anton Maglasch, Asalasz Janusch, Kaschfono Laslo ... *Sarbilla fa ... 22 l. lanng Sarbilla fa (csür építéséhez) ... die 4 Gardafah dem Akna biro ... den milleren gib ich ... dem Aklna biro das er 2 garda fah hat gemacht*“ (15556 f.).

4. *Extractus proventuum arcis Sarospatak. 1571—1573: Ex proventu Aldomas, causa venditarum vinearum* (14394 fasc. 1549).

5. *Connumeratio bonorum Murány etc. Georgius Korcholynos, Antonius Hamoros, Stephanus Kevrako, Franciscus Ferdeos, Emericus Kukuk, Thomas Fingh etc.* (15425 fasc. 1549).

6. *Liber rationum de omnibus regni Transylvaniae proventibus 1552—1553: de singulis 50 ovibus una ovis cum agnello et una milliora accipiantur. Milliora vocatur ovis unius anni.* (Ez a *miliora* (vagy *miliora*) juh a régi erdélyi összeírásokban gyakran szerepel. A főntebbi adat világosan megmondja a jelentését.)

7. Ugyanez a terjedelmes irat mondja, hogy a hol a *connumeratores* éjjeleznek, „accipiunt florenum unum *abroz penz* vocatum“ (13231 fasc.).

8. Feledy Lestár kassai kapitány így szól Bergstetter György kassai esküdt polgárhoz: „*Eregi, menny el elewlem, merth higghied, hogy el esyk az sywegh az fejedriöl*“ (14339 fasc. 1555).

* A Közös pénzügyi levéltárból.

9. „My et Surany Myklos wram fogoth embery es keöz byray, aggyuk my ezt minden embereknek tuttara es emlekezetire . . . dolghat wgy lattuk megh, hogy serelmeerth ha akarja, eskeggyek negyed magaval negy forinthra . . . Az *terjedek*, az az Miklos Estwan gyermeky . . . Az wamtol telyesseggel wres legyen . . . Falw Zinen el igazitsak . . . Masfel ydeöst az my nemeök az azon ember dyznay wotak (14341 fasc. 1556).

10. „Schloss Palota, *menyeöd ulcza, Zenth Gyergy ulcza*“ (Hung. 14345 fasc. 1559).

11. „En Zay Ferenc chiazar es kyraly eö felsege ez feöl feöldeön es Kassa kapitannya wallom ez en lewelemnek altala, hogy en vettem walamy jeles züksegemre Pesthy Ferenc uramtol eö kegiel-meteöl az eö feölseghe penzebeöl *kerlchyen* 340 magyar forynthot ily ok alat hogy en az felwl megh mondott 340 forynthot egy hol-napyg tellyesegel mynden *haladek* nelkwl es fogiatkozás nelkwl, az egy holnap ky thelven, ez may naptol fogva eö kegielmenek Pesthy Ferenc wramnak megh adjwk es megh teritswk, kyth en eo kegiel-menek fogadok az egy holnap ky thelven megh fyzetek es megh adok az en hytemre, tyztesegemre es embersegemre. Kynek byzony-sagara adtam az en lewelemeth kezem irasawal es pechietemel megh ereositetem Actum in Eperies 8 juli 1561“ (14359 fasc.).

12. A jászok adója: „item *Byka* penz et similia pro se habeant officiales“ (14347 fasc. 1561).

13. Várad: kápolnai Bornemissza Farkas írja: „Twdod wram, hol lakwnk wala eleözeör, onnat is az vissza wonas wezte ki. Nekwnk sok ember eleöth teöreök newwnk vagyon, de bizony magyarok es sokan *hazank zereteök* wolnank“. (Siebenb. 15558 fasc. 1562 jan. 21.)

14. Inquisitiones super portionibus Pauli Machay: „sunt duo *stagna weeszhel* vocata, quae a colonis libere piscantur“ (14356 fasc. 1569).

15. A terebesi porkolábok írják: „de nyvelhogy meegh akkor az *testamentomosok* jelen nem woltanak, idö előtt egyik feelnek az mas feel ellen es karaval az hazat meg nem adhattuk, hanem halasztank arra, hogy my is keet atyankfy által ew felseget ynformaliyuk“ (14410 fasc. 1569 június 5).

16. Regestum comitatus Ugocsa: „Andreas Dolghos, Franciscus Himes, Petrus Felchyer, Ladislaus Nagyzakalu, Ladislaus Mariska, Stephanus Ozlas, Laurentius Chyokor, Paulus Geöre, Thomas Theöreö, Michael Bothos“ (15425 fasc. 1570).

17. Bornemissza János Salm generáliszoz: „Azerth kegyelmes Uram chyak any keölchye gem sem lesz, hogy kywel egy kochyth fogadhattam volna, kyn the Nagodhoz mehetem volna, hanem egy *tykos kochyra* wlek, azon kelle Bechybeöl *ki pyronkodnom*“ (14364 fasc. 1574).

18. Kelet nélkül írják az újbányiak: „kivanja my töllwnk ez el mwlt eztendere valo arendat, ky tezen zaz gyra ezwstot, hagi azt my mostan megh adnok, de jol thwgya azt keged, hagi mynket eros tylalomal megh tiltottanak . . . mely tylalmat megh nem zeghet-wtk. Im jol lattia kged, hogy tylalomban wagionk . . . chiak kinek egi *neh Ezek* ezwsti eset is ottan megh pecsetletek, mert mikor my a baniat megh wewok arendaba, az batorsagnak newe alat wewok megh . . . de ym aniera ell fogiatkoztwnk, hogy imar marhankal toldanwnk kell, mert nemelliknek ezwst marhaiat beöcheltek el miatta, nemelliknek ereokseget“ (Hung. 14365 fasc. 1574).

19. Ábrahámfalvai Mikó Ferencz írja a kamarának: „Ha Isten en nekem *ertheket* adoth volna rea, eremesth tiz ezer forynthot megh adnek erthe, ha penigh enim volna, sokkal teöbben sem adnam el, melynek bechy es ara felwl kegy.-methek mastul es erthett“. . . . „makos erdeye io wagyon, kynek mykor termese wagyon, ezer dizno meg hizyk raytha; halazo merethava is wagyon, halazo wize is gyalmos wagyon, chykazo toya is wagyon“ (14363 fasc. 1574 márcz. 3).

20. A lévai vitézek őfelségéhez: „Lattywk, hogy semmy fizeteth nem kwld ty felsegtek es annyira jutottak ymar mynd az witezleö nep es az gyalogok az nagy zwksegh, *fizetelensegh* es ehseg mya, hogy mynd *fel zendrültek* es semmy kepen towab nem akaryak warnya. Nem ys warhatyak, *el keserettek* az nagy fizetelensegh mia. . . . ha penygh fewlseged derek fizeteth nem kwld myngyarast ny feyenkent fwlsegednek, ez wilagnak es mynd az war megyeknek jo *twdomant teziwnk*. . . . Ha penigh fewlseged nem hyzy az mi zonkat, hogy mynemeö nagy *zendrlesben* wagian az witezleö nep, kyt hyzwnk, hogy feolseged nem hyzy, hat bochiassa feolseged egy bizott emberet yde ala, ky lassa megh, ha ugy wagyon e, awagy nem, az mynth my mondgyuk“ (14372 fasc. 1577 április 11).

21. Urbarium eppus Aportensis: „Habebatur ibidem olim clausura vulgo *Szögye*, quam absque portatione lignorum ipsi curare debebant“ (t. i. a tiszánánaiak) (15425 fasc. 1577).

22. Causcriptio Abbatiarum Zalavar et Kapornak: „Benedictus *Cheobreos*, Paulus *Keodmenes*, Andreas Koboz, Relicta *Sywegkeöteöne*, Stephanus *Kapros*, Thomas Chyapos etc.“ (15432 fasc. 1580).

23. A szathmári udvarbíró írja Kékes faluról: „azt irhatom, hogy az sem falu, sem nem falu, mert három hitvan haznal teöb ott nynchen, az is penyng olyan, mint három dizno oll. Mas az, hogy sem zantho feöld hoza nynch, sem kazalo mezeö, ugyan semmi mezeje, hanem chyak az nagy *kyettlen* erdeö“ (14384 fasc. 1582).

24. „Iffiw Christopf *ideztette* Bathory Istvant eö ngath 6. die aprilis az az *virag hetfeön* anno 1584, hogy iktassa jobagit Felseö Medgyiaszayakat, ki Zemplen var megieben wagyon Deesy Janos által. Az zemeliek, kiket iktatni kel: Kormos Pal, Kenieres Matyas, Diznos Mihaly, Örlö Ferencz (14410 fasc. 1584).

25. Dengeleghy Miklós, Szathmármegye alispánja írja a kamarának: „Madaraz neveö olah faluban my magunk ky menthwnk es valakyk ven nepek voltak igaz hytes emberek által vegere mentheönk: pap mester nr. 2. . . . Az kinek zantho marhaya wagyon, egy-egy hold zantással tartoznak, ha penigh *kevernek*, mynden holdat *kevereskor* adoikban tuggiak, mynden holdert tudnak d. 25. . . . Az my ennek az jozagnak eö *Beöchyt* uezi, az k. iteletyre kell hadnunk es hattuk is. Ehez kepest az kitek intezese es *beöcheöye* legien, az mykeppen ez eleött is eö felseghe es thy ktek által haznosb jozagot ys *megh intezett*“ (14394 fasc. 1588 jul. 6).

26. Prépostváry Bálint írja: „tyzenket leweleth, kyket hartiará irtanak, mely leweleknek kylencze *figgeö pechieteös*“ (Andrassyana 15439 fasc. 1589 pünkösd napján).

27. Forgách Imre Szénássy Menyhárthoz: „Ennekem kedeg walogatott bork kellenek es feök. merth nem Magyarorzaghy korchmara vezem. . . . Oth warna az *bor hayokat*“ (Andrassyana 15439 fasc. 1590 május 13).

28. Conscriptio rerum Petri Heresenczy: „dolman et menthe ex kentula... Egi zjreözytta (szűrőszita), Egi darab *Taraczk teöredék*... Gieken sive storea“ (14396 fasc. 1590).

29. Urbarium Putnok. „Est ibidem locus molendini *Pokolüvdö molna vocati*“ (14403 fasc. 1595).

30. Homonnai György jobbágyai között ilyen nevéek szerepelnek: Stephanus *Chombos*, Hrycz *Morgos cognominatus*, Antonius *Nagyfejeö Paulus Talas* és több *Veyseö* nevü jobbágy, továbbá Stephanus *Kaskantyc*, Gregorius *Lachago*, Joannes *Vankos*, Balthasar *Virginus* stb. (14410 fasc.).

31. „Nobilibus indigenis... provisores camerales sufficientem tenebantur administrare illius generis salem, qui communiter patrio idiomate *Nemes darab* sive sales nobilium dicebantur... Aliud salis genus Ungarice *Kapi Só* nuncupari solitum a salicidis indigenis sive ordinaris pro decima parte eruebatur... Soli contubernio salicidarum Desiensium Hungarice *Deesi Czeller Czeh*... currus vulgo *Bagaricsan Szeker**... sales, qui salariis applicari solebant“ (Siebenb. 15470).

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

II.

Régi magyar gyógyszernevek.

**Tatárkenyér*. Sebeök Sándor (i. h.) 1779-ben említi, hogy Eger tájékán így nevezik azt a keresztetes növényt, melyet Clusius *Tataria Ungarica*-nak, később pedig Jacquin: *Crambe Tataria*-nak („buglyos tátorján“) nevezett el. Akkoriban főzeléket és egyéb ételeket is készítettek belőle, melyeknek recipéjét S. szintén adja (i. h. 16. lapon). Mátyus (II. 288) azt írja róla, hogy Erdélyben a magyarok *Tatorjängyökér*nek, az oláhok *Kaptolonnak* hívják. „Nagyon szokásban van ez a gyökér a tatároknál, minthogy azokon a sivatag pusztákon semmi egyéb eledelre szert nem tehetvén, e nélkül nem utazhatnak. És hihetőképen a magyarok-is a tatároktól meg-tanulván ennek hasznát, úgy nevezték *Tatár-kenyér*nek, mellyel egyéb gabonák szükhén kenyér helyett élnek. Meg-is eshetett ez könnyen az alatt, mikor a tatárok Magyarországnak Eger körül való részeiben, a szegény magyaroknak

szinte végső pusztulásokkal, néhány esztendőig lakának... Eger vidékin, a mint mondják, a gyermekek játékból ezt a gyökeret ki-ásván és meg-főzvéen édes ízéért ma-is gyakran eszik. Némellyek tzeller módra tángyér-szeletekre vagdalva, fa-olajjal, etzettel és sóval asztalra-is adják. Mások, minthogy fás keménysége van, mint a kaulé-répát marhahus-lévben, vagy téjben megfőzve, só nélkül inkább szeretik.“

**Tatorján*: lásd *Tatárkenyér*.

Teden vize: Aqua vulneraria acida Thedeni, aqua vulneraria Thediana. („Ez a víz áll 1. tiszta vízből, 2. égett borból, 3. gálitzkó spiritusból, és fejér nádmézből.“) Rác: *Borb.* 157, 166.

**Tehénganaj-víz*: aqua florum omnium; *ang.* all-flower-water. Júniusban szedett tehénganajnak vizes kivonata, melyet külsőleg borogatásul, kozmetikumnak, himló ellen stb., belsőleg pedig köszvény, kólika, kőbaj ellen használtak. Tehénganajnak vedd vizét

* A szászok hordták e szekereken a sót. Ugyanitt így is szerepel *Bagaricsass szeker*.

s azzal mossad (a himlőket). PP. Pax: 259.

**Tejsugorítófü*: kásafü, Szent János virága. (Veszelszki 232. Mai neve: Galium verum L.

**Télé virága*. Ezen Ts. M. könyvében előforduló kifejezés a német eredetiben: winterblumen, melynek *Holfert* szerint kétféle jelentése van, ú. m. flores stoechados és flores verbasci.

**Temjénszagú aranyfonálfü*: herba cuscuteae minoris, seu epithymi; flachs-seiden. (1745; Torkos, 7. l.)

**Temondádfü*. Pécsi Lukács említett munkájában: Narcissus, Temondad fü . . . az sebesítő nyilat, auagy egyeb hadakozó fát, az sebekből ki vonsszon. A NySz. ezen növénynek „narcissus“ jelentését nem említi. V. ö. kis borsoeskafü.

**Tengeri bab*: umbilicus marinus, seu faba marina. (Torkos, 16. lap.) Egy tengeri csiga (*Turbo*) héja, melyet a németek *seebohnen*, *meerbohnen*, *meernabel*, *nabelstein*, *mondaugen* névvel is jelöltek.

**Tengeri gyanta*: borostyáukő. — *Fejér tengeri gyanta*: succinum album. — *Sárga tengeri gyanta*: succinum citrinum. (Torkos, 16. l.) *Frick*: Tengeri gyantár, succinum. **Tengeri gyík*: seinus marinus. (Torkos, 16. lap.) A *Scincus* vagy *Stincus marinus* Laur. nevű egyiptomi és arabiai gyík himje, megszáritva. Németül *stinkmarin* v. *stenzmarin*. Aphrodisiacumnak használták.

**Tengeri hab*: pilae marinae, seu spuma maris. (Torkos, 16. lap.) Németül *meerbullen* volt a neve. A *Zostera marina* L. és más tengeri növények levelei törmelékéből álló gomolyok, melyek valószínűleg tengeri állatok gyomrából származnak. Golyva ellen használták.

Tengeri hagyma: scilla maritima. Rác: Borb. 172.

**Tengeri kel*: soldanella (Frick).

**Tengeri ló*: hippopotamus; seepferd. (Torkos, 15. lap.) A NySz.-ban „rhinocerus, nashorn“-nak értelmezve; nyilvánvalólag tévesen.

**Tengeri moh*: corallina, seu muscus marinus; meermoosz. (Torkos, 15. lap.) Nem a koráll, hanem különféle tengeri algák (helminthocorton, ulva stb.).

**Tengeri tapló*, Spondia: spongia marina; meer-schwamm. (Torkos) 15. lap.)

**Tengeri tehénkö*: lapis manati, see-kuh-stein. (Elefántsonthoz hasonló fehér csont, mely a *Trichechus manatus* L., vagy a *T. Dugong* nevű állat koponyájából, némelyek szerint a zápfogából való.)

Tengeri vöröshagyma: scilla maritima, tengeri hagyma. (Enyedi: 20.)

**Tengeri szurok*: asphaltum. (Torkos, 16. lap.)

**Térdkötőfü*, nagy porczfü, tetemtódófü. (Csapó 226.) Mai neve: porcsin; Polygonum aviculare L.

**Tériák*: terjék. Az egész füvet (a keeskerutát az olaszok tériáknak tartják). (Veszelszki 232.)

**Tesztázófü*, *Tonistafü*. Az 1728-iki szegedi boszorkánypör irataiban gyakran előfordul ennek a növénynek a neve. (Ethn. IX. 356.) Mintogy tauisztra, tonisztra (ném. tornister) a régi nyelvben a. m. tarisznya, ennélfogva mai kifejezéssel „tarisznyafü“-nek hangzanék. Lehetséges, hogy ugyanaz, a mi a mai „tarsolyfü“, vagy a „pásztortáska, pásztorszerénye“ (Bursa pastoris L.: Wigg.

**Tetül-ölő mag*: 1. semen cevadillae, seu sabatilliae; sebatillien. (Torkos, 11. lap.) 2. semen staphisagriae; Stephans-kern. (U. o. 12. lap.)

**Tevekáka*: schoenanthum; kameel-heu. (Torkos; 1745.) Nem egyéb, mint a mai Andropogon ischaemum L. (fenyérfü, élesfü, sikárfü).

(Folytatjuk.)

KÓSSA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

Budenz József emlékezete.* Tisztelt Társaság! Pályája kezdetén tudós nem igen talált még oly kevés használhatót, mint Budenz, s végül nem hagyott hátra a nyomába lépőknek nélkülözhetlent annyit, mint ő. Ő a mit rakott épületet, toldották meg utóbb hézagokban, újították gyöngébb részeiben, emelték magasabbra s emelik is még; de szegyeletkövei, fő oszlopai maradandók. E mű jelentőségét a több kiváló utód munkája nem csökkentette, hanem tisztábban láthatóvá tette annak korszakos voltát.

Látva ilyen alkotást, látva én az alkotó dicső alakját, fényből egy kételkedésnek árnyéka vetődik rám. Az a kérdés szívéregelő elölkemből s nehezüil föléje, hogy vajjon nem merészség-e Budenzet választaniok példaképül azoknak a kisebbeknek is, kik között én utolsó vagyok; és hogy az ő nagyméretü működésének mintául vétele nem hat-e zavarólag azoknak a munkálkodására, kiket tehetségük csekélyebb föladatakra rendelne? Jogos aggodalom, mert hiszen az erön fölüli vállalkozás, a bátor tudatlanság egy tudomány országában sem terem annyi szánalmas Icarus-parodiát, mint a nyelvészetben, melyet ismertebb tárgya miatt könnyebben megközelíthetőnek vélnek, és a hol a nagyközönség a kores Icarusokban gyakran valóságos Prometheusokat ünnepel.

Tépelődéseimben az nyugtat meg, hogy szememet Budenznek azokra a jellemvonásaira szegzem, melyek nélkül ő nagygyá nem lett volna, tehát lényegesek, de a melyek a legkisebkeknek is elérhetők. Ezek: szeretete a tudománynak, az igazságnak, a társaknak.

A tudománynak önmagáért való szeretete bírta Budenzet arra, hogy elhagyja azt a hazát, melyben babér is, kenyér is bővebben van. Ime, követheti a legutolsó is, kövesse is őt abban, hogy dologra serkentője ne a haszon legyen, hanem a tudomány vonzó ereje: így a munkás nem fogja szenvedni a csalódás fájalmát, sem munkatárgya a csüggedés kárát.

Az igazságnak melléktekintet nélkül való szeretete tette Budenzet képeessé arra, hogy nyelvünk eredetének kérdésére meg tudta adni a helyes feleletet nemcsak a legnépszerűbb ellenfélle szem-

* Pohárköszöntő az 1911 márczius 21-én tartott Budenz-emlékvacsorán.

ben, hanem a legtudósabbal: önmagával, önmagának korábbi elhibázott nézetével szemben is. Ime, meggyőződésünknek sem kimondását, sem megváltoztatását nem átallani: ennek az igazságszeretéből fakadó két erénynek harmoniájáig a legszerényebb tehetség is eljuthat.

Igy, ha tollunknak minden vonását az igazság kutatása vezeti, akkor nem látja más a mi ellenvéleményünket tiszteletlenségnek, sem mi a másét személyeskedésnek; akkor meg nem ingatja semmi a sikeres munkásság alapját, a nyugodt, objectivev ítélőképességet; akkor egyenlők leszünk mindnyájan Budenzcel egymás megbecsülésében, szeretetében is.

Én, mikor ismeretlen létemre ismert nézetekkel szemben kezdtem szót emelni, sokkal hátrább lévén a tanultságban, mint a jószándékban, én másutt is, itt is, tudományunknak e vezető köréldolgozataimnak kíméletességig figyelmes, személyemnek érdemen fölül barátságos fogadtatását tapasztaltam. Hálásan ismerem ebben a budenzi hagyományra s egyszersmind legyen szabad azt az óhajtásomat is kifejeznem, hogy az a rokonszenv, melynek üdvös hatását én éreztem munkakedvem fokozódásában, legyen meg e körnek minden tagja közt is, tudományunknak e szűkebb társaságon kívül lévő minden művelője közt is. Az ellenfelek csak egymás véleményét lássák, ne egymás személyét, hogy nem éppen a maguk igazát keresve, annál hamarabb megjeljék az abszolút igazat tudományunk hasznára, mesterünk bennünk élő szellemének bizonyosságára.

Nagynak és kicsinynek tudományos működését hassa át Budenz szelleme! E szellemnek minél többeket meghódítására emelem poharam!

MÉSZÖLY GEDÉON

Erdősi Sylvester János a virágénekekről. Köztudomású dolog, hogy a népdalt, a *virágéneket* a középkor, a reformatio és ellenreformatio papsága, mint erkölcstelent, fajtalant és vallásellenest, szóval és írással üldözte, s ha tehette volna, ki is irtotta volna a világból. Evvel szemben nagy dicsérettel szokták említeni Erdősit, az egyetlen, ki a népdalt méltatja, szépségeit felismeri. Nem tudom, ki volt az első, a ki Erdősiről ezt állította, de hogy ez a „legenda“ könyvről könyvre, nemzedékről nemzedékre szilárdan terjed és áll, bizonyítja egyik legújabb és lelkiismeretességében szinte példaszzerű irodalomtörténetünk is, mely Erdősi híres (hírhedt?) szavainak idézése után ezeket mondja: „A sokszázados papi előítélettel ilyen nyugodtan szembehelyezkedő bátor kijelentést hasztalanul keresünk egyebütt a felújulás koráig“. (Pintér Jenő, Irod. II. 52—53.) Pedig ha az eredeti szöveget olvassuk, nagy bámulatunkra Erdősit is épp oly bűnösnek találjuk a „sokszázados papi előítélet“-ben, mint a többit. Az „Vy Testamentü“ (1541) szövege után különféle felvilágosító magyarázatok következnek; ezek közt van az a sokszor, de — s ez a félre-

értés oka — *csonkán* idézett hely, melyre hivatkozni szokás. Szól ez a biblia nyelvének képes kifejezéseiről s ennek kapcsán említi a virágénekeket. A jó megértés kedvéért legczélszerűbb a szöveget betűről betűre közölni.

[Czím:] *Az o'llan ighikrűl valo tanufag | mell'ek nem tulaydon iejziszben v'tetnek.*

[1. bekezdés:] *M'Inden ighe | minden befid akarmi íelueñ | auaj tulaydon iejziszben v'tetik | auaj nem.*

[5. bekezdés:] *Az ill'en befiduel tele az bent iras | mell'hez hozzá kell fokni annak az ki azt oluaffa. Kóóú kediglen hozzá fokni az m'ú nípúnknek | mert nem ideghen ennek ez ill'en befidnek neme. Il ill'en befiduel naponkid valo folásaban. Il inekekben | kiúáltkippen az virag inekekben | mell'ekben czudálhatt'a minden níp az Ma'gar nípnek elmj'nek éles voltat az lelifben | mell' nem egéb hanem Ma'gar poé'is | Mikoroñ ill'en felfighes dologban ill'en alā valo pildáual ilek | az ganeyban arant keresek | nem azon vajok hoj az hitságot dicziriem Nem dicz'trem az mirűl ez ill'en ínekek vadnak | dicziriem az befidnek nemeffēñ valo berzifit.*

A teljes szövegből világos, hogy Erdősi itt nem a virágének dicséretét zengi. A virágének tartalma szerint „alávaló, ganéj, hitság“, dicséri azonban „a beszédnek nemesen való szerzését“, azaz nyelvezetét, főképen képekben való gazdagságát, mely méltó, hogy a biblia képes nyelve mellé tegyük: ez az a „szép lelés“, a „magyar poézis“, mely csodálatraméltó, nem pedig a tartalom. Erdősi megjegyzése tehát nem a népköltés javára irandó, hanem mint talán első, stilisztikai vagy nyelv-aesthetikai megfigyelés méltánylandó.

Csodálatos, hogy ez a legenda ennyi ideig megélhetett a magyar irodalomtörténetek lapjain, holott a teljes szöveget már 1865-ben közölte Imre Sándor (A magy. irod. és nyelv. rövid története, 101. l.), Erdélyi Pál is, figyelmeztető megjegyzésekkel (Ethnographia, 10:258.), Riedl Frigyes pedig egyetemi előadásáiban (1907) mutatott rá a félreértésre.

Dugonics Példabeszédeiről. Mikor a szólásgyűjtemények történetét tárgyaltam (M. Ny. 6:347), Dugonicsnak két kéziratáról szóltam, melyek ma a N. Múzeumban vannak. Az 1820-ban megjelent kiadással való összehasonlításból azt következtettem, hogy kellett még egy harmadik kéziratnak is lennie s hogy ez szolgált a kiadás alapjául. Sejtésem valónak bizonyult. Nem találtam ugyan meg ezt a kéziratot, de magában a kiadásban vannak utalások, melyek akkor kikerülték figyelmemet s melyek azt bizonyítják, hogy Dugonics 1810-ben adta meg gyűjteményének mai alakját. A második kötet

* De hibásan mondja, hogy ez az előszóban van.

164. lap jegyzetének utolsó sorában ezt mondja: „Errül még *mostanában is 1810-dikben* bámúlva emlékezem“; s a 186. lap 2. jegyzetének első sorában: „*E mostan folyó 1810-dik* esztendőbön[!] Februáriusnak elején olvastam a Pesti Magyar újságban...“ E harmadik kéziratban iktatta a jegyzeteket, melyek előbb külön kötetben voltak, a maguk helyére a lap aljára. Úgy látszik, hogy bevezető értekezésnek is újat akart írni, de nem készült el vele s így maradt a könyv, sajnosan, nélküle; kiadója, Karácsonyi Chryzostom talán nem is tudott róla, hogy a második kézirathoz teljes bevezetés van. Dugonics Példabeszédeit tehát a szólásgyűjtemények sorába a kiadás 1820. esztendeje helyett 1810. évvel kell beiktatnunk.

TOLNAI VILMOS.

Szláv sani > m. szán (vö. M. Nyv. VI. 18.). A „Wörter und Sachen“ cz. folyóirat legújabb számában (II. köt. 182—185. lap.) *Kalima* Jalo finn nyelvész azt állapítja meg, hogy a lapp *čoinne* (gewöhnlicher offener oder gedeckter Lappenschlitten), vog. *šun* (alakv, son, sun: schlitten) egy és ugyanaz a szó, melynek szabályos fug. alapalakja *šan- volna. Ennek szabályos magyar alakja *szán* volna, a melyről azonban a szerző mégis azt hiszi, hogy nem eredeti magyar szó, hanem szláv kölcsönzés. A szláv *sani* és a finnug. *šan- azonban okvetlenül egybetartoznak s a viszony ugyanaz, a mi a *száz* szó esetében is van. Mindazonáltal a cikkíró nem mondja meg, ki a kölcsönző s kinél eredeti a szó; talán a szlávság a kölcsönző. Tovább folytatva azt bizonyíttatja a szerző, hogy a török-tatár-mong. nyelvek *čanu, čanak, tsann, ts'ann, sann* (schneeschuhe; schlitten) szava szintén egybetartozik a fent tárgyalt szavakkal.

MELEGDI J.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

Régi magyar személynevek.

I.

Ismeretes dolog, hogy a régi, IX—XII. századi magyar személynevek egy jó része mai napig megvan helyneveinkben; nyelv- és történettudósok sok ilyen helynévben élő személynevet mutattak ki s azért nagyon helyes dolog volna, ha e téren tett fáradságos megállapításaik közül azokat, a melyek kétségbevonhatlanok, az iskolai történetkönyvek is átvennék. Íme e nevek közül a biztosak:

35. Ajton, Ajtony.

Anonymus kronikájából valamint a Szent Gellért-legendából jól ismert az *Achtum, Ohtum* név. Tudjuk róla, hogy Bodonban (= ma

Widdin Bolgárországbán) a görög rítus szerint megkeresztelkedett s hogy Csanád legyőzte. Ennek a vezérnek a nevérol rég kimutatták, hogy mai nyelvünkön *Ajton* > *Ajtonynak* hangzanék. Hasonló esetek a régi magyarban: *rohtonk* = ma *rajtunk*, *tonohtuananak* = *tanojtványának* = tanítványának. S csakugyan helyneveink közt Erdélyben, Kolozs megyében ma is van *Ajton*, mely községnek nevét egykor így irták: *Ohtum*.

36. Bonyha.

Kicsinyítve és becézve *Bonyhád*. Anonymusban szó van egy *Bucna* nevű magyar úrról. Ez a *Bucna* név íráshibás alak e helyett *Buchna*, melynek *Buhna* alakváltozata is előkerül. Minthogy már most a magyarban a mai *-nyh-* ∞ val hangzó szavak egykor *-hny-* nyel hangzottak (vö. *enyhít* régen *ehnytt*, *konyha*, *dunya* régen *kohnya*, *duhnya*), *Buhna* személynévünk mai formája *-nyh-* val hangzanék. S csakugyan ott van a somogymegyei *Bonya*, *Bonnya*, a melyet egykor *Bohnya*-nak is hívtak, ott van a küiküllőmegyei *Bonyha* s végül továbbképzéssel a tolnamegyei *Bonyhád*, a melyek mind a régi *Buchna* személynév ma is élő tanui.

37. Décse = Géza.

Régen be van bizonyítva, hogy azt a személynévet, melyet latin emlékeink *Geysa*, *Geiza*, *Geycha*, *Geisa*, *Geuca*, *Geica*, *Geuczha*, *Geythsa*, *Gecha* alakban irnak, az egykorúak *Gyejcsának*, *Gejcsének*, *Gyécsének* mondták. Akkor aztán, mikor a *gyió* szóból *dió*, *gyisznó* szóból *disznó* lett, változott a *Gyécsé* is *Décsévé*. S egy 1338. évi oklevélben meg is van ez az alak: „Deyche regis filii“. A *Décsé* helynevekben ez az alak ma is él (vö. ilyen falunévre Torda m., Szolnok-Doboka m. stb.) s e falvak neve *Geyche* alakban írva is előfordul. Helyesen tehát vagy *Décsé*, vagy *Gyécsé* alakot kellene használnunk a mai *Géza* helyett.

38. Hunt = Hont.

Kézai felsorolja, hogy mely idegen nemzetség mikor jött be az országba. Így megemlíti a *Hunt* és *Pazman* testvéreket. Minthogy a *Hunt* név ma is megvan *Hont* megye nevében, helyes dolog *Hont-Pázmány* nemzetségről beszélni.

39. Lél = Lehel.

Mindenki *Lehel* kürtjéről beszél, keresztnévül is e régi magyar személynévnek ezt a formáját használják. Pedig már a latin emlé-

kekben is többször találjuk a későbbi, a fejlődött *Lélü* (írva *Lelu*; *Lele* is), *Lél* alakot. A *Lehel* (alakváltozat *Leel*) és a *Lél* úgy viszonylik egymáshoz, mint a régi magy. *Bahacs*, *Bahatur* mai magy. *Bács*, *Bátor*, stb. De helynévben mai napig fennmaradt a *Lél* a komárommegyei Érsek-*Lél* és Nagy-*Lél* községek nevében, melyeknek oklevélbeli írott alakja egykor szintén *Leel*, *Lehel* stb. volt. Tehát *Lél* kürtje, Mészáros *Lél* stb. volna a mai nyelvnek megfelelően helyes alak.

40. Tétény Tuhutum.

A közéletben és az irodalomban mindenki *Tuhutum*ról beszél és ír. Régen kimutatták, hogy ez teljesen hibás olvasása a régi *Tuhutum* írott alaknak. A maga korában e nevet *Tühütüm*nek mondták, a melyből lett s részben nyelvjárásonként váltakozott a *Tühütüm* \sim *Töhötöm* alak. A régi emlékekben *Tehetem* írott alakot is találunk. Más írott alakváltozatok *Teetem*, *Techtun*, *Tuhtum*, *Tuchtum*. Mínthogy ilyen írott alakjai régen, a mai *Tétény* helynévnek is vannak, ezért már rég rájöttek tudósaink arra, hogy *Tühütüm* mai nyelvi szabályos alakja *Tétén* \succ *Tétény*.

41. Vászoly = Vazul.

Kézaiban azt olvassuk Décse testvérének Mihálynak két fia volt; „Mihal frater Geiche genuit *Wazul* et *Zar* Ladislaum“. Ezt a *Wazul* alakot, a melyet a maga kora kiejtésében *Vaszul* vagy *Vászul*-nak kell mondani, betűről betűre olvasták s csinálták belőle a *Vazul* keresztnévet, tehát olyan alakot, a milyen nyelvünkben sohasem volt. Pedig e név helynévben ma is megvan nyelvünkben; a zalamegyei *Vászoly* (régebbi helységnévtárakban *Vászol*, *Vaszoly* is) község nevét a régi oklevelek szintén *Wazul*nak is írják, a mi bizonyítja a *Wazul* személynév és a helynév ugyanazonságát. Magyar írásban és beszédben tehát *Vászoly*, esetleg *Vaszoly* alakot használjunk a mai *Vazul* keresztnév helyett.

MELEGDI J.

Burjánirtás.

(MNy. VI : 462.)

21. *Mérget venni rá* (Gift nehmen).

Irtózat vmi ellen (= vmitől).

A könyvet *kiolvassa* (= elolvassa).

Darauf können Sie Gift nehmen, magyarul = olyan bizonyos, mint hogy kétszer kettő négy. Lengyel Laura „Vera Naplója“,

regény fiatal leányok számára, 34. l.: „Borosa szavára mérget vehetett (= benne megbízhatott) az ember“. Ugyanebben a könyvben még ilyenek rontják a fiatal olvasók nyelvérzékét: „irtózat valami ellen“ 5. l. (= valamitől). Különös, hogy ez a helytelenség nem a német nyelv utánzásából származott, mert a német beszéd az *irtózik* igéhez nem *gegen*, hanem *vor* praep.-val fűzi a határozót a megfelelő kifejezésben: es graut ihn *vor* etwas, es schaudert ihn *vor* etwas; itt tehát nem germanizmussal, hanem gondatlan magyarsággal van dolgunk. Az *ellent*, illetőleg *vö.* MNy. VI: 463. Vera Naplójában olvassuk a 71. lapon ezt is: „*kiolvasni* (auslesen) a könyvet- (magyarul: *elolvasni*). A *kiolvas* igét a magyar akkor használja, 1. mikor az *olvast számlál* értelemben mondja, s ekkor *kiolvas* = vmit számlálva kioszt, kiad; pl. A gazdasszony *kiolvassa* a piacra eladni küldött almát, diót, salátát stb.: 2. babonás értelemben: Ne nézz a kutba, mert a béka *kiolvassa* (= kiveszti) a fogadat. Gyermeknek mondják, hogy a veszélyessé válható kútbanézésztől elijeszszék őket (Érdélyi J., Magyar Közmond.).

22. *Bevezet* (einführen) pl. újítást, könyvet, szabályzatot stb., magyarul: *befogad, használ, használni kezd, alkalmaz.* (Vö. Simonyi: Hely. Magy.) Gáspár Ferencz: A föld körül. V: 272: „A *bevezetett* (= elfogadott) nagy újítások“. U. o. 274: „hogy a húst meg a halat táplálékul *bevezessék*“ (= használják). U. o. 365: „Japánországban minden téren újításokat *vezettek be*“ (= fogadtak el). Az Újság, 1908: 107: 12. l. Közgazdaság: „a Pénzügyi Tisztviselők Orsz. Egyesülete mozgalmat indított az osztatlan munkaidőnek a pénzüzetek-nél (= pénzüzetekben való) *bevezetése* (= alkalmazása, oda befogadása) érdekében“.

23. *Magasabb* iskolák (höhere Schulen), magyarul: *felső v. főiskolák.* *Magas* iskola magyar észjárás szerint magas épületet jelent; tehát a *magas* melléknév valami térbeli tulajdonságot. Helytelenül használva: Az Ujs. 1905 máj. 28: 8. l. „a melyről tanultunk a *magasabb* iskolákban“ (Quintus cikke). Gáspár Ferencz, A föld körül, V: 322: „A kik tanulmányaikat (= tanulásukat) tovább akarják folytatni, azoknak öt évi tanfolyamból álló *magasabb* (= felsőbb) iskola áll rendelkezésére (azok számára... fels. iskola van). MNy. VI: 104: „Ha rajtam állana, minden *magasabb* (= felsőbb) iskolában“ stb. Az Ujs. VI. évf. 291. szám: „*magasabb* iskolák“ („Negyvenedik évforduló“ cz. cikkben).

E germanizmus szülőke az, hogy a német *hoch* nemesak térbeli, hanem sokféle elvont viszonyt is jelöl: a mi *magasunk* azonban kizárólag térbeli jelentésű.

A *magas* helyes használatának jó próbaköve az, hogy nyelvünkben e szónak ellentéte a *mély* v. *alacsony*; a *felső*nek — az *alsó*. Szükséges tehát, hogy ha a *magas* helyesen van használva, akkor az ellentétes viszony kifejezésére odaillő legyen a *mély* v. *alacsony*.

Szarvas G. már 40 évvel ezelőtt rámutatott az ő szokott szellemes módjával és maró gunyjával a *magas* németes használatára. L.: Nyr. I: 146; II: 555, hol a *magas* nemesek (= főnemesek), *magas ház* (= tisztelt ház), *magas minisztérium* (= nagymélt. miniszt.) kifejezéseket támadja s azt mondja, hogy *magas* ember egészen más, mint *főember*. A Nyr. X: 506. lapján pedig így panaszkodik: „Ninesenek már nagyuraink, főpapságunk, felsőbb iskoláink, hanem *magas* uraink, *magas* papságunk, *magasabb* intézeteink“. Így

másoljuk — mondja — a német észjárás termette kifejezéseket! Szarvas a Nyr. későbbi évfolyamaiban is többször visszatér még e tárgyra.

Föl kell még itt említenem, hogy *Kelemen Béla*, a *magasnak* több németes használatát minden megjegyzés nélkül felvette Magyar-német szótárába. Ilyenek: *magas* minisztérium, *magasra* tart (hochhalten). [Hogy is mondja a népdal:

A Tisza a Dunát felzavarja . . .
Bíróné a lányát *nagyra tartja* stb.];

magas fokú (hochgradig, helyesen: felső fokú, pl. egyenlet); *magasra* törő (hochstrebend, helyeseu: nagyratörő); *magas* rangú (hochgestellt, helyesen: felső rangú).

(Folytatjuk.)

KOMÁROMY LAJOS.

ROVÁS.

Wien. Mikor néhány évvel ezelőtt a Magyar Földrajzi Társaság elkezdte Bécsset *Wiennek*, Genfet *Genèvenek*, Lipcsét *Leipzignek*, Zágrábot *Zagrebnak* írni, kérdést intéztem Lóczy Lajoshoz, a Társaság nagyérdemű elnökéhez: voltaképen mit is akarnak ezzel a változtatással? Fölvilágosított, hogy ők csak a nemzetközi érintkezésben kívánnák az egyformaságot biztosítani s eszük ágában sincs a magyar nagyközönséget a századok óta megszokott elnevezésekről leszoktatni akarni. Megnyugodtam ez okos megkülönböztetés hallatára, hiszen magam is, ha Bécsbe levelet írok, *Wiennek* írom s nem követem némely osztrák vagy nagynémet barátunk éretlen kötekedését, kik csak azért is *Ofen-Pestre* czímezik leveleiket, mert azt gondolják, hogy ezzel bosszanthatnak bennünket.

Nem sokára azt kezdtem tapasztalni, hogy „az utánzók vak hadában“ olyanok is találkoznak, kik, ha idehaza, magunk között, nekünk magyaroknak, magyar dolgokról magyarul írnak is — talán hogy tudósabbnak látszassanak — a világért el nem mulasztanak a *wienezést*. Azután meg azt vettem észre, hogy az „Első cs. kir. Duna-gőzhajózási Társaság“, sőt mi több, a „Magyar kir. Államvasutak“ magyar menetrendjében *Bécsről* már egyáltalában nincs szó. Hiába keresem az állomások betűrendjében, Bécs nincs schol, sem itt, sem az indulás és érkezés idejénél. Bécsbe már nem mehet Magyarországról senki, csak Wienbe. Bármennyire bosszantott is ez az értetlenség, nem szólaltam föl ellene. Úgy gondoltam és gondolom ma is, hogy Lóczy Lajosnak lesz a dolga megmagyarázni, hogy indítványának mi volt az igazi értelme s hogy az utánzók mily alaposan félreértették az ő szándékát. Most azonban mégsem állhatom meg, hogy föl ne szólaljak.

Az Irodalomtörténeti Közlemények legutóbbi (m. évi negyedik) füzetében, a 398—405. lapokon olvasom a következőket:

Faludi Wienben. Faludi Wienben mathematicus és theologus.

A wieni egyetem. Faludi Wienben tanár és lelki igazgató. Faludi Wienben a Theresianum aligazgatója.

Az Irodalomtörténeti Közleményeket Szilády Áron, multunk, nyelvünk és hagyományaink egyik legkiválóbb ismerője szerkeszti s a M. Tud. Akadémia adja ki. Vajjon mi köze van az Irod. Közl.-nek a földleírók térképi egyezményéhez s mi köze van a nemzetközi postaforgalomhoz? Mit szekirozza szegény Faludit, kora legnagyobb magyar íróját, ezzel az örökös Wiennel? Az Irod. Közl. számára csak egy mentség van, s ez az, hogy a jó Homeros is bóbiskolt néha, miért ne eshetnék meg ez vele is.

Kérdés. H. K. úr a következő levelet intézi hozzánk: „A hivatalos lap márczius 2-iki száma királyunk legfelsőbb kéziratát közli, melylyel Ő Felsége a Képzőművészeti Társaság jubileuma alkalmából egy új képzőművészeti alapítványt tesz. A legfelsőbb kézirat „Kedves gróf Zichy“ megszólítással kezdődik és „Ferencz József s. k. és gróf Zichy János s. k.“ aláírásokkal végződik. A kéziratot márczius 3-ikán a napilapok közül az Alkotmány, Egyetértés, Magyar Nemzet, Magyarország, Magyar Szó, Pesti Hirlap, Pesti Napló, Világ egész híven közli, ellenben a Budapesti Hirlap és az Az Ujság a királyi megszólítást „Kedves Zichy gróf“-ra és a miniszter ellenjegyzését „Zichy János gróf“-ra változtatja. Tudom, hogy az utóbb említett két lap e változtatást azért tette, mert azt hiszi, hogy a gróf hátratétele magyarosabb, mint az évszázadok óta megszokott előírása, mégis fölvetem a kérdést, szabad-e a királyi kéziratokon ily önhatalmú változtatásokat tenni?“

Felelet: Szabadni, úgy látszik, szabad.

SZILY KÁLMÁN.

NÉPNYELV.

I.

A részegség kifejezései.

(MNy. II : 138.)

IV. Egyszerű és összetett mondatok.

(Folytatás.)

Jól megpermetezte a <i>fa</i> tövét	forog	} a feje
a <i>falat</i> támogatja	fújódik	
<i>falnak</i> fordult	füstölög	
<i>falnak</i> ment (neki ment a f.)	gőzöl	
<i>farsangot</i> öblített	kóvályog	
be van kötve	lámpás	
bóbitás	lehúzta	
dagad	nagyon lelóg már	
domború	lóg	
előljár	nagy	
annyit ivott, majd elsül	nehéz	
(eldurran)	tele van	

viszi a *feje*
 ennek is a *feje* van lejjebb!
 ez is arra megy ám, a merre a
feje viszi!
 nehezebb a *feje*, mint a fara
 már búnak hagyja (hajtja, ereszti)
 a *fejét*
 bekötötte a *fejít* (három) sarokra
 bekötötték a *fejít* csillagos kesz-
 kenővel
 nem bírja a *fejít*
 van elég a *fejibe'*
 jól van *főbe'*
 motoz van a *fejibe'*
 több van a *fejibe'*, mint az üvegbe'
 vasfőkötő van a *fejibe'*
 ez se a *fejibe* iszik!
 ez se a belibe ivott, hanem a
fejibe!
fejibe állt a bor
fejibe ment a bor (az itóka)
 keziből *fejibe* ment
fejibe szállt a bor
fejibe ütött a bor gőze (szesze)
 keziből a *fejibe* ütött
fejibe vette
 jó *fejje*l van
 zamankós *fejje*l van
 nagy *fejje*l van
*fejje*n keresi a lábát
*fejje*hez vágták a csutorát
 szélesen *fekszik*
 már *fele* beléd!
 szeretném *felit*, a mi benn van
 jó *félbe'* van
félboros, mint az egyszeri ember
 a vöröshagymátul
félkalapba' van
félkengyelben áll
félkeréken van
félteherre van (itta magát)
 ennek se lennék a *felesége!*
 ez se *felejt!*
 ez is a *fenekit* kereste!
 ez is látta a *fenekit!*
fenekére nézett
 ebbe se *ferne* már több!
 azt se tudja, *fi-e* vagy lány
 ezt is a *fia* verte meg!
 egy *forintig* áll
forog alatta
forog vele a világ
 már *forr* benne

részeg, mint a *föld*
 inog (imbolyog) alatta a *föld*
 kiszaladt a *föld* alóla
 megindult a *föld* alatta
 „és mégis mozog a *föld!*“
 a *földet* hijja
 a *földet* marja
 a *földet* markolja
 a *földet* várja
 olyan részeg, hogy a szája széle
 az ásó *földet* úszsza
 csókolja a *földet*
 megboronálta a *földet*
 megducsolja a *földet*
 meghasalta a *földet*
 ez is jól meghízlalja ma a *földet*:
földhöz vágta az ördög a zsákját
földig van
 a sárga *földig* van
 leitta magát a sárga (fekete) *földig*
 ez is a *föld* alól került ki
földszint van
 mindig *földrengés* van neki
 ez se úgy van, a hogyan *föl-
 förösztték!*
 jól *fölvott* a somlyai borból?!
 ez se kel ám föl, míg a *fű* meg
 nem sárgul alatta!
 ez is *fűbe* harap ám még ma!
 már vörösödik a *füle*
 meleg már a *füle* töve
 ez is többet látta a zöld *fülest*,
 mint én ma!
ganajul van
 fölöntött (föltöltött) a *garatra*
 meglöcsölte a *gégéjét*
 fészíti a *göz*
 sok benne a *göz*
 tele van *gözzel*
 ez is megberetválná ma a *gombó-
 czot* is!
 ez se tudna elmenni a *gyalog-
 úton!*
gyengélkedésbe' van
 a *gyertyát* is hurkának nézi
 jól kiöblögette a *gyomrát*
 ez is *gyónni* készül!
 beszédte a *gyóntatót*
 már csak a *gyóntató* a hija
 bemaszatoalta a *Gyurkó*
habémuszsza van
 mázsás a *haja*
hajnalt járt

úgy néz, mint a sült hal
 ez is halat evett!
 hámvasba' van
 már borizű a hangja
 meghúzta a nagy harangot
 nem hallotta a harangszót
 spongya van a hasában
 ez is eljött hazulról, de nem tom,
 hogy megy haza
 ez se készül haza!
 tennap ma ment haza
 másodmagával ment haza
 siratja a hegy adóját
 ez se veti meg a hegy levit!
 bekóstolt a hegy levéből
 ennek se komája a hegylé!
 taszigálja a hegylé
 zavarja a hegylé
 ennek is sok helye lesz ma!
 helyben van
 ez is jó helyen járt!
 magát hűtja
 ez is azt hiszi, jön, pedig megy!

most azt hiszi, hogy ő a római
 pápa
 ez is azt hiszi, övé a világ!
 hohóig van
 a mécesst is holdnak nézi
 ez se hagyott holnapra!
 mért nem hagyott holnapra?
 holton van
 erre is ráterítette a hordó a pok-
 láját!
 fölmagasztalta a hordó
 olyan, mint az eczetes hordó
 ez se a hordó tetején ült!
 megerelte a hordót
 megsiratta a hordót
 ez is neki hasalt ám a hordónak!
 hordóba nézett
 eltemették a tele hordóba
 ez is ráült a hordóra!
 hordónál imádkozott
 hordó mellé került
 már gyöngé a húrja
 egy huzárporciót vett be.

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

II.

A tanyai ABC.

Az itt közölt verses vagy tanyai ABC abból az időből való, mikor még az alföldi tanyák között csak elszórva, imitt-amott voltak iskolák, a miket leginkább a községek gazdanépe tartott fenn. Nem is rendes, iskolázott tanító oktatott bennük, hanem másféle emberek; a tanyákra kikerült iparosok vagy pedig kiszolgált katonák, a kik a seregnél töltött hosszú évek alatt megtanulták a betűvetést. Ezek tanították az írást a verses ábéczé segítségével a tanyai apróságoknak. A mikor a gyermek a táblánál vagy a papiroson írta a betűt, egyúttal éneklő hangon mondania kellett a betű sajátosságait, a „testállását“. Azután együtt is énekeltek. Így mondja a versezet, a mely a makói tanyákról való:

Kis igényös egy punktum van fölötte: i, i, i.

Két i-ből összefoglalva,

Két punktum van fölötte: ü, ü, ü.

Fél kerek, szöme van: e, e, e.

Kerek, mint a perecz: o, o, o.

Kerek, mint a perecz,

Két punktum van fölötte: ö, ö, ö.

Tarajos, mint a kakas: a, a, a.

Fél kerek: cö, cö, cö.

Kis bokrétás: rö, rö, rö.

Két lába van: nö, nö, nö.
 Három lábú: mö, mö, mö.
 Nagy igényös: lö, lö, lö.
 Pápaszömös: gö, gö, gö.
 Fölül kampós,
 Körösztül van rántva: fö, fö, fö.
 Kis kampós: kö, kö, kö.
 Olyan, mint az orosz templom: hö, hö, hö.
 Alul kampós, egy punktum van fölötte: jö, jö, jö.
 Fölfelé a szára, jobbrul a pofája: bö, bö, bö.
 Lefelé a szára, jobbrul a pofája: pö, pö, pö.
 Fölfelé a szára, balrul a pofája: dö, dö, dö.
 Kis körösztös: tö, tö, tö.
 Kétször kampós: sö, sö, sö.
 Kis szögletes: zö, zö, zö.
 Olyan, mint a kútágas: ip-szi-lon.
 Fölül tágas, alul högyös: vö, vö, vö.
 Olyan, mint az asztal lába: iks, iks, iks.

A kettős betűket azután ugyanilyen formában könnyű volt összeállítani. Ilyenformán:

Félkerek a kis kampóssal: csö, csö, csö.
 Kis körösztös ipszilonnal: työ, työ, työ.
 Két lábú az ipszilonnal: nyö, nyö, nyö.

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XXXX. Választmányi ülés.

(1911 jan. 17.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Balassa József, Erdélyi Lajos, Freckay János, Horváth János, Melich János, Mészöly Gedeon, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A múlt ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után:

1. a pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1910 decz. 31-i állapotáról. Az összes bevétel 10,994 K 23 fill., a kiadás 7328 K, 16 fill., maradék 3666 K 7 fill. Ebből értékpapírban 3600, készpénzben pedig 66 K 7 fill. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök bejelenti, hogy megkérte a jegyzőt a Társaság népnyelvi gyűjteményeinek átvizsgálására, rendezésére és állandó kezelésére. A jegyző elfogadta a megbízást és a következő választmányi ülésen jelentést fog tenni az eddig összegyűlt anyag mennyiségéről és minőségéről. — Tudomásul szolgál.

3. A titkár bemutatja a febr. 21-én tartandó közgyűlés tárgyszorozatát (I. a 61. füzet borítékján), az 1910. év bevételeit és kiadásait és az 1911. év költségvetési előirányzatát (I. a mellékleten). — A választmány mindkettőt változtatás nélkül elfogadja és az 1910. évi

számadások megvizsgálására kiküldi Erdélyi Lajos és Vikár Béla választmányi tagokat.

4. Az elnök bejelenti, hogy a budapesti választmányi tagok sorából Beöthy Zsolt, Herman Ottó, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, a vidéki választmányi tagok sorából pedig Karácsonyi János, Paal Gyula és Réthei Prikkel Marián megbízatása lejárt. A tavaly megválasztott új vidéki választmányi tagok közül is egyiknek helye új választás alá kerül, valamint az elhunyt Katona Lajos helye is betöltendő. — A választmány az új választmányi tagok közül sorshúzás útján Pápay József helyét jelenti ki megüresedettnek, fővárosi választmányi tagokul Beöthy Zsolt, Herman Ottó, Melich János, Sebestyén Gyula, Simai Ödön és Simonyi Zsigmond, vidékiekül pedig Karácsonyi János, Paal Gyula, Pápay József és R. Prikkel Marián urakat fogja a közgyűlésnek ajánlani.

5. Az elnök bejelenti, hogy a Hornyáuszky-féle nyomda 10%-kal fölemelte a Magyar Nyelv nyomtatásának árát, de az áremelés elkerülhető, ha a folyóiratot részben más betűfajokból szedettjük. — A választmány az áremelés elkerülésére a betűfajok megváltoztatását ajánlja.

6. Rendes tagoknak megválasztottak:

Ajánló

Klacsó Olivér tanárjelölt, Budapest
Pukánszky Mária polg. leányisk. tanítónő,
Modor

Gombocz Zoltán

Tolnai Vilmos.

Új előfizetők:

Főgimnáziumi Czuczor-önképzőkör, Komárom.

Bölcsészeti modern szeminárium, Debrecen.

Teutsch Frigyes, könyvkereskedő, Segesvár.

Kath. tanítónőképző-intézet, Szatmárnémeti.

Felsőkereskedelmi iskola, Kecskemét.

Polgári iskola, Resiczabánya.

Ref. tanítónőképző-intézet, Debrecen.

Irgalmas Nővérek, Jászberény.

Fejes Aron ref. tanítóképző-int. igazgató, Nagyenyed.

Ev. tanítóképző-intézet, Sopron.

Kir. kath. főgimnázium, Miskolcz.

Huszár István könyvkereskedő, Nyitra.

Felolvasó ülés.

(1911. jan. 17.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Baros Gyula, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Frecskay János, Fuchs Dávid, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Horváth János, Kertész Manó, Komáromy Lajos, Melich János, Mészöly Gedeon, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Versényi György rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Kertész Manótól: Maga.

Horger Antaltól: Bába, baba és báb.

1. Bevételek és kiadások 1910-ben és költségvetés 1911-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1910-re		Bevétel 1910-ben		Költségvetés 1911-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék 1909-ről	175	15	175	15	66	07
Alapítványok	—	—	350	—	—	—
Kamatok	832	—	975	70	976	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	209	04	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	9153	50	7400	—
Eladott füzetek	—	—	72	05	—	—
Vegyések	—	—	58	79	—	—
Összesen	8407	15	10994	23	8442	07

A bevétel 1910-ben 2587 korona 08 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1910-re		Kiadás 1910-ben		Költségvetés 1911-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1754	—	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv“ nyomtatása	3000	—	2741	47	3000	—
Különnyomatokra	400	—	56	—	440	—
Expediitio, kisnyomatványok	900	—	747	69	900	—
Könyvárusi %	100	—	89	—	100	—
Népnyelvi tanulmányokra	1200	—	940	—	1200	—
Összesen	8400	—	7328	16	8440	—

A kiadás 1910-ben 1071 kor. 84 fillérrel kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradék 1910-ről 1911-re 3666 korona 07 fillér. Ebből 3600 korona értékpapírban, 66 korona 07 fillér készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1910.

Áthozatal 1909-ről	20,800 kor.
Gombocz Zoltán alapítványa növesztésére	100 „
Lehr Albert	200 „
Kolozsvár: M. nyelv. seminarium (III. részlet)	50 „
A Társaság tőkésítése	3,050 „
Katona Lajos nevére	200 „
Összesen	24,400 kor.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

13. **Arcztörő** olvasható a NySz. III : 762. lapján. Tévedés, mert az ott idézett adat nem egyéb, mint XIX. századi fordítása egy XVI. századbéli lajstromban előforduló „*faciletum*“ latin szónak.

14. **F. B. úrnak.** A „*Hasznos Multságok*“ 1818-ik évi II : 274. lapjáról idézett népdalban:

„Tót asszonynak tót a lánya, | katykaringós a szoknyája, |
Vóltam egykor véle tánczba, | S elakadtam a *zománczba*. — Alig
tudtam majd megválni, | Tánczból is ki kellett állni, | A ránczot,
zománczot szidtam, | Jó, hogy le nem hasítottam. — De megfogadtam,
hogy tánczba | Nem akadok több *zománczba*: | Tarka szoknyás magyar
tánczos | Lesz már párom, nem *zománczos*.“

A *zománcz* itteni jelentését nem ismerjük. Igen szívesen vennők, ha valaki fölvilágosítana bennünket.

15. **D. A. úrnak.** A „*Századok*“ ez idei januári füzete 63. lapján az *ispájájok* nem *ispánjok*, hanem *ispahijájok*; a *czulltar* a. m. *csótár*; a *csavagás* pedig nem egyéb, mint a *csevegés* mélyhangú párja. A többiről az eredeti okiratok megtekintése nélkül bajos nyilatkozni.

Sz. K.

16. **E. G.** Kérdésére, hogy „mi az értelme a *Ság* szónak, nem a képzőnek, hanem a helynévnek: *Ság-hegy, Ipoly-Ság, Rét-Ság*“, kielégítő feleletet, fájdalom, nem adhatunk. Szamota 1895-ben (NyK. XXV : 141) azt állította, hogy a magyarban volt egy *ség* „halom, domb, rakás“ jelentésű szó. Nem éppen lehetetlen a föltevés, hogy e *ség* párja: a *ság* van meg a föntebbi helynevekben (vö. *karom* ~ *köröm, kavár* ~ *kever* stb.), de ezt is csak igen-igen nagy tartózkodással mondhatjuk.

17. **E. L. úrnak.** Az oláh tud. akadémia kiadásában *Pamfile* Tudor szerkesztésében jelent meg a következő szótárszerű mű: „*Industria casuică la Români, . . . București 1910.*“ (= A házi ipar a románoknál). E mű olyanféle szótár, mint a mi „*Mesterségek szótára*“ cz. művünk. Rajzok segítségével van megmagyarázva az oláh parasztház összes tárgyainak s azok részeinek népies neve. E mű teljesebb a hasonló oláh *DAMÉ*-féle műnél. Bárcsak nálunk is szerkesztene valaki népies tárgyakról ilyen rajzokkal ellátott szótárt.

M. J.

18. **Hibaigazítás.** Mult számunk 141-ik lapján alulról a 11. sorban *tájszólásáról* így javítandó: *tájszótáráról*.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. MÁJUS.

5. SZÁM.

Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék.*

Mintegy két évvel ezelőtt néh. dr. Barcsa János barátom, a tiszántúli református egyházkerület buzgó levéltárnoka, fölhívta a figyelmemet egy hatleveles trenióból álló régi magyar kéziratra, mely 1875 márczius havában néh. Thaly Kálmán ajándékából jutott a kerületi levéltárba.

A kísérőlevél (1875 márcz. 12-iki kelettel), melyet kiváló történettudósunk Révész Imréhez, a tiszántúli református egyházkerület akkori levéltárnokához intézett, így hangzik:

Nagytiszteletű Úr!

Ime, gyűjteményemből egy ott úgy is — tárgyát tekintve — magában álló, különben egyházirodalmilag s nyelvészetileg is tannémi becsessel bíró 1544-iki eredeti, magyar nyelvű kézirattal van szerencsém kedveskedni Nt. Úrnak, s Nt. Úr által a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárának, — a hol e kézirat tán leginkább helyén lesz.

Ha közzétételt vagy legalább némi ismertetést érdemelne a „Figyelmező“^{***}-ben — méltóztassék azt saját nevében és kegyes tetszése szerint tenni; én örülök, hogy azt az enyémeknél illetve sebb kezekbe juttathattam. Kitünő tisztelettel stb.

Nem sok fáradsággal rá is akadtam, hogy a Figyelmező 1875-iki évfolyamában (205 l.) a „Különfélék“ cz. rovatban „Egy igen becses régi magyar egyházi nyelvemlék“ czímen csakugyan hirt is ad róla Révész Imre.

„Nem egyéb ez, úgymond, mint töredéke egy régi magyar egyházi beszédnek a magvetőről, Máté XIII. 3 stb. A kézirat öt ép s egy csonka levélre terjed, nagyocska 8-adrétben. A papir víz-

* A M. Nyelvtudományi Társaság f. évi márczius 21-én tartott ülése elhatározta, hogy e nyelvemléket, nagyérdemű fölfedezőjéről *Thaly-nyelvemlék* néven vezeti be a nyelvtudományi irodalomba.

Szerk.

** M. Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmező. Szerk. Révész Imre. 1870—1878.

jegyze: egy jobb lábával zászlót tartó, s annak lobogója felé hátraforduló koronás bárány, egyszerű vonalkörben, melynek átmérője másfél hüvelyk; vannak továbbá szokásos párhuzamos vonalak is, egy hüvelyknyi egyenközzel“.

Ismertetőül közli a kézirat utolsó nyolcz sorát. S megjegyzi, hogy az embert mindenütt *hembornak* írja; jó elő *hemborialat* = emberi állat, *horzaag* = ország és több más érdekes régi alak is.

„A mint előlegesen hamarjában meghatározhatom — úgymond — vagyis csak vélhetem, a kézirat a XVI-dik század elejéről vagy a XV-dik végéről való s nem másolónak, hanem magának a fordítónak vagy eredeti fogalmazónak kezeirása; ezt a lehozásokból és igazításokból bizton lehet következtetni. Különben, ha más, szakértő ismertetője nem található Debreczenben, magam fogom azt majd későbbben tüzetesen megismertetni. Annyi bizonyos, hogy levéltárunknak ez idő szerént ez a legrégebb kincse, s régiségére nézve vetekedik ez, a könyvtárunkban levő országosan ösmert debreczeni codexszel, ha ugyan félyül nem mulja azt. A töredéket biztosabb megóvhatás végett, s mint különben is érdemli, tüstént csinosan bekötöttem.“

A kézirat tüzetesebb ismertetésében, kiadásában megakadályozta őt 1881 febr. 13-án bekövetkezett halála.

Még egy adalékkal járult hozzá e kézirat történetéhez a nagynevű ajándékozó 1884 május 2-án — mint sz. kir. Debreczen város orsz. képviselője és egyházker. tanácsbíró — egy levélpapírra irt jegyzetével, mely a kézirat korára vonatkozik.

„Az, úgymond, mint palaeographiai és nyelvészeti érvek bizonyítják, minden valószínűség szerint még a reformatiót megelőző időkből, 1490—1510 tájáról származik, mint ezt boldogult Révész Imrével egyetemben bővebb vizsgálat után megállapíthatni véltük. A 4-dik lap szélén álló számok ugyanis nem (mint első tekintetre véltem és vélhetné más is) az 1544-dik évet jelentik, hanem psalmus 44-et.“

Az eddigiekben összefoglaltam mindazt, a mit e kézirat eredetére, korára nézve megtudhattam.* Révész ismertetése annyiban helyreigazításra szorul, hogy ez a nyelvemlék nem Máté XIII. 3. stb., hanem Lukács VIII. 4—15. verseihez fűzött evangéliommagyarázat. A magvetőről szóló példázat ugyanis három helyen is megvan a Bibliában (ú. m. Máté XIII. 2—23. v., Márk IV. 2—20. v. és Lukács VIII. 4—15. v.) s a szövegek között is van némi eltérés. Nyelvemlékünk, mint megállapíthatam, Lukács

* Toldy Ferencznek a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött följegyzése szerint e nyelvemléket Thaly Kálmán 1871-ben Kassán fedezte föl.

evangélistát követi. Nem is töredék, mint Révész hitte, hanem egy teljes evangéliom-magyarázat, mely a prédikációt megelőzte. A magyarázatot csak az evangéliom fölolvasása előzte meg. Hasonló, de vele nem azonos schémát találunk a SZILÁDY ÁRON kiadásában megjelent *Sermones Dominicales* I. köt. 338—343 lapjain. A nyelvemlék külalakja is arra vall, hogy teljes egésznek kell tekintenünk: egy hatleveses terniából áll (a vízjegy az első és utolsó levél hajlásának a közepére esik, még pedig úgy, hogy a kör egyik fele az első levélen, a második fele pedig a hatodik csonka levélen van, a közbeeső leveleken pedig nincs vízjegy).

A kézirat nagy betűvel kezdődik: "Zolot volna xpüs haffonlatuf bezedot" stb. Itt legföljebb csak az egyidejűséget jelölő mikoron kötőszó maradt el. Az eredeti latin schémában ez bizonyára így volt (Sc. *cum dixisset similitudinem* v. *per similitudinem*). Az ilyen *cum*-féle időmondatokban régi irodalmunk rendszeren a latinos szerkezetet követi vagyis conjunctivust használ. Ha tehát valami hiányzik nyelvemlékünkől, ez csak a *cum*-nak megfelelő 'mikoron' lehet, azonban a nagy kezdőbetű használata azt bizonyítja, hogy ez az egyidejűséget jelző 'mikoron' eredetileg is hiányzott.

A nyelvemlék korát Thaly és Révész 1490—1510-re tették. Szerintem inkább a XVI. század első negyedéből való. Nyelvemlékünk ugyanis az *é, á, ő* hangokat már helylyel-közzel betűkettőzéssel jelöli (pl. *mondaa, zaaz, voltaat, mutataaffa* de *mutatafa* is; *jweek, bezedet, ertelmeet, effeek; idoo*). A XV. században pedig, mint tudjuk, nyoma sincs a hosszú magánhangzók jelölésének, ezt csak a XVI. század első negyedében kezdik föltüntetni. S minthogy nyelvemlékünk az *sz* jelölésére következetesen a *z* betűt használja, ebből meg azt következtethetjük, hogy keletkezésének ideje a XVI. század első negyedén innen nem terjedhet. Erre vallanak az írásnak egyéb régi sajátosságai is.

Mindenesetre rendkívül érdekes volna megtudnunk, hogy honnan került ez a kézirat Thaly Kálmán gyűjteményébe. Egy dolog kétségtelen, az t. i., hogy a kézirat szerzője vagy fordítója *ő-ző* nyelvjárás-területről való. E hang jelölésére külön jegyet *o* is alkalmaz. A mennyire meg tudom állapítani, a mai alsódrávai nyelvjárással mutat meglepő egyezéseket. Nyelvemlékünkben az ajakhangzó *ü* helyett többnyire nem ajakhangzó *i* áll pl. *fil, figezed le*. Az eredetibb *i* hangot megőrizte az *alsódrávai* nyelv-

járás is pl. *tikör*, *hivös*, *fisza** stb. Az *ly* helyett rendszeren *l* van pl. *ellen* (ilyen), *nemel*, *kel föl*, *kevel* stb. Az alsódrávai nyelvjárásterület nyugati részén, az Ormányságban szintén így van: *éllen* (ilyen), *hel*, *üll* (ülj).

Nyelvemlékünk az *ny* hangot csak ritkán jelöli *ni*-vel még a szó elején is, a szó végén és a szó közepén mindig *n*, pl. *aran*, *kónvenek*, *leanom*, *tanetuanok*, *kenervel*, *vetemenek* (veteménynek), *kemen zyw* (kemény szívű) stb.

Igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a szó végén és mássalhangzó előtt a szó közepén is az *ny* helyett orrhangú *n*-et ejtettek, tehát: *ara~*, *kemé~*, *kö~vének*, *vetemé~nek* stb.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a nyelvemlékben előforduló bibliai helyek fordítását összevetettem a legrégebbi bibliafordításaink (MünchC., Apoc., JordánszkyC., KulcsC., DöbrC.) megfelelő helyeivel, s úgy találtam, hogy tőlük eltér, még talán legtöbb megegyezést mutat a Jordánszky-codex-szel.

A nyelvemlék szövege betű szerint a következő:

- 1 *Ʒolot volna xpūs halfonlatul begedot az iraf magiarago bulc doctorok azt felelik ez kerdele: hogý az eg igýw hemborok koneben meg ertheffek es ezokben tarthasak: ký mene az az: ký mene az iftennek fýa azw attiatul tudni illic az menorzagbol ez vilagra jwe Vnde**: *ioanif 101* (sic!) *exiui a patre et veni in mundum* erol irta gent ianul ezoket ez xpūs mondafit konuenek tizon-egýedik rezeben: elen mondafval: ky meeneek attýamtwl: ef ez vilagra jweek: az ký hýmt / azw magýat hýmttenie: / mert az xpūs tigtí az vala hogý w ez vilagon el hýmche az w magvat: az az begedet / ef azw igheýt: / az az: kywolvalo begedet / hemborffeghezorint valo voltabol: / ef belolvalo ertelmeet azw iftenffeghezorint: Mert ez elen tigtnek okaert jwe ez vilagra hogý az ýdveffegnek tanofagat hýmche ez vilagon: Vnde: *Luce: 10: alijf ciuitatibus oportet me euangelizare Regnum dei* || Mikepen gent Lucaf irta konuenek tizedik rezeben: ezokaert mondaa xpūs ezoket ez mondafokat Ʒoklffeg ennekom hogy egýeb varofoknak ef hýrdelfem az iftennek hozzagaat: Ef mikoron hýmt: / ýt meg magiaraga az iftennek igheýe halgatoýnak kýlombogeffýt: / a[kinek]** halgatafra [valo folle vagion] Ef mikoron az magveto elhýmte az w magvat: nemel az magban effeek az vt fellon: ef el nomdofateek ef az eggý maddarak meg ewek azt: ef nemel effeek az kwziklara: ef ký kelven meg azga: mert nem vala nedueffege: ef nemel effeek az twlffek kozý: ef az magval igetomben*
- 2

* Balassa: A Magyar Nyelvjárások 54. l.

** A rövidítések föloldását rendszeren kis betűvel jelölöm.

*** A rekeszekbe tett szavak az eredetiben át vannak húzva. P. J.

Alant. S. A. Vagion halgatastra
 meg halgassa: Vn. chrisostomus
 miképen azan zanywa zent ian us mondia
 hylt az mag veto: az az: ah + pur ihu
 mint vtauna ezion valo euangeliomot
 meg mondaa: eegotan aze mondaa:
 ahijnt halgato fuille Vagion halia:
 az ezt valahol ez beszedeke az zent
 irasban mondia: mindsonkoron
 azt igyzi: hogy az mi ementet fol
 mibocok az zent irasnak eztemize/
 es halgatastaraanak okacert
 kijalja vala vront qm az mon:
 dasokat tudni dik alant fite
 halis fuille Vagion: halania halgasa
 Vn. mico: gorva
 miképen az magiazazo bolc
 mustoz mondia yoccebet mindomk
 vala fite: se magga u-m mindon
 halia vala az ytemuk iggeiet hogy
 eztemuk: es jot chie k. odromu
 2 mal okacert magit exteno t
 hogy harom
 zom d. c. d. d. d.

- az twfkek [fol] kÿ iwen az foldbol [Mÿ] az twfkek meg foÿtaak azt Es nemel effeek ÿo foldben: ef fol tamaduan teromte zaaz
- 3 annj gÿomolcot: ezoket mondvan folzoval kÿalt vala: || akinek folle vagion halgatasra meg halgaffa: / *Vnde: chrijstostomus* Mikepen aran zaÿw zent ianuf mondia hÿt az magveto: azaaz: ah xpÿs ihÿs Minek vtanna ez ielon valo evangiliomot meg monddaa: legottan azt mondaa: akÿnek halgato fwlle vagion halia: az ert valahol ez bezedoket az zent irafban mondgiak / minddonkoron azt iegzÿ: hogÿ az mi elmenket fol indeck az zent irafnak ertelmÿre / ef halgataffara: anak okaert kÿaltia vala vronk xpÿs az mondafokat tudni ilik akinek [fille] halo fille vagion: halania halgafa *Vnde in to: gorra* Mikeppen az magiarazo bolc melftor mondgia yollehet mindonek vala fille: de magga nem mindon halÿa vala az iftennek iggeiet hogy ertenneek: es ÿot chelekodnemek Annak okaert meg kel ertenonk hogÿ harom rÿndbeli
- 4 dologh || az hallafnak modÿa: ez haromfelle hallafrol mondgia az mindonhato vr iften az profetanak attala: Mikeppen az dauid profeta irta konvenek negven negedik rezeben *Vnde psalmus*
- ps 44: XLIII audi filia: et vide: et inclina aurem tuam* halgaff meg leanom: ef laffad: ef figezed le az te filledot: Mikeppen az magiarazo bolc mondgia az elso hallaf termezet zorent valo hallaf: azaaz ah termezetnek erzekonffeghebol valo halomaf: ah maffodik hallaf: az elmeenek belolvalo ertelmenek halaffa: mert ha filedvel meg halgatod: vgÿ ertod megh: / az harmadik hallaf az engodelmeffegnek valo halaffa: ez harom halafrol zol az profeta elen modon: halgaffad leanom ez az: elso halafnak modia mutatasa: ef laffad: ez: az maffodik halafnak modÿa
- 5 mutataaffa: ef haÿcad ala az te filedet: ez az harmadik || halafnak ertelme: hogÿ mkoron: az tanetuanok ez bezedoket nem ertoteek volna: kerdikuala azert xpÿft az w tanetuanik hogÿ mi volna ez bezed kÿknek: az az mel tanetuanoknak: az xpÿf monda: tÿnektok akÿk hÿvek vadtok: adva vagion ah iftenek orzaganak dicoffeghe: az az: a zent irafnak ertelme / az egiebeknek kegik: az az a hÿttetlen fidoknak es pharifeufoknak: cak bezedokben: hogÿ azok akik wnon magokat bolcnek gondolÿak lenie: ne lathaffak az xpÿfnak belol valo iftenni voltaat: kÿk iollehet latiak vala az xpÿfnak hemborffeghet: ef minddon coda teettellit: kywlvalo zemekvel: de nem lattÿakvala hÿtbulvalo ertelomnek zomeÿnek lattaffywal: az az nem ertik vala hogÿ az codaakat xpÿfban az yftenni ero es hatalom teeazÿ vala: nem cak az hemborffegh: Ef halÿak vala az xpÿf bezedet kÿwlvalo halomasval: de nem halyak vala belolvalo hÿttoknek ertelmevel: thovabaa: ÿt Vronk az bezedoknek ertelmeet adgya azw tanetuaninak:
- 6 eef ezt mondaa: || Az mag az iftennek ÿgheÿe: iftennek igheienek monda xpÿf az magot: hafonlatufkepen valo dologbol: mert mikeppen: az magot hogÿ az foldben el hÿmttik: ef ha az fod az magot el nem fodÿgi: kÿ vez az mag az foldbol mert nem gÿokerezhetik meg: azonkeppen az iftennek igheiet hÿrdettj az

predicator: de azok: akik halgatiak az ífennek igeiet: ef meg
 nem tanoliak es az w zivoknek belso rezeben: be nem rekez-
 tendik: el vez az w zyvokbol: / mert el feletkoznek rola: azokaert
 mondgia az dauid profeta konvenek zag tizon niolcadik rezeben
 ez mondatokat *Vnde: Psalmus: 1:1:8: In corde meo abscondi
 eloquia tua vt non peccem tibi* az en zyvemben be royttottem az
 te bezedidet Vr iften: hogý en ne vetkozem tenekod elenod
 thovaba mikeppen azgent doctorok mondiak: mi modon: || az
 hemborialat nem lehet tefti elet nekol: azon modon: lelký
 eledel nekol ef nem lehet az koroztien hembor: ezrol tano-
 bizonlag vagion irvan az moyleskonvenek Niolcadik rezeben ah
 mel konýw deutromianak mondatik *Vnde deutro: VIII: Non
 in solo pane vivit homo: sed in omni Verbo dei quod procedit
 de ore dei: Vnde: gregorius: cibuf mentis est verbum dei* Nem
 cak kenervel eell az embor de minddon ýo ghevel: ký az
 iftenek zaiabol zarmazik: Nam zent gergor if azt mondgia: hogý
 az hembori elmenek az iften ýgheye: eledele: thovaba ennek
 vtanna Vronk xpüs yt ez helon: az igeinek halgatoýrol Neegý
 felle kylombffegot jelontthe ef ezt mondaa: az mell mag az vt
 fellon effek: azaz: az iftenek igheie ah mellik: az heiaban valo
 zýw hembornek zýveben effeek || Heiaban valo hembornek mondaa
 xpüf az gonoz gondolo zýw hemboroket akik paraznafagot gon-
 dolnak: ef kylomb kylomb gonoz hamifagokat: mikeppen az
 vtfelon valo magokat hogý az teftova ýaro nepek el nyomdosak:
 azonkeppen: az iftenek bezedet az olýan gonoz gondolattok ef
 genorwffegvf elettok az hembor zveben el nyomodýak es az
 eggy madarak: meg evek azokat: az az: a pokolbeli ordogok
 ký vezik az iften igeiet az gonozvl elo hembornek ziwebul: hogý
 ne hidieek es ne ýdvezylyenek: mert az ýdveffeeeg az hýt attal
 adatik: erol tanubizonffagot tezon zent Lucaf euangelomi ken-
 venek tizonhettedik rezeben *Vnde Luce 17 fides tua te salvum
 fecit* Nam azt mondaa xpüf az pokolnak kel fol vgýmond mert
 az te hýttod ýdvezettott tegudet: ef azok akýk az kw ziklara
 effenek ezok peldazak az kevel nepeket akýk iollehet el mennek
 az predicaciora: ef nagy gonorvffegvel halgatiak: ef mikoron
 az || predicaciorol el mennek legottan el feletkoznek az io zan-
 dokrol ef nem gyokerezhetik meg az iftennek iggeye az ollan
 hembornek zýveben: mert mikeppen az kwziklaban hogý ned-
 ueffeeeg nincen: ef femmi vetemenek magva w raytta gyokeret
 nem nemzhet azon modon az kemen zýw hembornek elmeýeben
 meg nem gyokerezhetik az iftenek igeie: mert iollehet valamini
 ýdoig hýzik: de az kefertetnek ýdoen az iftennek zeretettit
 zývokbol kivetik arol mondgia falomon propheta konuenek tizon
 nolcadik rezeben *Vnde: Salomonis Cantici 18 A mane vsque ad
 vesperam Immatabitur tempus: Holualtol fogva: [vecerneiglen]
 estueiglen el valtozik az idoo [Azok kezik akýk az twiskek kozý
 eftenek] || Az mel mag kezik eftott toffokok kozzi: azok akýk ez
 vilagy morhanak es kazdagffagnak kerelffere iggon zorgalma-*

7

8

9

10

tuffak : zereto attiamfaj ým az folffegvs vrítén ez vilaggý kazdagffagot az twiskhoz hafonletta : Mert mikeppen az twiskek megzoktak hembornek tagýat serthenie : azon modon ez vilagi kazdagffagok az lelkot meg sephetik : mert az hembornek aki az kazdagsagot gyóýttý : azw elmeie minddonkoron foglalatus ez vilagnak gyonoroffeghiben : mert az nagy kazdakfagbau veti remenffeghet. ha valamikoron lelki dolgokrol akarna gondolkodni leg ottan : ezvilagý dolgok kezdnek elmeieben forgani : ef meg foýtyak azw zyveben az iftenek igeýet : mert nem lehet tokelletuf az lelký dolgokban a ki kegik ýo foldben effot : azok akýk 11 ýo zyw nepek : mert az iftenek igheiet nagy oromvel halgatiak || Mert istennek malasztia vagion w nalok : mert az iftennek igheiet megh halgatiak es zywkben : ef elmeokben tartiak : ef gomolcet teromtnek nagy bekefegben :

Nyelvemlékünk helyesírásából még kiemelhetjük a következő említésreméltó sajátosságokat: a *cs* hangot többnyire *c*-vel írja, ritkán *ch*-val, pl. *codaakat*, *cak*, *hajcad*, *folindecok*, *bolc* stb., de: *hýmche*, *chelekodnenek*, *gomolcet*, *nincen*.

A *cz*-t is egyszerű *c*-vel jelzi, pl. *niolcadik*, tehát nem különbözteti meg a *cs*-tól. Ugyanez az egyszerű *c* olykor *k* hangot jelöl: *tudni illic* (1).

A *j*-és hangok közül a *gy*-t pusztá *g*-vel írja: *eg igýw* (1) *jegzy* (3), *negven* (4) *gonorofegvel* (8), de *gyonoroffeghiben* (10) is, továbbá *gomolcet* (11). E mellett azonban a *gy*-t igen gyakran *gy*-vel és *gi*-vel is jelzi.

Az *ny*, *ly* hangokat sokszor egyszerű *n*, *l*-lel írja, de előfordul *ni*-vel és *nij*-vel is.

Az *sz* hangot következetesen *sz*-vel jelzi, mely egyszersmind a *z* hang jegye is.

A mássalhangzók hosszúságát a legtöbbször betűkettőzéssel jelöli, de néha jelöletlenül hagyja. Sokszor az egyszerű mássalhangzókat is betűkettőzéssel találjuk pl. *iggeiet*, *hýttod* (= hitöd), *eggý maddarak*. A magánhangzók közül az *é*, *á*, *ó* hosszúságát is megjelöli néha betűkettőzéssel, de igen sokszor jelöletlenül hagyja.

Mindezek olyan sajátosságok, a melyek legalább részben az írás régisége mellett bizonyítanak.

A *h* főlös alkalmazását (*hembor*, *horzaag*), melyet Révész külön is kiemel, hogy a nyelvemlék régiségét bizonyítsa, nem tarthatjuk e kérdésben döntőnek, mert ezzel régi nyelvemlékeinkben gyakran találkozunk.

Nyelvemlékünk írója általában a latin írásjegyeket használja minden egyéb megkülönböztető jel nélkül.

Az *ö* hang jelölésére azonban új jegyet alkalmaz, a fölül nyitva hagyott *o* jegyét, melyet eddig ismert nyelvemlékeinkben nem találunk.

H a n g t a n i tekintetben figyelemreméltó, hogy az *-s* képző előtt a mai *o* helyett rendszeren zártabb ejtésű magánhangzót találunk, pl. *hasonlatus*, *szorgalmatus*. Ugyanígy a mai *János* helyett is *Jánus*. Ez a jelenség igen gyakori XV. századi nyelvemlékeinkben is.

Az eredeti nyiltabb magánhangzót találjuk az igeragozás többes első személyének *-onk*, *-önk* és *-jok*, *-jök* ragjában. Az elsőszemélyű birtokosrag is mindig *-onk*, *-önk*. Ez egyébként általában így van a régiségben. Megőrizte nyelvemlékünk az eredeti *m* hangot is a *himt* (= hint) cselekvésszóban, mely többször is előfordul.

A névragozásban említést érdemel, hogy a *-vel* rag mássalhangzók után is megőrzi *v*-jét pl. *magval*, *filedvel*, *kenervel* stb. Ismeretes, hogy a palóc nyelvjárások, továbbá a székelység körében a csikgyergyói, hétfalusi és moldvai esángó nyelvjárásban ma is megvan ez a sajátság.

Érdekes az *ezről* alak is, melyben a mutató névmás *z*-je még hasonulás nélkül áll, mint *azról* 'arról' (DomC. 14), *aznak* 'annak' (NagyszombC. 63) stb. (Vö. Zolnai: Nyelvemlékeink. 68. l.) De e mellett előfordul *éről* vagy *erről* is, pl. *erol írta zent ianuf ezeket a5 xpūs mondasít*.

A *-ben* ragnak partitivusi használata is előkerül nyelvemlékünkben, pl. *nemel a5 magban* a. m. 'némely a magok közül'. Vö. Simonyi MagyHat. I. 79. s köv. l.

Az *-n* ragnak, mint tudjuk, régebben általánosabb helyhatározó jelentése volt, így nyelvemlékünkben is a *hova* kérdésre felel, pl. az mell mag az *utfélön esék* e. h. 'az útféle'. A megfelelő hely (Máté XIII. 4, Márk IV. 4, Lukács VIII. 5) ugyanígy van a Müncheni és JordC-ben is.

Az *késértetnek időén* (10) kifejezésben pedig a 3-ik személyű birtokosragnak *j* nélküli kiejtésével találkozunk.

Azt is megemlítem itt, hogy a *-jai*, *-jei* birtokosragok helyett nyelvemlékünk egyszerű *-i*-t mutat.

Az i g e k é p z ő k közül megemlítem a *-d* frequentatív képzőt a *nyomod* (*elnyomodják* 9.) igében, mely épp olyan képzés volt a régi nyelvben, mint a *lököd*, *bököd*, továbbá az *-ít* képzőt, mely *-et* alakban fordul elő nyelvemlékünkben, melyet mindenesetre *-ét*-nek

kell olvasnunk (*hasonlét* 11). A denominális képzések közül pedig a *-hét* képzőt, ebben: *mégsebhét* (11), mely szintén a régi nyelvemlékeinkben járatos.

Az *el-*, *ki-*, *meg-*, *föl-*, *be-* igekötőket nyelvemlékünk egy esetet kivéve (*kívetik* 9) mindig külön írja.

A névutók közül érdekes a *közé-nek közü* (*közüj*) alakja, mely ilyen alakban nincs meg nyelvemlékeinkben, csak Simonyi idézi a *közü* alakot SzD: MVir. 112. és NépkGy. I. 139. (Vö. MHat. II. 98 l.)

A *nélkül* névutó helyett nyelvemlékünkben rendszeren *nekiül* van. Az első *l* már a XV. században kezd eltűnni (vö. *5eplu nekul* = sine pudore Serm. Dom. I. 464), több codexben már így van, sőt a XVI. és XVII. századi nyomtatványokban is. Ugyanez az ejtés megvan még ma is az ormánysági nyelvjárásban (vö. MTsz. *nélkül* czimyszó alatt).

Mondattani sajátosságai közül a következőket említem meg. Ezt a latin mondatot: *exiit, qui seminat, seminare*, így fordítja: *kj mene a5 kj hÿmt a5w magÿat hÿmttenie* (1). [A megfelelő hely a MünchC-ben így van: *ki ment ki vet eluetni ő maguat*, a JordC-ben: *ky meene, ki hv magvat el vethy, hÿmteny*]. Nyelvemlékünk világos példát ad az *aki* vonatkozó névmás eredetére. Az idézett példából ugyanis világosan kitűnik, hogy a mutató névmás, mely a Müncheni és a JordC-ben hiányzik, eredetileg a főmondathoz tartozott, annak alanya. Később aztán a vonatkozó mondat kezdő névmásával egybekapcsolódott. (Vö. Zolnai: Mondattani buvárlatok. NyK. 23: 172 s k. 1.)

Nyelvemlékünkben az *is* kötőszó két ízben előfordul mai alakjában, de a *sem* kötőszót, mely az *is* és *nem* egybeolvadásából keletkezett, még *es nem* alakjában találjuk, pl. mi módon az *hemborialat nem lehet tefti elet nekol*: azon módon: *leky eledel nekol ef nem* lehet az *koroztien hembor* (8).

Érdekes a *hogy* kötőszó használata az ilyen mondatokban: „mert *mikeppen*: az magot *hogÿ* az földben el hÿmttik: *ef ha az fod az magot el nem fodoz*: *kÿ vez az mag foldbul*“ stb. vagy: „*mikeppen* az vt felon valo magokat *hogÿ* az teftova *ÿaro nepek el nyomdofak*: *azonkeppen*“ stb. A *hogy* itt tulajdonképpen arra szolgál, hogy az egész összetett mondatot az előbbi gondolatmenettel összekösse. (Vö. Simonyi MKöt. II. 81.)

Föltűnő a többesszámú alany mellett az igenévnek *-nie* végzete a következő mondatban: „mert *mikeppen* az *twifkek*

meg szoktak hembornek tagyát serthenie . . .“ E sajátság egyéb-ként gyakori a régi nyelvben (vö. Zolnai: Nyelvemlékeink 105).

A *pedig* helyett *kegyik* (*kegik*), a *de azonban* helyett: *de maga* fordul elő nyelvemléküinkben. Főlemlitem még az *ellen* névutó ilyen használatát: *ne vétközsem teneköd ellenöd* (7). Ez így szokatlan a régi nyelvemlékekben. A megfelelő hely a KulcsC-ben: „ne vétközsem t e n e k ö d“. Heltainál pedig: „ne vétközsem e l l e n e d“.

A nyelvemlék szókincsében szintén találunk egy pár érdekes adatot. Így például a *beszéd*-nek ‘példa’ (parabola) jelentése is van ebben a mondatban: „týnektok akýk hývek vadtok: adva vagion ah iftenek orgaganak dicoffeghe: az az: a zent irafnak ertelme / az egiebeknek kegik... cak bezedokben... (= Vobis datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis). A MünchC-ben így: egyebeknek kedég példabeszédekben, a JordC-ben pedig: példákban.

A ‘példabeszéd, példázat’ (parabola) kifejezésére egyébként ezt találjuk nyelvemléküinkben: *hasonlatus beszéd*. Ez külön nincs fölvéve a NySz-ba, a *hasonlatos* czimzó alatt azonban talállok rá egy példát (Illy. Préd. II. 157. „Közönséges hasonlatos beszéddel az arany által jelentetik a szeretet“).

A Vulgatá-nak ezt a mondatát: *dixit per similitudinem* nyelvemléküink így fordítja: szólott volna *hasonlatus beszédöt*. A megfelelő hely a MünchC-ben: *hasonlat szerént*, a JordC-ben pedig *hasonlatosságot* (monda). Erdősi Sylvester UT-ban már nyelvemlékünkkel egyezően így találjuk: „E’s sokat predikall vala hafonlatos beszédnek általa“.

Érdekes kifejezés ez is: *figgesszed lē az te filedet*. A többi bibliafordításokban mindenütt *hajtsad le* van. Ez a szólás egyébként is ismeretlen a NySz.-ban.

A *Gergely* keresztnévnek nyelvemléküinkben *Gergör* alakja van. Ugyanilyen alakban előfordul a NádorC-ben több helyütt 79, 80, 93, 115, 117, 259. Az ÉrdyC-ben *Gerger* 254. Ez, mint Melich kimutatta (Szláv jöv. II. 44. 170), a szláv *Grgur*, *Grgor*-ból való. Mint az oklevélszótárból látjuk kezdetben a magyarban is *Gregor* volt, aztán *Gergor* > *Gergör*, *r* > *l* hangváltozással ebből lett a mai *Gergel*, *Gergely*.

Holval ‘aurora, tempus matutinum’. Holvaltól fogva estveiglen (10).

Az *ilyen* névmás rendszeren *ez elen* alakban fordul elő. (Vö. JordC. *ez eelhyen* 833, 834.)

Ismeretes a régi nyelvben a *marha* szónak 'vagyon, jószág' jelentése. Ugyanilyen jelentéssel megtaláljuk nyelvemlékünkben is *morha* alakban (*vilagij morha* 11). Érdekes ez a kifejezés: *gyökeret nemz* (vö. *gyökeret hajt, ránt, ver, hány*). Ez a szólás ismeretlen a NySz.-ban.

A *nyomdos* ige nyelvemlékünkben *el*-igekötővel van: *elnyomdos* = 'eltípor'. A NySz.-ban csak *még-nyomdos* van.

Terömt (3) a. m. 'terém'. Ilyen értelemben a codexekben általános a használata.

Tüsök (11) 'tüske, tövis'. Ilyen alakban nincs meg a NySz.-ban, sem az OklSz.-ban. A MTsz. tanúsága szerint leginkább az Ormányságban s a Dráva mellékén járatos, de előfordul Szeged vidékén, sőt Szilágymegyében is.

Valaminyi időig (10) a. m. 'egy kevés ideig'. Ilyen alakban nincs meg a NySz.-ban.

Az eddigiekben nagyjában bemutattam e nyelvemlék nyelvi sajátosságait. Ezek sem ismeretlenek. Nyelvemlékeinkből jóformán majdnem mindezeket a sajátosságokat ismerjük. Nem is az volt a célom, hogy ezeket, mint új adatokat hozzam elő, hanem inkább az, hogy e nyelvi sajátságok alapján is nyelvemlékünk régiségét bizonyítsam. Azt hiszem, hogy nem tévedek abban a föltevésemben, hogy ez a nyelvemlék a XVI. század első negyedének végső éveiből való. Az is valószínűnek látszik, hogy ismeretlen írója az alsódráva-vidéki (ormánysági) nyelvjárást beszélte.

Többet az adatok hián nem állapíthattam meg róla.

PÁPAY JÓZSEF.

Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság története.

(MNy. VII : 148.)

De végre az olyan erélyű férfiak is, mint Aranka volt, elfáradnak. Bár a társaság fennállásának szüksége még éppen nem vezett ki a köztudatból (l. Kozma Gergelynek 1805 jan. 28. kelt Kazinczyhoz intézett levelét), úgy látszik, különösen gróf Teleki Mihálynak „izgágái“ miatt (Döbrentei, id. mű 35. l.) Aranka végkép elkedvetlenedett.* Közbejátszhattak még az örök emberi gyarlóság azon ismert eltévelyedései is, melyek minden ideális törekvés rózsás útjaira oda

* Döbrentei nézetét megerősíti Arankának egy újabban kiadott levele (1803 aug. 30-án kelt, gróf Teleki Mihályhoz van intézve, l. Irod. Közl. 20 : 221, közli Gulyás Károly), melyben Telekivel szemben érdekes adatok-

vetik a töviseiket. Csak általánosságban utal erre, de igen jellemző Cserey Farkasnak Kazinczyhoz 1806 márczius 30-án intézett levele. „A mint megjövendöltem, írja Cserey, füstbe ment M. Vásárhelyen minden igyekezetem a *Tudós Magyar Társaságnak* felállításába. Olj csudálatos akadékok adták elő magokat, meljeket — noha a setéttség homálgának veszedelmes fortéljait ismerem — nem képzeltem volna még is előre, olj ocsmány akadékok voltak ezek, hogy le írni szégyellem, de néked személyesen elő beszélni még is ohaitom és pedig sok tekintetből ohajtom. Ók ugyan, a rút setéttség fajzati, most is munkálódnak felállításába annak, a mit én gondoltam, de se nem ugy munkálódnak, a hogy kellene, se nem oda arányoz gondolatok, a merre én néztem. Aranka és Cserey József atyámfia, M. Vásárhelyi Plebanus érdemessen igyekeztek segíteni engemet, de a volt el hibázva, hogy igen sokan egyeledtek körünkbe és így annak kell következni, a' mi el rontá a jó intézetet. Én ugyan egész igyekezettel kerülöm őket“. Nem csoda hát, ha Aranka megírja „A én Testamentumom a Magyar Nyelv-művelő Társasághoz“ cz. sorait s ezzel befejezi e társaság első korszakának, első vergődéseinek szomorú történetét. Lehetetlen meghatottság nélkül olvasni e sorokat: „Azt kívánom szivemből, hogy a Társaságnak majdan idővel leendő virágzása, fénye és dicsősége tegye éjszakába az én nevemet és csak mint egy régiséget ugy emlegethessék a következő boldog nyomok, hogy valaha egyszer volt a Társaságnak egy jó barátja és első titoknoka . . . Aranka“.*

E vergődéseknek maradt nyomtatott emléke is. 1796-ban megjelent *A' Magyar Nyelv-Művelő Társaság munkáinak első darabja, Szebenben*. Nyomtattatott Hochmeister Márton betűivel, 287. l. Kolozsváron imprimálták május 16-án. A kötetet Aranka György szerkesz-

kal bizonyítja, hogy Maros-Vásárhelynek mennyivel több érzéke van az irodalom ügyei iránt, mint Kolozsvárnak, Enyednek, Fejérvárnak, melyekben egy jeles német nyelvű magyar folyóíratra egyetlen előfizető sem jelentkezett, vagy Debreczennek, a honnan „csak egy vassal kereskedő“ fizetett elő. Keserűen kiált fel aztán az öreg: „A' tudós gazdag Professorok; a' Göttingában járt tudós Urak, Urfiak neveit nem igen láttja az Ember az Előfizetők közt“.

* A bécsi udvar huzódózásának két oka lehetett. Valószínűleg rossz szemmel nézték ezt a nemzeti alapon szervezkedő csoportosulást, de közvetlen ürügyet szolgáltatott Arankának az a terve, hogy a „honfújsítás“ actusánál lefizetendő összegnek egy részét a társaság céljaira lehetne fordítani. Ez ellen az erdélyi szászok erélyesen tiltakoztak, e miatt a társaság mindig szálla volt szemükben (vö. Szilágyi Sándornál id. m.: „Reflexiones circa planum exigenda societatis ad culturam linguae hung. destinatae“). [Tudvalévő, hogy Gyarmathi Nyelv-mestere e forrásból való támogatás alapján jelenhetett meg.]

tette, mint „titoknok“ ő szólítja fel az olvasót egy a kötet végéhez függesztett Bé-fejzítő Meg-szollításban a társaság pártolására. Bizvást mondhatjuk, hogy e kötet Aranka nemes iuditékú munkásságának egyik legszebb emléke. Űgyesen, érdekesen van szerkesztve, csak az a baj, hogy az egyes cikkek alá nincsen odaírva a szerző neve.

A kötet első 35 lapja hivatalos ügyekkel foglalkozik. Elmondja a társaság céljait, munkálkodása tárgyait, a beküldendő cikkekkel való bánásmódot s közli azt a titkári jelentésfélét, melyről már szóltunk. Ezután következnek a „Rendes cikkelyek“; huszonegy cikket közöl e kötet, melyek három csoportba vannak beosztva: nyelvi, honismertető és elegyes cikkek. A nyelvi cikkekről alább szólunk. A többi közül közoktatásunk történetére érdekes a szarvasi gazdasági iskoláról való jelentés, érdekesek továbbá az erdélyi kéziratok lajstroma, egy levél a nevelésről, néhány sírkő-felirat, szépirodalmi apróságok. Az utolsó helyen közölt versben, „A' kutyáknak a' matskák felett való ditséretnek“, elég izléstelenség van, nem ártott volna kissé megszegni a kéziratok tiszteletének fogadalmát, mely részletesen ki van fejtve az említett helyen. Érdekesek az archaeologiai, földrajzi cikkek, a délibáb leírása (vö. MNy. VI:30) stb.

De mindezeknél nemcsak érdekesebbek, de fontosabbak „A' Nyelvet illető Cikkelyek“. Három ilyen cikk van e kötetben (36—125. lap). Az első „A' Magyar Nyelvnek Természeti Tulajdonságai“ (36—63), a második „Az Igéknek Rendes-Forma Példái“ (66—111), a harmadik „Minéműnek kell egy jó Nyelvmesternek lenni?“ (112—125). E három cikkben sok érdemes és értékes nyelvtudományi gondolat és adat található. Kár, hogy névtelenül jelentek meg s igen nehéz a szerzők megállapítása. Annyi bizonyosnak tetszik előttem, hogy azok közül, kik eddig e kérdéstről nyilatkoztak (Barna Ferdinánd, Toldy Ferencz, Jakab Elek), tökéletesen egyiknek sincs igaza. A kérdés megoldása csak két munka elvégzése után lehetséges (ha persze valamely rejtett levélbeli adat véletlen felszínre kerülése minden fáradság nélkül fényt nem vet e homályra): alaposan meg kell vizsgálni ez értekezéseket nyelvtudományi szempontból s másrészt kutatni kell a társaság erdélyi kéziratái között, talán még előkerülnek e megjelent dolgozatok kéziratái. Mindkét feladat kívül esik természetesen e munka keretein.

Aranka lelkes buzgalmit dicséri az a körülmény is, hogy a társaság munkálatainak *második* kötete is sajtóra készen volt.* De ez már nem jelenhetett meg. A félreálló Aranka megható búcsúzó szavai eléggé megmagyarázzák e sajnálatos ténytet. A lobogó lelkesé-

* Vö. Jakab Elek, id. mű 169. és főként Arankának gróf Fekete Jánoshoz 1798 július 3-án intézett levelét, melyben közli a II. kötet tartalomjegyzékét. (M. N. Múzeum.)

dést a csalódás fája közömbössége követte s ha időről időre hallatszottak is hangok,* a melyek a Társaság felélesztésének szükségességét hangsúlyozták, a munka megszakadt s egy új lelkes férfiúnak kellett jönnie, hogy fölvegye újra az elejtett fonalat.

II.

A Társaság második korszakának története éppen úgy egy lelkes magyar író ellenállhatatlan buzgalmának eredménye, mint az első. Itt már az események középpontjában *Döbrentei Gábor*** áll, ki kora ifjúsága óta dolgozott a magyar tudós társaság eszméjének megvalósításán, de szerencsésebb volt elődénél, mert bár Erdélyben a társaságot ő sem tudta talpraállítani, az események forrataga az ország szívébe sodorta s ott úgy valósult meg álma, a hogy ő maga sem merete korábban képzelni. *Döbrentei* a társaság felújításának vázlatos történetét maga megírta említett munkájában. De sokkal fontosabb kiadatlan kézirati munkája.*** Ennek, valamint *Döbrentei* s mások levelezésének alapján elég részletesen nyomon kísérhetjük a társaság második korszakának történetét is.

A felújítás gondolata *Cserey Miklóstól* származott. *Döbrentei* ugyanis tanítványával, gróf Gyulai Lászlóval, 1817-ben Kolozsvárra ment joggyakorlatra. Midőn D. tanítványával augusztus 25-én megjelent Székely Mihály cancellariáján, hogy ez „a szokásos esküvést“ letegye, „alig lett az esküvésnek vége, a jelen volt kir. Táblai Assessor és kir. Tanácsos *Cserey Miklós* felkiálta, hogy most M.-Vásárhelyre menetelemmel dolgozhatnánk az Erdélyi Magyar nyelv-művelő Társaság felébresztésén. Örömmel ajánlottam én magamat, elébb is gyakorta elgondolván azt, hogy politikai körülállásaink miatt, mi Magyarok nem haladhatunk akarmelly tüzes igyekezetek mellett is oly sikeresen, mint ha nyelvünk egy Tudományos társaság mindenféle gondolkozásunkra beható tekintetet nem szerez . . . *Cserey*nek tüze ömlőbben fakadozott készségemre s természete szerint a' fennkölt indulatnak mellynek a tetteket fényesítő képzelés dajkája, hamar

* Vö. a sok közül pl. a következőket: Az Erd. Múzeum 1815. harmadik füzetében Prof. Zsombori József tett közzé „Egy-két észrevétel“-t „a' magyar nyelv' mostani állapotjáról“, melyben sajnálattal említi, hogy „az idő csak hamar béfellegzett a magyar nyelv-művelő tudós társaság terve felett“, stb.

** Vö. *Bodor Aladár*: *Döbrentei Gábor* erdélyi szereplése, Budapest, 1907 (Ism. Századok, Gálos R.). *Bodor* ismeri D.-nek szerepét a Társaság történetében, de munkájának tárgyához és kereteihez képest csak vázlatosan szól róla.

*** L. id. művek és jegyzetek. *Döbrentei* tervének szervezeti része, megjelent immár Akad. Ért., 22. kötet, 119—122. (L. 120. l. „III“ törlendő s 121. l. IV. helyett az eredeti „III“ a helyes.)

keresztül csapta magát az akadályokon 's a Társaság Fő Védőjének már a' Korona-Herceget Ferdinandot kívánta megkérteni. Előbb a' gálya legyen kész, azután reája az Admirált, mondám . . . Székely Mihály [Cs. és kir. kamarás és ítélőmester] csendesen kihallgatván a' két elragadtakat . . .“ a dolog pénzügyi szervezéséről adta elő nézetét s Döbrentei és Cserey erre válaszukat. „Katona Zsigmond [kir. kormányzékai Tanácsos] a' tudománynak értelmes és jó izlésű becsülője, csendes örömmel hagyta helybe, de minden elevebb belé ereszkedés nélkül a' szándékot, 's most“ — négyen combinálták, ki mennyit fog adni . . . „Cserey szemében örömet láttam 's én felmelegített kebellem vettem bucsúmat hinni kezdvén hogy M. Vásárhelyt a' szikra férjfiak kebeléből adja ki magát legszebb tüzeiben.“ *

A tűz mintha valóban lángra lobbant volna. 1818 június 21-én M. Vásárhelyen összegyűltek a felélesztés bajnokai, névszerint: Gróf Teleki Mihály elnöklete alatt: Pávai Vajna Elek, Székely Mihály, B. Jósika János, Gr. Toldalagi Mihály, Zeyk Dániel, Cserey Miklós, B. Kemény Simon, Földvári Mihály, Sala Sámuel, Gr. Lázár László, Koszta János, Sz. Királyi József, B. Apor Lázár, Gr. Bethlen Ferencz, Gr. Bethlen Pál, Gr. Rédey János, jobbadán az ottani kir. tábla emberei, továbbá: Földvály György, Prof. Antal János, Dózsa Gergely, Prof. Borosnyai, Bólyai Farkas, Péterffy, Molnár, Tiszt. Lokodi, Gabri József stb. A gyűlést Székely Mihály és Cserey Miklós hívták egybe, az elnökségre Gróf Teleki Mihályt kérték meg.

„Az Elölülő Ur Ő Excja eléadja azt, hogy a' Haza dízére a' tudományok virágoztatására czélzó Társaságnak újra folyamatba hozását maga is nagyon ohajtja, s a közjóért mindent elkövetni kész leszen s ajánlja a' Gyűlésnek, hogy olly Bizottság neveztessek ki, melly a' Társaság jegyzőkönyveit megvizsgálja, s az azokban feljegyzettekről a' Társaságot tudósítsa . . .“ E czélra bizottságot küldenek ki Cserey Farkas elnöklete alatt. E bizottság tagja Bólyai Farkas is a' actuarius Döbrentei Gábor. Ugyanő megbizatik, hogy e gyűlés „végzéseit írásba tegye“. Ugyane bizottság tárgyalni fogja Döbrentei Gábor planumát.

Döbrentei a társaság régi tervéből csak az ideát ohajtja megtartani. A szervezést a mostani környüállásokhoz alkalmaztatja (l. a másolt, de a szerző által javított és pótoltt kézírati példány 9. lapját). A társaságnak így teljesen akadémiai jellege lett volna három osztálylyal (1. históriai, 2. nevelési és széptani, 3. szépirodalmi s nyelvtudományi osztály).

E kiküldött bizottság június 27-én már ülést is tartott, de azon

* Érdekes, hogy már decz. 2-án üdvözli Döbrenteit gróf Dessewffy József a felújítás eszméjeért. (L. Figyelő, 16., 148.)

már Bólyai nem jelent meg. A bizottság megvizsgálja a régi jegyzőkönyveket, elszámolásokat, azokat rendben találja s „tisztelettel említette volt a' Bizottság Aranka Györgynek 's vele más jó hazafiak a Jegyző könyvekből kitetsző igyekezeteket . . .“ Döbrentei tervét egyes megjegyzésekkel helybenhagyja s azt a plenum elé terjeszti. Székely Mihályt megbízzák „kötelező levelek“ szerkesztésére.

Július 1-én volt a második ülés. Ezen már Döbrentei mint „a Társaság idő közben való Titoknok“ vesz részt. Egyébként kevés változással ugyanazok a résztvevők, mint az első ülésen. Tárgyalják egyebek közt Döbrentei planumát, Gróf Bánffy Györgyöt kéri meg újra elnöknek, Teleki alelnök lesz.

Székely Mihály az említett kötelező leveleket kinyomatta, kéziratcsomónkban van is belőlük néhány. A felszólításnak volt is fogadtatja. Hiteles összeállítás szól arról, hogy első felszólításra 8700 Rft örökös adomány s 1046 Rft egész életre kötelező tagsági díjnak egy évi részlete fejében 524 Rft jött egybe. Adakozók az adott összeg nagyságának rendjében: Gr. Kemény Miklós, Gr. Teleki Pál, Gr. Csáki József, Gr. Bethlen Gergely, Gr. Kornis Mihály, Gr. Bethlen Sándor, Barsay Ábrahám, Cserey Farkas stb. A tagok közt: Prof. Horváth, Dr. Gyarmathy stb.

Gróf Teleki Pál és Cserey Miklós tulajdon kézírásával ellátott „Fel szollítás a Magyar Nemzeti Tudományos Társaság fel elevenítésére“ is készült.* De 1819 október 14-én királyi leirat érkezik, mely szerint fel kell terjeszteni a Társaság planumát és jegyzőkönyvét Ő Felségének minél előbb s a végén ez van: „donec desuper Altissima Suae Majestatis Sacratissima Resolutio emanaverit, celebrationem sessionum ejusdem Societatis sistere noverit“.

Már négy nap mulva, 1819 október 18-án fölterjesztik a „felséges királyi igazgató Tanács utján“ a kért iratokat. Bízunk abban, hogy a császár, ki „más tartományaiban“ is megerősíté „az illy hazai tudományos igyekezeteket“, „az Erdélyi régen kezdett 's most ujonnan folyamatba jönni kívánó Magyar Nyelv művelő Társaságot is, melly tiszta indulattal nyilvánosan a' közjó elősegítését munkálná, Ő felsége a' maga királyi kegyelmébe fogadja“.

Ekkor azonban már meg volt pecsételve a társaság sorsa. Hiába írta Gróf Teleki Sámuel kancellár Döbrenteinek 1819 jan. 23-án, hogy a társaság iratait kedvező véleménynyel küldé fel. Már ez év nyarán pessimisticusan ítélik meg a társaság jövőjét. Cserey Farkas azt írja Kazinczynak 1819 aug. 10-én: „Döbrentei egészen el van bájolva Planya által, amibül csak ugyan semmi se lesz“. De már előbb, már július 8-án megmondja az igazságot az ő szokott őszinteségével: „A mi Döbrenteink azt véli, hogy lábra állítja Erdélyj-

* Kiadta Szilágyi id. mű.

ben a Tudományos és Nyelv mívelő Társaságot — én pedig aszt mondom, mind a ki Erdélt és az Erdéljieket fundamentomosan ismerem, hogy ha ezen szent célbul a kezdet meg lesz is, de foljamatjába fen fog akadni . . . Sokan és nagy Summákat subscribáltak — leg töbnyire pedig oljanok, kiknek erejeket meghaladja ama Summa, meljnek interesse fizetésire kötelezik magokat . . .“ De Döbrenteit nem zavarja a kishitűek kételkedése. 1819 július 29-én írja Kazinczynak: „Te nem hiszed, fáradozásomnak, vagy inkább kell vala irnom, izzadásomnak leendő sikerét, az Erdélyi most ekképen általam elnevezett Tudományos és Nyelvmívelő Társaság felállhatásában, kételkedem én is benne, de azért mindaddig nem nyugszom, míg magamat mindentől el esni [nem] látom“. Ugyanó itt meséli el, hogy május 23-án berontott hozzá Cserey Miklós, „elgyávásodottnak mondván Nemzetünket, mellyen a' hazafűség dicsőre ébresztő szavai nem fognak, kedvetlenségében a' külföldi ujságokba akarta megírni, hogy millyenné lett a' Magyar“. De másnap egy bálban a gubernator Dénes fia azt mondta Döbrenteinek: „az öreg Ur akarná a' Társaság felállását“. Fel is mentek Cserey, Gróf Kemény M. és Báró Kemény M. a gubernatorhoz. Ugyancsak Döbrentei boldogan jelenti Kazinczynak 1820 február 27-én, hogy a társaság tervét „kedvező opinioval terjesztette fel az Udvari Cancellaria Felsőges Urunknak eleibe“. Január 21-én a császár előtt voltak a társaság iratai. Nemesak a társaság, Döbrentei sorsa is függött e döntéstől. Ha megerősítik a társaságot, Erdélyben marad, ha nem, Pestre megy (levele 1820 május 16. Kazinczynak). Szorongató izgatottságban telnek szomorú napjai. „Rettenetesség — írja július 28-án — hogy velünk oda fenn semmit se gondolnak“.

Pedig már ekkor megtörtént a döntés. 1820 július 7-én kelt a 7970.1820. sz. főkormányshéki rendelet, mely a társaság működését betiltotta.* Még 1821 márczius 5-én sem tud erről Döbrentei. „Az Erdélyi Társaságról — írja Kazinczynak — még semmi hir. Már nem hiszem, hogy megerősítessék. Mennyi áldozatom hijában! Nemesis . . .“

. . . Egy év mulva Döbrentei már Pestről ír Kazinczynak. Mihamar bebizonyul, hogy az a sok áldozat még sem volt „hijában“ való. E nehéz küzdelmek idején esiszolódott az eszme, a planumok, a tervek újra előkerülnek, az erdélyrészi lelkesedés átragad az egész országra s egy halhatatlan emlékezetű napon egyszerre csak szót kér az országgyűlésen egy fiatal huszárcapitány . . .

RUBINYI MÓZES.

* Cserey írja Kazinczynak 1821 január 6-án, hogy az ügyet „két erdélyi Ur tette az Udvarnál gyanussá. Bámully. Neveket megkiméllem . . .“

A katonaságra vonatkozó kölesönszók az oláhban s a magyar nyelvben.

JORGA Miklósnak, ennek a csudálatosan termékeny s európai tudású történetírónak nem rég megjelent könyve: *Istoria armatei românești* (Văleni-de-Munte, 1910) élénk világot vet azon kapcsolatokra, melyek Erdélyt a két vajdasággal (Havasalföld és Moldva) összefűzték. E három kis ország népe századokon keresztül ezer sebből vérzett s áldozta föl nyugalját, vagyonát és életét, hogy a hódító oszmán hatalom terjeszkedésének gátat vessen. Politikai okok néha úgy döntöttek, hogy egymás ellen harcoljanak, de legtöbbször vállalva, mint keresztények, Európa legnagyobb ellenségét, a pogány törököt győzték. A szomszédság s a fegyveres barátság emlékeit őrizték meg ama katonai elnevezések, melyek a magyarból az oláh nyelvbe, s megfordítva, átkerültek.

Moldva és Havasalföld hadi szervezkedése byzanci (bolgár réven), magyar és lengyel (Moldvában) mintára történt. A Máramarosból (Moldvába) kijött *Bogdan*-vajdát „equites“-ek veszik körül: *vitezî* < magy. *vitéz*, kiknek főnmaradt nevei közt van egy *Janăș* (Viteazul) < magy. *János*, egy *Andraș* < magy. *András*, egy *Domuncuș* < magy. *Domonkos*, egy *Jurj* (olv. *Zsurzs*) < magy. *György*.^{*} A közönséges harcosok: *voinicî* vagy *înacî* (bolg.), a kik fizetést is kaptak: *jold* < magy. *zsold*. A portyázó és fosztogató gyülelész had: *hînsar*, *husar* < magy. *huszár*; ha kisebb ütközetbe, esetepatéba keveredtek, azt mondták rá: (daü) *harț* < magy. *harcz*. A várak őrizete a *păr-călab*-ra < magy. *porkoláb* volt bízva; az „erődített helyek“ neve *pălancü* < magy. *palánk*, melyekben „kisebb ágyúk“ vannak: *săcăluș* < magy. *szakálos* (ágyú). Nagy veszedelem idején a parasztság is „főlfegyverezve mint a vitézek“ egy helyütt gyűlt össze s ezt a „szabad teret“ *vileag*-nak < magy. *világ* hívták. Ma is élő szó a *vileag*: publicitė, notoriété. In *vileag*: publiquement, en public, au grand jour; a da în *vileag*: rendre public (DAMÉ).

Havasalföldön a „gyalogos katona“ *hăiduc* < magy. (tbssz.) *hajdúk* és *dărăban*, *dărăbant* < magy. *darabant*, kapitányuk: *hotnog* < magy. *hadnagy*; *tălpașî* < magy. *talpas*, kiknek a darabantok (*dorobanți*) kapitánya parancsolt. Későbbi átvétel a *cătană* < magy. *katona*.

A „vitézek“ (militēs) helyzete hasonló volt a magy. „militēs curiae“ helyzetéhez, azért nevük *curtenî* (*curte* = curia); zsoldot nem

* Vö. Pogan *Jurjü* a XVI. században. JORGA: Documente din arhivele Bistriței, I. 1.

kaptak, hanem javadalmakat (*curtenie*). A *curtean* jelentése: (anc.) boyard ayant une charge à la cour; homme de cour, courtisan; domestique qui fait le service de la cour (DAME): höfling, hofmann (TIKTIN). Az eredeti (katona) jelentést ismerik az erdélyi krónikáirók. KEMÉNY JÁNOS „Önéletírásában“ (kiadta SZALAY LÁSZLÓ: Magy. Tört. Emlékek, I.), pl. olvasom: „Mentek mentek a *kurtányok*, kevés kinek tegze meg nem merült; (Mihuly) szpatár csak az víz közt állván onnan hajdagatott“.* (53.)

A szótárakban *kurtány*: ágyú neme, rövid ágyú (SzD.); eine kurze kanone, *kartaune* (FOGARASI: Német-magyar szótár). Csak BLOCH (Magyar-német zsebszótár, Pest, 1848) szótárában fordul elő a *kurtány*: der einquartierte söldling; nyilvánvaló, hogy ő valahol ilyen jelentésben olvashatta.

Az oláh katonai elnevezések közül a *kurtány*-on s *plajás*-on (MNY. IV. 404) kívül a magyar nyelv ismeri még az *ármás* szót (NYSZ.), melynek mai jelentése: községi szolga (MTsz.) < ol. *armaş*: (anc.) prévôt, gendarme (DAME). SÁNDOR havaselvi vajdának egyik magyar nyelven irt levelében („Literae Alexandri vaivodae Valachiae, 1572. ad Steph. Báthory) az *ármás* szónak „prevôt“ jelentését olvassuk: „*Armásunkat* küldettek és fogva idehozattak“ (F. Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria românilor, II.¹ 617). Íme egy másik példa, hogy régebben a „prevôt, gendarme“ jelentésben járta a szó magyarul is: „Az olyan Falus Bíró, a hol a Török vagy *Ármás* járna, s még-is tudtára nem adná a közelbik végbéli Tiszteknak, méltó s illendő büntetéssel, hogy meg-büntettessék, közönségesen végeztük“ (XVII. sz. Approbatae constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum, Kolozsvári kiadás, 1815. I. V. rész, 106). — A *szemény* is (Nyr. XXVI., XXVII., XXXI.) bizonyára nem egyenesen a törökből, hanem oláh réven került a magyar nyelvbe. Az adatok tanúsága szerint ugyanis Erdélyben járatos szó volt s „gyalogos katonát“ (oláh katonát) jelentett. MIHÁLY vajda példájára, a ki zsoldos katonákat toborzott székelyekből, lengyelekből, kozákokból, szerbekből és albánokból, BASARAB MÁTYÁS fejedelem is egy 2000 főből álló csapatot szervezett bulgárokból, szerbekből, görögökből s albánokból: *seimeni* (egyes szám: *seimen*), lándzsások egy „pecovnic“ vezérlete alatt (Uricarul XXII. 426., 432. Şaineanu: Influenţa orientală asupra limbii române, II. 179.). Az oláhban a *seimeni* (anc.) corps d'infanterie, troupes en solde, mercenaires étrangers (DAME) alakon kívül még *süiman* (többesszáma: *süimeni*) is járta (Uricarul, XVII. 278., 282), aztán *süimeni* (MIRON COSTIN krónikájában, 588). A *seimeni* szó tehát az oláh nyelvben BASARAB MÁTYÁS (1632—1654) uralkodása óta ismeretes s a magyarba is (Erdélyben) ebben az időben hatol be. Ez a körülmény készítet arra, hogy a *szejmény*-t, *szemény*-t az oláh kölcsönszók sorába iktassam. — A *szemény*-nyel egy idő-

* *szpatár* < ol. *spatar*: commandant de la cavalerie; dignitaire qui portait l'épée du prince (DAME); *hajdagat* < ol. haida! allons! Ugyancsak KEMÉNYNél fordul elő: „Kosztándin Sorbán *szerdárja* volt velünk“ (380) < ol. *serdar*: commandant de la cavalerie; — „Jászvásárról az *főviszter* hintóval és szekerekkel jött (417) < ol. *vistier*: trésoriers de l'Etat.

ben s nem a délszlávból, a mint MELICH véli (Nyr. XXXII : 342) került be a *pajk(-társ)* szó is az oláh nyelvből. Már PONORI THEWREWK EMIL igen helyesen vette észre, hogy a mai *pajtás* alak egy régebbi *pajk(-társ)*-ból magyarázandó, a mint azt MA., PPB. stb. írják. A legrégibb előfordulását erdélyi íróknál találjuk s ugyancsak náluk a *pajk* (ebből: *paj*) alakot is. Ez a mi föltevésünket igazolja, hogy nem délszláv révén vagy egyenesen a törökből (*peyk*) vette át a magyarság, hanem az oláhoktól: *paic*: (anc.) courrier á pied, messenger, huissier, page; corps de troupe composé de fils des boyards (DAMÉ). CANTEMIR Demeter Moldva leírásában (bukaresti kiadás, 1909) a nemesi (boerek) rendről azt mondja: „A *pajkok* kapitánya alá tartozik nyolcz fejedelmi *pajk*, a kiknek selyem övük, kardjuk s lándzsájuk van, fogója s hegye ezüsttel van kiverve s arannyal befuttatva“ (162). Ebben a jelentésben („apród“) a krónikairóknál: „Un *paic* aũ nãvalit la scara lui Matei Vod: egy *pajk* futott Máté vajda kengyeléhez“ (MIRON COSTIN, 611) stb., stb. Egy bukovinai népdalban is („A sólyomról“) előfordul a szó: „Din cuib n'a sbura, pînã ce el n'a mînca carne dulce de *paic*: a fészkeből addig nem száll ki, míg a *pajk* édes husából nem eszik“ (S. MARIAN: Ornitologia pop. romînã, I. 111). A *paic*-okról bővebben olvasható I. ȘAINEANU érdekes s alapos készütséggel írt háromkötetes munkájában: Influența orientală asupra limbei și cultnei romîne“ (Bukurest, 1900 I. 179., 181. II. 95).

Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik a *füstély* is, melyről GOMBOCZ Zoltán (MNY. VI. 323—324) azt véli, hogy olasz révén került a magyar nyelvbe s a teljes alaki egyezés ellenére se tarthatja oláh jövevénynek, mert „a jelentések sem egyeznek teljesen, de meg figyelembe veendő az is, hogy NySz. tanúsága szerint *füstély* már a codexek korában közmagyar szó volt“. Mindenekelőtt egy ténnyt kell hangsúlyoznom: a NySz.-ban *nincs* adat a codexek korából, mert a legrégibb példa *Heltaiból* van véve, a mi ujjmutatás arra nézve, hogy a *füstély* eredetét valamely erdélyi vagy Erdélyyel szomszédos népnél keressük. Még az sem okozna nehézséget, ha tényleg volnának adatok a codexek korából a *füstély*-ra, mert hiszen ismeretes néhány oláh jövevény már ebből az időből. Ilyen régi oláh jövevény a magyarban a *füstély* szó is. A *fuște*: stab, stock; spiess, spear (ТІКТИН) eredetije a lat. *fūstis*, ebből kicsinyítő képzés *fuscel*, *fuștel*: stab, leiste „über **fușt-cel* wie *muncel* von *munte* über **munt-cel*: *fuștel* geht wohl nicht direkt auf *fuște* zurück, sondern ist sekundäre form von *fuscel*“ (ТІКТИН).

Általános keletű szó, még képzéseiben is, mely a többi oláh dialektusban is él: ar. *fuște*: prügel, tbssz. *fuști*: ütés, pofon; megleno-oláh: *fuști*. Nyomat a legrégebbi nyelvmélekektől követhetjük: Paște-i cu *fuște* de fieru (XVI. sz. Psaltirea Scheiană, 5): megrontod őket vasvesszővel; * Toiagul tău și *fuștele* tău (68. 229.): a te vessződ és botod; *Fuștele* păcătoșiloru (XVI. sz. Psaltirea lui Coresi, 357., 56., 119., 195., 246.): a bűnösök vesszeje; *fușcei*: egy csillagkép népies neve (MARIAN: Sărbătorile la romîni, I. 109); *fușcei*: egy

* A Biblia-Társaság fordításában.

vékony s gömbölyű *darab fa*, valamivel hosszabb egy méternél (u. o. III. 227); Incunjuratu-m'aü cu *fuştiori* (XVII. sz. Cartea lui Jov, bukaresti kiadás, 1895. 45): körülvevének engem *lándzsákkal* stb., stb. Más szóval, a jelentés: bot, husáng, ütés teljesen egybevág a magyar nyelvben élő *füstély* szó jelentésével (NySz.).

A *fustaş*-ok, gyalogos katonák voltak a két fejedelemségben, a kik parádé alkalmával a vajda mellett, mindkét oldalán mentek, hosszú *lándzsákkal* (*fusti*) kezükben (Magazin istoric, II. 44. Uricarul, XXII. 425., 427., 432.). A moldvaiak és havaselföldiek csatákban használtak kaszát, fejszét, *husángot* (*fusturî*, u. o. 51). Mint tulajdonnév: Petrea *Fustaşul* (Uricarul, XVII. 282); 12 *fustaşî* (u. o. XIX. 342); Hilimon *Fustaşul*, Iftimie *Fustaşul* (RADU ROSETTI: Cronica Bohotinului, 68); *fustaş* ot divan (JORGA: Studii şi documente, V. 371); Şi îndată trimiseră *fuspaşî* (így!) de-l aduseră XVII. sz. DOSTRHEU: Vietile sfinţilor, bukaresti kiadás, 1895. 61): és nyomban *lándzsásokat* küldtek, hogy elhozzák stb., stb.

Azt vélem tehát, hogy a harczó oláh csapatok kezében látott legelőször *füstély*-t a magyarság, s a szó ennélfogva a magyarba átkerült oláh katonai műszavakhoz sorakozik. Az észak-olasz nyelvjárásokban egy *fuştel* alak eddig nem került elő; a *füstély* oláh elem a magyar nyelvben a *fuştel* szóból, a mely nem egy *füstüllüm* származéka, mint Puşcariu magyarázza, hanem oláh képzés. Természetes, nem lehet német kölcsönvétel sem, a mint MELICH JÁNOS vélte; ezt egyébként GOMBOCZ is igazolta.

ALEXICS GYÖRGY.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A beéri czikkhez. (L. febr. füzet, 74. l.) Tolnai a „beér“ ige- nek négy oly használatát közöl (Nyr. 1905, 521. l.), mely „nem idegenszerű“. A negyedik ez: „beér valaki valamivel valamit: valami elég valamire, futja valamire; pl. „Küldülással alig érik bé *szükségeket*“ (Pázmán). „Van két ezer arany s több is náluk készen, ha pedig a' kevés, szert többre is téssen, a *kivel útjokat béérik egészen*“ (Gyöngyösi). — Ez a legutóbbi szerkezet, úgy látszik, már elavult; újabb példát sem az irodalomból, sem a nép nyelvéből nem bírtam találni.“

Az újabb irodalomból én sem tudok példát, de hogy ez a szerkezet megvan még a népnelvben, egész bizonyossággal mondhatom. Régebben, mikor sűrűbben s huzamosabban érintkeztem a néppel, nem egyszer hallottam efféléket: „Két szekér *csutával* mindig *beérem a telet*“ (kitelelek). „Nyolcz font *sóval* alig ha *érjük be a dísznölést*“ (nem lesz elég). „Én mindig *beértem* a fehérvári *utat hat forinttal*“ (megjártam Fehérvárt). „*Beérjük a tetőt* 300 kéve *náddal*“ (elég lesz rá). „Én *be szoktam érni a hetet* egy kiló *szalonnával*“ (kiérek vele egy hétig). „*Sohse érek be egy esztendő*t egy pár *csizmával*“ (nem

tart addig). „Évvel a félcipejű borjával beérjük a Zsuzsi lakodalmát“ (ellakjuk). „Bablevessel beérem az ebédet“ (nem kell egyéb, jóllakom vele). „Minek székbeli? beérjük a három luddal a paszítát“. NB. „Beérem a törvényt, ha egyszer hinak“ = nem szeretek törvényre menni (ebben a mellékmondat helyettesíti a vel-ragos határozót).

Nem volna-e jó ezt az igazán magyaros szerkezetet új életre híni az irodalomban? Nem beszélhetne-e, teszem, a képviselőház elnöke így: „T. Ház! A költségvetés tárgyalását, azt tartom, beérjük öt-hat üléssel?“

LEHR ALBERT.

Bankó, bankópénz, banknóta. Ez a még ma is szokásos neve a papirospénznek voltaképen a *bankó-czédula* rövidítése, mely a monarchia első papirospénzeinek szövegéből van véve. Az első bankót Mária Terézia adta ki 1762 július 1-én; ennek szövege így kezdődik: „Wiener-Stadt-Banco-Zettel, welcher . . . in baarem Gelde angenommen . . . wird . . .“ Ez a szöveg nagyjában megmaradt hat kibocsátáson keresztül 1806-ig. Ez a színe miatt *fekete bankó*-nak nevezett bankjegy 1806-tól egyre szaporodik, míg 1811 márcziusában a forgalom 1061 milliónyi „szédítő“ magasságot ér el, mire elkövetkezett a pusztító „devaluatio“, mely a papirospénz értékét hirtelen egyötödére zuhantotta le. Az 1811-iki pénzügyi bukás után alapították az „Oesterreichische Nationalbank“-ot, melynek az 1816 június 1-i császári pátens megadja a jogot a papirospénz kibocsátására; a pátens 7. §-ában fordul elő legelőször a „Banknote“ szó: „ . . . Zahlungsanweisungen unter dem Namen von Banknoten auszugeben . . .“, innen a mi *banknóta* szavunk is. Az érczpénzzel szemben már az első sorozat papirospénzt is *bankópénz*-nek nevezték.

TOLNAI VILMOS.

Dugába dől, dugába dönt. A Magyar Musa 1788. évfolyamában egy versíró versének ezt a sorát: „Igy gonosz szándékát *dugába döntötte*“ lap alatti jegyzetben így magyarázza: „Ez a' szóllás formája a' Magyar Hunniásban egynehányszor olvastatik; annyit térszen, mint: (Semmivé haszontalanná tette, el-rontotta). Alkalmasint Balaton mellyéki szóllás formája lehet ez“. (230. l.)

A Magyar Hunniás írója, P. Horváth Ádám, a M. Musa ugyanazon évfolyamában a Magyar Kurirhoz írt költői levelében megint használja ezt a szólást: „Menykö érte Prometheust, 's még el-sem készithette | Remekjét, hogy önnön maga már *dugába döntötte*“. Ezzel kapcsolatban, a fentebbi megjegyzésre hivatkozva, ugyancsak lap alatti jegyzetben a következőképen magyarázza meg a szólást: „Helyessen vélekedett ezen ki-mondás-felől a minap egy Músa, hogy ez Balaton mellyéki dialectus lehet: az igen-is, de szokás így szóllani más bor termő helyeken is, a' hol a hordók és azoknak dugái nagyon közönségesek lévén, mivel a' hordó ha öszve-dül, azt

mondják: *dugába dőlt*, sokszor és helyesen élnek ezen hasonlósággal, az olyan dolgokra, melyek rosszszúl sülnek el". (264. l.)

Egyébként ugyancsak 1788-ban a Magyar Merkuriusban is (37. l.) előfordul ez a szólás, még pedig a jelentésváltozás folyamatát tüntetve fel: „Ezen várat nem képes erőszakos bé-hágással megvenni, mivel a' bástyái olly magosok, hogy arra alkalmas nagy ágyuk' erejével falait előbb le-omlatni, és egészen *dugába* kellene *dönteni*“.

KOVÁCS DEZSŐ.

Gyanánt. Budenz 1859-ben, pályája kezdetén, mikor még a török-magyar nyelvrokonság híve volt, a magyar *gyanánt*-ot az „oldal“ jelentésű török *jan* szóval vetette egybe, úgy hogy a *gyanánt*, szerinte, annyit tenne, mint „oldalán valaminek, azaz mellett“. A M. Nyelvészetben, melynek IV: 431. lapján Budenz eme fejtegetése megjelent, Hunfalvy, mint szerkesztő, nyomban megjegyezte, hogy „nem szükség a török *jan*-hoz folyamodnunk, hiszen a *gyanánt* értelme a *gyanítani* ige értelméből is kivethető: *gyana*, *gyanánt*, mint *mege*, *megént*“. E gondolatot bővebben kifejti CzF. szótára, a *gyanántról* azt mondván, hogy „eredetileg am. mást gyanítva, gondolva, mely értelemben a székelyek ma is használják, sőt személyragozzák: *gyanántam ölette meg*, mintha én volnék, a kit gondolt, gyanított. Ugyanígy: *gyanántad*, *gyanánta*“.

Régi nyelvünkől újabban előkerült számos adat nemcsak fényesen igazolja Hunfalvy föltevését, hanem teljesen tisztázza is a *gyanánt* szó fokozatos kialakulását. Lássuk először is a legrégibb alakját:

Es miert az eo hasokat valasztottak magoknak isten gyanayan az ev ertelmek oly jgeen megtompul.* CornC. 164.

En ióuendóbe ez velagban zent gianayan tiszteltetem. VirgC. 100.

Az itt előforduló *gyanaaján*, jelentése szerint, nyilván nem egyéb, mint a mai *gyanánt*; a *gyanaaja* pedig a régies *gyanó* (ma *gyanú*) főnév egyes számi harmadik személyű ragos alakja, a minó az *ajtaja*, *hordaja*, *tinaja* stb.

A *gyanaaján* személyragos alak összerántódása *gyanánra* könnyen végbemehetett a régi nyelvben. Csak néhány teljesen analóg példát akarok említeni. A személyragos *ajtáját*, *ajtájára*, *ajtájáról* helyett a codexek gyakran írnak *ajtát*, *ajtára* és *ajtáról* (MünchC. 69., 105., 149.; JordC. 43.; Nád. 699.). Ugyanígy rántódott össze a régi *önkén* a mai *önkén(t)*-re, sőt megvan mind a régi nyelvben, mind a mai tájnyelvben a *gyanába* is („Adanak een ethkem gyanaba mergeth“. KeszC. 171.), a régi *gyanán* helyett. (Vö. *zsinor igazába* és *igazán*.)

A *-t* ragnak a *gyanán*-hoz való csatlódása nem okoz nehézséget. Ismeretes, hogy ez a rag mily szívesen függeszkedik az *-n*

* Ez idézet megvan a NySz.-ban is, a „megtompul“ czímszó alatt.

ragos határozók minden fajtájához. Simonyi a „Magyar Határozók“ cz. munkájában (I:349. és 354.) erre temérdek példát hoz fel; szerezzük meg egy-kettővel.

Károlyi Bibliája Szent Pál menekülését Damascusból így írja le:

„De megérté Saulus hogy utánna leselkednének; őrizik vala pedig a kapukat mind éjjel nappal, hogy őtet megölhetnék.“

„A tanítványok azért őtet felvévén éjjel, a kőfalon botsáták ki, lebotsátván őtet egy kosárban“. (Apost. Cselek. 9:24. és 25.)

Ugyanezt az Érdy-codex (375.) rövidre fogva így mondja el:

„Annak okaert ees akaryaak vala ewtet meg ölny es az varas kew Falant bochataak kj.“*

Itt a város kőfalánt szó kialakulása ízről izre tisztázható: *kőfal*, személyraggal: *kőfala*, -n helyraggal: *kőfalán* és még -t helyraggal: *kőfalánt*.

Ugyanígy: *nagy*, *naggya* (pl. „már elfogyott a nagyja“), *naggyán* (pl. nagyján már elmentek, am. jobbára, CzF.), *naggyánt*, M'Fsz.

A kialakulás formulája tehát a következő:

névszó + személyrag + -n rag + -t rag.

Így lett a *kor*-ból *kora*, *korán*, *koránt*, a *magyar*-ból *magyar(j)a*, *magyarán*, *magyaránt*, a *más*-ból *másza*, *mássán*, *mássánt*. A *hasmánt* és *imánt* nem tartozik ide; amaz t. i. *has-mál-t*,** ez pedig *immár-t*.

Nyelvtanaink az *-ént*, *-int* ragnak mélyhangú *-ánt* párját is emlegetik.*** A föntebbiekből azonban kitűnik, hogy ilyen rag nincs. Hiszen ha csakugyan volna, akkor *alkalmasánt*, *derekasánt*, *jóformásánt*-ot kellene mondanunk. Az **int* (<**ént*) egységes, izekre nem bontható szó, mely a régi nyelvben *alkalmasint* „irány“-t jelentett;**** ellenben az *-ánt* = *á + n + t* három ragból egybekovácsolódott, összetett rag.

SZILY KÁDMÁN.

-kereskedés. A német *-handel*, *handlung*-féle összetételeknek magyar utánezatai, mint a NyÚSz. II. kötetéből látni, már a XVIII. század végén fel-feltűnnek, sőt az *eleség-kereskedés* már ugyanezen század közepéről is idézve van. Azt hiszem, hogy a régi *borral*, *könyvvvel*- stb. *kereskedés* helyett ezen rövidebb németes formáknak Faludi adott polgárjogot nyelvünkben. Tudvalevő, hogy néhány munkáját nem spanyolból, olaszból, hanem ezek német átültetéseiből fordította. Innen van, hogy az ő tolla alá is, melyet pedig joggal tartunk a művészi magyar stílus „tükör-példá“-jának, — ha akaratlanul is — csúszott néhány idegenszerűség. Már Tolnai említi, s utána a NyÚSz. II., hogy a *kivenni*: meglátni ige az UE-ben 1771-ben olvasható. Nem is említve, hogy ez a németesség már jóval

* Ez az idézet is megvan a NySz.-ban, „kibocsát“ czímszó alatt.

— ** Vö. *Beke Ödön*, Szófejtések. Nyr. 39:312. — *** *Simonyi*, Tüz. M. Nyelvt. 684., 685.: *Szinnyei*, M. nyelvhasonlítás. Negyed. kiad. 129. —

**** Zolnai, Szómagyarázatok. Nyr. 19:55.

előbb, t. i. az NE.-ből, 1748-ból kiindulva, megkezdte nyelvrontó működését, más efajta idegen szólás is Faludinál kél szárnyra. A *van szerencsém* egyik őse pl. a NA. ezen mondatában olvasható: „eddig nem volt szerentsém még hreddel élnem“ (52. l.). Az *üdv-lövés, villámgyorsaság* igaz, hogy még csak: *örömlövés, villámhamarság*, de azért nem kevésbé németes, mint ezen mondatbeli összetételek: „ritka példát látott a' Világ, hogy enynyire mehetett volna, az *orgona, virgyina, sip 's hegedű, kobz és lant-kereskedés*. Faludi tekintélye szentesítette ezeket, úgy hogy meg se ütközünk, mikor a Magy. Hirm. 1781-ben: *portékaáros-kereskedés*-ről (WaarenKommercialh. 704), vagy később 1785-ben: *nádméz-kereskedés*(375)ről ír. A *-kereskedő*-vel való összetételek jóval később lépnek fel irodalmunkban; ez azonban nem jogosít föl arra, hogy visszakövetkeztetést magyarázzunk bele a keletkezésükbe. Egyszerűen német rámára készültek. Az elsőt ugyancsak a Magy. Hirm.-ban találtam: *halkereskedő* (1783:596); *könyvkereskedő* (1785:373) és *disznó- vagy sertés kereskedő* (u. i. 409). A németből fordító Faludi, a német ujságokból ollózó Magy. Hirm. teremtik, terjesztik tehát ezen összetételeket.

Mágnestű. Réthei Prikkel Márián Sándor István nyelvtudományáról szólván, a többek között ezt a szót is neki tulajdonítja (NyF. 60:74). Már bírálatomban (Nyr. 39:176) említettem, hogy sok egyéb új szóval együtt ez sem Sándoré. A *compass* legelső magyarítása, mint a NySz. bizonyítja, a Faludinál előforduló *magnes-millye*: „Mi a' magnes milyye utánn a' tsillagok nélkül el igazodunk“ (T.É. 186). Mint tudva van, Faludi ezen munkája csak halála után jelent meg Révai kiadásában 1787-ben. Ám a *mágnestű* már sokkal előbb élt a mágnesmillyé-nél. Csúzy Zs. egyik merészebb tanítványa, Kollarics Joakim írja Philoteá-jában 1764-ben: „de a' jegyző magnes tö soha az ő tzéljától el-nem fordul“ (402 l.). Ennek a szónak tulajdonképeni irodalmivá tétele azonban Molnár Jánosnak, a fizika tudós magyarítójának érdeme. A Fisikának Elejiben a mágnestről szólván, írja: „Ezen lána . . . Magnes-tőnek hivattatik“ (1777:166). A Könyv-Házban is sűrűen használja (pl. III:89). Tőle került Sándor Istvánhoz s a XVIII. század végén rohamosan fejlődő szókincsünkbe.

-szerű. Ugyancsak Molnár János volt az, mint a NyUSz. I.-ből látjuk, a ki a *-szerű* képzőt először tette főnévhez a *számszerű*-ben (1777). De nem kellett várni félszázadik, a míg a második ilyen képzés megszületik. Maga Molnár volt az, a ki sűrűen él munkáiban effajta szavakkal. A mohamedanus pl. állandóan: *Mahomet-szerű* nála, (Könyvh. 2:37, Kazinczy F. Lev. 1:42). Tőle való még *erdő-szerű* (M. K. 2:Bev. 2), *eretnkség-szerű* (u. i. 37); *történet-szerű* (u. i. 354); *Plátó-szerű* Böltselkedők (u. i. 608); *pap-szerű* (Magy. Mus. 1:370).

Követőkre azonban ebben nem igen akadt, épp úgy, mint pár száz évvel előbb Medgyesi sem a: *természetszeri, vallásszeri* stb. szavaival.

SIMAI ÖDÖN.

Láng gyúl a lángról. (MNy. 7:27, 133.) Még egy-két (a magam részéről utolsó) adatot erről a szólásról. RIMAY JÁNOSNAK egyik költeményében is megtaláljuk:

Mint meggyült gyertyának | Ragyogó lángjának | Nem fogy azzal világa, | Ha több gyertyát gerjeszt | S mindenekbe ébreszt | Szép fényt ó égő lángja: | Így nem fogy kegyes is, | Ha sokakra köll is | Szépséginek virágja.

(R. J. munkái, kiadta B. Radvánszky Béla, 1904, 16. l.)

Rimay a vers végén megnevezi forrását: „... ezt . . . versi közt bővebben Ovidius feljegyzé”. BAROS GYULA kimutatta (R. J. szerelmi lyrája. 1906, 42. l.), hogy az egész vers Ovidius Ars Amatoria III. éneke egy részén alapul. Az idézett versszak alap gondolata csakugyan megtalálható a 93—94. distichonban:

Quid vetet adposito lumen de lumine sumi,
Quisve cavo vastas in mare servet aquas?

azaz: „Mi tarthatna vissza, hogy az odatett mécsről mécsünket meg ne gyújtsuk, avagy ki őrizhetné a tenger öblének hatalmas víztömeget?” — Igaz, hogy sem Ovidius, sem Rimay versében nem az elme lángjáról, hanem a szabad szerelemről van szó; úgy látszik, hogy Ovidius ismert költői közhelyet parodizál, Rimay pedig a mintájában meg nem lévő Ennius-féle fordulatot adja meg neki. Ovidius költeményét, ha hivatalosan nem is, de pad alatt bizonyára sokat olvasták; Rimayé azonban csak 1904-i kiadása óta hozzáférhető. — Madách is él e szólással „Az aesthetika és társadalmi viszonyos befolyása” című szélfoglaló értekezésében. A műrecek keletkezésének tényezőiről beszélve, a vallást is említi: „A vallás az észnek költészete, s a költészet a szívnek vallása. Mi természetesebb, mint hogy a két nem, egymásnak fátylóján gerjessze lelkesülése lángjait”. (Ö. M. 3:349). — Látnivaló, hogy ez a szólás voltaképpen olyan közhely, melynek szerzőjét megállapítani nem lehet.

TOLNAI VILMOS.

Ramatol, rámol. Egyik sincs meg a szótárakban, a Tájszótár se tud róluk, sem a régi, sem az új. A *rámol* és összetételei, a *ki-rámol*, *berámol*, *összerámol* világosan a német *räumen* magyarosodott alakja. Az új Tájszótárban van egy *ki-rámol*, bányászmuészó Szatmár megyéből, Nagybányáról (gazdagabb színtartalmú követ letör a haszontalan kőről). Itt a fővárosban a takarítással járó elrakosgatást, elrendezést hívják *rámolásnak*.

Az egész nap *ramatol*, *agyon ramatolja magát* azt jelenti, hogy fáradozik, vesződik, folyton tesz-vesz. Fogarassi magyar-német szótárában ilyen alakban van meg: *ratymat*, *ratymatol* (es räumt zu-

sammen, setzt, oder stellt, oder legt nacheinander). Az új Tájszótárban van még *ramaty*, szálmahulladék, törmelék (Győrvidék).

A *ramatol* és *rámol* igéket készakarva vettem egy kalap alá, mert egy eredésűeknek tartom őket. Talán szabad a bécsi „*rama tu i*“-ra (räumen thue ich) hivatkoznom, s közel járok a valósághoz, ha azt állítom, hogy ebből a német kifejezésből eredt a *ramatolni* magyar ige.

CSAPODI ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(Új sorozat.)

Adósság (am. követelés): „Kérem Tekintetes és Nemzetes Fehérvári Biró Uramat, hogy legyen assistentiával azon fölyül nevezett Perkátay Sigmondnak, hogy azon *igaz adósságomat* megh vehesse.“ (1724.)

adósságkereső-levél (am. kötelezvény): „Én esküszöm &c. &c. hogy sem éltében, sem holta után Istenben boldogult Anyám Asszonyomnak semminémű Jóságában nem részesültem. *Adósságh kereső Levelek* nálom nincsenek.“ (1742.)

akaratját veszi: „... de minthogy az kiküldetett levél itthon őket nem érte, *akaratyokat s elméjeket nem vehettük*, de mihelyen megérkeznek, azonnal értékre adgyuk.“ (1730.)

alkuképen (megegyezés útján): „... tudgyaé azon kettős határokat, mellyek nem régiben Csalai pusztá és Fejérvár várossa között *alkú képpen* hányottattak.“ (1748.)

alkura száll: „... atyaffisághos s eörököszen megh maradandó *alkura léptek és szállottak* előttünk, u. m.“ (1752.)

álló: „Debreczenben Szőlő-Pásztor volt, ennek a hólnapnak 10-dik napján Dél után négy óraker szökött-el az *Állórúl*.“ (1781.)

állófundus (am. ingatlan): „... Halálom után mingyárt Connotáltassák Gyermekeim az *álló fundusokat*, Juhokat, és az Szöllőkben Lévo edényeket.“ (1763.)

álló-pézn (am. tőkepézn): „Polgárdi 30 foréntbúl álló adósságunk (l. ezt) jó léssen eő kglmének *álló pénznek*.“ (1730.)

álmos: „Kegyelmes Uram *álmos* egynehány Esztendők elmúltanak immár, hogy bizonyos Processust némelly igaz Praetensionkért és Jussunkért erigáltunk.“ (1753.)

által állás: „... hanem még inkább azon Uralkodó igaz Római-Katolika Vallástól való el-szakadás, s más Vallásra való *általállás*.“ (1782.)

angyal ruha (?): „1. Kiss Gyermeknek való *Angyal ruha*.“ (1757.)

apró esztendő: „ezen Irásom által alázatossan jelentem, hogy én Pápán az én *apró Esztendőimet* az Nemes Csapó Czéhben böcsületessen, s jámborúl el vigesztem stb.“ (1712.)

ára szakad: „... Item Tipsics Uramnál vagyon 8. akó borom, mellynek áraban föl is vettem 2 ft 55. den. olly conditióval: a mint *ára szakad* és meg egyesülhetünk.“ (1760.)

árestomos: „... ott meglátván Hadnagy Uram, mindgyárt meg fogatta, azt gondolván, hogy társok az ott lévő *árestomosoknak*.“ (1760.)

árestomozni: „megragadtattam, és hat hétig *arestomoztattam*.“ (1752.)

asszony fővel jár: „Fekete fátyollal bé borított *Asszony fővel jár*.“ (1750.)

asztal fölött: „5-ik Articulus: . . . vasárnapokon és innep napokon penég *asztal fölött* egi egi ital bor adattassék néki.“ (1692.)

asztalt tart: „Igaz e azis, hogy említett Aszonyság a Tanut bizonyos fogásra tanította, hogy azt Iray Gombkötő Adány ellen, a kinél a Tanu *asztalt tart*, némely helen vallaná, oktatta.“ (1783.)

azonnan: „ . . . vévén Parancsolatyát Tetts Ordin. V.-Ispány Urunknak ahöz képest mi *azonnan* ki menvén azon vízben holt Embert . . . a partra ki vonyattván meg vizgáltuk.“ (1782.)

azonra: „Vallya megh Sándorffy Uram, hogy ollas declaratiót tett légyen tudnya illik, hogy ha azon Transactiót a T. Kamera ratificálja eő is *azonra* reá áll.“ (1746.)

bádog-rosta: „Konyhára való egy nagy *bádogos rosta*, vulgho Csikmák szűrő. 70. den.“ (1746.)

bárány-adó: „Hogy fatens Juhaj az Tiszta Vízre jártak innya, Szarács Agának *Bárány adót* kölletett adni, úgy a többinek is, kinek Marháj oda jártak vízre.“ (1733.)

bajszatlan: „Az emberek pedig illyesek voltak: u. m. az elseő Fekete Kisded, a földre néző ocsmány Tekéntetű, kinek is nevét Pintér Miskának nevezni hallotta, a második magassabb ember himlő helyes. ez kocsis volt, *bajszatlan* forma ember stb.“ (1764.)

beállópénz: „ . . . hogy ezek a vándorló-levelek formulái a Tzéh-ládanak jövedelmiből (a minémű a *Bé-álló*, és *bé-járó-pénz*) a mellyel a legények-is tartoznak, megszereztessenek.“ (1780.)

bécs (pénz-egység, a fillér $\frac{2}{3}$ -ad része): „Annak fölötté minden tanuló Inas, valamely fel szabadúl, tartozzék a Czéh ládájában fél font *viaszt*, és hat *bécs*et tennyi.“ (1716.). — „Azok is tartozzanak a Czéhben több Czéhbeli Mesterekkel bé mennyi, és hasonlóképpen minden hétre egy *bécs*et le tennyi, és ha azok között valamelyik annak előtte Városunkban nem volt, és nem munkálódott, az tartozik magán egy *szék bécs*el a Czéhben.“ (U. o.)

bécsi tányér: „*Bécsi* módra csinált egy tuczat *tányér*. 60. den.“ (1746.)

befordulásképen: „Igaz é, hogy Fehérváriak Marhái tsak az ulta jártak *befordulásképen* azon darabb földre, miulta Nagy János és Kolosváry névű Móri Tisztartok Fehérvára vették Lakássokat?“ (1758.)

bejárás: „A Tzéh-Mester az esztendő-béli *bé-járásnak* alkalmatosságával szám-adást minden bé-vett, és kiadott Tzéh-láda-béli pénzekről, és költségekről rend szerént megtegye. Stb.“ (1780.)

bejáró pénz l. beálló pénz.

belső-dolmány: „Egy belső Dolmánynak varrásáért 1 ft 70. den.“ (1746.)

bérlajstrom: „ . . . minden tseléd a *bérlajstromát*, ha kívántatni fog, előmutathassa.“ (1813.)

beszabadít: „ . . . belé tekénteni és az előbbenyi Usussában kegyesen *bé szabadítanyi* méltoztassék stb.“ (1717.)

betakar: „Tudgya, hogy az előbbi Punctumban megh nevezett Árkoknál Attya részire mint Csallyai Földön szántot és vetett volna, és az ott lévő Vetését szabadon beis *takarta*.“ (1737.)

bírás: „ . . . házunkat nevezett Szalay Ferentz Vönk, és Jutka

Leányunknak 300 forintokban örökös *bírásokban* által adtuk, és engedtük.“ (1773.)

bíratlanság: „Nem tudván mire vélnem, hogy ennyi ideigh való *bíratlanságh*, és a Tisztek tetczése szerint pusztá Házomnak rontása, és bontása után következket romlása stb.“ (1726.)

bogár: „Gazdám küldötte ki őtet, a kivel először a fejemben kerestetem, azután a pruzslékomat kezdette Bogarázni, azonközben mondotta, ha ő volna a Feleségem, nem volna anyi *Bogaram*.“ (1781.)

boglyázó: „Petrentze hordónak és baglázónak tartás nélkül 45. xr.“ (1818.)

bohu (?): „A Magyar Szücsnek német Bohukat, Komodinákat, sőt a Magyar Uraknak Parokimachernek parokákat és több a féliéket szabad mívelni, mért a Magyar Süvegesnek kalapot nem lehetne tsinálni.“ (1783.)

boron (am. korcsmában): „Mikor a Czéhbéli Mester, a vagy Mester Legény más Mester Embert az *boron*, a vagy uczán, a vagy a háznál illetlen szókkal illet.“ (1717.)

borsita (?): „egy Borsita Pruzslék — 1 f 25. den.“ (1778.)

botja alatt van: „Az kglmetek *bottya alatt lévő* Böcsületes Czizmazia Czéh.“ (1712.)

búb: „... lovain rezes hámok, kantárjain *bukréták* avagy *bubok* stb.“ (1740.)

bucsir (?): „1. Kis szekercze s 1. *bucsir* 20. den.“ (1783.)

búcsú-vég: „Valamely Mester Legény más Gazdához ül, és *búcsú véget nem sző*, az tartozik tizenkét pénzel a Mesternek ladá-jában büntetésül.“ (1716.)

bugabocskor: „Hiszen maid minden földgye Pentelének Fejérváriaknak marad e szerént, ha ez karók így maradnak; tsak maid olyan lesz már Pentelei Föld, mint a *Buga Botskor*.“ (1768.)

bunda-mente: „1. Zöld *Bunda Mente*.“ (1755.)

buti véka: „1. *Buti véka*.“ (1757.)

büdüssé tesz: „... de minthogy az adósságh *büdüssé tette* Csongrádot eó kegyelmének, az adóssa (am. hitelezője) felé se fordult stb.“ (1747.)

büntetés alá vet: „... tehát szabad légyen a böcsületes Czéhnek reája mennyi, és *büntetés alá vetnyi*.“ (1716.)

csapórokka: „1. Csapó Rokka orsójjával 20. den.“ (1778.)

csap-sátor: „Nzetes és Vzló G. J. uramat Seregélesi Csapláros N. J. ugyan fönt titulált Gulik uram *Csap-sátorában* — minémü Istentelen rut káromkodásokkal . . . illetve?“ (1738.)

csász: „Egy iczés szívó hébér, vulgho *Csász* 30. den.“ (1746.)

csavargás: „Mond meg igazán miuden *csavargás* nélkül, micsoda sárge paripát adtal Fehér Vári Szür Szabónak Szabadi Jánosnak ell?“ (1734.) (Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

A tervezett új Nyelvelméktár. A M. Tud Akadémia élfatározta, hogy a régi magyar nyelvelmékeket újra kiadja. Az új kiadásra több okból van szükség. Az egyik ok, hogy a VOLFF-féle Nyelvelméktárnak egyes kötetei már nem kaphatók. Így pl. a Bécsi- és a Müncheni-codexeket tartalmazó kötet már évek óta nem kapható. Másik

ok, hogy az újabb kutatások sok codex-szöveg latin eredetijét megállapították; kívánatos, hogy olyan kritikai kiadásunk legyen, a mely mindkét szöveget párhuzamosan adja s az egyes kötetekhez teljes szójegyzéket csatol. Ilyen apparatus criticus-szal készült kiadás lesz az új Nyelvemléktár. A harmadik ok helyesírástörténeti. A VOLFFÉ kiadásnak, a mely gondosság tekintetében mintaszerű, legfőbb hibája, hogy a kéziratok betűformái nincsenek híven visszaadva. VOLFFnak azt adták utasításul, hogy a kéziratokban levő L-t *l*-vel, ó-t *o*-vel, ű-t *u*-vel stb., stb. jelölje. Az új kiadás feladata lesz, hogy a kéziratokban levő betűformákat is híven utánozza. A betűformák tanulmányozását elősegítendő, az új Nyelvemléktár az egyes kéziratokból bőven fog közölni hasonmásokat is. Eddig a következő kötetek vannak készülóban: 1. SZINNYEI JÓZSEFTŐL: A legrégebb nyelvemlékek (a gyűjtemény 3. kötete); 2. ZOLNAI GYULÁTÓL: Az Ehrenfeld-codex (a gyűjtemény 4. kötete); 3. VARGHA DAMJÁNTÓL: A codexek forrásai, concordantiák (a gyűjtemény 1., 2. köt.); 4. MÉSZÖLY GEDEONTÓL: Legrégibb bibliafordítások (a gyűjtemény 5. s köv. kötetei). M. J.

Decsi János Adagiumainak forrása. Decsi gyűjteményének címlapja szerint nem csupán Erasmusból, hanem több más adagiumgyűjteményből is vette könyvének latin szólásait, melyek mellé aztán a magyarját tette. Én már régebben azon a nézeten voltam (M. Ny. 5: 398.), hogy Decsi nem külön-külön könyvekből merített, hanem olyan Erasmus-kiadásból, melyhez függelékképen más gyűjtemények is voltak csatolva. Ilyenek 1570-től fogva jelentek meg nagyobb számban. A londoni British Museum könyvtárának jegyzékében több ilyen kiadásnak pontos leírását találván, az 1574-i basei kiadás látszott Decsihez legközelebb állónak; ez hazai könyvtárunkban tudtommal nincsen ugyan meg, de a M. T. Akadémia könyvtárának közvetítésével megkaptam a müncheni udvari könyvtárból, hol: L. eleg. m. 45 jelzéssel van beiktatva. Nagy örömmre e kiadásnak Decsi szólásaival egyenként való összevetéséből megállapítottam, hogy csakugyan az 1574-i Erasmus volt Decsi forrása. Az ívrétű könyv czime:

Des. Erasmi Roterodami Adagiorvm Chiliades Quatuor
 cvm sesqvicentvria ex postrema authoris recognitione: Ovibvs
 praemissi svnt qvatvor indices locupletissimi, tam Adagiorum
 quam Locorum, tam Rerum ac Vocum in hoc Opere explica-
 tarum, cognituq; dignarum. Qvae his iam primvm accesserint,
 proxima pòst praefationes abundè pagella demonstrabit. —
 Basileae, Ex officina episcopiana, per Eusebium Episcopium et
 Nicolai Fr. haeredes. M. D. LXXIII.

A könyv két külön számozott részből áll; az első rész (852 lap) Erasmus Adagiumait foglalja magában, a második (647 lap) más

írók gyűjteményeit és Henricus Stephanus (Henry Étienne) megjegyzéseit Erasmus művéhez. Mind a két résznek külön-külön több indexe van; a Brit. Museum katalogusa hibásan mondja: „Part 2. has a distinct pagination, but the register (helyesebben: registers) is continuous throughout.“ Hogy Decsi előtt csakugyan ez, és nem más kiadás volt, eldönti a könyv végén, jegyzet és magyarázat nélkül álló 43 szólás, mely a tartalomjegyzékben nincs megemlítve, ilyen címmel: „En tibi, Lector, colophonis uice, turbam quandam prouerbiorum: quam è mediis triuijs petitam, haud quidem incommodè ipsis sanctiss. antiquitatis reliquiis immiscueris . . .“ Ezek sem az előbbi, sem az utóbbi kiadásokban nincsenek meg, Decsi pedig majd valamennyit fölveszi gyűjteményébe. E kiadásnak 7605 szólása közül Decsi (szólásainak száma 4796) Erasmusból vesz 3438-at, a többi gyűjtőből 1349-et; *kilencznek* eredetét nem bírtam megtalálni; egyről biztosan merem mondani, hogy Decsi magyarból latinra fordította: „Procul Buda claudo: meszsze Buda sántának“ (1423. szám). Ötvenhét esetben Decsi a forrásban lévő latin szólás *mellé* más, ki nem mutatható forrásból tesz hasonló értelmű latin szólást. Decsi forrásának megállapításával már most lehetővé van téve magyar szólásai biztos és pontos értelmének meghatározása, mely eddig sok esetben nem sikerült.

TOLNAI VILMOS.

Jelentés az „Alsó-háromszéki tájszótár“-ról. Tekintetes Választmány! A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1908 decz. havi választmányi ülése egy székely falu vagy zárt vidék szótárának megírásával engemet bizott meg s ezt a mult 1909. évi közgyűlés is helyeslőleg tudomásul vette. (Vö. MNY. 1909. 191. l.) E megtisztelő megbízásnak megfelelően már 15 év óta folytatott alsóháromszéki gyűjtésemet a mult nyáron és az idén is tovább folytattam, állandóan bővíttem és bővitem, s ma már nagy gyűjtésem áll rendelkezésemre. (Mintegy 17 sűrűn teleirt notesz és csomó czédula.) E gyűjtést, mely eddigelé csak saját megfigyelésem alapján fölirt szavakból áll, a nyáron tovább folytatom és külön czédulákon való rendezését is megkezdem, egyes tárgyi tájszavakat megfelelő rajzzal is illusztrálok s az anyagot abc-rendbe szedem. Az illusztrálásban segítségemre lesz egy Sass Lajos nevű áll. polg. iskolai tanítóképzői jeles hallgatóm is, a ki szintén háromszéki születésű és szépen tud rajzolni. A szótár szerkesztésében különben figyelembe veszem az összes legjobb és legújabb külföldi tájszótárakat is, mint a cseh Bartos- és a francia Larousse-féle tájszótárt és a Schullerus-féle erdélyi szász tájszótárt is. Ezenkívül a tőlem személyesen végzett gyűjtést, a meny nyíben csak lehetséges lesz, kiegészítem a háromszéki eddigi gyűjtésekből (MNY., Nyelvőr, NyK. és M. Népköltési gyűjtemény kötetei) fölvehető, előttem, mint született háromszéki előtt ismert más tájszavakkal is, s rajta leszek, hogy a czélnek megfelelően az alsó-háromszéki (Uzon és Sepsiszentgyörgy vidéki) nyelvjárásnak teljes szókincsét felölleljem, a Szinnyi-féle M. Tájszótár idevonatkozó hézagait kiegészítsem (a mik t. i. az addigi gyűjtés hiányosságából származtak) és így nyelvi és történeti szempontból is használható, lehető legjobb

szótárt adhassak ne csak nyelvészeink, de ethnographusaink és történetbúváraink kezébe is.

A szótár illetlen való tökéletesítése, anyagának teljes összegyűjtése, rendezése és feldolgozása kb. még három évet vesz igénybe, a mely idő alatt talán már a nyomatása is megkezdődhetik, ha már nem lehet esetleg ki is nyomatva akkorra. A földolgozásból mutatványt csak az eddigi anyag rendezése után, talán az őszön, a tek. Választmány valamelyik ülésén adok.

ERDÉLYI LAJOS.

Hogyan beszél a magyar színész?

A magyar színész akár jó, akár rosszul, de *sminköli* magát. Ha szorgalmas ember, *belejátszsa* magát szerepébe, mert különben vagy *kiesik szerepéből* vagy *úszik szerepében*, a mi mindenképen nagy baj *partnerei* meg a *sugóra* nézve.

Ha ügyes, törekvő ember, nem egyszer *beugrik* s megkíméli a direktort az ezeryni kellemetlenségek egyikétől. A magyar színész is a *binén* van igazán elemében, különösen a mikor *bravur-* vagy *parádésszerep* jut neki osztályrészül, mert ezekben — a mint mondani szokás — *brillírozhat*.

A mi színészünk is, ha tehetséges, azt *csinálja* szerepéből, a mit meg lehet *csinálni*, *nem markíroz*, *nem ejti el az egyes jelenéseket* vagy *pláné az egész szerepet*. Neki a *festett világ*, *forró deszka*, a *világot jelentő deszkák mindent jelentenek*, pedig tudni való, hogy ez Schillertől eredő szálló ige.

A színész-nép nagyon is a hangulat emberei, olykor *elementáris erővel* játszanak, majd pedig szűrken.

A *mimus* (vagy rossz magyarsággal mímelő) olykor tehetetlenségből, olykor meg gonosz akarattal *elrontja a jelenést s kiénekel hangjával* idegessé teszi még a süket *páholy-nyitogatót* is.

Epizódista nem akar senki sem lenni, ellenben *hős-szerelmes* szíves örömet, még akkor is, ha ötödrangú tehetséggel áldotta meg őt a múzsa. S öreg hiba, ha a *komikus* csak *fakszikkal* kelthet hatást, ha hangja *fátyolozott*, ha nem *melhangon*, hanem *torok- és fejhangon* énekel s remegve a *felvonás* végét lesi, mert érzi: *fiaszkót vallott* s hogy *flaszter-komikus fintorai*, erőszakolt *mimikája* nem ütöttek be. Nagyon szeretne *furorét csinálni*, de hiába — művészet dolgában a tudás minden, az akarat semmi.

A *gázsit* lesve-lesi s eped a nagy *fixszumért*. *Gikszereket* csak másoknál kedvel s jól esik hiuságának, ha a *gukkereket* feléje irányozzák. Különösen a vénülő primadonnák élnek-halnak a *gyermekszerepekért*, meg a *trikós* (nadrág) *szerepekért*, mert ezek igen *hálásak*. A komoly *heróinák* gúnyos mosolygással kísérik ezt a *komédiát* s inkább a *hős-apák* méltó fiaira pazarolják figyelmüknek javát, mert igen illik ez jól nevelt *tragikai* s *szentimentális hősök*höz. Az *intendánstól*, az államilag segített színházak kormányzójától, félve-félnek a *stréber-színészek*, hátha olyasmit tesznek, a mi eltereli tőlük a nagy úr kegyelmét. Különösen az *intrikusok* azok, a kik legkevésbé *intrikálnak* ellene, jól tudván, hogy nem mindig a talentumnak, a játék kitünő voltának jut döntő szerepe a *szereződéseknél* s a *játékdíjak* megállapításánál.

Azt is tudhatod, jó magyarom, mily nevezetes dolog a színháznál a *játékrend* meghatározása, a mikor mindenki elégedetlen s minden *jellem-ábrázoló* keservesen panaszkodik, mint hanyagolják el az ő színarany tehetségét. A *jellem-komikus* ilyenkor dühösködik és sopánkodik, hogy a nagy közönség nem élvezheti az ő *zsánerszerepét*, valóságos *kabintet-alkításait*. Ráfogásnak bélyegzi azt a balvéleményt, mintha a *karzatnak játszanék* s világgá kiáltja, hogy bármikor lépjen fel, mindenha *kasszadarab*, *sláger van műsoron*. Nem kedveli a *kiállításos, látványos darabokat*, mert azokban a *dekorációknak* jut a *főszerep* s a színész csak *stafázi* s hülye szöveget *kiszínezni* meddő törekvés, otromba *szamárság* és csak *kóklerhez* méltó. A társulat *komikája*, *vígjátéki naivája* s *komoly szendéje* ugyanezt vallják a *kóristák* és *kóristanók* zajos megalégedésére.

Szerepeket kreálni szép s dicső dolog, noha az első előadás mindig *trémával, lámpalázzal jár*. Az ember ilyenkor segít magán s a *kulisszák* mögé kerülve nagyokat önt a garatra, a mi sohasem marad *kulisszatitok*, mert ez a fogalom a legmerőbb paradoxon.

Valamely *nézőjátéknak néma-szerepében statisztálni* csak *normanapokon* kedves a színészeknek, mert akkor csukva kell tartani a színházat. Máskor rosszabb a *kubikos-munkánál*. Egészen más azonban, a mikor *parádés-szerepben nyílt színen zúgó tapsot* kapunk, ha vetelkedő társunk *pacczol* s kinjában elveszti a *praktikábel-díszletnél parókáját* s ha bosszúsággal elegy jókedvvel nevetik ki *pojácza-pózeit*. S homéri kaczagássá fajul e nevetés, ha nagy zavarában neki megy a *prospektusnak* (a *fenékszín díszletének*, s *feldönt* egynehány *rekvizitumot* és *sprájczt*). *Rutinos színésznél* is megesis néha, sőt még *szerepfalóknál* is (a kiknek semmiféle szerepkör sem elég tág). Bámulatos *otthonossággal* s szinte vad elszántsággal *szaggatják, hasogatják* a színpalakat még *szolga-szerepekben* is. A *szuffiták* ilyenkor megmegremegnek s a műértő *törzsközönség* dühösen kaczag.

A mikor a színész játszik, azt mondják róla, *ábrázol, alakít* avagy *dombortít*. Ha nem gazdag egyéniség csakhamar egyenhangúvá lesz, maga-magát ismétli s *alanyias subjectiv színésznek* nevezik. Ellentéte a *tárgyias színész*, a ki sokfélét nyújt s minden egyes szerepében önállóságra, sajátzerúségre, változatosságra, a jellemzés kifejező voltára törekszik.

A már említett szerep-szakokon kívül van még *anya-színésznő* (*hősanya, vígjátéki anya*), *apa-színész* (*drámai apa, kedélyes apa*) *csélcsep* (*bonvivant*), *cselszövő* (*intrikus*), *drámista* (tehát nem énekes), *hős szerelmes* (s *másod-szerelmes*), *szalon-hős*, *szeles* vagy *vígkamasz* (*naturburs*).

Ha a színész akár kényszerűségből, akár hajlandóságból egyik szerepkörből fokozatosan a másik felé igyekszik, azt mondják róla, *hogy átvádol*, ha pedig elszerződik, N. N. igazgató *társulatához áll*.

Ha a *színész-társaság* az évad végével megszünteti játékeit, a magyar színész az *apostolok oszlásáról beszél*, ha pedig a *játék-társaság* egyik helyről a másik felé törekszik — *régi állomásából kimozdul*.

A színdarabot *előrántják*, ha a játék meghatározott rendjét valami zavarta s olyan előadás kell, a mely hirtelen *próba nélkül is mehet*, mert a szereplők már jól *bejátszották magukat* s teljesen *otthonosak* benne. *Le van játszva* oly darab, a mely egykor sikert ért, de már nem vonz közönséget. A darabot *kefélük*, ha rajta egyet-mást változtatnak a nagyobb színszerűség biztosítására s *meghúzzák*,

ha bőbeszédűségén szakszerű elhagyások, rövidítések, törlések útján akarnak segíteni.

Darabos játék olyan, a melynél a színész egyes jelenéseket tudatosan elejt, másokat pedig zajos hatásra számítva, *túlságosan kiszíneez*.

Van *gatyás darab* (népszínmű), *kaczagányos d.* (magyar történeti hazafiás darab), *limonádés darab* (érzékeny játék), *görogtüzes darab* (alkalmi férczmunka színes világitással), *jambusos darab* (akármilyen verses darab), *rudas darab* (a melyikben a társulat a leg-erősebb), *sárgacsizmás darab* (német lovagdráma), *vasárnapi darab* (a mely a *játékrendnek* állandó része), *társalgási darab* (társadalmi, szalon-színmű).

A szerep *hálás*, ha könnyű szerrel nagy hatást érhetünk el vele; *lehetetlen* szerep, ha el nem játszható, ha mit sem lehet vele *csinálni*: *műszerep*, ha a színészi tehetség egyes kiváló vonásainak ragyogtatására alkalmas; *üves szerep*, hosszú szerep, ha az több írott ivre terjed.

A színész *hősködik*, ha a hatást mintegy kierőszakolja lármás *hangcsörítéssel* s ha egyszerűség helyett nagyszerűsége törekszik *játékával*.

Kántorhang a borizú, recsegő hang. Van aztán *érczes hang*, a mely fiatal, üde, csengő s átható; ellentéte a *fahang*, a mely kopott, rekedten éreztelen. *Csizmadia busszus* az öblös, mély hang, a mely azonban kevésbé hajlékony. *Czérna* (vagy *szabó*) *tenor* a vékonyka, magas férfihang.

Egymásnak kezére adni színésznyelven annyit tesz, mint egymást támogatni, hogy a siker fokozódjék; ellentéte, a mikor az egyik játész *elrontja* a másiknak a *jelenést*.

Köztársaságban élnék azok a színészek, a kik *proporczióra*, a jövedelem meghatározott hányadára játszanak, vagyis *osztályos kérésen vannak*. *Májdlingerre* pedig azok játszanak, a kik napi díjat kapnak közreműködésükért. Ez régente a vidéki *gyalogtruppoknál*, *vándor-társulatoknál* széltiben járta, mert a *fikszum* csakis a javultabb anyagi viszonyoknak eredménye.

Valamely színművész *legyűrja* vagy *leveri* versengő-társát, ha ugyanabban az egy szerepben felülmulja siker dolgában.

A darab *leszorul a játékrendről*, ha nem adják többé, vagyis ha *nem megy többé*, mert *nem csinál házakat*.

A színészek gúnynevei: *Csepürágó*, *Dicseőffy Lóránt*, *Komédiás*, *Ripacs*. *Nappali színész*, a ki az életben, a társaságban ügyesen forgolódik, *színészkedik*, a színpadon azonban nem sokat ér.

A *nézőközönség*, ha szorgalmasan eljárogat színházba s megtölti a *boltot* (pénztárt) t. cz. *nagyérdemű közönség*, ha tartózkodó, hideg s kritikus hangulata: *ezerfejű szörnyeteg*, ha pedig nincsen színházba járó kedve, *filiszter-népség*.

Próba van sokféle: *olvasó-próba*, *emlék-próba*, *rendelkező-próba*, *díszlet-próba*, *jelmezes-próba*, *házi-főpróba*, s végül *nyilvános főpróba* a *potyázó befentesek* s a *műbírlók* számára. Következik azután a *premiére*, a *bemutató előadás*, a melyen mindennek *össze kell vágnia akár a karikacsupás*.

(Színházi Ujság.)

HARMAT GÉZA.

Burjánirtás.

(MNY. VII: 183.)

24. *Utolsó, utóbbi, közelebbi, közelebb mult.*

A német nyelvben a *letz* 1. a sorban valóban legvégsőt jelenti, pl. der *letzte* Tag des Monats = a hónap utolsó napja. Az efféle *letz* és a mi *utolsó*nk egészen fedi egymást. De a *letz* 2. = *multkor* v. *letzhin* = *minap*. Itt már nincs egyezés a két nyelv között, s ilyen esetekből tápiálkozik a nyelvünkbe beférkőző németesség. A magyarban pl. a *tavaly* helyett nem mondhatjuk ezt: az *utolsó* évben, mint a hogy a német mondhatja: im *letzten* Jahre (bár van: im vorigen, im vergangenen Jahre is).

A *letz*nek ezt a második jelentését tekintve, a magyar gondolkodás a logikusabb s a magyar nyelv a szabatosabb. Nekünk *utolsó* vmi az, melylyel a dolgok bizonyos sora teljesen, objectiv fel fogás szerint is, bevégeződik, úgy hogy folytatásának még a lehetősége sincs meg. Így mondja pl. Pázmány P.: „A mi üdvözítőnk, életének *utolsó* vacsoráján“ stb. (több nem következhetett utána). Ilyenek: a látogatás *utolsó* napja (azon alkalommal több nem következhetett utána); az *utolsó* itélet; *utolsó* kenet. De a németnek *letz* az is, a mi az időben csak az egyén szempontjából, csak az egyén tudomására végső (subjectiv álláspont), de a mely után a sorban következhetik több is. Ezért a németben *tavaly* = im *letzten* Jahre; ugyanis a beszélő egyéni szempontjából, az ő egyéni tudomására az az *utolsó* év, a melyet ő megért. A német mondhatja ily subjectiv álláspontról ezt is: „Az *utolsó* években (= in den *letzten* Jahren) találkoztam turkesztán mahomedánokkal“ (Vámbéry könyve, I. alább); de a magyar ember a magyar észjáráshoz képest nem tudja, hogy értse itt az *utolsó*t. Bezárult vajjon általában az évek sora? vagy csak a mahomedánok életében voltak azok az évek *utolsó*k? Csak a két nyelvet ismerő találja ki némi gondolkodás és a nyelvérzékére gyakorolt kellemetlen hatás után, hogy itt a *mult*, a *közelebb mult* évekről beszél az író.

„Die Dichter der *letzten* Jahre“ — ezt Arany (Hátr. Próz. 253) így mondja magyarul: „a *közelebbi* évek költői“. A *mult* szót (*közelebb mult*) Arany elhagyja, mert az egész mondatból kiviláglik, hogy ott *mult*ról van szó.

A németes *utolsó*nak megfelelő helyes magyar kifejezés tehát ez: *közelebb mult* v. *közelebbi mult*, a *mult* szó, a mondat értelméhez képest el is maradhatván. A *mult* szó kitétele azonban, ha az időben közelségi vonatkozásnak a *mult* v. *jövőre* irányulása nem világlik ki a mondatból — nagyon fontos. Mert lehet szó a *közelebb* bekövetkezőről is (német: baldigst, nächstens), s ez esetben a *közelebb* után a *jövő* szót kell kitenni: a *közelebb jövő* v. a *ránk jövő* évek.

Hogy a németes *utolsó*t nem helyettesíthetjük az *utóbbival*, kitétszik ebből a példából: „*Utóbbi* végrendeletével az előbbit meg-

semmisítette“. E példa egyszersmind az *utóbbinak* a jelentését is megvilágítja.

Példák az *utolsónak* németes használatára: Az Ujs. IV : 345. sz. 15. l. „Az *utolsó* (= közelebbi múlt) száz esztendő óta“. (Keszler József cikke). Vámbéry Ármin: Nyugot kultúrája keleten, 53. lap: „Az *utolsó* (= közelebbi múlt) években is találkoztam Konstantinápolyban mahomedánokkal“. U. o. 54. l.: „Törököktől hallottam, hogy az *utolsó* (= a k. m.) években a zarándokok száma 10—15 ezer volt, míg régebben“ stb. Gáspár Ferencz, A föld körül, V : 35. l.: „Ausztrália *utolsó* (= közelebbi múlt) évtizedeiben semmi sem történt váratlanul“. Az *utóbbi* is helytelen így használva: „Összegyűjtöttük azokat, a kiket az *utóbbi* (= közelebbi múlt) évek nyomorékaiból megtaláltunk“ (Esti Ujság 908 : 88).

KOMÁROMY LAJOS.

ROVÁS.

Wien. Bármennyire bosszantotta is a MNy. szerkesztőjét az az esőttemény,* hogy az Irodalomtörténeti Közl. m. évi negyedik füzetében *wienezés* történt, higgye el, hogy engem még bosszabbintott.** Nem azért, mintha tudtom nélkül történt volna, hanem éppen ellenkezőleg. Faludi életírója ugyanis maga kívánta javítani cikkke szedését, de a kézirat vége oly későn érkezett, hogy a javítást — kívánsága ellenére — magam végeztem. Mikor a wienezésre került a sor, törülni kezdtem a nekem is szemet szűrő hienczkedést. Majd az jutott eszembe, hogy a cikk szerzője, kívánsága nem teljesültének okát abban fogja látni, hogy én ezeknek a vinnyogó kis majmoknak a nyakát hire-tudta nélkül szándékoztam kitekergetni. Visszacsavargattam hát őket s gondoltam, hogy én ugyan jövőre ilyesminek helyet nem adok, ez meg még jó lehet valamire.

Köszönöm Szily Kálmánnak, hogy észrevette őket, Faludi szellemét is majd expiólom valahogy!

Azonban kettős a szarkafészek. Egyik felében a Közoktatásügyi Miniszterium tanyáz, a másikban pedig a földrajzos urak fészkelnek. A mióta a Közoktatási Tanács-uraimék kalamajkjából kibubolyódzott az iskolai helyesírás, egyre mind több a szűnyog, meg a csodabogár. A jövedelmes tankönyvírás sík mezején terem a sok bátor legény, ezek nyomán nem kevés szöcske, kabóca. Egy-egy legényt néha nyakon csípnek plagiumért s mi egyébért; a szöcskék, kabóczák pedig vígan ugrándoznak tovább. Lehet, hogy a tankönyv-approbálásra fő megkívántatóság az iskolai helyesírás, a caetera graeca is lehetnek. Ilyesmit látok ebben a könyvben is: Földrajz az elemi népiskolák használatára. A IV. osztály tananyaga. Az új tanterv szerint írta Némethy Károly dr. Negyedik kiadás. Budapest. Lampel. 1910. A 70., 71. lapon: „Ha Pozsonyból kiindulunk s a Duna mentén nyugat felé utazunk, **Wienbe** (Bécsbe) jutunk. Budapestről Wienen és Münchenen keresztül mehetünk Franciaország fővárosába, Parisba s ugyancsak Wienen s a Kalé- (írva: Calaisi) tengerszoroson keresztül Londonba. Budapestre visszatérve, Munkácson s a Vereckei-szoroson át Lembergbe jutunk s innen Oroszország fővárosába, **Sankt-**

* Nem magam csináltam.

** Magam csináltam.

Peterburgba (Szent-Pétervárra). Kristianiából délfele hajóznunk Dánia fővárosába, Kjöbenhavnbba (Koppeuhágába). Haagból vasuton Belgium fővárosába, Bruxellesbe (Brüsszelbe)“.

Az ilyen dolgot a földrajzos urak csinálják s a miniszterium helybenhagyja. A mit a miniszterium helybenhagyott, azt a tanár magára nézve kötelezőnek tekinti iskolában is, iskolán kívül is. Ellene tenni bajos, mert lehet, hogy effélékért is kijár az áthelyezés, megrovás vagy mellőzés. A magam részéről senkinek sem óhajtánám ezt a kellemetlenséget megszerezni. Egyszer menjen inkább az ilyesmi az én rovásomra.

Más kérdés az, hogy mit csinálnak a 10 éves gyermekekkel? Úgy szokott lenni, hogy a pondróvastagságú betűkkel nyomott szavakat meg kell tanulni, a zárjel közé tett ösztövért betűjű szavakat pedig nem kell megtanulni. Így aztán szegények megtanulják a Wient, Sankt-Peterburgot, Kjöbenhavnt, Bruxellesst úgy, a hogy nyomtatva van, de egyúttal nem tudják, hogy mi az a Bécs, Szent-Pétervár, Koppenhága, Brüsszel. Szerencsétlen tananyag!

Ha Lóczy Lajoséknak esziük ágában sincs a magyar nagyközöniséget a századok óta megszokott elnevezésekről leszoktatni akarni: hát majd megeselekszi ezt a tankönyv-irodalom s az agyon tanfelügyelt elemi iskola. Ez azután meglehetősen általút lesz, a mi általhalálnak* is beillik arra a magyarrá lett jó csapat helynévre nézve. Az így elég korán bevezetett maccaroni próza után majd csak lábra kaphat jövőben az elavult maccaroni poézis is.

SZILÁDY ÁRON.

* Nem emlékszem, hogy ez a szó előfordult volna az általút-vitában, pedig élő magyar szó. Régen a hirtelen, szörnyű halált jelenthette: én valamikor öreg emberektől hallottam, a kik a csintalan, vásott kamaszokat illeték ezzel az elnevezéssel.

NÉPNYELV.

I.

A részegség kifejezései.

(MNy. VI: 186.)

IV. Egyszerű és összetett mondatok.

(Folytatás.)

Nem számolta az *icczét*
ez is szereti az *icczét!*
czinkotai *icczébül* ivott
czinkotai *icczével* mértek neki
ennek is jól beharangozott az
Iczig!
ez se nézi az *időt!*
lennyomta az *igazság*
taszigálja az *igazság*
keresi az *igazságot*
borban keresi az *igazságot*
szomjazta az *igazságot*
már mindent *igér*
ez se *imádkozni* volt!

lotyognak az *inai*
mosolyog az *ina*
rezeg az *ina*
ennek is rogyik ám az *ina!*
inát kínálgatja
már az *inát* veregeti
inába szállt az ital
korán fölhúzta az *inneplőt*
inneplőbe van
ennek se kell mondani: verd meg
Isten!
kirugott az *istrángból*
elgalázolta az *ital*
nem állja az *italt*

nem *ittas*, csak bujósdit játszott
 a borral
 nagyon *ihatnékja* volt
 volt neki mit *inni*
 e helyett se én *ittam!*
 ez se az édesít itta!
 ez is *ivott*, a mennyi a *bőribe* (b.
 alá) fért!
 ez se *ivott* ám!
 ez se *ivott* még ma!
 addig *ivott*, míg világosságot látott
 annyit *ivott*, az ujjával is elérné
 eleget *ivott*
 erősen *ivott*
 erővel *ivott*
 ez is hamar *ivott!*
 jól *ivott*
 ez is könnyvélnkül *ivott!*
 nyakig *itta* magát
 nyakló nélkül *ivott*
 rogyásig *ivott* (áll, van)
 rovásra *ivott*
 sárig *ivott*
 sokat *ivott*
 többet *ivott*
 többet *ivott* egy icczével
 többet *ivott* egynél
 többet *ivott*, mint én!
 többet *ivott*, mint kellett volna
 többet *ivott*, mint a mit látott
 ez is a sárgea csikó bőrre *ivott!*
 ez is versent *ivott!*
 már nagyon egyenesen jár
 nagyon magasán jár
 négykézláb jár
 paragrafusban jár (a lába)
 járja a bolondját
 most tanul járni
 megártott a sok jó
 beszedett a *jóbul* (javábul)
 sok volt a *jóbul*
 sokat vett be a *jóbul*
 már jól áll
 jól van
 ez is *jobban* van, mint én
 evvel is *jóljár* ma valaki!
 dülöng a *józanságtul*
 úgy jön, mint a ki megy
 olyan, mint a keringős juh (kerge
 birka)
jujúig van
 megmarta a *kadarka*
 taszigálja (löködi) a *kadarka*

ez se *kakastejet* ivott!
 csára áll a *kalapja*
 csurgóra áll a *kalapja*
 félre áll a *kalapja*
 félre billent a *kalapja*
 félre csapta a *kalapját*
 jól a *kalap alá* szedett
 pofon vágta a *kancsó*
 nagyon a *kancsó* fenekére nézett
 (fenekire tekintett a *kancsónak*)
 nem olvasta a *kancsót*
 sokat hajtogatta a *kancsókat*
 mélyen belepillantott a *kancsóba*
 hamar *kapta*
 sok *kaparóst* ivott
 nem részeg, csak *kapatos*
 szoros a *kapczája*
 ez is neki megy ma a *kapufának!*
 támasztja a *kapufélfát*
 ez is *Kati* néni ám már!
 korán *Kati* néni
 jó *kedve* van
 rozmaringos *kedve* van
 rózsás *kedve* van
 rubintos *kedve* van
 tulipántos *kedve* van
 virágos *kedve* van
 már nótázó *kedve* van
keféli a magánhangzókat
 hányja a *kehít*
 már tüzel (tüzes) a *képe*
 kezd már *képzelődni*
 dülöng, mint a rossz *kerék*
 már csetlik-botlik a *kereke*
 jó *keréken* van
 rossz *keréken* van (áll)
keresi a súlypontját
 ez is a tennapi napot *keresi!*
kering vele a világ
 ennek is *keskeny* a palló (gyalog-
 út, országtútja)!
készen van
 eljegyezte *Kélti Terkát*
 ennek is három a *kettő!*
 megverte a jobb kéz (a j. keze,
 a két keze)
 a maga *keze* verte meg
 láb a *keze*
 sárosabb a *keze*, mint a lába
kezet fogott a borral (a kadarkával)
kicsiny neki a csárda
 ez is *kihúzta!*
 jól *ki* van *kefélve*

kilenczvenfokosa van
 ebből is ott jön ki, a hol bement!
 már *kilöttyen* belőle
 kástélyosan néz ki
 jól *kipallérozt*a magát
kipökött a világból
 ez is *kitanult* a menésből!
 amat *klipitklapatorium*
 sokat *koczingatott*
 nem várta a *kocintást*
 lesz egy *kocsiderékkal!*
 ez is betekintett a *kocsmába!*
kocsmába' felejtette magát
kocsmába' ragadt
 ezt is jól megmarta a *kocsmáros*
 kutyája!
 ennek se *komája* a bor!
 jól vannak a fölső *kontignációba!*
 félre áll a *kontya*
 ez is öntögette a *kontya alá!*
 beadott neki a *korsó*
korsó fenekire veti a keresztet
 meghúzta a *korsót*
 jól beletekintett a *korsóba*
 jót húzott a *korsóból*
 ennek is *kóser* bor az itala!
 megfordult benne a *kotu-lé*
 már a *ködment* is öreganyjának nézi

hosszúkat *köp*
 ez is olyant *köp* ma, hogy hamu
 kell rá!
 letette a *körömpróbát*
 a kútágasnak is *köszön* (ducznak,
 kapufának, oszlopnak)
 minden czégérhez *köszön*: csuhaj!
 bagolyra is *köszönt*
 ez is *krepér* lesz ma!
 jól bevett a *Krisztus* véréből
 megnyomta a *kulacs* végét
 ez is össze-vissza esőkolta a *ku-*
lacst!
 szorongatja a *kulacsot*
 hitt a *kulacsának*
 kifogott a *kulacsán*
 bepislantott a *kupába*
 ez is ivott a kupai *kútból!*
 ez se *kútból* ivott!
kutyák esőkolgatják
 ennek is megnyalja még ma a
 száját valami *kutya!*
 ez után is a *kutya* takarít ma!
 kis *kutyák* kísérték haza
 részeg, mint a komám *kutyája*
 vízkeresztkor
kutyául van (áll)
 belépett a *kutyanyálba*.

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

II.

Tájszók.

Bundás kenyér = tojás, liszt, tej keverékébe mártott és zsírban
 kisütött zsemlye- vagy kenyérszelet, spenót (laboda) és szilvafőzelék
 mellett tálalják fel. Debreczen, Szatmár.

cserebugó = gubacs. (Vö. MTsz. Bigió.) Szatmár.

dágvány = összesűrösödött sár. Fornos.

fecske-locska = mindenfélét össze-vissza fecsegő, ki mindig
 fecseg, locsog. Szatmár.

garbonczás = kötekedő; tennap berugott a fíjú a sok italtól,
garabonczás is vót tülle, de én ügyet se *vettem* (= vetettem) rá. Fornos.

gyalaszt = gúnnyaszt? szünetel, pihen? — ez aty tyúk egyik
 nap tojik, másik nap *gyalaszt* = nem tojik. Fornos.

haggyigál = (*hajít + gál); rossz mán ez a szeker, de azér' mek-
 tartom, mer' sajnálom *elhaggyigálni* = elpocsékolni, elvesztegetni. Fornos.

höncsök = tiltó dombocska, a mely a szántófödön aszt jelenti,
 hogy ott nem szabad marhát, lovat legeltetni. Fornos.

höncsököl = dombocskát csinál. Fornos.

kandázik a csecsemő = okádja, hányja a szájából a tejet.
 Bodrogkeresztúr.

kapitány-ember = akkurátos, pontos, rendtartó ember. Vásáros-
 namény.

kotynyeles = mindenbe fakanál ez a ján, mindenhez hozzányúl. Debreczen.

koszt = dióverő, szilvaverő rúd. Héjjasfalva.

létyó = levesféle könnyű étel; „beteg vótam soká, létyókkal éltem“. Nyírgelse. (Szabolcs m.)

pánk: fánk; gömbölyű, piros sütemény, zsírba sütik. — „Nem én süttem pánkot, nem athattam neki.“ Fornos.

pohos hasú = felpuffadt, nagy hasú; más a tanyahasú = nagyítú. Debreczen.

süldelék = pecsenyének (nem hízlalni) való süldő vagy nagy malacz. Vásárosnamény.

szirnyos a hó = felül vékonyan befagyott; nehéz rajta menni a (szánkóba fogott) lónak, mer' mekhasította az éles hó a lábát. Fornos.

szirony; kemény a (hó)szirony, a lovat is megbírja. Fornos.

til: tilol (úgy látszik, a *til* az eredeti alak, a *tilol* meg gyakorító képzőjű); a kendert *eltíjják* a fejrés cselédek. Fornos.

zuhatol: emleget? szól-szapúl? szid? — ejnye, hogy zuhatolnak engemet, ég az orcám, = emlegetnek, szidnak. Székelyudvarhely, Héjjasfalva, Bikafalva, Miklósfalva.

vértynognak a tyúkok, mikor a görény bántja őket. Fornos.

*

Szólásmódok. Ennek is az órába van már a harangozópíz. = Ez is nem sokára meghal. Szatmár.

Kialuttam any nyelet a fejszébül. = Sokat aluttam. Bodrogkeresztúr.

Be büre (bő-re) szapták eszt at te ruhádat.

Nagy ítú = sokat tud enni.

Tanyahasú = u. a.

Eláll a szeme, szája. (= Nagyon bámul vagy nagyon meghökken.)

Egyik lábad itt, am másik ott legyen! (= Nagyon siess.)

Még *tök* a dinnye. (= éretlen. Azaz fehér a bele, nem piros, nem sárga!)

Arra az út, am mere a kerékvágás. (= Meheczcz Isten hírével! Nem marasztallak.)

Elejtette a vaskót. (A ki későn érkezik s így nem jut neki mindentől, az ilyenre mondják.) Euphemismus.

Elhajította („elvetette“ is) a kalapácsnyelet = Elhajította a sujkot (= nagyot hazudott.)

Se kérd, se hall, csak megy lábatlankodni.

Be vót nyalva = riszeg vót.

Debreczen.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

III.

Hódmezővásárhelyi tájszók.

L. MNy. VII : 95. l.

Döglük: olvad; döglük a hó.

eszefazéka: feje; . . . a zeszödfazéka = a buta fejed; ha vóna egy kis sütnivalója a zesze-fazékába' = egy kis ész a fejében.

elejit állta: útjátállta, megakadályozta; elejit állta vmi betegségnek; fölnyilt mán a szöme nagyon, nem bír a kedvivel, . . . megájj! majd elejit ájjuk.

Étus: *Étel*: *Rtel*.

erő: teher; nagy erő van rajta; nagy erővel köll mögbirkozni.

füle: fogója; *előtefüle*: előtefogyója; sárból készült banyake-mencezeajtó fogantyúja.

fölmond: fölbont, egyezséget, szerződést; fölmon'ta az aréndás-ságot; fölmon'ta a helyet, a szol-gálatot.

farkal: 1. főlemel, girhes lovat, tehenet farkánál fogva főlemel: tavasz fele mán farkalni köllött égytül égyig; 2. lehúz, a kútgém kolonczos végére, a farkára, kötelet kötnek s annálfogva húzzák lefelé, így segítenek a vedret, különösen ménes-, baromítás-
kor, a kútból kiemelni.

fakutya: esizmavető; ~húzó; gyakran csak: kutya.

famacska: egérfogó.

fejeleve: mosdóvíz, a melyben valaki a fejét megmosta.

gatyabaj: nemi betegség a férfiaknál.

gügyü: gyengés, félkallantus, hibbant.

hempőczi víz: az a víz, a mely-lyel kenyérsütéskor a kenyerek felső héját megmossák s melyet félős, ijedős gyerekeknek orvossá-gul inni adnak.

hüvösoldal: az a házsor, mely a járdára délben hüvös árnyéket vet; a szemben levő déli vagy napos, avagy meleg oldal.

hörő: csődörnek, paripalónak azon testrésze, mely a petyhüdt, összszezsugorodott himvesszöt be-takarja.

háztüllátni: háztüznézni.

hadricska: vagy kell vagy nem csacsogó-fecsegő nő, különösen leányka.

ihanol, elihanol: elver.

ihini!: kutyát riasztó szó.

iczkiri! menj, ludulj; iczkiri bá-nát! menj pokolba.

koczog: siet; elkoczog: szapora lépéssel elsiet; csak emberre vo-natkozólag. Vö. MTsz. I: 1146. l.

köcsögtet: biztatgat, hiteget.

kólkó: kis gyermek feje.

kúpa: a mák magrejtő tokja.

*

A békák így beszélgetnek:

— Varrsz, varrsz? — Varrok, varrok.

— Varrjál neköm papucsot! — Papucsot?

— Varrok, varrok.

Eczetet igyál!

Urak a papok, urak a papok.

— Sz*rok, sz*rok.

A híd azt mondja:

— Gál Ádám. Gál Ádám.

CSOKÁN PÁL.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

VIII. Közgyűlés.

(1911 február 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön, Borovszky Samu, Császáz Elemér, Erdélyi Lajos, Eródi Béla, Fuchs Dávid, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Horváth János, Karl Lajos, Kertész Manó, Klacsó Olivér, Kollányi Ferencz, Lampérth Géza, Lehr Albert, Medveczky Károly, Melich János, Mészöly Gedeon, Nagy

Gyula, Négyesy László, Orbán János, Rubinyi Mózes, Szívós Béla, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Varga Bálint, Versényi György, Vikár Béla és Viszota Gyula. Jegyző: Horger Antal.

1. Melich János fölolvassa Szamota Istvánról szóló emlékbeszédét.

2. Az elnök, megnyitván a tulajdonképeni közgyűlést, fölolvassa megnyitói beszédét (l. a mellékleten 1. alatt).

A közgyűlés az elnök indítványára a szavazatszedő-bizottság tagjaiul Tolnai Vilmos elnöklete alatt Horváth János és Viszota Gyula tagokat küldi ki. Az elnök a szavazás idejére fölfüggeszti a gyűlést.

3. A közgyűlésnek újból való megnyitása után a titkár fölolvassa jelentését a Társaságnak 1910. évi működéséről (l. a mellékleten 2. alatt). A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi.

4. Erdélyi Lajos választm. tag. fölolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését (l. a mellékleten 3. alatt). A közgyűlés a jelentést egyhangúlag tudomásul veszi és a pénztárosnak megadja az 1910. évre a fölmentvényt.

5. A titkár bemutatja a választmánytól jóváhagyott 1911. évi költségvetést (l. a január 17-iki választmányi ülés jegyzőkönyvét). A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

6. Tolnai Vilmos, a szavazatszedő bizottság elnöke, kihirdeti a szavazás eredményét. Beadatott összesen 33 szavazat. Választmányi tagok lettek: a) fővárosiak: Beöthy Zsolt (33), Herman Ottó (33), Komáromy Lajos (32), Lehr Albert (31), Melich János (33), Sebestyén Gyula (31), Simai Ödön (27), Simonyi Zsigmond (31); szavazatot kapott még Bán Aladár (3), Riedl Frigyes (2), Gulyás Pál, Zlinszky Aladár (1—1); b) vidékiek: Karácsonyi János (33), Paal Gyula (32), Pápay József (33), Réthei Prikkel Marián (33).

Indítvány nem lévén, az elnök bezárja a közgyűlést.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

1. **Elnöki megnyitó.** Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk most hat éve kezdte meg működését: 1905 január 25-ikén adta ki folyóiratából az első számot és február 14-ikén tartotta első felolvasó ülését.

Hat év, magában véve, sem nagy idő, egyesületek életében pedig éppen nem sok. Az első berendezkedés is időt vesz el s az egyesületeknek szintűgy tanulniok kell a járást, mint a kisdedeknek.

De hat év mégis már elegendő arra, hogy meg lehessen itélni, vajjon az egyesület szervezetében van-e életerő: meg tud-e a maga lábán állni s a mult nyujt-e biztosítékot legalább a közel jövőre.

Mikor 1904 őszén, első választmányi üléseink egyikén Társaságunk folyóiratának megindításáról tanácskoztunk, el voltam rá készülve, hogy nagy nehézségekkel kell majd megküzdenünk. Irodalmunknak már akkor is volt nem is egy, hanem két nagymultú nyelvtudományi folyóirata. Szilárd alapon állott mind a kettő; meg voltak már régen izmosodva, hiszen mindenikből több mint harmincz évfolyam látott már addig napvilágot. Volt-e a magyar olvasó közönségnek még egy harmadik nyelvtudományi folyóiratra is szüksége?

Volt is, nem is, a hogy vesszük. Szám szerint csakugyan nem volt rá szükség, de minőség szerint: igen. A meglevő két folyóirat

egyike sem volt s nem is akart közérdekű lenni. Közérdekű tudományos folyóiraton nem azt értem, hogy az ilyen folyóiratnak minden cikke minden olvasó igényét kielégítse, hanem azt, hogy minden számában legyenek olyan cikkek is, a melyek alkalmasak a művelt közönség érdeklődésének fölkeltésére. Ha minden számban vannak ilyen cikkek, a laikus olvasó, ha a többieket nem érti is, azzal nyugtatja meg magát, hogy ha ő nem is, lesz más, a ki ezeknek is jó hasznukat veszi. Így azután ezek a sokszor lekicsinyelt közérdekű folyóiratok hasznót tehetnek a szaktudománynak is, sokszor több és nagyobb hasznót, mint egynémely ú. n. szakfolyóirat, mely sem a művelt közönségnek, sem a szakembernek nem nyújt élvezetet.

De ha sem az irodalomnak, sem az olvasó közönségnek nem lett volna is szüksége harmadik nyelvtudományi folyóiraatra, a Nyelvtudományi Társaságnak okvetetlenül szüksége volt arra, hogy legyen magának külön organuma. Kisfaludy-Társaság, Petőfi-Társaság el lehetnek folyóirat nélkül is; de tudományos társaság, melynek nincs saját organuma, nem él, csak tengődik.

A „Magyar Nyelv”-et meg kellett tehát indítani. De ki indítsa meg? A szerkesztésre eleinte senki sem akart vállalkozni, úgy hogy az első számokat egyedül magamnak kellett szerkesztenem. Úgy látszik, Semsey Andort kivéve, senki sem bízott a vállalkozás sikerében, legkevésbé pedig értékében.

Az első esztendő lassacskán elmúlt, kevesebb bajjal, mint a hogy eleve gondolni lehetett. A tagok s előfizetők száma örvendően növekedett; a dolgozótársak mind nagyobb és nagyobb számmal csoportosultak a Magyar Nyelv köré; a folyóirat tudományos színvonala mindinkább emelkedett; hasábjain kiváló becsű értekezések jelentek meg egymásután; a magyar nyelvészek színe-java — egy-két kivétellel — mind a Magyar Nyelv zászlaja alá sereglett. Egy kis vagyunkánk is van már, a mely évről-évre gyarapszik. Égboltunk tiszta, s a jelen szép kilátást nyújt a jövőre. Minket pedig, a Társaság tisztviselőit megnyugtat az a jóleső tudat, hogy nem fáradunk hiába.

Ezzel a megnyugtató érzéssel nyitom meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság VIII. közgyűlését.

2. Titkári jelentés 1910-ről. Midőn Társaságunk mult évi történetének fontosabb mozzanatait rövid jelentésbe foglalom, mindenké előtt örömmel kell megállapítanom, hogy anyagi tekintetben az 1910. év eredményével is meg lehetünk elégedve: az évi mérleg tekintélyes fölösleggel zárult, a melylyel ismét szerény alaptőkérket gyarapíthatjuk.

Ha csupán azokat vesszük figyelembe, a kik tagdíjukat 1910 december végéig csakugyan be is fizették, Társaságunknak a mult esztendőben 915 rendes tagja és előfizetője volt; 1909 december végén 905. Fájdalom, a rendes tagok száma ismét néhánynyal fogyott: az elhunytak és kilépők száma nagyobb volt az újonnan belépők számánál. Társaságunk minden tagjának támogatására szükségünk van, hogy a jövő esztendőben azokat a hézagokat, a melyek a kilépések folytán rendes tagjaink sorában keletkeztek, újra betölthessük. A mult közgyűlés óta Lehr Albert belépett az alapító tagok közé; vele az alapító tagok száma 34-ről 35-re emelkedett.

A Magyar Nyelv tavalyi évfolyamában, az állandó rovatokat nem számítva, 31 értekezés jelent meg, a népszerű cikkek mellett néhány szorosabban vett szakszerű, terjedelmesebb tanulmány, a melyek közlőnyünk 6. kötetének is maradandóbb értéket biztosítanak. Az értekezések közül három, Tolnai Vilmosnak a Szólásokról cz. tanulmánya, Melich Jánosnak A magyar nyelv szláv jövevényei cz. értekezése és Gombocz Zoltán Adalékai a Magyar Tájszótárhoz, mint Társaságunk kiadványainak 11., 12., 13. füzete különnyomatban is megjelent.

Társaságunk a múlt évben hat felolvasó ülést tartott, a melyen 13 értekezés került bemutatásra. Január 18-án a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen *Szily Kálmán* elnökünk mondott emlékezőbeszédet Hunfalvy Pálról, az újabb magyar nyelvtudomány megalapítójáról. Február 8-án *Berczik Árpád* „A magyar szokincs pusztulásáról“ értekezett és *Rubinyi Mózes* „Mikszáth Kálmán nyelvéről“ szóló tanulmányát olvasta fel. Márczius 15-én *Katona Lajos* bemutatta „Kökényfa és szilvafa“ cz. értekezését, Melich János pedig a „Magyar nyelv latin és olasz jövevénytiszavairól“ tartott előadást. Május 24-én *Mészöly Gedeon* „A -nyi képző történeté“-ről értekezett. *Tolnai Vilmos* Kis-Vitzay közmondás-gyűjteményét ismertette, *Vikár Béla* pedig Derül-borul czímen mutatott be szófejtéseket. Október 18-án *Simai Ödön* felolvasta a Magyar hónapnevekről cz. tanulmányát. *Mészöly Gedeon* a Rokon szó eredetét fejtegette s *Melich János* Heyden Sebald Gyermekei beszélgetéseiről tartott előadást. November 15-én *Gombocz Zoltán* bemutatta Vannak-e nyelvünkben kozár elemek? cz. értekezését, *Szily Kálmán* pedig a „Nyelvtörténeti Szótár ismeretlenjeiről“ értekezett. A bemutatott értekezések, kettő kivételével, a Magyar Nyelvben jelentek meg.

Azt a szerény összeget, a melyet költségvetésünkbe népnyelvi tanulmányokra felvehettünk, a múlt évben is majdnem egészen a dunántúli és a székely tájszótár foglalták le, a melyek megírásával Társaságunk három évvel ezelőtt Erdélyi Lajos és Horváth Endre tagtársainkat bízta meg. Örömmel jelenthetem, hogy a gyűjtés munkája már mindkét területen befejezéséhez közeleg, s a szerzők már legközelebb megkezdhetik a szerkesztés munkáját is.

Nem fejezhetem be jelentésemet a nélkül, hogy ama súlyos veszteségekről meg ne emlékezzem, a melyek Társaságunkat a múlt közgyűlés óta érték. Munkatársaink kisdud köréből ismét két név hiányzik. Február 18-án temettük el Szeremley Császár Lorándot (1883—1910), a fiatalabb nyelvészemzedék sokra hivatott tagját. Tudományos pályafutása alig néhány esztendőre terjedt, de az a biztos és világos, formás előadás, a mely a Magyar Nyelvőrben és a Magyar Nyelvben megjelent jelentéstani dolgozatait jellemzi, kétségtelen bizonyítéka annak, hogy ifjú társunk halálával a magyar nyelvtudományt is érzékeny veszteség érte. Augusztus 5-én kísértük örök nyugalomra *Katona Lajost*, Társaságunk választmányi és alapító tagját. Vesztéségünk annál fájdalmasabb, mert időnek előtte, munkabíró férfikorában ragadta el közülünk a kérélehetetlen halál. Jóllehet *Katona Lajos* nem tartozott szorosán véve a nyelvtudósok közé, az a két tudomány-terület, a magyar középkori irodalom és a folklóre, a melyet annyi szeretettel és annyi eredménynyel művelt, nem egy ponton érintkezett a magyar nyelvtudomány területével is. Kétszeresen fájlahatjuk, hogy irodalmi terveinek legnagyobbikát, a mely-

ből a mi tudományunkra végtelen haszon háramlott volna, nyelv-
emlékeink kétnyelvű, tudományos kiadását már nem valósíthatta
meg. Katona Lajos emlékét a M. Nyelvtud. Társaság is igaz kegye-
lettel fogja megőrizni.

Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul
venni.

3. Jelentés a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának
megvizsgálásáról. Alulírottak, mint a M. Ny. T. választmányától
kiküldött pénztárvizsgálók, tisztelettel jelenthetjük, hogy folyó év
februárius 18-án tisztünkben eljártunk, a Társaság pénztárosától
vezetett s az elnök úrtól állandóan fölülvizsgált pénztári naplót, a
bevételeket és kiadásokat megvizsgáltuk és a megszokott mintaszerű
rendben, okiratokkal igazoltaknak s a mellékelt (közkezen levő) táblá-
zatokkal egyezőnek találtuk. Idén is örömmel jelenthetjük, hogy a
folyton nehezedeő nyomdaviszonyok és egyebek mellett is Társaságunk
anyagi ereje gyarapodott; a bevétel 2587 korona 8 fillérrel több a
költségvetés szerint megállapítottnál, a kiadás pedig 1071 kor. 84
fillérrel kevesebb, s a maradék 1910-ről 1911-re 3666 kor. 7 fillér,
a melyből 3600 kor. idén is tőkésítettet, 66 kor. 7 fillér pedig kész-
pénzben hozatott át 1911-re. Az alapítványok állása így a tavalyi-
hoz viszonyítva ismét emelkedett; tavaly 20,800 kor. volt, most össze-
sen 24,400 kor.

E kedvező és szerencsésnek mondható anyagi helyzet elnö-
künk körütekintésének és pénztárosunk lelkiismeretes munkájának
eredménye; miért is tisztelettel kérjük — őszinte örömünk és elismer-
ésünk kifejezése mellett — hogy a pénztáros úrnak az 1910. évre a
fölmentvény megadásáék.

Budapesten, 1911 febr. 21-én, ERDÉLYI LAJOS, VIKÁR BÉLA pénztár-
vizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

19. Süt, sütés. Zolnai Gyula a Nyelvőr januári füzetében Lehr
Albert *Hermán és Dorottya cz.* jeles műfordításáról szólva, megakad
a fordítás előszavának következő helyén: „Hexameteraimmel sem
vagyok egészen megelégedve. Erőltetés nélkül, természetesen foly-
nak, az igaz; sehol semmi *sütés*“. Elmondja Zolnai, hogy ennek a
sütés-nek sehogy sem tudta kideríteni az értelmét, szótárakban sem
talált reá vonatkozólag semmi felvilágosítást.

Magam sem szótárakból ismerem ezt a szót, hanem — ha
ugyan jól értem — megvan Aranynak abban a bírálatában, melyet
a Merényi-gyűjtötte népmesékről irt. A *Prózai dolgozatok* (4. kiadás,
1893.) 196. lapján ezt mondja: „Vannak ugyan talányai között eredeti
népversezetek is, mint a *vereshagymáról* . . . de már az olyan, mint a
harmatról szóló magán viseli a szószaporító *sütögetés* jeleit“. A 197. lapon
ismét így szól: „ . . . ez rhythmusibb alak a népnél, mely nem a
szótagot számlálja és nem *süti* a verset“. Az első idézet Merényi
gyűjteményének egy verses talányára vonatkozik, melynek lapos,
tertyedt, mesterkéltnél volt méltán bánthatta a népies iránt oly kiváló
érzékkel bíró Aranyt. A második szintén egy verses találós-mesécs-

kével kapcsolatos, melynek Arany látszatra ugyan kevésbé szabályos, de szerkezetre nézve annál „rhythmusibb alak“-ját ismeri és idézi is.

Látni való, hogy ha nem is éppen köznap, de nem is teljesen ismeretlen szavak ezek irodalmunkban. Népies eredetűek. A néptől vehette Arany is, Lehr is. Valószínű jelentésük pedig: *sütés, sütögetés* = mesterkélttség, erőszakoltság, *süt*: mesterkedik, erőszakol valamit, még pedig legtöbbszörire sikertelenül. Ilyen értelmét ismerem a *süt* igének ebből a népi szólásból: *Hijába sütögeted, úccse lesz belőle semmi* = hasztalan mesterkedel vele, hiába erőszakolod, úgy sem sikerül. Bizonyára vele egy többől fakad a *„kisüt* valamit, nyélbe *süt*” szólás is, valamint *„elsütötték a portékát, elsütötték v. rásütötték a leányt”* szólásokban szereplő *süt* ige is.

Hogy jó nyomon járok-e, s ha nem, a szóban forgó *süt-, sütés-, sütögetésnek* mi is az igazi jelentése, hol és mennyire járatos a nép között, annak csak Lehr Albert a megmondhatója. Kérem, mondja is meg, ha kedve és érkezése van rá. CSEFKÓ GYULA.

20. **Toronyát, baranyát.** Barczafalvi Szabó Dávid Szigvárt (helyesen Siegwart) fordításában olvasom: *Toronyát baranyát bé jártam* (II. 362). Nem ismerem a Tolnát-Baranyát kifejezés irodalmát, azért nem is tudom, szükséges-e felhívni a figyelmet e szójátékos alakra, de azt kétségtelennek tartom, hogy népies alakkal van dolgunk. Barczafalvi nyelvújítása csak a szógyártásra szorítkozott és Szigvárt fordítása, képtelen szófaragásait nem tekintve, magyaros, sőt népies nyelvű. Kazinczy még soknak is találta népiességét. SZIGETVÁRI IVÁN.

21. **A vértajték kifejezéshez.** Tolnai Vilmos a MNY. februári számában rámutat Kulcsár Gyula tévedésére, a ki Zrínyi *Arianna rivása* cz. elégiájában verstajtékot olvasott vértajték helyett. A vértajtékot hányó fülemiléről csakugyan többször olvashatni régi költőinknél. Kármán Józsefnek Tolnaitól is idézett helyén kívül olvastam Beniczky Péternél, Zrínyi idősebb kortársánál is *A kívánatos kikeletnek gyönyörűségeiről* cz. versében (IV. osz.):

... Fülemile ágon | Fűgg, csak kicsiny szálon, | Álom reá ne érjen. |
Addig szól s énekel, | Míg a *tajték vérrel* | Kicsiny száján eredjen.

Érdekes, hogy Beniczky nem hasonlatképen beszél a fülemiléről, melynek torkán a sok énekléstől vértajték ered, hanem ezt mint valóságot említi, a tavasz egyik gyönyörűségéről, a daloló fülemiléről szólván. Itt tehát a szóban levő kifejezés nem költői közhely, mint a milyen pl. a *hattyúdal*, melyet gyakran mondunk ma is, bár tudjuk, hogy használata régi téves hiedelmen alapul; hanem, úgy látszik, a Beniczkyék s talán még Kármán korában is, mint tényt tanították, hogy a fülemile néha addig énekel, míg vér serked torkából. Ennélfogva talán nem is klasszikus költőtől vett közhely a *vértajték*. Ovidius *Metamorphosisaiban*, XVII. századbeli költőink klasszikus közhelyeinek ezen gazdag kütéjében, legalább hiába kerestem a kifejezés eredetijét. SZEMRŐ ALADÁR.

22. **K. S. úrnak.** Őn azt kérdi, hogyan fejlődött a gör. *Ἑλένη* névből a magy. *Ilona*. Kérdésére ez a feleletünk: A gör. *Ἑλένη* szóból a latinban *Helena*, vulg. lat. ejtéssel *Elena* lett. A két *e* hangszinére

vonatkozólag azt mondhatjuk, hogy az első *zárt*, a második *nyílt* rövid *e*; ilyen az ejtés ma az olaszban is, tehát lat.-ol. *Élena* (teljesen szabályosan ol. *Èlena* volna). Ilyen lat.-olasz *Élena*-ból a magyarban *Élena*, illeszkedéssel *Élèna* lett (vö. ez alakokra Oklsz., Knauz, Kortan 196, Melich, Szláv jöv. a. I. 2, 172). Ebből az *Élèna*-ból lett magy. *Elna* (vö. ÉrdyC. 186, 190, 290, 291, 293, DebrC. 93), majd *Ilona* (alakv. *Hilona*, *Illona*, *Ilonna*). A magy. szövegekben előforduló *Helena* a névnek latin alakja.

23. **A magyar nemzet nevééről.** Sokan sokféleképen kísértették meg nemzeti nevünk megfejtését. E megfejtések közt van egy nagy csoport, a mely a név mai hangalakját (*magyar*) veti össze egy-egy régen eltűnt népnek a *magyar*hoz hasonlóan csengő nevével. Egy ilyen összevetés olvasható CSERÉP JOZSEF-nek „Magyar nevű nép a hellén hőskorban“ (I. Etnographia 1910. évi folyam) cz. dolgozatában is. CSERÉP hajlandónak látszik elhinni, — mert egyenesen ő sem teszi fel —, hogy annak a népnek a neve, a mely egyiptomi feliratokon *masauasa* néven szerepel, s a mely népet más emlékek *mazyes*, *maur*, *Mazgiyara* vagy *Maćciyara* néven is említenek, egy a *magyar*-ral. Ezt látszik igazolni Cs. szerint az a tradíció, hogy e nép nyelvén az égérnek *zegeri* a neve. E nép Kr. e. a 13. században élt a Tritonis-tótól nyugatra.

A CSERÉPÉHEZ hasonló természetű összehasonlításoknak egyik lényeges hibája, hogy az egybevetett népnevek hangalakjának történeti fejlődését teljesen figyelmen kívül hagyják. A *magyar* szó hangalakjáról biztosan tudjuk a következőket: Régebbi, még a XVI. században is használt alak *magyer* (lásd MNy. VI. 152—153, mellék-név: *magyeri*), még régebben *mogyer*, *mogyeri*, hangrendi átcsapással *megyeri* (vö. e tulajdonnevet *Μεγέρη*). Ennyit biztosan tudunk. Ha helyes, hogy a *m. gy* hangok egykor a magyarban *ǰ*-k voltak, akkor a VIII—IX. században a hangalak *moǰéri* és *meǰéri* is volt. Nagyon természetes, hogy e fejlődés alapján CSERÉP gyanítása nem lehet helyes. A *magyar* névről különben eddig az a legelfogadhatóbb magyarázat, a melyet róla MUNKÁCSI Bernát nyújtott; a szó összefügg a vogul nyelvi *mańsi*-val, a mely vogulul a vogulok és osztjakok közös neve. E magyarázat hangtanilag helyes.

Végül a *zegeri* névről. A *m. egér* eredeti magyar szó, osztjakul *teǰer*, *leǰer*, vogulul *tǰǰer*. Valaha a finn-ugor alapnyelvben **senger* lehetett. A mandzsuban *siǰgeri* (egér, patkány), a tunguzban *siǰgar*, *siǰgara*. Ez adatokból látható, hogy a *zegeri* nem lehet magyar szó, de a felhozott adatokkal valamiképp összefügghet. MELICH JÁNOS.

24. Hibaigazítások. I. A MNy. 59. füzetében a boríték			
3-ik lapján alulról	3-ik sorban	304 kijavítandó	6-ra
3-ik	”	24-ik	” 414
4-ik	” felülről	17-ik	” 1526
4-ik	” alulról	21-ik	” 900
II. A 60. füzetben a boríték			
4-ik lapján felülről	25-ik sorban	25	” 5-re
4-ik	” alulról	6-ik	” 1149
III. A 61. füzet 26. l. alulról 3. sor: Kenner			
			” „Kemmer“-re.
IV. A 64. füzet 157. l. alulról 15. sor: „bába“			
			” „baba“-ra.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. JÚNIUS.

6. SZÁM.

Alaktani magyarázatok.*

I. Az *-ít-képzős* és a *-jt-végű* igék felszólítójáról. Az *-ít-képzős* (pl. *tanít*, *bővít* stb.) és a *-jt-végű* (pl. *gyűjt*, *gyűjt*, *nyújt*, *ejt*, *rejt*, *fejt* stb.) igék felszólító módja ma is, a régi nyelvben is a legtöbb változatosságot mutatja. Én itt csak két változatról fogok szólni. Az egyik változat, a melyről szólok, a mai *tanítsam*, *tanítsad* stb., *gyújtssam*, *gyújtssad* stb. helyett előforduló régi nyelvbeli *tanoham*, *tanohad* stb., *gyoham*, *gyohad* stb.

Ez igék teljes ragozása így volt: a) *-ít-képzős* igékben:

<i>tanohak</i>	<i>tanoham</i>	<i>bövöhek</i>	<i>bövöhem</i>
<i>tanoh, tanó</i>	<i>tanohad</i>	<i>bövöh, bővő</i>	<i>-hed</i>
<i>tanohon</i>	<i>tanoha</i>	<i>bövöhön</i>	<i>-hë (v. -hő)</i>
<i>tanohonk</i>	<i>tanohuk (v. -ok)</i>	<i>bövöhönk</i>	<i>-hük (v. -hök)</i>
<i>tanohatok</i>	<i>tanohátok</i>	<i>bövöhették</i>	<i>-hëték</i>
<i>tanoha(o)nak</i>	<i>tanohák</i>	<i>bövöhe(ë)nek</i>	<i>-hék**</i>

b) *gyújt*, *nyújt*, *gyűjt*, *ejt*, *rejt*, *fejt*-féle igékben:

<i>gyohak</i> (= <i>gyújtssak</i>)	<i>gyoham</i>	<i>gyöhek</i> (<i>gyújtssék</i>)	<i>gyöhem</i>
<i>gyoh</i>	<i>-had</i>	<i>gyöh</i>	<i>-hed</i>
<i>gyohon</i>	<i>-ha</i>	<i>gyöhön</i>	<i>-hë (v. -hő)</i>
<i>gyohonk</i>	<i>-huk (v. -hok)</i>	<i>gyöhönk</i>	<i>-hük (v. -hök)</i>
<i>gyohatok</i>	<i>-hátok</i>	<i>gyöhették</i>	<i>-hëték</i>
<i>gyoha(o)nak</i>	<i>-hák</i>	<i>gyöhének</i>	<i>-hék.</i>

Mind az a), mind pedig a b) alatt felsorolt alakoknak, az *a ~ ë ~ ü* megfelelés alapján, többféle változata lehet, például *gyühön ~ gyéhén* stb. A nyelvtörténetben előforduló összes alakokra lásd NyK. XL: 362. s köv. l. A felszólító ez alakjai a XVI. század másod felében kivesztek s ma nyomuk sincs nyelvünkben.

* Felolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1911 máj. 1-én tartott ülésén.

** A *h* előtti vocalisra megjegyzem, hogy az a mélyhangúaknál lehet *a* (*tanaha*), *u* (*tanuhon*), *ë* (*tanëha*), *i* (*tanihon*), a magashangúaknál pedig *ü* (*épiühed* Debr. K. 588), *ë* (*bövëhë*), *i* (*bövihe*), s esetleg *e*.

A felszólító másik változata ez: *taníjja* ~ *taníjja*, *fordéjja* (= *tanítsa*, *fordítsa*) stb. E másik alakváltozat, eddigi tudásunk szerint, csakis a népnyelvben: egyes nyelvjárásokban fordul elő.

A két alakváltozatot teljesen kielégítően tudjuk megmagyarázni. Teljesen elfogadható, a mit az alakváltozatok keletkezéséről SIMONYI, valamint az is, a mit SZINNYEI tanít. Nekem mégis az a nézetem, hogy a nyelvtörténeti adatok alapján lehetséges egy harmadik magyarázat is, olyan magyarázat, a mely a két fentebb említetténel egyszerűbb s a nyelvtörténeti tények egymásutánjának jobban megfelel. E magyarázatom elmondásához a következő két dologra van szükségem.

Az egyik, hogy olvasóim emlékezetébe idézzem, hogyan alakul a felszólító mód abban az esetben, mikor az ige *t*-re végződik s a *t* előtt még egy mássalhangzó van, pl. ebben: *választ*, *tart*. Tudvalévő dolog, hogy ilyenkor a felszólítóban a *választ*-nál *válaszsz* lesz, a mely régen *válaszj* volt, itt tehát a *t* kiesett, míg a *tart*-ból *tarts* lesz. Itt tehát a *t*-ből és a felszólító mód jeléből a *χ* ~ *j*-ből *cs* lett. A felszólító alakulásának ez a két módja volt a *consonans* + *t*-re végződő igékben a régi, értem a a XIV—XVI. század magyar nyelvében is.

A másik dolgot is emlékezetébe kell idéznem olvasóimnak s ez az, hogy a mai *-ít* képzős igék (pl. *tanít*, *üdvözít*) valaha mind *vocalis* + *ht*-végűek voltak. A régi nyelvben ilyen alakok vannak: *tonohtuananac*, *tarsohtani*, *puzthohtow*, *nagyohtaa*, *iduzuht*, *feketehteny*, *fenehtek*, *ehnyhteese*, *kemenyhty* stb. De nemcsak az *-ít*-képzős igék vannak *-ht*-vel a régi nyelvben; a mai *-jt*-re végződő causativ *gyűjteni*, *gyűjtani*, *nyujtani* stb. igék a régi nyelvben kivétel nélkül így vannak: *gyohtany*, *gyevhty*, *nyohtagya* stb. E szerint a mai *-ít*- és a mai *-jt*-végű igék egykor *-ht*-végűek voltak, azaz *-t*-jük előtt még egy mássalhangzójuk volt.

Már most ezeknek a felszólítója a régi nyelvben vagy a *választ* ~ *válaszsz*, vagy a *tart* ~ *tarts*-typus szerint alakult. Példán mutatva a típusokat, a *tanohtani*, *gyöhteni* igékből vagy ez lett: **tanoh-ham*, **gyöh-hem* (vö. *válasz-szam*), vagy ez: **tanohcsam*, **gyöhcsam* (vö. *tartsam*). A nyelvemlékekben már most van *gyöhcsön*, *gyöhcsétek* és *gyühön*, *gyühö*, *gyühétek*, *szabadihcs* és *szabadoh*, *tisztihd*, *fordihd* és *tisztihad*, *fordihad* stb. stb. Azaz mind a két alakulásmód.

Ha már most figyelembe vesszük, hogy a *-ht* hangkapcsolatból nyelvünkben szabályosan *-jt* lett, azaz *gyohtani*, *gyöhteni*,

tanohtani-ból szabályosan *gyojtani* > *gyújtani*, *gyöjteni* > *gyűjteni*, *tanojtani* lett, e *-jt*-vel hangzó alakból a nyelv ismét *tanojcsen*-t vagy *tanojjon*-t alkot. Már most az a fontos, s a mit eddig nem vettek észre a kutatók, hogy a régi nyelvben a *tanojcsen* mellett a *tanojjon* is előfordul. Codexeinkben nemcsak *tanoycz*, *tiztoycz*, *fezeycz*, *zabadoycz* alakok vannak, hanem vannak ilyenek is: *aloya* (= *alítsa*), *üdvzeye* (: *üdvéztse*), *ki feye* (= *kifejtse*).

A mai népnyelvi *taníjja*, *tanéjja* alakok azonban nem ezekből a *tanojjon*-okból lettek. Csak alakulásuk módja azonos. Ezek alakjánál figyelembe kell vennünk az *-ít* képző fejlődését. Az *-ít* képző egykor *-uht* ~ *-üht*, majd ebből *-ujt* ~ *-üjt* volt. A vocalis már most *o*-vá > *a*-vá, *ö*-vé > *ë* > *i*-vé, majd a *j*-vel *-ej*-jé > *é*-vé > *í*-vé lett. Volt tehát *szabadojt*, *szabadujt*, *szabadéjt*, *szabadét*, *szabadít*, *üdvözöjt*, *üdvözéjt*, *üdvözét*, *üdvözít* stb. Már most az *ej*-t képzőnek volt *-iit*-t változata is. SYLVESTER újtestamentomában mindég ezt írja: *gyógyijt*, *tanijt*, *keményijt* stb. A felszólító ebből vagy ez: *gyógyijcsen*, *tanijcsen*, *keményijcsen*, vagy ez: *gyógyijjon*, *tanijjon*, *keményijjén*. Ugyanígy egy *gyógyéjt*, *tanéjt*, *keményéjt* alakváltozatból vagy ez: *gyógyéjcsen*, *tanéjcsen*, *keményéjcsen*, vagy ez: **gyógyéjjon*, **tanéjjon*, **keményéjjen*. E **gyógyéjjon* ~ *gyógyijjon*, **tanéjjon* ~ *tanijjon* alakok a *gyógyét* ~ *gyógyít*, *tanét* ~ *tanít* alakok hatása alatt *gyógyéjjon* ~ *gyógyijjon*, *tanéjjon* ~ *tanijjon*-okká lettek. A *taníjjon*-féle alakok e magyarázata lényegében megvan már RÉVAI Antiquitates-ében.

A különbség már most az én magyarázatom és az eddigiek közt ez: a felszólító mód alakulása mindig követi az *-ít* képző különböző fokozataiban. A mig van *tanohtani*, van *tanothon* és *tanoheson*; a mikor van *tanojtani*, alakul *tanojcsen* és *tanojjon* s a régi felszólító lassan-lassan kiszorul. Majd a *tanéjtani* ~ *taníjtani* alapján keletkezik *tanéjcsen*, *tanijcsen* és *tanéjjon*, *tanijjon*, s ezek az újabb *tanét*, *tanít* hatása alatt *tanéjjon* ~ *taníjjon*-ná lettek. E felfogás szerint is a nyelv folytonos változás, folytonos működés, új alakulás, s ezt a felfogást az alakok előfordulásának az időrendje is támogatja. A régi *fordoha*, *fordeha*, *fordaha*, *forduha*, *fordíha* alakok vocalisára pedig ez a megjegyzésem.

A *h* előtt írt vocalis hangértékére azt a szabályt lehet felállítani, hogy itt döntő az *-ít* képzőnek az illető nyelvemlékben lévő alakja. Pl. a Bécsi és a Münch. codexben a képző *-eit*, *-oit*, *-ait* alakban van meg. Ilyen helyzetben a *h* előtti vocalis rövid,

tehát *fordēha, tanoha* stb. Második bizonyíték lehet a *h* előtti vocalis rövidege mellett, hogy olyan emlékek, a melyek a hosszú magánhangzókat betűkettőzéssel jelölik, pl. az Érdy-, Jord-, a Fest-codexek, a *h* előtti vocalist soha se kettőzik meg, *tanoha, fordeha* itt az írott alak. Hosszú vocalis szerintem csak az alanyi ragozású egyes második személyben van, még pedig akkor, mikor *h* nélkül így van írva a codexekben: *zabado, tazi, eresse* stb., a mit *szabadó*- (= szabadoh ~ szabadits), *taszi*- (= taszih, taszits), *eréssé*- (= eresseh, eressits)-nek olvasok.

II. Az *-sz* személyrgról. Az *-sz* személyrag (ebben, hogy *írsz, irandasz*) eredetéről eddig se tudunk valami sokat. A kutatást nagyon megnehezíti, hogy nincs meg a rokonyelvekben s ez a körülmény azt látszik bizonyítani, hogy az *-sz* a magyarban fejlődött rag. De hogyan? Budenz úgy magyarázta, hogy az *-sz* olyan gyakorító képző, mint a milyen az *sz* hanggal bővülő *v* tövű igék jelenidejében van, pl. ebben: *hiszek* ~ *hivék*. Valaha tehát így lehetett a jelenidő, hogy **írszok, írsz, *írszon*, a mint van *tészek, téssz, tésszén*. Ez az *-sz* aztán valamely ok következtében csak az *írsz* alakban maradt meg. A TMNy. jegyzetben közöl egy másik véleményt is. E szerint az *-sz* rag az enklitikus *-sza, -sze* indulat-szóból lett volna (vö. *addszá, monddszá*, Érdy-c. 10. *gondollyatokze*, u. o. 72. *lassatokze*, Jord.-c. 509. *lassadze*, Münch.-c. Máté XXII. 19. *mutassatocze*, Sándor-c. 31. *nezedzee*, Debr.-c. 281. *tegedze*, u. o. 345. *nezieeze* (= nézzedsze) stb.; a nyelvjárásokban *-sza, -sze*, vö. Nyelvfüz. IX. 25., XX. 13. és *-szi*, vö. CzF. szótára *-sze* alatt, eredeti alak *-szé*). E véleményre helyesen jegyzi meg a TMNy. szerzője, hogy azért nem állhat meg, mert a *-sza, -sze, -szi* csakis a felszólító módbeli alakok mellett fordul elő s így magyarázatlanul hagyja épp a legfontosabbat: a jelenidőt.

Ha már most helyes az én alább elmondandó megfigyelésem, akkor az *-sz* rag eredetéről még azt a nagyon hypothetikus tant se fogadhatjuk el, a melyet róla Budenz hirdetett. E megfigyelésem a következő.

Az *-sz* személyragnak eddig két alakváltozatáról tudunk. Az egyik a régi nyelvmélekekben előforduló *térsz* helyett *téresz, élsz* helyett *élesz, ülsz* helyett *ülesz* stb. alak. Ez lehet tőhangzós teljesebb alak, de lehet újabb fejlődés is (vö. *szólni* ~ *szólani*). A másik alakváltozat a hosszú *-ssz* ilyenekben: *beszéllessz, mondassz, szólassz* stb. Ilyen alakok ma is vannak nyelvünkben s mint legrégebb példát, 1619-ből ezt az adatot idézi a TMNy.:

élelnessze: an sis usurus? Az alakváltozatban már most az a nevezetes, hogy BARÓTI SZABÓ DÁVID szerint *szólassz*, *mondassz* a helyes kiejtés s az utolsó szótag a versben hosszúnak veendő (vö. Ki nyertes, 68. l., Orthographia 76.).

Az a kérdés már most, minő hosszúság ez. Nyelvünkben kétféle hosszú hangok vannak: etymologikusak és phonetikusan megnyúltak. Az etymologikus hosszúság rendkívül sok esetben assimilatio útján keletkezik, pl. *asszony* valaha *achszin*-nak hangzott (vö. HB. *achsein*), *válaszsz*, *ereszsz* még a XV. század folyamán is *válaszj*, *ereszj*. A fonetikus megnyúlás ellenben mindenkor egy hangnak valamilyen ok folytán való hosszú ejtése, pl. a comparativus képzője a magyarban a rokonnnyelvek tanúsága szerint *-b*, vö. *édesb*, *fejérb* stb., s mégis intervocalis helyzetben *-bb*: *édesebb*, *fejérebbe*, ugyanígy a mult idő jele *-t*: *várt*, *járt*, *de adott*, *állott* stb.

Az a kérdés, minő hosszúság van a *szólassz*-féle alakokban. S erre megfelel az az alakváltozat, a mely nyelvészeink figyelmét eddig elkerülte, amely azonban codexeinkben (így a Jord.-, Érdy-, Apor-, Döbr.-, Festetics-, Guary-, Lobkowitz-, Gömör-codexekben) sokszörelőfordul. E codexekben ugyanis ilyenek vannak:

a) Miglen el *fordolzi* vram | ki *iarzi* zelemek tollin ;

b) Mert te vagy adando nepeknek vilagosságawl es ameniei vduarnak meg epetőie *leezy* | hyd az zeghenyeket, korokat, santakat, vakokat, es bodogh *leezy*, mert nem lezen honnan megh fyzethnyök... | myglen el *vezy* (= el veszel) | mert the hamyssan *yteelzy* enghemet | kyerth *akarzy* Imadsagod tenned, Gömör-cod. 186., u. o. 167: myndent meg *laczy*; u. o. 207: el nem *úzy* (= üzöl);

c) Minem a halottaknak *tezih* czudakat | aspison es basaliskoson *iarzih* ;

d) Mene ragalmassagot te halgacz, anne őrdögöt fiedbe *vezh* ;

e) Vannak codexeink, melyekben a *j* hangot "-vel jelzik, pl. *válaszsz*-t így írják: *valaz*", a mi annyi mint *valazj*. Ez emlékek az *-sz* személyragot így írják: *teez*", *leez*", *yarz*", *akarz*", *byrz*", *verz*", *aratz*", *kőwethetz*", *eelz*", *feelz*", *gyűlőz*" (= gyűlölsz), *zylz*" (= szülsz), *neez*" (= nézel), *yz'* (= üzöl) stb;

f) Teljes hasonlással: *-zs*: *iarzs*, *tezs*, *kejelmezs* stb., *-zz*: *teezz*, *leezz*, *hyzz* stb., *-ssz*: *tíssz* stb.

A példák mutatják, hogy az *-sz* hang után (irva *z*-vel) még *i*, *y*, *ih*, *h*, " jegy van, a mi azt mutatja, hogy itt olyan esettel van dolgunk, mint a felszólító *válaszsz* < *válaszj*-féle esetekben,

azaz az *sz* után van egy *i* hang, a mely abszolút szóvégből nyelvjárásonként *í*-nek vagy *íx*-nek, vagy *ix*-nek is hangzott, s ezért írták *i*-vel, *y*-nal, *ü*-nal, *-h*-val vagy *-ih*-val. A példák azonban azt is mutatják, hogy a *mondassz*, *szólassz*-féle hosszú *ssz*-ek hasonlással keletkeztek régebbi *mondaszi*-ből. Más szóval itt etymológus hosszúsággal van dolgunk s a 2. személynek tulajdonképen nem *-sz*, hanem *-szí* a ragja.

Hogy e *-szí*-t hogyan magyarázhatjuk a legkielégítőbben, nem tudom. A felszólító alak hatásából való magyarázat ellen nagyon sok okot lehetne felhozni, s így inkább magyarázatlan hagyom.

MELICH JÁNOS.

Elhomályosult igenevek.

Jelen idejű melléknévi igenevek hol ennek, hol annak, élő lénynek, tárgynak, dolognak jelölik tulajdonságát. Szerkezetük az, hogy az igéhez hozzájárul az *-ó*, *-ő* képző: a diákok haragusznak a befelé korán *csöngető pedellusra*, vevő érkeztére figyelmezteti a boltost a nyíláskor *csöngető ajtó*, a betegnek *naponként aszó arcza* ijesztő, a száraz *melegben aszó szőlő* nem rohad stb. Ha azonban az ily igenéből főnév lesz, vagy módosult jelentésű melléknév, akkor alakja a melléknévi igenevektől eltérően fejlődhetik, változhatnak. Így lett a *csöngető*ből *csöngetyű*, így van *aszú szőlő* s belőle a legjobb bor, a tokaji *aszú*. *Csöngetyű pedellust*, *melegben aszú szőlőt* nem mondhatunk. Szóltam e jelenségről az áprilisi szám első cikkében, melyben kimutattam, hogy a *kopolyú* is, régebben *kopoltó*, eredete-homályosult igenév, egy kiveszett **kopolt* igéből lett, melynek a keleti részeken még élnek testvérei: a *kopol* és *kopoltat*.

Ugyancsak keleten él egy olyan ritka szó, mely rávezet bennünket a

Kösöntyű szónak igei eredetére. Csiki szó: *kösönködik*; jelentése: 'fogódzik', 'kapaszkodik', 'rögződik'. Mint az *akaszkodik*-nak műveltető értelmű párja az *akaszt*, úgy kellett lennie egy **kösönt* igéneknek is. Ebből származott a régi *kösöntő*, mai *kösöntyű*. Mint a *kösönködik* jelentése mutatja olyan ékszent nevezhettek így eleink, mely valahová oda van akasztva, kapcsolva, rögzítve. Ilyen volt a *kösöntyű*; lexiconunkban olvashatjuk róla: „nyakba való ékesség, nyakláncz, továbbá karkötő, végre ruhaékesítő nagy kapocs vagy öregcsat, mely félhold, boglár vagy más alakban paláston, köpönyegen, kaczagányon stb. a nyak táján a ruhadarab összefoglalására szolgál”. A székelyek közt ma is van *kösöntyű*: 'melltű', 'mellcsat', 'medaillon', 'karperecz'. A *kösöntyű* tehát azért kapta nevét, mert mintegy *kösönködik*. Hasonló okoskodással mondták a palást összecepatolóját nemcsak *kösöntyű*nek,

hanem palást-*akasztalónak* is azért, mert azt a ruhát azzal *akasztalták* össze. Így mondunk *függőt*, *nyakbavetőt*, fölrakásuk, elhelyezésük módjáról nevezvén el némely ékszerünket.

Töpörtő (*töpörtü*, *töpörtü*, *tepertő*, *tepertyü*) szavunk is oly szerkezetű, mint a *kopoltyü*, *kösöntü*. Ha tőkéjén, vagy télire eltéve ránczosra aszik a szőlő, úgy mondják többfelé, hogy: *meztöpik*. Ezért az *aszü* szőlő *töpött* szőlő, Jászberényben *tépött*. Más helyeken *töpödik*, *meztöpödik*, *meztöpöszik*, *meztöpped* a szőlő, Somogyban úgy *töpörödik* meg. Az aszott szemü búzára is mondják, hogy *töpött szemü*, a beteg szája meg a forróságtól kiszárad, *elteped*. Tehát a *töpik*, *töpörödik* jelentése: ‚*aszik*‘, ‚*összeaszik*‘, ‚*kiaszik*‘.

Volt régen egy *-r* gyakorító igeképzőnk. Ezt vehetjük észre *típor* — néhol *tapor* — igeinken is, ha összehasonlítjuk a *tapod* — néhol *típod* — alakkkal. Az ily *-r* képzős igék legnagyobb része azonban csak tovább képzetten él nyelvünkben. Így köznyelvünkben csak a *sanyarog*, *sanyarodik*, *sanyargat* ismeretes, a népnyelv azonban megtartotta az eredetibb *sanyar* igét is. Mi úgy írónk, hogy a fagy *megsanyargatta* a fákat, néptünk sokfelé még úgy mondja: *megsanyarta*. Hogy ez ige valamikor elterjedtebb volt, mutatja a belőle származott, általánosan ismert *sanyarü*. Ez nemcsak *Sanyaró* Vendel nevében -ó végű, melyben a családnevek régies írásmódja van gúnyolva, hanem valóban a régi nyelvben is. Ugyanis eredete szerint a *sanyarü* éppoly melléknévi igeneve a *sanyarnak*, mint az *aszü* az *aszik* igének. A *sanyarog*, *sanyarodik*, *sanyargat* igékhez jelentésben és szerkezetben hasonló a *nyomorog*, *nyomorodik*, *nyomorgat*. Ezeknek azonban *-r* végű alapszavuk már a népnyelvben vagy a régi nyelvben sem lelhető; hogy azonban volt egykor nemcsak *nyomorgatni*, hanem **nyomorni* is, azt mutatja a *nyomoró* szó, mely szintén oly ige név, mint a *sanyarü*. Így őrzi a *háborodik* alapszavának, az egykor kétségtelenül megvolt **hábor* igének emlékét a *háborü*. Ily eredetű a *szigorü*, *szapora* is. A *húny* igének ma csak *hunyorog*, *hunyorgat* gyakorító származékait ismerjük; de hogy volt **hunyor* is, mutatja a *hunyori*, mely úgy származott, mint a *kaparból kapari*.

Ezekből az tűnik ki, hogy kellett lennie a *töpik* és *töpörödik* közt a fejlődés folyamán egy **töpör* alaknak is. A mint ehhez az ‚*aszik*‘ jelentésü igehez hozzájárult az régi műveltető képző *-t*, mely az *elvészből* az *elveszt* igét alkotta, előállt akkor egy **töpört* ige ‚*aszal*‘ jelentéssel. Íme, ebből lett a *töpörtő* ige név. A *vető mag* azért *vető*, mert *vetik*: a *töpörtő* azért *töpörtő*, mert úgy *töpörtik*, *aszalják*, *sütik* ki a szalonnából. Ez ha *töpik*, *töpörödik* össze, *töpörtővé* válik.

E szó alapszavából magyarázható meg

Törpe szavunk is. A ma *-ó*, *-ő* végű igeneveink csoportjából módosult jelentéssel kivált szavainknak külön hangbeli fejlődése abban is nyilvánul, hogy képzőjüket *-a*, *-e* alakúnak is

találjuk. Az *öreg-szülöket öreg-szüle* szólítással tisztelik; a viz mélye, hol lassan folyik, *lengő* is, *lenge* is a székelyeknél; a föl-pördült szélű kalap *pörge*; a *pörgetyű* pedig nemcsak *pörgető*, hanem *pörgete* is néhol. Így, mint a *szaporodik* alapszavából is lett a *szapora*, lett a néhai **töpor*-ból a népnyelvben előforduló *töpre*; ezt már nem az aszott szőlőre, hanem az aszott arczra mondják, jelentése: 'ránctos ábrázatú'. Láttuk, hogy a *kaparból* lett *kapari*, a *hunyorogtat* alapszavából *hunyor*; így van *töpöri* is. Ezt meg már nemcsak az arczra mondják a háromszékiek, hanem az egész emberre: 'összeszáradt testű'. Eszembe jut erről, hogy Shakespeareben is (First part of king Henry VI. act. IV. scene V.) az *öreg Talbot* a maga vénségét „sapless age“-nek (szórol szóra „nedvtelen kor“-nak) mondja. Így beszélünk *összetöpörödött vén emberről*, *vén asszonyról*. *Összetöpörödnek*, *összeesnek*, *összemennek* az emberek a vénségtől; ime, az *összetöpörödiknek* e jelentésében igen érezzük a 'kisebbé létel' fogalmát s az *összetöpörödött* melléknév értelme hasonló a *kicsiny*, *alacsony* értelméhez. Ezek után megmagyarázható a vasvármegyei és erdélyi *topora*. Ismerjük ugyanis nyelvünknek azt a sajátságát, hogy némely szavainknak mélyhangú alakjuk is van és valami csekély jelentés-különbséggel magashangú is: *kever* és *kavar*, *hadar* és *heder*, *hömpölyög* és *hompolyog*, *görget* és *gurgat*, *förgetyű* és *forgatyű*. A *topora* sem más, mint a *töpre* mélyhangú párja; jelentése: 'kicsiny', 'törpe'. A *csöröge* másképp *csörge*, a *tipor* igeneve *tipró*; így van Vas vármegyében a *topora* mellett *tupra* is, azonos jelentéssel: 'kicsiny', 'törpe'. Ugyanennek -i képzős változata: *tupri*.

Ha mármost e 'törpe' jelentésű *topora* és *tupra* mellé oda-állítjuk *töpre* és *törpe* szavunkat, nyilvánvalóvá lesz előttünk az, hogy a *törpe* hangátvetéssel lett egy **töpre* alakból, a *töpre* rövidült alakjából. Eredete szerint tehát a *törpe* is = 'töpörödő'. Eredeti jelentése azonban már annyira feledésbe ment, hogy Erdélyben nemcsak az ember *törpe*, hanem az alacsony ablak is.

A **töpre* alak már sem népnyelvben, sem nyelvemlékben nem található, megvoltát azonban bizonyítja még az

Apró-csöprő származása is. Régi oklevelekben ilyeneket olvashatunk: 'Ki ökör, ki pedig afféle *apró töprő* marha'. 'Akármely falubéli szaladott jobbágyok várostokban vagynak, Némedire küldjétek *apróstul töpróstul*'. Látni való, hogy a mi *apró-csöprőnk* ebből az *apró-töprőből* lett. Ez afféle összetétel, ikerszó, mint például: *süg-büg*; jelentése tulajdonképpen: 'apró-kicsiny', 'apró-törpe'. Ez a régi *töprő* tehát a föltételezett **töpre* alaknak oly változata, mint a *züle* alaknak a *szülő*.

Hangátvetéssel magyaráztam *törpe* szavunkat. Analógia kedvéért figyeljük meg e jelenséget még két szavunk történetében.

Hágeső az egyik. Népünk nyelvében sok helyen: *hácskó*. Székelyföldön mondják: 'Jól tudtam *hágdosni* . . . *felhágo*k a fára' s ugyanott a *hágesőt hágdosónak* hívják. Világos ezekből, hogy a *hágeső* a *hág* ige származéka s ebből hangátvetéssel keletkezett a *hácskó*.

Régi nyelvünkben gyakoribb volt egy *-s* igeképző. Mint a vele egy szerepű *-r*-et láttuk *típor* szavunkban, úgy látjuk emezt a *taposban*. Köznyelvünkben *futkost* mondunk, de van a régi nyelvben *futos*: Török Bálintné sírva apolgatta „*futosó két fiát*“, mint Tinódi éneкли. Arany is sokszor előveszi e szót s még él a nép ajkán is. Egyértékű volt vele a *folyos*, a mint hogy a *foly* is jelentette azt is, hogy: *fut*. A megfutamodó vitézek *folynia* bocsáták lovukat s nemcsak a víz a földön, hanem a nap is sebesen *folyt* az égen; a futárok *folyók* voltak s minden vidék szerént *folyostak*. Ez igéből lett a *folyosó*, az épületnek az a része, mely az egészen végigfut, régiesen *végigfoly*.

No mármost, ha azt látjuk, hogy a régi nyelvben és néhol még a népnyelvben is a *hágcsó*: *hágso* (kiejtés szerint: *háksó*), kiderül az, hogy e főnevünk, mint *folyos* > *folyosó*, egy **hágos* ige származéka. Egy **hágosóból* úgy lett *hágso*, mint a hogy a szövőszék tengelye *hasaló* is, *hasló* is; a ló hevedere: *hasalló* és *hasló*. *Innenső innen-esőből* lett. Hogy az *s* hangból *cs* lesz, arra nyelvünkben sok a példa. A latin *virgásból* *virgács* lett, Tabajdon a nagy rakás *fa nar-rakács fa*; Halason az egykorút *egykorásúnak* mondják, Komáromban *egykorácsunak*. Ilyen hangváltozással lett a *hágso* is a *hágcsó*. Így a *lépcső* is **lépés-ő*-ből.

Ezek után nem lesz nehéz a

Szöcske szót megmagyarázni. Van ennek *szöcskő*, *szöcskso* alakja is. *Szökik* régebben általánosabb volt „ugrik“ jelentésében. „Ugrik, mint a szöcske“, szoktuk mondani. Természetes tehát, hogy ez állatot **szökösőnek* nevezték el; ebből lett *szöcskso*, majd hangátvetéssel a *szöcskő*. Ennek *-e* képzős változata a *szöcske*. *Szöcsso* és *szöcske* tehát úgy viszonylik egymáshoz, mint *töprő* és *törpe*. Megjegyzem, hogy a *hágsonak* is van *háksa* változata.

E cikkemben fejtegetett szavainkon is lehet észlelni azt, a mit az áprilisi számban a *kopoltyúról* tárgyalva mondtam, hogy: jelentésbeli változással, elkülönüléssel gyakran jár együtt alakbeli változás is. Ugyanis e most elővett főnevek, melléknévek is eredetük szerint mind jelen idejű melléknévi ige nevek voltak, de szerepük megváltozott s ime, már alakjuk is többé-kevésbé eltér az *-ó*, *-ő* végű ige nevektől. E szavakon a képzőnek ugyanazon alakjait látjuk, mint a *kopoltyú* változatain. Szolgálhat tehát e cikkem a multkorinak támogatására, az meg ennek megvilágítására.

MÉSZÖLY GEDBON.

A „Magyar Hirmondó“ újításai Bartzafalvi előtt.

A „Magyar Hirmondó“ már kezdettől fogva szívesen látott minden törekvést, a mely az idegen szavak megmagyarosítására irányult. Rát Mátyás, a hirleveleknek három évig volt szerkesztője nemcsak örömmel üdvözli minden műszónak magyarral való helyettesítését, hanem maga is igyekszik gyakran, habár hossza-

san, körülírásokkal magyarul kifejezni őket. Sőt feltűnő az idegen hely- és személyneveknek kiejtésük szerinti magyaros írása is szerkesztése idejében; a magyaros kiejtés és írás mellett azonban rekeszben az idegent is ott találjuk, eredeti írásmódja szerint. Az *archivum* pl. hiteles-levéltartó-ház-nak, a *praetendens*: országhoz jussát tartó Fejedelemnek van magyarázva, Vuelsznek írva Wales Tseszternek Chester stb. A mikor egy-egy könyvet megbírál, el nem mulasztja az első magyar újságíró, hogy a magyarságról, a benne található új szavakról is említést ne tegyen. Így jól esik neki, hogy Kratzer Agoston János Uj Német Grammatikájában a „tudomány- vagy mesterségbéli nevezetek (termini technici)“ magyarul is ki vannak téve.* „Tsak hogy én azokat nem a Deákból vagy Németből fordítottam volna — jegyzi meg Rát — hanem a *dolgoknak mivóltához képest magam kohóltam volna*. (I:14.) Mert a' félére a' mi nyelvünk igen alkalmas.“ Ugyanebben az értelemben szól később is, mikor Rajnisnak Helikonra vezérlő Kalauzáat ismerteti: „egygy-átaljabann jobb s könnyebb volna, az újontan fel-találándó Magyar nevezeteket, mellyek körül egygy darab időtől fogva sok érdemes Haza-fiak hasznoson foglalatoskodnak, — az új szókat, mondom helyessebb volna, a *dolgoknak természeti mi-vóltához alkalmaztatni, mint-sem más nyelvekből fordítani*“ (u. i. 2:540). Kónyi Gróf Valtron cz. fordításáról szólván a „Tudománybéli dolgok“ között, megrója a benne előforduló sok német szót, melyet magyarul is ki lehetett volna tenni, mert óhajta az: „*hogy idegen szókat, kivált azokat, a' mellyeket Magyarnek nehéz kimondania, ha szintén köz beszédbenn élnek-is vélek, írásbann távoztatni, s a mit lehet tulajdon Magyar szókkal magyarázni igyekezzünk*. Más különben óhatatlan léssen nyelvünknek másokkal való elegyedése“ (3:276). E magahirdette elveknél követője is volt úgyannyira, hogy méltán mondhatta róla Sándor István: „Molnár kanonok úr s Rát Mátyás úr valának eddig a szófaragásban nálunk legszerentsébebek“ (Sokf. 8:92.).

A mikor Kratzer említett nyelvtanát ismerteti, a benne talált *magánosson* és *mássalhangzó betű* helyett, mint véli, érthetőképpen: *tátó* és *zárló betűt* ajánl, a syllabát pedig *tátás-* vagy *tátat-*nak akarja neveztetni. *Tátó* azért, mert a vocalisra *kitátja* az ember a száját, *zárló*, mivel a consonansra „öszve kell zárni“. A *tátat-*nak pedig az a magyarázata, hogy „a hány syllabából áll a szó, anynyi száj-tátás kívántatik“. Hogy ezek a nevezetek jobban tetszenek neki, mint a *magán-* és *mássalhangzó*, azt Rajnis Kalauzáának ismertetésében is hangoztatja. Helyesebben és könnyen észrevehetőképen teszük ugyanis ki „a *dolognak természeti mivóltát*“, *egy szóból állanak* és „mind azon dolgokra, a mellyeket jelentenek, egygyeránt reájok illenek; holott a *Magán-hangzó betűnek*

* Lásd erről bővebben Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban cz. könyvét, 82—87. ll.

nevezete, az *l*, *r*, *s* betűkre is reá illik, melyeket mindazonáltal nem szokás Vocálisoknak nevezni“ (i. h.). Rajnis Kalauzának Megszerzésében, mely teljesen Rát eme bírálatának piszkolódo és „gazoló“ nyelvű bonczolgtatásából áll, ezen ajánlatait sem hagyja gúnyolódo szó nélkül. Az *ö*, *ü* pl. — érvel a *tátó* ellen — vocalis, pedig „*szája-tátva*“ a magyar ki nem mondhatja; a *b*, *p*, *v* consonans, pedig nem zárlassal, hanem tátással mondjuk ki. A *tudniillik* szóban pedig csak egy *tátás* van, „bár négy tzikkeltyetskéből áll“. Úgy látszik, ezek az érvek is hozzájárultak ahhoz, hogy Rát „vadonnan-új igéi“ nem lettek általánosak; csupán a Hirmondó lapjain találkozni velük. A mint azonban Melich MNy. 4:1. stb. értekezéséből láthatni, Révai is így nevezte eleinte a vocalist és consonanst a Halotti Beszédről irt s kéziratban maradt első magyarázatában. E körülményből s abból, hogy Révai Rát-tal élénk összeköttetésben állott, Bleyer említett értekezésében (86.) valószínűnek tartja, hogy a Kratzer nyelvtanáról irtott, többször idézett ismertetést is Révai írta. Ennek, azt hiszem, legvilágosabban ellentmond maga Rát — ki minden alkalommal magáénak vallja e szavakat — Rajnisnak mocskolódásaira irtott feleletében a M. Hirm. 3:803 stb. lapjain. S vajjon Révai eltúrte volna-e. hogy miatta más szenvedjen? De meg Révai szívesen használta Molnár szavaival együtt hivatali elődjének kifejezéseit is, különösen 1783-ban, a mely év végén a szerkesztést átvette.

Egy-egy idegen vagy műszóra egyszerre több magyart is ajánl: „*fenyíték*, vagy (ha ez a nevezet nem tetszik) *fogoly-házok*“ (M. H. 1:709). Minthogy továbbá, mint közönségétől való búcsúzás közben vallja, egész működése csak kezdet vala, „mellyre leg-főképpen szók körül való keresgélés kívántatott; sok külföldi dolgok nem lévén még Magyarul el-nevezve“, igen természetes, hogy e keresgélés közben régi szavakra is bukkant. Tudva van, hogy *szótár* szavunkat ő hozta forgalomba a PPB. szótár egy elrejtett adata után, a mint Tolnai Vilmos kimutatta. Hozzávehetjük az *ezredes*, *ezered* szavakat is, melyeket szintén szótárakból tett közhasználatúakká. Egyes szavakat új jelentésben is használ, mint pl. a *szószólló*-val a prókátort helyettesíti; a *szakasz* nála már paragraphus.

Bizonyos továbbá, hogy egész purismusára, nyelvtisztító törekvésére a Régi jeles épületek írója, a fizikai műnyelv első magyarítója volt legnagyobb hatással. Ez a tudós pap, kinek egész munkássága nyelvi szempontból még méltatásra vár, kinek Révaira Faludi mellett legészrevehetőbb a stílusbeli hatása, volt nézetem szerint tulajdonképeni megindítója az egész nyelvújítási mozgalomnak, mely első sorban a tudományok nyelvének magyarrá tételét, magyar műkifejezések megteremtését célozta. A Fizikának eleji, Benkő József: Téli bokkrétája (1781), mely valósággal kis magyar növénytan Linné rendszerében, Dugonics Tudakossága (1784) eléggé bizonyítja ezt, de mellette szól maga Bartzafalvi is, kinek majdnem összes újításai a hadi, zenei, közigazgatási műnyelvnek idegen köntösből való kivetköztetési.

Rát Mátyás törekvése, „hogy a Magyar nyelv, tudós és könyvbéli nyelvét tétessék“, az említett természettudós munkásságának szinte folyománya; abból is meríthette azt a meggyőződését, hogy „mindenkor egygyütt szokott járni a nyelvnek ékesedése a nemzetnek tudósodásával és híresedésével“, hogy mennél nagyobb a gyarapodása a nemzetnek „született nyelvében“, annál alkalmasabb idegen nyelvek tanulására. Lám, a németek sem tanulják most kevésbé ezeket, hogy „minden tudományok az ő tulajdon nyelvekenn“ meg vagyon írva. Molnár eljárását védi és „egygy úttal a Magyar Hír-mondónak maga-mentség“-ét is előadja akkor, mikor Révainak A' Mennykőnek mívtáráról szóló fordításában előforduló „sok újdön-új és szokatlan szóllásokat“ veszi oltalmába, hiszen benne Révai a Fizikának számos új szavát felhasználta: „Avagy lehet-e új dolgokról, mellyekről ennek előtte Magyarúl még nem szóllottanak, régi mód szerént írni avagy szóllani? Nints itt egyéb hátra, hanem hogy vagy idegen nyelvekből költsönözött s'ókkal elegyítsük. vagy pedig a dolognak mi-voltához alkalmaztatott új szóllásokkal bővítsük nyelvünket. Az első annyiban jobban tetszik némellyeknek, hogy azok, a kiknél a dolog valamenynyire esméretes, könnyebben el-értik. De egyebek, kivált azok, a kik más nyelveket tellyességgel nem tudnak, nem hogy világosodnának az olyan elegyítettett beszéd által, sőt inkább eszek nélkül való szóllásra szoktattatnak. Illyen p. o. ez a szó: Electricitas — ezenn még a Deákos ember-is, a ki Görögül nem tud, alig érthet valamit, ha tsak előbb vóltaképpen meg-nem magyarazzák nékie; holott ha valamely, új-új-forma Magyar szót tészek helyébe, melly néminémű tulajdonságát meg-fejti, p. o. *Gyántázat* vagy *Gyántás erő* s t. a' f. a leg-tudatlanabb ember-is fog valamit felőle gondolkozni, hamarább-is meg-fogja s meg-tartja elméjében, a' mellett másoknak alkalmatosság adódik annál helyessebb szónak fel-találására . . . Egyéb-aránt — folytatja — nem hiszem, hogy némelly új-forma szók nagy akadályt szereznének az Olvasónak, ha a beszédnek egyéb folyamatja Magyaros és könnyen érthető“. A kezdődő magyar nyelv-újító mozgalomnak igazi kátéját írta meg Rát e sorokban. Kinek nem jutnak eszébe itt Molnár János szavai, hisz maga a *gyántázat* is az ő újítása. Hányszor olvassuk ugyanezt később nyelv-újítóinknál maguk igazolásaképen? S vajjon nem ezeket az elveket követi-e Bartzafalvi is, nem ezek-e az ő mentségei is, midőn az idegen szavakat nyelvünkől nyakra-főre kihajigálni igyekszik?*

* Sok tekintetben egyezik Rátnak imént ismertetett hitvallása a nyelvújításról Bessenyeiével is: mikor a Holmiben a filozofust *világtudónak*, a filozófiát *világtudománynak*, a fizikát *testtudománynak* magyarítja, csak „a dolgokat akarta vélek . . . azoknak természetekhez képest kitenni“ (32); vagy: „tsupán idegen nyelven soha még egy Nemzet is e földön, a maga Anya nyelvét meg vetvén, böltsességre, tudományokra nem emel-tethet“ (Holmi. 241). Azonban nem megy annyira purismusával, mint Rát. Ha nem lehet a dolgot kitenni magyarúl — mondja a Magyar-

Molnár hatása egyes szavakban is kimutatható. Rajnis csúfolódó Megszerzésében rossz néven vette Ráttól, hogy az aért többször *levegőnek* nevezte a szokásosabb *levegő ég* helyett. Pedig ez a megrovás — ha ugyan bárkit is megillethetne ezen nyelvünkben igen gyakori jelentés-sűrűsödésért — éppenséggel nem őt, hanem Molnárt illetné, ő csak a Fizikának eleji után él vele. Innen került a Hirmondóba az eddig Révai rovására írott *költemény* (poema), *költeményes* (poeta) szó is. A *melegmérőt*, *tör-ténetet*, *éjszaki hajnalt* stb. is itt találta, valamint a *párazat*-ot is.

A M. H. három első évfolyama valóban magán viseli a szerkesztő ezen purista nézeteinek nyomait. Sok bennük az új szó, jobban mondva próbálgatás, „keresgélés“. Köztük egyetlenegy elvonás, vagy szabálytalan képzés sincs, legtöbb az összetétel, a mi tudvalevőleg legártatlanabb módja az újításnak. Cél-talanul volna az olyan kísérletekről is, mint: *könnyű v. folyó hajó* (Fregatta); *apród mássa* (Modell); *szegődő hintó* (Fiaker); *béállít-tatás* (installatio); *lakság* (colonia); *hittűrés* (Tolerantia); *énekvers* (óda); *menedékírás* stb. beszámolni, nehézkes voltuk miatt úgysem terjedhettek el ezek, de meg többféle változatban is előkerülnek nála, mint pl. a fiaker *bérbe járó kocsinak* is van egyik-másik helyen keresztelve; inkább csak az életben maradt szavait mutatom be Rátnak, mellőzvéni azokat, a melyekről biztosan tudom, hogy Molnártól, Benkőtől — mint pl. a *füvész*, *fűszeres* — kerültek hozzá. Az új ige kevés nála, mint az újítók legtöbbjénél, hisz nem annyira új cselekvéseket, hanem új fogalmakat, tárgy-s találmányneveket magyarítanak.

A nyelvújítóktól később annyira felkapott *at-et* deverbális névszóképzővel alkotva: *arányzat* M. H. 1: Előre v. tud. 13: „egyen arányzatban“; *fütyörészlet* (1:182); *kötet* (3:38); „Úgy reményli, hogy ezen Régi és Új Elegyes Vers Gyűjteménynek Első Köttete . . . világot fog látni“. Révai ismeretes fiatalkori szándékáról lévén szó, alighanem tőle is való; *környékezet* (1:63) a. m. kerület; *pompázat* (1:37) a. m. fényűzés.

Új főnevek még nála *ság-ség* képzővel a *népszerűség* (1:47) és a *mindenség* (1:449): „A' Tudományok Mindenségének Budán való meg erősítettésekor“. Azt a költeményt, melynek most a címét idéztem, P. B. B. küldte a Hirmondónak. E betűkben Benyák Bernátot sejtem. Tudomásunk szerint előbb nem volt az Universitasnak magyar neve. Deverbális *mény*-képzővel *veremény* (2:381): „a réz pénznek új veremény-je . . . sok munkát ad“; a. m. verés, veret.

ságban 1778:8 l. — „ted úgy mint deakúl van, mert minden nemzet úgy tett azzal, mondjad Magyarúl Filozofia, Teologia, Fisica sat. Minek ezek helyébe új szókat gondolni? ezzel úgy is minden Nemzet úgy bánt . . . Így valamit az Anya nyelven ki nem lehet tenni, azon kell nevezni, a min már nevezik, és mihent ezeket a' szókat meg adod a magyar nyelvnek . . . azon szempillantásba olyanná tészed a Magyar nyelvet mint a leg főbb Europai nyelv lehet e földön“. Bessenyei tehát *első sorban tudományt* akart, ha nem is tiszta magyar nyelven, Rátnál a *tiszta magyarság* az első.

A *magyartalan* (2:148) és *pártatlan* (2:158) mellékevek sem mutathatók ki előbből. Az első a. m. nem magyaros: „sok Magyartalan szóllások“; az utóbbi: *neutralis*; ez tovább képezve is: *pártatlanság* (2:227): „pártatlansággal (részre-hajlás nélkül) viselték magokat“.

Névszókból alkotott igéi: *népesít* (1:88); *becsesít* (1:391); *tósit* (1:266): „lapályjait sok időig áztatja, tóosítja“; *szörnyít* (1:618); *házal* (3:116): „házallás vagy házanként való árulgatás“; *báloz* (3:162): „a Bálozók leg-vigabban volnának“; *népebedik* (1:71); *nehezbedik* (1:844). Deverbális a *következett* (1:176). Összetételei között feltűnő az elő-németes használata: *előbetű* (1:226) a. m. első betű; *előkapú* (1:288); *előtartomány* (2:329); *előjelentés* (2:669); *előjegyzés* (2:794); *előtekintet* (prospectus 3:57); *előnevez* (2:516) a. m. megnevezni. Egyéb új összetételei: *alkirálybíró* (2:142), *alvezér* (1:594), *árvaház* (1:553), *asztalkendő* (3:728), *csodagyermek* (1:91), *fegyvergyakorlás* (3:234), *félrebeszéd* (3:310): „A beteg látván sok híjjába való félre beszédjéről tudatlanságát . . . nevetésre fakadott“, a. m. bolond beszéd, vö. Faludinál: *félrebeszél-t*; *fenyítékház* (1:709), *közgyűlés* (2:561), *közköltség* (1:614), *mesejáték* (1:282, komédia), *mesejátékos* (2:162, Komédiát vagy is Tragédiát játszó), *müház* (2:128 és 800, oeconomia), *postatiszt* (1:376) *postatisztség* (1:16), *remekírás* (2:303 dissertatio), *tiszti kar* (2:10), *tőkepénz* (1:784), *vak buzgó* (1:492), *vallásgyakorlás* (2:642), *végveszedelem* (1:395), *végyszó* (1:82), *vállámhárító* (2:645): „Fülem hallottára egygy paraszt Magyar Égi-tűz-ivónak nevezte“; sokáig neveztek írónk még azután is *menyőkfogónak*; *ujságíró* (1:181). Ha még azt is hozzáveszszük, hogy a *valódi* (1:előlj. 14) és *kandalló* (1:212) szavunkat a nyelvbelől hirlapjaiba bevitte; továbbá, hogy a *bányászat* (1:27) már mai jelentésben fordul elő nála, azt hiszem, kellő fogalmat alkothatunk magunknak az első magyar ujságírónak nyelvünk körüli érdemeiről. Inkább csak buzdított az újításra; újításaiban nem féktelen, főleg nyelvrontó nem volt; a mit újat adott, az egyszerű, természetes, szokásos fejlesztés útján keletkezett sokat próbálgató, keresgélő fordítgatása közben. Mondanom sem kell, hogy itt-ott akad a M. H.-ban még más ma is élő új szó. Ezek a levelezőktől valók, mint a *súlyúl* Benyák B. egyik versében (2:4), *áradvány* (3:384) Varjas „egygy-féle Tató“-s strófáiban; *ék*, *kül-beltermet*, *talpkő* Baróti Szabó költeményében (3:764), *nyilvánít*, *tökélet*, *hangmértekelés*, *határozatlan mód*, *mellékszó* az 1781. folyamhoz csatolt Három nyelvbe foglalt új közönséges Szó Szerző-Könyvnek Közhirre-való botsátásában. Ezeket is a M. H. terjesztette.

A mikor Rát Mátyás, megválván Pozsonytól, a győri papságot elfogadta, hanyatlásnak indult a Hírmondó, melyet 1783-elejétől u. e. év december 17-ig az irodalmunkban csak alig ismeretes Mátyus Péter írt — gondatlanul.* Inkább külföldi hír-

* L. Id. Szinnyei József, Rát Mátyás. Figyelő VIII.

lapokból egyszerű, mindenféle újítást mellőző nyelven fordított közleményekkel van tele; a hazai tudósítások ritkábbak, a „tudománybéli dolgok“ról pedig alig vesz tudomást. Nyelve, stílusa köznapiságával mintegy visszahatás Rát újító törekvéseivel szemben, csupán a hír közlésére helyezvén a súlyt. A kétségkívül nagyobb műveltségű elődnek hazafias reflexióit, vállveregető buzdításait, nyelvünk haladása ügyében kifejtett buzgólkodásait hiába keressük az 1783-i hirlevelekben, új szavai közül is csak egy-néhányat, mint pl. az *árvaház* — (388), *népesedés* (600), *beállítás* (707) — találunk meg nála. A míg másoknál az idegen nyelvből való fordítás új szókat, újszerű kifejezéseket teremt, addig Mátyus szétfolyóan, laposan fordít; levelei mintha a XVIII. század első felében keltek volna, mintha Faludi, Molnár, Bessenyei nem is éltek volna, annyira elmaradt nyelvük. Mindössze három új szót jegyeztem ki a tőle szerkesztett számokból, a *szénakereskedés*-t (273), *halskereskedő*-t (594) és a *vizsgálmány*-t (702 és 722) examen jelentésben. Ennyit köszönhet neki a magyar nyelvújítás.

Hírlapunk hanyatló ügye azonban erősen fellendült, mihelyt Révai Miklós lett a szerkesztő „kit el bútszásakor, már ez előtt egy esztendővel, maga kivánt, és ajánlott volt“ Patzkónak Rát, hogy „utánna is fen tartaná a' Magyar Hirmondónak betsit, és érdemét“ (Előtud. 1).

Nyelvtudományunkban általános az a nézet, hogy Révai nem volt barátja a nyelvújításnak, mert az Antiquitatesben és Grammatikájában is elítéli a purismust, A magyar szép tollról (stilusról) való kéziratában pedig keményen kikel az önkényes nyelvújítás ellen. A kik ezt eddig hangoztatták, elfeledték megjegyezni azt is, hogy Révai ezen kifakadásai egyenesen Bartzafalvi ellen irányultak, a ki „az ő gondolta hasonlóságok után új nyelvet koholt magának“, a ki írta azon „szerencsétlen ujság“-okat, melyek a „szörnyű alkotású szókat“ terjesztették. És ha ellensége is volt a nyelvünk természeté ellen való szókoholásnak, azzá csupán az említett szógyártó tette. Ám Révai Miklósnak Bartzafalvi fellépte előtt már neve volt irodalmunkban, Makó munkájának említett fordítása, alagyái, de főleg a M. Hírm. is, melyet, mint már említettem 1783 decz. 17-től 1784 máj. 1-ig szerkesztett, tekintetbe veendő akkor, mikor nyelvújításunkhoz való álláspontját megítéljük. Ezek az írásai pedig arra készítetnek, hogy az említett merev véleményt módosítsam. Csupán M. Hírm.-nak tőle szerkesztett levelei alapján is ki kell mondanunk, hogy *Révai fiatalabb éveiben a purismusnak s a vele járó nyelvújításnak igenis lelkes barátja volt, sőt annyira magyarosította az idegen szókat, hogy eljárása éppen a Hírm.-ban visszahatást szült, hogy egy-egy szavát éppen Bartzafalvitól, meg Sándor I.-tól kell visszahódítanunk. Hogy is lehetne ez másképp, hisz prózája, költészeté Faludi újításokkal teli stílusán nevelkedett; mint szerkesztő Rát hagyományaihoz híven ragaszkodik, s Bessenyeinek nézeteit vallja, Molnár János Fizikájáért lelkesedik. S vajjon*

hogy egyeztethető össze eddigi véleményünkkel a kezdő szerkesztőnek még 1783 végén tett eme kijelentése: „*én a' Magyar-ságot újabb szókkal nem rontani, hanem építeni akarom*. De több szem többet lát, több fül többet hall. A' kik mibenn segítenek, haza nyelvökkel tésznek jót: én tsak inkább közre hozhatom“ (4:794). Vagy nem a leplezetlen purismus szólal-e meg szavaiban, mikor Molnárról, kinek mindig örömet él „velősen szerzette szavaival“, emlékeztén, így védi újításait: „Új dolgoknak új neveket adhatunk, hogy ne tarkázzuk fele Deák szavakkal Szép Tiszta Nyelvünket. Ha szokatlan is először utóbb tsak ugyan hozzá tanulunk. A' mi nyelvünk olyan tsodálatos magabann, hogy ha tsak réá hagyják, a' mit a' Deákba bele veszett kényeskedő tisztábban is akar közbe keverni, azt ő boszszújára is valahogyan Magyar tátatokkal megrontja. Így Procurator Prókátor lett, Incarnatio Karátsonná, Eleemosyma Alamisnává. Ha tehát így nem türheti az idegen szavakat, mért kellenék azért helytelenül háborodni, hogy ilyen, kényét nevelve, egész tisztán akarunk szóllani“ (5:39–40). Mikor Dugonics Bető-vetését magasztalja, vajjon kiolvasható-e ezen szavaiból az önkényes nyelvújítás elítélése: „Bezzeg! mit fog erre mondani az olyan egy Monszó, vagy is Magyarul szóllván, Uram, a' ki azt vittatja erővel véltébbenn, hogy a mester szavak, tudomány szavak, termini technici, Magyarul abszolümán, telylyességgel, ki nem ejtődhetők, s azért, inkább is akarja fele Deák, fele Görög, fele Német, fele tudja Frantzia mi szavakkal tarkázni édes tiszta Magyar nyelvét?“ (u. i. 62–63). A MNy.-ben nemrég azt is említettem, hogy ő volt az, aki a latin tulajdonneveknek olyan fajta elrövidítését ajánlotta, mint a minő van a német nyelvben, mert „így igen a' Magyarság' Tulajdonához közelitnének“ (5:72). A Horác, Torkvát, Virgyil-féle ajánlat pedig nem „önkényes nyelvújítás“-e?

De van még egy világos bizonyítékunk arra nézve, hogy Révai nem volt orthologus, vagy legalább is abban a mértékben nem, mint most hirdetik róla, s hogy az Antiquitatesból s Grammaticájából idézett kifakadásai csupán a túlságba vitt, helytelen analogiákra alapított szókoholás, azaz Bartzafalvi ellen irányultak. Faludi Költeményes Maradványi mellett, mint tudjuk, hosszabb értekezést találunk tőle a pásztorköltésről francziából fordítva. Ez az értekezés, mely 1787-ben, tehát a M. Hirm. ismeretes merénylete után jelent meg, tele van magyar műkifejezésekkel, melyek a poética magyar nyelvében most is élnek. Elegyes Verseiből is, melyeket szintén ekkor adott ki, sok új szót tudnék idézni. Lesz azonban alkalmam erről másutt bővebben is szólnom; annak igazolására, hogy Révai fiatalabb éveiben, különösen, mikor a Hirmondót szerkesztette „határozottan purista elveket vallott“, ennyi is elég. Hogy ezen hitvallásából kifolyólag Faludi, Molnár és Rát szavaival örömet él, s ezen példaképeinek hagyományait folytatva, ő maga is bőségesen újít, arról az alábbiak győzhetnek

meg, hisz azért ült „az Újság író poltzra“, hogy tehetségét „egészen az anya nyelvnek művelésére“ fordítsa.

A hatás, amelyet Faludi Ferencz erkölcsstanító könyveinek írásmódja, Pázmány „igaz magyar“ és szeliden népies nyelvének ezen újszerű szókkal, idegen szóllásokkal való továbbfejlesztése, irodalmunkra gyakorolt, senkinél sem annyira szembetűnő, mint műveinek lelkes kiadójánál, Révainál. A Nemes emberrel, Téli éjtszakákkal való foglalkozás közben szók, kifejezések, szólásmódok ragadnak mintegy a „Dunán túl . . . leg jobb Költő“-jéért rajongó ifjú tollára, ki költeményeinek külső formáit is részben Faluditol kölcsönözte. Így mig egyrészt első igazi értékelője volt ennek a XVIII. századi magyar stílus „tükör példá“-jának, ezt az értéket gyümölcsöztette is másrészt saját műveiben. Csak egynéhány példát említek erre nézve az 1784-i M. Hírm. Elő tudósításából és Uj esztendőre való-jából. A ki olvasta valaha Faludit, rögtön ráismer kifejezéseire, szavaira: hasonló iparkodással *szagatna a' közhaszonra*; mi gyönyörű *elme szülemények az iznek finomabb ki műveltetésére*; *Ki nagy öröm . . . velős ember korra* élemedni; tsak az az egy nyelv azoknak *tettében való meg fejthető eszközök*; *gőzölöbe vagyon* már lelketekém; a' fiú sereg is olyly *el aszszonyosodva* gondosan *majmoskodik*; sok szép *fen dologú munkákat* köszönhet a' világ stb. E hatás később, pl. a Pásztoroköltésről szóló fordításban még kirívóbb.

Mily mélyreható befolyással volt Révai egész pályájára Molnár János, azt többször bevallja maga is Elegyes Verseiben s egyéb munkáiban. Ez a tudós pap volt egyik legigazibb barátja sokat hányatott életében; munkáiból „gerjede“ Révai „szikra tüze“. A görög-római versformák művelésére a *Régi jeles épületek*-ben talált néhány sornyi kísérlet ösztönzi; Makó latin művének fordítása tele van a *Fizikának eleji*-ből vett „velősen szerzett“ új szókkal. Egész purismus Molnár törekvéseire vezethető vissza; Rát ezirányú tevékenysége csak tetézi, erősíti, igazolja szemében azt, a mit amaz hirdett, óhajtott. Faludi hatása inkább egész kifejezésekben, magyaros szólások átvételében föltűnő; Molnártól, Ráttól jobbára csak szavakat kölcsönöz. A *kelet* (proportio), *gyántázat*, *levegő*, *időpertzenés*, *látat*, *folyadék*, *nehézék*, *gépelytudomány*, *tudákos* stb. szók, melyekkel a „Természetiekről szólván“, örömet él, a legutóbb említett könyv után kerültek a Révai szerkesztette Hírmondó lapjaira. A Molnártól kölcsönzött „jövő század“ is az ő hirleveleiben kezd meg küldelmét a lábrakapott német lelkű *esztendőszáz* ellen, sajnos, nem teljes sikerrel, mert a Jahrhundert ezen németes magyarítása az *évszáz* szóiban (különösen a kolozsvári egyetemen) ma is él. Hogy a *tátó*, *tátat* szavakat hivatalbéli elődjétől vette, azt már fentebb említettem; itt csak azt jegyzem még meg, hogy ez a szó is bizonyítja Révainak vonzódását az újítások felé, hisz előbb (1778) a Magyar Alagyaikban még *magánhangzót*, *mássalhangzót* mond. Több magaalkotta szó őrizi még ma is hirlapírói szereplésének emlékét. Próbálgatások nála is, mint Rátnál, fölös

számban vannak, pl. *seregvezér* („az Oberstereket nevezem így“) 3:807; *törvényvédő* (fiskalis) 4:5; *leveles főtiszttség* (főlevéltárnokság) 4:7; *képes kamara* (képtár) 4:91; *első ügyjegyző, főtármester* (u. i. 115) stb., mind a fiatalkori erős purismusának bizonyítékai. Ma is él azonban a tőle régies mintára alkotott *tapasztalat* (4:114) és *kinézet* (aussicht). A régi nyelvből vette, csak más jelentéssel ruházta föl a *remekel* (4:113) igét is, mely nála már, mintegy a XVIII. század vége felé *meisterstück* jelentést nyert *remek*-nek továbbképzéseképen, a *meisterstück machen* jelentést vette föl. A *repül* igénk szokatlan *reptet* (4:139) causativumát sem olvastam előbb. A *beszerez* (4:121), *elutasít* (4:138) szintén ekkor jelennek meg először.

Faludinak *biztos*: tutus, securus mellékeve az ő használatában veszi föl a *commissarius* jelentést, legalább is a „*Királyi Biztos*“ kifejezés (4:18) nála van tudtommal először. A *levegői* (4:61), *fenyítékes* (4:El. t. 10) szintén az ő mellékevei. Sokkal feltűnőbb azonban összetételeinek száma, s köztük több a későbbi nyelvújítóknak tulajdonított.

Külváros szavunkat, úgy tudtuk eddig, Bartzafalvi követte el hirhedt újításai közben, pedig csak Révai után (3:807) él vele, a ki még *kün város* (4:156 és 162) formájával is megpróbálkozott, alkalmasint a régi *fennírás*, *fennszó* és a Faludinál is olvasható *fendolgu*, *fenfok* stb. mintájára. *Rézmetszet*-ről is azt hittük eddig, hogy egy másik, merészebb újítóknak, Sándor Istvánnak rövidítése az előbbi *rézre-metszett*, *rézre-metszés*-ből, holott ő ezt is több más neki tulajdonított szóval együtt csak a Hirmondóból, ezt a szót éppen Révai idejéből (4:91) gyűjtötte. A *mesterművel*, *művelettel* Verseghit, a *tisztárssal* Kazinczyt gyanúsítottuk eddig, az ő rovására kell írni ezeket is ezentúl (4:256 és 101). Ime egy kis gyűjtemény ma is élő összetételeiből: *alszolgabíró* (4:116), *cseréptélet* (4:85), *elmeadomány* (4:170), *életrend* (4:El. t. 1), *ellenvélekedés* (4:69), *érdempénz* (4:14), *előjel* (4:260), *hirnap* (3:769), *időszámozás* (chronologia) (4:6), *könyvtár* (3:800), *külváros* (3:807), *külsorsági* (3:814), *mestermű* (4:256), *mesterszó* (4:62), *művelet* (4:182), *pásztor költés* (4:El. t. 14), *pennacsata* (4:13), *segédpénz* (4:122), *természetbúvár* (4:145), *tisztújulás* (restauratio) (4:35) és *czimertudomány* (4:98), *tisztárs* (4:101).

Révai Miklósnak rövid újságírói szereplése ennyi életrevaló szót teremtett. Számuk nagyon felszaporodnék, ha az Antiquitates-előtti műveiben is kutatnánk. Valamennyi a „nyelv regulái“ szerint van csinálva, csak összetételei közt van néhány német rámlára vonva; bizonyosan a német újságlevelék fordítgatása közben követte el őket. Számuk azonban kevés, mert levelei inkább tudománybeli dolgokkal s a hazai irodalom szemelvényeivel vannak tele, mint „háborús vagy kereskedésbéli hírekkel“. Betűi is, berendezése is föltűnően elütők a Hirmondó előbbi és későbbi kiállításától és sok tekintetben megegyeznek a csak negyedszázaddal később megindult Hazai Tudósítások beosztásával és tartal-

mával, úgy hogy azt hiszszük, hogy ezeknek tudós szerkesztője, Kultsár István, lapjában Révai újságírói hagyományait követte. Az a körülmény pedig, hogy leveleit inkább a tudósoknak írta, mint a kevésbé tanult közönségnek, s hogy magyarított műszókkal is „tarkázta“, mint már említettem, olyan visszahatást szült a Hirmondó szerkesztésében, mely a már szinte elfogadott új magyar szók helyett is a régi idegen megfelelőiket akarta jogaikba visszahelyezni, annyira idegenkedett az újítástól. Az a szerkesztő pedig, a ki Rátnak, Révainak szerencsés nyelvtisztító munkásságát meg akarta akasztani ezen „visszaidegenesítéssel“, nem volt más, mint a ki alig pár hónappal ezután valóságos irtó háborút indított az idegenek ellen, Révai hivatalbeli utódja: Bartzafalvi Szabó Dávid. SIMAI ÖDÖN.

Irodalmi nyelvünk kialakulásának történetéhez.

A M. Könyvszemle 1911. I. füzetében Divéky Adorján ismertette és hasonmás-kiadásban közzé tette Gálszécsy István Énekes könyvének újabban felfedezett töredékét, melyet felfedezője, Chmiel Adám krakkói városi levéltárnok, könyvtáblából áztatott ki. Van ez énekes-könyvnek egy már régebben ismeretes töredéke is, mely szintén könyvtáblából került elő. Sajnos — mind a két töredék ugyanazon lapokat tartalmazza, — mindössze annyi különbséggel, — hogy ez újabb töredék négy lappal több s megvan benne a czimlap is, mely eddig ismeretlen volt: „Kegyec | yenekekrwl ees kereztyen hewtrol | reowid keonyweyke gal zecy | est van mestertwl zerez | -tetech“.

Mielőtt e töredéknek nyelvészeti szempontból való becseré rámutatnánk, ki kell egészítenünk Divéky könyvészeti ismertetését azzal a megjegyzésünkkel, hogy nemcsak valószínű, hanem egészen bizonyos, hogy a könyv nyomtatója Vietor Jeromos volt. A Perényi-család tagjainak ajánlott és természetesen az ő költségekön kiadott munkák kivétel nélkül a Vietor Jeromos műhelyében készültek.*

A töredék nyelvészeti szempontból nagyon értékes. Szerzője a harmadik író, kinek nyelve keveredetlen tiszta í-ző nyelvjárású. S minthogy Komjáthy Szent Pál fordítása í-ző részletének fordítója ismeretlen, kénytelenek vagyunk beérni annak a lehetőségnek fellelővel, hogy ez a fordító azon a vidéken élt, melyen Komjáthy az ő fordítását a magáéba olvasztotta, tehát Nyalábvár környékén, Ugocsa vármegyében. Sylvesterről tudjuk, hogy Szatmár megyében, Szinyérvárallyán született, Gálszécsy Istvánról pedig, hogy Gálszécsen (Zemplén m.) volt oskolamester. Ez a töredék nagy lépéssel vitt bennünket közelebb az í-ző nyelvjárás XVI. századbeli területének megállapításához, mely véglegesen csak a XVI—XVII. századbeli kéziratok alapos tanulmányozása után történhetik meg. Egyelőre be kell érniünk azzal a megállapítással, hogy a XVI., század első felében

* A könyv Perény Péternek (Szabó Károlynál s irodalomtörténeteinkben helytelenül Prini Péter) van ajánlva. Ugyancsak Perényiek pártfogásával jelent meg: Komjáthy B. Sz. Pál fordítása, Murmelliux Lexicona, Ozorai De Christo etc. cz. munkája, Gálszécsy Énekes könyve. Valamennyi Krakkóban Vietor Jeromosnál, ki a Perényi-családnak — úgy szólván — udvari nyomdásza volt.

megjelent tiszta *í-ző* nyelvjárású nyomtatványok valamennyien az ország északkeleti részére utalnak s hogy Murmelliuss, Gálszécsy, Sylvester, Székely, Komjáthy, Ozorai munkáin kívül a könyvnyomtatás korában, az irodalomban az *í-ző* nyelvjárásnak nyoma sincs.

Gálszécsy a nyílt hosszú *e-t* s a Sylvester-féle *ę* hangot mindenütt *e-vel*, a zárt hosszú *é-t* általában *é-vel*, *y-nal* jelöli. A tiszta *í-zést* mindössze 6 alak zavarja meg: yenek Czimpl.; eligtetel 4., enek 13. (czímszövegben), etelre 15. 15., elteth 16. Egyébként *é > í* az első szótagban: bikesigwel 6., ides 12., ilni 5. 13., illeteth 4. 15., irettwnk 12 13., inekeketh 5. 5. 7. 7., ineklis 6., yppwilyre 6., fylelemre 5. 6., fyly 9., e kyppē 6. 10. 10., kyz 3., lilek 13., ala mynise 5. tyged 3., tyghedet 16., wirit 15. 15. 15., vitkeztem 7.; második szótagban: [dicirtessik 7.], elig- 4., [ighiret 15. 15.], [ityletre 13.], kenyr 15., teokylletes 3. 4., teorwin 4. 4., E. E.* 5. 6., tjeortinendik 7., ez jegynek witelisse wttan 16. Ragokban képzőkben: *-ség > -ség*, *-és > -is*, *-ért > -irt* kivétel nélkül. Felszólító módban, feltételes módban (az Nyk. XXXVIII:48—49. felsorolt esetek kivételével) szintén megtörtént az *é > í* hangváltozás (pl. lattassik 6., tellyesyctek 7. stb. ewdweszwl nink 10.) egyes sz. 3. személyű birtokos személyragozás: felesighit 10; hangnyújtó tövekben: ighik 7. 7.; *v* tövű igékben: lizen 5., wyzen 15., ligen 3. 3. 4. . . .

Különösebb alakok: emlekezet 15. 15. 15. keornywlmeliselnek 16. 16. vocyora 16., soklyossa 5.**

Időrendben Gálszécsy énekes könyve után Sylvester Grammatikája s Új testamentuma következnek, míg Gyermeki beszélgetései*** cz. munkája s Komjáthy Szent Pál fordítása ezt megelőzik. Sylvester és Komjáthy nyelv szempontjából már fel van dolgozva (vö. Nyk. XXXVIII. 6—50. l. és MNy. IV. 406—410.) s így most könyvnyomtatásunk első éveiből ránk maradt keveredett *í-ző* nyelvjárású nyomtatványainkat vesszük szemügyre.

Murmellius Lexiconában — mindjárt első látásra szemünkbe ötlük — három, esetleg négy nyelvjárás s így három esetleg négy kéz munkájának nyoma van meg. Erről részletesebben máskor szönlünk, most csak annyit, hogy a szójegyzék 2748 szava közül 37 szö *í-ző* nyelvjárásra mutat.

Ozorai De Christo et eius ecclesia cz. műve határozottan *e-ző* nyelvjárású, de itt-ott ebbe is belekeverednek *í-ző* nyelvjárású alakok (pl. bezidet C., kereksygeben C., embersiget Cij., azirt C. Ca. . . , uetkeirt Gv. . . , lilek Cij. etc. etc.).

Székely István Soltárai cz. műve s Chronikája *í-ző* nyelvjárásban van írva. Ennek nyelve a legérdekesebb valamennyi között, mert a nyelvjárások keveredésének legszemléltetőbb példája. Ebben az *í-ző* és *ő-ző* nyelvjárások keverednek s bár e két tiszta nyelvjárásnak tökéletes egyesülése s összeolvadása teljesen elképzelhető s megérthető volna, sem az *í-zés*, sem az *ő-zés* nem következetes. Az *ő-ző* nyelvjárás zárt hosszú *é-i* zavarólag hatottak az *í-ző* nyelv-

* Az Erdélyi Pál közölte töredékből való idézet MKSzemle. 1887. 215—2231.

** Soklyossa, am. Soklóssa (Siklóstra). Vö. Csánki. Tört. földr. 2: 457.

*** Vö. Dézsi Lajos: Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. Budapest, 1897 és Melich János: Heyden Sebald „Gyermeki Beszélgetésének krakkai töredéke“ cz. cikkét (MKSzemle 1910. IV.), mely utóbbiból világosan látható, hogy a Gyermeki Beszélgetések tiszta *í-ző* nyelvjárású.

járásnak zárt hosszú *é-k* helyén ejtett *í-ire*, viszont az *í-ző* nyelvjárás *é-i* megzavartát az *ő-ző* nyelvjárásban az *é-k* helyén *ő-ejtésben* való következetességet. Egy esetből általánosítani merész dolog volna, mégis felette valószínűnek, sőt szabályként kimondható bizonyosságúnak látszik, hogy két nyelvjárás keveredésekor egyik sem tartja meg tisztán jellemző tulajdonságait; „korcs”-nyelvjárás keletkezik, melyen azonban a származás, eredet tisztán felismerhető. Az *í-ző*, *ő-ző* nyelvjárások keveredését a legvilágosabban mutatják az ilyen adatok, mint: tiudlgötteneec Szék. Solt. 56b., szigiúdkneec 10a. ellensigöm 10b. 40b. 53a. 53a. etc., reminsigömdöt 12a. 55a. . . . ; de van feleldöm 53a. [várható *fileldöm* helyett], męrgös 56b., erötteem 55a., lepesömdöt 15b., felöc 54b. 54b. 55a. . . . stb. stb., mely esetekben tiszta *í-ző* nyelvjárásban *í-t* ejtenek, mint a hogy Székely István is a legtöbb esetben *í-t* írt zárt hosszú *é* helyén. Viszont várható *ö* helyett *e-t* találunk: kiíneret 52a., kezeimet 20a., tetemimet 20a. [vö. kineremöt 40b., reminsigömdöt 12a.], tekilletes 48b. 51b., eneklec, ineklec 56a. . . . [vö. felöc 54b. 54b. 55a.], versönsigec 53b. [vö. reminsigököt 19b.]. — Székely István nyelvről is lesz még szó később; a felsorolt példákban látjuk, hogy korcs-nyelvjáráson írt s pedig nem keveredett, hanem tiszta *í-ző*, *ő-ző* nyelvjárások egyesülése következtében létrejött korcs-nyelvjáráson.

A könyvnyomatás korából ezek a nyelvmemlékek az *í-ző* nyelvjárás emlékei. A XVI—XVII. századból s későbbi korból sem ismerék a felsoroltakon kívül más nyomtatott *í-ző* nyelvmemléket.* A Perényi-család tagjainak ajánlott s Krakkóban 1550-ig megjelent munkák között egy sincs, melyben az *í-zésnek* nyoma ne volna. Sylvester Gyermeki beszélgetései, Grammatikája, Új Testamentoma,** Gálszécsy Énekes könyve, Komjáthy Szent Pál fordításának, Murmellius Lexiconának egy-egy része tiszta *í-ző* nyelvjárású, Székely István művei: Zsoltárkönyve, Krónikája pedig keveredett *í-ző* nyelvjárású.*** Mint-hogy tehát az 1528-tól 1550-ig készült ismeretes 12 magyar nyelvű nyomtatvány közül 8 *í-ző* nyelvjárásban van írva, a *könyvnyomatás első éveinek irodalmi nyelvüül az í-ző nyelvjárást kell tekintenünk*. Ennek oka és magyarázata természetesen, az hogy ebben a korban főként *í-ző* nyelvjárás-területen élt, vagy született írók írtak, mint a hogy Pesti M. Gábor, Ozorai Imre, más nyelvjárás-területről való írók nem írtak *í-ző* nyelvjárásban. Még öntudatlan ösztön se' igen élt bennük valamelyik nyelvjárásnak irodalmi nyelvvé való emelésére, noha annyit feltételezhetünk XVI. századbeli íróinkról is, a mennyit ma a népnél látunk, hogy t. i. — a nélkül, hogy fogalmuk lett volna nyelvjárásról — érezték és tudták, hogy az, a ki *szép*-et mond, másképen beszél, mint az, a ki ugyanazt *szép*-nek mondja. Talán abban a korban is úgy volt, hogy minden vidék a maga beszédét tartotta szép, tiszta beszédnek, mint ma a nép, mely kicsúfolja a más nyelvjáráson beszélőt; de ez magában nem elegendő ok arra, hogy XVI. századbeli íróinkban egységes irodalmi nyelv kialakítására való tudatos törekvést feltételezzünk.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

* Sylv. Ut. 2. k. a. 1572.

** Sylvester Grammatikája s Új testamentuma Sárvárrott jelent meg.

*** Az e korban készült ma még ismeretlen 9 nyomtatvány közül 5, ú. m.: Gálszécsy: Keresztyéni Tudomány, Székely István: Keresztyénségnek fundamentoma (3 kiadás), Istenes énekek valószínűleg szintén *í-ző* nyelvjárásban volt írva.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1910-ben.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Császár Elemér és Láng Nándor. XXXIV. évfolyam. Budapest, 1910.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. VII. évfolyam. Budapest, 1910.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XXXIX. évfolyam. Budapest, 1910.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. III. évfolyam. 1. 2. füzet. Budapest, 1910.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XL. évfolyam. Budapest, 1910.

b) Önálló munkák.*

Árkosy Dániel. A nyelvérzek törvényei és magyar beszéd időmértéke. Szászrégen, 1910. Schebesch W. ny. (8-r. IV, 14 l. 1 lev.) 60 f.

Balassa, Dr. Josef. Selbststudium der ungarischen Sprache. Unter Mitwirkung von L. Palóczy. (Methode Toussaint-Langenscheidt.) 15—36. Brief. I—V. Beilage. Sachregister. Berlin-Schöneberg. (1910.) (8-r. 313—615 l.) à 1 Mk. — Ism. Nyelvőr 127—130. l.

Ballagi Mór. Magyar-német kézi szótár. 2. kiadás. Budapest, 1910. Franklin-t. (8-r. 648 l.) 5 K.

Borbély György és Borbély Sándor. Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében. Vác, 1910. Első váci sajtó. (8-r. 204, V l.) 1 K.

Braun Margit. Böjthi Antal nyelvtana. Budapest, 1910. Anglo-ny. (8-r. 34 l.) Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 316. l.

Bródy Mihály. A magyar nyelv. Tudnivalók a magyar nyelvtan, stilisztika, retorika és poétika köréből. Szeged (1910.), é. n. Schwarcz Jenő. (8-r. 79 l.) 1 K.

Csüri Bálint. Az ige. (Nyelvészeti Füzetek. 63. sz.) Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 76 l.) 1 K. — Ism. R. M. Nyelvtudomány III. 122. l.

Egy nyitramegyei nyelvjárás. (Nyitrai főgimn. Értes. 9—38. l.)

Frecksay János. Mesterségek szótára. A M. Tud. Akadémia megbízásából írta —. 33. füzet. Szabómesterség. (33 l.) — 34. füzet. A sütőmesterség (Pékmesterség). (34 l.) Budapest, (1910.) Hornyánszky V. Egy füzet 20 f.

* Az iskolakönyvek mellőzésével.

Gáti Béla. Magyarai István nyelvi sajtáságai. Budapest, 1910. Fritz ny. (8-r. 51 l.)

Gesztesi Gyula. Csokonai és a nyelvújítás. (Nyelvészeti Füzetek. 62. füz.) Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 36 l.) 1 K. — Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 313. l.

Gombocz Zoltán. Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. M. Nyelvtud. Társ. (8-r. 27 l.) Ára 40 fill.

Grünwald Margit. A magyar nyelv jellemző hang- és alaktani sajtáságai. Budapest, 1910. Hornyánszky V. ny. (8-r. 38 l.) — Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 318. l.

Herman Ottó. A debreczeni lófogatok. Budapest, 1910. Hornyánszky V. ny. (8-r. 16 l.)

Jablonkay Gábor. A Máriabesnyői töredék. Budapest, 1910. Hornyánszky V. ny. (8-r. 8 l.)

Kelemen Béla. Magyar és német zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. I. rész: Német-magyar rész. 13., az új magyar és német helyesírás szerint átdolgozott kiadás. II. rész: Magyar-német rész. 11. az új magyar-német helyesírás szerint átdolgozott kiadás. Budapest, 1910. Athenaeum. (16-r. VII, 405, 390 l.) Egy rész 2 K 30 f.

Kelemen Béla. Jó magyarság. Tanácsadó a magyar helyesírás, nyelvtan és fogalmazás nehézségeiben. 2. kiadás. Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 180 l.) 2 K.

Kelemen Béla. Idegen szavak és nevek szótára. Budapest, (1910.) Athenaeum. (8-r. VIII, 224 l.) 4 K. — Ism. T. V. Magyar Nyelv 233. l. — ly. Uránia 192. l. EPhK. 158 l.

Keresztesy Sándor. Idegen nyelvek szótára. Tájékoztató a német, francia, olasz, lengyel, horvát, angol, szerb, cseh és román nyelvű átiratok megértéséhez. Budapest, 1910. Benkó Gy. (8-r. 116 l.)

Kubáss Margit. Pálóczi Horváth Á. és a nyelvújítás. Budapest, (1910.) Bruckner Gy. ny. (8-r.) — Ism. Simonyi Zs. Nyelvőr. 314. l.

Kursinszky Kálmán. Latin jövevényszavaink a magyar irodalmi nyelvben. (Gyulai r. k. főgimn. 1909/10. értes. 5—55. l.)

Lukács Ödön. Magyar-Eszperanto Kis-szótár. Budapest, 1910. Kókai L. (36-r. 33 l.) 20 f.

Maday Gyula dr. A költői nyelv és Csokonai. Budapest, 1910. Károlyi Gy. ny. (8-r. 35 l.) — Ism. R. M. Magyar Nyelv 375 l.

— Ady Endre. Nyugat 1474. l. — Szücsi József. Nyelvőr 368—370. l.

Marcsek Tibor. Helyesírásunk a XVII. században. Budapest, 1910. Hornyánszky ny. (8-r. 60 l. 1 lev.)

Melich János. Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. M. Nyelvtud. Társ. (8-r. 32 l.) Ára 40 fill.

Mészáros Gyula. Magna Hungaria. (A baskir-magyar kérdés.) Budapest, 1910. Franklin-t. (8-r. 144 l.) 4 K 80 f. — Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvtud. Közlem. 347—352. l. — Horger A. MNy. VII. 39.

Mészöly Gedeon. Az -ít képzőnek két rosszul olvasott alakjáról. (Kúnszentmiklósi ref. gimn. 1909/10. értes. 3—22. l.) — Ism. Melegdi János. Magyar Nyelv 330. l.

Nagy József. A csökölyi nyelvjárás. Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 54 l. 1 lev.) — Ism. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 317. l.

Radó Antal. Idegen szavak szótára. Együttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szállóigék magyarázata. 3. javított kiadás. Függelékül idegen hely- és személynevek kiejtési módjának jegyzékével. Budapest, 1910. Lampel R. (8-r. XII, 194 l.) 2 K.

Radványi Kálmán. Ipolyszalkai nyelvjárás. Budapest, 1910. Stephaneum. (8-r. 59 l.)

Révész Vilmos dr. Jogi műszótár. I. Magyar-német rész. Wien, 1910: Manz. (8-r. 234 l.) 3 K 40 f.

Rubinyi Mózes. Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. Budapest, 1910. Révai testv. (8-r. 246 l.) 4 K. — Ism. Kerekes Emil. Egyet. Philol. Közl. 714. l. — Szücsi József. Nyelvőr 215. l. — Vasár. Ujs. 18. sz.

Schatz Róbert dr. Magyar-eszperanto zsebszótár. Budapest, 1910. Kókai L. (8-r. 162 l.) 2 K 50 f.

Sermones Dominicales. Két XV. századból származó magyar glosszák latin codex. A M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bevezetéssel és szótárral ellátta Szilády Áron. 2 kötet. Budapest, 1910. Akadémia. (8-r. XX, 668; 764 l.) 30 K. — Ism. Dudek. Religio 18. sz. — Mészöly Gedeon, MNy. 401. — Zolnai Gyula. Nyelvőr 460—474. l.

Sömjén Géza dr. Magyar-francia jogi, közigazgatási, kereskedelmi és pénzügyi szakszótár francia okiratmintákkal. Különös tekintettel a gyakorlat igényeire. Budapest, 1910. (8-r. VII, 399 l.)

Steuermann Mihály. A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai. (Nyelv. Füz. 64. füz.) Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 55 l.) 1 K.

Syposs Katalin. Jelentés-tanulmányok Wundt rendszere s a Bethlen-önéletírás alapján. Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 62 l.)

Szily Kálmán. A magyar természettudományi műnyelvről. Budapest, 1910. Lloyd-t. ny. (8-r. 7 l.)

Szinnyei József. A magyarság eredete, nyelve és honfoglalás-kori műveltsége. (Olcso Könyvtár. 1569—71. sz.) Budapest, 1910. Franklin-t. (16-r. 77 l.) 60 f. Ism. Munkácsi Bernát. Ethnogr. 118. l. Zlinszky Aladár. Tanáregyl. Közl. 43. évf. 633. l. Vasár. Ujs. 17. sz.

Szinnyei József. Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Leipzig. (Sammlung Götschen, 463.) 156 l. Ara 80 pfenn. Ism. Erdélyi Lajos. MNy. 234. — Beke Ödön. Nyelvőr, 121.

Sztája Miklós. Nyelvtani és irodalomtörténeti műszavaink. (Nagy-kikindai áll. főgimn. 1909/10. értes. 3—50. l.)

Toldy Géza. Szerecsenszótár. Művelt közönségünkötől helytelenül használt vendégszavak gyűjteménye. Bővített és helyesbített kiadás a „Varázsrontó“-ból. Budapest, 1910. Kilián ut. (8-r. 182 l.) 3 K.

Tolnai Vilmos. A szőlásokról. Budapest, 1910. M. Nyelvtud. Társ. (8-r. 57 l.) Ara 60 fill.

Török Péter. Teljes esperanto-magyar szótár. Debreczen, 1910. (Budapest, Kókai L.) (8-r. 288 l.) 4 K.

Törös Béla. A beregszászi nyelvjárás. Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 67 l.)

Ujváry Béla. Francia és magyar zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. I. Francia-magyar rész. 4. javított kiadás. II. Magyar-francia rész. 3. javított és bővített kiadás. Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 411; V, 320 l.) Egy kötet 2 K 40 f.

Vértesi Aranka. Gárdonyi nyelvéről. Budapest, 1910. Singer és Wolfner. (8-r. 76 l. 1 lev.) 1 K 60 f. — Ism. R. M. Magyar Nyelv 376. l. — Simonyi Zs. Nyelvőr 316. l.

Veszprémi Vilmos dr. A magyar helyesírás szabályai. A tanuló ifjúság számára. Összeállította és szótárral ellátta —. 3. bővített kiadás. Szeged, 1910. Schwarz J. (8-r. 112 l.) 80 f.

Viski Károly és Borbély István. Régi szentírás-fordítások.

Komjáti Szent Pálja. A Heltai-féle biblia. (Nyelvészeti Füzetek, 61. füz.) Budapest, 1910. Athenaeum. (8-r. 31 l.) 1 K.

Waczulik László. Népies elemek Mikszáth nyelvében. Budapest, 1910. Singer és Wolfner. (8-r. 72 l.) 1 K 60 f. — Ism. R. M. Magyar Nyelv 377. l. — Simonyi Zs. Nyelvőr 317. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Addsa — ne. Petőfinek „Szomjas ember tünődése“ című költeményének ötödik versszaka így hangzik:

A kocsmából meg már régen

Kikopott az emberségem;

„Addsa — ne!“

Ilyen szépen főznek le.

Valaki kérdezte, hogy mit jelent e versszak harmadik sora. A dolog nyilván így áll: a szomjas embernek kifogyott a hitele („embersége“) a kocsmában s azt mondták, hogy ezután már csak készpénzért kap bort: „Adj pénzt — ne a bor!“, a hogyan a gyerekek szoktak „csereüzleteket lebonyolítani“, az egyik keményen fogja a kicserélendő tárgyat, míg a másik kezükbe nem adja az „ellenértéket“. Aradban ma is hallani föltételül: „Cserélsz velem?“ „Jó, de *adsza-nesze*“, azaz nem adom ki előbb kezemből, míg ide nem adod a magadét. Már Decsi Adagiumaiban megtaláljuk ezt a szólást: „Simul et da et accipe, Adze s ne“ (1685. szám); „Aperi bursam, aperiam buccā, Adze, s ne“ (4856. sz.).

TOLNAI VILMOS.

Góré, csárdák és skárt. A XVI. és a XVII. században e három szó *strázsahelyet* vagy *órházat* jelentett. Ezt a strázsahelyet a mieink *górénak*, a rác és horvát katonák *csárdáknak*, a vlachok, uszkókok, jumbelliák és pridauczok pedig *skártnak* hívták. A *góré* szót a NySz. a casa, tugurium és hütte szókkal magyarázza, de ez a magyarázat nem egészen helyes; mert a NySz. felhozta példák is egytől egyig strázsahelyet jelentenek. Melius Péter írja például: „*az város kapuja góréjába, azaz az felházba, aki vala az kapu fölött!*“ Világosan érthető ebből, hogy itt a kapu fölött szokásos strázsahelyről van szó. Szalárdy Siralmas Kronikájában leírván Bihar égetését, a többi közt megemlíti, hogy Gyulay Ferencz az égetést „*az várbeliekkal az vár kapuja előtt való góréből nézné*“. Tehát az is strázsálóhely volt. De nemcsak nyomtatott munkákkal lehet ezt bizonyítanunk. A levéltári emlékek is így szólnak. Franciscs Gáspár kapitány írja például 1650 okt. 6-án Körmendről Batthyány Ádámnak: „Az midőn *Gorékat* tsináltatott az nemes Vármegye az Rábán innét, Csákova felül az Rába mellett *strázsállo helynek*, azokat azelőtt hajduk őrzették, most senki csak felék sem megyen, hanem pusztán állnak“. (Körmendi ltr. Missiles.)

Meg kell még jegyeznünk, hogy a XVI. századból ilyen görénak vagy strázsálóhelynek a rajza is ránk maradt. Nem viskó vagy gunyhó az, hanem deszkából összetákoltt, prédikációs-szék-féle alkotmány, melybe lépcsőn lehetett fölmenni; onnét felülről néztek szét azután a strázsák.

Hogy a ráczok és a horvátok ezt a görét *csárdáknak* hívták, nem kell bővebben magyaráznunk. Tömérdek emlék szól erről, s a *csárdák* szó még a magyar nyelvű írásokban is előfordul. A *skárt* szó szintén strázsálóhelyet vagy görét jelentett. Azokat, a kik itt őrködtek, a hivatalos írások is *skárt-legényeknek* (Skartleute) nevezik. Ezek állandóan az úgynevezett *Krabatische Gräniz*-ekről szóló kimutatásokban szerepelnek. Csak például említjük, hogy az 1559., 1563—1564., 1576. és 1577. évi hivatalos kimutatások számszerint felsorolják a skártokat és a bennök őrködő skárt-legényeket. (Steyerorsz. tartományi ltr. Militaria 562., 566., 734. fasc.) Az 1559. évi kimutató példának a bikácsi és a zenggi skárt-legényekről írja: „so tag und nacht zwischen den türkisch schlössern auf der wacht und skart liegen müssen“. (U. o. 562. fasc.)

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

Tar és tor. Nem a „kopasz“, nem is a „vendégség, lakoma“ jelentésű szókra, hanem a *tar* és *tor* egy-egy speciálisabb, kevésbé ismert jelentésére nézve kértek tőlünk fölvilágosítást: „Mi a különbség a személyragos *tarja* és *torja* között?“

A MTsz. szerint *tarja*: „a marha nyakának felső része, tarkója“. Ezt értik alatta Czegléden, Kecskeméten, Szatmár-Németiben, Rimaszombatban, Háromszéken. Borsodban és Hegyalján a marha bal vállrészét *kis tarjának*, a jobb vállrészét pedig *nagy tarjának* nevezik. Győrben és Baján ellenben a. m.: „hátszin, a marha gerince húsosul“. CzF. szerint *tar*, *tarj* vagy *tarja* „a szarvasmarhának az a része, mely a lapoczkák fölött emelkedik“. A lónál ugyanez a rész — mondja CzF. — *mar* vagy *marj*, az embernél pedig *tarkó*. Ball. Teljes Szótárában *tarj*, *tarja* „a levágott marhának lapoczkája körüli része“; Magyar-Német szótára szerint pedig ugyanez a. m. *oberschäl*, ez pedig Freeskainál (Mest. Szótára, 31. füz.): „fősál, sárpecsenye, búbjahús“, míg a *tarja* németül: „garb“.

Bármily ingadozók is a *tar* vagy *tarja* szónak eme jelentései, egyben mégis tökéletesen megegyeznek, t. i. hogy *semmmiféle más állatnak, csakis a marhának van tarja*.

Torja ellenben csakis a rovaroknak van. Így nevezte el Frivaldszky Imre 1834-ben (Akad. Évk.) a rovarok „thorax“-át. Utóbb a Toldy-féle Tudományos műszótár 1858-ban általánosítani akarta e szót nemcsak a rovarok, hanem minden állat thoraxára, vagyis mellkasára. Zoológusaink azonban megmaradtak a Frivaldszky-féle értelmezés mellett s ha *torról* beszélnek, csakis a rovarok mellkasára értik.

A *tar* vagy *tarja* tehát (marhára értve) régi jó magyar szó; a *tor* pedig a mell vagy mellkas jelentésében csinált szó, a mely alkalmasint a görög $\Theta\acute{\omega}\rho\alpha\zeta$ fölkoncsolásából keletkezett.

SZILY KÁLMÁN.

Tövik = szegeződik, fúródik. A m. *tű* (nadel) szó eredetére Szarvas (Nyr. XXI. 193.) és Simonyi (TMNy. 330.) körülbelül egyszerre jöttek rá. E szerint a *tő* \sim *tü* egy *töv* \sim *tövik* (szegezni, szúrni, szegeződni, fúródni) ige melléknévi igeneve, eredetibb igeneve **tövő* volt. Magára az igére eddig csak egy adatot tudtunk, vö. Apor-c. 19.: Mencz meg engemet a sarbol, hogy ne *tőyem* bele. Van az igére egy második adat is, s ez az Érdy-c. 48. (kiadás 74.) lapján olvasható. Az adat ez: „hogy . . . yobban zywnkben *tewyyeek* az ew zent emlekőzety“.

MELICH JÁNOS.

Tuhad. A régi Tájszótár (1838) így közli ezt a szót: „*Tuhadni* . . . ? Szathmár vidéki szó, Gáthy János“. Ebből azt veszem ki, hogy Gáthy hallotta, de nem tudta, mit jelent. Pedig nem ismeretlen, s a szótár szerkesztőjének csak bele kellett volna pillantani *Baróti* Kisded Szótárába, a hol ez van róla: „*Tuhadni*: *tuhulni*, feltöltődni, — halmozódni, — torlódni, rakásra gyűlni. *Fel-*, *meztuhadtak* az árkok; *tuhasztás*: feltöltés, rakás, halmozás, torlás; *tuhasztani*, *tuhasztott* p. o. föld“. *Sándornál* is ezt olvashatta volna: *Tuhadni*, *tuhulni*. Aggeri. Congeri, Acervari“. *Kreszn.*-nél szintén. (Sőt már *MA.*-nál megvan a „*tuhasztás*“, s így értelmezve: aggeratio.)

Az újabb szótárak, nevezet szerint *CzF.* és *Ball.* csak *Barótit* és egymást másolják; amabban az az eredeti, hogy a kölcsönzött értelmezéshez hozzáteszi még ezeket: „földagad“, „földuzzad“, s etymologizál, felhozván a mandsu *tuhen*, *tuhí*, s a latin *tumet*, *tumor* rokon (?) szókat. Itt említem *Dankovszky*-t (1833), a kinek *tuhad*, *tuhaszt*, *tuhul* = condensari, -re, fester, steifer, werden, machen, — s szláv szó (tuhnauti), — *SimB.* és *Kel.* mélyen hallgatnak.

Ezektől különböző jelentésben mutatja be a *tuhad* szót a *NySz.* és a *MTsz.* Amaz ezeket közli: *betuhad*, *betuhaszt*, *tuhasztás* (obturo, obturo, aggeratio [MA.], verstopft werden, verstopfen, Aufhäufung, Ausbreitung [?]). Ebben *duhad* czímszó alatt találkozunk vele, ily értelmezéssel: dugul, bedugul. „Az egyik pipaszár nagyon *be* van *tuhadva*“.

Ilyenformán bajos eligazodni a *tuhad* körül. Én itt nem keresem az etymonját és eredeti jelentését, van-e köze a székely *duvad-dal* (Vadr.: *duhad* v. *duvad*: a hó a házról), se nem próbálom a különféle jelentéseit megegyeztetni, csak azt írom le emlékezetből, mi s minek ismerem a néptől. Íme: „Ne csókold ott azt a gyereket, mert *eltuhad* a füle“ (elsüketül, elmegy a füle hangja). „Úgy *eltuhadt* a lábam, egy lépést se tudtam menni“ (elzsibbadt,

elsasult). „A fejem is *eltuhadt*, annyit beszélt“ (elkábult). „*Eltuhadt* az eszem“, pl. a bortul = eltompult (magam is érzem). „*Eltuhadt* az idő“ = elfulladt. „Kezd *tuhadni* az idő.“ „*Eltuhadt* a mese“ (elakadt, kifogyott belőle a mesélő). „*Eltuhadt* v. *eltuhult* a forrás“ = eldugult. „Már *meztuhadt*“ pl. a csikó = megszelídült, megjuhászodott. „*Tuhadt* meleg van“ = rekedt, fülledt, pállott. „*Tuhadt* járása van ennek az ökörnek“ = kelletlen, bizonytalan; elhagyja magát, nem „vigjáró“. Nemrég hallottam egy szathmármegyei embertől: „*Betuhadt* a torkom, alig bírok nyelni“.

Ide tartozik bizonynyal *tuhás* is, melyet a MTsz. „haragos“-nak, „ingerlékeny“-nek értelmez (egy adat alapján). Inkább = duzmadt, fullaszkodó. Én a részegség kifejezései közt emlitem, *betuhadt*-tal és *eltuhadt*-tal együtt.

LEHR ALBERT.

Zománcz. (MNy. 7 : 192.) E szónak igazi jelentését és mélyebb jelentőségét nem bírom ugyan megmagyarázni, de azért tudok két adalékot közölni, melyek némileg megvilágíthatják azt a *zománczos* verset. A hazai horvát és tót leányok ünneplő ruhájának pruszlija köröskörül mindenféle csillogó díszszel, pikkelyes fémlemezkekkel van kivarrrva, sőt néha még kis tükördarabok is emelik a fényt. A szóbanforgó rigmus említi a „katykaringós szoknyát“, melynek zománczába a tánczos „elakadt“. Ezért ki is kellett állania a táncból és szidta a *ránctot* meg a *zománczot*. Így tehát a ruha szoknyája volt telerakva olyanféle zománczos díszszel és talán szövedékkal, melybe a sarkantyús tánczos nagyon is beleakadhatott. De a zománczba való belegabalyodásnak, úgy látszik, mélyebb jelentősége volt. És erre nézve egész véletlenül olvastam a minap egy régi szokást, melynek színhelye ugyan nem Magyarország, de a házasságkötésre vonatkozó szokások, a vőlegényfogás és eljegyzés dolgai nem szorítkoznak csak egy ország területére. A Schultz-Alwin-féle „Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert“ című kulturtörténeti munkának I. kötete 118. és köv. lapjain ismertette van egy XV. századbéli költemény, mely Heinrich von Wittenweiler gyűrűjéről szól. Ebben a költeményben van egy hely, melynek rövid tartalmát az idézett szerző szavaival közlöm (l. 120. lap): Sie willigt ein (t. i. a leány elfogadja a megkérést) und Bärtschi (a vőlegény) schenkt ihr einen *bleiernem verzinnten Ring* mit einem *Saphir aus Glas*. Most következik betűszerint a régi szöveg: Dar umb von *harcz ein gesmelcze* was Mit naswasser durch laseurt“, a szerző hozzá-tételével: mit zwei Perlen aus Fischaugen. Persze itt a vőlegény ad a megkért és eljegyzett leánynak valami *zománczot*. Ennél többet nem tudok. Ide függeszttem a most említett régi német versezetnek egy helyét, a hol a magyarokra történik czélzás. „Sichstu nit wie *ein Ungar* tuot, Der nie kain vedergwand gesach Und schaft im

dannocht guot gmach?“ Azt hiszem, a „Magyar Nyelv“ cz. folyóiratban lassanként össze lehetne gyűjteni idegen-irodalmi czélzásokat is, melyekről ez ideig nem tudunk. PRUZSINSZKY JÁNOS.

A „vielliebchen“ magyar neve a XVII. században. Angyal Dávid szíves volt figyelmemet fölhívni gróf Eszterházy Miklósnak Komáromban 1625 február 19-ikén nejéhez intézett levelére, melyet Merényi Lajos a Történelmi Tár 1900-diki évfolyamában közölt. Valóságos szerelmes levél ez, melyben a nemsokára nádorrá választott Eszterházy Miklós, többek közt, így enyeleg a fél évvel előbb nőül vett Nyáry Krisztinával:

„Továbbá édes atyámfia, emlékezem reá, hogy *babicsáltunk* két nyereségem után harmadszor is ilyen okon, hogy kilencz órával az után ha én onnét eljövök a ki egyikünk a másikunkat előbb megszólíthatja, hát azé legyen a nyereség. De mivel arról szó nem volt ha a szólítás irással legyen-e avagy szóval: im én szólítlak édes fiam, és tied a *babicsa* s enyim a nyereség.“

Még később is említi Eszterházy a *babicsa* szót: „küldtem valami kevés szírmot is a *babicsán* nyert keszönyőnek varrására“ (u. o. 25. l.). Utóbb pedig: „tegnap Rohonczi-ról nem akara elbocsátani Battyániné asszonyom, a hol elvesztém a *babicsát*“ (36. l.).

Kár, hogy a Tört. Tár mai helyesírással közli a régi iratokat. Nem tudjuk, hogyan vannak írva az eredetiben. Nem *babiczá*-nak olvasandó-e inkább? (Vö. NySz. és MTsz.) Sz. K.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Thaly-nyelvelmélek. A MNy. május havi számában a nyelv-tudományi irodalomba *Thaly-nyelvelmélek* néven bevezetett debreczeni magyar kéziratról szóló közleményhez a szerkesztő a következő megjegyzést fűzi: „Toldy Ferencznek a M. Tud. Akadémia kéziratárában őrzött följegyzése szerint e nyelvemléket Thaly Kálmán 1871-ben Kassán fedezte föl“. Valamivel alább pedig a közlemény írója ezt mondja: „Mindenesetre rendkívül érdekes volna megtudnunk, hogy honnan került ez a kézirat Thaly Kálmán gyűjteményébe.

Ebből azt kell következtetnem, hogy Toldy följegyzése a kézirat provenientájára nézve semmi bővebb felvilágosítást nem ad. De ha megnézzük a Magyar Történelmi Társulat 1871. évi vidéki kirándulásáról szóló titkári jelentést a Századokban (1871. évf. 570—571. ll.), e jelentésből, mely az akkori titkár, Thaly Kálmán tollából származik, a fölvetett kérdésre, ha nem is egészen világos és határozott, mindazonáltal a kézirat *valószínű* provenientáját sejtető feleletet kapunk.

Az említett 1871. évi vidéki (zemplén- és ungmegyei) kiránduláson résztvevő társulati tagok szept. 2-án Kassán jöttek össze, s mielőtt tovább utaztak volna, 3-ikát a város nevezetességeinek megtekintésével és levéltárának átvizsgálásával ott töltötték.

A levéltár meglátogatásáról, melynek „fölbúvárolása“ egyéb-iránt nem volt fölvéve a kirándulás programjába, a titkár ekkép számol be jelentésében olvasóinak: „... hogy mégis a Kassán töltött *egy nap* se múlték el haszon nélkül, úgy a tagokra mint az archivumra nézve, — kérdezé (t. i. a titkár), valjon nincsen-e a levéltárnak régiebb, még rendetlen része, melyet hirtelenében átnézhetnénk s rendezhetnénk? Csakugyan volt; s midőn az ezen indítványt helyeslő okmánybúvárok polgármester úr (Rimanóczy) által a kérdéselt *lymbus* elé vezettettek: egyhangúlag kívánták annak átvizsgálását s rendezését, tüstént ráismervén csomagaiban a XVI. és XVII. század papirosaira. Rimanóczy úr azonnal kiszedette a saroglyákra menő iratcsomagokat s behordatta a nagy tanácsterem zöld asztalára, hol aztán 10—15 szenvedélyes okmánybúvár délelőtt-délután munkálkodott a széttergetett roppant számú okmányok átvizsgálásán s a történetileg érdekesebbeknek tervszerű kiválogatásán s rendezésén. A XVI-ik századból számos műveltség-történeti és *magyar nyelvkincs* került itt napfényre s tömérdek érdekesbnél érdekeseb missilis levél, mind csupa ismeretlenek... egész II. Ulászló és II. Lajos királyok uralkodása idejétől, a mohácsi vész előtti időktől kezdve“ stb. stb.

Egybevetve Toldy följegyzését az itt idézett elbeszéléssel, talán nem csalódom. ha azt hiszem, hogy nyelvemlékünket Thaly ezen dűlás alkalmával „fedezte föl“ Kassán és „mentette meg“ (mint szegény Véghely Dezső szokta volt mondani) a tudomány számára. Bizonyosat természetesen nem mondhatok, de ennyi is elég arra, hogy figyelmünket a kassai *lymbusra* irányítsuk: hát ha akadnának ott a Thaly-nyelvemlék írójára vonatkozó adatok vagy tőle származó más kéziratok, melyekből kiderülne, hogy ki ő, és merre volt hazája!?

Talán Kemény Lajos Kassa-városi levéltárnok úr megtehetné, hogy a M. Nyelvben kiadott fac-simile segítségével igyekeznék a nyelvemlék ismeretlen íróját kinyomozni.

NAGY GYULA.

Fogatok ügye. Még 1909-ben, e folyóirat áprilisi fűzetében (V. 4., 168—170. l.) „*Koppantóra*“ cím alatt egy hármás fogatról értekeztem s akkor támadt az az óhajlás, hogy igyekezzem a magyar lófogatokat számra — vagy népességre — nézve meghatározni.

Debreczent választottam, mert köztudomás szerint fogat-alakzatai népesek, az *egyesen* — taligás — kezdődve a város országhos-hirű *ötös* fogatán át a *nyolczasig* haladnak.

A dolog természete és bizonyos sajátság megkövetelte, hogy illetékes *bennszülött* férfiak támogatását vegyem igénybe, a miben ZOLTAI LAJOS, a debreczeni múzeum buzgó öre járt el, ki azután az anyagot össze is állította és rendelkezésemre bocsátotta.

Azok a kifogástalan férfiak, a kik az anyagot összeszerezték, értekezésemben — „Debreczeni lófogatok“; Magyar Nyelv VI: 49—58. l. — egytől egyig meg vannak nevezve. Készült még egy külön kiadvány is: „Debreczeni lófogatok“ Budapest 1910. 1—16. l.

A forrás szabatos megnevezése és ZOLTAI összefoglalása hitelesítette az anyagot s én csak mintegy a „relata refero“ viszonyában állok az egészhez.

Még arról is gondoskodtam, hogy az értekezés azonnal eljusson Debreczenbe.

A nagy óvatosságra az a tulajdonság készítetett, a mely a mi legmagyarabb városaink pszichológiájának szerves és jellemző része,

t. i. a „gyűttmentség“ dogmája, a midőn értekezésemben (50. ill. 5. l.) kimondom, hogy Debreczenben nem könnyű a kutatás, t. i. a „gyűttmentség“ dogmája miatt.

Ezért ravaszkodtam is, úgy intézve a dolgot, hogy magát a fogatokat illető kutatást csupa Basahalmon innen fogant, tehát telivér debreczeni ember végezze, nem fogadván be még azt sem telivérnek, a ki fogantatás szerint bárcsak egy debreczeni juhászbunda terjedelméig is kiesett a szent határokon.

De hát kárba vesztett minden ravaszkodás, mert már az is kiszóllította egy basahalmi szittyá rossz kedvét, hogy egy gyűttment — t. i. én — egyáltalában foglalkozni merészkedik egy debreczeni dologgal, a minő a lőfogatok meghatározása, ha az anyagot debreczeniek hordták is össze — mindegy! Mert a dogma ez: „Mít lábatlankodik itt az a gyűttment!? A mi a Basahalmon innen van, azt csak mi tudjuk, abba ne ártsa magát senki fia!“

Jó lesz ezt a tulajdonságot így alkalmilag egy kicsit elemezni, mert egyáltalában legmagyarabb városaink pszichológiájáról van itt szó és ezt már akárhány jó kutató megkeserülte — sokszor nagyon is méltatlanul.

Én értem ennek a tulajdonságnak eredetét, fejlődését, súlyát, de nagy becsét is, az utóbbit a távolabbi multa nézve különösen.

Ez a tulajdonság a magyarság elhelyezéséből önként következik: csekély száma nagy, idegen, sőt ellenséges tömegek nyomásának kitéve, önvédelemre szorította s az önvédelem módjában rejlő siker volt az, a mely a nemzetet mind a mai napig Európa kellő közepében és akkor tartotta fenn, a mikor körülötte birodalmak dőltek romba, fajok olvadtak össze, alakultak át, keverékek támadtak. Ezalatt a magyarság nemes tulajdonságaival vonzott, a maga képére alakította át az idegenséget, annak hozzá vonzódo részét és mindent visszautasított, a mi őt magát támadta volna meg sajátos lényében. Ebben tulajdon azt az eljárást alkalmazta, a melylyel a természetben is a gyengébb az erős ellen védekezik, hasonlatképen legtökéletesebben a sün, mely golyó-alakot ölt, tehát érzékeny részeivel mintegy önmagába vonul, s ekkor minden oldalról szegzi élesen szűrő tüskéit, hogy az erősebb, egyáltalában támadó ellen megvédje életét, evvel faji tulajdonságait.

De a mily természetes és jogos volt ez a védelem a multban, az irtó erőszak korában, oly indokolatlan ma, a szabad kutatás idejében s a hol ma is él: a korlátoltság jele.

Lássuk most már: hogyan tükröződik a „jöttmentség“ dogmája abban a birálatban, a melyben DR. ECSEDI ISTVÁN értekezésemet részesíti.*

Ő az én, a fogatok számszerűségén sarkaló, tehát korlátozott anyagomnak nekiszegzi az egész fuvarozási gyakorlatot s az így kimutatott többletet, mint hiányt, rovásomra írja, noha a különnyomatban is — mert csak ezt ismeri — világosan kimondottam: „Ezúttal nem adhatom az egész összeszerzett anyagot, mert nagyon sok, majd beszámolok — ha megérem — az ősfoglalkozások könyvében; most csak a kifejezett óhajtnak teszek eleget: meghatározom a fogatokat“ (5. l.)

* A magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1911. XII. 1. 36—53. l.

Ebből kettő következik: hogy E. úr nem ismeri anyagomat, a különlenyomatot pedig, a melyre bírálatát alapította, nem olvasta el avval a gondnal, a mely minden komoly bírálónak első kötelessége.

No de E. úr azért nekiáll, még pedig — more consueto — a sokszorososan bevált fogásos módszer szerint: az az: megteszen „nem kisebb tudásnak“ a győzedelem fényességének érdekében, a mire ott is törekszik, a hol a debreczeni szittya nyelvjárást a némettel (!) akarja igazolni.

Egy példa elég lesz. Ott, a hol nálam a kocsis nyeregbeszálásáról van szó (MŊy. VI. 54. l.; különlenyomat 9. l.), E. úr ezt írja: „(a kocsis) a nyeregbe *felült* és nem *felszállt*, mint H. O. írja a debreczeni magyarról, mikor még a német sógor is *felül* a lóra, „aufsitzten“, és ő még hozzá le is ül a lóról, „absitzten“ (!)“. „Mindnyájan tudjuk — folytatja E. úr — hogy a magyar ember *mindig „felül“ a lóra*“ (még jó, hogy nem ül le. H. O.) — no, de csak annak, a ki nem ismeri a lóraülésnek synonymikáját, a mint azt LEHR ALBERT „*Toldi estéje*“ commentárjában, SZILY KÁLMÁN ennek ismertetésében (MŊy. I. 60.) adja, többek között így: fölzörren, föllép, fölgrik, fölszökik, fölpattan stb. stb. és tovább: fölkap, *fölszáll* (igazolásom!), fölterem, fölrucezan stb. stb.

A mi pedig a „német sógor“ dolgát illeti, hát a lóraülés és leszállás vonatkozásában az *aufsitzen* és *absitzten* nem is helyes, mert még az osztrák nagyparaszt is azt kiáltja kocsisának: „Hiesel! „steig“ aui“ és „H. „steig“ abi“, hozzá mind a két mozzanatkak a segítőeszköze a „Steigbügel“, nem is *Aufsitzbügel*, ill. *Absitzbügel*. No de azért szent igaz, hogy az *aufsitzen* és *absitzten* is él és valósággal *uralkodik*. Mert benne van az „Exerzier-Reglement für die k. u. k. gem. Cavallerie“-ban, ergo: mint Commando, a melyhez képest a m. k. honvédelovasság Commandója mégis különb valami, mert így hangzik: *lóra! és szállj le!* (nem is „*ülj le*“, a mint E. úr német tudománya szerint következnek).

Ebből a kis mutatványból láthatja E. úr, hogy a kritikához több kell, mint a mennyi némely emberben lakozik és hogy olyan szólam, mint nála (37. l.) „a helyett, hogy e tanulmány (t. i. H. O.-é) körülményes és talán unalmas bírálatába bocsátkoznék“, azt a gyanut is keltheti, hogy a bíráló hirtelenül fájni kezd a bírálat kötelességétől, nem az unalmasság, hanem a megakadás veszedelmének okából.

Legyen ebből egyelőre ennyi elég.

Csak egy megjegyzésem van még, a melyre SZÉLL FARKAS barátom iránt érzett ószinte kegyelet és a magyarság iránti szeretet késztet. SZÉLL FARKAS rajongott magyar fajáért, ezt bizonyítják a nyomok, a melyeket az irodalomban rovott. Az ötletes, egyszéltiben — vagy egysorban — fogott nyolczast — melyet E. úr meglehetősen reám borít — Sz. F. nem tartotta és nem is mondta szokásosnak, hanem igenis egyes lókedvelő debreczeni magyar ember kedvtelésének, vagy ötletének és a súlyt, helyesen, a gazda feleletére fektette („Minek az a sok ló? *mer' van*“). E. úr ezt a feleletet a *borgőzre* magyarázza (50. l.), a mi azonban nem alapos és nem is valami mély felfogásra vall, különösen olyanánál, a ki Basahalmon inneni, debreczeninek mondja magát és — bírálgat. Mert abból az önérzetes felelethől világosan felénk szól az ősi soron lovas-nomád nép büszkesége, a melyet a czivis az ősiségből hozva, a jelenig megőrzött éppen úgy, mint Ázsia pusztáinak kirkize, kinek a ló

kines, kinek a ló minden szépség és nemesség foglalatja, mely fölötte áll még szeretőjének is; — — de hát ilyen megfejtésekhez egy kis biogenetika szükséges, mely azonban nem terem ott, a hol még a kákan is bogot keresnek a szórszálat is hasogatják, csak azért, mert — „gyüttment“-re szól.

HERMAN OTTÓ.

Szerzői hozzászólás.* Az igazsággal ellenkezőnek találok tanulmányom bírálatában ezt a gondolatot: „*Czéltalan* párhuzamokat erőszakol ki Seuse meg a mi szent Margitunk s Pelbártunk között“. Ha még egyszer megtekinti a bíráló úr tanulmányom megfelelő helyeit, vagy ha tüzetesen elolvassa a két életrajz szövegét: akkor meggyőződhetik róla a saját tapasztalata alapján, hogy önként, sőt *szükségképen illeszkednek egymás mellé a megfelelő helyek, minden erőszakolás nélkül.*

Vagy egyezők a párhuzamba állított szövegek, vagy nem. De a példák (l. művem 14—24. l.) tényleg „ad oculos“ igazolják, hogy a párhuzamos helyek azonos, megfelelő, egyező gondolatokat, adatokat, eseményeket fejeznek ki. Tehát hogy írhatja a t. bíráló úr, hogy „erőszakol“-om a párhuzamokat?! — A Pelbárttal való kapcsolatok külső viszonyokra vonatkoznak. Erőszakolnom itt sem kellett semmit.

Semmi egyéb *czéloom* nem volt a jelen tanulmányban a megfelelő szövegek egymás mellé illesztésével, mint az, a mi értekezésem 23. lapján expressis verbis kifejezetten olvasható.

A „lean zynő hal“ csalfa énekéről szóló passzus „túlbugzó belemagyarázás“-áról ítéljen a jövő irodalmi vélemény. Én bízom, nekem lesz igazam.

VARGHA DAMJÁN.

Nyelvünk védelme. Gyomlálás a magyar nyelv kertjében, írta Borbély György és Borbély Sándor; Vác, 1910. Elsőváci sajtó.

E czímen pár hónappal ezelőtt egy kis könyv jelent meg, melyet a MNy. olvasóinak figyelmébe ajánlunk. Azok közé az újabb antibarbarusok közé tartozik, a melyek az elterjedt és napjainkban is terjedő idegenszerűségek, különösen németességek ellen küzdenek. Bevezetést Berczik Árpád írt a szerzők kérésére s abban a „maradiak“ (a nyelvtisztaság bajnokai) és a „haladók“ (a magyartalanok) megalkuvását, a kétféle szélsőségtől való tartózkodást, a nyelv szellemében való elmerülést s a nép és a legjobb írók nyelvének kutatását hangsúlyozza, mintegy programmszerűen. Ugyancsak tőle való az első cikk is, a Budapesti magyarság, mely a budapesti szalonok elkorcsosult, idegenszerű nyelvét éles gúnnyal ostorozza. Majd a szerzők előszava („Nyelvében él a nemzet“) s valami 150 apróbb-hosszabb cikke következik, melyekben nem annyira az idegen szók, mint inkább az idegen szellemű szólások, szófűzések, mondatszerkezetek ellen küzdenek, „nem a szaktudós rendszerező kritikájával és mindenre kiterjedő aprólékosságával“, hanem a „köznapi, hírlapi könnyebb stílus hangján minden átlagos műveltségű emberhez“. Ezért ezt a kis könyvet haszonnal forgathatja minden művelt ember, a kinek egyben-másban kétsége van a helyes kifejezések használatában.

* „Seuse Henrik Amand a magyar kódexirodalomban“ című mű bírálatára. L. Magyar Nyelv 1911. évf. 93—94. l.

Maga a könyv nagyobbreszt olyan alkalmi czikkekből jött létre, melyekben a szerzők évekig kitartással és következetesen védelmezték nyelvünket az idegenszerűségek ellen vidéki hírlapjukban. A cikkek egyrészét Borbély György, zalaegerszegi gimn. tanár, másrészét Borbély Sándor, a váczai orsz. siketnéma-intézet igazgatója írta azzal a jó királyhágöntüli nyelvérzékkel, melylyel egykor hit-sorsosuk, a jó öreg Brassai Sámuel is dicsekedett. Szellemességük is hasonlít itt-ott a jó nyelvérzékű Brassai iróniájára. Egymásután veszik sorra az „egyedül vagyunk“, „betartja a törvényt“, „ha—úgy“, „leteszi, fölveszi, beveszi, kiveszi az esküt“ stb. stb. idegenszerű szólásokat, s más idegen szerkezeteket, rossz szórendet, rossz szerkesztésű, kétértelmű mondatokat, a birtokos jelző hibás használatát, a hivatásos stílus hibáit, névutók és ragok helytelen használatát, az ezen névmás régiességét, a felelet németességét, egyes idegen „szóvonzatokat“, rokonértelmű szók hibás használatát stb.

Közben jó nyelvérzékre valló érdekes megjegyzéseket tesznek efféle tisztán magyar nyelvtani alakok használatára is: *zengd el* és *zengjed el!* (100. l.) S ha itt-ott önkénytelen maguk is hibáznak (mint pl. 17. l. *annak* mindenre kiterjedő aprólékosságával, 18. l. *bocsátják azt*, 31. l. *mint-úgy*), s ha néha túloznak is, általában dicséretet érdemelnek törekvésükért.

ERDÉLYI LAJOS.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

Szólások.

I.

A szólások közkeletű szókapcsolatok, melyeket majd *szavak helyett* használunk *fogalmak* kifejezésére (*szólásmód*, pl.: fogához veri a garast = fősvény); majd *szavak mellett*, a fogalom szemléletesebbé tételére (*szóláshasonlat*, pl.: hallgat, mint a bálvány); majd *élet helyett*, hogy gondolatunkat nyomatékosabban, szebben, hathatóbban kifejezzük (*közmondás*, pl.: a ki másnak vermet ás, maga esik bele = a ki más vesztére tör, maga járja meg). A szólás kifejezésének eszközeit a mindennapi életből, tapasztalásból, szemléletből veszi; csak hogy az eredeti értelem idővel elhomályosul, a *saját* jelentés helyét elfoglalja az *átvitt* jelentés, úgy hogy amaz teljesen el is vész, csak az alkalmazás módja marad meg. Ezért a szólások eredeti jelentésének magyarázata majdnem mindig csak művelődéstörténeti kutatások segítségével történhetik s éppen ezért egyike a nyelvtudomány legérdekesebb föladatainak.

42. Kenyerének javát megette

= túl van már élete felén. — A török hódoltság idejében (XVI—XVII. sz.) kerülhetett hozzánk. A török felfogás szerint ugyanis Allah minden embernek születésekor bizonyos mennyiségű kenyeret rendel s míg ezt el nem fogyasztotta, nem hal meg. Néha Allah ezt a kenyeret többfelé szórja szét s az embernek utána kell járnia s ott a helyszínén enni meg a neki szánt adagot.

43. Fúják a követ ellene

= ármánykodnak ellene, titokban kárára törnek. — Népies babonából származó szólás, mely szerint a kígyók bizonyos alkalmakkor összejönnek s összedugva fejüket, tajtékot fújnak, mely aztán kővé, a varázserejű *kígyókővé* válik. Ez a kő bűvös hatalmat ad birtokosának s különösen más ember megrontására alkalmas, tulajdonosát pedig megvédi titkos rontás ellen. Az ilyen kígyókő a középkorban nagy kincs számba ment. Nálunk a nép még ma is, különösen Göcsejben, nagy becsben tartja a kígyókövet, mely rendszerint nem egyéb, mint a patak vizétől gömbölydedre görgetett hegyi-kristálydarab.

44. Disznaja van, disznóban van

= érdemtelenül szerencsés. — Németből került szólás. Búcsúkor vagy más alkalomkor rendezett versenyjátékok alkalmával, nem csak a legjobban kitűnő kapott valami díjat, hanem a legutóli maradt is, még pedig disznót, a mely nyerőjét megvizasztalta a vereség miatt érzett bánatában. A disznó különben a nép felfogásában általában szerencsét hozó állat; azért találunk újév napján malacot enni, hogy „a szerencsét előre tőrja”. Ismeretes, hogy ékszerfityelékül is „szerencsedisznót” viselnek. A cigányok is azt hiszik, hogy a disznó sörtéje, mint talizmán, szerencsét hoz.

45. Iszik, mint a kefekötő

= gyakran és nagyokat. — Német eredetű szólás, melynek a kefekötőhöz semmi köze. A középkori egyetemeknek egy nemzethez tartozó diákjai convictusokban éltek, melyet közös pénztárból, a *bursa*-ból tartottak fenn; gyakran alapítványok is fedezték a költségeket. Innen a német diák neve: *Bursch*, a ki mint ma, akkor is értett az iváshoz, melyet róla *bürschen*-nek neveztek. A *bürschen* szót a diáknyelv tréfásan *bürsten*-re (= kefél) változtatta s így lett a szóláshasonlat: *trinken wie ein Bürstenbinder*.

46. Fölszedi, elhordja a sátorfáját

= elmegy, eltakarodik, ma kissé gúnyos árnyalattal. — A *sátorfa* a sátor felállításához szükséges mindenféle faholmit: rudat, czöveket jelent. Eredetileg a tábori életből való szólás, később azonban egészen a mai napig inkább a vásárosok életéhez kapcsolódik; mert katonának nem igen, annál inkább a vásárosnak mondhatja valaki, például a vásár idejének leteltével a vásárbíró, kisbíró: „Hordd el a sátorfádat”.

47. Se pénz, se posztó

= kárba vesztett fáradság. — Ez a szólás a „zord idők”, a török hódoltság maradványa. A katonaság, már Mátyás rendes hadseregében is, pénzben és ruhára való posztóban kapta zsoldját; ma is úgy van, csak hogy a posztó helyett kész *mundért* kap a vitéz. Már most a XVI. és XVII. században a nyugati végvárok magyar katonaságát lassan-lassan idegennel helyettesítették, és szinte tervszerűleg, fokozatosan csökkentették a magyar helyőrségek zsoldját és posztáját, hogy lehetetlenné tegyék nekik a katonáskodást. Innen van, hogy már Balassi Bálint is (Radvánszky Béla szerint Rimay János) panasz-

kodva írja versében: „kiben kesereg a magyar nemzetnek romlásán és fogyásán“, hogy: „Sem pénz, jószág mostan, s méltó árrú posztó“.

48. Körmére ég a dolog

= nagyon sietős, sürgető a dolga. — A régi időkben apró viaszgyertyát raggattak körmükre, ha sötétben olvastak, kivált a barátok hajnali misekor; ezért gyakran sietniök kellett a kiszabott imádság olvasásával, különben a „körmükre égett a gyertya“. A világítás tökéletesedésével elmaradt a szokás, de a szólás ma is őrzi emlékét.

49. Egy füst alatt

= egy alkalommal, egy fáradtsággal (végez két vagy több dolgot). — Ha két vagy több család házközösségben él, akkor egy tűzhelyen, vagy mint régen mondták: „egy füst alatt“ főznek; épp így mondták, ha egyszerre két lányt kiházasítottak, hogy „egy füst alatt“ két lakodalmat tartanak, mert kétszer helyett csak egyszer kellett főzni; alkalmasint a takarékoság is rávitte őket erre.

50. Cserben hagy

= bajban hagy valakit, kellemetlen körülmények közt elpártol tőle. — A szólás a bőrcserző timárok iparából veszi eredetét. *Cser* a. m. cserlűg, eszerzölűg, mely a bőrkészítés egyik fontos eszköze; ha azonban a bőrt kelleténél tovább hagyják a lűgban, ez szétmállasztja, megeszi a bőrt. Ugyancsak a timárok műnyelvéből kerültek azok a szólások, melyekben a szintén cserlűgot jelentő *csáva* fordul elő átvittén a *baj* értelmében: benne van a csávéban; megállj, majd a te bőröd is csávéba kerül; kirautani valakit a csávéból. A mi ékes budapesti nyelvünk ilyenkor azt mondja: benne van a *pác*zban, nyakig ül a *szósz*ban.

51. Félti az irháját, bőrét

= félti magamagát. — Tréfás szólás a vadászok nyelvéből, kik a hajtás alkalmával ravaszul kimenekülő rókáról mondják: „Félti az irháját, hogy csávéba ne kerüljön“. Ide tartozik ez is: „Hordd el az irhát“ = takarodj innen.

52. Hült helyét leli

= későn érkezik, magát a keresettét már nem találja azon a helyen, a hol volt. — A vadásznyelvből való; mikor a vadat nyomozva tanyájára, vaczkára találunk, ennek kihült, hideg volta mutatja, hogy a vad már rég odahagyta.

53. Bottal üti a nyomát

= hiába üldözi, el nem érheti. — Mikor a hajtó a vadat fel akarván verni, vaczkában már csak „hült helyét leli“ s a nyomot látja ugyan, de azt is tudja, hogy a vad már rég „elhordta az irháját“, akkor nem tehet egyebet, minthogy a vad helyett a „nyomát üti“, hogy „Itt volt ni, erre ment!“

TOLNAI VILMOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNy. VII : 220.)

Csendes elme: „Jó lehet nehéz ágyomban sok vétkeimért suljos nyavalákkal testemben látogatatom, mint azon által ép és *csendes* elmével lévén, s látván ez elmulandó világnak veszendő s ál(l)hatatlan hívságát stb.“ (1740.)

csigás-gomb: „Más csigás és rosas gomboknak munkája latjától 25. den.“ (1746.)

csigás-pánt: „Egy ajtóra fekete burított pléhet *csigás pántokka* 3 ft 50. den.“ (1746.)

csigázás: „... Az szakála gömbölű, és ábrázattya környül megh tésztoztatott, legh inkább ismértethetik megh a kezein, mivel a *csigázásnak* alkalmatosságával rajtta tett jelek megh tetzenek.“ (1742.)

csikmák-szűrő: l. bádog rosta.

csikós-szerszám: „Egy lóra való dupla *Csikos szerszám* kantár, farmatring és szügyellővel edgyüt 7 frt.“ (1746.)

csin: „Látta az Fatens azt is, hogy egy Pálinkás hordónak az *Csinnya* be ütődvén, fele el ment az éget(t) borban.“ (1717.)

csorba csaptató kő: „l. nagyobb *tsorbát tsaptató kő* — 15. den.“ (1774.)

csoszogó: „*Cszoszogó* és Asszonynak való Czipelős — 40. den.“ (1746.)

csücs-pánt: „Deréghszeg mellett foglaló karikaért, vulgo: *csücs-pánt* gazda vasából — 10 denar.“ (1746.)

csüggőben marad: „... mind ez mai napig káros ügyömnnek keresése *csüggőben maradt*.“ (1767.)

czangedli: „1. Fejér kamuka Fejkötő arany *czangedlira*.“ (1770.)

czéh-tábla: „Gondja légyen a Czéh-Mesternek, hogy a böcsületes *czéh Tábláját* a szolgáló Mester által korán ki bocsássa.“ (1738.)

dajka asszony: „Beteg mellett Lévo *Dajka asszonnak* 1 f. 50 den.“ (1782.)

daragony: „2. flinta, egy *Daragony*.“ (1757.)

délülni: „... az fehérvári marhák, annak előtte midőn Török birta volna, mégh *Bial heverésnek* nevezték, ottan *délültek*.“ (1732.)

deső: „Egy öreg meregető *Deső* keményfából — 40. den. — Öregh meregető *Deső* lágyfából 30. den.“ (1746.)

dorsányon: „... előre bukva, s mint egy nyakában húzva *dorsányon* viselte fejét.“ (1748.)

duplázatlan: „*Duplázatlan* egy Pár *kocsis-kantár* 1 ft.“ (1746.)

eddigbéli: „... Hogy az illetin fogyatkozásoknak, és károknak orvoslás tétettség, és *eddigbéli* tett minden rendelésünk, s helyesítesség.“ (1749.)

egy haszonnal tartani: „Aminémő Juhok találtnak, azokat *egy haszonnal tartani* fogják, úgy mindazonáltal, ha meg egyezhetnek, más-ként szabad legyen azokat egyerányossan két felé osztani.“ (1745.)
egyszeren: „... Arrulis jól emlékezik az Fatens Asszony, hogy Vidovicsné *egyszeren* egy Bagla szénát adott Lengyelének.“ (1756.)
 „*egy telekő ostor.*“ (1721.)
 MOENICH KÁROLY.

II.

Régi magyar gyógyszernevek.

Tik-begy virág: flores anagallidis; gauchheil-blumen. (1745; Torkos, 2. lap.)

Tikszem: anagallis. (Orv. K. 107.)

**Tisza-fa*, tamariskos-fa: lignum tamarisci; tamariskenholtz. (1745; Torkos, 9. lap.)

**Tisza-fenyő:* tiszfa, taxus baccata. (Veszelszki 422.)

**Tonistra-fű.* Lásd: Testrázó-fű.

Torokfű: lásd Torok öröme.

**Torokgyék,* fekete csallán, varjú-mogyoró: scrophularia. (Veszelszki 402.)

Torokgyík-fű: herba prunellae (1792; Fekete 63.)

**Torok-mosó:* gargarismus, gurgelwasser. (PPBl. 356.)

**Torok öröme,* torokfű, szilvafű. (Csapó 281.) Mai neve: közönséges gyíkfű; Brunella vulgaris L.

**Tótok salátája.* Medve köröm és medve talp nevű fűvet szt. Iván havának 8-dik napján kell szedni . . . Keserű salátának is hívják, de leginkább nevezik a magyarok Tótok salátájának. (1759; Váli 116.) — Kétségtelenül a mai Heracleum sphondylium L. (régebben: Spondylium brauca ursina All., vagy csak röviden Branca ursina, Pes ursinus) értendő alatta. A „medve köröm“ és „medve talp“ ebben az értelemben már Meliusnál is előfordul.

**Tót répa:* lásd Puczokrépa.

Tót sáfrány: lásd Szeliczke.

**Tökös dió:* lásd Veszelszki 262.

**Töküveg:* retorta. Annak utána tedd egy töküvegbe destillálásra, az alombikon által, gyenge tűzön. (K. C. 42.) Milyen jól lehetne ma is használni a „göreb“ helyett!

**Tölcséres virág.* Mirabilis peruviana; solanum mexicanum flore magno. Peruvianische veyel, indianische veyel. (Csapó 284.) Mirabilis jalapa L.?

**Tömjén harmatja:* manna thuris. (Frick.) A tömjén-darabkákról ledörzsölt lisztes por.

Török bors: paprika. Lásd: Pogány-bors.

**Török csalma,* török turbánt: lilium martagon. (Veszelszki 276.)

**Török festék.* Annak utána három font török festéket végy . . . kívül osztán jól bé-dörgölve a lovat fessed. (Ts. M.—K. I. 132.) Kétségtelenül ugyanaz, mint a Kána; l. ezt. (Németül: türkische röte.)

**Török foghagyma:* allium scrodoprasum. (Veszelszki 401.)

**Törökmag,* sárfű, csudafa, Krisztus tenyere, ötujjú fű. (Csapó 237.) Mai neve: Ricinus communis L.

**Törökországi torma.* „Deakul Draba vulgaris. Arabis: Lepidium foliis lanceolatis amplexicaulibus dentatis Henr. Crantz. Frantz: Drave. Német: Türkischer Kresse.“ (Csapó 279.)

**Török szilva:* dactyli (datolya). Frick.

**Török turbánt:* lásd Török csalma.

**Törpe cseresznye,* sajmeggy: cerasus pumila foliis ovatis eglandulosis. (Veszelszki 149.) Azt mondja, hogy a Dunántúl használatos nevek.

**Törzsököcske:* a pilula régi neve. Nádasdy Tamásné, Kanisai Orsolya írja Lőrinczfalvai Kristófnak 1569 júl. 8-án: „Vagyon egy némnyemű ír ott Bécsbe az pa-

tykariosoknak, szürke színű; mint egy törzsököcskét (törzsökötzet) úgy kömbölgetyk öszve; szelönce nélkül arullak, papirosba takarva; az az ír Ratrol (tollhiba *raztrol* helyett, vagyis rásztról: lép daganat) jó; azzal szokták az embernek kenny az lépét.* (Orsz. Levéltár; a Nádasdy-levelek közt.) Vö. PP. szótárában: Trunculus, törsököske; teke; trunculis ludere: tekézni.

**Tövisalj-gomba*: agaricus Mouceron; németül rászling. (Mátyus II. 478.) De már Clusius is említi és rajzát is adja; ő nála „under dorn schwammen“ és „stockschwammen“ a német neve.

Tövises lapu: lásd Vradics-kóró.

**Tövis-gyökér*: az eryngium campestre gyökere? (ezt nevezik a németek stechwurzel-nek). Veronika füvet föld meg borban tövis gyökérrel. (1564? Gyógy. 1880. 107.)

**Tövös répa*: karórépa, brassica napus. (Veszelszki 320.) „E féle

(Folytatjuk.)

az-is, melyet a Tótikás Várme-gyékben természetnek.“

**Tumiamom*: thymiana, füstölő szer, tömjén. Orvosságot kértél tőlem, tumiamomot; én azfélébe igen jót kildettem neked. (1573; Erd. Porta, 86.)

**Tüdő-liktarium*: looch; Brust-lattweg. (1745; Torkos.)

**Tüdőmoh*: herba pulmonariae arboreae; lungen-moosz. (1745; Torkos, 7. lap.)

**Tühegyű fű*: lásd Héhel-fű.

**Tükörkő*. Lásd: Muszka üveg.

**Tűz-fű*. 1. Gyék-fű, tűz-fű: herba prunellae; praunellen. (1745; Torkos, 7. lap.) 2. Flammula Jovis = Clematis recta L. (Rác: Borb. 162.)

**Tűzkő*: margalita. (Frick.)

**Tyúkharpata-fű*: alsine. (Veszelszki 42.)

**Tyúklábfű*: boglárvirág, égető lángas fű, sebesítőfű, békavirág (ranunculus acris Bauhini; Ran. flammula Crantz. Csapó 34.)

**Tyúktarj*: lásd Uri virág.

KÖSSA GYULA.

ROVÁS.

Egypár, pár. Folyóiratunk februári számában Horváth János a Nyugat magyartalanságairól írva, azt állítja (helyesebben: sejteti), hogy a „néhány” jelentésű *egypár* mellől az *egy*-et elhagyni nem szabad, s odavetve mondja, hogy *egypár* emlék helyett „pár emlék: stílfűk önkényes rövidítése“.

Czélom korántsem az, hogy megvédelmezzem a Nyugat íróit Horváth vádjaival szemben. Szerecsent fehérre mosni úgysem lehet. A mit Horváth fejökre olvasott, bizony az hiba majd egy szálíg. De az *egypár*-ból rövidült *pár* használata nem csupán a „nyugatisták“ lelkét nyomja, ha ugyan van annyira súlyos hiba, hogy nyomhatná. Azonban az is nagyon kérdés, hogy mindig hiba-e? A mennyire vizsgálódásainkból megállapíthatjuk, különösen Aranytól szármított irodalmunkban* oly gyakori, oly sűrűn használják kiváló íróink közül éppen azok, a kik a nyelvművészetnek is mesterei, hogy már csak ezért sem szabad hevenyében kigyót-békát kiáltani reá. De hadd beszéljenek adataink, mert az ilyes kérdésekben minden egyéb csak henye szószaporítás.

* Előfordul Vörösmartynál is, de szerfölött szórványosan.

Arany versben és prózában egyaránt sokszor él vele. S mi több, prózában sűrűbben használja, holott a versforma nyúge, a szótagszám korlátja inkább a kötött beszédben tenné szükségessé az *egy* elhagyását. Ime a példák:

De, a mi *pár* évezed óta kész, Belátta, hogy neki kell megcsinálni (Bolond Ist.). Szemközt *pár* süheder lovagol (Elv. Alk.). *Pár* nap alatt válik csoda mélységű tapadó sár (u. o.), Maga rakta belé csak alig *pár* óra előtt (u. o.). Ha azonban vetsz neki épen *Pár* fillért (Öreg pinczér) . . . *pár* nap mulva hemzseg a gyarmatos (A poloska) . . . nincs *pár* éve, hogy, hogy e visszhang utolsó gyenge hulláma elenyészett (Próz. dolg., 4. kiad. 90.). Az a nemzeti köntös, mely *pár* év óta törekszik visszaállítani az ősidőket (u. o. 142.). De mindig érzettem, hol nincs helye a *de* kötőszónak, s *pár* esetben inkább a *hanem* rövidített, népies alakját írtam helyette (u. o. 149.) . . . leginkább összevág Imre Sándor észrevételeivel, melyeket *pár* éve . . . előadott (u. o. 166.) . . . *pár* évvel ezelőtt egyik divatlapban magyarul is megjelent (u. o. 249.). Azon módja ez az epikai előadásnak, mely *pár* tíz év előtt nálunk is uralkodó volt (u. o. 252.). *Pár* év telik így (u. o. 273.) . . . e *pár* rozzant hajlék (u. o. 414.) . . . ezelőtt *pár* évvel (u. o. 443.). Hamarjában *pár* éneket meg is írtam (Toldi Szerelmel, előszó.). Így folyt le a szalontai tanpálya, melynek *pár* utolsó éve már nem a jó szülők közvetlen felügyelete alatt telt le (Önéletrajz.) . . . a kollégiumi tartózkodás első *pár* évét is lehetővé tegyem (u. o.). A *pár* köblös földet szájukból el nem adják (u. o.). Alig *pár* héttel hazaérkeztem után (u. o.). *Pár* évig meg is álltam fogadásomat (u. o.) . . . de hiszen erre csak *pár* nap kell (u. o.). Azonban az öreg Pista bácsi *pár* évre börtönbe kerül (Bol. Ist. folyt. terve.). A következő adatok az Ercsey Sándorhoz írt levelekből valók: . . . *pár* hétig le sem feküdt (Ercsey S.: Arany János életéből, 100.) . . . *pár* nap alatt ide értünk (u. o. 102.). *Pár* száz forintom most még van (u. o. 109.). *Pár* nap óta (u. o.) 106.). . . . *pár* napig Szemere Miklós volt nálam (u. o. 109.) . . . *pár* nap alatt újat fog kapni (u. o. 116.) . . . kéne *pár* hónapot petyhüdt idegeim meg-edzésére fordítani (u. o. 122.). Ha csak *pár* ezer forintot összeszedhetnék addig (u. o. 130.) . . . még várunk vele *pár* hónapig (u. o. 135.) . . . tán eladhatnók . . . *pár* garas haszonnal (u. o. 135.) . . . eladva még nincs, *pár* hétig nem is lesz (u. o. 136.) . . . *pár* száz forintot meg kell hagynom (u. o. 137.) . . . *pár* hétig veszélyes volna tartani (u. o. 144.) . . . *pár* hétre (u. o. 149.) *pár* év alatt nyugalomba teszem magamat (u. o. 160.) . . . *pár* évvel ezelőtt (u. o. 168.) . . . az én *pár* forintomból (u. o. 183.). N. *pár* száz forinttal segít rajta (u. o. 187.) . . . leélhetném azt a — tegyük *pár* évet (u. o. 188.)

Azt hiszem, ennyi példa elég. A kinek kedve tartja, könnyen kibővítheti ezt a lajstromot a nagy költő hátrahagyott prózai dolgozataiból meg a levelezéséből.

Látnivaló, hogy Arany nyelvérzéke egyáltalán nem idegenkedett az *egypár*-ból rövidült *pár*-tól. Helyesnek tartotta, használta is elég sűrűn, a mit bizonyosan nem tesz vala, ha kivetni valót talál rajta. Hiszen ő írta a Kis polémiát (l. Hátrahagyott próz. dolg. 325.), melyben éppen az *egy* megokolatlan elhagyását teszi szóvá.

Az apa példáját követi a fiú is. Arany László sok esetben szintén elhagyja az *egy*-et a *pár* elől, az ő nyelvérzéke sem riad vissza tőle. Adataim a Magy. Remekírók 52. kötetéből valók:

Mily quodlibet, míg e *pár* év lezajg (37). *Pár* hét alatt övék a sziget-ország (78). *Pár* évig egy nagynénjénél lakott (84). Az esküvő, az most volt, *pár* hete (u. o.). Enyhet keres *pár* rimben néma bűja (87) . . . szóba áll *Pár* utazóval, a kit ott talál (91.). Csak néha *pár* csörgő-rucza csap el (97) . . . szijra fúzve táskáján czevelt *Pár* vén kacsát (98). Ásítva ácsorognak jobbra-balra *Pár* vén agár s néhány lassú cseléd (99). Majd szétoszólnak: *pár* dalol s iszik (102). S ha *pár* rajongó mégis lelkesül (104) . . . kurjant rekedten *Pár* kótyogós, ki mindent éljenez (108). Itt csak a keresztyén elvek népköltészeti idomítására mutatok föl *pár* példát (152). . . ott *pár* napig nyomorogtatja (167). De *pár* év mulva oly fordulatot vesznek a politikai események (201) . . . az utolsó *pár* száz év alatt (243). *Pár* héttel utóbb (251). Ez neki megérte azt a *pár* millió frankot (260). Talán *pár* év mulva (268) . . . az értekezlet után *pár* nap mulva ismét szétoszoltak (271) . . . *pár* héttel utóbb (282) . . . alig *pár* hónappal a francia-olasz-osztrák háború kiütése előtt (284).

Petőfi prózájában nem találtam *egy* nélküli *pár*-t, de versben előfordul nála is, igaz, hogy csak két ízben:

Pár nap mulva fél szendergésemből
Félrevert harang zugása vert föl (A Tisza).

Pár hónapja csak, hogy
Feleségem lett. (Állj meg, feleségem . . .)

Ime néhány példa Jókaiából is:

Pár nap mulva Erzsike folytatta a felvett tárgyat (Az új földesúr, 4 kiad. 268) . . . *pár* nap alatt tengerszínre válhasson (u. o. 323) . . . *pár* évvel idősebb fiú nálánál (Kárpáthy Z., II. kiad. I. 38.) . . . miszerint *pár* év mulva az egész Kárpáthy-örökség ugyanazon az úton fog menni (II. 91). *Pár* perc mulva bebukik az ajtón a késői látogató (II. 9) . . . *pár* fiatal leányka vonult egy szögletbe (II. 33). *Pár* perc mulva ismét rákiáltott (II. 72) . . . öltöztette a nálánál *pár* évvel fiatalabb gyermeket (II. 75) . . . alig mult el *pár* hónap, s ismét megérkezének (II. 129). De még aznap sietett Maszlaczký úr levelet írni . . . , mely e *pár* rövid szóból állt (II. 182). Maszlaczký úr *pár* óra mulva útra készen állt (II. 191). *Pár* nap mulva . . . ime betoppannak hozzá (Erdély aranykora, 6. kiad. 53.). *Pár* nap mulva (u. o. 130.).

Eötvös Károly munkáinak egynémely kötetében oly gyakran találkozunk vele, hogy mondhatni, gyakrabban használja a *pár*-t *egy* nélkül, mint *egy*-gyel. Adataink Károlyi Gábor följegyzései cz. munkájának első kötetéből valók:

. . . a békekötés után *pár* hónap mulva (5) . . . mikor *pár* év előtt abban a bordaközi neuralgiában annyit szenvedtem (104). . . . angol tudósok csak *pár* évvel előbb is sok ásatást végeztek (113). Palermóban *pár* napot töltöttünk (117) . . . egyszer csak beállított hozzánk Tibor öcsém s *pár* nap mulva Pista öcsém (167). Olasz- és Poroszország *pár* millió frankot előlegezzenek (171). Nem sokáig

maradtam itthon, csak *pár* hétig (177) . . . *pár* órai társalgás után bele szerettem (187). . . . adjon *pár* hónapra valót előre (197). Párisban mindig van *pár* százezer idegen (199) . . . *pár* napig köztünk volt (209). Időközben *pár* napot Fofóval hazajöttem (220). Pestre is kirándultam *pár* órára (226). Hát hiszen volt *pár* százezer forintnyi adósságom (229). *Pár* nap mulva bezárták a vendéglőt (238) . . . *pár* éven át itt növekedett kedves kis Endre fiam (241). *Pár* nap alatt a legbensőbb barátok lettünk (247) . . . *pár* hétre látogassuk meg valahára (258). *Pár* napig pihenhetünk (261). *Pár* szó után azt mondja fiam (273). *Pár* százezer frankot még nem sikerült fölfedeznie (285). *Pár* évig tartott már a barátság (298) . . . *pár* sort irtam barátnőmnek (300) minden évben megtakarítok *pár* ezer fontot (300) . . . ha itt lesz *pár* hónapig (301) . . . én untig elégnek tartanék *pár* napot is (301). Kis fiam alig *pár* hónapos (310) . . . apámat már *pár* nap előtt eltemették (316).

Szily Kálmánnál szintén megtaláljuk a szóban levő *pár*-t, de ő az Adalékok-ban csak időt jelentő szavak előtt használja *egy* nélkül, máskor mindig így: egy *pár* példa, egy *pár* adat, egy *pár* száz főnyi sereg. Pl.:

Csak *pár* hónappal azelőtt (81). *Pár* nap alatt 134-en írják alá az ívet (130). *Pár* hét mulva (136). *Pár* évvel később (147) . . . *pár* év mulva (212). *Pár* évvel ezelőtt (284).

Végezetül hadd tanúskodjék itt a *pár* igaza mellett egy szótári adat is. Ballagi így ír a Telj. Szót.-ban: „*pár* 2) a m. néhány; *pár* forint; csak *pár* ember van itt“.

Feltűnő azonban, hogy a *pár* leginkább időt jelentő szavak előtt áll: *pár* év, *pár* hónap, *pár* hét, *pár* nap, *pár* óra, *pár* perc. Ilyen esetben — mint példáinkból kitetszik — még azok is elhagyják az *egy*-et, a kik máskülönben ragaszkodnak hozzá.

CSEFKÓ GYULA.

NÉPNYELV.

I.

Helynevekhez fűződő népnyelv hagyományok.

(Tapolcza, Zala megye.)

Nagyobb kár vót az *aradiakér*.
(Ha kár esik valamiben.)

Kiszáratta torkom, mind a *bugyberki* malom. (Szomgyas.)

Bugyberekbe a kusztoráticzezévé mérik.

Ergye *Bécsbe*, tanúj ég kapnyi. (Rossz lapdázóra.)

Menny é *Bécsbe*, likas kemenzébe, ott áll eb bába fekete ruhába.

Nem oda *Buda!* Nem addig van a!

Eczezer vót csak *Budán* kutyavásár.

Bácsi, nem gulácsi? Néni, nem vidéki?! (*Bács* szőlőhegy Zalában.)

Csehi, *Bazsi*, *Prága*, ott a lány nem drága.

Lesz még *Csicsón* bucsu.

Czirák, Gyóró, Dénesfa, Beled, Vicza, Vadosfa.

Csicsóba csizmaszárba lopták el a Jézust.

Ul löklek mellbe, lölköd ugrik *Czellbe!*

„Ul löklek kupába, lölköd ugrik *Dukába*.“

Czeli botot hagyott. (Búcsúsok botjára való czélzás, ha valaki a szőlőben porhejast, vagy szálveszszót hagyott.)

Csúszos a *czeli* szücs.

Lót-fut mint a *csobánczi* kutya. (Csobánczon nincs kút.)

É kő kunnyi *Csatkára*, majdeg-szólamlik. (Hallgatagra mondják.)

Csempesz, Kopács, Gutaháza, belefér et tarisnyába.

A *dömöki* tempomra ezt írták: „Épüt hellben és nem *Kis-Czellenben*.“

Maj ékügygyük *Debreczembe* kulimászér.

Dukába kutya sül a kálhába.

Daszton a nyomórudon eret vágta.

Gyűszöbe (Diszel falu Zalában) a kódís öt foréntot kap, mer a' van a táblájukon: „A kódulást öt *forénttal* büntetik.“

Devecserbe tökös-kányás rétest süitnek.

Diska-miska. A mijen a nevé, ujan a levé.

Esztergomba eghót egy asszony, egy kutya meg kifutott a fejevé.

Régen *Földváron* van. *Földváron* deszkát áru. (Eghót.)

A Balaton *Fenekig* befagyott. (Fenek Festetics gróf pusztája.)

Hozz e kis *fehérvárít!* (Vizet.)

Gyömöröbe (j)egszorút a birka!

Gyömöröbe a kanász lóháton hajt ki.

Hogy híják *Göcsejbe* a talicskát? (Tóják.)

Ergye *Gyugyra*, bucsura!

Korkoványi ez csak! (*Gar ka' Wein.*) [Rossz borra.]

Geregébe van a világ közepe. (Ha nem hiszi, mérgeye meg!)

Hegyesden lakik a *zisten*.

Halápon van e kűszent, ha eg-hajja a harangszót, leveszi a kalaptyát.

Halápon eghót egy asszony, kokas ment a lábán!

Halápon se vitték a plébánost

imátkosztatnyi. (Szófogadatlanak mondják.)

Pest-Buda közt folik a Duna, mégis *Hatvan* hat mérföld oda.

Hosszifalusi bugrisok, de fehér a fogatok, talán meszet ettetek, attú veszekettetek!(Czivakodókra.)

Kifogyott, mint a *jádi* pap a zimádságbú.

Bugyogacsinyáló *jádiak*. (Bugyoga = vászonkorsó. Vas m.)

Ujan messi van, mint Makó Jeruzsálemhó.

Waz *isztáz*, Jánosház, két faluba három ház. (Vas megyében van *Alsó-, Felső-, Közép-Iszkáz*.)

Kereszténybe a tej helett a hódba szelték a kenyerét.

Könyba főhúzták a bikát a toronyba.

A *kesztheli* plébános nem engedi az órát ütnyi. (Az orrát.)

Helin van, mint a *kisapáti* ember. (Be akarták csuknyi. Mikor [a börtönhó] Egerszegre ér, aszonta: „Hálá legyen, má helen vagyok!“)

Bámul, mint a *keszi pap* a bucsusokra.

Atyámfijsági *keszijek*, üdvözüjünk, ha lehet! (Mikor gyónnyi vótak, a vezetőjük Czellebe így szólította föl őket.)

Káptalanfa, Bodófa, Ereggy Jancsi pokóba.

Majd éjáratom veled a *kállai* kettöst.

Hogyan lehet három kálha köszt egfannyi? (*Szenbékalla, Menczenkälla* [Mindszent], meg *Köveskälla* között.)

Rákos *keneziek*, tarisznýás peczölíek, aluttejes megyehidiek. (Vas m.)

Kisfaludon kitisztogatták fogukat az aluttejtű.

Eregy *Kukutyinba* zabot hegyeznyi.

Karmacson hat ökörré akarták a bürüt megnyujtanyi.

Fáj a szíve, mint a *kenesei* macskának a zárpagánicáér.

Lédeczen keresztbe vitték a laptergyát.

Lesencze-Tomajon aszongyák a kódisra: „Gyün a zadó-szedő!”

Korpás *Lipárt*, lisztes *Szécsen*, hegyes *Tana*, kevéli *Kajd*. (Vas megye.)

Lipárton nem zsákba viszik haza a lisztet a malombú. (Halom vékába.)

Úgy megy bele, mint *Ladányba* a menykú. (Nagy ivóra.)

A *magyurosi* bortú vallott a kanász. (A csöndér kénoztá, rá se hederített, de mikor avvá a savanyó borrará itatták, bezzeg bevallott mindent. A zántiját neki!)

Több is veszett *Mohácsná*.

Pislog, mint a *miskblczi* kocsonyába a béka.

Kenyerезnek, mint a *monosz-laiak!* (Hódvilágná ették a száraz kenyeret, aszt hitték tejfölös, hát jobban ízlett nekik.)

Dobzós náraiak. (Mikora püspöknek dobzót vittek, aszt kérdezte: — MÉR hoztátok? „Van ölég, ott-hun a disznók is dobzót esznek.“ Dobzó = szilva. Vas megye.)

Ément, mint *Bencez Noszlopra!*

Ég, mint *Noszlop!*

Fujtóra esett (a kötés, a bog), mint a *nyirádi* szekér a templom előtt.

Nyirádon eghót egy ember, nem ment bele a koporsóba. (Halom uk köllött beletennyi!)

Nyirádon kinyigezték a kender-vágót legelésznyi, meg a csikót kamarába zárták egerésznyi.

Maj éküllek *Nánámpottyra!*

Ergye *Nánámpöttönbe* kusztorát árúnya.

Őcsre való! A Balaton mellé? (Őcs [Veszprém m.] nem a Balatonnál fekszik; van egy kis tócsájuk és ezzel a mondással kötekednek velük: Őcs, a Balaton mellett? Azok persze késre tunának mennyi.)

Úgy álgya meg isten, mint az *uzorai* malmot. (Hétszer ütött bele a menykú.)

Pataházán három naptya fekszik egy asszony, még se temette

el a pap. (Győr m.) Mer nem hát meg.

Pácsonyba (Vas m.) kifúrták a tököt.

Rátóton ökrösszekere előtt balagott az *ökrök előtt* a paraszt, hogy ne kőjön gyalog mennyi a postaér Veszprémbe. (Külön be is fogott.)

Rátóton a puskát furuglának nézték. A szalonnáva hájazták a fődet. Főhúzták a bikát. El akart szöknyi a gabona, hát learatták zóden. Nagy köd vót; a szélmalomra vellát tettek, avvá keverték a ködöt.

A *rátóti* ember kereste a számarát, pejj rajt út!

Ez a levél *Rezibe*, édesanyám kezibe. (A rezi baka így írt haza.)

A *radai rosseb!*

A fene *Rádra* ment. Rád, Rád . . . rád. (Zalai falu.)

Rómába indul. (Viselős.)

Együtt *Rómábú*. (Megszült.)

Rómába ment. (Egnémút.)

Raposhán megpiócázták a vöröshajmát.

Raposhán: „bevitték a faluba a templomot?“ „Be ám! mer a tapuczai számarak behorták.“ (Tapolczai kőművesek rakták. Tapolczai és raposhai kötődése.)

Gyere *Piriti Rendekre*.

Hétszer ütött bele a menykú, mint a *szuhaji* malomba.

Sáskán a meszesfazekat óték meg liba gyanánt.

Ergye *Sáskára* sóskát ennyi.

A *sümegei vár* régi vár, mast is vár! (Arra mondják, a ki nem akar várni.)

*Sümege*n a kismalacot főpofozták.

Ujan, mint a *sümegei barát*. (Pupos.) Czélzás a puttonnyal kole-dáló sümegei barátira.

*Sümege*n nincs számar. Hát mi? *Te már!* (Timár.)

*Sümege*n. A törököknek észalatt a birájuk, a magyarok egfogták, asztán egakarták sütnyi, aszt kiátották: süj meg, *süj-meg*. Innen a neve *Süj-meg*.

Sömgyénbe neki mentek a ködnek.

Megtütyt mint a *sâfödi* orgona. (Megroskadt, megrokkant.)

Mennyünk Sármellékre. (A sármelléki bíró neve: Mennyünk vót.)

A *sítkeiek* fék helett a ló lábát kötik össze, ha vógynek mennek.

Meggyüttek a *szentgrótiak*. (Kártyában. Alsók.)

*Szentkereszt*en a macskák alá rakták a verebeket szopnyi.

A *szanatiak* előre egitták a tuzskok árát. Mikor a bort föllebb költött vinnyi, fővitték a pallásra. (Vas m.)

*Szentiván*ba a kutyábú olajat présütek

Tapujczán nem szabad a zuczczán köszörünyi. (Hanem a köszörükövön.) Tapolcza nevét onnan kapta, hogy a tó polcza (nép-ety-mologia).

Tipogó, tapogó *Tapujcza*, K . . . kerítő Raposka.

A fejrénépek *Türgyén* laknak. (Premontrei rend.)

A fogfájósnak *türgyei* olajat javasúnak.

Ujkéren Patkó helett a szentháromságot fogták é.

Az *uzsaiak* csak egyik félen adnak a kódisnak. (Egy sor ház van.)

Vigádon a repett harangot egdrótoztatták.

Vid, Vecse, Alásony, Szólós, Doba, Salamon, Ság Sítke, Simonyi, Simontornya, Magasi.

*Völcese*be a fehér fódes kétszer etet. (A meszes.)

Maj éküllek *Vázsony*ba böcsület tanúnya.

Jó pipák, még *Váczrú* ösmerik egymást.

Zámolon a vonyószéket fejes ökelmének híjják.

A *zsidí* mestert évítte a zörgona, Sümegen fogták é.

VÁZSONYI IZIDOR.

II.

A részegség kifejezései.

(MNy. VII : 230.)-

IV. Egyszerű és összetett mondatok.

(Folytatás.)

Nem bírja a *lába*
megbotlik a *lába* a szalmaszálba' is
nehéz a *lába*
szédeleg a *lába*, tántorog a feje
tántorog a *lába*
már inognak a *lábai*
hadi *láb*on áll
mind a *lábába* ment (szállt)
alig áll a *lábán*
ez se a maga *lábán* jár!
ez se megy ám ma haza a maga
lábán!
más *lábán* jár
nem tud megállni a *lábán*
ez se *lábra* iszik!
ennek is nagy szüksége volna ma
négy *lábra*!
lábára tekeredett a bor
lábára tekergődött a kádbéli
levette a bor a *lábáról*
lafanczul van

ez is kezet fog még ma egy
lámpaoszloppal!
ezt is úgy kell ám ma *lapáttal*
fölmerni!
lasnakul van
már hármát lát
száznak *látja* a világot
kettőt *látott*
többet *látott*
lazául van
ez se ért rá *lélegzeni*!
elfakadt benne a bajor *lé*
lecsapolja egyhetijét
jól bevett a *léleklódítóból*!
Leokádia-napot csinált (tartott)
egyet előre, kettőt hátra *lép*
ez is egy helyett kettőt *lép*!
kettő helyett hármát *lép*
bele *lép*ett
gangosan *lép*ked
cizfrázza a *lép*ést

szereti a *Lízit*
 sokat *lopózott*
 ez is *lőgmört* ivott! —
Macscs lett
 részeg, mint a *macska*
 a fekete *macskát* is fehérnek nézi
 ez se *maga* van!
 ez se tud *magyarul!*
majmot fogott
majmot látott márma
 megjött a *malom* vize
marokkal keresi az utat
 bevette a *maszlagot*
 nem tud már *megállani*
 ez is *megborjadzik* még ma!
 már *megindult* benne
meglátszik rajta
 ez is *megmalacozik* még ma!
 ez se úgy *nézte meg!*
 ez is *megpöcsételi* a mai napot!
 ez se *veszett meg!*
 ez is többet *megy* hátra, mint
 előre!
 úgy *megy*, mintha jönne
menne is, nem is
menne, ha tudna
 megkivánta a *melle*
méri az utcát (az u. szélét)
méregeti az utat
mérnök lett belőle
 ez is *mértékkel* itta a bort!
 pohár volt a *miséje*
 ötvenötöt *mondott*
 ez után is *mos* még ma valaki!
moslékul van
 úgy néz ki, mint *Mózes* a *moslék-*
ban (-ból)
 ebben is megbuggyant már a
must!
 ebben is megforrott az idei *must!*
Nadrágba' van
 felhúzta a Samu *nadrágát*
 megverte a maga *napja*
görbe napot csinált
jó napot csinált
kurta napot csinált
 átadta magát a *néczinek*
 nem enged a *negyvennyolc*szul
 kitűzelte a *nemjó*
 már egy helyre *néz*
 már káposztáskertbe *néz*
 vakon *néz*
 már a *nevé*

nevé lett
Noé a keresztapja
Noé apánk sorsára jutott
 ez se hagyta el a *Noé* szokását!
 ez se haragosa *Noénak!*
Noét látta
 csúffá tette *Noét*
 megátkozta *Noé*
 ennek is a *nótáját* húzták!
 kijött a *numerusa*
nyakban van
 korán bevette a *nyakolajt*
 már feszül a *nyakravalója*
 veszett kutya *nyálába* hágott
 gondolomformára *nyelt*
 ingadozik a magyar *nyelv*
 sokat *nyelt*
 már akadoz
 már botlik
 már csúszik
 nem forog
 nem fordul
 vígan jár
 már kelepel
 kificzamodott
 megeredt már
 megoldott már
 nehéz
 már nagyon pereg
 nehezen fordul a *nyelve* kereke
 rálépett a *nyelvire*
nyelvinvalója van
nyílik, mint Marci Hevesen
nyílik, mint a pipacs
 tököt *nyílik*
 kezd *nyíllani*
nyomát hágja
 kétszer is egy *nyomba* hág. —
Ocsmányul van
odáig van
 már *okádni* se tud
okádásig van
 ennek is áll az *órája!*
 feltette az *Orbán* süvegét
Orbánra vicsorint
 megindult az *orra* vére
orvosságra talált
 nincsenek *otthon*
 A szolgabíró se *parancsol* neki
 már csalfán *paslogat*
 ennek is kevés *pénze* volt ám!
 már alig *pilácsol*
 nehéz a *püllája*

} a *nyelve*

megtámasztotta a belső *pinczét*
 ezek is szárazra itták a *pinczét!*
 jól betette a *pinczeajtót*
 ez is *Pinczehelyről* jött ma!
 sokat szorongatta a *píntest*
 már piros, mint a *pipacs*
pipje van
 leeresztette a *pipjét*
 laposan *pislog*
pislog, mint a miskolczy kocsonya
 (k.-ban a béka)

már álmosakat *pislogat*
 ez se kerüli a *pocsolyát!*
 sokat emelgette a *poharat*
 belenézett a *pohárba*
 ez is olyan templomban volt, a
 hol *pohárral* harangoznak!
 ez is megitta (beszedte) a maga
porczióját!
 ez is *potyát* kapott!
 készül a hosszút *pökni*
 megnyomta a *prés* köpüje.

(Folytatjuk.)

LEHR ALBERT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

25. D. P. úrnak. A *paripa* szónak a gör. *παριππος*, közlat. *parhippus-*ból való származtatásról nyelvtudományi irodalmunkban a következő helyeken olvashatni: NyK. VI. 310, Kovács Gy. Latin elemek, Nyr. XIII. 38; szláv közvetítéssel Nyr. V. 291, XI. 363. Perzsa eredetűnek mondva NyK. XXII. 519.

26. D. P. úrnak. Arany (Toldi, VI:7; TSz. I:30) és a nép *benyiló szobának* „a mellékszobát nevezi, mely nem a folyosóra, utczára, konyhára nyílik, hanem a lakó vagy vendégszobából. Jelentése tehát kamara, cabinet” (Lehr, Toldi, Comm. 198.1). — Látni ebből, hogy az angol *hall-t* nem nevezhetjük magyarul *benyilónak*; az *előcsarnok* különben is teljesen ráillik az angol szóra. Sz. K.

27. Ön. Bessenyei *Filosófus*-ának két Olcsó Könyvtári kiadásában egy helyütt (II. játék, V. jelenet) ezt olvastam: „Szóljanak hát *önök*, vagy mi!” (Pontyi szavai.) Csodálkoztam a köztudomás szerint Széchenyitől származó *Ön* szó ily korai előfordulásán. Hogy biztosat tudjak, megnéztem a Nemzeti Múzeum könyvtárában a *Filosófus* első (1777. évi) kiadását is. Ott a megfelelő helyen ez olvasható: „Szóljanak hát *kentek*, vagy mi!” Az *önök* tehát a kiadónak, Gyulainak változtatása az OK. kiadásában. Különbözik csak futólagos áttekintés után is számos más apró (különösen helyesírási) eltérést láttam az eredeti és az Olcsó Könyvtári — különben irodalomtörténeti szempontból lelkiismeretes és gondos — kiadás között. — Ez a kis eset is bizonyítja annak az igazságnak, hogy nyelvtörténeti szempontból csupán az első, illetőleg a szerzőtől gondozott kiadásokban olvasható adatoknak van döntő bizonyító erejük. SZEMKŐ ALADÁR.

28. Imre — Henrik. E folyóiratban többször volt már szó az Imre névről, s a Henrikkel való azonosságáról is. (II:51.; III:432. és 474.) Én ugyan azt tartom, hogy ez azonosságot Melich János megczáfolta (MŰyelv 1906), de úgy látszik, hogy régebben voltak hívei a történetirókon kívül is. Ime, egy példa *Aranka György Elmejátékjai* cz. munkájából (1808):

Ki a' Csendesség Ölébe | Egy Király' nagy Lelkének, | Uj Éltet
 adott Fernéjbe, | A' Negyedik Imréhnek.

Az itt említett Negyedik Imreh király nem más, mint a francziák népszerű IV. Henrikje, a kiról 1723-ban Voltaire, később Ferney ura és lakója, *Henriade* című epost írt. Különös, hogy költőnk éppen

ezt a Henriket nevezi Imrének, mikor a róla szóló epos már magyarul is olvasható volt Péczeli József fordításában, a mely hősét egyetlen egyszer se nevezi Imrének, hanem rendesen Bourbonnak (Bourbon), néha Henriknek.

SZIGETVÁRI IVÁN.

29. *Átalút* (vö. MNY. 7:80. és 170. l.). E szót Arany nemcsak a Toldi-ban használja „keresztút” jelentésben, hanem a Szent-Iván-éji álomban is. A harmadik felvonás 2. színében a pajkos Puck ezt mondja tündérának, Oberonnak:

Im Aurora követje már közelget, | Fényes világa minden kőszal-
leket | A czinterembe úz; és a kárhozottak, | Kik *átalút*-s folyam-
sírban nyugodtak, | Mind féregágyba visszamentenek.

Tudni való, hogy a nép babonás hiedelmei nem az útrövidítő *általút*-hoz, hanem a Kreuzweg jelentésű *keresztút*-hoz fűződnek. Itt jelennek meg éjfél idején a rossz lelkek, ezen vágatnak át a kísérteties fogatok, több vidék néphite szerint gyakran itt gyűléseznek a boszorkányok is, és a forgószél hajtotta portölcsérben, keresztútra érve, biztosan boszorkány tartózkodik stb. Puck kárhozottai szintén keresztúton ásott sírban pihenhettek: *átalút*-sírban. Itt ugyanis az *átalút* aligha lehet más, mint *keresztút* = Kreuzweg. S ha Arany mégis *átalút*-sírt említ, bizonyára azért teszi, mert szerinte is az *általút*-nak egyik jelentése *keresztút* = Kreuzweg. Az eredeti angol szöveg talán teljes világot vetne a kérdésre. Érdemes volna utána nézni.*

CSEFKÓ GYULA.

30. *Toronyát, baranyát* (l. májusi f. 239. l.). Barczafalviból idézi ezt az ikerszót Szigetvári Iván: „*Toronyát baranyát* bé jártam“. Hogy ez a „*Tolnát-Baranyát*“ elrontása, bizonyos (l. Ball. Telj. sz.); valamint az is, hogy nem B. rontotta ezzé, hanem a nép. Ime, Berze Nagy János hevesi gyűjtésében (M. Népk. Gy. IX. k., 326. l.) ez fordul elő: „El is mentek másnap reggel. Bejárták má ók *Toronyát-Boronyát*“ stb. Itt az összecsengés is erősebb. Hiba, hogy a szók nem kis betűvel vannak írva. Hallani így is: „*tónát-boronát*“ és „*tónyát-boronyát*“. Hasonló változáson ment keresztül ez a szólás is: „Bejártuk *Ungot-Bereget*“ ebben: „Túl voltunk ungon-*berken*“, vagy „*árkon-berken*“, „*árkon-bokron*“. Vö. még ezt az ikerszót: *hébe-hóba*, mely, minthogy a tulajdonképeni jelentése elhomályosodott, ily alakban is el van terjedve: *hébe-korba*, pedig eredetileg ezt jelenti: melegben-hidegben, azaz = mindenkor. De már *vérbe-fagyba* nem ebből lett: *vérbe fagyva*, a hogy némelyek vélik és írják. Lám, Arany el is szakítja őket egymástól: „Hogy *vérben* előtte, *fagyban* a hős fekszik“. (TÁ.)

LEHR ALBERT.

31. *Hibaigazítás*. MNY. 64. füz. 168. alul 6. sorban *courong* helyett *couroug*; 169. alul 1. sorban *Seedege* helyett *Scedege*; u. o. 2. sorban *Peturka* helyett *Peturke*.

A 65. f. 234. lapján a hódmezővásárhelyi tájszók utolsó előtti sorában „A hid“ helyett *lúd* olvasandó.

* Az eredetiben: *crosse-waies*. A kiadó (Horace Howard Furness) csillag alatt hozzászéli: „The ghosts of self-murderers, who are buried in cross-roads“. Noha *crossway* vagy *cross-road* az angolban nemcsak *keresztutat*, hanem főutakat egybekötő *mellék-utat* is jelent, itt minden bizonynyal az előbbi jelentés értendő.

Szerk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. SZEPTEMBER.

7. SZÁM.

Linkábás és az Index vocabulorum.

Linkábás! Hát ez is magyar szó? A szótárak szerint az. Sem az irodalom, sem a nép nem ismeri, de azért Calepinustól Ballagiig (1585-től 1890-ig) végig kígyózik minden szótárunkon.

Legelőször Calepinusban találjuk az *ephialtes* czímszó alatt:

„Ephialtes, ἑφιάλτης, A nostris dicitur incubus. Est autem morbus quiescentes in lecto plurimum infestans, quum veluti ingenti pondere nobis superincumbente premi videtur. {Vn. *Ez az betegség az kit az magyarok hamis velekedesből lidüercznek hinnak: mi nevezdők, linkabas.* Generatur autem (vt nonnulli medicorum tradiderunt) ex voracitate et cruditate, euaporatione scilicet in caput redundante.“ Az *incubus* szónál pedig újra mondja: „Vn. *Ezt hiák az magyarok, (de ok nekwl) lidüercznek*“.

Molnár Albert, szokása szerint minden kritika nélkül, kiírja Cal.-ból a *linkabas*-t s a magy.-lat. részben így adja: „*Linkabas, Incubus, Ephialtes*“; de az első és második kiadás lat.-magy. részében (1604 és 1611) nem *b*-vel, hanem *d*-vel, ú. m.:

„Incubus, *Linkadas, Olly álomi betegség, midőn ugy tetzic mintha ember nagy terehel nyomattatnék meg. Ezt tudatlansagbol, ki Lidertznek, Lidvertznec, s ki pedig, Boszorkany nyomasnac hja, mas neven Ephialtes.*“ Azonban a 3-ik kiadásban (1621, a mit még maga rendezett sajtó alá) s a későbbiekben visszatér megint a *Linkabas*-ra.

Páriz Pápai viszont Molnár Albertet követi minden kritika nélkül. A magy.-latin részben (ékezeteket rakva az *a*-ra) *Linkábás*; ellenben a lat.-magy. részben (MA. első kiadásait követve) állhatatosan valamennyi kiadásában *Linkadás*. Ettől fogva állandó a zavar és kavarodás a *linkábás* és *linkadás* körül. Mártonnál (1818 és 1823) „incubo“ és „alp“ alatt *linkadás*; Kresznericsnél *linkábás*. Simai Kristófnál *linkábás*: kit boszorkány nyom, ellenben *linkadás* am. boszorkány-nyomás. Ha már ilyenformán a *linkábás* melléknévvé vált, magától kínálkozott, hogy *linkába* főnév is legyen. Lett is. A M. Tud. Társ. Zsebszótárában *linkába*

am. der Alp; *linkábás* pedig „der vom Alp gedrückt wird“. Ugyanígy van azután Fogarasi és Ballagi zsebszótáraiban fogytig, noha sem CzF., sem pedig Telj. Szótára a *linkábát* nem fogadja be.

Hogyan magyarazzuk meg már most, akár a *linkábást*, akár a *linkadást*? CzF. csakis a *linkábást* ismeri s azt tartja róla, hogy „nem egyéb, mint az *incubus* magyarított formában: *inkábás, linkábás*“. SZARVAS GÁBOR (Nyr. 13:463) csatlakozik CzF. gyanításához, noha megengedi, hogy mind a *linkadás*, mind a *linkábás* sajtóhiba, amaz MA., emez Cal. szótáráé. — KÖRÖSI SÁNDOR tüzetesebb magyarázatot kíván adni. Véleménye szerint (Nyr. 21:321) a *linkábás* alak vagy magyar képzés, vagy az olasz *l'incubo* s a lat. *incubus* szók kombinálásából eredt. — KRAUSZ SÁMUEL szerint (Nyr. 30:96) linkabas valószínűleg a görög *λοζάνθρωπος*, a ki a *λοζανθρωπία* nevű betegségben szenved. (Mind Körösi, mind Krausz, nyilvánvaló, megfelelkezik arról, hogy e szó sohasem került a közönség ajakára.)

Érdekes, hogy több mint harmadfél századdal ezelőtt, majdnem Molnár Alberttel egykorúlag, már találkozott egy tudós férfiú, a ki Cal. rejtélyes kifejezését meg akarta magyarázni, s a kinek magyarázatát a maiak természetesen nem ismerték.

1647-ben jelent meg Gyula-Fejérvárott, Bihari Ferencz és Tsaholci János ottani tanárok fordításában, a Comenius Januájának indexe, „Index Vocabulorum“ czim alatt.* E műben az *incubus* czimszónál megtaláljuk Molnár Albert fentebb idézett hosszú értelmezését (Oly álomi betegség . . .), de azzal a különbséggel, hogy *linkadás* helyett *lankadás*-nak nevezik e betegséget. A MA. érthetetlen szavát sajtóhibának veszik tehát s érthető szóra igazítják ki. A kiigazítást, úgy látszik, arra alapították, hogy az „*incubus* generatur ex voracitate et cruditate“, s hogy a „zabállás, evés, falás* *ellankasztja* a testet“ (NySz.). A két szerkesztő közül alkalmasint Csaholezi volt a *linkadás* kiigazítója, mert a könyv őt nevezi az Index magyarázójának. Bármint legyen is különben, már ebből az egy példából is kitetszik, hogy az Index magyarázóit több kritikával jártak el Molnár Alberttel szemben, mint ez Calepinussal. Ők valóssággal elmélkedtek a szók alakján és nem másolták le szolgailag még az értelmetlenségeket is. MA. hűségesen kiírja Calepinusból s elfogadja a *föveg, kög, nemtő, szálk* sajtóhibás alakokat is; ők ellenben az első kettőt mellőzik s a

* A NySz. e művet, a nyomdász nevérol, „Major Márton Latin-magyar szótárának“ nevezi.

harmadikat kiigazítják *nemző*-re (l. a „genius“ czímszónál) és csakis az utolsónál hagyja el őket a kritika.

Teljesen igaza van tehát Melichnek, mikor e munkáról úgy ítél, hogy ezt a nyelvészeti kutatások közben nem szabad mellőznünk.* Abban azonban téved, mintha ez a szótár a latin közszók értelmezését illetőleg független lenne az őt megelőző szótáraktól. Merem állítani, hogy az értelmezéseknek igen tekintélyes része, talán fele, szóról szóra MA.-ből van átvéve. Állításom igazolására a száz meg száz közül csak egy pár testesebb példát hozok fel, melyeknél a véletlen találkozás eshetősége teljesen ki van zárva.

MA. 1611. évi kiadásában:

antoeeci: Hozzánk oldalaslag nemmen lakó népek, nem úgy mint az Antipodesek.

araneum: Olay fanac és szőlőnc nyavalyaja, midőn az ferög mint egy pokhaloval befűggeszti es megemeszti az termést.

bilius: Kiben soc Sár vagyon, avagy tagokban folyo nedveseg igen soc.

mimus: Mas ember erkölczinec szollásanac mesterseggel trefas kőveteje.

philosophus: Bölczesegnece es igaz tudomannac szeretője, tanuloja es tanetoja.

physiognomus: Embert külső tekintetiből teste formajabol es abrazatyabul, minemő erkülceze legyen, megemeszterő mester.

Mindezek és — ismétlem — száz meg száz teljesen ugyanígy, ha a helyesírási különbségeket nem nézzük, szóról szóra egyezve, megtalálhatók az Indexben is. Sőt a magyar helynevek is (Barovia: Baronya a Duna mellett; Buda: Magyar Ország fő várossa, haj régi jó Buda) szóról szóra MA. szótárából vannak kiírva. Calepinusból is szedegettek szómagyarázatok. Csattanós példa erre a *háta-határos*, melyről eddig azt hittük, hogy sehol egyebütt nem fordul elő, csak Cal.-nál; s ime, itt is megvan, ugyancsak az „anormis“ czímszó alatt: „szertelen, rend nélkül való, háta határos“. (A két első MA.-ből, az utolsó pedig Cal.-ból.) — Carnifex: *bákó* Cal.-nál; ugyanígy itt is. — MA. és PP.-nál *bakó*.

De mindez nem von le sokat az Index értékéből. Korát és rendeltetését tekintve, derék egy szótár ez minden bizonynyal. Egyszeri átlapozgatás után egész sereg olyan szót találtam benne, a melyek a megelőző szótárakban nincsenek meg s a NySz. sem idézi őket belőle. (L. alább e füzet „Nyelvtörténeti Adatok“ rovatában.)

SZILY KÁLMÁN.

* Nyelvtud. Közl. 36 : 298.

Legrégibb bibliafordításunk történetéhez.

Tudvalevő dolog, hogy a bibliának olyan latin szövegét, a mely a mi Bécsi- és Münchener-codexünkbeli magyar fordítással egyeznék, mind ez ideig nem találtak a kutatók. Nagy szorgalommal kerestem ily szöveget DÖBRENTAI GÁBOR, majd KATONA LAJOS. Mindketten becses útmutatást adtak arra, milyen irányban kell a latin eredetét kutatni. Én is régebbi idő óta keresem e latin szöveget s kutatásom közben egy olyan adatot találtam, a mely rendkívül becses a magyarországi XV. századi *latin nyelvű* biblia-kéziratokra. Hogy ez adatot kellően méltathassuk, előre bocsátom a következőt:

A „Fontes rerum Austriacarum“ (zweite Abteilung LXI. köt.) cz. kiadványban WOLKAN RUDOLF gondozásában jelent meg a következő mű: „Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini. I. Band: Privatbriefe (1431—1445)“. E levelek közt a mi szempontunkból különösen érdekes a 159. szám alatt közölt. Ezt a levelet AENEAS SYLVIUS 1444 okt. 31-én írta TUŠEK JÁNOS prágai barátjának (Johanni Tusskoni). A levélben arra kéri barátját, venne neki Prágában egy latin bibliát. „Audio enim apud Bohemos hunc librum venalem frequenter inveniri propterea, quod illa regio multis olim collegiis habundavit multisque bibliotecis . . . relatum est mihi, plures presbiterculos esse, qui libros venales habent . . .“ A 178. számú levélben (kelt 1445 aug. 23) a bibliára vonatkozólag ezt írja: „De biblia emenda hoc est desiderium meum: si papirea est, octo florenos dabo, si est in pergamento, duplum. Videto tamen, ut correcta sit et digna pretio“. A 194. számú levélben (kelt 1445 nov. 20) végre megköszöni AENEAS SYLVIUS a küldött bibliát, a mely neki teljesen megfelel; „Procopius . . . bibliam, quam ex te concupivi, ad me detulit . . . Volumen namque id est, quod circumferri comode possit. Pretium vero minus fuit, quam tanta scriptura mereretur. Fecisti, ut amicum decet, rem meam quasi tuam curasti. Pecuniam ego statim Procopio numeravi . . .“

Úgy látszik, hogy a XV. század első felében szokás volt nemcsak kész bibliákat venni Csehországban, hanem ilyeneket *leíratni* is. Már most arra van adatunk, hogy hazánk papjai közt voltak olyanok, a kik Csehországban *íratták* latin bibliákat. A prágai Egyetemi Könyvtár *E. VI. 14* jelzet alatt őriz egy latin bibliát, a melyet TRUHLÁŘ JÓZSEF a maga „Catalogus codicum manuseriptorum latinorum Pragrae 1905“ részletesen leír. A nyolczad-rétü, kéthasábosan írt codexet a hely színén áttanulmányoztam; a codex 476. b. lapján már most ez a fontos bejegyzés van:

„Hanc Bibliam fecit scribe[re] | Michael sacerdos fi[li]i(us) Georgij | de Cluswar n[ec]non Succentor | Metropolitane Ecc[les]ie trans | siluanen[sis] S(anc)ti Michael[is] Ar | chang[e]li ad honore[m] om[ni]p[ot]entis | eiusq[ue] Genitricis Et XII ap[osto]lo | rum et om[ni]um s[an]c[t]oru[m] ac sue salu | tis et pl[ur]imo[rum] alioru[m] Cue fi | nita est Sub anno Incar[na]tio[n]is | M^o CCC^o XXIII° i[n] vig[il]ia Epiphan[i]arum dom[in]i nostri(?). | Deprecor te legens q[ui]cunq[ue] uoluis folium hic Adorare X” | me[men]to pro me qui est talis.“

Ez adat szerint Kolozsvári Mihály, az erdélyi Szent Mihály székesegyház (kolozsvári?) papja és éneklő kanonokja magának 1423-ban bibliát íratott. Hogy ezt a bibliát Csehországban íratta, az abból következik, hogy a biblia tele van XV. századi cseh glosszákkal s hozzá vannak kötve különféle XV., XVI. századi cseh jogi dolgokat tartalmazó kéziratok. Ebből különben az is következik, hogy e biblia-kéziratot valami közbejött akadály miatt sohase küldték el Mihály kanonoknak.

Ez adat egyébiránt közvetve azt a feltevést látszik támogatni, hogy a mi 1416 táján fordított Bécsi- és Müncheni-codexünk a bibliának olyan szerkesztéséből lehet fordítva, a mely szerkesztés Csehországban a XIV. század végén és a XV. elején sok kéziratban el volt terjedve.

MELICH JÁNOS.

Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban.

Régi igazság, hogy minden nyelv szókincsének gyarapodása párhuzamosan halad az illető nyelvet beszélő nép művelődésével; az is természetes, hogy a szókincsnek az a csoportja fejlődik ki leg-gazdagabban, a melyik a népeknek kenyéradó főfoglalkozására vonatkozik. Az angol nyelvnek például a hajózásra, a hajó és vitorla részeire, a tengeri kereskedelemre több szava van, mint a mekkora

egy-egy Afrika belsejében élő néger törzs egész szókészlete. A török nyelvekről meg ismeretes, hogy különösen a földművelésre és az állattenyésztésre vonatkozó szavakat fejlesztették ki rendkívüli gazdagságban: a házi állatok különféle fajtáit bizonyos korig életüknek minden esztendejében más-más névvel tudják megjelölni.

Mikor egy-egy népet idegen kultúrájú népekkel való érintkezés folytán új műveltségi hatások érnek, a szerzett új fogalmakkal együtt a rájuk vonatkozó szavakat is átveszi és szókincse így gyarapodik. Ma már az őstörténeti kutatásnak az idegen népekkel való érintkezésre nézve nincs is ezeknél a régi jövevényszavaknál megbízhatóbb forrása. A magyar nyelv szókincséből lehetett megállapítani, hogy a magyarság a finnugor közösség idejében földművelést és állattenyésztést még nem űzött és hogy ezekkel a foglalkozási ágakkal török fajú népek révén ismerkedett meg. Ugyanez áll a többi finnugor népre is. A vogulok és osztjások jó része — Reguly, Castren és Ahlquist tudósítása szerint — még ma is halászatból és vadászatból él, kenyeret nem eszik, kis részük tenyészt rénszarvast, még kevesebben tartanak egyéb házi állatot és úzuek némi kezdetleges földművelést. Még a kedvezőbb talajviszonyok közt élő műveltebb zürjének és votjások is, a mint a szókincs vizsgálata kétségtelenné tette, a szamojédektől tanulták a rénszarvas-tenyésztést. (Wichmann: FUF: 2: 165).

Bármily élénk is azonban az érintkezés azzal a néppel, a melytől új műveltségi hatásokat fogadunk el, a nyelvi hatás szinte sohasem ér föl a műveltségi hatással, más szóval: a megismert új fogalmakra vonatkozó egész szókincs nem jut bele a nyelvbe teljes gazdagságában; sok minden hiányzik, ezeket a maga eszközeivel igyekszik pótolni. Hogy ez így van, arra a magyar nyelv rokonai is világos bizonyossággal szolgálnak: a vogulok és osztjások az oroszoktól tanulták a kovács-mesterséget, de azért a maguk szókészletével *vascsináló embernek* hívják a kovácsot és nem vették át az orosz szót. Megismerkedtek a tüzi fegyverekkel, bizonyára szintén az oroszok révén, de azért a puskagolyót nem idegen szóval nevezik, hanem a maguk szókészletével és mintegy az eredeti állapotra való utalással *nagy nyíl*-nak hívják, ellentétben az apró seréttel, a melynek *kis nyíl* a neve.*

Ebben a dolgozatban a finnugor nyelveknek — s köztük a magyar nyelvnek — egy ilyen művelődéstörténeti szempontból is érdekes szókincsbeli jelenségére akarok rámutatni: arra a jelenségre, hogy a finnugor nyelvnek szókészletében *nincsen eredeti finnugor neve a házi állatok kicsinyeinek*. A magyar nyelvre nézve tudjuk, hogy a

* Ahlquist: Über die Kulturwörter der obisch-ugrischen Sprachen SUS. Aik. VIII.

borju, üsző, tinó, tokló, olló, kölyök honfoglalás előtti török jövevények; a bárány, pislen szláv eredetűek, a gödölye egy német nyelvjárásból került nyelvünkbe. A rokon nyelvek közül a vogul-osztjákra, zürjén-votjákra, mordvinra és cseremiszre nézve Ahlquist, Budenz, Gombocz, Munkácsi, Paasonen és Wichmann kutatásai megállapították az ide-tartozó szavak jórészeről, hogy azok török vagy szamojéd eredetűek;* s ha van is még a rokon nyelveknek néhány fiatal állatot jelentő szava, a melyeknek török vagy szamojéd eredetét eddig nem lehetett kimutatni, azok az előbbi megállapítást nem ingatják meg, mert használatuk egy, legfőljebb két nyelvre szorítkozik és természetesen senkinek sem jutott eszébe, hogy ezeket a szavakat a finnugor nyelvek ősi tulajdonának tartsa.

Bármilyen érdekes is a finnugor nyelveknek ez a negatív jelensége, új művelődéstörténeti tanulsága nincsen, mert csak azt bizonyítja, a mit már úgysis tudtunk, hogy t. i. a finnugor népek az állattenyésztést idegenektől tanulták. De van *nyelvtörténeti tanulsága* annak a módnak, a hogy a finnugor nyelvek egy-egy hiányzó növendék-állat nevét a maguk eszközeivel kifejezik: a kis állatot — nemcsak a házi állatoknak, hanem minden egyéb állatnak a fiókáját — *állat-finnak* nevezik mindazok a finnugor nyelvek, a melyekben a magyar *fi* szónak megvan a megfelelője: így hívja a magyaron kívül a *vogul*, a *zürjén*, a *votják* és a *finn*, tehát bátran mondhatjuk ezt ősi finnugor jelentéstani sajátjának. A régi magyar nyelvben nagyon gazdag volt a használata, ma már sokkal kisebb térre szorult.

Az itt következőkben összeállítottam az említett öt nyelvre vonatkozó bizonyítékaimat.

Magyar: Fogtak *chwkafyat* hetet (Ol. Nád. 49). *Süllő fyakert* attam (uo. 42). Cukat, *pontyfyat* (uo. 4). Üöttem ket *galamb fyat* (uo. 41). *Tuzokfiakat*, *darufiakat* is neveljen és szaporétson (Gazd. Tört. Sz. 7:417). Az sár réte mellett *hattyufiakat*, *gödényfiakat* és tengeri kacsákat kelletik szerzeni (uo.). Vgán vóvöltök, miként *fečke fiv* (DöbrC. 244). *Ludffyy*, *tykffyy*, *recaffyy* (Ol. Nád. 49). Az tikmonzekben uagon elete az *tyk fywnak* (SándC. 3). *Az madar fyay*: pulli avis (JordC. 246). Petőfi *Az alföld cz.* költeményében a *golyafiak* anyjáról beszél, Tompa ismeretes versének czíme: A madár *fiához*. A *ludfi* és *tikfi* — *liba* és *csirke* helyett most is járja Csallóköz pozsony-megyei felén. — Az *öz*, *szarvas*, *nyulfiak* fogdosását meg ne engedje (Gazd. Tört. Sz. 7:420). Az Tisztek mennel töb *Szarvas fiat*, Eöz Bornyakat, *Roka fiakat* szerezhetnek (uo. 137). *Baranffyy*, *kechkeffyy* (Ol. UC. 64/35). Vöttem eg *keczkefyat* (Ol. Nád. 42). *Szamárnac fián* iluén (Kulcs: Evang. 10). *Oroszlány-fi* (Kár. Bibl. I. 544). (Vö. NySz. és Oklsz.)

* E kérdés irodalma megtalálható Szinnyei *Magyar Nyelvhasonlításában*. 3. kiad.

Vogul: *Uj-p̄ly'*: állat-fi (VNGy. 3:32); *mišäx-p̄ü*: macska-fi (uo. 4:351); *āmp-p̄ly'*: eb-fi (uo. 4:58); *äp̄p̄ä*: id. (uo. 4:351); *läxi-p̄ikwé*: kopókölyök (uo. 3:231); *läxi-p̄ükäm*: bocsfacskám (?) (uo. 351); *χäpt-p̄ly'*: réntinócska (uo. 4:41); *säir-p̄ü*: tehénborjú (uo. 4:163); *pārén-p̄ly'*: tálto; csikó (uo. 4:416); *lū-p̄ly'*: csikó (uo. 4:147); *säxsi-p̄ly'*: madárfiók (uo. 3:173); *töri-p̄ü*: darufi (uo. 3:349); *taux-pou*: tyukfi (Gombocz: NyK. 28:182).

Votják: *šiz-pi*: harkályfiók (Munkácsi: Votj. Népk. 54); *čaxa-pi*: csókafiók (uo. 205); *poški-pi*: fecskéfiók (uo. 235); *dukia-pi*: fűrjfiók (Wichm. 1:83); *tšez-pi*: réczefiók (uo. 2:2); *kaza-pi*: kecskefi, *keč-pi* id. *kuča-pi*: kutyakölyök, *parš-pi*, *parčs-pi*: malacz (Munk.: Votj. Szótár); *lud-keč-pi*: nyulfi (Munk.: Votj. Népk. 119); *šiči-pi*: róka (uo. 124); *oš-pi*: tulok (uo. 167); *iz-pi*: bárány (uo.); *už-pi*: méncsikó.

Zürjén: *bala-pi*: bárány, *mež-pi*: id.; *porš-pi*: malacz; *pon-pi*: kutyakölyök; *tšipan-pi*: csirke (Wiedemann: Syr.-Deutsch. Wb.).

Finn: *hanhenpoika*: lúdfi; *kanapoika*: kűchlein (MUSz. 523); *kissanpoika*: macskakölyök.

Osztják: ez összeállítás végére hagytam az osztjakot, mert itt azzal a jelenséggel állunk szemben, hogy bár megvan benne a magyar *fi*-nak etimológiai megfelelője (*poχ*, *paχ*), azért mégis más szót használ az állatfiókák jelölésére: *tunt-mōχ*: liba; *ām-mōχ* (= *āmp-mōχ*) kutyakölyök, ebfí; *ōš-mōχ*: bárány; *sāyar-mōχ*: borjú (Patkanov: Irt. Osztj. Szj.). Lényegében azonban itt is ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint a többi finnugor nyelvben: a *mōχ* (kölyök) szó t. i. nemcsak az állat kölykét jelenti, hanem az ember fiát is. Patkanov szövegeiben nem találtam meg a m. *fi* megfelelőjének, a *poχ* szónak ilyen használatát, Pápaynál is csak egyetlen egyszer fordul elő ilyen használatban: *loχχ-χār-poχ*: bálvány-rénbika-borjú (I. 226. l. *Beke*: ÉOSzj.).

A cseremiszenben és a mordvinban nincs meg a magyar *fi* megfelelője, de az állatfiókat ezek a nyelvek is a többi fu. nyelvhez hasonló módon jelölik meg; p. cser. *ιγə*: kölyök, gyermek; *pi-ιγə*: kis kutya (Beke Ö.: Cser. nyt. 127. §).

Miután így megállapítottuk a kis állatok *nyulfi*, *galambfi*-féle elnevezésének ősi finnugor voltát s már előbb felhívtuk a figyelmet arra, hogy azok az e körbe tartozó magyar szavak, a melyeknek származása kétségtelen, mind idegen eredetűek: * hátra van még, hogy néhány állatfiókat jelentő szavunk eddigi származtatását közelebből megvizsgáljuk; ezek a szavak: a *csikó*, *liba*, *csirke* és a *csibe*. A *csikót* hosszú ideig honfoglalás előtti török jövevénynek tartották;

* Csak a csikót jelentő m. *csina*, *csinuska* látszik fu. eredetűnek mert megfelelője megvan több rokonyelvben; Munkácsi kaukázusi jövevénynek tartja (ÁKE. 205).

Gombocz hangtani okokból elveti ezt a magyarázatot. A *liba* Budenz szerint finnugor szó (MUSz. 701); egyeztetése nem fogadható el (Szinyeyi: NyK. 35:436). A *csirkét* Szarvas Gábor szerb eredetűnek véli, csakhogy az a szerb szó, a melylyel egyezteteti, *pulykát* jelent (Nyr: 16, 320). Munkácsi pedig *Arja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* cz. munkájában az afgán nyelvből származtatja. A *csibe* Gombocz szerint török eredetű. Az utolsó két származtatással úgy első pillanatra nem is lehetne se a hangtan, se a jelentéstan fegyverével szembeszállni.

Csakhogy az az érdekessége van ezeknek a szavaknak, hogy a 16. századi, főleg Dunántúlról származó gazdasági emlékekben, levelekben egyáltalában nem fordulnak elő, bár gyakran volna rájuk szükség, mert az általuk kifejezett fogalomról igen sok szó esik ezekben a nyelvemlékekben. Számtalanszor találkozunk az ősi *tikfi*-val, *ludfi*-val, de sohasem a *csirké*-vel, *csibé*-vel, *libá*-val; a *csikó* helyett meg következetesen *gyermek lovat* írnak ezek a nyelvemlékek; az OklSz. pedig, bár nagyon sok gazdaságtörténeti okmányt dolgozott fel, ezeket a szavakat mint közneveket egyáltalában nem ismeri.

Lehetetlen elképzelnünk, hogy ilyen fontos műveltségi szavak, hogyha nyelvünknek valóban keletről hozott tulajdonai, meg ne legyenek a 16. században Dunántúl: azon a vidékén az országnak, a hol a természeti viszonyok az állattenyésztésre oly kedvezők, s a hol a magyarság a honfoglalástól kezdve virágzó állattenyésztést folytat. Mért nem találkozunk emlékeinkben a *bika-fival*, vagy a *tehén-fival*? Mert vannak nyelvünknek erre a fogalomra régi török eredetű szavai, nincs szüksége körülírásra. Ha a *csirke*, *csibe* szintén ilyen ősi jövevény volna, akkor a 16. században nem volna a *tikfi* az egyedül uralkodó. És miért szorult ma már a *tikfi*, *ludfi* az országnak egyetlen szögletébe, mégpedig a földrajzi viszonyainál fogva az elmúlt századokban nehezen megközelíthető, s így a mindenféle kulturális hatás elől jobban elzárkózó Csallóközbe, hogyha nem igaz az, hogy a *csirkét*, *csibét*, *libát* egy, a mai hazában megindult idegen műveltségi hatás lassú folyamata szállította el az ország minden részébe s pusztította el a régi nehézkes szerkezetet.

Ezek alapján azt hiszem, hogy a *liba*, *zsiba* nem lehet fu. szó, a mint hogy ma már nem is fogadják el Budenz tanítását; a *csibe* nem honfoglalás előtti jövevény, a *csirke* sem ősi afgán átvétel, bár ezt Munkácsi, az előbbi Gombocz nagyon valószínűvé tudja tenni. A *csikó*, *csitkó* török származtatást már Gombocz is elveti. Ezek a szavak nyelvünknek a mai hazában való szerzeményei és előbb-utóbb elő fognak kerülni a körülöttünk lakó népek nyelvéből.

Feltűnő, hogy bár a 16. században a *csikó*, *csitkó* szó ismeretlen, nem hívják a ló kicsinyét a többi állatfőka megnevezésének

analogiájára *lófi*-nak, hanem *gyermekló*-nak. Úgy látszik, ez az ősi ugor elnevezése a csikónak. A vogulban *gyermek*: *ńauram*, *ńaurəm*, az osztjakban *ńauram*, *ńaurəm*; a *csikó* pedig vog. *ńawər*, *ńaor-vuj*, *ńawriy lū*, osztj. *ńėvər*, *ńėvr*; ezeket a szavakat a tudomány egybetartozóknak véli. A *gyermek* és a *gyermekló* rokonnnyelvi megfelelőinek nem teljesen egyező volta eddig még nincsen megmagyarázva; egyik oka bizonyára a jelentésbeli differenciálódás.

Gombocz a *gyermek*-nek és a *gyermekló*-nak rokonnnyelvi megfelelőit összeveti a török nyelvek *jaura*, *javri*, *jauruk*, *jăvrü* szavával (NyK. 35:108). A török nyelvekben mindenütt állatfiókat jelent ez a szó s csak kedveskedve alkalmazzzák a gyermekre olyan formán, mint a magyarban: *kölykem*. Ez az egybevetés, bár vannak nehézségei, nagyon valószínűvé lesz, ha meggondoljuk, hogy az ugor nyelveknek az ilyen gyűjtő fogalmakra, mint *szülők*, *család*, *gyermek*ek nincsen szavuk: *szüleim* a vogulban és osztjakban: *apám-anyám*; *családom*, *gyermekeim* a legtöbbször: *leányom-fiam* és csak ritkán használják a *ńaurəm* szót. Még a vogul és osztjak evaungéliom-fordításban, tehát prózai szövegben is *leány-fiú*. p. osztj. Ráhel siratja ő gyermekeit: R. s. *leányát-fiát* (NyK. 11:146). Sőt a vogulban így is: a csillag megállapodék, a hol volt a gyermek: a cs. m., a hol volt a *leány-fiú* (NyK. 9:174). Hasoulóképen van a dolog a zürjében és a votjában is. Ebből az tűnik ki, hogy a fu. nyelveknek van szavuk a *fiú*-ra és a *leány*-ra, de nincsen a *gyermek* fogalmára s hogy ennek a kifejezésére idegen, valószínűleg török szóval élnek, a mely eredetileg állatkölyket jelent.

KERTÉSZ MANÓ.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XX.

Az az írói tekintély, a melyet Kazinczy Bátsmegyey-jével, Gessner fordításával, Diogenesszel és a Vak Lantossal meg többi műveivel szerzett magának, 2387 napig tartó fogsága idejében csak fokozódott. A gondos ízléssel szerkesztett Urániát s benne Kármán-nak választékos és az említett fordításokon tanult finomabb stílusával megírt Fanni hagyományait kivéve, nem jelent meg ugyanis ezen idő alatt olyan számottevő szépirodalmi munka, még Dugonicsnak némethől, mondhatni, parasztos népiességgel magyarított sentimentális regényeit is beleszámítva, a mely akár külső csínosság, akár művészibb írásmódja és festőbb nyelve tekintetében csak meg is közelítette volna az Idylliumoknak, Lessing meséinek avagy az Orpheus egy-egy cikkének csiszolt nyelvét. Ezt bizonyítják azok a levelek, a melyekkel 1803 után, midőn fogsága következtében keletkezett ügyes-bajos dolgait elvégezvén, magát kipihenve már szaba-

dabban lélegzett, nemzeti alapon megindult irodalmi és politikai fejlődésünknek szárnyra kelő nagyságai hol tanácsért, hol bírálatért, grammatikai útbaigazításokért, vagy bátortalanul maguktól, vagy a „Mester“ közvetlen buzdítására fel-felkeresték. Öröme estle ugyanis ki, kiből mi válhat, gyönyörködve nézte a talentumok kifejlődését, emelte az a gondolat, hogy képzésükben neki is volt valami része. (Lev. 6:132.)

Buczi Emil, Diószegi Sámuel után *Döbrentei Gábor*, Akadémia-életében később nagy szerepet játszó írónk, kéri ki soproni tanuló korában véleményét néhány verséről, mikor a Soproni Magyar Társaság Próba-munkáinak 'Sengéjét küldi el neki 1804 novemberében. „Hajnalomon és estéjimen előttem jár a' T. Ur neve csillagúl“, írja ekkor a többek közt (Lev. 3:230); *Révai Miklós*nak grammatikai magyarázatokkal, vitatkozásokkal telt leveleiből sem hiányzik az őszinte elismerés: „Betsülik érdemeidet — írja 1806 febr.-ban — a Tudós Világnak szelid érzésű Fiai . . . a' kikkel nyájaskodó esmeretségben most is gyönyörködve élsz már 's ugyan velek örökké fenmaradsz a' jövődő időnek hála adatos emlékezetében“. Ugyancsak tanuló korában kezdi meg a levelezést *Kölcsey Ferencz* is, ki irigylé egy olyan ifjúnak sorsát, mint Vitéz, a ki egy Kazinczyt nyerhetett ifjúságában vezérül (Lev. 5:455). „Szentelt magyar litterator“-nak, a „Haza Fő Litteratorá“-nak nevezi *Pápay Sámuel*, nyelvünk és irodalomtörténetünk nem csekély érdemű munkása, mikor (1807 jún.) első kis próbamunkáját a Veszprémi Tiszti Szótárt neki elküldi, mert már sárospataki deák korában tisztelője volt, már akkor „kedvére mulatozott Geszner Idilliumival 's az akkor kijövő Bátsmegyei leveleivel“. *Himfy* írójának is ő volt mestere a magyar írásban „ha Te előttem — mondja első levelében — nem írsz vala, nyelvem bizonyossan sokkal szegényebb és hiánossabb volna és ha vagyon valami írásaimban, a' mi a' helyessebb ízlésű ítéletnek tetszhetik, az többnyire Általad és Tőled szerzett érdemem“ (Lev. 6:13, 84.). *Berzsenyi*, kivel az inkább szorgalmas, mint tehetséges Kis János, a túlbecsült költő és fordító, ismerteti meg, s a kinek első igazi értékelője volt, siet ódával köszönni meg „vezető“-jének barátságát, jellemezve egyszersmind e sorokban Kazinczy valódi értékét (Lev. 6:294):

Plátói nyelvéd 's lelked idézte le
Hozzánk az ép íz' szebb geniussait.

A *pesti triász* tagjait a széphalmi mester iránti lelkesedés hozza össze, teszi mintegy Kazinczy kirendeltségévé. A fiatal Szemere már 1807-ben, mikor az Arkadia-pörbe ismeretlenül beleszól (Hazai Tud. 23. sz. Told.) így fejezi be döntő érveit: „Én pedig . . . az Arca-

diaiak szokásaik szerint oltárt emelvén valahányszor a' rózsza kivírt a' Széphalom érzékeny Ura eránt való buzgóság közt ülöm meg a' Gráciák Innepjeit“, később meg Egmont szavaival fejezi ki vonzalmát: Dein Name war's, der mir in meiner ersten Jugend gleich einem Stern des Himmels entgegenleuchtete (Lev. 6. 1809. febr.). *Vitkovits* is azt vallja (Lev. 6:212), hogy K. becses és szép munkáinak műve az, hogy anyai nyelvünk kedves és szent előtte, hogy ezen kezdé futni a literatori pályát. A nagy Révainak nem kisebb tanítványa, *Horvát István* pedig szerencsésnek tartja magát „hogy azt, a' mit olly régen óhajtott“, e levélírást megengedte neki. „Lelkem lángot kapott nagy lelkedtől — írja Kazinczynek 1810 januárban — Mesteremmé választlak a' hazafiuság és finomabb izlés ügyében.“

A XIX. század első tizedében tehát irodalmi életünk valóságos középpontjává lesz Kazinczy. A kiben csak parányi tehetséget sejt is meg, igyekszik magához csatolni, irányítani. Barátainak, tisztelőinek munkái csak javallása után lépnek világ elé. Saját műveit is barátjainak ítélete alá bocsátja megjelenésük előtt. Levelei, irodalmunk ez időbeli sokfelé ágazó, összekötő kapcsolatai, tele vannak hol a saját, hol egy-egy barátja verseinek másolatával, terjesztve a korabeli irodalom termékeit. Grammatikai, aesthetikai észrevételek mellett tömve vannak e levelek a fordítás-, nyelvcsinítás- és újításról szóló, a debreczeniekkel folytatott, hosszú évekig tartó vitatkozásokkal. Bennük található egy-egy új szó történetének hiteles kútfői, itt bővülnek ki az *Arkadia-pör*nek a Kultsár lapjában megjelent aktái, bennük van megalapozva a *Magyar Régiségek és Ritkaságok* (1808) bevezető cikke a Debreczeni Grammatika ellen, itt a Révai—Verseghy tollharczában vallott álláspontja. Leveleiben védi meg először a *Marmontel Szivképző Regéi*-(1810)ben, *de la Rochefoucauld Maximái*-(1810)ban sűrűn használt soloeicismusait, új szavait, melyek *Dayka Gábor versei* (1813) elé, továbbá *Báróczynak Minden Munkáji* (1814) után függesztett életrajzban nyernek meggyőző védelmet. Ezekben a levelekben kelnek szárnyra a *Nyilak* illetőleg *Tövisek és virágok* (1811) a nyelvfejlődés, haladás ellenségei felé, a „debreczeniség“ ellen. A *Poétai berek* (1813) egy-egy darabja itt javítódik ki Kisnek, Berzsenyinek óhajtása szerint Helmecki „ügyelése alatt“. E sok-sok irodalmi vonatkozás mellett zavaros politikai viszonyainknak is sokszor találó képét festik e nemes hazafisággal írt levelek, melyek többszörös javítása daczára évekig heverő munkái megjelenésének tömge akadályairól is számot adnak. Ha a Hazai Tud.-ban, melynek valóságos munkatársa volt, megjelent műtörténeti, művészeti cikkeit (Hotkótz, Anglus Kertek 1806 — Magyarországnak talán első abrosza 1807, 1808. — A legrégebb Magyar Kalendáriom 1808 — Révainak nevei 's születésnapja 1808 — Festés, faragás nálunk stb. 1812.), a bécsi Annalen der Litteraturba küldözgetett recenzióit is fölemlítjük,

előttünk van azon másfél évtizednek nemzeti műveltségfejlesztő, folytonos irodalmi agitációkkal telt munkássága, mely fogságból való szabadulása és Minden Munkáinak megjelenése között zajlott le s melyben számottevően nyilvánult meg az ismert *fordított*nak még *költő*-, *bíró*- és *kiadó*i szerepe is.

Mindezen irányú tevékenysége egy cél felé: nyelvünknek a Klopstock, Wieland, Goethe és Schiller korabeli, finomult ízlésű német irodalom magaslatára való emelésére tör; emelkedetten szép és csinosan tiszta írói nyelvet akar teremteni. Innen van, hogy leveleiben és nyomtatott munkáiban szinte túltengő a sok „jegyzés“ a szépítés eszközeiről: a soloecismusokról, idegen szólásokról, új szavakról, ezek szükséges voltáról és a helyesírás, ragozás, képzés vitás pontjairól, szóval a grammatikáról. Azokkal a fejtegetésekkel irányítója lett az egész magyar szépirodalomnak, vezére a nyelvújító mozgalomnak; ezekkel a jegyzésekkel Révai törekvéseinek győzelemre segítője. Midőn sűrű művészeti vonatkozásokkal vegyíti nézeteit, első lesz, ki a klasszikus szobrászat, festészet iránt is általánosabb érdeklődést kelt nemzetünkben. A „mesterségekben“ és irodalomban való haladásunk lehetőségét abban látta, ha „azon még eddig ugyan szerencsétlen igyekezet helyett, hogy szép Originálokat készítsünk, a' nálunknál szerencsésebb Nemzetek remekjeit tésszük magunkévá. Nekem az az igyekezetem; 's én ugyan inkább óhajtom azt a' mások' karbeli dicsőséget, hogy egy kényes ízetű 's szerencsés kezű Bartolozzinak nézettessek, mint hogy Hazám bennem egy Dürrert találjon“ (Lev. 3:41). Az e fajta fordítások érdemét arra való hivatkozással teszi érezhetőbbé, hogy a mely hazában még nincsen festőiskola. a mely hazában nem virágzik még a festés, faragás, ott a „gypsabguszoknak 's Copiának“ nagy a haszna. A fordításnak nagyobb mint a copiának „mert a' Copia merő (hibás) originalis“; de a fordítás lassanként az idegen nyelvek szépségeit hozza a' miénkbe (u. i. 256). A tordai Leoninus, a görög mértékű soroknak rimekre szedése azért oly irtóztató ízlésének, mert úgy tűnik föl előtte, mintha valaki „a' Vaticanus Apolló szép statuáját testi színnel kenné meg, a' vakon hagyott szemalmák helyébe üveg szemeket rakna, az Isten' lobogó üstökét a' márványról lefaragtatná 's helyébe egy undok parókat tenne“ (4:548). Épigy iszonyodik az egymagánhangzós versek „undok fajzat“-jától (Rég. ritk. 187), semmi sincs továbbá triviálisabb dolog előtte, mint az egyéni magasztalásokba fúlado „alkalmatossági versek“ (Lev. 4:22). Általában az az aesthetikai felfogása, hogy a szép tudományok és ízlés dolgában annál tökéletesebb a mű, mennél közelebb jár a klasszikusok példájához, annál szenvedhetetlenebb, minél távolabbra tévedtünk tőlök (Lev. 5:8). Kisben, Virágban és Berzsenyiben ezt a „classicitas“-t becsüli nagyra, Himfy regéiben a nagy egyhangúságon kívül ennek hiánya tetszik

vissza neki. Erre való törekvése magyarázza meg, hogy még a legkisebb nekrológja is művészettel van megírva, egységesen, szép formában, szóval a szép mesterségek „legfőbb kívánságok szerint“, hisz a magyar nyelv Goethéjévé szeretett volna lenni. Az epistola, sonett — e költészetünkbe meghonosította két forma is — a klasszikus külső iránti érzékét mutatja.

A nemzeti haladás e mikéntje után az irodalmi művelődés eszközeire is rámutat. Nagy barátja a tudománybéli csatáknak, melyeknek megvan az a hasznuk, hogy „a' dolog jobban kiörlődik, opinionum commenta delet dies, rationis iudicia confirmat, s azok az ideák, melyek annak előtte csak kevés főben voltak — meg, 's talán ott is csak homályosan, elhatnak a' Publicumra s közönségessé lesznek“ (Lev. 4:392). Legszükségesebbnek hirdeti azonban egy „recensens folyóírás“ megjelenését, olyasféléét, mint a Literatur-Zeitung, mert „valamig időszaki írásunk nem lesz, valamig Recenziókat és Intelligenzblattokat nem olvas hazánk, mind addig minden iparkodásunk haszontalan, a nemzet fel nem fog verethetni lethargiájából 's olvasásunk nem lesz egyéb, mint toldozott foldozott munka, nyomorúlt románokon 's theatralis darabokon való nyalánkoskodás, mesteri vezetés nélkül lett firválások 's a' többi“ (Lev. 6:169), még Tudós Társaságot sem óhajt, hanem csak „Recenziókat 's Literatur briefet és azt, hogy nyelvünk szabadon műveltsék, mint a' német, nem parancsolva, mint a' Francia Akadémiától függő szolgál-francia“ (u. i. 5:344).

A XVIII. század végén Rajnis és Baróti Szabó között lezajlott *prosodiai harcznak*, mely több fontos helyesírásbeli, etymologiai kérdést is dobott felszínre, s a melyben mint láttuk Kazinczy mai fel fogásainkhoz igen közelálló nézeteket vallott és vitt be írásaiba, az éles tollú Verseghynek *Mi a poesis* stb. című értekezése (1793), továbbá a Rég. Ritk. útján hírhedtté vált *Debreczeni Grammatica* igyekezett véget vetni. E harcz azonban nem fejeződött be, sőt fokozottabb mértékben tört ki az *Antiquitates*ben és *Elaboratior Grammaticában* hirdetett helyesírás, — igeragozásbeli elvek, főleg nyelvtörténeti alap miatt Révai és Verseghy között, aki a *Tiszta Magyar-ságban* (1805) írta meg a két említett korszakalkotó műről a nyelv szokásra támaszkodó, sok helyt sértő hangú bírálatát. Ez „a' csinos magyar beszédre és helyesíráásra vezérlő értekezések“ gyűjteménye volt indító oka az ismert mocskolódó feleleteknek, a Miklósi Jánosok, Kardos Adorjánok és Vig Lászlók válaszaiknak. E grammatikai pörnek, mint tudva van, főbb ütköző pontjai: a *cz, cs, ő, ú* jelelése, a *j* birtok- és személyrag, az *ikes* ragozás, a *látók, kérők* forma, az *ódik, ódik* szenvedő képző, a Debr. Gramm.-nak az erdélyi népvyelvre támaszkodó ajánlata, a *magyarok Istenek* féle szerkezet végül a *czím helye* voltak. Többet ezek közül már a prosodiai harcz is vitatott.

A *cz*, *cs*-re nézve a Debr. Gramm. azt tartja, hogy akár *c*-t, akár *t*-t vegyük vezérbetűnek, nem nagyot hibázunk, csak az idegen szókra nézve vigyázzunk és a szerint tegyük *c*-t vagy *t*-t, a mint azoknak eredete hozzá magával: Cziczero, Czedrusfa, penitentzia, nem penitenczia (6. l.). Maga azonban állandóan *ts*, *tz*-t használ, kivéve a „Más idegen Nemzetek Szavaival egyező Magyar-szók“ lajstromát. Révai szerint: „cousonae combinatae *cz* et *cs* etiamsi admittantur non quovis loco adhibendae. Pro combinatis *tz*, et *ts*, hodie non communi receptis nonnulli resumunt vetusta *cz*, et *cs*. Disceptatio, quae propterea suscitatur, utra combinandi ratio melior sit, mea quidem, opinione non est magni momenti. Signa sonorum sunt utique arbitraria. Quod his aequius obici possit; est temeritas, vel, ut mitius dicam, leuitas recedendi ab usu communi, et quaedam antiquitatis affectatio. De hoc tamen memendi sunt, qui his potius signis *cz*, et *cs*, oblectantur, ea se non posse ubique recte adhibere: quemadmodum nec uncinata *č*, et *ç*, si in consuetudinem venirent (Elab. gr. I:173—4). Egyszerű jeleket ajánl tehát e hangokra, de figyelmeztet egyszersmind, hogy ezek a jelek (*č*, *ç*) a tetszik-, lát-szik-félékben, továbbá a vesződség, imádság, ronts, taníts stb. alakokban nem alkalmazhatók: a hol e hangokat a szóragozás vagy szóképzés hozza létre, ott a szavak származását kell megőrizni. Verseghy e tárgyalt hangokat illetőleg a hallei francia grammatika (Grammaire raisonnée, Halle, 1758) következő helyesírásbeli elveire támaszkodik: 1. Valahány különös czikkelyezett hang van a nyelvben, annyi különös betűvel kell azoknak kifejezésére élni. 2. Egy betű soha se jelentsen többféle hangot és egy hang soha se fejeztesen ki többféle betűvel. 3. Úgy írjunk, a mint beszélünk (Tiszta Magy. 24). Az első szabály értelmében jobbnak tartja a magányos *c*-t, mint *cz*-t vagy *tz*-t; az is jobb volna, ha az összetett betűk helyett e hangok kifejezésére „együgyű jelekkel, azaz: magányos betűvel“ élnénk. Ellentmond azonban e szándéknak a „közönséges szokás“; a hibás szokásnak következeiseivel együtt tűrhetővé tétele a filologus tiszte. Ezért *cz*-vel él, a *t* és *z* betűvel ugyanis különösen is élünk s így az idegennek, a ki nyelvünket tanulja, nem lehetne meghatározni, mikor kelljen azokat külön betűknek nézni, mikor összetettnek: koczá, léczajtót ír és kacsát, alacsony. Ragozásokban, összetételekben azonban ő is megtartja a *ts*-t vagy *tsz*-t, kútsor, mert kúta sora, tetszés, tartsa stb.* A *cz* és *cs* hang kérdését a Hazai

* Érdekes, hogy 1793-ban (Mi a poesis, előjegyz. 8.) úgy vélekedik, hogy „a' Régieknek szokásától, a' kik a' tz helyett a' deák c betűvel éltek, nintsen helyes okunk eltávozni“, de azért állandóan *tz*-t ír; a tőszóbeli *cs* hangot *tf* (*t* és hosszú *s*-sel), a származékot *ts* (gömbölyű *s*-sel) akarja megkülönböztetni, de nem következetes a kivitelben.

Tud.-ban is szóvá tesszik írónk (1807). Szűzvári álnév alá rejtező írónk *Véleményén a' C* betűről a' Magyar Írásban (I:177) nagyon is érzi Verseghy okoskodása. A *cz* mellett tör lándzsát, de „nem kell — mondja — a *Ts* helyett *Cs*-el élünk, mert azon hangban bizonyosan a' *T* érthetőképén kitetszik; ezen felül a' *Cs* tsak képe a *Ch*-nak, mely a' tótos Ortográfiára mutat“. A *cz*-t, *cs*-t is elfogadja egy másik, Szegvári álnevű értekező (*Vélemény ismét a' C' betűről* T.:222). Aranka Gy. Elmejátékjának bevezetésére hivatkozik: „Ha már el nem lehetünk rédeg hangú betű nélkül, ne tegyünk *cz*-nél többet azzá“. Ismeretes álnevén Horvát István is beleszólt a vitába: *A' Ts és Tz betűknek védelmeztetésök*-(2:306 stb.-)ben. Révaiból merített argumentumokkal azt bizonyítja, hogy a régiség nem lehet irányadó a hangok írásában, mert igen sokféleképen írták s mivel „egyedül az időkor a' Grammatikában elsőséget nem nyujthat“. Legjobb volna szerinte is, „ha a' latán alphabetumban fel nem található betűknek is saját hangjelek tulajdonittatnának“. Ellene van a *cz* és *cs* betűknek, mert az indítson-, játszó-féléknél „minduntalan etymologizálva“, nehézségekkel bajlódunk, mert nem lehet az igazán jó írásmód, mely írtunkban minduntalan kétségeket szül. A *ts*-, *tz*-vel való élésben pedig semmi akadály, galiba és nehézség elő nem akad.

Kazinczy, a kinek nyelvészkedő hajlamairól már a 90-es évekbeli munkáinak tárgyalása közben is beszámoltam, az említett nagy nyelvészek hatása alatt még nagyobb mértékben szól bele nyelvészetünknek korabeli „napi kérdés“-eibe, sőt gr. Dessewffy József felszólítására írónknak való esztétikai magyar grammatikát is akar írni (Lev. 5:340), mert Révaié hosszú és untató, a Verseghyé „autodafét érdemelö eretnkségekkel“ van tele, főleg ízlésnek híjával van. Az Orpheusban hirdetett helyesírásra vonatkozó elvét (MNy. 6:75) ekként módosítja, „a' szók' leírásában vigyázni kell ugyan a' származásra, de csak addig, míg a' hangzás a' származásnak ellene nem mond“ (Rég. ritk. 49—50). A *cs* és *cz* dolgában nincs megelégedve a Hazai Tud. észrevételeivel, ezért azt, hogy „ott, a' hol a' származtatás és öszveforradás nem kíván egyebet, a' magyar írásban előforduló *cs* és *cz* hangjait így kell írni és nem *ts* és *tz* által“, szóval a maga régen vallott álláspontját hosszasan kifejti imént említett művében és Berzsenyihez írt egyik levelében.

„A *cs* — mondja Rég. ritk. 145—6. l. — szint olly egyszerű hang, mint a' *gy*; 's valamiképpen az mívelne gonoszúl, a' ki a' *gy* hangját ott, a' hol azt a' szó öszveforradása nem kívánja úgy, *dj* által írni, (péld. ok. *dj*öndj) úgy vétkezik az, a' ki a' *cs* hangját, ott a' hol a' szóban nints öszveforradás, *ts* által festi. A' ki e' szót fecseg, így írja: *fetseg* — az a' *gagyog*-ot, ha hasonló akar maradni magához, így fogja írni: *gadjog*, a' mi szembetűnőbb, noha nem kisebb képtelenség“. — Verstanti okokkal támogatja a *cs* szükségét;

e szavak: makacs, csacsog, fecseg, recseg stb. pyrhihius lábak, lévén a *cs* egyszerű hang, ámha *ts*-sel írjuk őket, ez kettős hang lévén, megnyulik az előtte álló magánhangzó. Állítása mellett szól „a’ megcsökkent de soha el nem alvándó szokás, mert ki írta valaha e’ neveket *ts*-vel és *tz*-vel: Csáky, Csanád, Rákóczy“. Révaira is hivatkozik, kit ott is tisztel, hol nem követhet. Ez a papucs-, papucsom-ot papuc-, papucsom-nak íratná, de mégsem frissics-et, hanem frisis-et írt. Ez mutatja, hogy egy hiten volt Révaival, s ez is. „minden ellenkezése mellett“, hisz munkáiban állandóan *ts*-t, *tz*-t ír, egy hiten volt vele. Körülbelül ezekkel az érvekkel igyekszik Berzsenyit is meggyőzni, hozzájuk teszi még: „Ha a’ *cs* hangja nem originalis, nem simplex hang --- mint láttuk inkább összetett hangnak fogták föl --- mikép állhat az a’ szónak épen az elején? hogyan lehet ott positio a’ hol nincs megelőző vocalis? p. o. csecs, csorda, csap . . . czondra, czobor, Czindery!“ (Lev. 8:358.) S mikor Berzsenyi azt kérdi tőle, hogy van a magyarban e betű, miért nem élünk vele, némi keserűséggel válaszolja: „Én 1793. így élve adtam-ki a’ Herder Paramythionit és Wieland Diogeneszét; mert simplicifálni mindent illik a’ hol lehet. Abba hagyám, mert a’ kötődők a’ cafrang, comb, cudar szókat kafrang, komb, kudarnak pronuciálgatták ’s ezt tánc és láncc ’s labanc így tánc, láncc ’s labanc, pedig Tinódi, Kazinczy Péter és András *c*-t írnak“ (u. i.). Berzsenyi el is fogadta Kazinczy álláspontját e két betűre nézve, rajta kívül csak Szemere, Kölcsey és Döbrentei voltak mesterüknek e tekintetben következetes tanítványai, míg Vitkovits, Szentgyörgyi, Dessewffy és Cserey megmaradtak a szokottabb *ts*, *tz* mellett. Ez azonban nem hátráltatta a *cs*, *cz* győzelmét, mely lassú, de végleges volt, s a melyet Kazinczy írásai is bizonyosan elősegítettek.

A hosszú *ó* és *ü* hangnak, melyet a régi *ew*, *eu*, *eo*, *eö*, *ö* írásmód miatt, kettősnek tartottak némelyek, a Kalmár ajánlotta kétvonásos jelölését úgy látszik a Debr. Gramm. kezdte meg a szokásos *ö*, *ü* helyett: „Legkönnyebb és így leg jobb volna abban egygyezni meg, hogy a rövid *ö* és *ü* felibe két pont, a hosszú felibe két Húzás tévődnék így: *ö*, *ü*“ (4. l.). A hosszúság aztán az egész könyvben így is van jelölve. Révai marad a két pont közé ékelt egy vonás mellett: „Eaedem . . . longae-consilio quam optimo ad vitandas aberrationes, producendi soni signum habent superne sibi inscriptum, accentum acutum: *ú*, *é*, *í*, *ó*, *ü*, *ö*, *ü*“ (Élab. gramm. I:60). Ugyanígy írja Verseghy is e betűket. Boldogréti Vig László előbb említett a *ts*-t és *tz*-t védelmező cikkében az *ö* és *ü* formákat debreczeninek nevezte s elítélte. Kazinczy, a ki a 90-es években még *ö*, *ü* jellel élt, nem volt megtestesült Révaista (Lev. 7:140), ebben a tekintetben is világosan elpártolt tőle. A Rég. ritk.-ban logikai, aesthetikai és typographiai okokkal kardoskodik az *ö*, *ü*

mellett, bizonyos „mikrologiá“-val, melyet azonban ott, a hol a betűk helyes képeiről foly a beszéd, a tudományoknak egész kerületében igen fontosnak tart. „A' rövid hangot jelentő pontatlan a, e, o, u vocalisok — mondja itt XXXII—XXXV. ll. — úgy változtattnak hosszú hangot jelentőkkel, hogy felikbe accentust vonunk, a' pontos i vócalist pedig rövidebből nem úgy csináljuk hosszúvá, hogy a' pont felibe vonunk accentust, hanem úgy, hogy a' pontot változtatjuk-által accentussá. Ha ez így jól esik, jól kell esni annak is, ha a' rövid ö' és ü' két pontjait accentussá változtatjuk. A' ki írásában is elmékedést, vizsgálatot, figyelmet és bizonyos törvények követését akar mutatni, annak egyezésben kell lenni önmagával: vagy ó és ú által jegyezze tehát a' hosszú ö' és ü' hangjait, vagy az i felett álló pont mellé is, mikor azt hosszsan akarja vétetni, accentust vonjon. Így kívánja ezt az analogia, így a' szépség, így a' könnyebbség az írásban, így végre a' typographiai tekintetek, mert mi könnyen kopnak-el a' közben álló accentus mellől azok a' két kis pontok, kivált a' petit és nonpareil metszésűekben? És ez a' módja az ö' és ü' meghosszabbításának nem a' Debreczeni Grammatika Írójának találmánya: vannak nekünk régibb nyomtatású könyveink is, a' melyekben ezt már láthatni.“ A *Szótképző regéktől* kezdve azután minden munkájában ezt a' formát találjuk; a XIX. század elején még ritka, úgy hogy elterjedését egyenesen Kazinczy műveinek kell tulajdonítanunk.

A jottisták és ypszilonisták harcza, mely már a XVIII. század 80-as éveiben megkezdődött Rajnis és Baróti Szabó között, a XIX. század elején érte el tetőfokát Révai és Versegly ismert pörében. Az ikés ragozás mellett ez volt a két nagy ellenfélnek legszélesebb válaszfala. A Debr. Gramm., mely épenséggel nem volt olyan rossz, mint Kazinczy és tanítványai hirdették a j— szolgabetűről is egészséges tanításokat nyújt: „Bizonyos dolog, vélekedik a 90. lapon, hogy Nyelvünkben nem az *ly* annyival inkább nem a *gy* és *ty*, hanem a *j* az a Szolga Betű, mellyel a Ragasztékok mind a Nevekhez, mind az Igékhez szoktak járulni . . . Nem illik a Ragasztékos Nevekben is *j* helyett *ly*-t, *gy*-t, vagy *ty*-t írni: így *tsaplya*, *padgya* (annyival inkább *paggya* képtelenség!) *parancsolattya*; ezek helyett: *tsapja*, *padja*, *parancsolatja*. A kimondása akárhogy esik, de a leírásnak helyesenn kell lenni . . . Még illetlenebb tanult embereknek így bánni, az Igéknek Ragasztékos formáival, és azokat így írni: *hallya*, *láltya*, *tudgya*; kivált pedig így *tuggya*, *higgye* 's a t. *Igy a gyökér idővel elvész*. És erre nézve a melly Igék kettős Betűnn végződnek is, mint: *hány*, *hagy*; szükség, hogy azoknak ragasztékos formáiban *j*-t írjunk így . . . *hány-ja*, *hagy-ja* 's a t.; annyival inkább az ollyanokbann a' mellyekben híre sints a kettős Betűnek, mint *fal-ja*, *hurít-ja* 's a t. Mi lenne az Anglus vagy Frantzia Nyelvből, ha azok-

ban a' szók a' kimondás szerint íródának-le? Szint így el kortso-
sodik és elrontódik a Magyar Nyelv is, az afféle hibás írás' módja
miatt. Mert valamint ezek a nevek: *fénnye*, *miríggye*, *métellye* Ragasz-
ték nélkül; fény, mirigy, métely: úgy a hibás írás miatt az effélék:
parantsolatya, *kappannya*, *pagygya*, *zabolálya* . . . idővel Ragaszték
nélkül majd így mondódnak: *parantsolaty*, *kappany*, *pagy* *zabolály*
's a t. A hibásonn irt Igékből is; *tugygya*, *higygye*, *szánnya*, *haraplyon*
. . . idővel *tugyom*, *higyem*, *szányom*, *haraplyom* . . . talál kere-
kedni". Az ínyhangú töveket kivéve tehát e nyelvtan jottista. Érve-
lését azért adtuk egész terjedelmében, mert az említett kivételt
leszámítva, Révai álláspontját találhatjuk meg benne, melyet az
Antiqu. 297—310, s az Elab. gramm.-ban az Affixum habitu j resu-
scitatio fejezetben (I:468—81) fejt ki. Természetesen nem szolgál-
betűnek tarja a j-t. Mennyire igaza volt Debr. gramm.-nak abban,
hogy az ypszilonisták eljárása hibás kikövetkeztetésekre vezet,
rámutat Révai A' Magyar Szép Tollnak különös Nemeiben (N. Múz.
kézirat) nevezetesen ott, ahol a Törvényszéki tollat magyarázza,
továbbá Kazinczyhoz 1805 jul 4-én írt levelében (3:380) A *honnyi*
szóról bizonyítja itt, Georch Illés Honnyi Törvényét, Peretsenyi Nagy
esthonnyai fejedelmét korholva és a *sehonnai* szó eredetét magya-
rázva, hogy az az ypszilonisták *honnya* írásmódjából visszakövetkez-
tetett „bódultság“-nak, a *honny* szónak származéka. Révai nyelvtör-
téneti felfogásából következik, hogy régi könyvekre és kéziratokra
támaszkodik érvelései közben.

Verseghy, a ki Révaival szemben nem győzi eleget hangoztatni,
hogy „a' nyelv iránt való vetekedésekben a' most élő egész nem-
zetnek közakarattját“ ismeri „legfőbb, legbátorságosabb és egyetlen
egy bírónak“, azt a közakaratot, melyet az „analogiának“ neve-
zett közönséges szokásban találhatni fel; ő, aki nem ismeri „azt
valóságos filologusnak“ aki „az egész nyelvnek járását nem veszi
fő világító pontnak“, mely a kisebb részek kidolgozására igazgat,
Verseghy védi, mondom, leghevesebben az y-t. (Tiszt. Megy. 11, 33.)
Féltótosnak, félnémetesnek hirdeti azt a j-s orthographiát, melynek
„elevenítését“ a 18-századbéli német könyvnyomtatóknak köszön-
hetjük (u. i. 26—33). A régi könyveknek „tekintetét“ nem fogadja
el hangadó bírónak. Hisz ha a régi szokás és „etymologia“ arra kény-
szeríti a jottistákat, hogy jottával írják e szókat: tudja, látja, vonja,
nádja . . . jóllehet másképp ejtik, szintazon joggal arra is készítheti
őket, hogy j-vel írják e szókat is: rázja, iszják, szidalmazja, veszjük
's a' t. de másképp ejtsék. Azt sem fogadja el, hogy a j betű az
említett *gya*, *nya*, *tya* suffixumoknak mivoltához tartozik, mint
„béllyegbetűjük“, mert akkor a kérdés alatt lévő esetek nagyobb
részében kellene előkerülnie, holott a sziszegő és ínyhangon továbbá
magánhangzón végződő tövekben a jottisták sem írnak j-t, a t-végű

igék imperativusában szintén „irtóznak“ a jottától. Illy „epentheticét tolni . . . a’ szóba, mellynek öt vagy hat külömbféle esetben mindég másrés hangja legyen, mint a’ kérdésben lévő jottának, csak a’ haszontalan és sükeretlen etimológiabéli elmefuttatásokhoz illik, mellyek a’ nyelvet a’ helyett hogy tisztogatnák, még jobban a’ fél-tudósokat felfűván, hiábavaló vetekedéseket okozzanak.“

Kazinczy jottista volt, de nem mint a Debr. Gramm. vagy Révai követője, hisz már a XVIII. század 90-es éveinek elején, mint láttuk, nyíltan állást foglalt az y ellen. Csatlakozik esupán Révaihoz, ennek érvei csak megerősítik előbbi álláspontjában. Hiába igyekszik rábirni Virág, hogy ne kövesse Tsétsit, a ki a magyar orthographiát Páriz Pápaiban megtótosította, holott a magyarnak *ty, ny, ly* a ragjai, nem pedig *lj, tj, nj*, mellyel oly sokan „meggyalázták már nyelvünket gondatlanságból inkább, mint rossz indulatból“ (Lev. 1803. szept. 10.), hiába vádolják többen, hogy a jottisták módja kálvinista találmány, az ypsilononnal való élést pedig Pázmánynak, Káldinak példái igazolják (Lev. 4:359 stb.), megmarad Révai mellett annál is inkább, mert hallja, hogy Péteri Takács József nyolcz száz forinttal hiába kísértette meg e tudóst, hogy hagyja el a jottismust, a kálvinistas irást (Pandekt. 3:492). Mikor Pápaynak, Versegly követőjének, a’ Magyar Literatura esmérété-t bírálja, Révai érveit hozza fel ellene: Die Jottisten haben durch ihr richtiges j nichts verdorben, und können nichts verderben, aber die Ypsilonisten haben durch ihr y vieles verdorben. Dieses y hat die Schuld, dasz aus dem auch durch den Verfasser richtigen, erkannten *Honn* (Heimath) die Ungelehrten oder Unachtsamen *honnny* gemacht haben, weil sie durch das honnya (seine Heimath, richtig honnja) verleitet wurden, nicht zu merken, dasz das y der Ypsilomanie wegen hier steht (Lev. 7:95). Berzsenyihez írt említett levelében (8:358—62) azután hosszan is kimutatja az ypsilononisták véleményének tarthatatlanságát akkor, midőn a cz, es-t védi. Az a törvény, hogy ugyanazon hang minden esetekben ugyanazon betű által jegyeztessék, igaz, de megtévesztő. Ez tévesztette meg az y híveit is, hogy nem ügyelnek a szó formációjára és a nyalját, vonját, hatját: *nyallya, vonnya, hattya*-nak írják. Csak ott kell a’ leírásban a hangot követni, ahol „a’ pronuciatio világos ellenkezésben vagyon a’ grammatikai formációk charactericus betűjikkel“ tehát *mossa* és nem *mosja*, mint fogja, adja stb; ha ellenben a hangzás tökéletesen „ellene nem kiált a’ gramm. formációk charact. jegyeinek és azt per approximationem kinyomja“, nem a’ hangot, hanem a származást kel követni. „Így van ez, mert az irás nem a’ hallás, hanem a’ látás orgánjához szöll, midőn a’ gondolatot általviszi ’s néki az a’ tiszte, hogy a’ megtévedés, a’ mennyire tőle kitelik, eltávoztassék.“ A fallya, vonnya, baráccság, tehát szembetünő képzelenségek. A positio metrica is azt követeli, hogy a j suffixum meg-

maradjon, különben az ypszilonista kénytelen az *y*-előtt álló hangot megkettőztetni. Követeli a *j*-t a régiség példája is.

Sőt Kazinczy még révaibb akar lenni Révainál, és ott is szükségesnek tartja a *j*-t, hol az Elab. gramm. sem tanítja. Rossz néven vette ugyanis kiadójának, hogy a Maximák címét is megváltoztatta: „sületlenség Maximáit 's Reflexióit írni 's mondani Maximáji 's Reflexioji helyett . . . mint az volna sületlenség, ha Maximája 's Reflexiója helyett Maximáát 's Reflexióát mondott és írt volna“ (Hazai Tud. 1810: 236 stb). A magánhangzós töveknél tehát a több birtokot jelölő *i* előtt is szükségesnek tartja a *j*-t, ezért írja pl. *betűjikkel* (Lev. 8:359), *hallgatóji* (Max. 4.), csakhogy nem mindig következetes pl. *passióink* (u. i. 173). Révai paradigmái: példáim, ollóim, tálgúim (strumae mei) kapzsiim mind végig *j* nélküliek. Ennek a sokat vitatott *j*-betűnek használatát különben mások is túlzásba vitték. A hirhedt Folnesics alig ismeri Alvinájában az *a*, *e* birtokragot, a „beszéleti Szokást Öné szenvedésjeinek előterjesztésében“. Az ypszilonista háborúban tehát Kazinczy a *j* pártján küzdött, s az a körülmény, hogy barátai, tanítványai közül sokan, főleg a fiatalok közül: Szemere, Döbrentei, Kölcsey, Helmecei, továbbá Kis, Dessewffy az ő közvetítésével szintén Révai tanításait fogadták el, biztosította a *j* győzelmét.

Az *egy* szó írásában Rajnis meggyőző érvei sem tudtak egységet teremteni, íróink a XIX. század elején is hol *egy* — hol *egygy* — hol *eggyn*ek írják. A Debr. Gramm. az *egy* írásmódot használja, de nem követelő: „Ezt a' Szótskát *egy* ha a kimondására vigyázunk, úgy látszik két *gy*-vel kellene írunk, ha pedig az attól származott szókra tekintünk, azokban tsak egy a *gy*, mint egyedül, egyenesenn; irhatjuk tehát rövidségnek okáért tsak egy *gy*-vel: kivált ha meggondoljuk, hogy azt a' Régiek így is írták edj, melly nem kíván megkettőztetést. A kinek pedig két *gy*-vel tetszik írni: szükség, hogy mind a két *gy*-t kiírja“ (10 l.). Révai is ezen a véleményen van: In nomine *egy*-, vnus, puto intensione assectata consonam *gy* vitiose geminari. Simplex est in egyedül, solitarie, in egyetemben, vna, iis etiam, qui alibi geminant. Seruanda esset aequalibitas (Elab. gramm. T: 267). Verseghy, Kazinczy *eggyn*ek írja. Mikor ezen Révai a Rég. ritk. előszavának bírálatában megütközik (Lev. 3:380), így védi magát Kazinczy: „Az *egygy*-et kettős *gy*-vel írom, mert úgy mondom, és mások is úgy mondják körültem. Báróczi a' Marmontel képe alá azt tévedt kézzel még *d*-vel is (edgyik — éppen a' szerint, mint némellyek írják ezt: meggyes, így: medgyes) írta. — Derivatumai közt vagyon *egynehány*, melly az *egygyik gy*-t elrűgja (egyedül, egyetemben) és ez igazolja állításodat. De *egygyik*, *egygyütt* soha nem mondatnak lágyan“ (Lev. 4:4—6). Az egyéb szót különben Kazinczy is egy *gy*-vel s egy *b*-vel írja, mert „in accus. nem egyebbet. A' gondatlanság a'

casus comparativus két b-jéből kezdette e' hibát ejteni". (Lev. 8: 104). Tudva van, hogy e szavaknak írásmódja csak az új iskolai helyesírásban dőlt el.

A *keresztény-keresztény* vitájában követett álláspontját Orpheusában (I: 399—403) védi meg hosszú értekezéssel, melyről már szoltam is. Megközelítőleg helyesen magyarázza itt a szó eredetét is. Verseghy a *tyén* végződés magyarságát és e szónak christianusból való eredetét (Mi a' poésis 53, Tiszta Magy. 60) kétségbe vonja. Kazinczy a Rég. ritk.-ban (152—6) tér ki ezen ellenvetésekre, a borostyán, gyertyán, toportyán szavakra hivatkozva megmarad a régi *keresztény* írás és kiejtés mellett.

Általános szokás volt ebben a korban néhány mássalhangzónak „*regulátlan*“ megkettőzése is. Horváth István „pattantyúsok“-nak nevezte azokat az írókat, kik kettőztetni szerették az n, l, t consonánsokat ott, ahol a törvény nem kívánta. Eleinte Kazinczy is (Idyll.) közéjük tartozott, sőt Révai is *bann-benn*-t írt korábbi munkáiban. Faludit is így javította. De már ez Antiqu.-ben ezt írja: Et mirum est, in *benn* literam n geminatam, sono fortiore expressam, sentiri fere ab omnibus . . . et tamen eandem et scriptione sic exprimentam non existimari, lite Grammaticorum satis feruente“ (333); az Elab. gramm.-ban pedig már határozottan kimondja: consonam n neque *ben* geminabit (III.:282). Horváltól tanulja Kazinczy, hogy nem tökéletes és *utánna*, hanem tökéletes és *utána* irandó, s hogy az y-nak a *felyül*-ben semmi helye nincs (Lev. 8: 104 stb.). Menyire közeljárt mai helyesírásunkhoz, mutatja még az is, hogy az *utczát* „*cz* által“ szerette írni: *uccza* mert — amint valószínűleg Sándor István Sokféléiből tanulta — „az jött a' tót uliczától és nem az út-tól“ (u. i. 102); továbbá, hogy csak a hátul álló igekötők előtt használta a „szókapcsokat“, különben összeírta azokat igéikkel. Csupán az a' névelő után meghagyott hiányjel nem tűnt el írásaiból, ragaszkodott hozzá, mint Révai, Verseghy, kiket a Debr. gramm. e tekintetben megelőzött egészen elhagyván az apostrophét.

Kazinczy helyesírása tehát a Debr. gramm. és Révai által javított orthographia mellé szegődik, de nem szolgai követőül. Jottista és *keresztényes*, de *cz*, *cs*-t ír és *eggyet*. Helyesírása és a korabeli nagyobb nyelvtanaink ez irányú tanításai levelezései útján eljutottak az írók, munkái révén az olvasók köztudatába. Hathatósan egyengette ezáltal mai helyesírásunknak útját épen kialakuló korában.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Humboldt és a magyar nyelv.

Metternich egyszer gúnyosan mosolyogva azzal mentegette álláspontját, hogy bennünket a külföldiek, sőt legközelebbi szomszédaink kevésbé ismernek nyelvünkben, szokásainkban a távol keletnél. Pedig ugyanakkor nagy német philologusok érdeklődése fordult felénk s a teljhatalmú herceg közvetlen közelében a legnagyobb nyelvtudósok egyike és a német irodalom classicus korszakának megalapításában a weimari dioskurok méltó társa, Humboldt Vilmos foglalkozott nyelvünk sajátosságaival.

Ez a hatalmas synthetikus elme nyelvfilozófiájában általános problémákat vetett fel; a nyelvek közösségeiből és különbözőségeiből megállapítani igyekezett a nyelv szerkezetének a gondolkodáshoz való viszonyát és az emberi nyelv általános sajátosságait. Empirikusan járt el: világos összefoglaló tehetségével azon volt, hogy az egész világ nyelveinek főtypusait megismerje. A román és a germán nyelvek után teljes erővel megragadja a bask nyelv magában álló volta; nem nyugszik addig, míg a Pyreneusok lakóinak nyelvkincsébe, érdekes nyelvük szerkezetébe lehető mélyen nem hatolt s míg eredményeit egységes formába nem öntötte. A synthesisben csodálatos ereje leginkább az öcscse által meglátogatott amerikai népek nyelveinek leírásánál nyilvánult: húsz amerikai nyelv külön nyelvtanát egyetlen általános értekezésben foglalta össze. Az ázsiai nyelvek közül a Schlegel testvérek és a bécsi orientalista, Hammer-Purgstall Indiára terelték figyelmét s a szanszkrit nyelv tanulmányának sok időt s erőt szentelt. Foglalkozott a maláji nyelvekkel. Érdeklődött a khinai nyelv sajátosságai iránt, a görög nyelv, a régi görög világ pedig egész lelkét megragadta s tudományos munkálkodásának középpontja volt. A szláv nyelvek közül a cseh nyelvvel foglalkozott legtöbbször s a berlini királyi könyvtár kéziratai között egy egész cseh nyelvtan fekszik részben Dobrovský, részben saját megfigyelései alapján.

Csak természetes, hogy a világ fő nyelvtypusaiban áttekintésre törekvő Humboldt, a kinek a nyelvtanulás második természetévé lett, örömmel ragadta meg az alkalmat, mikor bécsi követ korában a tudományos munkák ellenére is rejtelmes eredetű és összefüggésű magyar nyelvet megtanulhatta. Hozzá is fogott a tanuláshoz, ámde

érthető okokból nem vitte sokra a magyar nyelv ismeretében. Ez időben élte ugyanis életének külsőleg legmozgalmasabb korszakát. A bécsi követség nagy terhekkel s akkor különösen sok elfoglaltsággal járt. Azonkívül Humboldt helyzete Metternichchel szemben különösen nehéz volt. A gyanakvó herczeg elfogatta és lemásoltatta még nevéhez intézett leveleit is. Humboldt valósággal tanulmány tárgyává tette a ravasz politikus megragadhatlan, csúszós egyéniségét. „Ich halte es für eines der schwersten Dinge, wenn nicht geradezu für unmöglich seinen wahren Charakter zu erkennen“ írja róla. Sok dolgot adtak neki a napoleoni háborúk és azon megbízatása, hogy Ausztriát is megnyerje a francia császár elleni szövetségnek. A nyelvtanulás csekély eredményének oka az elfoglaltságon kívül az is volt, hogy a tanulás módja, tanítójának módszere nem volt nagyon vonzó.

Humboldt a nevével folytatott sűrű és tartalmas levelezés folyamán említi magyar tanítóját (e levelezésnek 1910-ben megjelent IV. kötetében), s ez a tanító, a mint Bleyer Jakab tanulmányából* megtudjuk, a jeles nyelvtan- és szótáríró Márton József volt. Azonban az a körülmény, hogy Mártontól csak mechanice kéntelenítettett tanulni, a mint Horváth István írja, nem kelthetett nagy kedvet az eleven eszű, összefüggéseket kereső filozófus nyelvészen. S ha — mint Wolf Frigyes Ágosthoz írt leveléből kitűnik — nagy szorgalommal tanult is magyarul és elég jól megismerte is nyelvünket, ennek alig van látszatja; a hol jegyzeteiben a magyar nyelvről szól, leginkább Révai nyomán, műveire, különösen az „Antiquitates“-re való hivatkozással teszi. Példái is Révaitól valók és saját, eleven ismeretének alig van nyoma.

Bécsből elkerülve Humboldt továbbra is érdeklődött a magyar nyelv iránt s londoni követsége idején alkalma is nyílt magyar szót hallani. Esterházy Pál herczeghez, londoni követünkhöz szoros barátság fűzte; később is szeretettel emlékezett meg róla és igaz örömet okozott neki, mikor unokájának keresztelőjénél leánya Esterházy herczeget kérte fel helyetteséül.

Márton Józseftől és Esterházy Pál herczeg környezetében hallotta Humboldt a magyar élő beszédet. Irodalmi forrása Adelung volt, nevezetesen ennek Mithridatese. Használta Márton József szótárát és Schlözer munkáit, de legfontosabb és neki megfelelőbb forrása Révai volt. Humboldt nagyra becsülte Révai tudományát s mikor az emberi nyelv szerkezetének különbözőségeiről szólva a magyar hangzooilleszkedést tárgyalta, mint a nyelv hangbeli egyszerűsödésének példáját, örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy megemlítsé e férfiút, a kinek műveit szerinte korántsem ismerik any-

* Hazánk és a német philologia a XIX. század elején. Értekezések a nyelv és széptudományok köréből. XXI. köt. 8. sz. 36. l.

nyira, amennyire a szerző helyes nyelvtörténeti felfogásánál, műveltségénél és alapos kutató szelleménél fogva megérdemelnék.*

Az *Elaboratio Grammatica* azon példánya, melyet a berlini királyi könyvtárban használtam, az „*Ex libris a Guilelmo L. B. de Humboldt legatis*“ jelzést viseli ugyan, de egyik kötete sem tartalmaz jegyzeteket. Hogy azonban Humboldt nagy figyelemmel tanulmányozta mind ezt, mind az „*Antiquitates*“-t, arról tanuskodnak ugyanott őrzött kéziratai, a melyek a nagy tudósnek legbővebb nyilatkozatai a magyar nyelvről.

A nyelvünkkel legbővebben foglalkozó kötet a berlini kir. könyvtár *Coll. ling. Fol. 16.* jelzésű kézirata. Buschman, Humboldt műveinek kiadója ezt a címet írta elébe: „*Wilhelm von Humboldt, einzelne Ausarbeitungen der Grammatik der mexicanischen, otomitischen, totonakischen, huastekischen und böhmischen Sprache, und einzelne Notizen über die Sprache in Mexico und dem übrigen Amerika, über die slavischen Sprachen und über das Ungarische, über Weiber und das Geschlecht, und über einige gemischte Gegenstände*“. Humboldtnak ez a nagyon vegyes tartalmú, írójának régimódias polyhistoriájára valló kézirata 186, az ő kezétől számozott lapból áll. Sűrűn írott cikkelyeiből kitűnik, hogy Humboldtnak tudományos jegyzetféle naplója; összefüggés nélkül, felváltva francia és német nyelven sorakoznak azok a tárgyak, melyekkel egyszerre vagy egymásután foglalkozott. Az alábbiakban ismertetjük a nagy tudósnak nyelvünkre vonatkozó jegyzeteit.

A magyarok eredetéről az *Antiquitates* alapján tudja, hogy teljesen bizonytalan. Feljegyzi azonban azt is, a mit Adelung mond, hogy először a baskirokkal a későbbi Orenburg kormányzóságban, azután a kazárokkal Lebediában éltek és innen érkezve Munkácsnál jöttek be Magyarországba. (*Mithrid. II., 769. l.*)**

Ugyancsak Adelung alapján jegyzi fel, hogy: „*Sekler in Ungarn sollen sogar eigne Wörter einer besonderen Sprache haben*“. (*Mithr. II, 780 l.*) — *146. l. 260. cikk.*

A Halotti Beszédről is az *Antiquitates* útján vesz tudomást. Das älteste bekannte Denkmal der Ungrischen Sprache, die beiden von Révai zuletzt herausgegebenen Leichenreden, sind zwischen 1192 u. 1210 in dem Codex, wo man sie findet, geschrieben. Révai *Antiquit. Hungaricae.* p. 11. F. — *129. l. 214. cikk.* Említi Révai alapján azt is, hogy a H. B.-ben niucs meg a szabályos hangzójilleszkedés. Művei VI., (1907.) 223 l.

A hangrend törvénye különösen nyelvtörténeti szempontból

* *Wilh. v. Humboldts Gesammelte Werke VI. : 223 l. (1907.)*

** A magyarság eredetére vonatkozólag vö. Humboldt Sándornak a finn-ugor népekről szóló leírását. *Kosmos II. köt. (1847), 43—44. l.*

érdekelte. „Auch in der ursprünglichen Wortform sind immer nur homogene Vocale zusammen“ — mondja az *Antiquitates* nyomán. Ezt az ismeretét felhasználja a totonaka nyelvtanban is, a hol a többszám képzését összehasonlítja a magyar és finn vocalharmonióval. „La manière générale de désigner le pluriel est d'ajouter à la fin des mots ou un simple *n* ou un *n* suivi d'une voyelle. Lequel de ces trois cas doit s'appliquer à un mot donné, se règle sur la terminaison de ce mot, et de là suit la différence des trois déclinaisons et un système assez artificiel. Quand la voyelle suit le *n*, on choisit pour la plupart celle, qui précède immédiatement dans le mot même (Gramm p. 53.) et produit de là une uniformité des sons, comme dans le Hongrois et Finnois“. — 153. l. 273. cikk.

Humboldt ugyanis *Vhael Grammatica Finnica*-ja nyomán tudja, hogy a hangrend a rokon nyelvekben is megvan. „Wie im Ungrischen dasselbe Wort nur weiche od. harte Vocale in sich vereinigt, so sind im Finnischen in universa lingua incompatibiles, ita ut in cadum non nunquam occurrant vocales majores a, o, u cum minoribus *ä*, *ö*, *ý*. Dagegen sind e, u, i indifferentes et consuescunt cum utrisque.“ — 14. l. 83. cikk.

A hangrendről és a hangzöilleszkedésről szerzett fogalmait később bővebben felhasználta az emberi nyelv szerkezetének különbözőségeiről szóló értekezésében, annak bizonyítására, hogy a nyelvek az egyszerűsödés felé fejlődnek. E két lapnyi fejtegetése az *Antiquitates* 9—17, 91—100, és az *Elaboratio Grammatica* I. köt. 96—101 lapjain alapszik.*

Révai nyomán szól kötőhangokról: „V, j, h oft verwechselte litt. eupl. auch wo sie mehr als das, waren“, az *Antiquitates* 67. §-a, a 146. l. alapján. A magyar nyelv azon tulajdonságát, hogy nem kezd szótagot két mássalhangzóval, a baszk nyelvben is tapasztalja: „Keine acht Ungrische Silbe fängt mit 2 Consonanten an. (Ezt a *Grammatica* I. köt. 87. lapján olvasta). Im Vaskischen dasselbe. Meine Zus. zum Mithridates** No. 9. S. 1. nb. 1. — 146. l. 259. cikk.

A pleonastikus *ötet* alakot reduplicációnak nevezi. „Beispiele, wo in der Sprachbildung Eine Operation zweimal wiederholt wird. (Reduplication.) Ó-t-et. 2 Accusat. Zeichen. § 75. (ferner bei Verwandlung der unbestimmten Verborum in bestimmte S. m.*** 222.)† Das Eingeklammerte ist falsch. In kein (?)†† z. B. der unb.(estimmten) Conjug.(ation) wozu die best.(immte) die Pron.(omina) setzt ist e. *n̄d*.†† temp.(us) nicht pron (?)“. — 130. l. 223. cikk.

* L. művei VI. 222—3. l. — ** Berichtigungen und Zusätze zum ersten Abschnitt des 2-ten Bandes des Mithridates. Berlin. 1816. (T. i. J. S. Vater: Mithridates oder allgemeine Sprachkunde. II. Berlin, 1809.) — *** T. i. Siehe Manuscript. — † A következő mondat későbbi hozzátoldás sötétebb tintával s apróbb betűvel. — †† Érthetetlen.

A magyar szókincset illetőleg az Antiquitates 31. §-a alapján feljegyzi, hogy aránylag kevés magyar tőszó van — 218. cikk. Ugyancsak az Antiquitatesból (59—60 l.) írja jegyzetei közé, hogy a magyaroknak régebben volt olyan szavuk a testvér fogalomra, a mely nem határozta meg a kort. 215. cikk. — Révától tanulja a magyar helynevek fontosságát. „Bedeutsamkeit der Ungrischen Ortsnamen, alte Wurzeln. Beispiel Révai Ant. Hung. I. § 29“. (T. i. Komjáthi, Pesti).

Humboldt-ra és a korabeli nyelvtudományra jellemzők, ha magukban értéktelenek is, a nyelvtörténetben gyenge Lessingre emlékeztető etymológiái*. „Eme“ — írja a 13. lapon levő 76. cikkben — „Sau, Ungrisch, u. zwar scheint dies wort weiblich an zu zeigen, da das Wörterb.** *Eme diszno*, Mutterschwein setzt. *Emed* Vask. Weib. Aber wohl keine Ähnlichkeit zwischen beiden, — teszi hozzá —, da das Ungr. von *emelni* tragen, zu kommen scheint, u. das Vaskische mit *unua* zusammenhängt“.

A 13. lapon a 77. cikkben a magyar édes szót a görög ἴδω-vel állítja párhuzamba, a 216. cikk pedig a nő szó jellemző egybetetését tartalmazza. „*Nubus*, das *Schild* von *nubo*, *νυβω* ableitet, könnte wohl eher mit dem Ungrischen *nő* zusammenhängen, so wie auch *νυος*. Ob vielleicht auch das Ungrische mit *nubo*? Vgl. Adelung S. Ant. Hung. I. p. 67. 68.“ Majd (146. l. 259. cikk): „Dem Vaskischen *Sua* die Ungrische Wurzel *sű* ähnlich.“ Rév. Gramm. I. 43. És: „*Nyelv* ist eigentlich *glutin* 36 p. 104. (Metapher.)“, jegyzi fel tévesen, félreértve Révai hangtani magyarázatát.

A melléknevek fokozását a cseh nyelvbelihez hasonlítja. Cseh nyelvtanában, melyet elején Dobrovský nyomán írt, majd rendszer-telenül egymásra halmozott fejezetben önállóan folytatott, a 330. cikk 28. pontjában így szól: „Die Bildung des Superlativs ist unter den mir bekannten Sprachen nur der Ungrischen ähnlich“.

A névmásokról a 88-ik cikk folyamán a következőket mondja: „12. Ils sont ou séparés, ou joints aux mots.“

13. Dans ce dernier cas ils les précèdent constamment, ce qui établit une différence essentielle entre les langues Mexicaine et toutes les langues sémitiques, la Hongroise et la Finnois (sic!) La langue Basque n'ajoute les Pronoms, qu'au Verbe, et pose les au commencement ou à la fin des mots“. (15. lap.) Az Antiquitates 52. §-ából feljegyzi: „Altes Pronomen 1 pers. plur“.

(Folytatjuk.)

GRAGGER RÓBERT.

* Az etymológiát illető vezéreszméit olv. Összegyűjtött művei VII. köt. 2. rész, (1908.) 594. és köv. lk.

** T. i: Márton József magyar-német és német magyar lexicon vagyis szókönyv. Második kiadás Bécs 1810—11. A berlini kir. könyvtár példánya Humboldt könyvtárából való. Jegyzetek nincsenek benne.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csetneki nadrág. A BIHARI—TSAHOLTZI-féle Index vocabulorum 1647. és 1649. évi kiadásában a többek közt ez van: „compes, pedis — Béko, lábra valo vas, *tsetneki nadrág*“. Ennek a kifejezésnek félig-meddig megadja a magyarázatát CZUCZOR—FOGARASI szótára, a hol *Csetnek* mezőváros nevével ezt olvassuk: „Csetnek vidéke híres a vasgyártásról, innen: *csetneki csizma* = bilincs, rabláncz“. Nem hiszem, hogy e magyarázat teljesen helyes volna; TÓTH BÉLA „Mendemondák“ (3. kiadás, 94. lap) cz. könyvében ugyanis azt olvasom, hogy II. Rákóczi Ferencz korában a *csetneki* csiszárok igen sok fringiavésetű kardot készítettek. Bizonyára azok, a kik a fringiát készítették, csiuálták a „csetneki nadrágot, csizmát“ is. E pár sornak különben csak az a czélja, hogy a fenti kifejezésekre felhívja olvasóink figyelmét. Talán itt-ott használják őket ma is. MELEGDI JÁNOS.

Mazul. A *mazul* és a *mazulán* szó a XVI. századi török-magyar levelezésben igen gyakran szerepel.* Azt a magasabb rangú tisztviselőt nevezték mazulnak, a kit állásától elmozdítottak. A mazulság azonban nem volt mindig megszégyenítő az illetőre nézve. Inkább csak olyan várakozási állapotot jelentett, a mit rendszeren aztán újabb előléptetés követett.

Hogy a *mazul* szó a magyar nyelvű levelekben gyakran szerepel, számos példával bizonyíthatjuk. Szinán basa írja például 1584 decz. 18-án Ernő kir. herczegnek: „kit mazulla teöttwnk, kyt egyeb bñntetesel megh bñntettwnk“.** Ungnád János, a hadi tanács elnöke írja 1589 febr. 15-én Ferhát basának: „Az hatalmas igaz Isten az hitetlen frigy teöreö *Mazul Zinan* passa gonoz igyekezetit Zikzonal kewes nepel zem latomasth megh bñntette . . . Mind ezekerth azon *Mazul Zinan* passa, az mynth az my hatalmas feyedelmwnknek írja, nagy zegyen wallasal . . . az portara hÿvatott“ etc.*** — Váradról írják 1580 január 20-án: „Mehemeth fiath *Mazulana* tettek“****

* Vö. arab-török *mā'zul* 'hors d'emploi, en disponibilité'; quelquefois destitué ou révoqué', Barbier de Meyn. II., 774. SZERK.

** Csász. és kir. állami levélt. Turcica.

*** U. o.

**** U. o.

A mazul szót a fentebbi jelentésen kívül még más értelemmel is használták. Veyz basa írja például 1579 aug. 12-én Budáról Ernő kir. herczegnek, hogy mikor a csatázó magyarokat kérdőre vonta, csavargó beszéddel azt felelték, hogy „valamý *mazulokath* kergettenek volna“.* Világos dolog, hogy itt a mazul szón nem a hivataluktól megfosztott tiszteket kell értenünk! Egyéb adatokból kiténik, hogy Veyz basa itt a mazul szón az uszkókoknak nevezett bevándorlókat értette, a kik török földről költöztek hozzánk, tehát szökevények voltak. A mint hogy az uszkókokat más néven szökevényeknek is hítták. Hogy az uszkókokat mazuloknak is hívták, arra nézve idézhetjük például az 1593. évben készült „Krabatischer Gränizen Kriegstatt“ című hivatalos kimutatást, mely világosan megírja: „*Uskoken so Masuln genannt*“.** Ezt tudván, természetesnek fogjuk találni, hogy a későbbi katonai kimutatásaink az uszkókokat már egyszerűen csak mazuloknak nevezik. Az 1657 augusztus havában készült „Kriegstatt der ganzen krabatischen und meerischen granizen“ című hivatalos kimutatás például az uszkókok helyett csak mazulokat említ. E kimutatás szerint akkor 12 mazul vajda szolgált a végházakban.***

ÖDÖNGÖ ÁBEL.

Szegény legény. A 19. században már a dülő-fosztogató betyárt hívják *szegény legénynek*, de a kurucz tábori dal még a magyar vitézről énekli, hogy:

Szegény legénynek olcsó a vére,
Két-három fillér egy napra bére.

Mert a 16. századtól kezdve a magyar katonát hívták szegény legénynek és maga is így nevezte magát: Toabba hol azt mongya Tahy Ferencz, hog ennekem ninchen zerencham az igaz mondáshoz, bizonial megh hygge kd:, hog ha regy szolgalt vram nem volt volna, oly valazthya lenne, hog mind elteygh megh emlekezneyek, hog *egh zegen legen* thet valasztot neky (Lev. Tár 1:342. — 1559-ből). Oltalomerth zokoth mynden *zegen legen* egh resrwl zolgalny (uo. 84. — 1551-ből). Efféle dologba, amenjre felelmerth awagj thyzthessegerth legffeleben az hazonerth jarnak *az drabonthok es egjeb zegen legenek* (uo. 250. — 1557-ből).

Ha ismerjük azt a sok keserves panaszt, a mi a 16. és 17. század magyar katonáinak az ajkáról elhangzik, megértjük ezt az elnevezést. Mert igazán szegény legények voltak. Észendő szám fizetetlenek, se pénzbeli, se természetbeli járandóságukat nem kap-

* U. o.

** Steyer. tartományi levélt. Militaria 576. fasc.

*** Laibachi tartományi levélt. (Rudolfinum) Militaria, 1657.

ják meg; rongyosak, koplalnak, még száraz kenyérben sem ehetnek eleget.

Mikor aztán a vitéz nem tudta tovább túrni a nyomorúságot, bizony nem igen válogatta a módot, hogyan szerezzen egy öltő ruhát, egy harapás kenyeret. A parasztra vetette magát, a *szegénységre* (a jobbagyságnak is ez a neve a 16. században), felverte pinczéjét, kifosztotta kamráját. Évszázadokon keresztül voltak a parasztság rémei ezek a csavargó katonák.

Bár nem tudjuk kimutatni, mégis biztosra vehetjük, hogy a *szegény legény* eredeti jelentésének a mai felé való fejlődése már a 16. században megindult, mert hiszen voltak idők, a mikor egy-egy vidék magyar népének tudatában a járkáló betyár és a katona képzeete egészen összeolvadt.

KERTÉSZ MANÓ.

Tapsifüles. E szónak a Tájszótár négyféle jelentését ismeri: 1. nyúl; 2. szamár; 3. nagyfülű; 4. oktondi, csaci.

Eredetéről háromféle magyarázatot ismerek:

1. Kassai szótára szerint: „tapsifüles (Székelyül a' mezei nyúl), mert ez nagy fülű állat, és tapsolnak nékje, he megejthetik“.

2. CzF. szótára szerint: „tapsifüles (mintegy tapsér-füles) a székelyeknél tréfásan am. nyúl, *tapsér*, *tapséros*, azaz, széles füleitől.

3. Ugyanitt egy másik magyarázat is van, mely szerint „a *tapsi* úgy tekinthető, mint a *tepsi* szónak mélyhangú változata“.

A kérdésre, hogy e három közül melyik találta el az igazat, döntő választ ad 1643-ból Comenius Januárjának egy adata (54. l.) a mely eddig elkerülte a figyelmet s a mely így hangzik:

„a nagyfülű *tepsi fülesek* gorombáknak és ostobáknak ítéltetnek lenni.“

E mondat megmagyarázza a szónak mind a négy jelentését. A *tepsi* szónál azonban ne a török származású *tepsi*, *tepsire* gondoljunk, hanem arra a másik *tepsire* (MTsz.), a melynek „szétnyomult, széttertyedt, formájából kiment“ a jelentése s a mely a *tepes*, *tepsed*, *tepség*, *tepsel*, *tipis-tapos* szó-családhoz tartozik. Képzésére nézve vö. *habzsi*, *kapsi*, *tömzsi* stb.

SZILY KÁLMÁN.

Bodza és társai. A magyar nyelv szöfejtő szótára készítése közben meg kellett állapítanom a „sambucus, holunder“ jelentésű következő szavak egymáshoz való viszonyát:

a) *bodz-fa* (CzF.-ban a *bodzafa* szónál, részint régibb alakjai, részint pedig alakváltozatai *buz-fa* OklSz., *boz-fa* Bécsi-codex Dániel III. 5, 7, 10, NySz., OklSz., *bocz-fa* MTsz.);

b) *borzag* (Kassai I. 333, MTsz., alakváltozatai *borzeg*, *borzang*, *borzing*);

c) *bodza*.

E szavak egy része eredetéről ASBÓTH OSZKÁR így nyilatkozott: „Ez a *buz*, *boz* teljesen megfelel egy egészen biztosan fölvehető ószl. **bŭzŭ* szónak (vö. bolg. *bŭz*, or. *bozŭ*, újszl. cs.-l. *bez*; ht.-szb. *baz*), míg a *bodzá*, *bozza*, *borza* stb. más alakokra vezetendők vissza, a melyek minden bizonynyal már a szláv nyelvekben is *a*-ra végződtek“. (A szláv szók a magyar nyelvben, 39. l., jegyzet.)

Az én nézetem az, hogy az a szó, a melyből a magy. *bodza* származik, nem végződhetett a szlávban *-a*-ra. A szlávságban ugyanis van egy **bŭza* szó (= sambucus, vö. bolg. *bŭza*: sambucus nigra GEROF, szerb-horv. *báza* id. ВУК.³, horv. Akad. nagyszót., szlov. *bàza* sambucus racemosa PLETERŠNIK, tót *bieza*, *baza*, *badza* Jancsovic, Berneker EtWb.), de ebből a magyar *bodza* különféle alakváltozataival nem magyarázható meg. A magy. *bodza* ugyanis a kiejtésben tulajdonképen *boddza*, azaz mielőtt a *d* zárját megnyitnók, az *o* után egy kis szünetet tartunk: az affricata első eleme hosszú. Az ilyen hosszú intervocalis *-ddz* pedig, tudjuk, régebben a magyar nyelvben *-zz* volt. Ez az eset van pl. a *madzag* (kiejtésben *maddzag*) szóban, a mely a régi nyelvben *mazzag*. A *bodzá*-nak (o: *bodzzu*) ez a *bozza* alakja igen sok emlékünkből elő is fordul, egynéhány ilyen adatra vö. NySz., CALEPINUS, *Clusius-Beythe* Stirpium historia, Gyöngy. szót.-töredék, Kolozsvári glossák, Murmellius 107. lapon (alakv. *bocza* NySz.) stb. Tudjuk azonban a magyar nyelvtörténetből azt is, hogy az intervocalis *-zz-* igen sok esetben eredetibb *-zj-*ből való, pl. *érezze*, *irgalmazzon* stb. régen *érezze*, *irgalmazjon* stb. A nyelvtörténeti adatok már most azt bizonyítják, hogy a *bozza*-nak még régebben *bozja* volt az alakja a magyarban. Ezt igazolja a Besztercei szójegyzék, a hol *bozja* fa írott alakot találunk, ezt más régibb emlékeink (vö. Schlägli szój. *bozia* négyszer, Casanate-gl. *bossya*, OklSz.: *Bozja* bukur, *bozjas*). Ezt a régibb magy. *bozja* alakot már nem lehet a szláv **bŭza* szóból származtatni, mert ily származtatás mellett érthetetlen volna a magyar szóban lévő *-j*. Keresnünk kell tehát olyan szláv alakot, a mely már a szlávban is *-j*-vel hangzik; s ilyen alak a bolg. *bŭzje* (egyes semleges nom.: sambucus ebulus, írva GEROF-nál бѹЖЕ, alakv. *bŭzie*: sambucus nigra, írva GEROF-nál бѹЖЕ; lásd még Cankof 157: *bŭze*: holunder, *bŭze* Mikl. EtWb., Sbornik, X. 229), és a szlov. *hŭzjè*, *bŭzje* (egyes nom. seml.: holundergesträuch PLET.). Ez adatok alapján már most azt mondjuk, hogy a magy. *bodza* (o: *boddza*) egy szláv nyelvi **bŭzje* > **bŭzje* átvétele; a szláv szóból a magyarban először **buzje* > majd **bozje* > *bozja* > *bozza* lett.

Egy előadásomban, a mely nyomtatásban mindezeideig nem jelent meg, azt bizonyítottam, hogy nyelvünk régibb történetét olyan hangváltozások jellemzik, a melyek közös ismertető jele az articulatio basis lazulása, míg az újabbat (a XV. sz. óta) olyanok, a melyeknek e basis erősödése a jellemző vonása. Ilyen változás

mikor a *bozza*-ból részint *boddza* (írva *bodza*, ebből *bódza* NySz., *bozda* MTsz.), részint *borza* lesz (Vocab. tril. 47, PP. acte, opulus szavaknál; Mátyás Flór., MTsz., ebből *barza* MTsz.).

Mint hogy már most a m. *bodza* összes alakváltozatait csakis a szláv **bzje*-ből lehet megérteni, kétségtelen, hogy ez, s nem **bza* az átvett alak.

MELICH JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

XVI. századi levelekből.*

Batthyány Kristóf 1570: „Immar nem zaradok fellyeb mynth zarattham hwrwthhasys nynchien raytham sem pekös, zomywsagys nynchien raytham.“

A szolgálai írják ugyan ő róla 1570 január 22. ex Torony: „egyszer monthatatlan nagy natha jwt az egez feyebe es orraba annyira, hogy lylekzetőth nehezen weth, onneth zaloth torkaba es az egez testebe es mellebe annyira, hogy melleben megy kemynedeth annyira, hogy nehezen wezen lelketth es nem pekhetyk es mykor pekyk hat werth pekyk . . . Es annak felette hasa tellesegel megy apadoth, minden teste zaradni kezdőth es apadni, sargasagy wteth az ber ala“.

A veszprémi püspök 1571 január 14.: „Igen kezenem, meghis zolgalom, hogy k. rolam nem feletkezeth az *ostriarol* (igy!), ezten wasarnapra megh ha Isten akaria ith lezek . . .“

Beyczy Gergely 1571 febr. 1.: „Azt mongya felesegem hogy az Boroczka magot meg kellene therny es gyengberel eosve kel egie- letheny ugyan zarazon es az kezefeye hajlasanal alol az erekre kel köthny mynd az keet kezre, az haznal neky.“

Beyczy Gergely 1572 máj. 17.: „Tudom, hogy kgelmed megent ozt weli, hogy fortelozok, ha forteloznya akarham wolna oda sem igerthem wolna, klmed ream ne nehezelyen“.

Kisserenyi Gábor 1574. 23. febr. ex Komor: „Az war arokyays oly igen *metelen*, hogy nehwl terdigh walo wiz synchen benne, alabb kellene asny.“

Köveskúti Balázs 1575 júl. 30.: „Az lewelet Andras deaknak el kwltem, ha Nagod teb *segedeth* adna, hogy hamarab ely wegeznek.“

Köveskúthy Balázs 1575 szept. 30.: „Nagysagodnak im kyltem az Zelenka kertwylben egy kosaral, az fogfagyó (igy!) kertwylbenys kyltem egy saffal es egy kosaral“. (Ez a fogfagyó szó a többi levélben állandóan mint *fogfájó körtvély* szerepel.)

Székely Mihály 1577 nov. 10. Raigfensteinből: „Az minemw halat es madarat kaphattam te k. rezesse akartam belole thennem es k. kwldenem az en lokayam által ennehany salmlingot es pyz- trangot es az minemw vad tikokat az itt valo havasokban talalni“.

Debreczeny György 1579 okt. 3. Monyorókerék: „Gyakorta esyk meg az hazas emberek közettys zenebona, mert az ördög soha nem alozyk, de nynch azert annak moggya, hogh egy özve vezesert hazassagoknak kötelet fel bonchak . . . nem kel mynden busulas- ban ab extremis kezdeni az dolgot. Magyarul mongyak a *tal kalan*

* Körmendi levéltár.

sem lehet zördületlen, sokkal inkább nem lehet ember egymasnak walo vetes nelkwl.“

Julia ortenburgi grófné 1580 január 13. ex Dobra, Sulm Magdolnához: „Thowabba oz mynemő chyöpögetet khönwet keg. ennekem köchen adot wolt, ym megh kwltötem s megh zolgalom keg. mynt zerelmes azzonyomnak nevemnek, ym az en törpemethys az keg. fyanak fel kwldöttem, nem twdom, hogy ha techyk-e avagy nem. Az töb chöpögetet papyrosert ne haragugyek keg. mert lehetetlen wolt ijlen hamar lewerny, de aztys myngyarast lewetetem es fel kwldöm keg. es azzonys kerem keg. hogy keg. ne hagyja el feledni az törpenek yrnya es oz katykyzymat (?) mert csak el nem felete, mygh en otfen woltam.“

ÜDÖNGÖ ÁBEL.

II.

Nyelvtörténeti adatok.*

Aggastyán: veteranus, régi, agg, ó, agostyán. Vö. Nyr. 17:531 és Adal. 341.

Begyeg: condylus, begyeg, butko, tsomó. Vö. MTsz. bütykő.

Belé-gyomoszol: inculco, belétemem, gyomoszolom. Vö. MTsz. gyömösözől.

Bokros: sejuges, bokrosával való feles lovak a hintóban, kotsiban, szekérben.

Borostál: pecto, fűsöllóm, etsellem, borostalom.

Bukós: myinda, oly játék, melyben valakinek szemét békötik és tapogatva keres másokat, bukkos. A NySz. a bukós szót (Com. 209) rosszul magyarázza.

Büdös: carcer, tömlőt, a' pályya futásban első hagyot hely, бүдös. Vö. MTsz.: бүдös 2. és 3.

Csap-fúrás: fistula, tsap furás a hordón. — NySz. későbbbről.

Csetneki nadrág: compes, békó, lábravaló, tsetneki nadrág.

Czifirtes: loripes, horgas lábu, ∞. — Com. Jan. 55.: tziertes.

Drüczköl: concutio, magrázom, gyömötskölóm. Vö. dürczköl MTsz.

Egész vágású szekér: sarracum, kó és fa hordo szekér; öldalas ∞.

Előmozdít: promoveo. — *Előmozdítás*: promotio. — NySz. későbbbről. Com. Jan. 156: előbbmozdit.

Elzüllött: nefrens, szopástól elválasztatot süldötske, elzüllöt malacz. Vö. MNy. 3:39.

Ergelétzés: lunaticus, havas, havas bolond, ∞. — Talán sajtóhiba *ergelétýés* helyett. — Vö. NySz. ergelötýe és ergellés MTsz.

Fa-kűsz: pardalus, fakűz nevű madár, ki az orrával a diót fel tőri. Vö. Comenius, Janua 38.

Fal-féreg: cimex, palatzka, fal féreg.

Farkasnyakú: obstipus, merő nyaku, ∞. Vö. CzF.

Fenkelt: tradux, homlított vesző, fenkelt vesző.

Filegoria: suggrundium, eszterhája, párkány, mely az faltol az vizet félen veti, filegoria. — Comen Jan. (107): eszterhák (filegoriák).

Fojtó zsák: culeus, fojtó sák, kiben bűnös embert vízbe vetik.

Galambucz: columbarium, peristereon. — MA.-nál mind a két helyen: galambbug.

Golyó: testicularis, monatska, Tök goloja. Vö. Nyr. 14:423 és Adal. 284.

Guba: echinus, gesztenyének és egyéb féle gyümölsőknek kopatsta, gubaja.

Gyömöcsköl, l. *drüczköl*. Vö. MTsz. dömöcköl.

* Az 1647-ben Gyulafehérvárt megjelent „Index Vocabulorum“-ból.

Hajótörési: naufragari, ∞ veszedelemben forгани. Com. Jan.-ban: hajótörésbeli.

Hályog-cseresznye: cerasum julianum, hályog vagy hályogos tseresznye. Vö. MTsz.

Hamar-posta: cursor, futó, pálya futó, ∞.

Igolya: (?) két helyütt is. Vaccinium: viola fű, ivolya, igolya; Com. Jan. 21: vívola; és Viola: ivolya, igolya, sárga viola.

Kati-szabású: effoeminatus, aszszony-ember természetű, Apalin szívű, ∞. Vö. MTsz. katipila.

Kétszer-vászon: biles, két nüstű (kétszer vászon). Com. Jan. 97: ugyanígy. Vö. két szer gerezna, kézker kötőfék; vékony vászon és temérdek vászon. NySz.

Kéz vonó: runcina, vonó kés, ∞. — NySz. későbből.

Kölyüs: tritor, törő, kölyös.

Köröskörnyület: epicyclus, ∞.

Közösség (?): relatio, visszavétel, előbeszélés, közösség.

Kuruttyol: vagor, bujdosom ide stova tsavargok, kullározok, kuruttyolok. L. a NySz. téves magyarázatát.

Lantpengető: pecten, plectrum.

Lovasság: equitatus, lovas se-reg, ∞. — NySz. más jelentéssel.

Megelegült: contentus. Vö. NySz.

Meghiulás: deliramentum, delirium, főnek meghijulása. Com. Jan. 56: főnek higulása. — NySz. csak PPB.-ből.

Megnyállott: vappesco, megavulok, erőtelenedem, mint az kiment szeszű és megnyállott bor. Vö. NySz. nyárlík.

Mina l. müt.

Müt: medimnus, félvéka, mina, szapu, tsóbör, ∞. NySz.-ban értelmezés nélkül.

Nyíl köpüje: crena, nyíl szaka, kópóe. Vö. MTsz. köpü.

Nyíl szaka l. nyíl köpüje.

Olasz kötő: lemniscus, pántlika, ∞, islóg.

Pézsmakörő: ruscus, Olaszországban termő ∞.

Pincéhez látó: cellarius, kultsár, pincéhez látó. Vö. NySz. betegséghez látó.

Poffanás: sclopus, pofával való pattantás, ∞.

Pongrácz-cseresznye: cerasum insitium, oltot tseresznye, pongracz tseresznye. Vö. MTsz.

Sülléng: solidus, egész pénz, garas, ∞. Vö. NySz.

Sodorra néző: paetus, keresztül felnéző, ∞. — Továbbá: strabo, kanczal, kandal, ∞.

Spanyol: cetra, fél pais, africai pais, Ispaniol pais. Vö. MTsz. isponyor.

Spárgálás: parrhesia, szollásban való merészség, himezés hámozás, spárlás (így!). — Vö. NySz.

Szent János fája: ribes. A NySz. későbből.

Szív-háló: pericardium, szívborító hártya, szívvháló.

Úr bolondja: morio. — Com. Jan. 141 ugyanígy.

Tárcza: ephippium, nyereg, ∞. Vö. MNy. 3:40.

Tepszia: cacabus, rézfazék, vas serpenyű, tepszia. Vö. PPB. artopta, mazonomum.

Tetszin: russus, verhenyő, tetziny színű. — NySz. későbből a *testszin* (!) szónál.

Törzök-könyv: codex, törzök-könyv, laistrom.

Tündenevér: vespertilio, tenevér, szárnyas egér, puppenevér, ∞. — MA.-nál tendenevér van helyette.

Vállba vágott mente: colobium, ∞. Vö. NySz. mente.

Viskó: casa, kunnyó, kaliba, viskó. A NySz.-beli adatok későbbiek.

III.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNy. VII : 277.)

Ehel halás: „Ugy *megh* *szüköltünk*, és mindennémü eledelünkre való élésbül ki fogytunk, hogy már *éhel halásra* gyutottunk volna, ha . . .“ (1727.)

élél: „Accedál ehez a Juhoknak is fölöttébb való sokasága, kik az szarvas Marháknak mezeit igen *el élík* és el rontják.“ (1748.)

élni (valamit): „Tudgya bizonyossan, hogy néhaj üdvözült Vörös Pál Uram Ménesse, Gujája és Juha a meg nevezett Tiszta vizig mindenkoron szabadossan járt és földét békességessen *élte* mind a koraig minden némő háborgatás nélkül.“ (1732.)

legendőt tenni: „Ezen Ns. Városban Bába szolgálatot tennj ne mérészellyen, eő mind azonáltal azon kegyes Determinationnak nem hogy *legendőt tenne* . . .“ (1780.)

legendőképen: „ . . . és ez által a Gyermekek a Méhben *legendő-képpen* meg nem nőhet.“ (1784.)

elégtelen: „Most farsangban mult esztendeje jöttem el tőle, mivel az Lovak öszve rugdaltak, és azon okbül a szolgálatra *elégte-len* voltam.“ (1781.)

életét vmiből táplálni: „Még Sz. Mihálon lakot, *életét az halászotból táplálta*, a sárrétét számtalanszor csuszta, s mászta . . .“ (1768.)

elgátolva: „ . . . tévölyög magányosan, és hogy úgy mondjam *el-gátolva* a többi emberek között ide s tova.“ (1803.)

elhitel: „ . . . Mellynek nagyobb bizonságára és *el hitelére* adgyuk ezen Testimoniálisunkat.“ (1708.)

elhitetni: „Hasonlóképpen valamely Mester más Mesternek a Legényét *el hitetni*, a Mesterek itéleti szerint meg büntetessék.“ (1716.)

elhitezés: „Aluliratotnak *el hitezésnek* alkalmatosságával 15. darabul áló marháj voltak.“ (1783.)

eljáratni: „ . . . ki ütötte meg elsőben, vagy is taszította az szekér alá, és nem de kész akartva *jártattáké* el az szekérrel.“ (1717.)

elkelendő: „15000 frtot jó és *el kelendő* Pénzüül föl vettük, oly conditionál . . .“ (1776.)

elméjét venni: „ . . . de minthogy az kiküldetett levél itthon őket nem érte, mivel mind ketten Váiban az bucsura mentenek, és akaratyokat s *elméjeket nem vehettük*, de mihelyen meg érkeznek, azonnal értésekre adgyuk.“ (1730.)

elmellékezés: „En is ebbéli Keresetének *elmellékezésére* Hitemet le tennem tellyességgel nem köteleztethetem.“ (1770.)

elnagyulás: „ . . . de soha ez előtt 30. esztendővel egész az Herczegh Lápig semminémü kaszálót nem látot(t), s nem is volt, hanem nagy bozótság lévén, és a mellett a sárvizinek az idő alatt jobban-jobban *el nagyulása* által Pentelei Urak azon részre való nyomosabb járásban meg gátoltattak.“ (1768.)

elnyom: „a midőn errül az földről az Török Isten kegyelmibül *ell nyomatott*, ezen város keresztyén birodalma alá jutott.“ (1732.)

előfűző, bakancs: „Egy pár *előfűző* bakants, legnagyobb. — 4 frt.“ (1813.)

előköteny: „Item három fél ümög, egy hitván *elekötenyel*, két hoszu ümögél edgyüt.“ (1707.)

élők-útja: „En T. J. testemben igen beteges és erőtelen, de lelkemben egészséges, annak okáért tehát minek előtte el mennék az minden *élőknek útyára* . . .“ (1779.)

elválasztott: „En alulirt esküszöm az Élő Istenre, Atya, Fiu, Szt. Lélek, Telles Sz. Háromság egy igaz Istenre, és Boldogságos Szeplőtelen Szűz Máriára, s Istennek minden Szenteire, és elválasztottaira, hogy . . .“ (1783.)

emberét adni: „ . . . kihez képest *Emberit* s Evictorát *adván* Emberünk azon lónak, nem hozza az igazságh magával, hogy tovább eő érette lakolhasson, hanem az Evictora.“ (1694.)

emberségével él; „ . . . azt valóságosan tudgya, hogy sok *emberségivel* élt Vidovics Adámné Asszonnak Lengyel Jánosné.“ (1756.)

enyhűtt: „holott az All-Pörösnek részei, s maga mentségi a Törvényben vagy foganatossabbak és *enyhűttebbek*, vagy leg alább tsak hasonlók a Föl-Pörösénél.“ (1770.)

MOENICH KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

Zlinszky Aladár: A szóképekről. Stilisztikai tanulmány. Újabb jelentéstani irodalmunk egyik legértékesebb terméke az a vonzóan megírt, gondolatkeltő programmértekezés, a melyet ZLINSZKY ALADÁR a budapesti VIII. ker. áll. főgymnázium ez évi értesítőjében közzétett.

A hagyományos stilisztika, jórészt ARISTOTELES és QUINTILIANUS óta, a tropusoknak három főfajtáját különböztette meg: a metaforát, a metonymiát és a synekdochét. „A metafora a hasonlóság, a metonymia a tér, idő és ok, a synekdoche a nem és faj, a rész és egész viszonya szerint eszközli a jelentésátvitelt.“

Érthető, hogy ZLINSZKYT, a ki a WUNDT nyomdokain haladó újabb külföldi s magyar jelentéstani irodalmat gondos figyelemmel kísérte, e tartalmatlan formalizmus nem elégítette ki, s hogy megkísérettette a WUNDT-féle lélektani rendszer biztos eredményeit az iskolai stilisztika számára értékesíteni, hogy így a hagyományos logikai sémákat élő tartalommal töltsse meg.

A tropusok közül művészi értéke Z. szerint csak a metaforának van, a mely főképen abban különbözik az assimilatiós és complicatiós jelentésváltozásoktól, hogy tudatos, egyéni reflexio eredménye. Iskolai szerzőkből vett gyönyörű példákon fejtegeti Z., hogy a költői képek nagyobb része „nem önálló képzetársításon, hanem a nyelv meglevő jelentésátvitteleinek képpé fejlesztésén alapul. E fejteget gazdag anyagából csak egy példára van észrevételem. Z. szerint (6. l.) a *szár* szó eredetileg növényrészt jelentett s csak átvittel beszélhetek az ember lába száráról. A dolog fordítva van: a *szár* eredeti jelentése ‚crus, tibia‘. Bizonyítják ezt a *szár* rokonyelvi megfelelői: finn *sääri* ‚schmalbein‘, mordvin *šejeŕ*, *sájjár* ‚schienbein‘,

zürjén *ʽšōr, ʽšer* id.; de bizonyítja régi nyelvünk is: ,crus, tibia‘ régi szótárainkban és codexeinkben egyszerűen *szár* (*Szárába szállott bátorsága*, KISVIZCAY). A *lábszár* összetételre a NySz.-ban csak két 18. századbéli példa van.

A metafora tehát, tartalomban gazdagodva megmarad az új stilsztikában is; de már a metonymia és synekdoche a stilsztika történelmi emlékei közé valók. Z. találó példákon mutatja ki, hogy e hagyományos stilsztikai kategóriák milyen heterogén dolgokat keverték együvé; nyelvtörténeti és lélektani szempontból vizsgálva a metonymia és synekdoche a legtöbb esetben egyszerű *tapadásnak* vagy *jelentéssűrűsödésnek* bizonyul.

Z. fejtegetéseinek végső eredményét így szemlélteti:

Jelentésváltozás.

Átvitel.

Tapadás.

Metafora (kép).

Tanulmánya főérdemét abban látom, hogy a stilsztika üres formáit megtöltötte művelődéstörténeti és lélektani tartalommal, s így e tárgy paedagogiai értékét is növelte. Reméljük, hogy tan-könyviróink is megszívlelik ZLINSZKY tanácsait, annál is inkább, mert hiszen ZLINSZKY nemcsak megkönnyítette dolgukat, hanem jóformán el is végezte helyettük.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A MNyT. népnyelvi gyűjteményei. A M. Nyelvtud. Társaság választmányának szíves fölszólítása folytán néhány hónappal ezelőtt átvettem a Társaságunkhoz eddig beérkezett népnyelvi gyűjtéseket, hogy rendezem és állandóan nyilvántartsam őket, a választmány megbízásából pedig az alábbiakban Társaságunk tagjainak s első sorban gyűjtőinek tájékoztatására egy kis jelentést szándékozom közzé tenni az eddigi gyűjtések mennyiségéről és jelenlegi állapotáról.

A MNyT.-hoz eddig a következő 34 gyűjtőnek kéziratái érkeztek be:

Aulik Dávid: Gyermekjátékok Fadról (Tolna vm.). Leltári száma 9.

Bartucz Lajos: „Népnyelvi gyűjtés Szegvár községben“ (Csongrád vm.). L. sz. 10.

Benkóczy Emil: Vegyes gyűjtemény (Heves vmból). L. sz. 17.

Bokor Árpád: Tájsszók Székesfehérvárról. L. sz. 25.

Dr. Braun Lajos: Tájsszók Baracsról (Fejér vm.). L. sz. 23.

Bujdos János: Tájsszók Bölcskéről (Tolna vm.). L. sz. 19.

Deák Béla: Tájsszók több vidékről. L. sz. 12.

Erdős János: Tájsszók és szólások H.-M.-Vásárhelyről.

Farkas Sándor: Vegyes gyűjtés több vidékről, főleg Szentendről. L. sz. 11.

Fekete József: Tájsszók Borsod vmból. L. sz. 35.

Fodor Ignác: Tájsszók és szólások Soltról (Pest vm.). L. sz. 27.

- Förhéncz Sándor*: Vegyesgyűjtés Vadosfáról (Sopron vm.). L. sz. 16.
Dr. Gálos Rezső: „Erdővidéki tájszó- és szólásgyűjtemény“ (Háromszék és Udvarhely vm.). L. sz. 18.
Hegedüs Zollán: Tájszók Bereg vmből. L. sz. 30.
Hoffmann Richard: Vegyes gyűjtés több vidékről. L. sz. 28.
Dr. Horváth Endre: Tájszók Lovászpatonáról (Veszprém vm.). L. sz. 26.
Horváth Sándor tanító: Tájszók Diósjenőről (Nógrád vm.). L. sz. 15.
Horváth Sándor főgimn. tanuló: Vegyes gyűjtés több vidékről, főleg Bodajkról (Fejér vm.). L. sz. 33.
Kollányi Ödön: „A komáromszentpéteri tájszólás“ (Komárom vm.). L. sz. 22.
Kováts Jenő: Tájszók Peresztegről (Sopron vm.). L. sz. 20.
Lados József: Tájszók Borsod vmből. L. sz. 35.
Dr. Liszt Nándor: Vegyes gyűjtemény Tetétlenből (Hajdu vm.). L. sz. 14.
Mátrainé Varga Róza: „A szarvas-vidéki nyelvjárás“. L. sz. 34.
Nagy Mihály: Vegyes gyűjtemény Dunapenteléről (Fejér vm.). L. sz. 8.
Pável Benő: Tájszók több vidékről. L. sz. 32.
Párkányi Dezső: „Székesfehérvár városának tájszavai, szólás-módjai, népszokásai“. L. sz. 31.
Pető Lajos: Vegyes gyűjtemény Nagysáróból (Bars vm.). L. sz. 13.
Radó Miklós: Lakodalmi köszöntők Lébényszentmiklósról (Mosony vm.). L. sz. 1.
Stoll Ernő: Vegyes gyűjtemény Nyiregyházáról (Szabolcs vm.). L. sz. 3.
Szabó Márton: Tájszavak Sajógömörrel (Gömör vm.). L. sz. 2.
Dr. Szabó Sándor: „Écs község nyelve“ (Győr vm.). L. sz. 4.
Ifj. Szirbik Antal: Vegyes gyűjtemény Makó vidékéről (Csanád vm.). L. sz. 5.
Takács Sándor: Tájszók több vidékről. L. sz. 21.
Túri Mészáros István: Hortobágyi gyűjtés. L. sz. 6. — 1227 tájszó Mezőtúr vidékéről. (Jász-Nagykun-Szolnok vm.). L. sz. 7. — Tájszavak több vidékről. L. sz. 24.
Dr. Vargha Damján tanítványainak több vidékről való gyűjtése. L. sz. 29.

E gyűjtemények mind terjedelmük, mind pedig értékük tekintetében nagyon különbözők. Van közöttük olyan, a mely csak 2—3 gyermekjátékot vagy 20—30 tájszót tartalmaz, és van olyan is, mint pl. Erdős János, Túri Mészáros István, Mátrainé Varga Róza, vagy Vargha Damján tanár úr székesfehérvári tanítványainak gyűjtése, melyekben egyenként 4000, sőt talán ennynél is több adat van. Másfelől van közöt-

tük néhány igen csekély értékű, mondhatni majdnem teljesen értéktelen kézirat, de több igen pontos megfigyelésről és gondos följegyzésről tanuskodó is. Legeslegnagyobb részük mégis olyan, hogy tartalmuknak kisebb-nagyobb része új és értékes ugyan, de a mellett sok téves magyarázat, tudománytalan okoskodás és haszontalan szószaporítás is van bennük. Egyáltalán el lehet mondani, hogy Türi Mészáros István hortobágyi gyűjtésének némely fejezetét kivéve, egyetlenegy kézirat sem olyan, hogy jelenlegi alakjában, t. i. teljes egészében és minden változtatás nélkül közölhető volna Társaságunk folyóiratában.

Ilyen körülmények között a választmány azt határozta, hogy a mi az egybegyűlt anyagból arra érdemes, az jelenjen meg a MNy. népnyelvi rovatában, szükség esetén még az is, a mi némi törléssel vagy csekélyebb változtatással közölhetővé válik, de a kiadásra nem kerülhető anyag is őriztessék meg a legnagyobb gonddal, mert ha majd egyszer rákerül a sor a MTsz. új kiadására, akkor annak is legnagyobb része rögtön értékessé válik, s a gyűjtőknek meg lesz az erkölcsi jutalmuk, ha majd az új tájszótárból meglátják, hogy milyen mértékben gyarapította fáradozásuk a magyar népnyelv szókincséről való ismereteinket.

A választmány e határozatának értelmében először is jó rendbe igyekeztem hozni az eddig összegyűlt egész anyagot. E célból a kisebb terjedelmű gyűjtéseket egy-egy levélborítékba tettem, a nagyobbakat pedig jó vastag papirosba csomagoltam s mindegyikre ráírtam kívülről a gyűjtő nevét és egy-egy leltári számot. Azonkívül beszerreztem két lajstromkönyvet. Az egyikbe betűrendben beleírtam a gyűjtők nevét s (amennyire megállapíthattam) polgári állását és lakását, valamint gyűjtésük tartalmának rövid jelzését, származása helyét és leltári számát, a másikba szintén betűrendben mindazon vármegyéknek (esetleg vidékeknek) és községeknek nevét, a melyekből adataink vannak s rögtön utána azon csomagnak vagy csomagoknak leltári számát, a melyben vagy a melyekben ez adatok megtalálhatók. Az előbbi tehát állandó törzskönyve lesz a MNyT. összes népnyelvi gyűjteményeinek, a melyből bármikor rögtön megtudhatjuk azt, hogy pl. *x* gyűjtőtől van-e valami birtokunkban, az utóbbiból pedig szükség esetén bármikor rögtön megtudhatják a nyelvtudomány munkásai azt, hogy pl. *y* községből, vagy *z* vármegye területéről van-e valamilyen anyagunk, s ha igen, melyik csomagban.

E rövid jelentésből is kitűnik, hogy a választmány a beküldött népnyelvi anyag megőrzése és tudományos értékesítése érdekében megtett minden tőle telhetőt. De aligha mondhatnók ugyanezt a MNyT. azon tagjairól, a kik (részben már 5—6 évvel ezelőtt) százon fölülül számmal jelentkeztek népnyelvi gyűjtőkül, de gyűjtésük eredményét máig sem küldték be a Társaságnak. Pedig a népnyelvi gyűjtés

valóban olyan tér, a melyen a magyar nyelv és magyar nyelvtudomány ügyének minden barátja szorosabb értelemben vett nyelvészeti ismeretek nélkül is igen hasznos munkát végezhet; az igazán fontos dolog ebben t. i. csak az, hogy lelkiismeretes pontossággal jegyezze föl azt, a mit hallott, s az összegyűjtött anyagot — ne feledje el beküldeni a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak (Budapest, V., Akadémia-utca 2.). Újból fölhasználjuk tehát ezt az alkalmat is arra, hogy a MNyT.-nak azon tagjait, kik a magyar néppel sűrűbben érintkeznek, szorgalmas gyűjtésre buzdítsuk. A gyűjtés módjára vonatkozó részletesebb fölvilágosítások *Balassa Józsefnek* „A nép nyelvének tanulmányozása” cz. füzetében találhatók.

HORGER ANTAL.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

Szólások.

II.

54. Egy gyékényen árulnak

= egy véleményen vannak, egy a szándékuk, megférnek egymással, rendszerint avval a mellékértelemmel: rosszban pajtások, czimborák. — A vásáros életből vett szólás. Kirakó-vásárkor a holmit nem a puszta földre teszik, hanem gyékényre, ponyvára; ha már most ketten üzlettársak, természetesen egymást segítik, mert *egy gyékényen, egy ponyván árulnak*.

55. Kirántották alóla a gyékényt

= tönkre tették; átvitt értelemben: meghalt. — A csaló, vagy rossz holmit áruló kereskedőt avval büntették, hogy gyékényét kirántva, portékáját a földre, a sárba szórták; az anyagi kárnál mindenestre nagyobb volt az erkölcsi, mert evvel a büntetéssel az illető meg volt bélyegezve; inuen kaphatta a szólás átvitt értelemben a „meghalt” jelentést. Ugyanígy keletkezett az európai *bankrót* szó: a csaló, fizetni nem tudó pénzváltóknak asztalát összetörték, jeléül annak, hogy üzletüket nem szabad folytatniuk (olasz *banco rotto*).

56. Káptalan a feje

= mindentudó. — Azokból a régi időkbeli való szólás ez, mikor a káptalanok voltak a „hiteles helyek”, azaz fontos okiratok őrzői. Szerződéseket, végrendeleteket, számadásokat, szövetségleveleket, nemesi armálisokat stb. nem nagyon tartottak otthon, hol nemcsak a változó hadi szerencse könnyű prédáivá is lehettek, hanem nem illetékes ember kezébe is kerülhettek; ezért letették a káptalani archívumokba, mint ma például a közjegyzőnél, ott bátorságban voltak az iratok. Ha valakinek szüksége volt valamilyen fontos adatra, elment a káptalanba, ott megkapta; a káptalan mindent tudott. Ezért fakadunk ki még ma is, ha sok kérdezősködéssel bosszantanak: „Nem káptalan a fejem, hogy mindent tudjak!”

57. Vaskalapos.

*Vaskalapos*nak mondjuk a korral haladni nem akaró, a régihez makacsul ragaszkodó, szentnek vélt szabályokból és megállapodásokból engedni nem akaró embert; *vaskalapos*nak csúfolja általában a rohanó fiatalság a maradi öregeket, az elméleti tudományban meg a gyakorlati életben egyaránt; a fiatal festők még tetézik is avval, hogy az öreg, lelkiismeretes festőket: *vén vaskalapos akademikus* jelzővel tüntetik ki. — A *vaskalap* pedig nem *vas kalap*, hanem az a háromszegletű posztókalap, melyet a XVIII. század végén a külföldi egyetemeken járt kálvinista theologusok hoztak haza Sárospatakra és Debreczenbe s itt aztán a theologiai professorok hivatalos viseletévé, a collegium szigorúságát alig tűrő deaktság beszédeiben pedig a maradiság jelképévé vált. Az utolsó vaskalapot Ferenczy József, kassai ref. lelkész viselte, halálakor (1873-ban) a koporsójába is tették. Megjegyzendő, hogy ezt a háromszögű, *csókaorrú* kalapot nem orrával előre, hanem keresztbe téve viselték, a mint Szűcs István: Debreczen város történetében, rajzban is látható (III. köt., 927. lap).

58. Orránál fogva vezet valakit

= valakit akaratlaná téve banni vele, csalogatni, kecsgetetni valakit. — Nemzetközi szólás, mely onnan vette eredetét, hogy szilaj állatnak: bikának, bivalynak, medvének orrába vetnek karikát, melynél fogva könnyen vezethetni bárhová. Minthogy az ilyen megkarikázott orrú állat valósággal tehetetlen, hisz a legkisebb rándítás is erősen fáj neki, azért átvittén leginkább gyöngé, elvakult, teddide-teddoda emberre alkalmazzák a szólást, a kinek saját akarata nincsen.

59. Papucs alatt van

= mindenben a felesége után igazodik. — Németből került szólás, a melynek azonban a mi népies hiedelmeinkben is megvan az alapja. A nép ugyanis azt hiszi, hogy annak a házasfélnek akarata lesz az erősebb a házasságban, a ki közvetlenül az eskető szertartás után, még ott az oltár előtt a másiknak lábára hág. Minthogy pedig a menyecske otthon, ha nem mezítláb jár, papucsot visel, a papucs az asszony jelvényévé lett. A „papucs alatt való nyögés“ nem is mindég csupán képes kifejezés, mert a hirtelenkező menyecske hamar lekapja lábáról a papucsot s csattanósan férjemuram szájára illesztve, beléfojtja a szót.

60. Rovás.

Róni eredetileg annyit jelent, mint *bevágni*, *bemetszeni* valamilyen jelt: a *rovást*, egy pálczikára: a *rovásfára*, melynek gyakoribb neve szintén: *rovás*. Ősi és világszerte elterjedt módja ez a számontartásnak, mely mind a mai napig is megvan. A pásztor a rábizott jószágot, a vinczellér szüretkor a teliszedett csöbröket, a pallér a téglahordó szekereket stb. *rovással* tartja számon. Láthatni ilyeneket Budapesten a néprajzi, meg a gazdasági múzeumban. A XVI. és XVII. században az adószedők: a *rovók* is rovással járták a „misera plebs contribuens“ kunyhóit; minden adóköteles jobbagynak egy-egy rovásfája volt, melyre *felrótták* a *reárótt*, *kirótt* tartozást; innen a

szólás: *sok van még a rovásodon*, azaz: sokkal tartozol. Ma átvitt jelentésben élünk vele: *felrójjuk* valakinek *hibául, bűnül, vétékül*, a mit elkövet; *sok van a rovásán*: sok csínyt, rosszat tett. — Az adó lefizetését a ravók egy-egy rovás lefaragásával nyugtázták; innen ma is: *leróni* a tartozást. — *Rovásra költeni, enni-inni* am. *hozomra*, adósságra költeni. — *Rovásra hazudni*: adós maradni az igazsággal. — *Dögrováson van* == nem gyógyul fel többé, halálos beteg (tréfásan); a pásztor a pusztuló vagy már esett jószágot külön rovásfán: a *dögrováson* jelöli meg, hogy számot adhasson róla.

61. Nem teszi ablakába

= nem dicsekszik el vele. — Régebben, mikor faluhelyt még ritka volt a levél, mintegy dicsekvésképen az ablakba tették, kivált ha messziről küldte a család kedves tagja, például a külföldön katonáskodó fiú. Már most valakinek haragosa így fenyegetődzött: „Iratok néki levelet, de tudom, nem teszi ablakába!“, azaz, nem kedves dolgok lesznek a levélben, nem lesz oka eldicsekedni vele.

62. Port hint a szemébe

= megvakít, megcsal, rászed valakit valamilyen koholt ürügygel. — Nemzetközi szólás, mely régi harezi cselből ered; a lankadó harcos felkap egy marék port és már-már győzedelmeskedő ellenfelének szemébe szórja s így megvakítva, képtelenné teszi a vívásra. Egyébiránt a kutyanak, különösen pedig a farkasnak fogása, hogy erősebb vagy nagyobb ellenfelének szeme közé rúgja a port, télen a havat s aztán kényelmesen végez vele.

63. Kiróg a hámból

= egyszer-egyszer eltérni a rendes élettől. — A hámba fogott lovon néha erőt vesz a szabadság vágya, vagy a fiatal vér virgoneyzsága, toporzékol, felvág s rugdalózás közben egyik lába kívül kerül a hámistrángron, mire a kocsis a maga módján észretéríti a szürkét vagy a pejkit. A korhelyek is evvel mentegetik magukat, hogy: „Nem lehet az ember fából! Ki kell rúgni a hámfából!“

64. Se íze, se bűze

= sem íze, sem szaga nincsen; különösen ízetlen ételről mondjuk, melynek *se sava, se borsá*, azaz sótalan, fűszerezetlen. A *büz* itt nem a rossz szagot jelenti, hanem egyszerűen a *szagot*. A régi nyelvben csupán ezt jelenti általánosán; azt mondták: a kutya *megbűzli* a vadat, azaz megszagolja, megszimatolja. A rossz szagot külön jelzővel fejezték ki: *rút bűze* vagyon nékie.

65. Tűzrölpattant menyecske

= eleven, fürge, gyors, tüzes, mint az a parázs, mely az erősen ropogó tűzből hirtelen kipattanva, nagy ivben a földre szökik. — A szép vörösén izzó parázsra viszont mondják, hogy *menyecske szemű* parázs; az ilyenrel aztán legjobb pipára gyujtani.

66. Szint vall

= őszintén nyilatkozik véleményéről, pártállásáról. — Németből került szolás. Kétféleképen magyarazzák. Némelyek szerint a kártyajátékból való, hol a színekről tudni meg, kik játszanak együtt. Mások szerint még a lovagi világ maradványa, mikor a bajvívó daliák tollbokrétájuk, vagy pánczélukra kötött szallag színével fejezték ki pártállásukat, vagy pedig hódolatukat a hölgy iránt, a kinek színeivel porondra szálltak.

67. Ebből sem lesz prédikációs halott

= nem lesz nagy eredménye, nem viszi sokra. — A falu egyházi életéből; a gazdagot imádsággal, énekekkel és prédikációval temetik, a szegényt csöndes imádsággal. A nagy, prédikációs temetésből hőven jut papnak, kántornak, énekes diáknak, ezért van nagy becsülete a „predikációs halottnak“. Mondják a szólást azonban nemcsak emberre, hanem készülő dologra is: nem lesz belőle prédikációs halott = nem lesz sikere.

68. Fenn az ernyő, nincsen kas

= a világ előtt sokat mutat, pompásan él, pedig nincsen miből. — Az ernyős vásári szekérről vett kép. Ernyőt csak akkor kell tenni a szekérre, ha a szekérkas teli van portékával, a melyet meg kell óvni naptól, esőtől. A ki felrakja az ernyőt, holott nincs a szekéredékben semmi, még kas sem, az port akar hinteni a világ szemébe: nagy módot mutat, pedig vagyona nincsen. A szolás Szigligeti híres darabjának czíme.

TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

I.

Szólásmódok.

(Tapolca, Zala megye.)

Ne *kamukérossozn*, mint a *czigány*. — Az eladó ismerőse a vásáron vevőszándék nélkül kéri magas áron a marhát, hogy a vevőket beugrassza.

Még sőse vót úgy, de igaz, Zsidákékná sehogyan se vót, hanem pipabokló (?), a sok vót, meg prófétaeper. A dekálvesszejét! — Tréfás mondóka.

Akkora vót, mint az *öklöm*, mast meg mint az *ökröm*. — Megnyótt. Csempe a kerék, csácsra a rakódás, beledűt a *gádba*. — Hát egy vinczellér, iszen mast is élvén ván, rosszul rakódott. Nyaratszakán vót, a kerék megroskadt, a szekér beledűt a zárokba.

Bolondra száll a füst, mer az okos kitér elüle.

Az országba csak 99 fillér van, mer ha 100 van, am má korona.

A bort mind meg szabad innya, mer abbú nem kő vetőmagot hanyi.

Hálisten, helén van, mint a kisapáti ember. — Be akarták csukni, hát mikor odaért a börtönhó, az is aszonta: Hálisten, helen vagyok!

Még megennéd, ha a híd végén úsz. — A válogatós gyerekre, a ki fitymája a zételt; maj ha kódúnya jár, nem válogat.

A kecske se menne, ha a zódalát nem böknék. — Szófogadatlán gyerekek mondják.

Jobb magának korpát takarícson, mint másnak lisztet. — Jobb az önállóság a cselédségi viszonynál.

Gyűjtötte: VÁZSONYI IZIDOR.

II.

A részegség kifejezései.

(MNy. VII : 285.)

IV. Egyszerű és összetett mondatok.

(Vége.)

Már <i>rendben</i> van	már csillog	} a <i>szeme</i>
jól <i>részeseült</i>	már ég	
ez se attul <i>rezel</i> , a mitül én!	már fénylik	
ezt se kell ma <i>ringatni!</i>	már kaprozik	
<i>rogyásig</i> áll	már keresztbe' (ke-	
már vörös, mint a <i>róka</i>	resztül) áll	
<i>rókat</i> fogott	már kettőzik	
<i>rókat</i> nyüzött	kicsiny (kicsike)	
nyúzza a <i>rókat</i>	czérnán lóg	
no lesz mingyár' <i>rókadálszat!</i>	félre pislog	
ennek is sok van már a <i>rovásán!</i>	pókhálás	
félre van a <i>rúdja</i>	rostás	
<i>rútul</i> áll. —	már szikrát hány	
Ez se azt <i>sajnálja</i> , a mit megivott!	már szikrázik	
kerüli a <i>sarat</i>	már üveges	
ez is <i>saraglyára</i> kerül még ma!	már megüvegesedett	
föltörött a <i>sarka</i>	már villog	
belekötött a <i>siller</i>	zavaros	
elállta a <i>siller</i>	bekente a <i>szemít</i>	
kiragyázta a <i>siller</i>	jól bemázolta a <i>szemít</i>	
<i>sillert</i> fordít	<i>szemén</i> van	
ez is jól viszi a <i>sorát!</i>	eunek is jó <i>rendben</i> van a <i>szénája!</i>	
<i>sorsát</i> el nem kerülhette	föltette a <i>Szent-Anna</i> kontyát	
fölytötte a <i>sisakot</i>	kiverte a <i>Szent-Antal</i> tüze	
a <i>söprüt</i> is asszonyinak nézi	ez is résztvett a <i>szentbokrétában!</i>	
ezt is <i>söprüvel</i> várják otthon!	ez is <i>szentheverdelnapot</i> ül ma!	
nóbel <i>spiczce</i> van	jól bevett a <i>szentlélekből</i>	
úri <i>spiczce</i> van	jól bevett a <i>szenteltvtzből</i>	
jól elkelték a <i>süldői</i> . —	ez se a <i>szenteltvtzartót</i> ölelgette!	
Ez se <i>szalmaszálon</i> szítta!	<i>szépen</i> van	
nem <i>számít</i> már	megártott neki a <i>szeszi</i>	
ennél siucs <i>szárazság!</i>	ez is csak hámozva eszi a <i>szőlőt!</i>	
ez is húgy helyett <i>szarik</i> ma!	ez se a <i>szőlőt</i> szereti, hanem a	
<i>százon</i> van	leányát!	
ez is <i>szégyelheti</i> magát!	de hegyesen áll a <i>szőre!</i>	
már fogja a <i>széket</i> maga alatt	szegre akasztotta a <i>szürít</i>	
már áll	dicséri a tavali <i>szüretet</i> . —	
kacsardán áll	<i>Taknynya</i> (igy!) lett	
már bepókhálósodott	<i>taknya-nyála</i> összefolyik (össze-	
már birka	szakad)	

ezt is az isten csak a komájával
 állítja talpra!
 egymást támogatják
 tempusza van
 az asztalon tánczol már
 tánczol, mint a borsodi asszony
 tánczol, mint a pintes üveg
 tánczol előtte a pohár
 tánczol a porziós a kezibe'
 nem előre, hanem hátra tántorog
 összeveszett a tavalyival
 el-ég benne az anyja teje
 ez se fehér tejet ivott!
 benyalt az anyja tejéből
 tele van, mint a literes üveg
 tempuszt mondott
 elállta a testit
 már testámentomot tett
 tisztába tette magát
 tisztára van
 csiklándik a toroka
 viszket a toroka
 torkát keni
 megcsiklándozta a torkát
 torkig telt
 torkig van
 jót öblített a torkán
 torokbaja van
 úgy berugott, mint egy tót
 ennek se kell már több
 kéne-e több neki?
 több nála, mint kettő
 olyan, mint a tők
 részeg, mint a tők
 olyan, mint a tőkcsapda
 megverte a tőke leve
 a tőke levit siratja
 sok volt a trojanicza
 troppó lett
 ez se tud már magáru!l
 nem tudja már, mit beszél
 ez se tudja ám már, mit csinál!
 ez se tudja ám már, hányadán van!
 ez se tudja már, hány a kettő!
 nagyon belenézett a tükröbe
 mutatkoznak a tünetek
 ez is ott volt a tűzoltásnál! —
 Az ujjával éri már
 Ulrik, segíts!
 dicséri Ulrikot
 úgy berugott, mint egy ár
 ennek is ott az út, a hol fényes

görbe előtte az út
 keskeny neki az út
 szűk az útja
 ez is megkavicsozza még ma az
 utat!
 mindig útra talál
 széles ez az utca, nem tágas
 szűk az utca
 ez is az utcán virrad meg!
 ülletre van
 ez is jól megnyalta az üveg szá-
 ját! —
 Vaczakul van
 ez is megvan a maga valóságában!
 lejárt a váltója
 van benne
 vargabetüket ír
 bevárta a régít
 nem győzte a régít várni
 megjárta fejét a budai török vér
 keresi a vermet
 vígan van
 vígság fult bele
 felöntött a vigyorgóra
 szalad (fut) vele a világ
 czifra színben látja a világot
 duflán látja a világot
 rózsás színben látja a világot
 nem tudja világot
 a legszebb virágot keresi
 jóra virradt
 ez se kárára virradt!
 ez se vizet ivott!
 följebb járt a víznel
 ez se ott volt, a hol én!
 völgynek eresztett
 kihányta a vörösít
 már vörösbe' van
 elpattant benne a vörösség
 elütötte ináru!l a vörösgyurkó
 jót hörpentett a vörösgyurkóbul
 elnyomta (a) Vörös Margit
 jól megfejte a vörös tehenet
 megverte a vörös vitéz
 taszigálja a vörös víz. —
 Zápfogára öntött
 már zülleni kezd.
 megnézte a zsebet
 ott járt, a hol a zsidó borral
 minisztrál
 bevetődött a zsidóhoz
 ez is zsírosat evett!

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLI. Választmányi ülés.

(1911 márcz. 21-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Komáromy Lajos, Melich János, Mészöly Gedeon, Pápay József, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos választmányi tagok, Horger Antal jegyző.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvastása és hitelesítése után

1. A jegyző fölolvassa a közgyűlés jegyzőkönyvének a választásokra vonatkozó 6. pontját. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök üdvözli Simai Ödönt, mint új választmányi tagot. — Simai Ödön megköszöni az üdvözlést.

3. A titkár bemutatja Tolnai Gyula vidéki választmányi tagnak a M. Ny. T. választmányához intézett levelét, melyben annak elhatározását kéri, hogy a választmányi ülésekről szóló jegyzőkönyvek nyomban a M. Ny. legközelebbi füzetében közöltessenek. — A választmány a szerkesztők véleményének meghallgatása után csak azon óhajtását fejezi ki a maga részéről is, hogy a jegyzőkönyvek lehetőleg gyorsan, de mindenesetre csak hitelesítésük után, jelenjenek meg a társaság folyóiratában.

4. A jegyző jelentést tesz s M. Ny. T. birtokában levő nényelvi gyűjteményekről. — A választmány köszönettel fogadja a jelentést és megkéri a jegyzőt, hogy a gyűjtők és a társaság tagjainak tájékoztatása céljából adja ki a jelentést a M. Ny.-ben is.

5. Az elnök Pápay Józsefnek a mai fölolvadó ülésen bemutatásra kerülő értekezése alkalmából elmondja azt, a mit a Debreczenben őrzött kiadatlan nyelvemlék történetéről tud, s fölhatalmazást kér arra, hogy a választmány nevében a fölolvadó ülésen indítványozhassa a nyelvemléknek fölfedezője után való elnevezését. A választmány örömmel csatlakozik az elnök indítványához.

6. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1911 febr. 28-i állapotáról. Az összes bevétel 4161 K 07 f, az összes kiadás 742 K. 48 f. Maradék 3418 K 59 f, ebből értékpapírban 2000 K, készpénzben 418 K 59 f, takarékpénztárban 1000 K. — Tudomásul szolgál.

7. Rendes tagnak megválasztatnak:

Ajánló

dr. Binder Jenő, tanár, Budapest Gombocz Zoltán

dr. Rédey Tivadar, Nemz. Múz. tisztviselő. . . Melich János

dr. Polczér Dezső, tb. szolgabíró, Czellödömök. Szabó Imre

dr. Wlassics Gyula, v. b. t. t. a közíg. bíróságelnöke Szily Kálmán

Kara Ferencz, tanárjelölt, Budapest Gombocz Zoltán

d'Isoz Kálmán, Nemz. Múz. tisztviselő . . . Melich János.

Előfizetőkül bejegyeztettek:

Budapesti VIII. ker. községi polg. fiúiskola,

„ VIII. ker. közs. felső keresk. iskola.

XXXI. Főolvasó ülés.

(1911. márcz. 21.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Beke Ödön, Csánki Dezső, Darkó Jenő, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid Ráfael, Géresi Kálmán, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Horváth János, Kertész Manó, Király R., Komáromy Lajos, Lampérth Géza, Melich János, Mészöly Gedeon, Mitrovics Gyula, Munkácsi Bernát, Pápay József, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Tóke Gyula, Trócsányi Zoltán, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula, Zempléni Árpád r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A főolvasó ülés tárgyai:

Rubinyi Mózesről: Az erdélyi magyar nyelvvelő társ. története.

Pápay Józseftől: Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék.

Az elnök köszönetet mond a főolvasóknak s Pápay József főolvasása kapcsán a választmány nevében előterjeszti a következő indítványt.

Azt a nyelvemléket, melyet Pápay tagtársunk az imént bemutatott, eddig *kiadatlan debreczeni nyelvemlékként* emlegettük; mivel azonban most kiadásra fog kerülni a MNy-ben, ezentúl már nem jelölhetjük az eddigi módon, s ezért valamely más alkalmas elnevezéséről kell gondoskodnunk. A nyelvemlékeket leginkább őrzésük helyéről vagy fölfedezőjük nevééről szokták elnevezni. *Debreczeni Codez*-nek azonban nem nevezhetjük, mert ilyen nevű codexünk már van (vö. Nyelvemléktár XI. k.), de elnevezhetnök *Thaly* Kálmánról, mert ő fedezte fel Kassán 1871-ben s ugyancsak ő ajándékozta a Tiszántúli Egyházkerületnek, melynek levéltárában ma is őrzik. A választmány tehát azt ajánlja, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság, melynek színe előtt első ízben részesült tudományos méltóságban, nevezze el e kis nyelvemléket felfedezője iránt való hálája és tisztelete jeléül: *Thaly-nyelvemlék*-nek.

Az indítvány egyhangúlag elfogadtatik.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

32. S. Zs. úrnak. Tökéletes igaza van! (Nyr. 40:288). Nem úgy kellett volna mondanunk, hogy a Nyr., a MNy. megindulásakor, *nem akart* közérdekű lenni, hanem így: *nem tudott* közérdekű lenni. Köszönjük a szíves figyelmeztetést. Sz. K.

33. Dr. E. I. úrnak. A röghöz tapadó elfogultságnak bizonyára igen magas foka kívántatik ahhoz, hogy Herman Ottó „Fogatok ügye“ című cikkében (MNy. VII. 270) valaki Debreczen városa megsértését vagy lekicsinylését lássa. Fölösleges mondanunk, hogy sem Herman Ottónak, sem a MNy. szerkesztőségének esze ágában sem volt Debreczent, a tősgyökeres magyarság egyik legerősebb várát lekicsinyelni akarni. Ne kezdjen, kérjük, egy új „arkádiai pert“; az ilyesmi ideje már réges-régen lejárt. SZERK.

34. D. R. úrnak. *Fehérvár* vagy *Fejérvár*? Régente persze hogy Fejérvár! De már a XVIII-ik században maguk a székesfehérváriak is kétféleképen írják. A város nótáriusa 1724, 42, 54, 58 és 66-ban *h*-val, ellenben 48-ban, 68-ban és 83-ban *j*-vel (MNy. VI:373, 461, 462 és VII:220—222). Moenich Károly t. munkatársunk, a hol

maga beszél, következetesen *j-t* ír (M^{Ny.} VI:373). Mi azonban, a M. kir. Statisztikai hivatal szerkesztésében és kiadásában megjelenő „Helységnévtárt” követve, Fehérvárt írunk. SZERK.

35. P. J. úrnak. Ön azt kérdi: „A Magyar Nyelv-et a czimlap szerint szerkeszti Sz. K. és G. Z. Nem lenne-e helyesebb: szerkesztik”. Felelet: bizony nem! Oly mondatokban, melyeknek két vagy több egyesszámi alanyuk s egy közös állítmányuk van, ez az állítmány (ige) hol egyes, hol többes számban áll. Ez a kétféleség leginkább akkor forog fenn, ha az alanyok élők, személy- vagy tulajdonnevek. Ilyenkor a magyarban (eltérőleg a latintól és némettől) jobbra az egyes szám használtatik, kivált, mikor az állítmány megelőzi az alanyokat. Ez az eset van minálunk is: „Szerkeszti Sz. K. és G. Z.”

Ime, néhány világosító példa Petőfiből: 1. Aranyból: 1. Az állítmány többes. „Kukoricza Jancsi meg a királyleány, Csatahelyre értek a nap alkonyatán” (P.). „Apa, leány a városba mentek” (P.). „Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak” (P.). „Egy kálomista pap s Csokonai Egymásnak voltak jó barátai” (P.). „Öccse Jakab, János követik mentébe” (A.). „Péter és Pál — — összeférnek a naptárban” (A.). „A várnagy s Bencez bujva egymást váltják” (A.). „Anikó és Bencez nosza félre csapnak” (A.). 2. Az állítmány egyes. „Követte őt a rablás útján Kompolti Dávid és Kompolti Jób” (P.). „Nagyapja s férje játszik a kis fiúval” (P.). „A költő és a sorsharag egy anyaméhből született” (P.). „Megy megettök férj, menyecske, lány” (P.). „Pásztor, betyár meleg tanyát keres” (P.). „Toldi Miklós és öreg szolgája — — Rákosmezőn jára”. (A.) „A szöke reg, a barna éj kétes csatában küzködött” (A.). „Poroszlót jöni vél Kanizsa, Rozgonyi” (A.). „Borjú, bárány béget” (A.). „Így Apor, így Zombor s valamennyi előd Zengőszavú dalban forog a nép előtt” (A.). „Anikó s Bencez nincs sehol utánok (A.) stb. stb.

Egész tanulmányt lehetne írni arról, hogy mikor van inkább helyén a többes, mikor az egyes szám; de a mi példánkban teljességgel egyre megy, akár „szerkesztik”, akár „szerkeszti”. Hagyjuk is meg emezt s ne törődjünk a NySz., CzF., a Népk. Gyűjt. s egyebekkel.

LEHR ALBERT.

36. Sz. R. Jireček „Slov. Právo” cz. műve I. 34. lapján olvasom a következőket: „*Tsitun*, község Veszprém megyében, mai nyelven *Csetén*, megtalálható Thesszáliában *Zeitun*, Montenegróban *Cetinje* és Csehországban *Ceteň* néven, a mi fenyőerdővel (lesem jehličnatým porostlé) benőtt helyet jelent.” Azt kérdem, helyese-e Jireček József magyarázata? — Felelet: Hazánkban több *Csetény*, *Csittény* ~ *Csétény* van (vö. Lipszky; szerinte ilyen hely van Bihar, Veszprém, Tolna megyében), melyek közül kétségtelenül legrégibb a veszprémmegyei *Csittény*. Ennek legrégibb magyar alakja, úgy látszik, *Czitum* vagy *Csitum* (vö. az 1109. évi görög oklevélben τσιττομ; későbbi oklevéli adatok *chitun*, *chytum*, *chytum*, *chytim*, *chethen*, *cheteen*, lásd Csánki III. 226, 421). A különböző alakváltozatok alapján fel lehet tenni, hogy a magyar név egy olyan szláv személynévből alakult helynév, mely személynévként a szlávban *Cet-* volt a kezdete (vö pl. cs. *Cetoraz*, *Cetorad*, *Cetek* személynéveket) s -un a képzője; más szóval a név lehet egy szláv *Cetun* személynév mása. De ez mind csak lehetőség; hogy mit jelent, azt bajos megmondani. Biztos azonban, hogy a Jireček által idézett helynevekkel nem függ össze. MELICH JÁNOS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. OKTÓBER.

8. SZÁM.

Sírú, sokorú, kökörű.

A középkor irodalma igen sokat tárgyalja halál utáni állapotunkat, másvilági két szállásunknak, a mennyországnak és pokolnak mivoltát. Az egyház legjelesebbjei a szaktudós lelkiismeretes pontosságával írják le a választottaknak ígért jutalmak fokozatait s a kárhoztakra váró kinok különféle nemeit. A klastromok sanyarú lakói hol a jövő boldogság ragyogó képei közt ringatták lelküket vigasztalásul, hol a gyehenna gyötrelmeit idézték maguk elé a sátán kísértéseivel való küzdelmeikben. A szószéknek legfőbb argumentuma a hívek jobb útra térítésére Lucziper országa undokságainak, szörnyűségeinek, rettenetességeinek föltárása volt.

Egy 1508-ból ránk maradt kéziratos könyvecske, régebbi szerzemények másolata, az úgynevezett Nádor-codex, szintén tartalmaz egy elmélkedést „az pokolnak szörnyű és keserű kényyáról, hogy az binős hallja és a bint meghaggya; malasztba való embör hallja és őtöle magát inkább megótalmazja“. Ebben, „jöllehet a pokolnak kényya számtalan és megmondhatatlan légyön“, a sok közül „röviden és jelösbén“ tizenkettöröl van szó. A második ez: „mert ott vagyon örök tűz, ki soha meg nem aloszik“.

E tűz leírásában a pokol kénköves lángjáról van mondva a 80-ik lapon az a három szó: *sírú, sokoru, kökörű*, mai írásmóddal *sírú, sokorú, kökörű*, mely három titokzatos szót cikkem címéül választottam. Ezek nemcsak olvasóim előtt érthetetlenek, hanem mindeddig tudósainktól is megmagyarázatlanok; most akarom eredetüket, jelentésüket földeríteni.

Egyszeriben világossá tenné ama helyet egy olyan szerencse, mely előkeritené azt a latin eredeti munkát, ha ugyan van ilyen, melynek ez a magyar elmélkedés fordítása volna, még pedig azon a bökkenő ponton is vele megegyező. Ilyen latin szöveget azonban nem ismerünk. Szilády Áron azt a szíves tanácsot adta,

hogy böngészszek Szent Gergely műveiben. Valóban e nagy egyházi íróra hivatkozik a mi elmélkedésünk szerzője ama két-séges szavak előtt annál a kérdésnél, hogy vajjon „ha a pokol-beli tűz légyen ugyan testös és velágos, miképpen ez velági tűz, avagy nem“.

Tovább azután így van: „Erre *Szent Gergör doktor* reá felel és úgymond: A pokolnak tüze testös és illehető és a bele vetet-teket test szerént égeti és emböri szolgálattal nem gyójtatik, sem kedég fával nem éltetik; de egyszer meg vagyon terömtvén és örökké meg nem aloszik és nem szikség élesztésre, mert minden-koron ég“. Ime Szent Gergelynél (*Moral. lib. XV. cap. XXIX.*) az elmondottak latinja: „gehennae ignis, cum sit corporeus, et in se missos reprobos corporaliter exurat, nec studio humano succenditur, nec lignis nutritur, sed creatus semel durat inexstinguibilis, et succensione non indiget, et ardore non caret“. Folyta-tódik a magyar: „És vagyon néminemü kevés velágossága ő benne való kárhoztaknak nagyobb kénynyokra“. Szent Gergelynél ehhez illőleg olvashatjuk (*Moral. lib. X. cap. LXVI.*): „Quamvis illic ignis et ad consolationem non lucet, et tamen ut magis torqueat ad aliquid lucet“. Most következik a fejtörő: „És az ő lángja olyan, mint a kénkönek lángja, *sírú, sokorú, kökörü* és igön bidös és bizon velágossága nincsen“. Hogy a pokol tüzében a kénkö büze is kínoz: „fedor sulphuris“, azt Szent Gergely is írja (*Dialog. lib. IV. cap. XXXVII.*), meg azt, hogy a gyehenna lángja nem fénylő: „nulla claritate candeat“ (*Moral. lib. X. cap. LXVI.*). A további magyar szövegnek teljesen megvan a latin eredetije: „Kit ezön Szent Gergör megbizonít, mondván: A binökön bosszú-álló tűznek égetése vagyon, de velágossága nincsen“: „transactorum illa ultrix flamma vitiorum concremationem habet, et lumen non habet“ (*Moral. lib. IX. cap. LXV.*). „Mert a kiket a pokolnak tüze bénysel, azokat a bizon velágosságtól megvakejtja, hogy őket kívül az égetésnek sérelme gyötörje és belől a kénnek vaksága setétítse, hogy kik ő teremtőjöknek ellene testökkel és lelkökkel vétköztenek, ezönképpen egyetömbbe testökbe és lelkökbe kenzattassanak. És az illetén kén leginkább azoknak adattatik, kik ez velági telhetetlenségnek kévánságával kárhoztanak“: „quia quo illos gehennae flamma devorat, a visione veri luminis caecat; ut et foris eos dolor combustionis cruciet, et intus poena caecitatis obscurat; quatenus qui auctori suo et corpore et corde deliquerunt, simul et corde puniantur et utrobique poenas

sentiant, qui dum hic viverent, pravis suis delectationibus ex utroque serviebant (Moral. lib. IX. cap. LXV., az előbbi idézet után). Ennek utána már a pokolnak „harmad jelös kényya“ következik, az „elviselhetetlen hidegség“.

Látjuk tehát, hogy a latin szövegben éppen azokra a szavakra nézve nem találunk feleletet, melyekre keresnénk.

A régi magyarázat délibáboskodás. Döbrentei szerint (RMNy. IV., 99) a *sírű* = ‚sűrű‘; a *sokorú* = ‚sok or-omzat, forgás‘; *kökörü* = ‚kékes körzet, forgás‘. E nyomon Toldy is (Nádor-cod. 30) *sűrű*-nek értelmezi a *sírű*-t, a *sokoru-kökörü*-t pedig megkérdőjelezve így: ‚sűrű kékes?‘ A Nyelvtörténeti Szótár sem külön szónak nem veszi föl a *sírű*-t, sem a *sűrű* czimszónál nem közli. A *sokoru* ott: ‚multis radiis instructus; vielspitzig?‘, a *kökörü* után pedig egy kérdőjel. Zoltvány L. Irén meg már egygyel be sem érte, hanem kettőt is rakott a három szó után a Nádor-codex nyelvéről irt tanulmányában (NyK. XVII, 235).

Magam is először *sűrű*-nek gondoltam a *sírű*-t, a másik két szót pedig hibásan irottul próbáltam magyarázni. Szilády Áron figyelmeztetett arra, hogy codexünk a *sűrű* szót *sűrű*-nek írja (86. l.), nem *sírű*-nek, s intett az íráshiba föltevésének ingatag módszerétől. Tapasztalt tudósunk szavára beláttam tévedésemet s úgy gondolkodtam, hogy ha már sem a középkori latin irodalom, sem nyelvelmékeink, sem nyelvtörténeti irodalmunk nem segítenek, megyek a népnyelv gazdag tárába azért a kulcsért, mely ennek a hármastitoknak zárjába illenek.

A Magyar Tájsszótár segítségével meg is találtam — úgy hiszem — a mit kerestem.

Találunk abban följegyezve több népi süteményt, mely nevét alakjáról vette. Ilyen az alföldi *fonatos*, *fonyatos*, tornavármegyei *fonott*, esallóközi *hajtovány*, az ugyanott való *botratekeres*, székelyföldi *fáratekeres*, az udvarhelyvármegyei *kankaringó kalács*, tülatiszai *karingó*. Ez a *keringó* mélyhangú változata. Mind a kettő jelenti többek közt azt is, hogy ‚örvény‘, továbbá a *karingó*: ‚zsírban kisütött kacsaringós fánktészta‘.

Van Makón *kunkorgó*: ‚zsírban sült tészta, mely karikaformára összehajlik‘. Sági István kartársam értesít, hogy működése helyén, Makón, egyik szolgájukat egy szegedi asszony traktálta meg *kunkorgó*-val. A szolga a szegedi asszonytól hallotta azt az elnevezést. E nyomon Sági így írja le amaz ételt: „A tésztát elnyújtják és összehajtják, úgy mint rétesnek szokás,

azután serpenyőbe zsírt tesznek és a tésztát beleeresztik kari-kára, körül a serpenyő szélén, mint a hogy sokszor a kolbászt sütik; csakhogy a *kunkorgó* tésztáját nem egymás mellé, hanem egymás fölé helyezik egy-egy kör befejezése után. A zsírban jól megsül és földuzzad. Ez volna a *kunkorogó*. Látjuk a fölemlített ételnevekből, hogy ez a szó a *kunkorog* igeneve. Bajusz, kos szarva is *kunkorgós*, kolbász is, szőlő kacscsa is *kunkorodik*.

Ezt meg úgy is mondják, hogy: *kukorodik*. Balaton mellett így ejtenek a *fintorodik* helyett *fitorodik*-ot; ennek a tövéből való az irodalmi nyelvbe bejutott *fitos* is, az „ennivaló“ orrok elkoptatott jelzője. *Kukorodik* Halason a szalonnabőr a tűzben, *kukorodik* a kígyó. *Kukorgós* Tatán a göndör szőr s Nógrádban a szőlőtőke tekergős-*kukorgós*. A palócz a fölfutó lopótököt ily találós mesébe rejti: „Olón *kukorgó*, napra vigyorgó“. *Kukurog* is van a Hegyalján; arra illik ez, a mi „többszörösen meghajlik (szarv)“. Érthető tehát eredete e kalotaszegi eledel elnevezésének: *kukorgó*, *kukurgó*: „lakodalmi kalács, mely köralakú s közepen köralakúlag üres. A vőlegény színes zsebkendőt köt reá, mely zsebkendő lelóg; s így aztán a kalácsot karjára ölti“. A *kukorog*, *kukurog* igenevei.

Közkeletűek ez igék: *kanyarog*, *kanyarodik*, *kanyarít* stb. Kiveszett azonban a köznyelvből s csak népnyelvben él már alapszavuk, a „kanyarít“ jelentésű *kanyar*. Ez alakból származott a dunántúli *kanyarékos* ~ *kanyaríkos*, mint a *takar*-ból a *takarékos* ~ *takaríkos*, *takarék* ~ *takarík*; a *habar*-ból, *vakar*-ból a *habarék*, *vakarék*. A *nyomorog*, *nyomorodik*, *nyomorít* is — gyökere: *nyom* — egy **nyomorni* igére mutat vissza: ennek emléke a *nyomorék* ~ *nyomorík*. Mint a *kanyarni* kipusztult beszédünkben, úgy tűnt el nyelvünk egész területéről a **nyomorni*. Nincs már **kunkorni* sem a *kunkorogni* mellett; hogy azonban volt, mutatja származéka, a népnyelvi *kunkorík*: „kunkorodottság, zsugorodottság“. Láttuk, hogy a *kukorog*, *kukurog* mindegy. Így van a *kunkorík* szónak *kunkurík* változata Krasznahorka-Váralján (Gömör vm.) s ott a jelentése: „gömbölyű fonott kalács“. Látjuk tehát, hogy ez a kalács is azért jutott s abból az igetöbblől jutott nevéhez, mint a *kunkorgó*, *kukorgó*, *kukurgó*.

Mint az említett *-rodik* végű igék, úgy a *szaporodik* is eredetileg *-r* végű volt; most is a népnyelvben a *szaporík*. Mikor még ez *-r* képzős alak volt divatban, akkor lett abból ez *-a* képzős igenév: *szapora*. Ilyen képzés a *kukora* = „kunkorodott“.

Sokfelé mondják bajuszra, „p e r e c z szarvú” tehénre. *Szaporék*-ot is mond a háromszéki; így a szegedi *kukorikos*-t a „kunkorodott”-ra. A *kukora* és *kukorikos* azt mutatja, hogy mint a *kunkorog* élő alapszava **kunkor* volt, úgy a *kukorog*-é **kukor*. A *kapar*-ból -i képzővel lett a *kapari*, a *hunyorog* kihalt alapszavából a *hunyori*, így lett a kihalt **kukor*-ból a *kukori* is; göcseji szó: „perez”. Tehát jelentésénél és származásánál fogva e szó is a *kunkorgó* és társai közé való.

Ez a *kukori* van a balatonmelléki *kukori-fánk* nevében. Ehhez a közlő, Sebestyén Gyula, csak annyi magyarázatot ad, hogy: „kitolófánk”. Úgy látszik, hogy a *kukori-fánk* összetétel utótagja a tészta anyagának nemét, előtagja pedig az alakot jelöli, a minthogy láttuk, a *karingó* is „zsirban sült k a c s k a r i n g ó s f á n k t é s z t a”.

A *kunkorgó* bajuszt *kunkorgós*-nak is mondjuk; a még *szopó* borjú *szopós* és *szopos*; a *facsari* (= fősvény) ember *facsariskodik*. Így lett a *kukori* szóból *kukoris*; ezt Somogyból ismerjük ily jelentéssel: „kalács, kerekalakú”. Ime, itt is a sütemény alakja magyarázza meg az elnevezést.

Az -i igenévképző eredetibb alakja hosszú -í, mely -é-vel váltakozik, mint *néz* ~ *níz*, *kezet* ~ *kezit*, *tanít* ~ *tanitt* ~ *tanét*. Így a *kopoltyú*-nak, melynek nemrég mutattam ki igenév voltát (MNy. VII, 145), van *kopuóti* alakja is, *kopolté* is; ez utóbbiból lett hangzó-illeszkedéssel a népnyelvi *kopótya* (mint *odé*-bb, *arré*-bb > *odá*-bb, *arrá*-bb > *oda*, *arra*). Van Dunántúl a *gurgató* helyett *gurgatí*, a *csurgató* helyett *csurgaté*. Ismerjük a *habar* igét; ebből lett a *habarék*, a hogy a híg sárt szoktuk emlegetni. E helyett *kabarék*-ot is, Halason *koborék*-ot mondanak. Visszamatat ez a *habar*-nak kiveszett **kobor* alakjára; ebből lett az ormánysági *koboré*: „híg sár”. Így kellett lennie a **kukor*-ból is egy **kukoré* igenévnek, a *kukori* párjának, abból lett -s képzővel és a végső szótag rövidültével: *kukorés*. Ez a *kukoris* változata Csurgó vidékéről.

Kinyomoztuk, hogy a *kunkorodik* alapszava egy régi **kunkor* ~ **kunkur* ige, a *kukorodik*-é, *kukorog*-é pedig **kukor*. Nézzük most, hogy ennek egy **kukur* változatára, a *kukurog* alapszavára, miféle jelek mutatnak vissza? Tóth Antal, „mint testestől lelkestől mesterségének élő, becsületes szűrszabómesternek fia, ki diák korában a szűrszabó műhelyen boldogult atyja foglalkozása mellett írta össze tanulmányit, megkísérté, ha sikert arathatna, e

mesterség mibenségeit s foglalkozási körét részletesen leírni“ a Magyar Néplap 1857. évfolyamának 39. számában. Leírja a műszavakat s többek közt így szól a *dolmányszűr*-ről vagy *szűr-kankó*-ról: „rövid térdig érő szűk öltöny; van kézelője is e szűr-nemnek, mely kézelő ha kivágott czifrázattal, melybe sodrás van foglalva, láttatik el s e czifrázat ha gömbölyeges, *kukurikunak*, ha pedig egyenes, *lúdlábnak* vagy *vé-nek* neveztetett“ (Nyr. XII, 239). Honnét venné eredetét ez a *kukuriku*? Láttuk, hogy a körben hajló bajuszt, a perezcalakú szarvat, a karikaszású süteményeket nevezik el a *kunkorog* változatainak származékai-val. Láttunk azok közt ilyeneket is: *kukorikos*, *kunkurik*. Nyilván tehát volt e szónak **kukurik* változata is, ezt adhatták rá a szűr-czifrázatra is „gömbölyeges“ volta miatt s ebből lehetett tréfás népetymológiával a *kukuriku*. Bizonyára nem a kakas hangjáról nevezték el eredetileg azt a ruhadíszítést, hanem abban a *kukuriku*-ban egy kiveszett **kukur* igénk lappang. Világosan látszik ez ige egy másik szóban, melyre Vikár Béla volt szíves figyelmeztetni: *kukurus* (M. Népk. Gy. VI, 185). Jelentése: ‚kunkorgó‘, ‚tekerő‘; kitűnik ez ottani alkalmazásából: „T e k e r e s *kukurus* fának a gyümölcse, ez ám az“. Említettem, hogy a *szopó*-ból lesz *szopós*, ebből *szopos*. Így van a *facsar*-ból, *csavar*-ból *facsaros*, *csavaros*. Ezek a *tekerés*-sel egy jelentésűek. A *teker*-ből is így lett a *tekerés* még akkor, mikor *tekerő* helyett *tekeré*-t mondtak (mint ma is még *szülő* helyett *szülé*-t): *tekeré*-s (= *tekerő*-s) > *tekerés*. Tudjuk azt, hogy a mélyhangú ige-nevek képzője gyakran *-u*: *fúró* > *fűrű* > *furu*; *sanyaru* (régén *sanyaró*), *szomorú* (népnyelvben *szomoró*). Így lett a ‚kunkorog‘ jelentésű **kukur*-ból **kukuru*, majd ebből a *facsaros*, *csavaros*, *tekerés* módjára *kukurus* — képzésükre, jelentésükre nézve ezek egyenlők. A *kukurus*-ban tehát nem pusztán a **kukur* ige van meg, hanem a **kukuru* igenév. Mivel pedig tudjuk, hogy ennek *-u* képzőjének eredetibb alakja *-ó*, mint *fűrű* < *fúró*, *sanyaru* < *sanyaró*, tudjuk ezáltal azt is, hogy a **kukuru* eredetibb alakú változata: *kukuró*. Ilyen szavunk pedig van is; Zilahon ez: ‚perez kenyértésztából‘. Ottani kartársam, Kerekes András tudósít, hogy édesanyja még gyakran készített neki, mint gyermeknek, kenyérsütéskor; kofák a zilahi piacon is árulták még vagy 60 évvel ezelőtt. Együtt teszük be, veszük ki a kenyerekkel, meg van töltve túróval vagy szilvaízzel, alakja koszorú, kissé ovális, átmérője 28—30 cm. Ime tehát ez is *kunkorgó* alakú és nevű süteményeinkből való.

Van végül a MTsz.-ban ez a rövid értesítés: *kükürü*: ,perezç' (Udvarhely vm.). Ennek bővebb leírásáért Seemayer Vilibald útján a Székely Nemzeti Múzeumhoz fordultam. Annak őre, László Ferencz kartársam, a következő választ adta: „A *kükürü* gyűrűalakú száraz tészta, melyben bors és szegfűszeg is van. Felületét tojás sárgájával megkenik s e miatt fényes. Háromszéken nem készítik, de *csiki perecz* néven ismerik. Speciális ünnepi tészta. Csikban készítik, Gyergyóban nem. A csiksomlyói diák, anyjától, ha meglátogatja, kérdi: ,Anyám! hozott-e kükürüt; hányat hozott?’ — Készítésmódja a következő: A megvert tésztát, melybe fűszert tesznek, darabokra elosztják, laposra kinyújtják, megszírozzák, feltűrik, csiga formájára összecsavarják (Háromszéken ez a sütemény: *rétes*), újból ellapítják, ismét feltűrik és végül gyűrűalakban összehajtják, két végét összecsípi s azután kisütik. Széle az összetűrésektől megrepedezett. Átmérője 18—22 cm.“ Ime, a tárgy, az alak, mint az eddigiek: kunkorodott sütemény. Kérdés, hogy neve is nem tartozik-e etymologia szerint az eddig tárgyaltak névéhez. Ismerjük nyelvünknek azt a különösségét, hogy sok szavunknak megvan mélyhangú alakja is, magashangú is: egy *gomolya* és egy *gömölye* túró; Dunántúl *gurgó*, *gurgató* és *görgő*, *görgető* a henger; Háromszékben *koporu* a sovány, Csikban *köpörü* a száraz, vézna; máshol *csúcs*-a van a hegynek, Tabajdon *csücs*-cse; ilyenek *hompolyog*, *hömpölyög*, *pufol*, *püföl*, *kuporodik*, *kipéredik*, *zsugorodik*, *zsügörödik*; *forogató*, *forgattyú* és *förgető*, *förgettyű*, *fürgetü*; *keringő* és *karingó* stb. ,*Forogatója*‘ — ezt rámondhatom akármely gépnek, játékszernek arra a részére, a melynél fogva azt forogtatni, hajtani lehet; a *fürgetü* stb. azonban már csakis bizonyos szekérrészt jelent: ,a szekérnek első tengelyére alkalmazott forogható fa, a melynél fogva a szekér eleje ide s tova fordulhat‘. Más tehát valaminek a *forogató*-ja, más a *fürgetü*. De egyrészt mivel a *fürgetü*-ben is megvan éppen az a tulajdonság, a mitől a gépezet *forogató*-ja a nevét kapja, tudniillik a foroghatóság, másrészt mivel a két szóalak csakis a hangrendben különbözik: ennyiből meg lehet állapítani azt, hogy mind a kettő egyazon igenév változata, a *forog* származékai. Székelyföldön *karingó* is, *keringő* is az örvény. A pocsaji ember azonban azt a fánknevet nevezi *karingó*-nak, melyről már volt szó, viszont a tokaji ember a szárazmalom nagy kerekét mondja *keringő*-nek. A pocsaji *karingó* és a tokaji *keringő* közt tehát még nagyobb a különbség; de mivel a malomkerék onnét szerezte nevét, hogy mozgá-

sában keringő irányú s mivel ama fánk is — mint már szó volt róla — alakjában keringő irányú és neve a kerékétől csak hangrendjében tér el: senki nem kételkedik azon, hogy annak a malomrésznek és annak az ennivalónak a neve egyazon szónak változatai. Ilyen nagy különbség nincs is a *kukuró* meg a *kükürü* közt, bár nem egészen azonosak. A keleti részek népének süteménye mind a kettő, s a *kükürü*-nek is megvan az a külseje, a milyenről a másikat elnevezték; különbség is a két szóalak közt csak annyi van, mint a *forgató*, *fürgetü* közt: bizonyos tehát az, hogy a *kükürü* szó a *kukuró* magashangú mása. Tudjuk, hogy a *kukuró* a *kukurog* alapszavának igeneve; a *kükürü* most kimutatott származásával tehát az is ki van mondva, hogy a *kukur-*, *kukor-*igető is megvan magashangúnak is. Erre bizonyíték a *kükörgő* szó is, melyet Bátky Zsigmond volt szives velem közölni: „A *kükörgő* szót Bánffyhunyadon mint gúnynevet hallottam az öreg M I ra. Értelmét úgy mondták, hogy: tekerő-csavargó“. Láttuk, hogy a *kukorog*-nak van olyan jelentése is, melyben synonymuma a *tekerog*-nek (pl. *tekerős-kukorogós* szőlőtöke); ha tehát, bár egy más jelentésben, synonymuma a *tekerog*-nek a *kükörgő*, akkor ez csakis a *kukorgó* magashangú párja lehet, mint a hogy a *zsugorog* mellett is van *zsügörög*. Alaktani szempontból a *kükörgő* és a *kükürü* úgy viszonylik egymáshoz, mint *kukorgó* és *kukuró*, *sanyargó* és *sanyarú*, *tekerő* és *tekerő*. Megjegyzendő, *tekerő* régebben nemcsak *valamit tekerő*-t jelentett, hanem *tekerőző*-t is: Árpádkori folyóneveink közt a *Tekerés-Ér* mellett *Tekerő-Ér* is akad. Szóval a *kükürü* is olyan elhomályosult igenév, a milyenekről legutóbb írtam (MNY. VII., 246). A *kunkorog* magashangú alapszavából származott, eredeti jelentése tehát: *kunkorgó*, *tekerőző*, *tekeres*, általában *görbülő* irányt követő.

Gyakori nyelvünkben az *ö*-nek *ü*-vel való váltakozása. Hol azt mondjuk: *döbörög*; *csötörtök*, hol *dübörög*, *csütörtök*; a *kölyök*, *kölcsön*, *köldök* így is van nyelvjárásainkban: *külyök*, *kücsön*, *küdök*; a *kököröcsin* Szatmár vidékén *küküröcsin*; *bötü*, *szörpöl* helyett *bütü*-t, *zürbül*-t mondanak a Székelységben; ugyanott hol *köpörü*-t, hol *küpörü*-t; Csikban *küpüllő* a *köpülő*; Tinódi még úgy énekelte, hogy Szondi „minden marháját az *köszöbre* hordatá, — Égeté, elveszté“ stb.; ugyancsak ő áldotta el az „*akasztófára méltó*“ udvarbirákat és kulcsárokat azért, mert neki „*bödös* bort adának“. Számtalan efféle példát előhozhatnánk. Ha tehát

van ma egy *kükürü* szavunk, a régi nyelvben pedig előbukkan egy *kőkörü*, világos, hogy ez a két szó alakja felől azonos lehet. Azt kell még csak megvizsgálnunk, hogy jelentésük felől azonosak lehetnek-e? Ha úgy is azok lehetnek, akkor be van bizonyítva, hogy valóban azok is, valóban egy a két szó.

Miután tehát körösztülettük magunkat annyi parasztcsemege-n, elérkeztünk Isten segítségével a gyehenna tüzéhez. Azt kell ugyanis meghánynunk-vetnünk, hogy a *kőkörü*-nek lehet-e a *kükürü*-vel egyező oly jelentése, mely illik a pokol lángjának valamely tulajdonságára.

Természetesen nem mostani főnévi értelmét kell néznünk a *kükürü*-nek. Láttuk már a *karingó*-nál, hogy egy téztafélenek neve azon a réven jelenthet örvényt is, hogy eredete szerint igenév: eredeti, igenévi jelentése fontos a *kükürü*-nek. Illik-e a pokol lángjára a *kőkörü*, ha jelentése: ‚kunkorgó‘, ‚tekeröző‘, ‚tekeres‘? Bizony ismerték már az ilyen lángot Apáczai Csere János idejében is, sőt időt is jövendöltek belőle. A Magyar Encyclopaediában olvashatjuk (289—290): „Ezeknek felette a parasztlak kalendáriomához tartoznak imez jövendölések is: Esső léssen: 1. Ha az ebek füvet rágnak és hasok korrog... Ha a fonó leányok a guzsaly alatt igen szűnyodnak... Hasonlóképpen szelet jelent: ... A *tekeresen felmenő láng*“. A NySz. a „*ké n - kö ves* füst“-ról írja, hogy „*tekeredve* fellövellett“ (*tekerüd-ik* czimzó alatt; idézte helyen nincs). Milton pokolleírásában az első énekben találunk több oly vonást, melyet Szent Gergelyből vett a Nádor-codex szövege. Megvan Miltonnál a csak a kinok látására való homályos világítás:

A dungeon horrible on all sides round
As one great furnace flam'd, yet from those flames
No light, but rather darkness visible
Serv'd only to discover sights of woe.

Megvan a kénkönek örökké égő tüze:

... a fiery deluge, fed
With ever-burning sulphur unconsum'd.

Megvan végül a lángok forгатagos volta is:

There the companions of his fall, o'erwhelm'd
Whith floods and *whirlwinds* of tempestous fire

= ‚viharzó tűz *forgószelei*‘.

Eredmény: hogy a pokol lángja *kökörű*, azt jelenti, hogy *kunkorogó*; a *kökörű* a *kunkorog* -r képzős alapszavának magashangú alakjából önálló melléknévvé lett jelenidejű igenév, azonos a változott jelentéssel főnévvé vált *kükürü*-vel.

(Folytatjuk.)

MÉSZÖLY GEDEON.

Adatok Bartzafalvi Szabó Dávid életéhez és irodalmi működéséhez.

Bartzafalvi Szabó Dávid életének és működésének kimerítő megírása a jövő feladata, a mi csak akkor történhetik meg, ha előbb azokat a hézagokat, melyek élettörténetében és működésében jelenleg még oly szembeszökők, a rávonatkozó adatok föl kutatása s megfelelő helyre való beillesztése által betöltjük. Bartzafalvi, a kinek értékelésében, mondhatni, egészen a legújabb időkig az az ítélet uralkodott a lelkeken, melyet róla kortársai a nyelvújítási viták tüzeiben sokszor túlzással és elfogultsággal formáltak: nagyon megérdemli, hogy nevét az utókor hálával emlegesse, mert jelenlegi szókincsünkben az általa alkotott szavak közül kilenczvennél több ma is él (Lásd Szily: A magyar nyelvújítás szótára, Bp., 1902). Azt az elismerést és tiszteletet, melyet kortársai, nagy fűrgeséggel üzött szógyártásáért és túlzásaiért, megtagadtak tőle (egyedül Dugonics dicsérte és biztatta Etelkájában. III. kiad., II-ik k., 145. lap): az idő, ez a legtárgyilagosabb és leghiggadtabb kritikus, meghozta nevének, a mikor végeredményül csak azt tudta róla megállapítani, a mit nyelvújító kortársairól és követőiről, t. i., hogy a mint azok a sok jó új szó mellett csináltak sok rosszat is: csak azt cselekedte ő is s az általa formált új szók közül aránylag elfogadott annyit a közhasználat, mint hasonló törekvésű kortársai közül.

1. Bartzafalvi születési évére nézve nagyon eltérők a följegyzések. Ennek oka az, hogy a bodrogkeresztúri ref. egyházközség ma meglévő régi születési anyakönyvében csak 1762-től kezdődnek a bejegyzések. Ott tehát a kutatók hiába keresték a születésére vonatkozó adatot. Hiába kerestem én is. Moenich (Magyar írók névtára, 99. lap) és az Új Magyar Athenás születési éveül az 1762. évet említik; a Pallas szerint pedig 1753-ban vagy 1755-ben született. Ha bizonyosan tudnók, hogy halála évében: 1828-ban hány esztendő volt, akkor meg állapíthatnók születési évét is. Úgyde erre nézve is eltérők a vélemények, mert némelyek (Danielik: Magyar írók, II., 291) szerint 66, — Moenich és az Új Magyar Athenás bizonyára Danielik ez adata alapján tették születési évét 1762-re — mások (László János: Sárospataki Lapok, 1880, 203) szerint 73, ismét

mások (Magyar Kurir, 1828, 223. l., Tud. Gyűjt., 1828, IV., 121. l., Szinnyei: Magyar írók, I., 576. h.) szerint 75 éves korában halt meg. Ez adatok szerint tehát születési évét 1762-re, 1755-re vagy 1753-ra kellene tenni. A vitás kérdést azonban egy most talált, eddig ismeretlen adat eldönti. Sándor István Magyar Könyvesházának azon példányában ugyanis, mely a *Kazinczy* Ferenczé volt (Kazinczy könyvtárát, melyben a Magyar Könyvesház is ott volt — 1511 darab könyvből, 19 kötet kéziratból és 1081 metszetből állott a könyvtár — 1806-ban a tiszáninneri ref. egyházkerület vásárolta meg a sárospataki főiskola részére 2000 rhénus forintért, mely összegből Kazinczy 250 forintot elengedett), a 275-ik lapon Sándor I. eme téves adatot tartalmazó szövegét: „Szabó Dávid szül. Bartzafalván, Pataki Ref. Tanító.“ valamelyik collegiumi tanár, vagy éppen maga a könyvtárnok úgy igazította helyre, hogy a „szül.“ szótagot keresztülhúzta, a *Bartzafalván*-t *Bartzafalvi*-ra javította s a mondat után folytatólagoosan ezt írta oda: „szület.(ett) B.-Keresztúrtban 1752. † 1828“. Eme, bizonyosan a Bartzafalvi halála évéből, 1828-ból való bejegyzés szerint tehát *Bartzafalvink 1752-ben született*. Ez az új és kétségtelenül hiteles adat egyszersmind igazolja a Magyar Kurir és Tud. Gyűjtem. tudósításainak — „életének 75-dik esztendejében“ halt el — hitelességét, már t. i. ha az 1828 márczius 28-án (tehát az év *elején*) elhalt B. az 1752-ik év *végén* született.

2. Bartzafalvi 1770 január hó 20-ikán, 18 éves korában, Pap István seniorsága alatt subscribált („David B. Szabó. hic.“ [scil.: absolvit]),* vagyis ekkor lépett a felsőbb (akadémiai) tanfolyam hallgatói közé; de már azelőtt is legalább 4—5 évig bizonyosan Patakon tanult. László, a Pallas, Danielik, Szinnyei azt mondják, hogy B. az akadémiai tanfolyamot (a felsőbb tudományok hallgatását) 1770-ben kezdte s 1783-ban végezte be; ez azonban így nem felel meg a valóságnak, mert hiszen ez esetben 13 éven át lett volna a felsőbb tudományok hallgatója, a mi képtelenség, mert a felsőbb tudományok hallgatása öt évig tartott; hanem igenis, a dolog így áll: Ebben az időben Sárospatakon az volt a szokás, hogy a legjelesebb, legkiválóbb tógátus (papi pályára készülő) deákok közül, kötelező tanulmányaik bevégezése után, sokan 1—5 esztendeig is itt maradtak a kollégium kötelékében, részint azért, hogy mint *privatus praeceptorok* (magántanítók), a kisebb deákok tanításával foglalkozva, működjenek s önmagukat is továbbképezzék, részint pedig — és főleg — azért, hogy várják valamely nekik alkalmas állás, ú. n. hároméves rektória megüresedését, a hol majd külföldi tanulmányújtokra pénzt gyűjthetnek; vagy pedig itt a kollégiumban *primarius* (fő) deákokká lehessenek. (Ezeket a vén deákokat tréfásan *pipázó deákok*-nak nevez-

* Sárospataki ref. főiskolai könyvtári kézirat. 28. sz. 80. lev.

ték.) Ezek közül a feddhetetlen életű, jeles előmenetelű 8—9—10 éves vén deákok közül választották aztán az ú. n. primariusokat, vagy esküdteket. Ezek ebben az időben a seniorral és a contra-scribával (ellenőr) együtt 10, illetőleg 12-en voltak. Közülök hetet bíztak meg az alsóbb osztályok (1—7) tanításával, nevük *publicus praeceptor* (köztanító, segédtanár) volt; közülök választották az ifjúsági énekkar elnökét (*cantus preses*) s a kollégiumi alkönyvtárnokot (*sub-bibliothecarius*) egy, két vagy három évre. — Így maradt itt, tanulmányai végeztével, a kollégium kötelékében, édes reménységek között, Bartzafalvi Szabó Dávid is, a ki „iskolai pályáját megkülönböztetett szorgalommal, s előmenetellel végezte“ (Magy. Kurir, 1828, 223) s 1779 július 13-án a tanárok által primarius deákká, *publicus praeceptor*-rá választatott s a poéták osztályának (VI-ik oszt.) tanításával bízott meg. (A *publicus praeceptor* a kollégiumban lakást és egyéb ellátást kapott. Mint publ. *praeceptor*nak vizsgálatot kellett tennie összes tanulmányaiból s a tanítandó gymnasiumi tárgyakból is.) Ennek az osztálynak tanítását bízták rá 1780 július 9-én is; így tehát az említett osztályt tanította az 1779—80. és 1780—81. tanévekben.* Mint *publicus praeceptor* tagja volt a kisebb fegyelmi ügyekben ítélkező *primaria sedes*-nek (esküdtek testülete) s a másodfokon ítélkező *amplissima sedes*-nek (köziskolai szék). 1781 júl. 5-ikén Tasnádi Székely József collegiumi rendes könyvtárnok mellé *alkönyvtárnokká* választatott s esküt is tett. *E tisztet két évig, t. i. az 1781—82. és 1782—83. iskolai években viselte.*** 1782 januárjától 1783 júniusáig, a köziskolai szék választása alapján, mint kiváló zenei tehetséggel megáldott ifjú, *énekkari elnök* volt. Ebbeli működése, adataink szerint, korszakalkotó a főiskolai énekkar történetében. Nevezetesen 1782-ben, mint karelnök, ő készítette azt a szervezeti szabályzatot, mely az énekkar addig szétszórt elemeit, különböző erőt, határozott szabályok és törvények által szorosabban egyesítette s zárt testületté, szerves egészszé alkotta. Ugyancsak ő volt az, a ki az énekkar megbízásából a régi énekeket és halotti darabokat összeszedte s azokat az összhangzatos éneklés szabályai szerint az énekkar használatára elkészítve, az elnöki *melodiarium*ba (kótatár) beírta.***

* *Acta publica*. Sárospataki főiskolai könyvtári kéziratár. 36. szám 120, 134. lap. Vö. *Memoriale historicum*, 42. sz. 186. lap. Liber recognitionum. 1767—1799. Főiskolai levéltár. — Mint publ. *praeceptor*, a főiskola pénztárából 30 frt fizetést kapott. Ime, egy nyugtája: „Salarium annui Praeceptoratus ab H. Dño Seniore Johanne Maklari, levavi 30 ḡ triginta F. Hr. Ao. 1780. d. 16. Nov. David Szabó mpr.“

** *Acta publica*. 146. lap. — Szinyei Gerzson: A sárospataki főiskolai könyvtár története. Sárospatak, 1884. 31. l. — *Memoriale Historicum*. 187. l.

*** Orbán József: A sárospataki énekkar története. Sárospatak, 1882. 16, 18, 28, 69. lap.

Erdélyi János (Danielik, II., 291) és Orbán id. m. szerint a művelt összhangzatos éneklést a sárospataki kollégiumi énekkarban ő honosította meg. Az énekkar 1783 május 21-én búcsúzott el Pozsonyba készülõ kedves elnökétõl egy szép búcsúdallal, s ez alkalommal az ünnepelt félévi osztalékát az énekkarnak ajándékozta (Orbán id. m., 55. lap). Az 1782—83. iskolai évben nemcsak az énekkar elnöke, hanem a Theologia Elenctica praesese is volt.*

3. Bartzafalvi már mint deák kitünt társai közül nemcsak jeles elõmenetele, kiváló zenei tehetsége, hanem költõi hajlamai által is. Deák és publicus praeceptor korából hat, eddig ismeretlen verse (két magyar és négy latin nyelvû) maradt ránk, melyekkel egy-egy korán elhunyt tanulót vagy publ. praeceptort siratott el. 1774 febr. 17-én Szathmári Paksi Sámuel primarius deák halála alkalmából latin distichonokban; 1775 szept. 19-én Kandó Lajos nemes ifjú fölött szintén latin distichonokban; ugyanazon évben Albert József deák elhunytakor magyar (6+6 szótagú, négyes rímû) verssorokban; 1779 szept. 4-én Mészáros Mihály tógátus deák fölött latin distichonokban; 1781 márcz. 19-én pedig Bátorkeszi Kis Pál koporsója fölött magyar (6+6 szótagú) versekben adott kifejezést a kollégium gyászának. Verselése könnyed és ötletes. (E versek megvannak a fõiskolai könyvtári kéziratárban, a halotti versek gyûjteményében.)

Mint publicus praeceptor írt vizsgálati alkalmi énekeket is, melyeket az énekkar az egyes tantárgyak vizsgálatának megkezdése elõtt adott elõ. Öt ilyen magyar alkalmi énekére találtam fõiskolánk énekkarának most fölfedezett, eddig ismeretlen, legrégibb kótatárban, mely 1787—1791. években elõbb a Szkárosy Istváné, majd a Szkárosy Józsefé volt. Ezt az öt énekét 1781-ben adták elõ s valószínûleg késõbb is. Az említett kótatárban ez énekek a 221—226. lapokon olvashatók a következõ cím alatt: „Cantiunculæ Examini Catecheticae 1781. praemittendae. Patak P.(ubl. P.(raeceptore) *David Szabó*“ (Vö. Kacsóh Pongrácz, Figyelõ f. é. 17. és 19. sz.)

4. A Pallas és Szinnye (M. í., I., 576) szerint csupán csak egy ízben (1802—3. tanév), Ellend József szerint (Prot. Szemle, 1906. 528. l.) két ízben (1797—8., 1802—3. tanév) viselte B. a sárospataki kollégiumban a rector professori tisztet; holott, adataim szerint, összesen három ízben volt kollégiumi rector és pedig az 1793—4., 1797—8. és 1802—3. tanévekben.** Rectorsága idejébõl 11 patense (a kollégium jóltevõihez kiküldött deákoknak átadott nyílt levél;

* Ez idõbõl való nyugtája: „In Salarium annui praesidii duplicis, in Cantu scilicet et Theologia Elenctica, ab Ill. D. Seniore Samuele Nádaskai percepi Flor. hung. 60 ű sexaginta, die 6^a Jan. Anni 1783. *David Szabó* mpr.“ (Liber Recognitionum, 1767—99.)

** Acta publica. 293. s kõv., 343. s kõv., 392. s kõv. lapok.

1793 okt. 9. szüreti; decz. 10. karácsonyi; 1794 ápr. 2. husvétii; máj. 25. pünkösti; 1797 okt. 2. szüreti; decz. 16. karácsonyi; 1802 okt. 6. szüreti; decz. 15. karácsonyi; 1803 ápr. 2. husvétii; május 25. pünkösti; július 15. nyári) és néhány eredeti levele (Patakról Báji Patay József főgondnokhoz Bájra 1794-ből; Patakról Comáromi Lajoshoz Tornynosnémetibe 1794-ből; Patakról Báji Patay Józsefhez 1794 június 24-ről; Patakról Jármay Mihályhoz Kécsre 1798 május 20.; Patakról Vay József főgondnokhoz 1802 nov. 14.; Vay Józsefhez Patakról 1802 decz. 20.; Vay Józsefhez 1803 febr. 12.); továbbá egyébfajta iratai (folyamodványa 1792-ből fizetésemelésért; előterjesztése, kötelezvénye, nyilatkozatai stb.) maradtak fenn. Ezek részint a főiskolai könyvtári kéziratárban, részint a levéltárban találhatók föl.

5. A Tud. Gyűjt., Danielik, a Pallas, az Új Magyar Athenás, László és Szinyei József csupán *három*, nyomtatásban megjelent munkájáról tudnak (ezek: *Szigvart*, 1787. I—II. k.; *Dissertatio inauguralis*, 1792 és *A tudományok magyarul*, 1792); holott én még egy *negyediket* is találtam főiskolánk könyvtárában, melyet az olvasóhoz intézett előbeszéd szerint még Pozsonyban készített („Scribendam Posonii 1790. die 20 Martii“), de sárospataki tanár korában, 1793-ban adott ki. E mű teljes czíme ez: „PROSODIA | LATINA. | — | REGULIS | PARTEM REFICTIS | MOLNARIANIS, | PARTEM NOVIS PLURIBUS | COMPREHENDIT. | ATQUE | IN NOVAM REDEGIT FORMAM, DAVID SZABÓ | DE BARTZAFALVA. | = | POSONII ET PESTINI, TYPIS ET SUMPTIBUS | JOANNIS MICHAELIS LANDERER DE FÜSKUT | — | 1793.“ 8-r. 32 lap. — Cziméből meg előbeszédéből kitűnik, hogy ő a Molnár (Gergely?)-féle hangsúlytani szabályokat javítva, bővítve és átalakítva adta ki; nevezetesen azokat, melyeket fölöslegeseznek tartott, elhagyta, a jókat megtartotta, a hiányokat pótolta, a homályosabbakat világosabbakká tette, az egészet új formába öntötte s egészen új részletekkel gazdagította (pl. de Contractione, de Formatione).

6. Még két adatot említek meg. Egyik az, hogy a főiskolai könyvtári kéziratárunk 28. sz. kötetében lévő „Catalogus studiosorum, qui ex numero eorum, qui ab Anno 1686 Scholae S. Patakinæ cives erant Exterorum Academiæ visitarunt“ című részletében (152—157. lev.) a 156-ik lev. b) oldalán olvasható följegyzések szerint B. Szabó Dávid 1787-ben ment külföldre s 1791-ben ugyanoda tért vissza („David Szabó 1787.“ — „David Szabó 1791 rediit ad Academiæ“); a másik szerint pedig szemei 1805-ben már annyira meggyöngültek, hogy csak napvilágnál tudott olvasni és írni. „Gyertyánál — úgymond egy 1805-iki levéltári iratban — szemeim nagyon megromlottak miatt sem nem olvashatok, sem nem írhatok“.

Sárospatak.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Nagyobb.

Különös szó ez a *nagyobb*: valósággal egyetlen a maga nemében!

Mássalhangzón végződő, magashangú mellékneveink között talán egy sincs, sem a régi, sem a mai nyelvben (sem az irodalmiban, sem a nyelvjárásiakban), melynél a középfok *-bb-jét ě* (vagyis zárt *e*) előzné meg.*

Mássalhangzón végződő, mélyhangú mellékneveink között csak egyetlenegy van, melynél a középfok *-bb-jét* a nyílt *a* helyett a zártabb *o* előzi meg, s ez az egyetlen kivétel a *nagyobb*!

Eme kivételes magaviselet okát a mai nyelvből, a *nagy* szó multjának ismerete nélkül, nem fejthetjük meg.

A *nagy* középfokára, eddigi tudomásunk szerint, a legrégebb adatok az Ehrenfeld-codexben fordulnak elő (11, 21, 23, 34 stb.), továbbá: „ewtett zyuemuel es zamual gyczerem es *nagyoboyttom*“ (48); és: „*nagyoboltatik* minden ewrewmuel“ (115).

Ime, tehát már a XV. század első felében is *nagyob*. Ugyanígy a BécsiC.-ben s a MünchC.-ben számtalanszor *nağob*, vagy *nağobb*. Ugyanígy SermDom. (I:599): *nağjob*, *nağob*, *nağobik*. Ugyanígy, egykettő kivételével, valamennyi codexben. Az egyik kivétel a Döbrentei-codex.** Ebben is megvan sokszor a *nağob*, különösen a codex elején és végén, de a második felében, az Evangeliumok és Epistolákban legtöbbször a *nagyubb* alakot találjuk. Például:

„At'ához meğek: mert at'a *nağvb* en nalamnal“ (341). — „ez *nağvbb* es elő parançolat“ (377). — „ezeknel *nağvbbakot* lacz“ (391). — „ki tecneiek *nağvbnak* kőzöttők . . . de ki *nağvb* kőzöttetek . . . Mert ki *nağvb*“ (405). — „kit aleitaz *nağvbnak* lenni“ (410). — „Zolga nem *nağvb* ý vranal“ (414). — „Zolga nem *nağvb* ý vranal Sem követ nem *nağvb* annal ki ýtet boçatta“ (425). — „Mi nem *nağvb* vağ ti“ (484).

A *nagy* melléknévnek volt tehát a mai *nagyobb*-on kívül, a régi nyelvben egy más hangzású középfoka is, t. i. *nagyubb*. És ez a *nagyubb* nyomtatott könyvekben is fönmarad még sokáig. Az egyik

* A *szēbb*, mint ismeretes, a *szēpb* módosulata.

** A Vitkovics-codexben csak egy helyen (77) van *nağvb*, egyebütt (8, 10, 11, 16 stb.) mindig *nağób*-nak van írva. Ezt pedig az ő itteni alkalmazásának sokfélesége miatt *nagyub*-nak, de *nagyob*-nak is lehet olvasni.

első nyomtatott magyar könyvben: „Az Zenth Paal leveley“-ben rendszeren *nagyob*-ot találunk ugyan (13,* 35, 37, 38, 432, 433), de az *i*-ző nyelvjáráson írt részekben (77, 171, 175) kivétel nélkül *nagyub*-at. — Sylvester, az *i*-zés tős-gyökeres atyamestere, mind a Grammaticájában (Corp. Gramm. 13.), mind pedig Uy Testamentumában (1541) vagy ötvenszer, kivétel nélkül, vaskövetkezetességgel *nagubb*-at ír. — Károlyi Mihály 1586-ban írja öcscsének Apátiból:** „Isten segítségiből *nagyubra* mehetsz“ (Géresi, Kár. Cs. III. 435). — Erdélyország Karai és Rendei 1613-ban írják Homonnai Drugeth Györgynek, Zemplén megye főispánjának: „*nagyub* igassagerth“ (Oklsz.). — Rákóczy György erdélyi fejedelem 1634-ben a „Posták instructiojá“-ban rendeli, hogy „Az ki ezt elmulatna megh Palczaztatik erette, azutan *nagiubis* esik rayta“ (uo.). — Szilágyi Benjamin, a nagyváradai iskolamester, a Comenius Januájában (1643) *nagyobb*-at ír (a 190. és 661. pont alatt), de Bihari Ferencz, gyulafehérvári magister, a Januához készített Index-ben (1647) a „major“-t *nagyub*-nak, a „majusculus“-t *nagyubbotská*-nak, a „maximus“-t *leg-nagyub*-nak fordítja. — Tököly Imre a naplóját 1693. és 94-ben íródeákjainak diktálta. Egyikök erősen *i*-zett, ha nem is egész következetesen*** s ez rendszeren (527, 529, 537, 553) *nagyubb*-at írt.

Több adatot a *nagyubb* előfordulására nem ismerek. Bizonyosan van még sokkal több. Adataim az 1508—1694. közti időkből s kivétel nélkül Erdélyből† és a vele határos Szatmár *i*-ző területéről valók. Úgy látszik, hogy az erdélyi megyék nyelve őrizte meg oly sokáig a *nagyubb* középfokot. Él-e ez még ma is a népnyelvben valahol, nem tudom. Sem a MTsz., sem az eddig megjelent nyelvjárás-tanulmányok, tudtommal, nem említik.††

Noha a *nagyobb* első előfordulása közel egy századdal régibb a *nagyubb*-énál, mégis kétségtelennek tartom, hogy ez utóbbi az ősi alak. (Vö. TMNy. 564). Ezt egész általánosságában a magyar magánhangzók fejlődéstörténete is bizonyítja, de legesattanosabban bizonyítja egy éppen idevágó speciális adat. A *nagy* szavunk megvan t. i. már a legrégebb nyelvemlékünkben: a Tihanyi apátság alapítólevelében (1055). Itt ezt olvassuk (NyK. 25: 140):

* Az 1883-ik évi új kiadás lapszámozása szerint.

** Olcsva-Apáti Szatmár megyében.

*** Pl.: „Ezen velitatio az két *riszrül együhány* száz embernek *elveszi*-sivel ment véghez, de a németben több veszett el, az töröknek az maga sáncaiban *nagyubb* securitása *lívín*“. Monum. Hist. Irók. 15: 529.

† A Döbrentei-codexet is Erdélyben, a gyulafehérvári könyvtárban találták. Mikor és honnan került oda, ismeretlen.

†† Cikkem megírása után értesültem Mészöly Gedeontól, hogy a *nagub*, *naguban* megvan a DöbrC.-szel rokon Székely-UdvarhelyiC. 144. és 148. lapján is és *nagywb* PozsC. 6.

„Exinde mortis uasarakuta rea ac postea nogu azoh feherea“.
(Mai kiejtéssel és helyesírással: Exinde Martosvására kútjára ac postea Nagy-Aszófőre.)

És hogyan ejtették ezt a *nogu*-t I. Endre korában? A *g*-jét kétségtelenül *gy*-nek (vö. Nyk. 34:410.: *Nogud*, *Nogiud* helynév 1211-ben); az *o*-ját (vö. *nagy*, OklSz.) *o*-nak ejtették; az *u*-ja pedig egy „hajdan erős“, de akkor már végelgyöngülésre jutott, de a rövid *u* hangra még mindig emlékeztető fuvallat volt, a mit megkülönböztetésül az igazi *u*-tól, *U*-val jelölhetünk (vö. MNy. V:395). A *nogu*-t tehát, a mai helyesírás szerint, *nogyU*-nak ejtették. Ebből lett a középfok, bizonyára már jóval régebben, először *nogyubb*, azután *nagyubb* s végre a rendes *u* > *o* változást követve, *nagyobb*. Így lett a *bolug*-ból is előbb *balug* s csak a XIV. század végén *balog* (OklSz.). Az *U* a *nogyU* végéről már a XIII. század folyamán lehervad, de a középfokon a *b* megvédi az enyészettől s ha utóbb neki is át kell alakulnia, legalább nyelvjárásilag megmarad még sokáig az emléke.

Volt-e még több efféle rövid *u*-n végződő melléknevünk a honfoglalás első századaiban? Bizonyára volt, de egy sem lehetett közöttük oly mindennapi és az összehasonlításra szinte úgy magától kínálkozó, mint a *nogyu*. Ennél az egynél a mindennapi használat csakhamar megrögzítette a *nogyub* középfokot; míg a többieknél az *u* előbb lehervadhatott, mielőtt a középfokjuk megsontosodott volna.

Ellenem vethetné valaki, hogy nemcsak a *nagyubb* > *nagyobb* változás lehetséges, hanem az is lehet, hogy megfordítva, a *nagyobb*-ból lett a *nagyubb*, különösen a tájbeszédben. Pl. -ból > -bul, -ról > -rul, -tól > -tul, oskola > uskola, ostor > ustor stb.

Igaz, hogy a *nagyubb*-ot e módon is meg lehet magyarázni, de hát így a *nagyobb* még mindig magyarázatlan marad, holott a főntebbi fejtegetés mind a kettőről számot ad. SZILY KÁLMÁN.

Állathivogatók és állatnevek.

Suolahti a német madárnevekről írt terjedelmes monographiájában (Die deutschen Vogelnamen. Strassburg, 1909) több ízben figyelmeztet bennünket arra, hogy a német nyelvjárások gazdag s szinte a tarkaságig változatos madárneveinek jelentékeny része nem tartozik a hagyományozott szókészlethez. A hagyományos madárneveket újabb helyi alakulatok szorítják ki, a melyek részben hangutánzó természetűek, részben — különösen a baromfiaknál — az illető vidéken szokásos hivogató szókon alapulnak (229. l.).

Ha a MTsz. idevágó anyagát összevetjük nyelvemlékeink szókészletével, ugyanerre az eredményre jutunk. Régi szójegyzékeink

állatnevekben éppen nem szegények; hogy csak egy példát említsek, Szikszai Fabriczius latin-magyar szótára 21 lapon kb. 350—400 különféle állatnevet sorol fel. Alig lehet tehát pusztá véletlen, hogy azon állatnevek feltűnő nagy részét, a melyek a MTsz. tanúsága szerint az ország egyik-másik vidékén ma járatosak, régibb szógyűjteményeinkben és gazdaságtörténeti emlékeinkben hiába keressük. A MTsz. gyűjtői által feljegyzett *cséka*, *csénika*, *csoni*, *csönika*, *czikus*, *czocza* (malacz, disznó'), *csibéle*, *pipe*, *pire*, *pirike*, *pirikó*, *píte*, *pitke*, *pizse*, *pizsülle* (csibe'), *csina*, *csinu*, *csinuska*, *csidu*, *macza* (csikó') állatnevekre legrégebb adataink a XVII—XVIII., vagy éppen a XIX. századból valók. Sőt még a közmagyar *csibe*, *csírke*, *csikó* szavakra is feltűnő fiatal adatok állanak rendelkezésünkre. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a felsorolt szavak, egy-két kivétellel, aránylag kis nyelvterületen élnek, s így annál több okunk van ősi voltukban kételkedni. Igaza van Kertész Manónak, kétszer is meg kell gondolnunk a dolgot, mielőtt az efféle szavakat finn-ugor, török vagy kaukázusi eredetűeknek magyarázzuk!

Kétségtelennek tartom, hogy a felsorolt állatnevek legnagyobb része hangutánzó eredetű: voltaképen állathivogató szók, a melyek a gyermeknyelv közvetítésével vidékenként belekerültek a felnőttek nyelvébe is. Legalább a gyűjtők egy része külön megemlíti, hogy az állathivogatók azonosak az illető állatok gyermeknyelvi nevével (vö. az efféle német gyermekszavakat: *wauwauhund*, *bäschaf*, *puthuhn*, *mukuh* stb.).

Egy közmagyar szóval kezdem, a *csibé*-vel. Beregszászi óta régi török jövevénytiszónak tartottuk s a csuvas *ʃəBə* 'küchel, hühnchen' szóval vetettük egybe, a mely utóbbinak megfelelői, kicsinyítő képzővel megtoldva, több török nyelvből kimutathatók: kazáni tatár *čəbəš*, *čübüş*, *čipče*, baskir *səbəš*, karaim *čipčü*, oszmanli *živži*. E származtatásnak azonban két bökkenője is van. Az egyikre Kertész Manó éppen a MNy. legutóbbi számában mutatott rá: a *csibe* szót a régiség nem ismeri. A NySz. csak egy datált adatot idéz, 1808-ból, Sándor István Toldalékából. Megvan ugyan már Márton 1800-as kiadásában is, de ennél régibb adatot azután nem is ismerek. A török származtatás másik nehézsége a *csibe* rövid *i*-je; ha régi, honfoglaláselőtti jövevénytiszó volna, rövid *i*-je nyíltabbá vált volna (*i* > *ē* > *ö*, *ü*), éppen úgy, mint a *szök*, *gyenge*, *gyümölcs*, *ünő* stb. szavaké. Mindkét ok arra kényszerít, hogy a *csibe* < csuvas *ʃəBə* származtatást elejtsük, s közelebb keressünk.

A mi *csibe* szavunkhoz hasonló alakú és jelentésű szavak a szomszéd németiség nyelvében és a szlávtságban széltére el vannak terjedve; Schmeller bajor szótárában ezt olvassuk: *zib!* *zib!* *zibal*, *zibələ!* 'Lockruf gegen Hausflügel'. Mint főnév: *das Zibal* 'zahmes Stück Geflügel'; *Ziberlə* 'junges Hühnchen'; Karintiában: *ziba* 'Hühn-

chen'. A mi zipsereink is így hívogatják a csibét: *cip-cip-cipús!* MNy. V. 93. Eredetileg állathivogató szó volt a csibe szláv neve is (Berneker, EtWb.): orosz *цыпльонок*, dial. *цыпка* 'küchlein'; kisorosz *éip! éip!*, lockruf für hühner'; *éipka* 'hühnchen', *цып'а* 'küchlein'; szlovén *cíba* 'hühnchen', tót *cipa* 'henne'. Hasonló hívogatószók magyar vidékeken is járatosak: *csib*, *csib!* Naszvad, Komárom m., Nyr. IV, 286; *czib*, *czib*, *czibikém!* Közép-Zemplén, MNy. V, 141; *csip*, *csip!* Gyergyó, NyFüz. XX, 46.

Bár hangutánzó szóknál az alaki egyezés nem bizonyítja egyszerűs mind a történeti kapcsolatot, mégis azt hiszem, hogy *csibe* szavunk, a melynek a Hegyalján és a Palóczságban *czibe* változata is él, a szlovén *cíba* vagy a karintiai német *ziba* átvétele, s hogy Dunántúlról terjedt el a felső Tisza vidékére is. E feltevést támogatja közvetve az őrségi *csibéle* alak is, a melynek képmása kétségkívül a délnémet *das zibél*, *das ziberlò* volt.

A *csibe* ~ *csibéle* szóalakok viszonyára emlékeztet az ugyancsak 'csirke' jelentésű *pizse* ~ *pizsülle* szópár is. Amarra a legrégebb adatot Comenius Orbis pictus-ában találjuk: „a *pise piseget*, a kacuk kacukol, az eb erreget“. Későbbi adatok: „*pizse*: piselye, pisen; apró tsirke“ Sz. D.² 179; *pise*, *piselle* Márt. 1807; *pise*, Kassai, IV, 129, Kreszn. A MTsz. szerint mindkét szó a nyugati megyékben járatos. Nem lehet véletlen, hogy éppen a szomszédos német nyelvterületen a *csibe* egyik onomatopoetikus eredetű neve *pisele* is: „in Tirol heisst das Küchlein auch *pisele* (Lockruf *pise*)“, olvassuk Suolahti idézett munkájában.

Nyilván hívogató szavakon alapulnak a következő csibe-nevek is: *pire*, *piri*: 'kis csirke', Háromszék, Székelyföld MTsz. Vö. a köv. hívogatószókat: *pire*, *pire!* Mencshely, Veszprém Nyr. VI, 284, MNy. V, 43; *pir*, *pir!* *pire*, *pire!* Mezőtúr, Nyr. VIII, 143; *pir*, *pir!* Arad m., Hódos, Nyr. XXVI, 239; *pire*, *pire!* *piri*, *piri!* Udvarhely m., Nyr. XII, 477. *Pitke*: 'tyukocska', Komárom m., MTsz.; *pite*: 'pullus gallinaceus' MA., PP. ~ „*Pati!* Interjectio convocantis mulierculae pullos anserinos (in Hegyalja), sicuti voce *Pite!* convocant pullos gallinaceos“, Kassai, IV, 76.

Bármilyen meglepő is köznyelvi *csirke* és az afghan *čirk*, *čirg* 'huhn, henne' egyezése, a mondottak után alig fogjuk valószínűnek tartani, hogy a *csirke*, *csürke* szót, a mely Calepinusban a XVI. század végén bukkanik fel először, őseink „valamely iráni nyelvjárásból“ (ÁKE. 206) hozták magukkal.* Megjegyzendő, hogy a MTsz. *csirke* szavunknak *csike* változatát is közli (Baranya m., Ormánság, MTsz.; Somogy m., Nyr. 39:37), a melyet már Kassai is ismer: „*Piselle* dicitur in

* Az OklSz. a XIV. és a XV. századból *Chyrke*, *Cherke*, *Cyrke*, *Chirke* személynéveket idéz. A 'pullaster' értelmezés persze csak feltevés.

Com. Szaladiensi, sed *Tsike* in Com. Baranyensi“, Szókönyv, IV, 129. Mindkét változat él, mint csibe-hivogató-szó, úgy látszik, országszerte: *csir be, csir be!* NyFüz. 40: 35, Balaton vidéke; *csire, csire, csirüském!* Várgede, Gömör m., MNy. V, 140; *czire, czire!* Kis-Tokaj, Borsod m., MNy. V, 140; *libikém, czire, czire!* Köröm, Zemplén m., MNy. V, 140; *czire, czire, cziriském!* Alsóábrány, Borsod m., MNy. V, 284; *csire, csire!* u. o. — *csüke, csüke!* Csik-Szent-Mihály, NyFüz. 30:493; *csike, csike!* Szatmár vid., Nyr. VII, 93.

A *cséka, csénika, czikus, czocza* hangutánzó eredetére már Asbóth figyelmeztetett bennünket (NyK. XXXIII, 118—22), s így áttérhetek a csikó-nevek tárgyalására.

Csina. E szavuukat Munkácsi Bernát az ÁKE. 205. lapján a következő permi szavakkal vetette egybe: zürjén *t'sań*, votják *t'suńi*, 'füllen'. Ide tartozik még a finnségből: finn *sonni* 'bika', észt *sõni* 'ménesikó, bika, kos', lív *sonn* 'kos', a mint erre már Anderson (Wandlungen, 133) s újabban Setälä (FUF. II, 239) és Paasonen (Die fin. s-laute, 121) is utaltak. A sorozatot Wichmann kiegészítette (FUF. VI, 29, 34; MNy. IV, 216) a cseremisiz *t'sõma, tsama*, 'füllen' szóval. Munkácsi egybevetését elfogadta Szinyei is Nyelvhasonlításának legújabb kiadásában (27. l.).

A finn, cseremisiz és permi szavak összetartozásában semmi okunk sincs kételkedni. De vajjon csakugyan ide való-e a magyar *csina* is?

Hogy e kérdésre megfelelhessünk, elég, ha e szóra vonatkozó adatainkat kissé szemügyre vesszük. A NySz.-ban a *csiná*-t hiába keressük. Az OklSz. idéz ugyan 1211-ből és 1221-ből *Chyna*, ill. *China* személynevet, de ez adatokat, kétes értelmezésű tulajdonnévről lévén szó, bátran mellőzhetjük. Állatnevekben aránylag gazdag régi szójegyzékeink és szótáraink ismerik a *gyermek-ló, lófi, czitkó, csikó* és *vehem* kifejezéseket (bár ez utóbbi inkább a számár csikáját jelentette), de a 'finn-ugor szókészletünkhöz tartozó' *csiná*-nak nyoma sincs bennük. Sőt tovább mehetünk. A *csina* szót először és utoljára B. Pongrácz Emil jegyezte fel 1877-ben, Nógrád megyében: *csinuská, csiná*: 'csikó' (Nyr. VI, 134; ugyane szójegyzékben: *boczá, boczika*: 'borjú'). Ezenkívül még csak egy adatunk van: Kassai Szókönyve szerint a Hegyalján *csinu* = 'kis csikó'. A *csina ne!* állathivogató szót azonban az ország nagy részében ismerik: *Ne, csinó, ne!* Naszvad, Komárom m., Nyr. IV, 286; *csina ne!* Várgede, Gömör, MNy. V, 140; Alsóábrány, Borsod m., MNy. V, 284; Kis-Tokaj, Borsod m., MNy. V, 140; Mezőtúr, Nyr. VIII, 143; Hódos, Arad m., Nyr. XXVI, 239; *csinukám ne!* Köröm, Zemplén m., MNy. V, 140. Ezek után, azt hiszem, kétségtelen, hogy a *csina* voltaképpen állathivogató szó, a mely vidékenként a gyermeknyelvből belekerülhetett a felnőttek nyelvébe is. Finn-ugor szavaink lajstromából törlendő.

Ugyanilyen eredetű a bodrogközi *csidu* is (a Tsz.-ban és Kasziban egy-egy adat), a melynek magyarozatára Munkácsi ugyancsak a Kaukázusban talál „alkalmas adatokat“ (ÁKE. 204), vö. a következő csikóhivogató szót: *csidu na!* Közép-Zemplén, MNy. V, 141 és CzF.; *neh csidi, neh!* Szatmár vid. Nyr. VII, 93. Dunántúl a csikót így hívogadják: *maczi ne! muczi ne! paczi ne!* (vö. Nyr. VI, 284, XII, 336) s így nem meglepő Beke Ödön feljegyzése, hogy Kemenesalján a csikót *maczá*-nak is hívják (NyFüz. XXXIII, 20) s hogy Pápa vidékén a csikó a gyermekek nyelvén *paczi* (NyFüz. XVII, 37). A „csikó“ jelentésű csurgói *csura* szót,* a melyet eddig Endrei Ákoson kívül senki sem jegyzett fel, Munkácsi kaukázusi szavakkal egyezteteti; épp olyan merészség ez, mint mikor néhány évvel ezelőtt Krausz Sámuel a gyereknyelvi *béccze, boczi* szavakat egy gyökerűnek állította a semi *bezza* és az árja *buzi* „tőgy, emlő“ szavakkal.**

Hátra van még a „pullus“ magyar nevei közül a köznyelvi *csikó* s az erdélyrészi *csitkó*. Amazt török eredetűnek tartottuk, újabban Munkácsi mind a kettőt kaukázusi szavakkal (avar, *lák ču*, kabardin *ši* „pferd“) egyeztetette. Azt hiszem, közelebb jár az igazsághoz a Nagy Szótár és Wichmann (MNy. IV, 215—6), a kik e szavakat így elemzik: *csi-kó, csitkó* < *csid-kó* (vö. *csidu*; -*kó* és -*d* kicsinyítő képzővel), s a *csih! csid!* („csikókat menésre nógató szó“ Ball.) hangutánzó szavakkal hozzák kapcsolatba. Megjegyzendő, hogy a *csitkó* szóra az első adat 1533-ból való (Murmellius, 465: pullus — *vehóm, lofi, czetko*), a *csikó* alakot először Calepinus és Szikszai szótárában találom.

A felhozott példákban is kiviláglik, hogy egy olyan rendszeres gyűjteménynek, a melyből az egyes állathivogatók földrajzi határait pontosan megállapíthatnók, a szófejtés is nagy hasznát venné.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

* Megjegyzendő, hogy Kovács József Ugráról a következő csikóhivogató szót közli: *csira, csira!* MNy. V, 140.

** NyK. XXIX, 245.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXI.

A Révai és Verseghy között lefolyt nyelvtudományi küzdelemnek azonban nem a helyesírás imént tárgyalt kétes pontjai tették oroszlanrészét. A keményhangú vitatkozás az igeragozás és -képzés terére is átesapott, sőt itt váltotta ki az ellenfeleknek éppen nem síma tollából egyfelől a nyelvtörténetre, másfelől az uralkodó nyelvsvizelésre támaszkodó legterjengőbb vetekedéseket.

Az *sz-v* tövű igék jelenidejének egyes harmadik személye, a *teszen-leszen*-félék használatáról is pl. sok szó esett mind a két részen, bár áthidalhatatlan különbség nem fejlődött is ki. A majdnem minden nyelvi problémában szabad választást engedő Debreczeni Grammatika mint egyformán jó alakokat állítja egymás mellé a *lesz-leszen*, *tesz-teszen* harmadik személyeket (77—78. l.), csupán azt a megegyezést óhajtja, hogy „húzás nélkül tartódjon Jelenvalónak, húzással pedig tartódna Jövendőnek“ (81. l.). Révai szerint, ki a régi nyelvünkől igazolható és leszármaztatható formákhoz makacsul ragaszkodott: a „*leszen, teszen* az igaz harmadik személy“. Kiváló nyelvtudósunknak tudvalevőleg az volt egyik főérdeme a nyelvészeti kutatásokba bevitte nyelvtörténet terén, hogy a személyragoknak személynévmásokból való eredetét az elsők között hirdette. A *teszen, leszen, hiszen* stb. alakok végszótagjában a tőle kikövetkeztetett *ön* harmadik személyű névmást látja. „In prima forma indeterminata tale est in indicatiui praesente *vonzon*; in rudi formatione *vonz-ön* . . . Huc pertinent *leszen, teszen, veszen, viszen, hiszen* formatione prima *lesz-ön, tesz-ön, vesz-ön, visz-ön, hisz-ön*“, írja már az Antiqu.-ben (170. l.) a *lön, tön* stb. összevont alakok eredetére is ilyen alapon mutatván rá: „Et horum etiam imperfecta talia sunt in eodem indicatiuo: *lön, tön, vön, hün*, per syncopen ex prima formatione, *leve-ön, teve-ön, vive-ön hive-ön*“ (u. i.). Az Elabor. Gr.-ban részletesebben is szól e kérdésről több helyen is, főleg II:857. l., hol sok régi példára hivatkozva, határozottan hibásnak tartja a' *tesz, lesz, vesz* rövidebb, szokásos alakokat: „qui ista cumprimis *lesz, tesz, vesz, visz, hisz*, pro tertiis personis vsurpant, vitiose id factitant. Veneranda quidem antiquitas, quam altissime repetita, nuspiam sic ista adhibet; sed omnino aucta affixo pronomine *ön: le-sz-en te-sz-en*“, etc. Verseghy, minthogy nem fogadta el a személyragoknak említett eredeztetését, az *on-en-ön* szótagokat csupán „paragogyiká“-knak nézi, melyek nélkül „a' verbumok ellehetnek“, s amelyek azonnal kiesnek, mihelyt a *teszen, veszen* stb. igékhez „conjugatióbéli inflexio“ járul (Tiszta M. 73). Épp ezért helyteleníti, hogy grammatikusaink egy ilyen sillabára építenek s ezáltal „nyelvünköt is rendetlenül megzavarják“ (u. i.). Jóllehet azonban, hogy később is ilyen értelemben nyilatkozik, mikor „a' magyar conjugationak praetendalt harmadik formájárul“ értekezik (u. i. 112. l.), mégis találkozhatunk írásaiban a *lészen* formával (Mi a' Poézis? 21. l.).

Kazinczy inkább a rövidebb alakokkal él műveiben; Révai meg is rója érte a Rég. Ritk. bíráló levelében. „Te is úgy mondd 's úgy irod . . . lesz?“, Elab. Gr.-ját ajánlja neki, ebből meggyőződhetik, hogy „*leszen* az igaz harmadik személy“ (Lev. 3:380). Kazinczy meggyőződése azonban csak az maradt, hogy „a' lesznek harmadik személye egészen kimondva ez: *leszen*. De csonkázva: *lesz, lész*,

vagy lessz (nem: léssz)“. Mindössze annyiban tér el a „közönséges szokás“-tól, hogy Virág B. példája szerint csak egy sz-t ír. Hiába figyelmezteti később Révai (Lev. 4:40. stb.), hogy Virág is elhagyja már a rövidebb formákat és újabb munkáiban leszen-t, teszen-t ír, bár „szent tiszteletre gyulasztják“ az Elab. Gr. „utba-vezetéseit“, csak nem tágit a mellől, hogy „a' *Leszen* igen is jó“, de jó a' *lesz* is „mint a' tesz, meg y 's más apocopált szavaink“ (Lev. 4:86 stb.). Kiváló stilusérzékével rámutat u. i. a *leszen* alaknak a köznapitól eltérő, ünnepélyesebb voltára is. „Vannak esetek, a' hol a' leszen-nel élni nem mernék. Es tönt zu feyerlich für die leichtere Gattung des Styles.“ Ime egy ma is érezhető finom különbség a lesz és leszen között, egy találó észrevétel, mely talán a soha el nem készült aesthetikai magyar grammatikába volt szánva.

A látók, látnök-féle régi és erdélyies ragozásbeli alakok a XVII. század végén szinte kiestek már az irodalmi használatból, s helyükbe a látánk, látnánk alanyi személyragos formák léptek. Úgy látszik a Debr. Gramm. az első, a mely észreveszi azt a hibát, hogy „ezen Ragasztékos (tárgyas ragozású) Többes helyett . . . Magyar Országban a' Segítékessel (alanyi r.)“ élnek, pedig „p. o. e között: *váránk*, *várók*, éppenn olyan a különbség, mint e között: *várunk* és *várjuk*; az első a meg nem határozott, a második pedig a megkülömböztetett, vagy Névmássával meghatározottatott Nevekhez tevődik“ (92. l.). Nem tagadhatni, folytatja, hogy ámbár hozzászoktunk az effélékhez: *olvasánk* a könyvet, de ez egészen olyan hiba, mintha azt mondanók: *olvastunk* a könyvet. A régi nyelv tekintélyét mindenben megvető Verseghy ezekről a különbségekről sem akar tudni. Azt hangoztatja, (Neuverfaszte ung. Sprachlehre. 94. 100. ll.), hogy a tárgyas és tárgyatlan ragozású alakok egyformák: „vonánk, törénk, lelénk: wir zogen, brachen, fanden (es). Auch hier ist *die anzeigende Form der unbestimmten gleich*. Nur die Siebenbürger sagen in der anzeigenden: vonók, török, lelök“. Ugyanezt állítja a vonnánk, törnénk, lelnénk igealakokról is. Az erdélyi dialectus ebben a tekintetben ellentmondván „a világos analogiá“-nak: a „tisza és csinos magyarság“ mustrá“-jának nem ismerhető. Révai a Debr. Gr. álláspontján van, már az Antiqu.-ben kifakad korának azon gondatlansága ellen, melylyel e két formát összetéveszti: „praepostere et inepte miscetur“ (116. l.); köszönettel adózik egyszersmind Erdélynek: quod vsu constanti huius personae in forma determinata obsistant praepostero nostrorum vsui; qui formam indeterminatam male hoc casu adhibent, et id ita pertinaciter, ut fere abhorreant ab altero illo meliore. Perperam sane dicuntur ista a nostris: meg nevetnénk őket, mink is jobban töltenénk időnket (113). Alkalmasint Verseghyre czélozva jegyzi meg u. i., hogy azok a nyelvtanítók is megrovásra méltók, akik csak egy alakot tanítanak. Az Elab. Gr. is, mely tulajdonképen az

Antiqu.-ben érintett nyelvtörténeti igazságok részletes kifejtése és régi nyelvünkbelől szedett adatokon való bemutatása, a II. kötet 664, 758—762 ll. részletesebben is szól ezen *-ók, -ók* ragokról: „Et hanc quidem formam rectam veneranda antiquitas, quo remotior est, eo fidelius seruauit. Aetate postrema, recto linguae studio neglecto, irrepsit error paulo crassior; sed huic vel hodie satis resistit potiorum vsus melior, praesertim Transiluanorum“ stb. Panaszkodik itt is, hogy a „megromlott szokás“ már elvetette e kettős alakot, quam etiam etymologia probat ad euidentiā, fideli socia analogia.

Kazinczy, bár műveiben nem igen találjuk ezen vitatott igealakokat, a *látók* formát igen jónak tartja, bátran élhetni is vele, hisz „még ma is gyakoroltatik öregeinknél e' tájon. Másfél esztendeje, hogy egy Szabolcs Vármegyei öreg Ur . . . a' Gyűlésben ezt kiáltotta-fel: Ezt kifüstölők“ (Lev. 4:5—6 stb.). Kénytelen azonban azt is bevallani Révainak, hogy „fülünk el nagyon szokva róla“ és az írók igen ritkán élnek vele. Ő is csupán Sallustiusában kapott ezen „archaismuson“, mivel szépen festi „az archaizálni szerető Szalustot“. A ki nem dolgozott aesthetikai magyar grammatikának íme egy másik finom észrevétele. Révai, aki nyelvtörténeti módszerével leszűrt igazságait senki tekintélyének, meggyőződésének sem áldozta föl, az aesthetizáló grammatikus „archaismus“ szaván fönnakad, mert: „egész Erdélyben közönséges állhatatossággal mind úgy szólnak. Hogy tarthatnók már ezt archaismusnak, kiavult szokásnak? Annak tartók, mert még észbe nem vevők a' közönséges jó szokást 's annak a' régivel állhatatos megegyezését“. Majd éles elméjével így adja meg az archaismus lényegét: „Édes Kazintzim! ez igazán a' jó forma; és ha kiavult volna is, ezt kellene visszahoznunk. De ki nem avult, most is fenvagyom még. Kiavult azonban annak előbbi képe, a' durvább formálással tart-hat-ná-uk, füstöl-né-ük, azután középhang követéssel, tarthat-nó-ók, füstöl-nő-ök. Ez igazán az archaismus 's ezt én nem merem visszahozni“ (Lev. 4:40 stb.). Kazinczyt azonban nem nyerték meg ezek az érvelések sem; a Maximákban pl. ezt írja: „könnyű magunknak megcsalni önn-magunkat, a' nélkül, hogy megsejtenénk“ (45. l.), vagy: „még egyszer megtehetnénk útunkat“ (47. l.).

Az *ikes* és *iktelen igék*nek ragozásában, a mely, mint tudva van, két legfőbb tárgya volt két jeles nyelvtudósunk grammatikai tekintetben gazdagon eredményes vitatkozásainak, a XVII. század vége óta felbomlott rendet Révai állította helyre mind maig. A Debr. Gramm. ugyanis csak a szenvedő és „az ódos és ödös Igék' tulajdon Végezet“-jének tartja az *iket*, külön *ik-es* igéket nem ismer. Az *eszem, iszom* féléket „Hijjános Tselekvő Igék“-nek tartja, mert „ez vagy amaz Időbenn“ segítékes (alanyi r.) formájuk nincs, nem mondjuk pl. *eszek, eszesz, iszok, iszasz*. Ugyanekkor azonban

evék, evél, eve aligmúltat tanít. Sőt a „szenvedő formá“-ban is *csalódj, csalódjál, csalódjon* vagy *csalódjék, csalódna* v. *csalódnék* alakokról beszél, s hogy a kavarodás annál teljesebb legyen, a *látszik* szerinte így „hajtogatódik rendesen“: *látszom, látszasz, v. látszol, látszik*. Csupán az első személyekben következetes tehát, egyébként, mondhatnók, hűen feltünteti a korabeli ingadozó nyelvszokást. Ismeretes dolog, hogy Böjthi Antal nyelvtanának (*A' nemes magyar nyelv' írásának, és szólásának tudományya 1794*) hatása alatt Révai már 1795-ben szót emel az ikes ragozás érdekében. Az Antiqu.-ben a Halotti beszédbeli *emneyc* szó tárgyalásában pedig hosszú fejezeteket (79—92) szentel az *ik* védelmének, melynek excepto praeterito minden időben meg kell maradnia. Főargumentuma a veneranda antiquitas. Az első és harmadik személybeli hibákat már itt felsorolja, javítgatja personarum monstra hodierna-eknek nevezvén a *tetszek, eve, méltóztassak, nehezedne* stb. alakokat, hasonlóképen hibásaknak a *gyónj, szünj, iparkodj* stb. parancsolókat. Veneranda Antiquitas et ista sic semper ettulit: *gyónjál, szünjél, iparkodjál* stb. Az Elab. Gramm. második kötetének jó nagy része (885—956. ll.) fejti ki azután az Antiqu.-ben elmondottakat bővebben, ismertetvén régi nyelvtanainknak a verborum indeterminata forma secundá-ról — a mint az ikes ragozást nevezi — való álláspontját, tömeges adattal igazolván saját felfogását, részletesen szólván azokról a korabeli hibákról (ab erroribus hodiernis vindicata), a melyektől még Faludi „cultissimus licet aevi nostri Scriptor Hungaricus“ sem ment. Versegly úgy nézi e praetendált harmadik formát „minta közönségesen uralkodó analogyiának méltatlan sérelmét, mely hihetőképen a' tót nemzettel való közlődsébül már régen támadt, és a' könyvszerzőknek gondatlansága által nagyon elterjedt“ (A magyar conjugatióknak pretendált harmadik formájáról. Tiszta M. 96. stb.). A mint Révai képtelenségeknek tartja az *esedezek* előttd, s igen *reménykedek*, én Uram! *méltóztass* nekem megengedned stb. szólásokat (Elab. gr. II: 932.), éppúgy ő az *esedezem, reménykedem* igéket tartja ama mondásokban képtelenségeknek, nyelvünk éppen ezek által „horrendum in modum deformatur, mivel a' tótos forma összevegyíti benne a' két közönséges formát“ (u. i.). Hivatkozik ő is régi könyvek tekintélyére, melyekben éppen az Elab. Gramm. szerint (II: 928 stb., 953—4.) az ikes igék nem Révai „tótos formája“ szerint, hanem „regulariter“ ragoztatnak. A tiszta-menti nyelvszokás *dicsértessen, tessén* igéje is mellette bizonyít. Szóval a nemzet egyik része régi időtől fogva „az *ik* végzésű verbumokat“ szabályszerűen ragozza, a másik része pedig tótosan Révai harmadik formája szerint. Egyik szokás sem *közönséges* tehát. „A józan ész azt kívánna, hogy a' reguláris conjugatióknak, úgymint valóságos *közönséges* szokásnak ama' sebeit, mellyekkel azt egy *particuláris* szokás régtől fogva illeti, kigyógyítsuk, azaz: hogy az *ik* végzésű verbumokat a' közön-

séges regula alá vonnyuk“ (u. i. 172.). Ugyanílyen érvekkel harczol Révai ellen a Sprachlehre-ben is (Bemerkungen über die vorgebliche dritte Form der Conjugation für die Zeitwörter in *ik* 106—112. l.), végeredménye itt is az: „Überzeugt, sage ich, von allen diesen Wahrheiten, ergrief ich diejenige Parthey, welche die Zeitwörter in *ik* genau so conjugirt, wie die übrigen Zeitwörter von der ganzen Nation conjugirt werden.“

Kazinczy, miként régibb műveikben Révai, Verseggy sem, nem igen ügyelt eleinte az ikes vagy iktelen formákra. Lessing meséiben még így olvashatjuk: én véled nem *játszanék* (37); Bácsmegyeyben: *Tsendesedjen* Nagysád, *bukjon* térdre (219), *aludj* tsendesen (247) stb. Csak Révai figyelmezteti először az ikes ragozás elleni vétkeire, melyeket a Rég. ritk. előszavában elkövetett (Lev. 3: 380), s a mely „forma mellett erősen hartzol“ Grammatikájában „legtégéresebb rontója“ Verseggy ellen. A figyelmeztetés azonban először nem használ, a *nyugodj*-nak *nyugodjál*-ra javítását nem fogadja el: „Ezen szólásomon: *Nyúgodj békével*, áldott Öreg etc. változtatást kívánsz tétetni, így: *Nyúgodjál*. Megbocsáss, tisztelt Barátom, itt csalhatatlanul nekem van igazam, nem Néked. A' quiesco magyar neve kétképen conjugáltatik: *nyugszom* és a' némelly időekben elavúlt *nyúgodok*:

	Nyúgszom	nyúgszol	nyúgszik	
	Nyúgodok	nyúgodsz	nyúgod	
Mint	aludok	aludsz	alud	vagy

a' szokásban lévő: Hazudok hazudsz hazud.

'S e' szerint a' nyúgszomtól olly bizonyosan *nyúgodj* (nem nyugodjál) jó, mint az alszomtól aludj (nem aludjál)“. Különböen Verseggy és Baróti Szabó ellen Révaival tart, mert „biztosabban lépünk, ha valahol a' 3-dik személy *ik*-be megyen-ki, az imperativust és subiunctivust *ék*-be ejtjük“. Ezért mond mindenütt *emlékezzék, változnék* alakokat, ezért viszont: „úsz, rogy, múl, nyúl (nem úszik, rogyik), noha az infallibilis Debreczen, a' Grammatikai Róma, ezeket *ik*-be végezteti, valamint ezt fül (calefit) *fülik*-nek, 's szerencse, hogy peccsenyéjek a' nyárson nem sülik, hanem sül“. (Lev. 4: 5—6). Erre a levélre kissé keményhangú sorokat kapott válaszul: „Ha okaim nem győznek, én nem erőltetek — írja Révai — . . . még egyszer, és utólszor felelek némelly hibáidra.“ Bódult szolnokiságnak nevezi a *nyugodj* rossz formához tudatlanságból való ragaszkodását. „Nézd, kérélek, itt is velem a' nyelv történetét 's ne költs abban nem történt dolgokat . . . a' nyelvnek mindenkor egyező története szerént, mindazon egy hasonlósággal, igazán így volt a' parantsolója, most is úgy vagy: nyugodjál, aludjál, feküdjél stb. . . . Hogyan tévelegsz a' a régiséget nem tudásoddal! . . . a' tiszteletes régiség, 's a' híven megegyező mostaniság így ejti: múlik, rogyik“ (Lev.

4:40 stb.). Kazinczy tisztelve „egy vas szorgalmú Révai auctoritását“ elfogadja a *nyugodjál* helyességét (4:88); erre különben Kis János következő megjegyzése is indíthatja a Szívképző Regéket bíraltában: „ne *aggódj*, inkább *aggódjál*. Én valamikor az Indicativi praesens ik-re megy-ki, mindannyiszor *ál-on él-en* végződtetem az Imperativust“ (Lev. 1804. jan. 5). Virág is figyelmezteti már előbb, hogy nem: *megjelene* álmában, hanem *megjelenék*. „Most nagy Grammatikus Világ kezd lenni; vigyázva kell irnunk“ (Lev. 3:9). Tény, hogy Kazinczy e tekintetben Révai pártjára tért, hogy később maga is javíttatta barátainak írásait, pl.: „*Dicsekedsz* (a' radix dicsekedik, a' dicsekszelnek dicsekszik) nem jó, *dicsekedel*-nek kellett volna lenni“ (Édes G.-nek Lev. 3:93), vagy: „*tessen* intorelabile est, tetszik est radix non tetsz; si esset tetsz, deberet esse tessen, uti adsz, adjon; vetsz, vessen. *Essék* non essen; *tessék* non tessen!“ (Szentgyörgyinek Lev. 3:139). Berzsényit meg Révai átkával ijeszti az *essen* miatt. „Ezt az anomaliát meg ne hagyj. A' Révai árnyéka átkot kiáltana versedre és bizony méltán“ (8:107). Azt azonban, hogy az ikes igék győzelme éppen Kazinczynak köszönhető, ki ezen a formán, mint újságon kapott, (Beöthy—Badics: Képes irodalomtört. 1:769) nem állítanám. Sokkal nagyobb Horvát Istvánnak ezirányú érdeme és későbbi iskolai nyelvtanainké.

A régi *at-et, tat-tet* képzős szenvedők mellett a Debr. Gramm. *ód-öd* szenvedő igeképzőket is javasolt, minthogy az előbbieket a „Tselekedtető igék“-hez nagyon hasonlítván zavarodást és kettős értelmet okozhatnak annyira, hogy a köznép azokat hibásan értvén „Tselekedtetők gyanánt vészi“. A *csalatik, veretik* mellé *csalódik, verődik*-félét ajánl s él is velük. Révai nem tartja elfogadhatónak ezen ajánlatot (Antiqu. 269). Főleg azért idegenkedik az effajta szenvedőktől, mert, ha ezen cselekvések végrehajtásához valami külső erő is járul, a műveltető formát veszik segédül: fojtódik, vezetődik stb. „Verborum formationes certe monstrosae! Has etenim nulla nuquam nouit aetas superior.“

Kazinczy, a ki leveleiben eleinte gyakran élt ezzel az új passivummal (a könyv csak *elolvasódik* 3:38; akkor a pénz bizonyosan *letevődik* u. i. 40; H-nak csak az *adódot* által u. i. 60) azt tartván, hogy az *ódik* terminatio csaknem reciprocum, hanem passivum is (4:59). Virág figyelmezteti, hogy „a régi magyarok vagy igen ritkán, vagy nemis éltenek légyen im ezekkel: íródott, mondódott, mondódhatván, 's a' t. az efféléktől kell őrizkednünk . . . Passivussal in genere ritkán élnek a' köz emberek. — Kérlek vigyázva figyelmezz reájok — A' peregrinitas sok nem jót hozott bé Nyelvünkbe. Én ugyan, akár mint kiabállyon baróti Szabó Dávid és a' Debreczeni Grammatika a' passivumokról, süket akarok lenni“ (3:10), később: „külömböztesd meg a' passivumokat a' reciprocum verbumoktól! —

Nyújtódnak, tanítódnak, íródnak, mondódnak etc. etc. ne legyenek soha a' te írásaidban" (u. i. 50). Ilyen alakokkal tényleg nem is találkozunk azután Kazinczynál. A Debr. Gr. ajánlata így csak papíron maradt; csupán az erdélyi népnyelv őrzi még ma is.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

A Murmellius-féle Lexicon magyar tolmácsolásáról.

Murmellius Lexicona magyar tolmácsául SZAMOTA ISTVÁN, a lexicon latin-magyar részének kiadója (Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XVI. 7), és MAURER MIHÁLY (Nyr. XXVIII. 110—112), a második példánynak felfedezője, Komjáthy Benedeket gyanította. Utánuk MELICH JÁNOS vette a kérdést beható vizsgálat alá, a ki szintén arra az eredményre jutott, hogy Murmellius magyar értelmezője valószínűleg Komjáthy, de hozzát teszi, hogy e kérdést Zenth Paal leweley nyelvével való összehasonlítással nem lehet eldönteni.

A lexicon olvasása közben azonban lehetetlen észre nem venni, hogy mind a nyelve, mind a helyesírása következetlenebb az első magyar nyelvű nyomtatványok nyelvénél és helyesírásánál. Nem oszlanak úgy meg a különböző nyelvű, nyelvjárású szövegek, mint Komjáthy: Zenth Paal-fordításában, hanem — látszólag minden elfogadható ok nélkül — jönnek sorba egymásután a különböző nyelvjárású szóalakok. Erre a következetlenségre már régebben rámutatott SZINNYEI JOZSEF „Középkori nyelvemlékeink olvasása“ (NyK. XXVII. 268—269) cz. cikkében, s a sok nyelvi és helyesírási hiba, zavar és következetlenség okául a correctort tekintette, a ki talán nem is tudott jól magyarul.

Az a körülmény, hogy e művet Komjáthynak tulajdonították, a ki Zenth Paal leweley fordítását régiebb szövegek felhasználásával készítette, arra ösztönzött, hogy vizsgáljam át a kérdést újra. E végre a vocalismus szempontjából teljesen feldolgoztam Murmellius lexiconát s az eredményeket röviden a következőkben foglalhatom össze

1. *ě* > *ö* hangváltozás van 229 esetben: pl. 676. *Köseliö*, 501. *Möniät*, 541. *Pöle*, 467. *Vehöm lofi czetko*, 939. *lelöckzettüt*, 794. *Sömermus*, 1312. *Geztöne*, 1320. *Jegöne*, 2319, 2335, 2337, 2349, 2351, 2383, 2384. *mestör* etc. etc., tehát *ö-zö nyelvjárású szavak nagy számmal találhatók benne*.

2. Nagyon sok példa van arra is, hogy a zárt *ě* megmaradt *ě*-nek. Pl. 2414. *Födél* mellett van 2029. *Fedel*, 2030. *Fedelleczke*; 152. *Böyt* mellett 112. 113. *Beit*; 560. *lelkűs*, 561. *lelkus* mellett 554. *lelk-es*; 20. *ieientyes*, 280. *Feiedelemseg*, 281. *kertes*, 552. *Fereg*, 567. *emberseg*, számtalanszor: *ember* etc. etc., tehát van *e-zö (ě-zö?) nyelvjárás is*.

3. Ám van arra is eset, hogy köznyelvi *ö* helyén *ë* van, pl.: 212. 268. 269. 274. 416. 560. etc. *Feld* (sohasem Föld), 115. 156. *Pinkest*, 139. *Czetertek*, 739. *Köldek*, 758. 818. *körem*, 884. *Kezuen* (Podagra), *Kezuenus*, 1394. 1395. 1638. 1640. *Temien* (vö. 1639. *Tömienőző*) etc. etc. Ezek az adatok semmi esetre sem lehetnek *ö-ző* nyelvjárású alakok.

4. *é > í*: 449. *Billegus*, 427. 428. *Nimet* (vö. 1. *nemetől*, 2613. *nemet*), 161. *Czindez igkor* (concupia nox), 162. 165. 166. 167. *iy*, 176. *Iylezen* (noctescit), 177. *Iyeli megrottentő allat* (Lemures), 159. *Iy vagi ei*, 2602. *rise*, 2603. 2604. 2607. 2611. 2612. *risy* vö. 2601. *resy* 87. *resse*, 882. *resenek*, 1278. etc. etc. 38 *í-ző* nyelvjárású szó. (A többi szókban a zárt hosszú *é* jele: *e*, *ee*.)

5. Az *í-ző* nyelvjárásban a többváltozatú szókban a zártabb magánhangzójú változata van meg, pl. 578. 582. 2207. 2212. etc. *Lian*, 298. 860. *igenes*, 161. *Czindez*, 1787. 1788. 1789. 1790. *gyirgia* (vö. 1625. 1626. 1627. 1628. *Georgia*, *gergia*); és mégis azt látjuk, hogy 490. 491. 513. 540. etc. *disno* mellett van 1935. *Gezno* alak, 251. *Velag* (Lux), 1008. *Czetko*, 173. *Meg verad* etc. etc.

Murmellius Lexiconának magyar értelmezésében megvan úgyszólván minden magánhangzóváltozás: *ë > ö*, *ö > e*, *é > í*, *ë > i*, *i > ë*, *ü > ő*, *ő > ü*, *ü > i*, *ú > í*; *ó > é*; *ú > ó*, *u > o*, *o > u*, *o > a*, *a > o*.

Ez egy nyelvjárásban elképzelhetetlen. Az sem hihető, hogy a szerző annyira keveredett nyelvjárást beszélt volna, hogy felváltva használta volna az *ö-ző*, *í-ző*, *ë-ző* nyelvjárás különböző alakjait.

A nyelvi következetlenségnek, valamint a helyesírásnak is egyetlen magyarázata, hogy az, a ki a *Heptamydius* megbízásából a Murmellius Lexiconának magyar tolmácsolására vállalkozott, vagy segítőársakkal dolgozott, vagy pedig felhasználta a többféle régi iskolai szöszedeteket, mint Komjáthy Zenth Paal-fordításához a régi Szent Pál-fordításokat.

A Komjáthy Zenth Paal-fordításának s a Lexicon magyar részének helyesírásbeli s nyelvi pontos és tökéletes egyezései megerősítenék Szamota-Maurer-Melich gyanítását. Nyelvi egyezés annyiban volna is, de csakis annyiban, hogy mindkét műben több nyelvjárás van s pedig ugyanazok (*e-ző*, *ö-ző*, *í-ző*), de helyesírásbeli egyezés nincs. A Murmellius Lexiconában annyi a régiesség, — melynek Komjáthy fordításában nyoma sincs (pl. a *három*-nak állandó *harum*, általában, az *-om*, *-os* végű szavaknak *-um*, *-us* írása, az *sz*-nek következetesen *s*-sel való jelölése) — hogy az itteni helyesírás semmi esetre sem bizonyít Komjáthy szerzősége mellett.

A nyelvi egyezés is csak teljessége esetén volna bizonyító erejű, mert részleges egyezést az egymástól legtávolabb álló nyelvjárásokban is könnyű kimutatni. Ha a Lexicon magyarítása egy ember munkája volna, össze lehetne vetni Komjáthy fordítása egyes

részleteinek nyelvével, így azonban hiábavaló munka lenne; sokkal többet bizonyít szerintem az a körülmény, hogy *Murmelliusban nem fordul elő Komjáthy neve*, pedig a Zenth Paal-fordításban, mely ugyancsak munkamegosztással készült, mint a Murmellius Lexiconának magyar szövege, Komjáthy megnevezte magát. Komjáthy Perényi Gáborné, szül. Frangepán Katalinnak volt udvari papja, és pedig Ugocsa megyében Nyalábvárott; Murmellius Lexicona pedig az aba-újmegyei Idán lakó Perényi Istvánné, szül. Frangepán Erzsébet fiainak van ajánlva. Az a körülmény, hogy az egyik Perényi-udvarból egy pap könnyen átmehetett volna a másik Perényi-udvarba, nem bizonyítja még, hogy Komjáthy volt a szerző, helyesebben „szerkesztő“, valamint azon érvek sem, melyek a szerzőség kérdésében Komjáthyra terelték a figyelmet, t. i. a Lexiconban levő Szent Pál-idézet s az Oldozó levél (diploma) elítélése, mert 1533-ban már többen is voltak, kik az új hit felé hajlottak.

Vizsgálódásaimat a következő két pontban foglalhatom össze:

1. A Murmellius Lexiconában levő különböző nyelvjárású alakok bizonyítják, hogy a magyar rész szerzője nem lehet egy személy. A „szerkesztő“ vagy munkatársakkal dolgozott, vagy régi iskolai szószedetek alapján végezte el a fordítás munkáját.

2. Sem helyesírási, sem nyelvi, sem tárgyi bizonyítékok nincsenek arra nézve, hogy a Lexicon magyar tolmácsolásában az eddig gyanított Komjáthy Benedeknek bármily csekély része is lett volna.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Széchenyi néhány francia kifejezése. Tudvalévő, hogy Széchenyi nemcsak olvasott, hanem írt is több nyelven, a melyek közül nem a magyart tudta legjobban. Ennyit bizonyosan mondhatunk. Gyulai ennél többet mond; szerinte minden európai nyelven jobban írt, mint magyarul.* Ezért munkáit az eszmék rendkívüli gazdagsága mellett az is jellemzi, hogy lépten-nyomon találkozunk olyan kifejezésekkel, a melyek, némely eszméihez hasonlóan, szintén nem honi földön termettek. Nem tagadható, hogy ez idegen virágok közt akárhány sikertelen fejtörést okozhatott és okozhat ma is magyar olvasónak. Talán nem fölösleges ezt néhány példán megmutatni.

A comoedia titka. A Stadium 150. lapján olvasható: „Mit akarjuk tagadni azt, a' mi semmi egyéb, mint a' comoedia titka, mellyet kiki tud“. A kifejezés francia eredetije: *le secret de la comédie* — olyan titkot jelent, a mit mindenki tud, tehát nem is titok. Ime, egy

* Gyulai Pál: Gróf Széchenyi István, mint író.

példa: Il était dans le secret de la comédie (A. Daudet: Tartarin dans les Alpes). Magyarul ezt így lehetne mondani: tudta azt a titkot, a mely senkire se volt titok. A szólásmód ugyanazon jelentéssel e formában is használtatik: *le secret de Polichinelle* (a bohóc titka). Ez a czíme Pierre Wolf francia vígjátékának, a melyet Nemzeti Színházunk *A titok* címmel ad elő néhány év óta. Széchenyinnél ezt a formát is megtaláltam német szövegben: Demzufolge das nur für devouirte Freunde bestimmte Arcanum zu dem Geheimniss des Polichinells herabsank. (Ein Blick. London 1859. 6. 1.)

Spanyol kastélyok. Kártyaházak vagy spanyol kastélyokként bánnak nemzetiségünk- 's alkotmányunkkal (Széchenyi: A' Kelet Népe, 81). Magyar olvasó talán sejtí némileg, mit akar jelenteni a czímbeli kifejezés, igazán megérteni csak francziából lehet. *Faire des châteaux en Espagne*: légvárakat építeni, szerencséről álmodozni. (Qui ne fait châteaux en Espagne? *La Fontaine*: La Laitière et le Pot au Lait.)

Német vita. (Ez) francia példabeszéd szerint valóságos „német vita“ volna, mellynek távulról sem vagyok barátja, Isten mentsen! (Széchenyi: A' Kelet Népe, 181). Semmivel se világosabb az előbbinél. *Querelle d'allemand*: alaptalan, tárgytalan vita, czivódás. Mon hôte me battit froid, me fit une querelle d'Allemand. (Le Sage: Gil Blas.) Magyarul: Gazdám barátságatlanul fogadott, ok nélküli czivakodott velem.

Rányomni a pontot az i betűre. Most azonban, miután a pontokat még keselyű szemekre nézve is elég láthatóan rányomtam az i betűkre. (Széchenyi: Jelenkor, 1843. 39.) Ismét oly kifejezés, a mely a magyarból nem érthető meg. Igaz, hogy Széchenyi más helyen magyarázattal kíséri e kifejezést: Frankhoni szójárás szerint — ezen jó urak számára — ugyancsak rányomassék az i betűre a' pont, mihez képest aztán az embert megértésék. (Társalkodó, 1842. 100.) De hát olvasta-e ezt mindenki, a ki amazt olvasta? A francia eredeti így hangzik: *Mettre les points sur les i*. Értelme: részletesen, világosan megmondani valamit.

Úgy tetszik nekem, hogy egy Széchenyi-szótárnak volna elég anyaga és talán fölöslegesnek sem lenne mondható! Itt természetesen nagyobb szabású munkára gondolok, mint a *Hírlapi cikkek* 2. kötetét (Akad. kiad.) befejező kísérlet.

SZIGETVÁRI IVÁN.

„Többek“ jelenlétében. Midőn a kir. Curia „többek“-ben legalább három embert látván, megszüntette az addigi gyakorlatot, mely néha a *kettőt* se rekesztette ki a „többek“-ből, egész helyesen cselekedett. Mert, noha „kettő“ is *több* „egy“-re nézve, abban, a mi *több*, sohase érzünk csak *kettőt*. Ha valaki azt mondja: „Ez ellen *többen* tiltakoztak a gyűlésen“, s kérdésemre: „Ugyan *hányan?*“, így

felel: „*Ketten*“ — méltán ezt vethetem neki: „Hát mért mondtad, hogy *többen?*“ Az is igaz, hogy ámbár *egy pár* tulajdonkép = *kettő*, mégis nagyot néznék, ha valaki, mikor „*egy pár*“ krajezárt kérek tőle, *kettővel* szúrná ki a szememet.

Elég az hozzá, jó nyelvérzékére hallgatott a Curia, midőn a törvény szövegét magyarázván, annak valódi értelmét megállapította. De már midőn — nem érvén be ezzel — beáll nyelvésznek s úgy okoskodik, hogy azért nem lehet *kettő* is a „*többek*“, mert ez „*egy*“ már magában is többséget jelentő szónak többes számát fejezi ki“, oly térre lép, a hol mit sem ér a jogászi döntő tekintély. Tévedés azt hinni, hogy „*több-ek*“ nagyobb számot fejez ki, mint „*több*“, s hogy a szövegben azért van amaz, mert „*több* v. *többnek*“ jelenlétében“ talán *kettő*-t is jelenthetne. Ismeretes sajátságá az a magyar nyelvnek, hogy a számneveknek nincs *k*-ragos (inkább -képzős) többesük, s a velük jelzett mondatrész is egyes számban áll. Például: „A vezér is pörget egyet, Melyet el nem bírna *hat*“ (Kisf. K.). „*Sok* az orosz, nagy a száma, Mi haszna? *Több* lesz ott a magyar“ stb. (Petőfi). „*Száz* csatán, ezer veszély közt Vivtam éretted, hazám“ (Bajza). „*Sokra* sír, *sokra* vak börtön borúl“ (Tompá). „*Harmincz* nemes Budára tart“ (Garay). „*Hány* sztv összeomlott!“ (Arany). „*Több* szem többet lát“ (köznm.) stb. Azonban már a régi nyelvben lábra kapott, kivált a határozatlan számnevek s a jelzett szók többese. Így lettek kelen-dővé, a magyaros egyes mellett, ezek: *sok-uk*, *keves-ek*, *néhány-ak*, *számos-ak*, *minden-ek*, *több-ek* stb. P. „*Többeknek*, *sokaknak* együtt éneklése“ (Comen.) = *plurium concentus*. Idegen (latin, német) hatás alatt, szükségtelenül. Igaz, hogy ez az idegenszerű szerkezet jóformán kipusztult a nyelvből, úgy hogy ma már ritkaság az efféle: „Oh, a vak szerelem mindeneken átlát“ (Arany). De még a mult század eleje körül erős divatja volt, prózában, versben egyaránt. Csak két író említék, Budai Ferenczet és Csokonait. Amannak egyébként pompás magyarságát bekeverik ezek, melyeket tudva, elvből használ száz-számra Lexikonában: „a mohácsi veszedelem előtt *kevés* hetekkel“, „*egynehány törökökön*“, „*tizenöt napok alatt*“, „*nyolcz forintokat*“, „a magyarok közül is *sokakat* megölték“ stb. Emennek tősgyökeres nyelvén is foltok az ilyenek: „*minden vármegyéket*“, „*sok* elvásott *hasakat*“, „*száz* derék *bolhákat*“, „a *három fúriák*“, „*harmincz-két fogai*“, „*több* *ceremoniákra*“, „*annyi esztendőktől fogva*“, „milyen *sokak* itt a *subjectumok*“ stb.

Nincs itt hely, se szükség e kérdésre bővebben kiterjeszkedni, de néhány útbaigazító észrevételt nem hallgathatok el. A *határozott* számnevek közül ezeknek: száz, ezer, százezer, millió — van többesük, pl: „*És százakat és ezreket* leölt“ (Arany). „Buzgó imádság epe-dez *Százezrek* ajakán“ (Vörösm.). „*Milliók* egy miatt!“ (Madách) = *több* száz, ezer, százezer, millió. Száz-on innen nem használatos a

többes, egyéb az ilyenekben: „*tízek tanácsa*“, „*harminczak uralma*“, melyekben azonban tízek és harminczak csak = tíz és harmincz. Ennek: „*három királyok*“ (napja), nincs egyéb mentsége, mint hogy így állandósodott meg. Az effélet pedig: „*Nyolcz századoknak vérvivatarja közt*“ (Berzsenyi) még dicséri is a poetika, mint a nagy idő emphasisát. Vörösmartynál ez: „*Két bajnok urfiak*“, régieskedés (a Szendrei névt.-nél: „*Két vitéz urfiak*“, a népballadában: „*Két magyar urfiak*“. Emezt, persze, nem ismerte V.). A *határozatlan* számnevek közül egyik-másik a népnyelvben is él többesi alakjában, pl. *többen* mellett: *többsen*. Vagy a jelzett szó többese, pl. „*Minden jókat kívánok*“. Gyakori a *többi*-nek többese is: *többiek*. P. „*A többiek* neve nincsen ide írva“ (Arany). Vagy a vele jelzett szó többes száma: „*A többi vezérek meghajoltak mélyen*“ (Arany).

Legjobban belevette magát beszédünkbe és írásunkba a *többek*, a mire az is befolyással lehetett, hogy az egyesi *több* nem kellve is comparativusnak érezteti magát, pl. „*A király többeket megszólított*“ (*többet* megszólított, mint a trónörökös). Még a miskolczi fura epitaphiumban is: „*Oh halál, többeket ilyeket el ne hörög*“ — kétértelmű volna vagy lehetne: „*többet*“ (= többé). Mindennapi szólás ez: „*többek között*“, bár a nép inkább evvel él: (a) *többi közül*.

Ne folytassuk tovább. Világos, hogy *többek*, mint meghonosodott barbarismus, csak az, a mi a jó-magyar *több*, s a Curiának reá alapított érzelése, ha nem is éppen „szörnű eltévelyedés“, de csakugyan „nyelvészeti botlás“. A t. Egy olvasó-nak következtetése pedig, hogy a Curia *többek*-je négy embernél kevesebb nem lehet, megjárja — tréfának.

LEHR ALBERT.

Tövik = szegeződik, fúródik. Ez érdekes igére a MNy. VII. 267. lapján az Érdy-codexből egy addig ismeretlen adatot közöltem (vö. még NySz. III. 771). Megtalálni az igét az Érdy-c. 561. lapján is (kiadás 357.), a mely adat eddig szintén sehol sem volt említve; ime az adat: „*Es az orozlan ffeel emelee fayó labaat ewneky es meg lelween az sebót lataak haat tewysk tewtt talpaban es ky veween . . . marada velők az Calastromba*“.

MELICH JÁNOS.

Egy rejtelmes szó. A Nádor-codex 520. lapján ez van: „*Zent Apalin azzont kedeglen micoron tűzzel vízzel vassal c'ohoccal kőveckel, onnal, feñd zvrockal, fa eñduel . . . igõn gõttrette volna*“ (az idézet a Nyelvméltár XV. 259. lapjáról való, de ugyanígy van a kérdéses szó Toldy Ferencz kiadásában is). Minthogy a Nádor-codex itt közölt helye megtalálható a Debreczeni-codexben is, ime a Debreczeni-c. 570. lapján (Nyelvméltár XI. 261) levő hely: „*. . . zent Apalin azzont kedeglen micoron tűzzel, vízzel, vassal, cõhottal kőuekkel, onnal, feñd zvrockal, fa eñduel . . . igõn gõttrette volna*“. Már most az a kérdés, mi ez a *c'ohok* ~ *cõhot*. ZOLNAI Nyelvméltéink című

műve szerint (vö. 20, 21. lap) a *c'* jegy az emlékekben a mai *cs* jegye. Az idézett két codexből azonban éppen az mutatható ki, hogy a *c' ~ é* jegy a mai *cz* jegye is (vö. Debr.-c. 569 *Erébelől*, Nádor-c. 518 *erc'belől*). Azonban akár *cz*-vel, akár *cs*-vel olvassuk e szót, nem boldogulunk vele. A kik eddig a Nádor- vagy a Debreczeni-c. nyelvvel foglalkoztak, e helyről tudtommal nem értekeztek. Arról a magyar szövegről már most, a hol a kérdéses szó előkerül, KATONA LAJOS azt írja (vö. Nyelvemléktár XV. köt., XXXI. lap), hogy a *Legenda aurea* 66. fejezetében (editio Graesse 293. lap) levő szövegen alapszik. Megnéztem e latin szöveget, de az itt idézett magyar résznek megfelelőt nem találtam. Így tehát nem tudjuk, mi az a *c'ohoc ~ éohot*. Megvallom, én azt hiszem, hogy a szó íráshibás alak *bothoccal* helyett, de ezt csak a megfelelő latin szöveggel tudnám bizonyítani; ilyen pedig, mint láttuk, nincs.

MELEGDI JÁNOS

Czöh. Ha a NádC.-nek* Melegdi főntebb idézte *c'ohoccal* szavából a *-val* ragot és a többes szám ragját lehámozzuk, a címül írt *czöh* vagy *czoh* marad hátra. Íráshiba-e ez, vagy valami ismeretlen, kihalt szó, ma még alig dönthető el véglegesen.

Tegyük föl, hogy nem íráshiba s kérdezzük: mi lehet a jelentése?

A codex elmondja (520), mi mindennel gyötrette szent Apalin asszonyt a perzsa király: tűzzel, vízzel, vassal, *c'ohoccal*, kövekkel, ónnal, fenyőszurokkal, faenyvvel, kénkövel, olajjal, vassgerebenekkel. Minden elképzelhető, sőt elképzelhetetlen gyötrés el van itt sorolva, csak a mi a nőknél legközönségesebb, az ostromlás és vesszőzés nincs külön említve. Vajjon a *czöh* nem ostort, vagy vesszőt jelent-e?

Schmeller bajor szótárában olvasom, hogy az Unter-Franken északnyugoti és Weimar déli részén elterülő Rhönhegység vidéke a sudár vesszőt (schlanke Ruthe) *zàchnak* nevezi. Schmeller az előszóban megmagyarázza, hogy az *à* betű „volles o“-nak ejtendő.

Nem állítom, csak fölvetem, vajjon a föltételezett magyar *czöh* nem az unterfrankeni *zàh* egykori átvétele-e? (Vö. *czéh*, *pléh*, *köh*.)

Kornyikál. Jelentése: „Kellemetlen, rekedt, fülsértő hangon kiabál vagy énekel“ (CzF. és MTsz.). Alakváltozatai: *kornicsál*, *kornyicsol*, *kornyikol*, *kornyékol*, *tornyikál* (Tzs. [1838] és MTsz.). Szótárban először Kass. (1834).

CzF.-ét hallgatással mellőzve, két magyarázatát ismerjük: 1. Trencsény Károlyét (Nyr. 25:231); 2. Simonyi Zsigmondét (Nyr. 34:101).

* A DebrC.-ben (NyEml. 11:570) található *éohottal*, Pápay József szíves tudósítása szerint, hibás olvasás. Az eredetiben szintén *éohoccal* van.

Trencsény e szót a *krónikál* változatának tartja s a *krónika* szóból származtatja. Az alaki egyeztetés ellen — noha nyelvtörténeti adatok nagyon elkülnének — nem igen tehetünk kifogást, de a jelentésbeli különbség csak erőltetve magyarázható meg.

Simonyi az olasz *cornacchiare* (am. „károgni“ s azután „csacsogni“) igével veti össze, s azzal nyugtatja meg magát, „hogy az olasz ige mind hangzás, mind jelentés dolgában elég közel áll a mi igénkhez“.

Csodálom, hogy S. itt meg tudott állapotni s hogy magyarázatának hangtani nehézségei nem ösztönözték a továbbkutatásra. Tudván, hogy az olaszból alig vettünk át igét, a latinból ellenben százával, nyissunk föl egy latin-magyar szótárt (Calepinustól Finályig akár melyiket), az olasz nyomon rögtön reájutunk a helyes megfejtésre.

Calepinusban: „*Cornicor*, significat more cornicum garrio. Vng. Kákogok, variú módra tsátságok“. — Más nyelven nem is értelmezi, csak görögül és magyarul.

Finályban: „*cornicor* [cornix] károg, rikácsol“.

Folytassam-e? „*Cornicor*“-ból épp úgy lett a m. *korvikál*, mint a *debacchor*, *gratolor*, *stipulor*-ból a *debacchál*, *gratulál*, *stipulál* stb. A *kornyicsál* alakért sem kell az olaszhoz folyamodnunk, mint S. teszi; hiszen a *kandikál*, *kapirkál* stb. mellett megvan a tájnyelvben (MTsz.) *kandicsál*, *kapircsál* is.

Szeresi. A hét vagy nyolcz évvel ezelőtt oly sokat vitatott *-si* képzőre apránként a régi nyelvből is kerülnek elő igazoló példák. Ilyen a címűl írt *szeresi*. Megvan a NySz.-ban is, de nem a maga helyén, hanem a *csik* szó alatt.

Szer a régi nyelvben — valamint a székelyeknél ma is — „sort, sorrendet“ is jelent. „Reákerült a szer“, „most rajtad a szer“, mondták régente; ma pedig: „reákerült a sor“, „most rajtad a sor“. A munkára berendelt jobbágyok sorrendjét *szerjárás*-sal állapították meg. És hogyan intézték a szerjárásokat? Egy nagykanizsai levél 1559-ből (LevT. I.:309) világosan leírja ezt:

„Elyen rendelesh es zeryarasth inthezthem az zerjarasban, hogj az egyk reze egy hethen mywellen, es az masyk reze azth kjwalwan, azokjs egy hethygen mywellenek, es az harmadjk rezere az harmadyk hethen kerwl az zer yaras“.

Volt *kis-szer* és *nagy-szer*, alkalmasint a forduló rövidebb vagy hosszabb voltához képest.

Ezek után megértjük most már az „Ecsed vára tartományának“ I. Rákóczy György fejedelem számára készült, 1648-ik évi úrbéri összeírásának következő rendelkezését:

„Az kik csikot fognak vészszel, mind *nagy*. és *kis-szeresiek*, minden ember egy-egy veder csikkal tartozik az várhoz“. (Gér.: KárCs. IV. 291.)

SZILY KÁLMÁN.

Tzifra. Régi magyar mennyiségtani tankönyvekben, értekezésekben sokszor találkozunk a matematikai nullának „tzifra“ nevével (NySz.). Heltai Arithmetikája a szorzás alapvető szabályainak tárgyalásában ezt az egyszerű példát mutatja be: „Multiplicáld meg 10×3 , eszt mondván: háromszor tzifra vagyon tzifra“ etc.; Ónodi számvetési könyvecskéje szerint „a cziprák akármennyien legyenek, ő magokban semmit nem jelentenek“; Menyői Tolvaj Ferencz „Arithmetikájá“-ban találjuk ezt a szabályt: „A tzifrák tsak magok akármelyik speciesben is tsak semmik“ stb.

Pethe Ferencz nem használja a „tzifra“ elnevezést. 1812-ben Bécsben megjelent Mathézisében a nullát a mennyiségek Helytartójának nevezi. Ugyanő olyan találóan kifejező szavaknak ítéli a nulla értelmezésére szolgáló „semmise, semmisüts“ szókat, hogy lelkesedésében elragadtatva így kiált fel: „Valyon nem Stzitha találta-é a Betűszámvetést, hiszen minden más nyelvben a nulla értelmére egyedül csak a semminek megfelelő szót találunk! . . .“

A „tzifra“ elnevezés használatban volt nálunk még a mult század hatvanas-hetvenes éveiben is. A felvidéken például maig is emlegetik azt a jelenetet, mikor a hetvenes évek elején B. B., Z—a (Gömör megye) híres kálvinista papja, leszámolt az öreg béres fizetésével. Mikor B. B. összeadta a béresnek bennhagyott több évi járandóságát, azután rendre kivonta belőle az öregnek időközben kiadott összegeket, a kivonás eredménye így ütött ki: „Cziprát a cziprából czipra, 7-et a 7-ből az is czipra, 3-at a 3-ből megint czipra, 1-et az 1-ből csak czipra“ stb., szóval a két összeg egyenlő lévén, a végeredmény mindig czipra, czipra, czipra . . . Szomorúan hallgatta az öreg béres a lesújtó végeredményt s nem állhatva megjegyzés nélkül, beleszólt a számolásba: „Sohse cziprázza a tiszteletes úr! elég czipra nekem az, hogy mind czipra! . . .“

Czipra szavunk eredetére nézve vö. Körösi Sándor: Olasz kölcsönzők, Fiume 1892. és Nyr. 13: 453.

Békés.

BATTA ISTVÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

II.

Régi magyar gyógyszervek.

**Ugar-fű*: melilotus albus, fehér somkóró. Csábult ember orvossága: fejer somkórótszedj, melyet ugar-fűnek is hívnak. (W. IV. 291.)

**Ugorkaszagú fű*: lásd Burecs.

**Ugró gyökér*, kis sárfű, apró sármag, hasindító mag. (Csapó 238.) Mai neve: Euphorbia esula L.

**Ujjnyifű*, ujjosfű: Csapó 110. Mai neve: piros gyűszűvirág; Digitalis purpurea L.

**Ujjosfű*: lásd Ujjnyi fű.

**Úri esszencia*: régi magyar orvosság, melyet az emlékezet erősítésére használtak. Szennalevél, citrom, petrezselyem, kapor, kál-

mosgyökér, szerecsendió stb. volt benne.

**Úri virág*: madártéj-fű, vad hagyma, tyúktaréj, tiktara. (Csapó 169.) Mai neve: *Ornithogalum umbellatum* L.

**Úszányfű*: lásd Békaszőlő.

**Útifű, Hegyes útifű*: herba plantaginis angustifoliae, 5 nerviae; gespitzter wegerich. *Széles útifű*: h. pl. latifoliae, 7 nerviae; breiter wegerich. (1745; Torkos, 7. lap.)

**Úti porczfű*: herba centumnodiae, seu polygoni; weegtritt. (1745; Torkos, 7. lap.)

**Üres bürök*: cicuta. (Frick.)

**Üres zab*, vad zab; aegilops, avena sterilis, brombus (sic); gerstenwalch, taubenhaber. (Csapó 301.) E kifejezés Veszelszkinél (28. l.) is előfordul, s ő azt teszi hozzá, hogy „ezt a Plinius aegylopsát dunántúl reszkető fűnek hívják.“

**Üröm-borbolya*: sóska, sóska-tövis, leányson; berberis vulgaris (Veszelszki 92.). Mathiolus a kifatsart levét magyarul akarván ki-fejezni (capite XLIII. 48.) így nevezi: Irom-Barbara, id est vinum barbarum. Tán azt akarta mondani: Üröm-borbora. „Ez az Irom-Barbara v. Borbala Clusiusban és Beythében is előfordul. (L. NySz.)

**Üröm-olaj*: oleum absynthii. A gyomor kedvéért mástix vagy ürömolajat is elegyíthetni hozzá. (P.P. Pax. 152.)

**Üröm-tapló*: lásd Szent János füve.

**Vad búza*: lolium temulentum; szédítő vadóc. Lásd: Rozsnyika.

**Vad czékla, Erdei czékla*: pirola. (Toldy: Újabb adalékok stb. 73.)

**Vad csombor*: kakukfű; Thymus serpyllum L. (Mátyus: IV. 471.) *Bécsi csombornak* is nevezi. (472.)

**Vad édesgyökér*: rhizoma polyopodii; engelsüsz, süszfarn. (Csapó: 10.)

**Vad hagyma*: lásd Úri virág.

**Vad harasztos káposzta*: lásd Erdei káposzta.

**Vad imely*: ptarmica. (Frick.) Az *Achillea Ptarmica* L. (deutscher bertram, wilde bertramwurzel, sumpfgarbe) neve.

**Vadkecske-fű, Vadkecskék füve*: *Arnica montana* L. (Ényedi: 19, 71.)

**Vad kecske-gyökér*: radix doronici; gemsen-wurtzel. (Torkos 9. lap.)

**Vad-köménymag*: semen seselleos montani, seu sileris montani; gemeiner sesel-saamen. (Torkos, 12. lap.)

**Vad mák*: soliuunca. (Besztercezi szószedet 481.) *Salumca, Salvicula* és *Saloincha* a *Valeriana celtica* L. neve volt a régi botanikai nyelvben.

**Vad ökörnyelv-fű*: alcanna, seu anchusa; roth ochsenzunge. (1745; Torkos, 9. lap.)

**Vad pézsma*: búzavirág. (Csapó 47.) V. ö. Sukollat.

**Vad tök*: poma colocynthidos, coloquinten. 1745, Torkos, 4. lap. (Mai neve: Fructus colocynthidis; sártök, epe-alma.)

**Vad turbolya-gyökér*: lásd Mogyorósaláta.

**Vad zsálya*. A vad-zsálya, a plánták rendiben *Horminum sclarea*, *Scarlea*, *Syderitis Heraclea*, *Matrysilva major*, *Orvala*, *Gallitricum sativum*, *Scharlach-kraut* nevéken forgó. (Mátyus, IV. 452.)

**Varakos béka*. Miskoltzi (254. l.) ajánlja, hogy a pestises gugára borban megáztatott száraz *varakos* békát kell reakötni.

**Vargamajoránna*: origanum. Varga majoránnának nevezik közönségesen a magyarok és néhány szurok fűnek azt, a melyet a patikáriusok *organum*(!)-nak hívnak. (1759; Váli, 174, 187.)

**Vargák füve*: szárazfű, szurokfű. (Csapó 105.) Mai neve: *Origanum vulgare* L., vad majoránna.

**Varjúbab*: kerti varjúháj; sedum *fabaria* Koch. (Csapó 19.)

**Varjú bingó*, disznó-tüsfa, szarvastövis: *rhamnus cathartica*. (Veszelszki 335.) Az utóbbi

két kifejezésről azt mondja, hogy Vas megyében divatoznak.

**Varjú-mogyoró*, kis fetske gyökér: 1) radix chelidonii minoris; feig-wartzen-wurtzel. (1745; Torkos, 9. lap.) Lejjebb u. o. így nevezi a radix filipendulae-t (rothe steinbrech-wurtzel) is. 2) radix scrophulariae. (Vö. Karl. varjú-mogyoró: scrophularia nodosa). Varjú-mogyorót ássanak egy öszve marokkal. (PP. Pax 291.) Lásd: Fekete csalán.

**Varjú-szem*: semen nucis vomicae, krähenaugen. Végy . . . varjú-szemet, diákul Nux vomika. (Ts. M. — K. J. 122.)

**Varjúszemű borsó*: orobus niger. (Mátyus: II. 72.)

**Vastag fahaj*: cassia lignea, xylocassia; mutter zimet. (Mátyus IV. 378.) Vö. Fattyú fahaj.

Veniczfa, „Carpinus, sive ostrya ulmo similis, fructu racemoso lupulo simili. Vas vármegyében a Rába vize berkein, kivált a pápótzai és beledi körtvélyfák között . . . eleget láttam teremni; ott a föld népe Venitz-fa néven hívja . . . Igen jó gomba terem rajta, amelylyet *gelyvának* neveznek.“ (Veszelszki 125.) Mai neve: komlófa, komlós bükk; Ostrya carpinifolia Scop.

**Venikefa*: vitis sylvestris, vad szőlő. (Veszelszki 446.)

**Veres fa*: lignum rhodium. (Frick.) Németül: rosenholz, rhodiser-holz. A Kanári-szigeteken termő Convolvulus floridus L. és C. scoparius L. fája.

**Veresfestő-fű*: lásd Pirostitó fű.

**Veres festő gyökér*, Buzér gyökér: radix rubiae tinctorum; faerber-röthen. (Torkos, 10. lap.)

**Veres gyökér*: rubia tinctoria. (Frick.)

**Veres gyűrű fű*: solidago virga aurea. (Csapó 13.)

Veres kényeső: mercurius praecipitatus ruber. Rácz: Borb. 162.

**Veres kóronató-gyökér*, Varjú mogyoró: radix filipendulae; rothe steinbrech-wurtzel. (Torkos 9. lap.)

Veres mák: lásd Büdös mák.

**Veres szőlő*: ribizke, Veszelszki 379. Veres szőlő szirup: syrupus ribesiorum. (Enyedi: 21, 43.)

**Vértékindító*: remedium diaphoreticum. (1676; T. T. 1894. 412.)

**Vert fű* (Vért-fű?): Capsella bursa pastoris L. Lásd: Rákfű.

**Vese-fa*, kék santál-fa: lignum nephriticum: lendenholtz. (1745; Torkos, 8. lap.)

**Vesekő*: lapis nephriticus; nierenstein. (Torkos, 14. lap.) Németül *griesstein*-nak is nevezték. Zsíros tapintatú zöld színű kő, melyet régen amulétumként magukon hordtak, abban a hiszemben, hogy a vesebajokat és az epilepsiát gyógyítani képes.

**Vén asszony poszája*. „A püfeteg gombát, vagy-is a vén asszony poszáját kár lett volna meg nem említeni.“ (Veszelszki 104.) Posz = crepitus, flatus.

**Vérállató*: remedium haemostaticum. Verallato por: amely tyukmonybul kikél a csirke, egesd meg, törd meg, hints vele. (1676; T. T. 1894. 413.)

**Vérállító-fű*: centumnodia. (Frick.)

Vérgyökér (Csapó 280). Mai neve: vérontó pimpó; Potentilla erecta. (L.) Hampe.

Vérkő: a mai haematit; termék vasoxyd; ferrum oxydatum nativum rubrum, lapis haematites. Hasznosok ezek-is: terra sigillata, bolus armenus, vér-kő. (PP. Pax 102.)

**Vérszipó*: piócza. Rácz: Borb. 351.

**Viola gyökér*: radix ireos florentinae; veigel-wurtz. (Torkos, 10. lap.)

**Viradicskóró*. Ássatok tövises lapunak, ürömnök gyökerit és viradics kórónak tövit. (1728; a szegedi boszorkánypörök irataiban. *Reizner*: Szeged története, IV. 519.) A mai viradics; Tanacetum vulgare L.

**Virágolaj*: oleum Slotani. Régi híres orvosság, különösen csúzos bajok ellen, oszlatónak és fájdalom-csillapítónak. (Összetételét lásd: Gyógy. 1874. 666.)

**Virnánc*: ruta graveolens. (Veszelszki 388.)

**Visszaforduló szőlő*: lásd Farkasgyökér.

Vízibors: persicaria MAI; piper aquaticum PPBl. (NySz.) Hogy mi értendő alatta, arról felvilágosít Mátyus (IV. 339. l.) „Teremnek az álló tótkban és lassan folyó tiszta vizekben holmi vadmenta forma, de nagyobb és lágyabb levelű füvek-is, melyeken a levelek töveiről vékony száratskákon gerezdesen apró veress virágok és azután apró magvatskák lesznek. Leveleinek a baratzk-fa leveleihez hasonló formájáért deákul *Persicaria* nevek lett. Bors ízű tsipósségekért *Hydropiper*, *piper aquaticum*, magyarul vízi-borsnak hívják.“ Vagyis nem egyéb, mint a *Polygonum hydropiper* L.

**Víziburok*. Vízi-burok, bőrök-fű: herba cicutae; schierling-kraut. (1745; Torkos, 7. lap.)

**Vízidió*, vízi gesztenye (Csapó 268). Mai neve: csemege sulyom; Trapa natans L. („Meg-főve itt Debretzembem árulják ősszel.“ Csapó u. o.)

**Vízifodorka*: lásd Vízi fokhagyma.

**Vízifokhagyma*. Vízi fok-hajma, vízi fodorka, ezer jó fű: herba scordii; wasser-kuoblauch. (1745; Torkos, 8. lap.)

**Vízigesztenye*: sulyom. Sulyom szapora fű, vagy vízi gesztenye, hasznos étel minden mérég ellen. (1759; Váli, 156.) V. ö. *Vízimogyoró* és *Vízidió*.

**Vízigyopár*: herba eupatorii Avicennae, vulg. Graecorum, vid. ageratum; Kunigund-kraut. (1745; Torkos, 7. lap.)

**Vízikender*. (Csapó 136.) Mai nevé: Eupatorium cannabinum L. *Vízilencse*: békalencse; lemna.

(Veszelszki 272.) „Budán a Tsászár ferdeje oldalánál a kanculákban lehet látni.“

**Vízimérég*: farkas nevető-fű, méheknevetése; apium risus. (Csapó 70.) Mai neve: torzsika boglárka; Ranunculus sceleratus L.

**Vízimogyoró*: tribulus aquaticus; wasser-nüsse. (1745; Torkos, 4. lap.) A sulyom (*Trapa natans* L.) termése.

**Víziviló*, sárga viola: mocsári gólyahír; caltha palustris. (Veszelszki 119.)

**Vörösfestő*. Voros Flastrom, régi szebre való. (1672; Elench.) A leírás szerint következő összetétele volt: lapis calaminaris, l. pumicis, lithargyrum, cerussa, bolus armena, mastix, olibanum, myrrha, alumen ustum, oleum ovorum, cera, sebum hircinum és terebinthina.

**Vörösréz*: Ungu. hydrargyri rubrum? (Karl. 230.) Lásd Deakórium.

**Vörössandolom*: lignum santali rubrum. (Ts. M. — K. I. 113.)

**Vradicskóró*: varádics, tanacetum. Ha azt akarjátok, hogy meggyógyuljon az gyermek, ássatok tövises lapunak és ürömmek gyökerét és vradics-kórónak tövit. (1728; szege di boszorkánypör irataiból. Ethn. X. 40.) Ebben az alakban nincs meg a NySz-ban.

**Zöld görög*: bázisos ecetsavas réz, grünspan. Vedd az lo czontot, tegy hozzáia zöld görögöt auagi gispant. . . Vegy kinkövet es zöld görögöt. (M. P. 513.) Holttetem ellen: Süsd meg hév vassal, és kössed zöld göröggel. (Gdt. Sz. VI. 217.) Vadhus vagy büdes hús ellen. Zöld görögöt, csalán magot főzd meg fejr borban és azzal mossad. (Uo. 219.) Égesd meg hév vassal és azután zöld görögöt bocsáss belé. (Uo.)

**Zöld télé*: vinca minor? buxus sempervirens? Ts. M. könyvében előforduló kifejezés, melynek a német eredetiben *wintergrün* felel meg. (Sz. K.) Vö. NySz: téli zöld.

*Zulak: lásd Salokfű.

*Zsálya. *Keresztes sálya*: herba salviae cruciatae angustifoliae; creutz-salvey. — *Széles levelű sálya*: h. s. vulgaris, latifoliae; salvey. (1745; Torkos, 8. lap.)

*Zsidókő: lapis judaicus; judenstein. (Torkos, 14. lap.) Palesztinában található ásatag tengeri állatok tüskéi. Másként *Phoenicites*-nekés *Thecolithes*-nek is nevezték.

Zsidó szurok: asphaltum (Mátyus IV. k. VIII. 1.)

*Zsidó-tömjén: cortex thymiatiss (így!) seu storax rubra; rother storax. (1745; Torkos, 2. lap.) A Liquidambar orientale Müller nevű kisázsiai fa kérgének apró darabjai, melyek ma *cortex styracis*, *cort. thymiani*, *cort. thuris*, ném. *storaxrinde* néven szerepelnek.

*Zsoltina: lásd Sóltina.

KÖSSA GYULA.

KÜLÖNFÉLÉK.

1. A Königsbergi Töredék fölfödözéséhez. Az „Akadémiai Értesítő” aug.—szept. havi füzetében (456. l.) Heinlein István három igen érdekes levelet közöl a Königsbergi Töredék fölfödözéséről. E levelek Toldy Ferencz hagyatékából kerültek a M. Tud. Akadémia kéziratárába (Vegyész. Ivrét 7. sz.) s mindekkoráig nemcsak kiadatlanok, hanem teljesen ismeretlenek is voltak. E levelekből a fölfödözés történetét a következőkbe foglalhatjuk össze.

1863-ban (valószínűleg márczius utolján) dr. Hipler königsbergi káplán,* ki az ottani Kir. és Egyetemi könyvtárban az 1194. számú latin nyelvű pergamen-kéziratot tanulmányozta, észrevette, hogy a könyvkötőtől a kötéstábla és a czímlap közé illesztett, szintén pergamen-„vorsetzblatt“-on, többek közt, valami kilencz sornyi régi írás is van, még pedig egy tőle nem ismert nyelven. Figyelmeztette rá a főkönyvtárnokot, dr. Zacher Gyula egyetemi tanárt, fölvilágosítást kérvén tőle. Sem Zacher, sem a könyvtár többi tisztviselői nem tudtak azonban rájönni, hogy a kilencz sor miféle nyelven lehet írva. Zachert is érdekelvén a dolog, lemásolta a kilencz sort és 1863 április 4-én elküldte, megfejtés végett, nagyhirű barátjának, Pott Ágoston hallei egyetemi tanárnak. Pott sem volt szerencsésebb, de annyit mégis sejtett, hogy alkalmasint a finn nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek valamelyikén van írva. E sejtelme indította arra, hogy a kiváló ural-altájistát, Gabelentz Jánost Altenburgban, kiról tudta, hogy a finn-ugor nyelvtudomány terén is nagy érdemeket szerzett, hívja segítségül, tőle remélvén a kérdés megoldását. Nem is csalódott várakozásában. Gabelentz csakhamar fölvilágosította Pottot, hogy a kilencz sor magyar nyelven van írva, a maitól nagyon elütő helyesírással; sőt le is fordította neki, egy-két a másolaton nem jól olvasható szó kivételével, németre.

Pottot a M. Tud. Akadémia néhány évvel azelőtt (1858-ban) választotta külső tagjává. Hálából Akadémiánk iránt, a mint Gabelentz választát vette, azonnal (1863 április 26-án) hírül adta a königsbergi fontos leletet a titoknoknak, kinek nevét az Akadémia levele alján olvasta, Toldy Ferencznek. Elgondolhatjuk, mily lelkesedéssel

* Utóbb ermlandi kanonok Frauenburgban. (Életrajzát l. Allg. deutsche Biographie, 50-ik köt. 363. l.)

vette Toldy az örömhírt s mily melegséggel köszönte meg (május 20-ikán) a kitünő külföldi tagtárs előzékenységet. De kérése is volt hozzá: közbenjárását kérte, hogy a Königsbergi könyvtár igazgatósága küldené meg neki a szövegnek — ha nem is az eredetijét, a mit reményleni sem mert — legalább, hozzáértő kéztől készítve, hű hasonmását. Június 27-ikén kapta meg Toldy Zacher Gyulától Königsbergből, részletes fölvilágosítás kíséretében, a hasonmását. Ezt Zacher kérésére Steffenhagen Emil, ki a Königsbergi könyvtár jogtudományi codexeiről akkoriban katalogust adott ki, 1863 június 15-én készítette el, még pedig oly meglepő hűséggel, hogy a később (1879-ben) Ehrenfeld Adolftól Königsbergben csináltatott heliogravúr mellett is bátran megállja helyét. (Megvan az Akadémia kéziratárában.)

Toldy 1863 július 13-án jelentette be a fontos fölfedezést a M. T. Akadémiának: „Ó-magyar nyelvemlék a XIII. századból (?) s a magyar nyelv fejlődési korszakai“ czímmel (bő kivonata németül a Pester Lloyd 1863 július 15-iki számában); bemutatta továbbá a Steffenhagen-féle hasonmását; s a kilencz sor szövegét, kissé hibás olvasással, a Csengery-féle Budapesti Szemlében közzé is tette (18: 129); végül indítványozta, hogy e nyelvemlék „Königsbergi Töredék“ néven vezetessék be az irodalomba.

Még egyet! Már Zacher észrevette, hogy a kötés hátába csipetett pergamen-lap széleiről imitt-amott egyes betűk sandikálának ki, melyek a kilencz sor írásával teljesen egyeznek, s ezt meg is írta Toldynak. Toldy azonban, úgy látszik, az összefüggő szöveg fölötti örömeiben, a betűmorzsáknak már nem tulajdonított fontosságot. Harmincz esztendőnek kellett elmúlnia, hogy Zacher egyik utóda a kötést felbontsa és a Königsbergi Töredék szalagjait napfényre hozza. (L. Akad. Ért. 5:399 és 6:22 és 561.) Sz. K.

2. Tulajdonnevek szótára. A magyar nyelv tulajdonneveivel foglalkozó bizonyára szívesen veszi tőlünk, ha figyelmét olyan műre hívjuk fel, a mely az onomatologia terén haladást jelent. E mű *Schönfeld* M. következő könyve: *Wörterbuch der altgermanischen Personennamen und Völkernamen. Nach der Überlieferung des klassischen Altertums bearbeitet.* Heidelberg 1911, Carl Winter's Univ. Buchhandlung. — A műből azt a szép tanulságot vonhatjuk le, hogy kellő kritikával a latin-görög írókban előforduló germán tulajdonnevek megbecsülhetetlen adalékok a germán nyelvek legrégebb hang- és alaktanához. E tanulmányon kívül e műben nekünk az is becses, hogy egy függelékben abc-sorrendben a latin-görög írókban előforduló nem-germán nép- és tulajdonnevek is össze vannak állítva a rájuk vonatkozó származatú irodalommal — még pedig nagy kritikával; megtalálható itt *Attila*, *Balamber*, *Bleda*, *Mundzuchus* stb. név. A művet ajánljuk a magyar onomatologusok figyelmébe.

MELEGDI JÁNOS.

3. Nyelvünk védelme. Borbély György és Borbély Sándor könyvéről folyóiratunk júniusi számában Erdélyi Lajos írt rövid ismertetést. A mit a munkácskáról mond, helyeseljük; de már nem helyeselhetjük azt a túlságos szeretetet, melyet a szerzők az idegen szavak iránt tanúsítanak. Szükségtelenül használt idegen szavakból hamarjában összeállíthatunk egy kis — *Szerecsen szótár-t.* Ime:

civilizáció 23. l., nagy *konceptió*ú dolgok u. o., *ratio* 24. l., *ráció* 32. l. (de a 73. lapon igen helyesen: *észszerűség*), *klasszikus* magyarázat 24. l., *horribilis* érzék 25. l., *séma* u. o., *metaphorikus*

beszéd 26. l., *arisztokratikus* góg 31. l., *denique* 35. l., szólás-formula 45. l., *internacionális* 62. l., *brutális* sértés 65. l., *diktál* 78. l., *temperamentum* 84. l., *komponista* 94. l., *respektál* 95. l., *grammatika* 101. l., *palládium* 113. l., a minisztertől megvizsgált, helyeselt és jóváhagyott, *próbált* (igy!) könyv 114. l., *naiv* 151. l., *litteratus* (igy!), azaz tollforgató ember 180. l., *tradíció* 181. l. stb.

A helyükbe illő jó magyar szavakat mindenki megtalálhatja Tolnai *Magyarító Szótár*-ában.

Ha a könyvecske nem ezt a címet viselné: *Nyelvünk védelme*, talán szová sem tennék ezt a sok apró szépséghibát. Azonban mégis csak furcsa egy kissé, hogyha éppen a nyelvjavító, nyelvtisztító igyekezet, mely nem egyszer szinte túlságosan buzog nyelvünk ügyéért, maga esik az idegen szavak szükségtelen halmozásának oly könnyen kikerülhető hibájába. Elhiszem, az idegen szavak használatánál van sokkal nagyobb nyavalyája is nyelvünknek. S ezért igazuk van a szerzőknek, hogy „... nem az idegen szó rontja meg a mi nyelvünket, hanem az idegen észjáráson alapuló akár egy szó, akár a szólam“ (148. l.), de tagadhatatlan, hogy még inkább igaza van Berezik Árpádnak, mikor ezt mondja Budapesti magyarság cz. cikkében: „Csak a magyar szeret hiúságból s értetlenségből szükség nélkül mindenféle idegen szóval „protzoszkodni...“, akarom mondani, pöffeszkedni“. Avagy a szerzők azt „... hiszik-e, hogy ékeesebben beszélnek, ha deák szóval fejezik ki azt, a mire van jó, helyes és szép magyar kifejezés is?“ (Mindez ott olvasható a szóban levő könyvecske 13—14. lapján.)

Végül még csak egy megjegyzést a könyv egyik-másik idézetére: jeles írónkat hibátlanul kell idéznünk, mert ez is hozzátartozik ám nyelvünk védelméhez, noha egyáltalán nem erénye a — *Nyelvünk védelmé*-nek.

CSEFKÓ GYULA.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

Szólások.

III.

69. Farkasszemet néz

= pislantás nélkül, merően egymás szeme közé néz. — A kutyáknak, farkasoknak szokása, hogy mielőtt egymásra támadnak, merőn szembenézve kerülgetik egymást; a melyik előbb lehúnyja a szemét, elnéz, azt a másik megtámadja. Komondor ellen is legjobb úgy védekezni, hogy az ember leguggol s merően szeme közé néz, mire az is leül; mikor már nem állja a nézést, lassan elkotródik. A *farkasszemet nézés* gyermekjáték is; az veszít, a ki először pislant, vagy elneveti magát. A *farkasszemet néz* szólást rendesen ellenfelekről szokás mondani; ezért annyit is jelent, mint félelem nélkül, bátran megállani az ellenséggel, a veszélylyel szemben.

70. Fején találja a szöveget

= eltalálja az igazságot, mindég helyénvaló, a mit tesz vagy beszél. — Németből került szólás. Nem a szög fejére ütő kalapács

az alapja, hanem más. A czéllövők nyelvéből van véve, melyben a *szög* a czéltábla közepét jelenti. Ez ugyanis hüvelyben mozgó kis peczek volt, mely, ha nyíllal, golyóval fejen találták, a czéltábla mögött lévő mutatót kirúgta, hogy a versenyzők messziről láthassák a jó lövést.

71. Fizet, mint a köles

= bőven. — A gazdasági életben mondják a szemes élelemről, hogy *fizet*, azaz hogy *terem*. A búza például harminczszorosan *fizet*, azaz egy szemből kelt kalászon harmincz szem terem. Innen: *jól, rosszul fizet* a gabona. A köles a többi gabonához képest jóval több szemet terem, ezért lett a bőség jelképévé.

72. Kászonyi.

Arad megyében gyakran hallottam (a 80-as években) a *semmi* körülírásaként: „Majd kapsz *Kászonyit!*“ — „Adj nekem belőle!“ „Majd, *Kászonyit!*“ — Ha a koczapuskás elvétette a nyulat, vadásztársai kárörömmel kiáltották feléje: „*Kászonyi!*“ — Az az adoma járja, hogy Tótvárad (Arad megyében, a Maros mentén) földesurához, *Kászonyi*-hoz elmentek a jobbágyok, hogy tartson már úriszékot és tegyen igazságot. Kászonyi berendelte a legszájasabbakat, bezáratta a kaput, maga egy karosszékre vetette magát, a panaszosokat pedig mind deresre húzatta, avval, hogy: „Netek úriszék!“ Azóta járja ez a szólás: „*Kászonyi!*“ — Sárosy Gyula, a ki aradi születés volt, versbe is szedte ezt az adomát: „*Úri szék*“ czímmel. (S. Gy. Művei. II. 133. Abafi kiadása.)

73. Kordában tart

= szigorú fegyelem alatt. — A szerzetesi életből. *Korda* az a zsinór, melylyel a barátság hát derékban összekötik, egyszersmind jelképe a szerzetesi fegyelemnek.

74. Kötélnek áll

= ráadja a fejét, beleegyezik valamibe, rááll valamire. — A gazdasági életből. Mikor a szilaj lovat először munkára akarják fogni, csalogatják, hogy nyakába vethessék a pányvát, a kötőféket; az állat természetesen bizalmatlan és nehezen áll úgy, hogy meg lehessen fogni. A XIX. század elején a katonának való legényeket is erőszakkal vitték a verbunkosok, különösen a szegényeket; erről szól ez a nóta:

Már minálunk verbuválnak kötéllel,
Mefogják a szegény legényt erővel.
Hátrakötik a két kezét kötéllel,
Úgy kísérik be Kassára fegyverrel.

75. Nem esett a feje lágyára

= okos, van esze, a *fortélyos, ügyes, furfangos* mellékértelemmel. — A *fej lágya* a csecsemők koponyáján még meg nem csontosodott rész, melyen át még a vér lüktetését is érezni. Ha már most a gyereket leejtik, úgy hogy ezt a gyöngé, puha részt megsérti, könnyen testileg és lelkiileg is nyomorék maradhat; ezért mondják a gyöngéfölgóságú, lassúgondolkodású emberre: „Úgy látszik, hogy szegény a feje lágyára esett“.

76. Nyélbe üt, nyélbe süt

= megtesz, elkészít, elintézt, sikerre visz valamit. — Mikor fejszének minek új nyelet csinálnak, a fejsze fokába illesztik a nyelet s aztán a másik végét a földhöz ütögetik, hogy *belészaladjon*. — Ha ilyen vasszerszámnak erősebben kell állania a nyélben, akkor megtüzesítik s így *sütik* belé; kihűlvén, összehúzódik, erősebben fogja a nyelet, úgy mint az abroncs a kereket. — Alakjára a *nyélbe üt* kifejezés hasonló ezekhez: *lábába* húzza a csizmát, *fejébe* a kalapot.

77. Ránczba szed

= rendbe szed, helyreigazít, rövidre fog; néha átvitten: megszid. — A falusi legény gatyája, leány szoknyája annál szebb, minél több a ráncz rajta. Mosáskor igen sok fáradságba kerül aztán a széjjelment ránczokat egyenletesen egymásra rakni, hogy rendes legyen, kivált ha a korczban a varrás kissé megfeszlik. — Így *szedik ránczba* a rakonczátlan gyereket, vagy a hámból kirúgó férjemuramat is.

78. Se hús, se hal

= határozatlan, bizonytalan, kettő közt egyikhez sem számítható; vö. se hideg, se meleg. — A vallási életből. *Hús* és *hal* csak a bójtben kerülhet egymással szembe, mivel a *hal* nem menván *hús*-számba, bójtben is ehető; a mi tehát egyikhez sem számítható határozottan, az *se hús, se hal*. Mondjuk ezt kertelő, óvatosan határozatlan beszédre; pártok közt álló, egyikhez sem számítható emberre; néha a közömbösre is, a kit semmi sem érdekel. TOLNAI VILMOS.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók.

(Heves, Nagyunság.)

Bakog: billeg, a „kecskebak“, ha már mozog egyik lába. „Bakog már a bak lába!“ (Füzesabony.)

Beszédéget: t. i. a pohárban levő borból, vagyis berúg. (Füzesabony.) Vö. MTsz.

Cse-rül beszél a kis gyermek,

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. NOVEMBER.

9. SZÁM.

Sírú, sokorú, kökörű.

II.

Nehezen nyíló zár ha már fordult egyet, a második fordulás könnyebben megy; nehezen érthető szövegnek ha egyik csücskét kikezdtük, a többi már hamarébb megfejthető. A *kököri* segít magyarázni a *sokorú*-t.

A *sokorú* alakján első tekintetre meglátszik, hogy hasonló az *-r* végű és nagy részben már csak továbbképzetten élő igékből származott névszókhoz, a melynek a *kököri*, *sanyarú*, *nyomorú*, *háború* stb. Ezért azt keressük első sorban, hogy van-e *-rog*, *-rodik* stb. igéink közt olyan, melynek már nem élő alapszava egyező volna a *sokorú* föltételezett *sokor*- alapszavával.

Zsugorog, *zsugorodik* igéink alapszava egy kihalt **zsugor* ige. A rokon nyelvekbeli megfelelőkön kívül mutatják ezt e nyelvünkbeli származékok is: *zsugorgat* (vö. *kapargat*, *hunyorgat*) és *zsugori* (vö. *kapari*, *hunyori*). A kezdő *zs* hang helyett sokféle *s* hangot találunk. Beregszászon a ki ,keserves életet él', *zsugorog*, de a kovásznai öreg azt mondja: ,Fiatal koromban biz én is sokat *sugorogtam*'. Zilah vidékén is a ki ,takarékoskodik', *sugorgat*. Gömörben ilyen jókivánságok vannak: ,*Sugoroggy* öszsö gombolyágbá!' ,*Sugoroggy* öszsö, mint a vád körtvel!' ,*Sugoroggy* öszsö, mint Tubi!' Ha ,*ö s s z e f u t o t t*, *ö s s z e m e n t a t é j*', azt mondják néhol, hogy: *megsugorodott*. Szegeden pedig ,*sukorodott* tej'-et ismernek. Ime, tehát a *zsugor*- tőnek van *sukor*- változata. A székelyek közt a *kunkorgat* első magánhangzóját néha *o*-nak is ejtik: ,Égyél, nē *konkorgasd* az arrodot!' *Sukoró* földrajzi nevünk mellett van *Sokoró* is. A mint tehát a *kunkor*- tőnek van *konkor*- párja, úgy lehet *sokor*- változata a *sukor*-nak. Szóval a *sokorú*, ha alakjából ítélünk, a *zsugorodik* alapszavának egyik változatából való igenév. *Zsugorodik*, *zsugorgó*, *zsugori* és

sokorú úgy viszonylanának egymáshoz, mint *kukorodik* (*gugorodik* alak is van), *kukorgó*, *kukori* és *kukuró*.

Hogy leszünk azonban a jelentéssel? Zsugorodik-e a láng?

A *zsugorodik* összehúzódást jelöl; ebből a jelentéséből fejlődött ki a ‚takarékos‘, ‚fukar‘ jelentésű *zsugori*: azokra mondjuk, a kik nagyon összehúzódva élnek. Már pedig a pokol lángja csak nem húzódik össze? Jelöli a *zsugorodik* az összehúzódásnak egy sajátos módját, melynek kunkorodó, tekeredő, görbülő iránya van: így zsugorodik össze a kígyó, a fa száraz levele. A láng azonban nem.

Nézzünk hát szét igénk rokon nyelvekbeli megfelelői közt, talán eredetibb jelentésre is bukkanunk? Útba igazít bennünket a zürjén *šigĩrtnĩ* (kiejtése körülbelül: *sigirtnĩ*) = *zsugoritni*. A *-ni* végzet a mi infinitívusi *-ni* képzőnk mása, a *-t-* pedig a zürjén szóban a magyar *-ít* képző egyértékese, műveltető képző. A magyar *-ít* két képző összetétele, néhány szavunkon még ma is csak *-t* a műveltető képző. Ilyen például a *vesz-ni*-ből (zürjénül: *voš-nĩ*) a *vesz-ít-ni* helyett: *vesz-te-ni*, zürj.: *voš-tĩ-nĩ*. A mint tehát a magyar *vesz-ít-ni*-vel szemben áll a *voš-tĩ-nĩ*, úgy a *zsugor-ít-ni*-vel a *šigĩr-tñi*: a *šigĩr-* alapszó a *zsugor-* alapszónak megfelelője. Ama zürjén műveltető ige jelentése azonban nemcsak: ‚zsugorít‘, hanem ez is: ‚elcsavar‘, ‚félreccsavar‘. Mármost úgy-e, ha egy műveltető ige jelentése: ‚veszit‘, akkor az alapigéé: ‚vész‘; ha ‚szaporít‘, az alapszóé: ‚szaporodik‘; ha ‚kunkorít‘, az alapszóé: ‚kunkorodik‘. Ha tehát a műveltető *šigĩr-tñi* jelentése: ‚elcsavar‘, akkor az alapszó jelentésének ennek kellett lennie: ‚elcsavarodik‘. Alapszava pedig, a *šigĩr-*, a magy. *zsugor-*, *sugor-* stb. megfelelője; tehát a mi rég volt **zsugor* ∼ **sugor* ∼ **sukor* igénk eredeti jelentése ez volt: ‚csavarodik‘, ‚tekeredik‘. Tehát ez igénk **sokor* alakjából lett *sokorú* melléknév jelentése: ‚csavarodó‘, ‚tekeredő‘, ‚tekeres‘; ez már ugyancsak illik a pokol lángjára, hiszen synonymuma a *kőkörű*-nek.

Nyelvünkől is több példát idézhetünk arra, éppen a *kunkorodik* rokonságából, hogy miképpen fejlődik ki a kunkorodásból a zsugorodás, összehúzódás fogalma. Láttuk már, hogy a *kunkorík*-nak van *zsugorodottság* jelentése; Mezőtúron mondják: ‚*kunkoríkba* van az újja‘ = össze van zsugorodva. A *kuczorodik*, *kutyorodik* szokásos jelentésében szintén benne van a kisebb helyre való összehúzódás, pedig ezek is csak a *kunkorodik*, *kukorodik* változatai; a Rábaközben ‚kunkorodik‘ jelentéssel járja a

dom, hogy: Nem igaza, András sógor! — Oszt akkor csúnyán káromkodik.“

Éttel elégedetlen gyerek:

„Nem jó biz e; Érontya a szánkot!“ — Anyja: „Vaj-jóra hozza! Hot-te má mindig elégedetlenketz!“

Ügyetlen fiatal asszonyra: „Ojjan, mint a ki tanyán nőtt fél, assé tuggya, bü-jé, bá-jé!“

„Beni kim vót a Budába (erdőske) fát vágnyi, nem lett itthol egész estig.“

„Hát, említettem a zuramnak a gyümölcsfákat, aszongya ha nyiladozik a züdő, maj' belép, oszt megnyesi üket.“

„Meffásztam, hogy kikisértettem a tekintetés asszont“

Úriasszony: „Mint egy keresztbe tett szalmaszál, annyi vagyónuk sē maratt!“

„Addig csürli a zembert míg, csak nem vész tőle.“

„De fehér színt mutat! Tán mulatott a zéjczaka!“

„Männézném, tunna-ē anni Lucza néném ekkis tejet, oszt hazalépnék vele.“

„Milyen sorja van? . . . Milyen sor van ára?“

„Hét orára bizton itthol lészék. Két harankszó köszt nem jó gyönnyi; letalált út-tartyák!“ — t. i. az esteli 7 és 8 órai harangozás közti időben.

Szomszédasszony a fiatalabbnak szól, hogy ne engedje gyerekeinek az udvart összepiszkolni. Fialat asszony:

„Ejnye, maga mēm-mindig em-miatt teszi most rajtam a törvényt! Ha hijjába mondom nekik, hon-nē tegyéék!“

„Hát a zenyim gyerekem mijér' nem teszi?“

„Hát mer' más fajtájú! Órújjön, hogy ojjan, no!“

„Hát az igazis, hogy más fajtájú, de még is verēm, az is teszi.“

„Hát én is verēm.“

„Verēd ám, a mikor nem kék, de nem a mikor kék!“

„Nohát nevellye a magáét, ha olyan jól ért hozzá, én is nevelēm, a hogy tudom!“

„Hát én ki is tekerném a nyakukot, ha ilyen csintalanságokat csinálnának a zudvaron, hol a fél falu keresztül jár.“

„Hogy vőtte azt a sárgát?“

„Párba vőttem.“

„Hát párja hogy vôt?“

„Ötszáz korona.“

„Hogy mondja?“

„Ötszáz koronáér' párját.“

„Tyú a teremtésit! Pedig *kustol* a zegyik lábára.“

(Folytatjuk.)

NÁSZAI ERZSÉBET.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

37. Kérdés. A magyar büntető törvénykönyv 258. §-a szerint rágalalmazást követ el az, a ki valakiről „*többek jelenlétében*“ olyan tényt állít, mely valósága esetén közmegvetést vagy bűnvádi eljárást von maga után. A „*többek jelenlétének*“ a bíróságok különböző értelmet adtak s azt hol két, hol három, hol több ember jelenlétének állapították meg. A kir. Curia 1884. évben hozott 32. számú teljes ülési döntvényével megszüntette a különféle gyakorlatot, megállapítván azt, hogy a „*többek jelenléte*“ kettőnél több, tehát legalább három embert jelent. Ennek a döntvénynek van egy nyelvészeti indokolása is, szószerint ez: „*Tekintve, hogy a „többek egy, már magában is többséget jelentő szónak többes számát fejezi ki“ stb.* — Érzem, hogy ez az indokolás szörnyű eltévelyedés a nyelvtudomány mezején. Véleményem az, hogy a Curia nyelvészeti indoka szerint a „*többek jelenléte*“ legalább négy embert jelentene, mert az emberek csak egészben számítanak, a több legalább is kettő s ennek többes száma még egyszer annyinál, vagyis négyenél kevesebb nem lehet. Igazam van-e? (A választ l. a „*Szómagyarázatok*“ közt.)

E. O.

38. Bűnöző. A most élő nemzedék fiatal korában még *gonosztevőnek* nevezte azt, a kit később *bűnösnek* és *vétkesnek*, majd pedig *tettesnek* hívtak. Ma pedig már az ítéletekben is olvassa az ember, hogy *bűnöző*.

39. Ok és indok. A tett *indokai* (motivum), a melyet a magyar nyelvhasználatban, sajnos, mindjobban összekevernek a tett *okaival* (Az Ujság szept. 14. sz. tárczája.)

KENEDI GÉZA.

40. L. J. úrnak. A Toussaint-Langenscheidt kiadásában megjelent Balassa-féle „*Sprach- und Sprech-Unterricht*“-on kívül még ajánlható: 1. Anleitung zur Erlernung der ungarischen Sprache, von Franz v. Ney (már 28 kiadást ért) és 2. Kleine ung. Sprachlehre von Anton Nagy (2. kiad.), Heidelberg, Julius Groos kiadása a hozzátartozó Schlüssellal és Kont I. Chrestomathie-jával.

41. M. F. úrnak. Tisztelettel kérjük az x . . . i Népbank embereit, ne hallgassanak sületlen szófaragókra, hanem kövessék saját józan eszüket. Azt a bizonyos könyvet neveznék úgy, hogy mindenki megértse: *nyilvánírtó könyvnek*.

42. Másolás-hiba? A Bécsi-Codex 13. lapján (Nyelvemléktár I:8) ezt olvassuk: „*gabonat mend siriabol ő némésseben zérze kézeitetni*“. A mondat érthetetlen lévén, nézzük meg az eredetit. Itt ez van: „*Frumentum ex omni Syria in transitu suo parari constituit*“. Látni, hogy „*ő némésseben*“ az „*in transitu suo*“ helyén áll, vagyis hiba ő ménésseben (am. ő menésében) helyett. A hibát nem Volf követte el, mert ugyan így van Döbrenteinél is (R. M. Nyelveml. I:12). A hiba tehát a codex hibája s a mellett szól, hogy a bécsi kézirat nem a fordítók, hanem későbbi másolók kezeírása.

Sz. K.

43. „*Kiváló tisztelője*“. Az Esti Ujság 1911 okt. 4-ki számában G. Zs. írja: Az igen tisztelt szerkesztő úrnak vagyok „*kiváló tisztelője*“.

—nb—

mikor az széshangokat cs-nekejti. pl. decska, Csándor. (Füzesabony.)

Czimer: dísz, büszkeség. „Méga férfjak is siratták, az egész Szabó-had, mivelhogy olyan szép volt, még olyan uras aza Margit; az egész Szabó-hadnak ő vôt a czi-mére.“ (Füzesabony.)

Elbogarászik a pulykacsapat, mikor ellegel a helyéről a mezón. (Sarud környéke.)

Elhível: elhül a leves vagy tej. (Poroszló és Füzesabony.)

Elservad: elsorvad, elhervad a virág, a rét a nagy szárazságtól de használják a tüdőbajos fiatal nőre vagy férfira is néha. „Servadásban van.“ (Füzesabony.)

Eltvejedik: döglődik, halódik. (Kúnhegyes.)

Eriggyél: menj, eredj. (Füzesabony.)

Felgérkezik a munkára. (Füzesabony.)

Felmocskol: szid, rászól. (Kúnhegyes.)

Gond ütött meg: gondolkozóba estem. (Füzesabony.)

Halószegény: nagyon szegény. „Halószegények voltak, egész télen kölcsönkenyéren éltek.“ (Kúnhegyes.)

Hösszajú: nagynyelvű. (Füzesabony.)

Hulladék alma. (Sarud.)

Kúdorog: nagyon lassan, bal-lagva megy. (Sarud.)

Kummog: alattomosan járó. „Lopva kummogó.“ (Füzesabony.)

Lefojt: megfojt. „Lefojtott a macska három kis csirkémet.“ (Sarud.)

Leparázslódik a malter a falról. (Füzesabony.)

Lepocskol: szid, leszól. (Füzesabony.)

Leveles: valamiben „ludas“, hibás valamiben. (Füzesabony.)

Magja veszöbe van: kihaló félben van a család. (Füzesabony.)

Máshelyt: máshol. (Kúnhegyes.)

Mijóka: mogyoró nagyságú, retekalakú, édes gyökér. Febr.—

márcziusban szedik a gyermekek az erdón. Levele a petrezselyem leveléhez hasonló! (Füzesabony.)

Mord: az „üdő“, mikor borongós és csipős, hűvös szél fúj. (Füzesabony.)

Mosadék. Mosadékot eszik a disznó. (Sarud.)

Nyűnek atta: elhordásra szánta. „Nyűnek attam már azt a ruhát.“ (Kúnhegyes.)

Ógott-mógott valamit: dünnögött, dörmögött valamit érthetetlenül. (Kúnhegyes.)

Pattogásos: pattanásos. (Sarud.)

Puripintyó: deszkából imígy-amígy összerótt gyermekágy. (Füzesabony.)

Pitty: ajak. „Majd a pittyedre vágok, csak huzogasd!“ „Nagy pittyé van“: széles ajkú. (Füzesabony.)

Pocsékká tette: tönkre tette. „Pocsékká tettem újból a kezemet“ = a dologtól felűjult a seb a karján. (Sarud.)

Rest a fülire: nagyot hall. (Füzesabony.)

Sovárog: vágyódik valami után. (Kúnhegyes.)

Szabadjára ereszti a nyelvét = aki rosszat mer másról beszélni. (Füzesabony.)

Számos, pl.: Ez az egy pohár nem számos. Az az egy fillér nem számos, nem kell megannyi. (Füzesabony.)

Szemelget: szemügyre vesz. „Szemelgette a násznépet a templomba.“ (Kúnhegyes.)

Szányogoldalborda: a nagyon sovány asszony. (Füzesabony.)

Szuzsmókol: szuszog véle, piszmog, lassan végez valamit. (Füzesabony.)

Vót vóna: lett volna. (Füzesabony.)

Zeng a zég: mennydörög. (Füzesabony.)

Zsiborászik a liba. „Benézék a kertbe, mi zsiborászik ott . . . hát a Nagy András libájok eszi komámasszony kukoriczájokat.“ (Füzesabony.)

II.

Beszélgetések.

(Füzesabonyból.)

Parasztasszony a tehenéről beszélve: — „Másszor nem rúg, de most *ellenzi* a legyet; nem tud békében lenni, ellene van a sok légy!“
— Mászor magáról beszélve: — „Ellene van János nagyon, hotty nappal lefeküggyek, míg ha mondom is, hogy olyan séhogy sē vagyok, aszongya: akkor má' mégis halsz mingyá', ha még nappal is léfekszél!“

Beteg asszony: — „Monták, hogy égyek. Drága szēmet sē kell, akarha manna.“

Ünnep délután: „Annyit aludtam ma má, hogy maj' ki aluttam a fejszēbő a nyelet, a gödörbő még a vizet!“

A felvidékről odahelyezett hivatalnokról a parasztasszony némi kicsinyléssel: — „Tótok azok! Nem igen tuggyák azok, mi a jó! Mindég csak krumplit észnek, oszt olyan vastagot főznek, hogy a kana' is mégána benne . . . oszt mégészik. Ilyenekre mongyák a zemberek itt nálunk, hogy mégēnne eccerre égyet! Mármiut égy egész kēnyeret.“

„Szereti Margit a cziczát, mer' asztartyák: a ki szereti a cziczát, szép szeretőji lész.“

Parasztasszony a tanítónőnek: „Desok jányai van a kisasszonynak!“ — t. i. tanítványai.

„Kituggya a tē gondolatodat? Ettídet az Isten sē tuggya!“

Búcsúra menő asszonyok az őket vezető férfihez, mikor beszélni kell: „No, Janyi bácsi, ha kötte a kolompot, hát csörgesse!“

„Mikor ásná be a padokat a kertben?“

Parasztember: „Ma réggel is mēttēhettem vőna . . . mer' nap-számba járok hétköznap . . .“

„Hát majd a jövő vasárnap.“

„Vagy hát estēfele . . . nem nagy munkábő mēnne.“

„A kiszikkatt föld, mingyá erőt kér!“ — t. i. a kapálásnál nagyobb erőt kell kifejteni.

Borongós tavaszi idő, csipős szél fúj: „De rossz üdő vammá mēgētt! Olyan *mord* üdő!“

Budapesten kolerában meghalt emberről: „Sēnki sē hiszi el a faluba honnem őtották el, csakúgy mehhalt halálábū! Aszongyák: a sok kutya úr előtotta. No, csak a feleségi hiszi el, mer a tuggya, hogy itthol is vót sokszor hasgőrcsi.“

„Semmire nē tēgye má aszt a plundrát!“

— „Nem lehet vele kigyőnnyi jóra! — Mer, má csak kimondom, András sógor nagyon szeret *sillengetynyi*, — émmég rá mon-

kutyorodik. Balaton mellől való a *kutykorékos*: ‚kunkorodott‘ s Kemenesalján *kutyorék*: a ‚folyóvíz kanyarula‘; ebben legjobban meglátszik az eredeti jelentés. Tatán azonban *összekunkorodik* helyett *összekutyorodik*-ot mondanak, Székelyföldön pedig ‚köszvén mián *összekuczorodik* a láb‘ s az ‚összezsugorodott lábú‘-t vagy ‚kezű‘-t *kuczori*-nak hívják. Föl van jegyezve népünk nyelvéből ez a szó: *kuczorgó*: ‚törpe ház, a melyben föl sem lehet állani‘. Nyilvánvaló, hogy a *kuczorog* igeneve a neve az ilyen hajléknak, melyben csak *kuczorog* az ember. Göcsejben *kussol*: ‚alattomosan meghúzza magát‘; ezzel függ össze a Duna-Tisza-közi *kusornýó*, *kusurnýó*: ‚viskó‘, ‚vityilló‘, ‚rözséből való félszer‘. A *kutyorodik*-nak van *gugyorodik* változata; ebből a töből hajtott a félegyházi *gugyulló*: ‚kunyhó‘. A *kutyorodik*-kal rokon a vasvármegyei *kutyuló*: ‚(polyvatartó) kamara‘. Láthatjuk ezekből, honnét lett a balatonmelléki *kukolló*, vasvármegyei *kukolla*: ‚pálinkafőző kunyhó‘. *Kuczorodik* — *kuczorgó*, *gugyorodik* — *gugyulló*, *kutyorodik* — *kutyoló*: nyilván a *kukorodik* rokonsága a *kukolló*. A **kukor* ige fölvette az *-ál* gyakorító képzőt ebben: *kukorál* (= a földön kuporog). E képző néha váltakozik a hasonló szerepű egyszerű *-l*-lel: *keringel* és *keringél*, *zakatol* és *zakotál*. Így kellett lennie a *kukorál* mellett egy **kukorol* igének, ebből lett a **kukorló* > *kukolló*; ugyanazon képzőknek (*-r-l*) ily összeolvadásával lett Gömörben a *szórlani*, *szűrteni* igékből: *szóllani* (= szórn) és *szülleni* (= szürni) (TMNy. 396), Tabajdon pedig a *mángorol* igenevéből, a *mángorló*-ból *mángolló*. A *kukolló*-nak a *kukolla* oly társa, mint *kukuró*-nak a *kukora*, *bugyogó*-nak a *bugyoga*, *szülő*-nek a *szüle* stb. Ime tehát a *kukolló* ~ *kukolla* is a **kukor*-ból származott; abból pedig csakis úgy származhatott, hogy annak ‚kunkorodik‘ jelentéséből kifejlődött a ‚zsugorodik‘, ‚összehúzódik‘ jelentés. Eszembe jutnak Arany szavai a csöszgynyhóról a Bolond Istókból:

Füstös vityilló áll tehát vagy ül
Vagy guggol, összetörped, zsugorog
Sík pusztaságban.

Mindezekből látható, hogy a *sokorú*-nak az a helyes jelentése és az a helyes származtatása, a melyet én előadtam. A tekergőzés hosszas, folytonos voltának jelölésére, mintegy érzékeltetésére szereti a nyelv a páros kifejezéseket. Láttuk már, hogy a fa ‚tekeres, kukurus‘, a szőlőtöke pedig ‚tekergős,

kukorgós'. Nemrég hallottam itt Fehér vármegyében ezt a tréfás káromkodást: „Azt a jégen kopogós, fűzfán kukorékoló, *tekerős*, *kukorgós* Zebedeussát az apádnak!‘ Haller János *Pays* című könyvében így tanít (84. l.): „Isten akaratjának akarói légyünk: ha egyebet akarsz, a te akaratod *tekeres*, *facsaros* léssen‘. Így van a pokol lángjára alkalmazva egymás mellett a *sokorú*, *kökörü*.

Hátra van még a *sírü*. Mondatbeli helyzete mutatja, hogy melléknév; tehát mivel jelzőtlen is, -ü végzete nem lehet más képző, mint az igenevéké: vizsgálnunk kell tehát, hogy van-e, volt-e magashangú *sír* igénk.

Gyakori az irodalmi *sürög* megfelelője a palócok közt így: *sërög*: „pörög‘, „forog‘. *Sërög* a legény a leány körül, *sërög* az orsó. „Péz vaónék, pëngenék, karikába *sergenék*‘ — danolják a játszó gyermekek. *Sërgeti* a „raózsáját‘ a palócz, Szegeden *mög-sürgetik*, *mögforgatják* „karika módra‘; Torontálban így mondják: *sírgettem-forgattam*. „Pördítsd‘ helyett így mondják Gyöngyösön: „*Serdítsd* ide azt a hordót!‘ A ki gyorsan *sürög*-forog, tesz-vesz, *serény*-nek mondjuk, Kalotaszegen az ilyen „ügyes“-t *siríny*-nek. *Serít*, *sërít*, *sírít* van „sodor‘, „pödör‘ jelentéssel. A székely *ki-sirítiti* a bajuszát, Csikban *megsírítik* a fonalat. *Serlik* és *sëllik* az összesodródó fonal; ez igéből való a *sellő* (< **serlő*): „sebes folyású szakasza, zúgója a víznek‘ vagyis *sodra*; Háromszéken ilyen helyt, „a hol sebes a folyása‘, „*sírít* a folyó‘. *Serül*, *sírül*: „fordul‘, pl.: „Jövel, kënccsëm, *sírülj* egyet!‘ „Sodródik‘, „göngyölödik‘, „tekerődzik‘ a jelentése itt: „Né, hogy *sírül* abba a lepedőbe, mind a hernyó a szilvalevelbe!‘ Ezeket Udvarhely megyében mondják. A moldvai csángók meg ezt éneklik: „Szeretën tul van egy szép lyány, — Haja *sírül* fehér nyakán‘. Székelyföldön *sírüllő* a szerpentin-út és *siringő*; ez és a *seringő* örvény is, az örvénylő víz pedig *siring*, *siringezik*, *siringőzik*; az összesodródó fonal *összesiringezik*; a „két fonal összesodrására való sodró-orsó‘ *sírítottó*, ugyanez örvény is, meg a sodrófa is *sírítottó-fa*. Ez igék alapszava *sír* ~ *sir* ~ *sër* ~ *ser* -; azok a képzők, melyeket látjuk, hogy fölvesz, igékhez járulók, tehát ez alapszó valamikor ige volt. Önálló szóul ma is él még a Székelyföldön ily kifejezésben: „kiment a *sere* (a sodrott czérnának vagy fonalnak, a melyet visszafelé sodortak); ebben a *ser*- ige van főnévül véve, mint a *sodor* ebben: „fonal *sodra*‘, „víz *sodra*‘, a *nyit* „valaminek a *nyitjájá*-ban, a *bukik*, mikor „*bukra* áll a hordó‘. Láttuk, hogy a *sir*- tőnek van *sír*- változata is (*sírgettem*, *sírül*): nyelvünk tör-

ténetét ismerve, föl kell tehát tennünk, hogy a *ser-* ~ *sēr-*nek is volt **sér-* alakja. A **sér-* és *sír* úgy voltak egymás mellett, mint *néz* és *níz*, meg a régi nyelvben *vész-én* és *vész-én*; ez utóbbi kettő egy igének volt változata, később váltak — mint fejtegettem egyszer (MNy. V. 19) — két külön igévé köznyelvünkben: a *vész-én*-ből lett a *vész* ~ *vesz*, a *vész-én*-ből a *visz*. Így lett a **sér*-ből a *sēr* ~ *ser-*, a *sír*-ből a *sír*-. Eredetibb hosszúságra vall az is, hogy a régi Tájzsótárban *séllő* van *sellő* helyett és hogy a magyar *sērég* (l. Nyhas.⁴-ban: *sürög*) finn megfelelőjének első szótagjában diphthongus van. Bármint volna is azonban e töváltozatok származása rendje, a „fonal *ser-e*” bizonyítja, hogy volt **ser* igénk, a *sír-gettem* mutatja annak **sír* változatát: valóság tehát az, hogy volt magashangú **sír* igénk ezzel a jelentéssel: „forog”; ez hámozható ki a sokféle származéknak többféle jelentéséből. Az ebből származott igenév: *sírű*, azt jelenti, hogy „forgó”. A *sűrű*-nek is van a régi nyelvben *sírő* alakja; hogy azonban a mi codexünkbeli *sírű* éppen alakja miatt miért nem „sűrű”, azt már mondtam, tudniillik e szöveg *sírű*-t ír. Hogy pedig a jelentés miatt is az én származtatásom a helyes, az kitűnik a *sokorú* és *kökörű* már ismert jelentéséből s hozzájuk fűzött fejtegetéseimből. Láttuk, hogy Milton is forogószélhez hasonlította a pokol tüzét.

Tehát hogy a pokol lángja *sírű*, *sokorú*, *kökörű*, azt jelenti, hogy: „forgatagos, tekergős, kunkorgós”.

Most pedig, mielőtt letenném tollamat, köszönetemet jelentem azoknak, kik e munkámban segítségemre voltak. A Magyar Nyelv tisztelt olvasóit pedig megkövetem a miatt, hogy az idén mindig egyfélével untattam őket: elhomályosult igenevekkel. Régi szándékom azonban, hogy a jelen idejű melléknévi igenév képzőjének eredetét megírjam; ez okból jónak látom előre külön végezni néhány idevágó etymológiával, hogy majd amaz értekezésemben annál kevesebb kitérőt kelljen tennem. Annál is inkább megbocsáthatnak a tisztelt olvasók, mert külföldi utam miatt egy éven belül nem igen leszek terhükre.

MÉSZÖLY GEDEON.

Kitették a szűrét, kosarat kapott.

Mind a két szólás első sorban leánykérés alkalmával kapott visszautasítást jelent. Mind a kettő jelképes szokáson alapszik, csak-hogy míg az első magyar, ma is élő népszokás, addig a másik a német lovagkor elmúlt világából való. A *szürkitevést* CzF. hajdani szokásnak mondja: „... leánykérő legénynek úgy adták értésére a kosárkapást, hogy estve levetett szűrét reggel a konyhába vagy tornácza kiakasztották, annak jeléül, hogy Isten hírével elmehet, ellenben a kedves kérőt fölvirágozták, és szalagozták“. Ugyancsak régebbi alföldi szokásnak mondja a Nyelvőrnek szentesi közlöje (Nyr. 33:578): „... a házasulandó legény cifra szűrben... ment el, háztűznézni“. A konyhában felakasztotta szűrét, s ő bement s beszélgetett a házbeliekkel. Ha távozott s látta, hogy a szűr le van akasztva a szegről s künn van az eresz alatt, akkor oda többet be nem szabad volt mennie a legénynek“. ERDÉLYI (Közm. 7566. sz.) 1851-ben élő bakonyi szokásnak mondja. Hogy azonban ez a szokás még napjainkban sem tűnt el teljesen, bizonyítja egy bűnpör 1903-ból (l. Ethnographia 15:83): „Szüntelen üldözte házassági ajánlatával Lovász István nőtincsi legény Dancsó Erzsébetet [az Ethn.-ban hibásan *szótincsi*; Nőtincs, falu Nógrádnak magyarnépű nógrádi járásában]... A hajadon visszautasította... az állhatatos kérőt. Tavaly [1902], december végén mégis elmént háztűznézni s *ősi szokás szerint a padkán felejtette a szűrét*. Másnap reggel telve reménységgel sompolygott Dancsóék házához, hogy vajjon *kitették-e a szűrét, a mi feltétlen kosarat jelent* keleti [?] virágnyelven, vagy pedig a szobában hagyták s ő bemehet érte. Elképedve tapasztalta azonban, hogy a szüre a tornácra van akasztva, a mi annyira kihozta a sodrából a hevesvérű legényt, hogy rálesett a leányzóra s a mikor hátrament, több késszűrással megölte. A balassa-gyarmati esküdtbírótság Lovász Istvánt tizenkét évi fegyházra ítélte“. A Magyar Nyelv olvasóinak bizonyára módjukban van folyóiratunkat értesíteni, hogy hol és mennyire él még ez a szokás ma is. — Valami híres szürkitevésnek emléke lehet a szólásban élő *patai szűr* (Pata: Somogyban, Kolozsban, Hevesben?, lehet a pestmegyei Duna-Pataj is), melyet a NySz. szerint BALÁSHI TAMÁS említ először a Csepregi Iskolában (1616): „ki adnak raita mint a pathai szűrőn“; ugyanígy BARÓTI SZABÓ DÁVID

M. Vir. 12; DUGONICS a Példabeszédekben (1:34, 204): „Ki adtak rajta, mint Pataiak a' szűrön“. A hozzáfűzött (valószínűtlen) történet azokhoz az utólag koholt magyarázatokhoz tartozik, melyekkel DUGONICS annyira bővelkedik: „A' Patai parasztok egy szűrt találtak az úton. Meg nem tudván rajta egygyezni; a' falu házához vitték. Össze gyűlvén, látták a' parasztok: hogy helyéről el mászott a' szűr. Által látván az esküdtek: hogy iszonyú tetves lenne; nem egyebet tettek vele; hanem ki vetették az ablakon“. Előfordul ez a szólás így is: „Ki iktatták az öreg szűrt“. *Dug.* 1:30. De úgy látszik, nemcsak a kelletlen leánykérő szűrét tették ki, hanem másnak a holmiját is, mikor tudtára akarták adni, hogy nem szívesen látják; így NÁDASDY TAMÁS leveleiben *rokkárol* van szó: „Értem, hogy nálad volt Zsuzsouna asszony, én únám, ha lehet, azon leszek, hogy *kütegyem rokkáját*“. (NySz. *ki-tész* alatt.) Tudvalévő, hogy régen a falu ifjúsága télen kivált a fonóban gyűlt össze; a szólás tehát onnan eredhetett, hogy annak a leánynak a rokkáját tették ki a fonóból, a kit valami miatt nem tartottak a *társaságba* valónak; ilyen ez is: „Nem *tótték ki rokkájokat* feleségeknek úgy az apostolok, hogy vélek nem éltek volna“. (NySz. *rokká* alatt.) *Kitették* valakinek a *tálát* is: „Majd *ki-tészik nékie a tálát*“, azaz, valami vétség miatt nem ehetik együtt az egész háznéppel. (NySz. *ki-tész* alatt.) A *kitették a szűrít* szólás eredetének helyenként való elhomályosodása mindenestre a szokás elavulásának következménye volt, ebből pedig az következett, hogy a szólást nemcsak a leánykérőnek, hanem bárki másnak *el- vagy kiutasítása* értelmében használták. Így már GYÖNGÖSI Csalárd Cupidójában csakis ez a jelentése: „Nem lesz semmi köze hozzád Cupidónak, *Ki tehetd a szörét*“ (a kéziratban így, l. RMKtár VI. 46 és 148; DUGONICS kiadásában: *szűrít*). A szólás képzetei közt a *kitevés* vált uralkodóvá, a többinek jelentését elnyomta s ezért ma az eredetnek, a jelképes szokásnak elhomályosodásával a jelentése: rövidesen kizárni valakit valamely közösségből, társaságból; kitenni hivatalból — különösen, ha maga is rászolgált; valakit minden teketória nélkül kitessékelni valahonnan; kiadni valakin.

A *kosár* mai irodalmi és köznyelvünkben szintén a visszautasítás jelképe. DUGONICS (Példab. 2:288) a következő — valószínűleg szintén koholt — magyarázatot fűzi a *kosarat kapott* szóláshoz: „Egy kosár csináló szegény embernek igen szép leánya vala. Ezt nem csak a' közönséges; hanem néha fő emberek is meg látogatták, és ötlet magoknak feleségül kérték. Maga a' leány azon kosarkáiból, melyeket maga kezeivel igen módosan csinálgatott, azoknak szokott egygyet ajándékozni, kiket magától el távúlitani ügyeközött! mert nem szer[et]ett. És így nem értette volna: mi okra nézve jöttek hozzája, fáradságjokat e' kosarkával meg hálálni. [?] Ez a' többi előtt jelül vala; hogy a' leánt el nem vehette, mivel tőlle csak kosarat kapott“. Ezt

a szövegezésében nem egészen világos értelmezést kissé föltételezen ERDÉLYI is elfogadja (Közm. 4617) s hozzáteszi, hogy ez a kosárkötőleány összevágua *A királyfi* című vidám népballadával („Egyszer egy királyfi mit gondol magában . . .“), melyben az álruhás királyfi elveszi a szegény kosárkötő leányát (ERDÉLYI: Népd. 1:373, SZINI: M. nép dalai 40). Ennek azonban az a bökkenője, hogy itt szó sincs *visszautasító kosárról* s a kosárkötő leánya éppen csak mint szegény leány van szembehelyezve a gazdag leánnyal. A ballada többi változatában nincs is szó róla; ARANY-GYULAI gyűjteményében (1:153, 156) „szegény ember lánya“, „szegény árva leány“ szerepel, KÁLMÁNY LAJOSÉBAN (Szeged Népe 2:6) pedig: „szögény szítás lánya“. Lehet, hogy DUGONICS hallotta a népballadának kosárkötős változatát s ebből csinálta magyarozatát; RIEDL FRIGYES azonban, mint alaptalant, elveti és helyesen a régi germán szokásra utal, mint forrásra.* (Nyr. 17:264; vö. még 21:325.)

A szólás anyagát összegyűjtötte s eredetét teljesen tisztázta RUDOLF HILDEBRAND (Grimm Wb *Korb* alatt, Zeitschr. f. d. deutsch. Unterricht 5:120, 6:225, Beitr. z. d. Unterr. Leipzig 1897, 122, 264), a kinek kutatásai szerint a lovagvilág szokásai közé tartozott, hogy a szerelmes lovag ne a várkastély kapuján, hanem nyaktörőbb úton, valamelyik ablakon át igyekezzék imádottjához; ebben a vállalkozásában gyakran a hölgy maga is segítségére volt, tudniillik kötélén kosarat bocsájtott le, a lovag beleült s így a „gyengéd“ kezektől felvont *liften* jutott óhajtott céljához. Ha már most az udvarló kelletlen volt, akkor a hölgy feneketlen kosarat bocsájtott le, így adván tudtára az ostromló lovagnak, hogy „kívül tágasabb“; ez még hagyján, de megtörtént akárhányszor, hogy a csintalan ideál olyan kosarat kötött a kötélre, melynek laza volt a feneké s egy rándításra a mennyországba vivő útnak felén a kosár alja kiszakadt s az imádó zúzott lapoczkával, de sokszor kificzamított karral és törött lábbal is fizetett azért, hogy magát asszony kezére bízta. Erre mondták aztán, hogy: „Er ist durch den Korb gefallen“, a honnan még ma is megvan a *durchfallen* ige jelentése: kudarcot vallani, felsülni, megbukni. Ez a „szép“ szokás a XV. században még javában virágzott s a XVI.-ban is élénk emlékezetben volt. Később szelídebb alakot öltött; a hölgy különféle jelképes virággal és fűvel díszített, vagy üres, vagy feneketlen kosarat küldött kérőjének, vagy ha személyesen jelent meg, üres kosarat akasztott a nyakába — s ez Németország néhány részében ma is élő népszokás —, végül az egészből csak a szólás maradt meg (vö. WANDER: Deut. Sprichwörter-

* Megjegyzem, hogy Riedl szerint Dugonics *üres kosarat* küldet a leánnyal kérőinek, bár a szövegben csak *kosárról* van szó.

Lexikon; HERMANN SCHRAEDER: Bilderschmuck d. d. Sprache; BORCHARDT: Sprichwörtliche Redensarten, *Korb* alatt).

Úgy látszik, hogy talán az eredetiszokás is, de a szólás bizonynyal már régen eljutott bozzánk is, nem ugyan a nép körébe, hanem a társadalom felsőbb rétegeibe. Szótáraink csak MÁRTON-tól fogva ösmerik ugyan (Ném.-magy.-deák Lexikon 1823): „elútasító, v. üres válasz; *üres kosár* . . . *üres kosarat advi*, kiadni valakin“ (*Korb* alatt), de más forrásokban már jóval előbb ráakadni. Az első és legérdekesebb adat BALASSI BÁLINTnak 1577 nov. 22-én bátyjához, Andráshoz írott levelében van, mikor a Krusith Ilonával való házasság tervéről tárgyal vele. Bálint úgy látszik, nem akar nyíltan föllépni kérőül, mert másutt már visszautasíthaták, azért csak puhatolódzik: „ . . . hiszen . . . per parabolas megadják értenünk, az mihez kelljen magunkat tartanunk. [Nem akarnám] hogy *esmég kidölnék az kosárból* . . .“ Ez világosan a régi német *durch den Korb fallen* szólás megfelelője. (A levél eredetije a M. N. Múzeumban, a Balassák levéltárában; közli ERDÉLYI PÁL, Irod. Közl. 9 : 392.) — E XVI. századi adat után következik egy XVII. századi, GYÖNGYÖSI ISTVÁN Kemény Jánosában (L. 4:39 vsz.), midőn Décesei, Kemény követe Lónyai Anna udvarán vár választ ura levelére s Anna a sok kérő közül nem tudván választani, a költő e szavakkal biztatja:

De elég volt eddig, mondd ki voksodat már,
A több követekkel Décesei is itt jár,
Ennyi várására utolsó választ vár,
Ha *üres kosárral* bocsátnád, lenne kár.

(Gy. Ist. Munkái. Magy. Remekírók. 220. 1.)

A XVIII. század végén a szólás már egészen közkeletű. Megtaláljuk MÉSZÁROS IGNÁCZ híres *Kartigámjában* (1772): „nem kellene a' *kosártól* tartani, tsak . . . Attyától házas társának kéré“ (388); — a *Magyar Hírmondóban*: „ . . . [a lány] telylyességgel *kosarat ada*“ (1784, 13.); — KAZINCZY *Bácsmegyeijében* (1794): „ . . . nagyszületésű kérőnek *adott kosarat*“ (125); — KÁRMÁN *Urániájában* (1794): „[az ifjú] *kosarat kapott*“ (I. 76.); — CSOKONAI hősköltevényében, midőn Dorottya végrendeletében kétezer szuverént hágy a bécsi bolondok-házának:

Hogy fundusok légyen az olyan szüzeknek,
Kik *kosarat adván* magok kérőjöknek,
Mint szokott, örök pártában sültének.

(IV. ének.)

KISFALUDY SÁNDOR *Csobáncz, Halápy és Hajmásy* című költői elbeszéléseiben stb. stb.

Azóta a szólás teljesen közkeletűvé vált, mind az irodalmi, mind a köznyelvben: *kosarat ad, osztogat* a rátartó leány, *kosarat*

kap, nyer az ifjú, kosárral utastják el, kikosarazzák a sürgető kérőt, sőt nem régiben Aradon hallottam társaságban: „Bizony kosarat akasztottak nyakába, szegénynek!” s ez teljesen egyezik avval a német szokással, melyet SCHRADER említ (319. l.). De ma már nemcsak leánykéréskor emlegetjük a kosarat, hanem bármikor, ha valamit kínálunk, felajánlunk, s tartunk a visszautasítástól. A jó háziasszony is így kedveskedik a vendégnek: „Ebből tessék, magam sütöttem; de előre mondom, *kosarat nem fogadok el*“.

Íme tehát a két szólás: *külették a szürét, kosarat kapott*, elmuló és elmúlt népszokások emléke, műveltség-történeti adat s ezért érdekes és értékes.

TOLNAI VILMOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXI.

Bámulta egy világ, a mit cselekszel. Toldi-commentárom-ban a költemény X. énekének ezen helyét:

„Bence *egy abrakot* adott a lovának“

magyarázván, összeállítom az *egy*-nek számos jelentését. Többi közül felhozom, még pedig mindjárt az első pontban, hogy *egész*-et is jelent. Például a czímbeli sort idézem Aranyból, s megjegyzem, hogy ez az *ily egy* nyomatékos: „*egy világ*“, nem pedig „*egy világ*“.

VÁCZY JÁNOS „Az „*egy*“ mint határozatlan névelő“ cz. cikkében (MNy. VII, 109—115) annak bizonyítására, hogy sokszor „fölcserélhető a határozott névelő a határozatlannal“, éppen ezt a sort is említi: „Arany János e mondatot: Bámulta *egy világ*, a mit cselekszel, így is kezdhette volna: Bámulta *a világ*, t. i. az *egész világ*“. (112. l.) Ő tehát az *egy*-et itt határozatlan névelőnek, ennél fogva *súlytalan-nak* tartja.

Így gondolkozik SIMONYI is, mert a Nyr. májusi számában (230. l. 1. jegyzet) az én felfogásomat hibáztatja: „Lehr azt mondja, hogy itt *egy* = egész, s az *egy* nyomatékos. Egyik sem áll, hanem „*egy világ*“ = egy egész világ, s a nyomaték a világon van“. Látni való, hogy mind a kettőnek határozatlan névelő az *egy*, csak az a különbség köztük, hogy VÁCZY „*egy világ*“-ban „az egész világ“-ot lát, SIMONYI pedig „*egy egész világ*“-ot. VÁCZY, azt hiszem, ha ismeri az én felfogásomat, óvakodik ezt az *egy*-et határozatlan névelőnek nézni és hirdetni, bár abban igaza van, hogy ARANY így is írhatta volna: „bámulta *a világ*“. Neki nincs egyéb mondani valóm, de van SIMONYI-nak, a kinek az a mentsége sincs, hogy nem ismerte az én magyarázatomat. Ő — régi szokása szerint — most is hamar és könnyen ítél. Dehogy veszi mélyebb vizsgálóra a szóban levő sort, csak meg se nézi, mily összefüggésben fordul elő. Az igaz, hogy ha kereste

volna, se találta volna meg azt, a mi a *Bolond Istók* II. énekében van, a — *Széchenyi Emlékezeté*-ben (l. az i. h.).

Tehát SIMONYI sem azt nem hagyja helyben, hogy „egy világ“-ban az „egy“ *egész*-et jelent, sem azt, hogy nyomatékos. Neki az „egy“ nyomatékotlan névelő, a súlyt pedig „világ“ hordozza.

Be fogom bizonyítani, hogy ARANY az *egész*-et jelentő *egy*-et akarta kiemelni, úgy hogy az itt nem névelő, hanem *jelző*. E végre jó-magyar írókból egy sereg oly példát bocsátok előre, melyekben a „világ“ „egy“-gyel kapcsolatos, s vagy van, vagy nincs még külön jelzője is.

PETŐFI-ből:

„Minden oly bús | Oly kedvetlen, | Mintha *egy világnak* | Átká volna itten.“ (Bol. Istók.)

„Minő zajt üt most ott a harczó kard! | Minden csengése *egy világra* cseng!“ (Jött a halál.)

„Lelkemnek egyedüli, | De *egy világnál* többet érő kincse.“ (Minek nevezzelek?)

„Dicsőséges föld, mely *egy világot* táplál.“ (Béranger legújabb dala.)

„Alig bírnak lábaim, mintha *egy világ* nehezednék rájuk. Úgy is az nehezedik. A szerelem világa.“ (Tigris és H.)

„Dicsőségednek fényes ragyogása | *Egy fél világra* elsugárzának.“ (Egressy G.-hoz.)

„Ah, mintha csak *egy más világban* járnék.“ (Tündéralom.)

„Magyar vagyok. Legszebb ország hazám | Az öt világrész nagy területén. | *Egy kis világ* maga.“ (Magyar vagyok.)

VÖRÖSMARTY-ból:

„Ez nem engem, *egy világot* | Tenne semmivé.“ (Az éjféli ház.)

„Nagy tanítvány a vészek honából, | Melyben *egy világnak* szíve ver.“ (Liszt F.)

„Mézeddel *egy világot* megédesítenék.“ (Mese a rózsabimbóról.)

„Elverni a bősült Mahometet, | Ki *egy világot* hoz Nándor falához.“ (Czilley és H.)

„Mint a bűvölő | Palaczbá zárja órjás szellemeit, | Úgy fojt ez néhány sorba *egy világot*.“ (Uo.)

„Ha *egy világ* nagy súlya nyomna is, | Felejténem e nem remélt örömben.“ (Vérnász.)

„. . . mintha *egy világot*, | Sőt a világok mennjét rejténé.“ (A fátyol titkai.)

„Egész jövőmet, | Bár *egy világot* érjen, itt neked | Ajánlanám föl.“ (Marót bán.)

„Eddig | Az egy Marót bán volt, ki megölelt, | Most *egy világnak* lésszesz birtoka.“ (Uo.)

„A köny . . . | Lemosta *egy világnak* bűneit.“ (Uo.)

- „Ifjú szememnek *egy világ* mosolygott.“ (Áldozat.)
 „*Egy eltiport világnak* | Jár ő ott romjain.“ (A hú lovag.)
 „De még előtted áll *egy új világ*.“ (Az élő szobor.)
 „*Egy kis világ* volt abban, egy kis ég.“ (A fátyol t.)

JÓKAI-ból:

„Szíve, mely elég erős vala | Egy eszmében gyűlölni *egy világot*.“ (Könyves K.)

„Ha látnád félisteni alakodat, *egy világgal* mernél szembe-
szállni.“ (Dalma.)

„Oly könnyűnek érzem keblemet, mint ki *egy világot* vetett
le magáról.“ (Uo.)

„Egy más, *egy szebb világ* van ott.“ (Manlius S.)

„Előttem *egy új világ* derül.“ (Uo.)

GARAY-ból:

„Karomban volt erő | Megküzdni *egy világgal*.“ (Pályalomb.)

„Tükrözve áll gyöngyében *egy világ*.“ (Vahot J.-hez.)

„Szívének *egy világa*, | Egy üdve volt Jenő.“ (Csörgető.)

„Abban régi dicsünk, ebben *egy ifju világ*.“ (Budapest.)

„Keblem árjával *egy egész világot* | Fölmelegíték.“ (Előre.)

„*Egy félvilágra* szórta sugarát.“ (Mozart eml.)

GYULAI-ból:

„Megaranyoz még egyszer *egy világot* | S a csillagos-kék éjszaka-
kába vész.“ (Megnyugvás.)

„A szerelem mosolyg álman | Nem e föld, *egy más világ*.“
(A menyasszony.)

„Teremt *egy egész új világot*.“ (Romhányi.)

„Karján merengő álmódásnak | *Egy elmúlt szebb világba* nyit.“ (Uo.)

AZ EMBER TRAG.-ból:

„Neked silány szám, nékem *egy világ*.“

„Mi néked semmi, nékem *egy világ*.“

„Az *egy világot* váltta meg ez által.“

„Oh, ami itten örökös igazság, | *Egy más világban* az tán
képzelt.“

TOMPÁ-ból:

„Midőn leszáll a csendes éj | És minden elpihen | *Egy titkos
láthatlan világ* | Van ébren néma csendiben.“ (Királyvirág.)

KÖLCSEY-ből:

„Szent képzelet, megfutván *egy világot* | Csak hív öledben lettem
boldogságot.“ (Képzelethez.)

BERZSENYI-ből:

„Tekintem | A nagy Dunának tündér kerteit | És a habokkal
küzdő szép hidat, | Melyen zsisongva *egy világ* tolong.“ (Vitkovits
M.-hoz.)

KISFALUDY KÁROLY-ból:

„Kegyelmet, nádor, kegyelmet!“ | „Nem, *egy világ* kérése sem engesztel meg.“ (Csák Máté.)

„Mely vidám színekbe' játszik | *Egy tündér világ* gyanánt.“
(A két hajós.)

BÁNK BÁN-ból:

„Ott tanultam esmerni *egy jobb világot*.“

VAJDA JÁNOS-ból:

„Ne add magad *egy világot* | S többet érsz mint *egy világ*.“
(Gyermekleányok emlékk.)

KISFALUDY SÁNDOR-ból:

„Mint *egy világ* romladéki.“ (Himfy Sz.)

LÉVAY-ból:

„Bennem lakik s ragyog *egy világ*, a lélek.“ (A köny.)

„Nem születtem óriásnak, | A kit csak bámulni kell, | Ki hevében, jókedvében | *Egy világot* átölel.“ (Vallomás.)

„Megváltozik minden, *egy új világ* ébred.“ (Alföld.)

TOLNAY-ból:

„*Egy lopott világ* van e tolvaj szemekben.“ (Arczképe előtt.)

CZUCZOR-ból:

„Gőzművek, *egy más szerkezetű világ* | Szülőtti, bátran szeldelik árjait.“ (Gr. Széchenyi I. hoz.)

BAJZÁ-ból:

„Ölve téged, *egy világ* | mely senkié sem, mint enyém, | Símul szelíden | Karom közé.“ (A száműzött.)

„Lenni kell *egy jobb világnak*, | Itt vagy más bolygó tekén.“
(Nyugasztaló.)

A legújabb irodalomban főképp a nagy különbség kifejezésére használják ezt a kapcsolatot: *egész világ, egy egész világ*. P. „Mily különbség van a két színmű között! *Egy egész világ* választja el a fiatalos, költői hevületű romantikus drámát ama zord és fájdalmas tragédiától“ (SEBESTÉNY KÁROLY, Bud. Hirl.). „Mindazok ott vannak e táborban, a kiket *egy egész világ* választ el tőlünk“ (RÉZ MIHÁLY, uo.).

Íme, ötvennél több idézet! Szép szám, s mindamellettnél nincs köztük egy is, melylyel arról, hogy az „egy“ nem névelő, hanem „egész“-jelentésű jelző, meg bírnám győzni azt, a ki nem akar meggyőződni. Csak a GARAY mondatában: „Szívének *egy világa*, egy üdve volt Jenő“, elvitázhatatlan az „egy“ nyomatékja; hanem evvel sem érek semmit, mert ez az „egy“ is nem = *egész*, hanem = *egyetlenegy*, tehát számjelző. De azért nem hiábavaló ez a példahalmaz, mert nemcsak azt tanítja, hogy mikor súlytalan névelő az „egy“, hanem azt is, hogy mikor tulajdoníthatunk neki „egész“ jelentést, mely esetben aztán nyomatékkal bír. *Határozatlan névelő*, tehát súlytalan, ha a „világ“-nak egy vagy több jelzője van, mikor is vagy rajta, vagy a jelzón van a hangsúly. P. „*Egy kis világ* maga“ (PETŐFI) nyo-

maték a „világ“-on. [De már ebben: „Salonja boldog *kis világ*“ (GYULAI) *kis* emelkedik ki.] „*Egy fél világra* elszugarzanék“ (PETŐFI). A jelzón a nyomaték (fél). „Keblem árjával *egy egész világot* fölmelegíték“ (GARAY). Nyomaték a „világ“-on. „De még előtted áll *egy új világ*“ (VÖRÖSM.). Nyomaték a jelzón. Továbbá, ha a „világ“-nak nincs jelzője, de nem jelenti a teremtés összeségét, a mindenséget, vagy ezt a világot, az emberiséget, minden embert, hanem szűkebb vagy figurális jelentése és használata van. P. „Melyen (a hídon) zsbongva *egy világ* tolong“ (BEZSENYI). Nem „a világ“, hanem emberek tömérdek sokasága. „Bennem lakik s ragyog *egy világ*, a lélek“ (LEVAY) nem valóságos világ. Itt is, ott is a „világ“-ra teszszük a súlyt.

De, a mint említettem, van a közlött példák közt nem egy olyan, melyben az „egy“-et emelhetem ki, úgy hogy „egy világ“ = *egész világ, a világ*. Mintegy átmenetül szolgál Az Ember trag.-ának fentebbi helye: „Az (t. i. Krisztus) *egy világot* váltta meg“. Itt kétségkívül „világot“ emelendő ki, bár azt akarja mondani, hogy „a világot“, „*ezt* a világot“ váltta meg. Amúgy hathatósabb. Írjunk ide már most néhány példát a fent közlöttekből, melyekben bizvást az *egy*-re vethetném a hangsúlyt. Ilyen PETŐFI-nél ez: „Lelkemnek egyedüli, de *egy világnál* többet érő kincse“ = *egész világnál, a világnál*. (Emlékszem fiatal koromból, hogy én magam, midőn a költeményt nyilvánosan szavaltam, a „világnál“-t emeltem ki erősen.) Ugyancsak nála: „Minden csengése *egy világra* cseng“ = *egész világra*. VÖRÖSMARTY-nál: „Most *egy világnak* lészesz birtoka“. „Melyben *egy világnak* szive ver.“ VAJDÁ-nál: „Ne add magad *egy világot*“. MADÁCH-nál: „Mi néked semmi, nékem *egy világ*“. KISF. K.-nál: „*Egy világ* kérése sem engesztel meg“ stb. De hiába állítom ezt meggyőződéssel, erőtlen vagyok azokkal szemben, a kik az ily hangsúlyozás helyességét tagadják; sőt meg kell vallanom, hogy az eddigiekkel, úgy látszik, inkább SIMONYI álláspontját erősítem, mint a magamét. Hiába hozom fel azt is, hogy a kétféle hangsúlyozás lehetőségével találkozunk akkor is, mikor „egy“ más egyéb szókkal van szövetkezve P. „Hol a temetkezés felett *Egy ország* vérben áll“ (VÖRÖSM.). Súly *ország*-on, de lehet *egy*-en is. „Vajha, mint tinéktek, erőnk is lehetne, Csupán *egy órára*, csak *egy perczenetre*“ (GYULAI). A hangsúlyozásnak ezt a kétféleségét megtaláljuk pl. a németben is. Nem tudom, melyiknek van igaza, annak-e, a ki e mondásban: „Ein Wort, ein Mann“, az *ein*-t emeli ki, vagy a ki a főneveket?

Hadd tegyünk már egy nagyobb lépést célunk felé. Nincs itt helye alknak, hogy így is, úgy is. Minthogy SIMONYI kereken tagadja az *egy* nyomatékát és *egész* jelentését, kötelességem bebizonyítani, hogy mondatunkat úgy kell érteni, a hogy én értettem hajdan s értem ma is, jobban mondva, a hogy ARANY értette s akarta értetni. Beszéltecsük hát ARANY-t magát. Mindenekelőtt azonban

feleljünk arra a kérdésre: van-e nyoma a nyelvben, a *nép nyelvében* ily *egész*-jelentésű *egy*-nek? Igenis, van. Már commentáromban megemlíttem (lásd a 2. és 3. pontot, melyek lényegileg egyek az 1. ponttal), hogy „*egy*“-nek *csupa* jelentése van az ilyenekben: „*Egy* láng lett a földél“, „*Egy* bú lenne nékik a hosszú öröklét“. Ez a nyomatékos „*egy*“ teljesen a népé, melynek beszédjében mindennapiak: „*egy* vér“ = csupa vér, egészen vér, „*egy* virág a kertjük“. Megemlíttem továbbá, hogy ezt is használja a nép: „*egy* ember“ = *egész* ember, azaz, igazi, tökéletes, minta, kifogástalan, „ember magáért“; mondják ezt is: „*egy* asszony“. Igaz, hogy a „világ“ szót sohase kapcsolja a nép a névelő *egy*-gyel (természetes okból) [a németben van ilyen is: „Wir haben uns *eine Welt* zu erzählen“], de ismerem tőle a *nyomatékos egy*-gyel összekötött „világ“-ot, melyet ezek mellett: „világért se“, „a világért se“, „a nagy világért se“, „a világ minden kinciséért se“ stb., erős tagadás kifejezésére használ néha, így: „Oda nem menne *egy világért!*“ Mindig csak hátra téve, s mindig csak *se* nélkül. Ki merné tagadni, hogy ez az „*egy*“ nem = *egész*? ARANY bizonyára szintén ismerte ezt a népi használatot, s a vitatott helyen („bámulta *egy világ*“) tudatosan alkalmazta az *egész*-jelentésű *egy*-et. Hogy mennyire tudatosan, legvilágosabban mutatja *Kis Polemia* cz. cikke (Hátr. Ir. II. 325. l.), melyet, bár hivatkozik rá, úgy látszik, nem olvasott SIMONYI. Ebben az *egy*-ről többek közt ezt mondja: „Későbbi emlékeinkből is akármennyit idézhetünk, hol nem az *egység* (unitas) kijelentése a czél, még is széltire járja az *egy*. Sőt (mellesleg teszszük e jegyzést) szorosán véve nem is *egységet* jelent e szó, hanem olyat, a mi *egész*, külön álló mint egyed, vagy a mit összetartozva gondolt egyednek a nyelv szelleme (valószínűleg éppen az *egész* gyöke levén az *egy*)“ stb.

Most hát rátérhetünk annak bizonyítására, hogy ARANY ebben: „Bámulta *egy világ*, a mit cselekszel“, nem a „világ“-ot akarta kiemelni, hanem az „*egy*“-et, vagy — a mi egyre megy — *egy hang-súly* alá akarta venni az „*egy világ*“-ot, mintha oly összetétel volna, mint pl. *egytestvér*. De előbb vegyük sorra ARANY-ból azon egyéb helyeket, hol „világ“ „*egy*“-gyel párosul.

1. *Kortársam R. A. halálára* cz. versében ez a szak fordul elő:

„Most a tiédet hantolák (a te sírodat)
 Ím, tőlem is rá egy göröngy!
 Oh, hitte volna *egy világ*,
 Hogy te előbb búcsút köszönj?“

Itt napnál világosabb az „*egy*“-nek *egész* jelentése; mert a két végső sornak helyes értelme csak így van = (az) *egész világ se hitte volna, azaz senki se hitte volna, hogy te előbb halj meg, mint én. Tagadást-rejtő kérdés. Sületlenség kerülne ki, ha a „világ“-ot hang-*

súlyoznám, vagy a sort SIMONYI formulájával helyettesíteném: „egy egész világ“.

2. A régi panasz utolsó szakában is az „egy“ kiemelése ad igaz értelmet:

„Vagy nekük már így is, úgy is,
Minden módon veszni kell?
Egy világ hogy ráuk omoljon?
Kül erőszak elsodorjon? . . .
Vagy itt-benn rohadni el?“

Vö. mint egyértékeseket, midőn a „világ“-nak nyomatékos „egész“ a jelzője:

„Már minékünk ellenségünk
Egész világ, látom én.“ (PETŐFI.)

„Hadd legyen az egész világ ellenünk.“ (Ua.)

Vagy, midőn a jelzőtlen „világ“-nak erős hangsúlya s határozott névelője van:

„Ha a világ támad is meg,
Győznünk kell a csatában.“ (Ua.)

3. TSz. VIII. énekében olvassuk ezt, midőn Toldiné összeszedeti a királyné számára a sok drágaságot:

„Arany lánczot is még, s több ily csecsebecsét,
Melynek nem az érték adja csupán becsét,
De bár eladó nem volna egy viláért,
Mit oda nem adna egyetlen fiáért!“

Itt „egy viláért“ helyébe tehetném „egész v. az egész viláért“, vagy csak „a viláért“ (melyek közül amazok kétféle hangsúlyozást engednek), de soha ezt: „egy egész viláért“. Vö. fönt az „egy viláért“ népi használatát.

4. Csaba királyfi I. énekében is (első dolgozat) megtaláljuk az „egy világ“-ot így:

„Jaj! de ha ez az a bronce egykor szélyelpattan . . .
Mert nem lehetetlen, — bár megfoghatatlan,
Mert ki egy világgal kénye szerint játszik,
Az nem földi pornak — az istennek látszik.“

Itt sincs értelme SIMONYI „egy világ“-ának, midőn a világbíró Eteléről van szó, a kié az egész világ, melyen uralkodik, mintha isten volna. Vö. ugyanott:

„Urrá tette isten széles világ felett“

és

„Hadd mondják az apák: „mi csak egy országot —
Birják ezek, íme, az egész világot.“ (BH. X. É.)

5. *Hamlet* IV. felvonásából ime egy dialog-részlet:

Laertes: „Hadd jöjjön, a mi jó, de az apámért
Bosszút állok busásan,

Király: No s, mi gátol?

Laertes: „Saját akaratom, nem *egy világé*.“

Erre az „egy“-re világot vet az angol eredeti, mely így van: „My will, not *all the world's*“. Tehát az angol „*all the*“ (= az egész) hű mása az „*egy (világé)*“, mely semmiképp se lehet súlytalan névelő.

6. Hasonló helyet találunk a *Szentivánéji á.* I. felvonásában:

„Ha volna *egy világom*: mind elédbe
Raknám, az egy Demetriust kivéve.“

Itt az első mondat nem azt jelenti: „wenn ich *eine Welt* hätte“, a mi furcsa értelmet adna, hanem ezt: „ha enyém volna *a világ*, az *egész világ*“. Kétségtelenné teszi ezt szintén az eredeti: „Were *the world* mine“, melyet így tesz ki egy német fordító:

„Wenn *mein die Welt*, nahm' ich Demetrius,
Das Andre liess ich gern euch zum Genuss.“

Hagyján, hogy Arany kifejezésmódja kissé szokatlan.

A mi végül a vitatott sort illeti, jegyezzük meg a következőket:

a) Történeti igazság, hogy a magyaroknak akkori hősiségét *a világ*, az *egész világ*, *mindenki*, *minden nép* (még az ellenség, az oroszok is) lelkesedve bámulta (vö. Heinenál: Wenn ich den Namen Ungarn hör', Wird mir das deutsche Wams zu enge stb.). Tehát a mit „*a világ*“ bámult, azt „*egy világ*“-gal bámultatni hogy jutott volna eszébe Aranynak? Miféle világgal? Különben is azt a gondolatot így soha, mindig amúgy vagy hasonlóan szokták kifejezni a költők. P.:

„*A világ* bámulja, mily vitézek voltunk.“ (NCZ. I. É.)

„Hűségteket bámulta *a világ*.“ (Szász K., Trencsényi Csák.)

„Éltén váltá meg életem!

Névét! mert azt *egész világtól*

Bámult szoborra vésetem.“ (TOMPA: A hű vitéz.)

„Hírneveddel *a világnak*

Vagy *csodáltja*, remeke.“ (GARAY: Liszt F.) stb.

b) Mi az oka mégis, hogy ARANY itt a szokott „*a világ*“-ot cserben hagyta, mely pedig a versbe is szépen beleillett volna? Semmi egyéb, mint az, hogy az amúgy bágyadt hangzású sornak, melyben akár az ígét is (bámulta) kiemelhetnők, az egész-et jelentő *egy-nyel* újságot, emelkedettséget, nagy erőt adjon. S ezt a czélt el is érte. Még avval is, hogy a második jambusnak éppen *arsis*-ára esik a nagy nyomatékú „*egy*“.

c) A SIMONYI-féle „egy világ“ már csak azért sincs itt helyén, mert annak, mint *alany* nem felel meg jól az alább következő ellentétes mondat *állítmánya*. Ide írom a versszak második felét, hogy kitessék az összefüggés:

„Bámulta egy világ, a mit cselekszel
Minőt rege is csak ritkán mesél:
De vállvonitva kullogott tovább
Hogy sebeidben tipra büszke láb.“

Látni, vagy inkább érezni való, hogy a „kullogott“ állítmány nem illik össze „egy világ“ alanyval, de annál jobban „egy világ“-gal, mely = *egész világ*.

d) Azonban a kétségnek csak árnyéka sem marad meg, ha tudjuk és tekintetbe vesszük a következőket. A *Bolond Istók* II. éneke teljesen a Budapesti Szemle 1874-iki évfolyamában jelent meg először; de belőle egy 11 versszaknyi mutatóvány már az 1863-iki *Koszorú*-ban (I. 616. l.) világot látott, benne a vitatott sor is. Ha ezt a sort itt olvassuk először, hát nem vesszünk észre semmit. De nézzük meg csak a *Szemlé*-ben vagy a költő *Összes Munkái*-ban (III. k.), ugyan nő a szemünk nyílása. Mert ezekben így van közölve: „Bámulta *egy világ*, a mit cselekszel“, így, azaz „egy világ“ *cursiv nyomással*. Mit akart ezzel ARANY? Nem akarhatott egyebet, mint *figyelmeztetni* bennünket, hogy nem a „világ“ emelendő ám ki, hanem *egy világ*, tulajdonképpen pedig csak *egy*, mely magához rántja a „világ“ lehető súlyát is. Ez a dültbetűs nyomás egyszersmind döntetetlen bizonyosság, hogy „egy“, nem lévén súlytalan, nem is lehet határozatlan névelő, s hogy nem kell a lappangó (?) *egész*-et bízgatni: „No ne bujjék el kend, hanem errébb álljon“; mert maga az *egy* az *egész*.

Így omlik össze SIMONYI-nak meggondolatlan, hetyke ítélete, (sic transit gloria Sigismundi). Hogy ezt el fogja-e ismerni s okul-e jövőre, nem tudom. Nem hiszem.

LEHR ALBERT.

Humboldt és a magyar nyelv.

II.

A birtokos névmásról és a birtokviszonyról két amerikai nyelvet tárgyazó fejtegetése folyamán nyilatkozik. A totonaka nyelvről szólván, mondja: „Um Besitz anzudeuten setzt man zu der besessenen Sache das pron. possess. u. stellt den Besitzer daneben. Ähnlich im Ungrischen beim Anwenden des Genitivs“ (a min a birtokviszonyt érti). 143. l. a 241. cikkből. — A huastaka nyelv passivumképzéséről s az accusativusba és dativusba vonzott névmásról lévén szó, a 167. lapon a 301. cikkben ezeket írja: „Im 2-ten Fall steht

das semipron. der pers. accus. vor der unveränderten radix, u. sonderbar *virđ*, wenn das abgesonderte Pronomen vorgesetzt wird, dazu nicht das der pers. nom. sondern der pers. accus. genommen, wie im Ungrischen vor dem Semipron. possess. die persönlichen (az én ruhám) stehen. In der 3. pers. sing. u. plur. erleidet auch die rad. dieselbe Änderung, welche bei der Conjugation im pers. dat. erfährt“.

Az igeragozást illetőleg az imperativusról, nyilván ikes igékre gondolva (tehát ilyen alakokra, mint egyél, igyál), ezt írja: „Nach Adellung (Mithr. XXIX.) ist der Imperat. immer der Wurzellaut der Verbi (sic!). Allein mehrere Sprachen z. B. die Vaskische u. Ungrische weichen davon ab“. A *-lak*, *-lek* személyragban pedig, mint a ragokban sokszor (vö. fentebb a 88. cikket), már névmást lát.* — 1. lap, 4. cikk. A participiumról: „Da sind blos 3. pers. sing. dann Postpositionen. §. 56. fg.“ (t. i. Antiquitates). Általában észszerűnek tartja a magyar igeragozást: „Raisonnéerte Zergliederung der Ungarischen Conjugation. Die Bestimmte in jedem tempus entsteht aus der 3. pers. sing. der unbestimmten. Révai Ant. §. 51. fg.“ — 130. l., 222. cikk. A totonaka nyelv személytelen igealakját hasonlónak találja a magyarral: „m. 38. ressemble à la formation de la flexion Hongroise“. — 162. l., 273. cikk.

Különös, a mit praepositioniokról mond: „Praepositionen. Alle Postpositionen. Es giebt eigne für die verschiedenen Redetheile. — Sie werden auch mit den Pronom. verbunden, stehen aber dann nicht vor, wie im Ungrischen (?), wo dies ihren Substantiv-Ursprung andeutet, sondern wie auch das substant. hinten“. — 11. l., 62. cikk. S ugyanígy: „Les prépositions forment toujours partie du mot, qu'ils régissent. Elles sont ajoutées ordinairement à la fin des mots, ce trouvent cependant aussi quelquesfois avant lui, ou plutôt entre lui et son pronom possessif. Il y en a de différentes pour les Substantifs, les pronoms et les verbes. Les secondes se joignent constamment aux pronoms possessifs, qui donc sont traités comme des substantifs, étant suivis par la préposition. Les Hongrois employent cette même combinaison des prépositions avec les pronoms, mais ils font suivre le pronom aux prépositions, de même que cela est le cas dans la composition des pronoms avec les substantifs. Le règle est donc toujours le même“. — 20. l., 95. cikk.

A ragoknak eredetileg önálló szó voltát is megtanulja Révától: „In alten Zeiten beobachteten die Ungarn dass die Vocale der Affixe den Vocalen der Wörter zu assimilieren nur da, wo die Affixe für sich keinen Sinn mehr hatten. Ein sicheres Zeichen, dass sie in den übrigen den eignen Sinn noch erkannten. Denn bei eigentlich

* L. művei IV. k. 244. l.

zusammengesetzten Wörtern findet auch jetzt die Assimilierung statt, z. B. *felvoni*. Révai Ant. §. 33—40. *Ben* u. *nek* wurden schon in sehr alten Zeiten verkannt“.*

Mondattani jegyzete a főnévi igenév főnévi használatáról: „Construction, wo der Infinitiv wie ein Substantivum, ein Pronomen vorkommt. Im Deutschen mit *zu* gemacht. § 72—3.“ Az Antiquitates nyomán. — 130. l., 222. cikk.

A nyelvek felosztását illetőleg a nyelvrokonságról szóló cikkében** egy synthetikus és egy empirico-analytikus módszert ajánl a nyelvrokonság megállapítására. Példái közt nem említi a magyar nyelvet vagy rokonait. Egy a berlini kir. könyvtárban őrzött kézirat (a Coll. ling. fol. 104. jelzetű doboz hatodik csomagja: „Europäische Sprachkarte“), azonban már kiterjed a finn-ugor nyelvekre is. Felosztása a következő:

Europa. 1. Sprachgebiete.

I. Lateinische Töchter Sprachen. II. Vaskische Sprache. III. Kymrische Sprache. IV. Gaelische (keltische) Sprache. V. Germanische Sprachen. VI. Slavische Sprachen. VII. Lettische Sprachen. VIII. Tschudische Sprachen. (Im engem Verstande nach Adelung mit Absonderung der Ungrischen und einige Asiatischen, die Schlözer*** dazu rechnet.)

1. Finnische. 2. Lappländische. 3. Esthnische. 4. Livische.

IX. Ungrische (Magyarische) Sprache. Durch ganz Ungarn und Siebenbürgen. 3.300,000 Einwohner, also weit über $\frac{1}{3}$ der ganzen Bevölkerung.

Unter den Mundarten die der Szeckler sehr abweichend.

X. Albanische Sprache. XI. Neu Griechische Sprache.

* Vö. hozzá fent: a 88. cikket és a *-lak*, *-lek* ragról.

** Összegyűjtött művei: VII. 1908., 629. és köv. lk.

*** *August Ludwig Schlözer* történetíró, a kinek műveit, különösen az „Allgemeine Nordische Geschichte“ címűt (Halle, 1771) Humboldt sokszor használta és a ki a magyarok eredetével is foglalkozott. Nestor orosz krónikájának kiadásában (1802—5) a magyarok finn-ugor eredete mellett foglalt állást s az őshazát északkeletre helyezte, a felső Jaik jobb partjára, szorosan az Ural mellé. (Művének e része később külön is megjelent: „Abkunft der Magyaren. Dargetan von Schlözer in seinem Nestor. Mit einer Einleitung und einige Anmerkungen auf eigene Kosten herausgegeben von G** P***. Presburg, 1827.) Ez a „finnus“ származtatás ellen Horvát István és barátja szót emeltek s nevezetesen Vörösmarty gúnyosan említi a „nagyszájú Schlözereket“. — Olv. róla különösen F. Frensdorff becses értekezését: „Von und über Schlözer“. (Abhandlungen der königl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. Neue Folge Band XI. No. 4. Berlin, 1909.)

2. Länder.

I. Portugall. II. Spanien. III. Frankreich. IV. Italien. V. Schweiz. VI. Grossbritannien. VII. Deutschland. VIII. Die ehemaligen vereinigten Niederlande. IX. Die ehemaligen katholischen Niederlande, oder Belgien. X. Dänemark. XI. Norwegen. XII. Schweden. XIII. Preussen. XIV. Polen. XV. Das europäische Russland. XVI. Ungarn mit den Nebenländern. Eine genau Tabelle der Volksmischungen in allen Comitaten steht in Schlötzers Nord. Geschichte. p. 248. §. 24.

1. Ungarisch } untermischt durch ganz Ungarn u. Siebenbürgen.

2. Deutsch }

3. Russisch* in den Gebirgen einiger Gespanschaften (Beregh, Scharosch, Ugotscha, Ungwar und Zemplin.)

4.) Slovakisch — fast durch ganz Ungarn, doch am meisten in den Kreisen über der Donau (?) und diesseits der Theis; am wenigsten jenseits der Theis.

5.) Croatisch — in einigen Comitaten jenseits der Theis, nach Siebenbürgen.

6.) Wallachisch — in einigen Comitaten des Kreises jenseits der Theis, nach Siebenbürgen.

7.) Windisch — um Oedenburg u. Eisenburg.

8.) Servisch in mehreren Orten aller Kreise.

Nebenländer:

1.) Bukowina (!): Russisch u. Wallachisch.

2.) Oesterreichischer Dalmatien: Theils Servisch, theils Croatisch.

3.) Croatien — Croatisch.

4.) Slavonien — Servisch.

5.) Syrmien — Albanisch bei den Clementinern, sonst Servisch.

Humboldt tehát Adelung nyomán (Mithridates II., 769. l.) Révai és Schlözer ellenére is, különválasztja a magyar nyelvet a többi finn-ugor nyelvtől. Nem látott szorosabb kapcsolatot közöttük s nyelvhasználása itt sem behatóbb magyar-görög vagy magyar-baszok párhuzam-ötleteinél. „Dem Ungarischen *vén* das Esthnische wanna“, jegyzi meg közvetlenül a magyar-baszok sua-sü összevetése után. Inkább feltűnik neki a vocalharmonia közönsége s az a nyelvszerkezeti sajátosság, a mely két számnévre vonatkozik: „Bem.(erke) dass acht und neun im Ungarischen u. verwandten Sprachen Composita von 10 sind. Gr. I., 269.“

A finneket illetőleg szembeállítja egymással Schlözer és Adelung véleményét. „Finnen u. mit ihnen verwandte Völker 36, 46. S. dagegen Mithridates 1. p. 533—551. vd. nb. 2. p. 147.“ — 146. l., 260. *czikk*. Majd: „Im Finnischen finde ich nur Ein Beispiel einer

* Humboldt a ruthént is russisch-nak nevezi. Vö. alább is.

dem Verbum einverleibten Personae rectae (u. zwar)* nemlich: *anna maata-ni*, lass mich liegen; *ota fyödäs*, nimm dir zu essen; *juodaxe-nsa*, sich zu trinken“.

A vogul nyelvből: 17. Calli** — 1. maison. 2) les tenailles de bois ou de canne (?) dans lesquelles on prend le maïs rôti du feu. gr. *καλνα*. — Kuala, kólla. Wogulisch. Alex. Men. 162. Vd. p. 118. nt. 42.“ — 27. l., 102. *czikk*.

A szamojédekről: „— aus dem mittleren Asien am Eismeer. Wortregister Schl. p. 292. § 15.*** Ihnen verwandte Völker Ib.(idem) und mehr noch Mithr. I., 558. n. b. ad p. 147. Geahndete Verwandtschaft zwischen Finnischem u. Mongolischem. Schl. I. c. p. 308.“

Ime Humboldtnek nyilatkozatai a magyar nyelvről és rokonairól. Ezek az adatok nem tükrözik ugyan világosan a magyar nyelvről szerzett felfogását, de mutatják, hogy a nagy tudós e téren nem nyert olyan világos fogalmakat, mint a milyenekre szert tett más nyelvek, pl. a bask, szanszkrit, cseh vagy az amerikai nyelvek tanulmányozásánál.

GRAGGER RÓBERT.

* Keresztülhúzza.

** Racines Mexicaines cz. jegyzékéből.

*** Schlözer: Nordische Geschichte 292—300. 1.

Arany és a határozatlan névelő.

A MNy. márcziusi számában Váczy János a határozatlan névelőről értekezvén, felsorolja azokat az eseteket, melyekben újabb irodalmunk legtöbbször hibásan s talán a germanismustól való okatlan félelemből elhagyja az *egy*-et. Az alábbiakban dolgozatának néhány sorára kívánok észrevételeket tenni. A 115. lapon u. i. így ír Váczy: „Arany János is mondja: Arcza pirul *kissé*, — *Kicsi* veszteséggel tanyára behozza, — Nem arany, nem ezüst . . . *kis* vér a váltása. Itt mindenütt határozottabb az értelem, a melyet nem akar gyöngíteni. Aztán figyelembe veendő, hogy mindezt Arany János versben mondja: prózában valószínűleg kitenné az *egy*-et“.

Láthatjuk, hogy Váczy a határozatlan névelő elhagyását az idézett példákban a költői szabadság rovására írja. De egyúttal ellenmondásba keveredik önmagával. Mert ha az *egy* elhagyása valóban határozottabbá teszi az értelmet, vajjon ez a határozottabbá tétel csak versben szükséges, csak ott van helyén, prózában már nem élhet vele az író? A következőkben módunkban van bebizonyítani, hogy Arany prózában is nagyon gyakran elhagyja a határozatlan névelőt, különösen a *kissé* határozószó elől, a nélkül, hogy a kifejezés így vagy amúgy árnyalódnék. Talán többször mellőzi, mint versben. Noha prózában bátran kitehetné, hiszen a rhythmus nem

szenvéd miatta. Arany nyelvét tanulgatva elég példánk akad állítá-sunk igazolására. Imhol közülök egy jó csomó. De hadd álljanak itt előbb a versbeli adatok, nehogy azt higgyék olvasóink, hogy Arany csak a Váczy-idézte példában használja a *kissé*-t kötött beszédben *egy* nélkül.

Itt megáll a *kissé*, szemeit törölvén (TSz.). Fodorodott *kissé* ajka sovány széle (uo.). Mire Bencze *kissé* bosszúsán kiált fei (uo.). Mária, küldd *kissé* asszonyidat hátra (uo.). Megforgatva *kissé*, az marad helyébe (uo.). Megpihent *kevésé* egy zsombékra ülven (Toldi). Itt elhagyta *kissé*, vagy éppen elakadt (TE.). Mely még mind azon jó, — noha *kissé* pállott (uo.). Toldi tisztán eszmélt és minden erejét Összeszedve, *kissé* fölemelte fejét (uo.). Sátorikat vonták egymás közelébe, Buda kerek halmon, öcsce alább *kissé* (BH.). . . s az ajka Reszket vala *kissé* (uo.). Jobb keze már *kissé* gerjedezőbb innal Nyugszik markolatán (uo.). Majd kilebeg, *kissé* pörzsölvén a' vice-ajtot (EA.). Álla vaczog *kissé* (uo.). A min a cigányok *kissé* össze-vezstek (NCz.). Vagy szégyenelte *kissé*, meglehet (BI.). Lehet, hogy *kissé* hír ne'kül rakodtak (uo.). Illó tehát *kissé* megráspolyoznom (uo.). . . *kissé* hogy szertenézhet (uo.). Az este *kissé* már szétnéze bent (uo.). Tréfáit üzve *kissé* szabadon (A laczikonyha). Míg természetekre *kissé* nótető Az a magosdad, gömbölyű tető (uo.). S ha kérge *kissé* durva is (Katalin). Szeretné látni, hallani *Kissé* közelről az egészét (A hegedű). Nem is szidok tanácsot, kormányt, Ha útam *kissé* szemetes (Ének a pesti ligetről). Koczódni *kissé*, ez is emberi (Írjak? ne írjak?). Libánus-hegy fölött *kissé* megállván (Tassóból). Nyári hőség után *kissé* megpihenni (Ariostóból). Mellette a ki áll, *Kissé* görbe vállal, maga Lajos király (DI.). Benne a szép Eszter *kissé* hátra dülve (uo.). Párosan, de *kissé* széllyelebb egymástól (uo.).

Nézzük mármost a prózából vett adatokat:

Vizsgáljuk a dolgot *kissé* közelebbről (Próz. dolg.⁴ 13). Már pedig a mondatban azon szótag, melynek hangját . . . *kissé* főlebb emeljük (uo. 18). . . *kissé* periodicusabb, mint kellene (uo. 48). De a költői nyelv, csak *kissé* hosszabb elbeszélésben is, visszaborzad ez örökös *vala, vala* szerkezettől (uo. 135). . . igaz, hogy a nyelv *kissé* magyarázatosabb, fenékkeritőbb, laposabb lesz (uo. 144). De az ő *kissé* melegebb, szívélyesebb árnyalat (uo. 153). Mondhatnám: „Nem ő volt“, *kissé* közelebb járva személyéhez (uo. 158). . . a mi, közbevetőleg mondva, *kissé* léha dolog (uo. 208). . . cselekvénye jól bonyolódik, de *kissé* amúgy „csinálva“ fejjük ki (uo. 215). . . noha *kissé* pazarul bánt a képekkel (uo. 234). Mindkettő a napoleoni eszmék diadalát hirdeti . . . *kissé* puffaszkodó előadással (uo. 257). Orczy pajzánon úgy felel, mintha Barcsai *kissé* feszes istenei- s istennői-nek *bajuszokat* festegetne (uo. 428). Ha ezt megfogadja, minden jót és boldogságot ígér neki; ellenkező esetben *kissé* drastice fenyegeti

(Hátr. próz. dolg. 28). . . jó allegoria, de *kissé* elnyújtott (uo. 127). . . de mindenben mégsem nézhetjük őt t. barátunk, *kissé* talán szépitő, üvegén (uo. 216). *Kissé* nagy feladat (uo. 223). . . ezüst hangjával zengedeztetve (bár *kissé* rosszul intonálva) a honszeretet legviseltebb frázisait (uo. 227). . . a mi practice *kissé* nehéz is volna (uo. 233). E sorok íróját a közönség pártolása amaz irigylendő, de *kissé* terhes helyzetbe hozta (uo. 330) . . . mi minden *kissé* kétesebb magyar szót idegenné akarunk tenni (uo. 369). . . noha alkalmas arra, hogy *kissé* tanult körökben divatra vergődjék (uo. 567). . . *kissé* továbbra halad (Ercsey: Arany J. életéből 138). *Kissé* furcsa (uo. 144).

Folytathatnám, mert még sok adatom van. De azt hiszem, ennyi is elegendő, hogy meggyőzzem Váczy Jánost állításának téves voltáról. A mit ő Aranyról mond, az tulajdonképpen Vörösmartyra illik, a kinek a verseiben többször megtaláltam a *kissé*-t *egy* nélkül, de prózai dolgozataiban egyszer sem.* Arany éppúgy változtatva használja az *egy kissé* ~ *kissé*-t, mint az *egypár* ~ *pár*-t s az *egynéhány* ~ *néhány*-t. S hogy miért írja tolla-szabadjára mind versben, mind prózában egyszer az egyiket, másszor a másikat, abban a pillanatszülte elhatározáson kívül versben a rhythmusnak, prózában talán a numerusnak meg a szavak jóhangzásának, szóval a csinosabb előadásnak is lehet némi része. Avagy hogy eljárását saját nézeteivel magyarazzuk: „. . . e szabadság célja nem a vers *kisütése*,** hanem a költői (s hozzátehetjük: a prózai) nyelv könnyebb, szabadabb, fesztelenebb mozgása; a rövidség, szebb hangzat, jellemzetesség“ (Visszatekintés). Különbén a mi kétségtelenül újabb keletű *kissé*nek megfelelő *kicsidég*, *kicsinydég*, *kicsinnyég*, *kisség* szavak a régi nyelvben is hol *egy*-gyel, hol nélküle állanak (vö. NySz.). Éppígy használja őket Arany is: Hagyjon fel kegyelmed *kicsinyég* a csókkal (Toldi). Befordulok *egy kicsinyég* Öltöző szobámba (Rozgonyiné). Habozva *kicsinyég*: be nyissa? ne nyissa? (TSz.). Neki szomorodott rajta *egy kicsinyég* (TSz.).***

Már a *kicsi*, *kis*, *kevés* előtt álló *egy* elhagyásakor inkább lehet szó a költői szabadságról. Ezek előtt Arany rendszeren ki szokta tenni a határozatlan névelőt. Prózában mindig kiteszi, versben is csak itt-amott mellőzi el. Igaz, hogy ilyenkor hébe-hóba határozottabb az értelem, de ezt nem az *egy* elhagyása okozza, hanem a kiemelő *csak* hozzátétele. Váczy példáján kívül (Nem arany, nem ezüst, — *kis* vér a váltsága) még a következőket idézhetem:

* Az *egy* nélküli *kissé* Petőfi verseiben is gyakori; helylyel-közzel előfordul prózájában is.

** Vö. *süt*, *sütés*. MNy. 7:238.

*** A néptől leginkább *egy*-gyel hallottam, de ritkán előfordul *egy* nélkül is.

Átlépi az árkot csak *kicsi* ugrással (TSz.). Ernyedvén *keveset*, hűlvén is a hús fűrödőben, Szétváltak (EA). Csak tűrjön *keveset* (uo.). A' nemes úti-levél, bár ázva *kicsint*, ehol itt van (uo.). Bende, mosolyogva *kicsit*, Armida nyomán tova lépdelt (uo.). És csak *kicsi* tartá, hogy megmaradt nyergén (TE.). Könnyű lebegéssel *kis* ideig szállong (BH.). Nem várhatál még *keveset*? (Kortársam R. A. halálára). Oda, hol Rináldo *kicsit* fázik tőle (Ariostóból). Kezei, mint *kis* hódarab (Katalin). *Kis* áldozat a hazáér' Meg nem árt (Arkádia-féle).*

Itt jegyzem meg egy füst alatt, hogy Arany nemcsak a *pár* (vö. MNy. 7:279) és *kissé*, valamint az imént említett *kis*, *kicsi*, *kevés* elől hagyogatja el a határozatlan névelőt, hanem egyszerű-mászor kiugratja az efféle kifejezésekből is: *egy darab idő óta, egy darabig, egy percnyi, egy perc alatt*. Nem tudom, más is úgy van-e vele, de az én nyelvérzékem (ámbar Aranynyal szólva: óvatosak legyünk a nyelvérzékre hivatkozásban) *kissé* furcsának tartja az ilyeneket:

Őt követik *darabig* (EA.). Jól tarták magokat *darabig* (uo.). Hogy *darab idő óta* (Ercsey: Arany János életéből, 63). A hazai költészet műzsája *darab idő óta* sovár szemmel néz a magyar történelemnek . . . (Hátr. próz. dolg. 45). . . csakhogy az alkotó tehetség, *darab idő óta*, gyéren mutatkozik (Próz. dolg.⁴ 74). . . a lángész sikere az, mely *darab időre* megszabja a költészet irányát (uo. 88). *Percz alatt* elétünt, mint a fényes villám (A szegény jobbágy). Egyedül ott villog — csak *percnyi* jelenség (TSz.). . . ha *percnyi* ellágyulás állna is be (Bánk-bán tanulm.)**

CSEFKÓ GYULA.

* L. még ezeket is: *Cseppet* sem törődven, hogy a szűz hold látja (TSz.). S mintha ez ötletől enyhülne *parányit* (TSz.). Néha *csepp* sincs, úgy kiszárad (A világ).

** Megtaláljuk ezeket Tompánál is: Öreg édes anyja, *darab idő óta* Ott volt ugyan Pálnál (A félkezű koldus). S a váraagy *percz alatt* össze-rogy vérében (Szécsi Mária). Im elfutott a csillag hirtelen S utána *perczig* halvány út maradt (A futó csillagról). *Perczig* össze-vissza feleselnek (Éji kép). Ez utóbbira tudok példát Jókaiából is: . . . *percz múlva* ájtultan, eszméletlenül hanyatlik össze (Kárpáthy Z. 2. kiad. III: 71). *Percz múlva* ismét beszélhetett (uo. III: 163).

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Isa. A HB. e szaváról mind ez ideig nincsen elfogadható magyarázatunk. Nem fogadható el az a magyarázat sem, a melyet róla a Nyr. legutóbbi számában (l. XL. 349) Mariánovics M. nyujt. M. ezt írja: „Én új egyeztetést ajánlok, ezt sem tudom kétséget kizárva bebizonyítani, de nézetem szerint helyesebb nyomra vezet. Az óbolgárban van egy *ješa*, *eša* indulatszó, mely óhajtást fejez ki, „utánam, vajha“ (l. Vondrák: Vergl. Gr. 2:302). Ez olyan feltűnően

hasonlít a HB. *isa* szavához, hogy bizvást ezzel egynek vehetjük, ha fölteszszük, hogy a régi szlávtságban is volt ‚bizony‘ jelentése s csak ebből fejlődött a ‚vajha‘ jelentés. Ez olyan föltevés, melynek alig áll valami útjában“.

Szóról szóra idéztem M. szavait, a melyekből az látható, hogy M. a magy. *isa* < ó-egyh. szl. *ěša* ~ *ješa* egyeztetésnél csupán jelentésbeli akadályt lát. Ez akadályt is azzal próbálja elhárítani, hogy fölteszi, hogy az ó-egyh. szláv *ěša* ~ *ješa*-nak ‚bizony‘ jelentése is volt, s csak ebből fejlődött a ‚vajha‘ jelentés. Hogy az egyeztetésnek hangtani akadály is van, arról M. nem is tesz említést, pedig ez még a jelentésbelinél is fontosabb. De lássuk a szláv szót, meg a hangtani akadályokat közelebbről.

Az egyházi szláv nyelvemlékekben *ѣша, ѣша, еша* alakban fordul elő a szó (l. Miklosich Lex. p., Sreznevskij Materialy), a melyet *ješa-*, *jaša-*, s esetleg *ěša*-nak kell olvasni. A szó nagyon kevésszer fordul elő, jelentése mindenkor „utinam, vajha“. Eredete is nagyon homályos. VONDRÁK Vergl. Gr. II. 302. lapján ezt írja róla: „*ěša*, einmal auch *ěša* = *jaša* hängt vielleicht mit *ašuti* (wofür auch *ješuti*, *ošuti*, *ošuti*), ‚frustra‘ zusammen“. BERNEKER se tud róla valami biztosat mondani, mert azt mondja, hogy az ósszláv **ěša* az ó-egyh. szlávban *ěša* ~ *ješa*, az egyh. szlávban pedig *ješa* alakban fordul elő, jelentése „utinam“, s eredetére ezt írja (l. EtWb. 266): „Vielleicht Zusammenrückung der Partikel *e-* und *-*ša* . . . Die ursprüngliche Bedeutung wäre gewesen „in diesem Falle, so“. Nicht sicher“.

E két idézetből világos, hogy a szó olyan ritka az egyh. szláv emlékekben, hogy jóformán még a hangalakját is nehéz meghatározni. Növeli e nehézséget, hogy az élő szláv nyelvekből a szó mai napig sem került elő. Egy azonban szerintem kétségtelen s ez az, hogy az egyházi szláv nyelvben a szó a legnagyobb valószínűséggel *j-n* kezdődött. A következő sorokban már most azt vizsgálom, fejlődhetett-e a magy. *isa* szó egy szláv nyelvi *jaša* ~ *ješa*-ból, illetőleg *ěša*-ból.

A nyelvtörténeti korban a szókezdő magy. *i* fejlődhetik egy régebbi m. *jo*-ból (o: *jo*-), de *ja*-ból vagy *je*-ből sohasem; ime a példák: a mai m. *ihár*-fa egy régebbi *ihor*-fa-ból s ez egy még régebbi *iohor*-fa-ból fejlődött (vö. OklSz. *iohor*, *ihor*), hasonló esetek: régi m. *iochtotnia* > mai m. *iktatnia* (vö. még DöbrC. 108. *ihatom*, 308 hog’ *ihatainaik* f’et) | régi m. *ionkább* (l. Nysz.) > mai m. *inkább* | régi m. *iorg*- (vö. HB. *iorgossun*) > mai m. *irg*- (vö. *irgalom*) | régi m. *ioh* (vö. Nysz. juh)-ból részint mai m. *ih* (vö. MTsz., továbbá a régi nyelvből Nysz., Érsekújv.C 5 *yhokat*, uo. 8 *yhokhoz*, *yha*, *yhod*, uo. 9 *Ihanak*, Csemez-tör. 52 a *yhajth*), részint juh.

A mai m. szókezdő v. első szótagbeli *i* fejlődhetett egy régebbi m. *ě*-ből, pl. *ide* < régi m. *ěde*, *ilyen* < régi m. *ělyen*; hasonló pél-

dák: *igyenés* < *ëgyenës*, *mint* < *mënt*, *minemü* < *mënemö*, *szinte* < *szënte*, *hírvad* < *hërvad* stb. Egészen véve azonban ez a változás újabb, XIV. század utáni s részben napjainkig tartó változás. Feltéve, de csak a legnagyobb fenntartással megengedve, hogy az átdó nyelvben *ëša* volt a szó (az *e* eredetileg talán zárt, később feltétlenül nyílt), akkor a magyarban ebből **ëša* lehetett volna. Ilyen alak azonban sehol sincsen. Egy ilyen **ëša*-ból aztán a XIV. századtól fogva fejlődhetett volna egy **ëše* ~ *isa* > **ise*. Egyébiránt szláv első szótagbéli *e*-kből nem fejlődött *i* a m. nyelvben (vö. *mëgye*, *mëzsgye*, *beszëd* stb.).

Szláv szókezdő *ja-* ~ *je-*ből se fejlődött a magyarban sohasé *i*. A szláv *ja* szókezdet vagy megmarad (vö. szláv *jasli* > m. *jászol*, szláv, *jaromë* > m. *járom*), vagy pedig olyan változást mutat, a hol sohasé jelentkezik az *i*. E második esethez tartoznak a következő szavak: a) Szláv *ja-* < m. *á*: *jalbnikë* > *álnok*; ß) Szláv *ja* < m. *é*, *jé*: *jaršik* > *érsek*, *jarica* > *jérce* ~ *érce* (MTsz.). Hogy e *ja-* > *á*: *é* ~ *jé*-megfeleléseket szláv vagy magy. hangtani okokkal kell-e magyaráznunk, ezúttal nem tartozik ide. Tény az, hogy magy. *i*-t itt se találunk.

Hangtani szempontból tehát a szláv *jaša*, *ješa*, *ëša* < m. *isa* egyeztetés nem fogadható el. Hogy a jelentés se egyezik, azt maga MARIÁNOVICS is említi. Az *isa* szó tehát továbbra is megfejtetlen szó marad.

MELICH JÁNOS.

Álly = *áj*. A Nyr. áprilisi füzetében a térszíni formák neveiről szóló értekezésben (159. l.) azt olvassuk, hogy azon vasmegyei *álly* szó, a melyet Kr. és utána a MTsz. is közöl, nem tartozhatik a régi és népnyelvből ismeretes völgyet jelentő *áj* főnévhez. (A NySz. is 1. *Aj*, *Áj* „völgy“ alatt említi az *álly* alakot.) A czikkíró azonban állítását semmivel sem okolja meg. És én azt hiszem, hogy nem is egészen van igaza*. Kr. az *álly* „közföld“ szót Vas megyéből Ór vidékéről ismeri, a hol a szántóföldeket nem hold számra, hanem *álly*-számra nevezik; így: egy *álly*, két *álly* = egy köz, két köz. Ez az értelem a völgy-jelentésből csakugyan nem fejthető meg, de az *álly* kifejezést mégis bele kell fogadnunk abba a szócsaládba, melybe az *áj* „völgy, praecipitium“-on kívül az *aj*, *áj* a. m. „nyíl rovátkája v. az állatok fülébe vágott v alakú jegy“ (*ájó*, *ájás* MTsz.; *ajás*, *ájós*, OklSz.; *ajaz*, *ájaz* NySz., MTsz. és CzF, szerint háromféle jelentésben [*ajazó*, *ájazó* CzF.]), továbbá az *ás* igének a dunántúli

* Ugyan ő azon az alapon, hogy az érthetetlen *áj*-ből „az értelmileg is megfelelő *agy* lesz“, az *áj* összetételei közé sorolja a Veszprém és Komárom m. *Hárságy* és rábavidéki *Hársagy* (?) hn.-ket. Ezek azonban a somogyi *Nagy-hárságy* k. nevével együtt nem egyebek, mint a *hárs* fanév *gy* < *d* helynév-képzős származékai. (MNy. VII, 168.)

nyelvjárásokban fennmaradt *áj* alapszava és az *ajak, ajtó* közmagyar szavak tartoznak (Vö. Szinnyei, Nyr. 8:98, Budenz-Album 41; Gom-bocz, NyK. 39:256).

Az *lly*-es írás nem bizonyít a rokonság ellen; t. i. ez kétség-telenül csak Kr. helyesírási különösködése, minthogy az Órségben sem most, sem akkor nem ejtettek *ly*-et vagy *lly*-t, hanem *l*-t vagy *ll*-t. Az *lly* helyett tehát éppen úgy *j*-t kell olvasnunk, mint pl. a borsodmegyei *Kemely* p. és a Bihar megye *Pocsaly* közs. nevében. Különben Szilágyban az *áj* „völgy“-et is *ály*-nak mondják, vagy talán inkább írják.

Véleményem szerint a földmérték értelmű *áj* (*ally*) a bevágást, rovátkát jelentő *aj*, *áj*-jal függ össze. A jelentésfejlődés megértése végett pedig a régi nyelvben előforduló *kés* = tizedkerület, cultellus, districtus decimationis, zehentbezirk (Oklsz. *Kés* alatt) szóalással kell összevetnünk. Tágányi K. ezt a természetben beszolgáltatott tizedeknek késsel való felrovásából származtatja. Hasonlóképpen az *áj*-t egy olyan földterület nevéül használhatták, a melynek adóját a rovás-pálczán egy *bevágással*, *beájással* jelölték. Ezt a magyarázatot megerősíti a *rovatal*, *ravatal* = „latifundium censum“ is, melyről PP. magy.-latin részében ezt olvassuk: „*Ravátalok* (?) *vagy rótt helyek*: domus censae, fundi censi, latifundia censa“.

Dengeleg és Toldalag. E helynevek, amaz egy szatmármegyei (Kis-Dengeleg pusztával), egy nógrádi és egy szolnokdobokamegyei, emez egy marostordai község neve, két, a mai köznyelvből kiveszett deverbális származékszót tartottak fenn. Az előbbire Csánki-ból (Magyarorsz. tört. földrajza) a következő alakokat idézhetjük: 1332—7: *Dengled*; *Dengeleg* a Károlyi okl.-tárban többször (Szatmár — I. 473.); 1379: *Dengele*, *Dengelegh*; 1484: *Dengeleg* (Nógrád — I. 97.).

Mindkét névnek alapszava egy *-l* képzős gyakorító ige: *Dengeleg*-é *döngöl*, régibb *dengel*, *Toldalag*-é a *told* igének a nyelvhasználatból kiment *toldal* továbbképzése. Az utóbbi felbukkan Faludiban: „Igy nyíritek, nyesítek, vagyis inkább így *toldaljátok* az evangyéliumot“. (123. l.) A TMNy. szerint (492. l.) pedig Komárom megyében ma is van *todal*. Az *-ag*, *-eg* szóvégzet nem más, mint a deverb. *-ék* névszóképző; vagyis *dengeleg* = *dengelék*, *döngölék*, *toldalag* = *toldalék*. Szily Kálmán Somogyból emlékszik a *döngöleg* alakra. Az *-ék* képző *-eg*, *-ag*-ra változását tömegesebben az *-atag*, *-eteg* képzős ige nevek hangfejlődésénél látjuk (*csergeteg*, *forगतag*, *fuvatag*, < *chergetek* [Beszt. és Schl. Szój.] stb.; érdekes a hácsmegeyi Hullatag hn.; a mely 1480: Hwllatagh és 1522: Hwlathak alakban jelenik meg [Csánki, II. 152.]), de *-l* képzős igei alapszóból eredő főneveknél is előfordul: *furdalék* (*fuláng*) ∼ *fuldalag* (aculeus, DöbrC.); *gombajtk* (Debr.) ∼ *gombolyég* (Kiss Á. Gyermekj. 255.) ∼ *gombolyag* (*Gombo-*

lyag hn. Fejér m.-ben, 1422: *Gombolyak*; 1427: *Gombolyagh*; 1435: *Gombolagh* — Csánki III. 329.); *gungeliek* (VirgC.) \sim *göngyöleg*.

Érdekes, hogy a *Dengeleg* helynevet *Deng(é)láz*-zal és *Denk*-kel együtt már Kr. is a „Den-“ gyökérszó és „Dengel“ anyaszó alá sorolja. Egyébként a *dengeleg* nem áll egyedül a *dengel* ige származékai közül a földfelület kisebb egyenetlenségeinek a jelölésére. A Nyr. 40:165 lapján felsoroltakból ide tartozik: *döngölet*, *döngület* = kerek halom, kis földomborulat, halmos, hullámos rész; ez a jelentés felel meg bizonyára a *dengeleg*-nek is; *döngöletes* vidék, *döng* és *döngök*. (Rokon: *dombolag* = ,domboshely, kis domb‘.) Megjegyezzetjük, hogy *dengeleg*: *döngölet* = daganag: daganat.

A *Toldalag* am. „hozzátoldott birtokrész“ elnevezés valószínűleg abból a gondolatkörből vette indítékát, melyből a *Kicsiny* (1335: *particulam terre Kyssin* appellatam, Zalai Okl. I. 303.), *Rövid* (1406: *Revid* — Csánki I. 621.), *Keskend* (1289: *Kesecund*; 1430: *Keskeund* — uo. II. 497.), *Csücsköd* (1247: *Chuchkud*; 1449—50: *Chychked* — uo. I. 695.) birtoknevek is származtak.

PAIS DEZSŐ.

Czöh. „Egy rejtelmes szó“ című cikkben idézett *čohottal* vagy *čohoccal* szónak fejtegetésében, úgy hiszem, Melegdi Jánosnak igaza van, midőn a *čoh* szón ,botot‘ ért. De nem írashibát kell sejtteni, mert *čoh*, helyesebben *čok* a törökben csakugyan botot jelent. Vö. *čok-mak*, *čo-mak* = furkósbot, topor; *čok-man*, *čo-man* = ,hosszú nyelű bot‘.*

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Súly. A Nyr. legutóbbi számában Marianovics Milán védelmébe veszi Simonyi Zsigmond *sajna* < ób. *žalno* származtatását; azok a példák azonban (*sajtár* és *súly*), a melyekkel a szláv *ž* \sim magy. *s*-megfelelés lehetőségét akarja bizonyítani, nem szerencsésen vannak megválogatva. Igaz, hogy az irodalmi alak *sajtár* s a MTsz., különösen Erdélyből, közöl *sějtár*, *sětár*, *sitár* alakokat is, de a szó egyébként majdnem az egész ország területén *zs*-vel hangzik (*zsajtár*, *zsětár*, *zsitár* stb., l. MTsz.), míg a *sajna*, *sajnál* szónak *zs*-s változatát sem a népnyelv, sem a régi nyelv nem ismeri. A *súly*, *suly* szó M. szerint szláv jövevényszó volna: a szlovén-horvát-szerb *žulj* ,schwiele‘ szó mása. Mi a *súly* szót eddig finnugor szónak tartottuk s a következő rokonnnyelvi alakokkal vetettük egybe: finn *syylä* ,verruca, struma‘ | lpN. *čivhle* ,pustula, varus‘ | mord. *šil’ge*, *šil’gä* ,warze, hautpustel‘, | cser. *šerǝl’ə*, *šerǝl’* id. Nem tudom, M. nem ismeri-e e szó gazdag irodalmát (Budenz, Szóegy. 364, MUSz. 375; Anderson, Wandlungen, 110 sz., Setälä, FUF. II, 240; Paasonen, Die fin. s-laute, p. 59; vö. még Wichmann, FUF. VI, 20), vagy nem tartja az egybe-

* E magyarázatra megjegyzésünket a MNy. következő számában tesszük meg.

G. Z.

vetést elfogadhatónak? Én a magam részéről semmi akadályát nem látom; hiszen a *fiu*. **š*-nek a magyarban a *sün* 'igel' és *sor* 'reihe' esetében is *s*-, és nem *sz*- felel meg.

Birka. Munkácsi Bernátnak az Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötete elé írt bevezető tanulmányában olvassuk a következő két sort (48. l.): „Kirgiz *marka* 'kövér bárány' (ennek **barka* előzményéből: magy. *birka*) < szariqolī *barqa* 'bárány', a perzsa *bara* származéka“. Úgy látom ebből, hogy M. még mindig fenntartja a *birka* szó eredetéről vallott nézetét, a melyet először a NyK. XXI. köt. 115. lapján fejtett ki, s a melyet azóta többször megismételt (Ethn. IV, 179, V, 22; ÁKE. 166). Hogy a magánosan álló kirgiz *marka* szóra, a melyet eleddig más török nyelvből nem ismerünk, nem sokat építhetünk, azt már a MNy. III, 67. lapján említettem; hiszen szorosabban vett 'bárány' jelentése sem bizonyos (vö. az efféle kifejezéseket: *marka buzau* 'koraszülött borju', *marka kozī* 'koraszülött bárány'; *kozī* = 'bárány'). A Munkácsi-tól feltett ugor-török **birka* tehát ugyancsak ingatag alapon áll.

Még inkább meginog M. magyarázatának helyességébe vetett hitünk, ha a magyar *birka* szó történetét vizsgáljuk. Föltűnő ugyanis, hogy míg a finnugor *juh*, a török *ürü*, *kos* s a szláv *bárány* minden régi szótárunkban és szójegyzékünkben megvan, a *birkát* szótárilag először SzD.-nál (1784) találjuk. A NySz.-ban és az OklSz.-ban is csak néhány kései adat van, úgy hogy Simonyi (Nyr. 31:35) nem ok nélkül jegyzi meg az ÁKE.-ről írt bírálatában, hogy a *birka* „nálunk talán csak 18. századi jövevény“. Ha még ehhez hozzáveszük azt, hogy Takáts Sándor „Berbécs és birka“ című gazdag levéltári anyagot feldolgozó cikkében (MNy. III, 207—13; vö. Reizner J., Gazdaságtört. Sz., II, 335, VII, 60) — a mely, úgy látszik, kikerülte Munkácsi figyelmét — bebizonyította, hogy 16.—17. századi emlékeink csak azt a juhajt nevezik *birkának* (vagy *morva-juh*nak), a melyet Észak-Magyarországon morva és lengyel juhos gazdák honosítottak meg, lehetetlen be nem látnunk, hogy a *birka* < tör. **birka* származtatás nyelvtörténeti és kultúrtörténeti lehetetlenség.

Már Budenz NyK. XX, 154 idézte Dalj szótárából a következő középorosz juhnevet: *byrka*, *byrka* 'lamm, junges schaf; schaf-fell, lammfell'; Dalj egyúttal azt is gyanítja, hogy eredete a *byr-byr'* birka-hívó szó. Ugyanezen adatokat megtaláljuk Pawlowsky orosz-ném. szótárában is. Új adatok: Csopcy kisorosz szótárában: *byrka* id.; Želechowski ruthén szótárában: *bir*, *bir!* 'lockruf der schafe'; *birka* 'schaf, schaffell'; *birhati* 'die schafe mit „a-bir!“ locken, treiben'. A tótban és a morvában a *birka* mellett olyan alakváltozatok is vannak, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a kölcsönadó fél a szlávság volt. Bartoš (Dialektologie moravská I, 318) a következő

juh-neveket sorolja fel: *bira*, *birka*, *burka*. Rank cseh-német szótárában sl. (= slovak) jelzéssel: *bíra* ‚kurzwolliges schaf‘, *birka* id. Loos tót-ném.-magyar szótárában: *birka* ‚kurzwolliges schaf‘. Bernolak: *birka* ‚ovis annicularis‘. Azt hiszem, mindezekből nyilvánvaló, hogy nemcsak azt a juhajt, a melyet régibb emlékeink *birka*-juhnak vagy morva juhnek neveznek, hanem magát a *birka* szót is a morva juhos gazdák terjesztették el nálunk.

A magyaroktól a *birka* szó tovább terjedt a bácskai szerbekhez (*bírka* ‚art schafe‘ Vuk³, p. 27) s magyarországi vendekhez is: *bírka* Plet. E szóról legutóbb Primus Lessiak (Alpendeutsche u. Alpen-slaven in ihren sprachlichen Beziehungen, Germ.-Rom. Monatsh. II, 281) ezt írta: „Birke, mdal. *pirkx(e)*, *pirx(e)* ist im Bair.-österr. die Bezeichnung für graue oder rotbraun und weissgescheckte, also birkenfarbige Tiere . . . ; slov. *birka* muss vor der Verschiebung von germ. *b* > *p* im Bair., also in vorahd. Zeit übernommen sein, eine spätere Entlehnung hätte *pirk(a)* . . . ergeben“. Lessiak, úgy látszik, nem ismerte a m. *birka* szót, mert különben e kissé merész magyarázatot aligha kockáztatja meg.

Poncsos ‚nagyhasú, hasas (pl. tehén, disznó)‘. E szót eddig ketten jegyezték fel, Király Pál és Varga Ignác, mindketten az Őrségből (MTsz., NyFüz. IX, 12). Simonyi szerint (Nyr. XXXIV, 101) „nyilván összefügg az olasz *panciuto* ‚poczakos‘ és *pancia* ‚poczak‘ szókkal. Talán a szlovénség útján jutott a két dunántúli vidékre, de szlovén szótárban nem találok“. A közvetítő nem a szlovénség, hanem a németiség volt. A latin *pantex* román származékai: ol. *pancia*, fr. *panse* (vö. még sp. *pansa*, pl. *Sancho Pansa* nevében is) még a kfu. korszakban átkerültek a németbe is: *panze* ‚magen, wanst, schmerbauch eines menschen, wanstiger meusch‘ Grimm, Wb. VII, 1427—8. A nép nyelvében e szónak olyan alakjai járatosak, a melyek az őrségi *poncs-os* szónak pontosan megfelelnek: *pantsch* ‚ein in den niedrigen sprecharten für *wanst* übliches wort‘ Adelong; *bansch*, *bantsch* ‚venter, schmerbauch‘ Grimm, Wb. I, 1119. GOMBOCZ ZOLTÁN.

Eszteendőnt. A *gyanánt* szó magyarázatában (MNy. VII:215) hivatkoztam többek közt az Érdy-codexben előforduló *kőfalánt*-ra, melyben a *kőfalán* ragos alakhoz is hozzáfüggedt a *-t* rag.

E magyarázatot a Nyr. (40:326) semmi áron sem akarja elfogadni s azt állítja, hogy a *kőfalánt* „csak sajtó- vagy tollhiba lehet, mert az ilyen *-t* csakis határozó-szóknál mutatható ki“.

Most olvasom a DöbrC.-ben (524. l.): „Elt kedeg iob ez oftorlas vtan zaz es negven eztendónt es latta v fiait es fianak fiait mind neged nemzetfegig“ (Vixit autem Iob post haec centum quadraginta annis, etc.).

SZILY KÁLMÁN.

Keresztül-kasul. Melegdi János említi (MNy. VI:470) a *keresztül-kasul*-nak Thewrewk Árpádtól eredő magyarázatát, a mely szerint *kasul, kosul* = mint a kos. Megjegyzéséből látható, hogy maga sem hisz feltétlenül ennek a magyarázatnak a helyességében. Megkísérli az összetétel második tagjának magyarázását CzF. is: a *kas* szóból származottnak tartja. Hozzáteszi még: „Némelyek azon nézetben vannak, hogy *kasul*, ebből lett *karsul* a török *karsj* névviszonyítóból, mely am. ellen. De ezt megczáfolja a hazai *kasol* szó, mely szintén *kas*-tól ered“.

Azt hiszem, egyik magyarázat sem kielégítő. *Keresztül-kasul* annyit jelent, mint „görbe, egymást átmetsző vonalakban“ (CzF.). Pl. „Keresztül kasul járni a vetésekben“ (CzF.) = nem egyszerűen által, keresztül menni, hanem görbe vagy szögben törő vagy egymást átmetsző vonalakban, szóval össze-vissza keresztül haladni. Evvel a jelentéssel sem a *kos*, sem a *kas*, sem a *karsj* (= ellen) jelentése egyszerűen, világosan össze nem egyeztethető, legföljebb sok csűrősszel-csavarással. Sőt a *kasul* alakváltozatai sem nyerhetnének ezekből a szavakból elfogadható magyarázatot. A régi nyelvben *keresztül-kassul*, *keresztül-kotsul*, *keresztül-kosul*, *keresztül-kasul* alakjait találjuk (NySz.), a népnelvben pedig *kérésztü-kocsú*, *körösztü-korsó*, *körösztü-korsú*, *keresztü-kúcsú*, *keresztül-kulcsul* alakokban fordul elő (MTsz.). A *kasul* legrégebbi alakjai *kassul*, *kotsul*. Ebből a *kassul*, *kocsul* alakból megmagyarázhatók a többi változatok is. A *kasul*, *kocsul* határozottan = névszó + -ul határozórag. Ideillő névszó a *kacs* (*kocz* NySz., *kaccs*, *kocs*, *koccs* MTsz.), a melynek a jelentése „fonalforma, és különféle irányban meggörbülő hajtás több növényeken, mely által más testekre felkúsznak s beléjük fogódzanak“ (CzF.). A régi nyelvben és a nép nyelvében találunk e szónak más jelentéseit is, de e jelentések nagy többségének uralkodó jegye a görbeség. Így a *kasul* és *kacs* jelentése minden akadály nélkül összefüggésbe hozható: *keresztül-kasul* = görbe, egymást átmetsző vonalakban, *kacs* pedig = fonalforma, és különféle irányban meggörbülő hajtás, tehát *kasul* = mint a *kacs*. A két szó alakilag is világosan összetartozik, bár *kacsul* alakot mindeddig nem sikerült találnom.

SÁGI ISTVÁN.

Adatok nyelvünk fejlődéséhez a XVIII. század közepén.

Anyós, após. Régi irodalmi nyelvünk tanúsága szerint eleink családi élete legalább annyiban boldogabb volt, hogy nem ismerték az *anyóst* mai értelmében és szerepében. Az *anyós* ugyanis egyrészt igen ritkán kerül elő benne (l. NySz.), másrészt ha szó van is róla, csupán idősebb anyát, öreg asszonyt, vén anyókat jelent, a házas

életre való minden vonatkozás nélkül. Nemkülönben az *após* is csak anyyi, mint öreg apa, vén ember, apó. Mint tudva van, a rokonság ezen fokának megjelölésére a *napa*, *ipa* kifejezések, vagy egyszerűen csak az *anya*, *apa* szavak szolgáltak. A Székelységben azonban ez az alkalmasint *anyó*, *apó* és *anyus*, *apus* bevezető nevekből keveredett *anyós*, *após* értelme megszőküült. Ezt nemcsak az erdélyi származású Baróti Szabó Dávid bizonyítja, a ki e szavaknak „schwiegermutter, -vater“ jelentéssel első szótározója (1792): Ip: ipa, após, socer (valam. Nap: napa, anyós). Ipom: apósom. A régi Tsz. (1838) szerint is: Anyós, anyósom, napam *székely szó*; épp így az *após* is. A XIX. század első felében kezd ez a megszőküült jelentés iródmivá lenni.

Halandozó, jövendék. Mindkét szó a Pázmány iskolájához tartozó ékes magyar nyelven szóló Biró Mártonnál található: „könydrűlly azért a' lelki szomjuság miatt halandozó hűndösn“ (Préd. 1761: 376); „mind azok a' te csemetéid, a' te jövendékid“ (ui. 463). A néhány új szó, mely Biró műveiben található, arra engedhetne következtetni, hogy e szavak is az ő alkotásai; még pedig a *halandozó* az *ugrándoz*-éhoz hasonló gyakorító képzőbokkal csinálva a *hal* igéből; a *jövendék* a *növendék* és *jövés* (spross, schössling) vegyülékeképen. Csakhogy nem mind Biró képzése az a szó, a mely a NySz. szerint másnál nem fordul elő. Például az *égedelem*, *szaporékony* népnyelvinek bizonyul (Tsz.). A *halandozó* is bizonyosan azonos a háromszéki *halantozik* (fonnyad, Tsz.) igével, a *jövendék* pedig a szlavoniai *jövendék-újj* első tagjával.

Kegyeskedik. Régi nyelvünk a *kegyes* melléknévből igét nem formált. Faludi alkotja meg a *kegyeskedik*-et a *kegyes*: kedves jelentésének megfelelően *kedveskedik* értelemmel. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy előbb nem találkozunk vele (l. NySz.), hanem az is, hogy Faludi igen sűrűn él a *kedik* denom. gyakorító képzővel: legmélyebben igyekeznek *bőltsekedni* a' Dámák (N. A. 121); naponként . . *tsemegéskednek* és nyalakodnak (T. É. 285); fen-színlő erköltsel-is *éredemeskedlünk* (N. A. 110); ebben mód nélkül *ditsőségeskednek* (ui. 87); tsak a' sol-la-re-mi-fa körül *menyországoskodik* (ui. 79); egy Urfi . . . egyre *otthonoskodik* (N. U. 42); jeleskedgyél, *példáskodgyál*, híresedgyél (N. A. 186); kéré utoljára, hogy *sebeskedne* . . . igéretével (N. A. 49); tsak *szennyeskodjünk*, *rongyoskodjunk* (ui. 92). Ezekhez járul azután: tsak magát kellett *kegyeskedő* lágysággal (ui. 119). Innen indult a *kegyeskedik* ma is élő szerepére nyelvünkben. Faludtól veszi át Biró *jámborkodik* jelentéssel (l. NySz.), Telek József és Kollarits „se probare affabilem“ jelentésben: A' nagy szív szokott *kegyeskedni* (Ker. vil. int. 39. 1766); ui. *kegyeskedés* is „gratia“ értelemben: ezeket tehát *kegyeskedéssel* . . . hódétsad inkább (173). Faludi körét aztán a *kegyeskedik* egyéb igei továbbképzésre is bátorítja: az Isten Fia, legottan *meg-kegyesedett*, legottan könyörű-

letessé lett (Telek J.: Tizenkét Tsill. Kor. 757); Ez a' Mária nevének Szent Nevének ájtatos említése *kegyesíti* a' boszszú-álló Isten haragját (ui. 289); ő általa *kegyesüljenek* és édesüllyenek meg mindenek (Ker. vil. int. 154): leniat . . . amor benevolus az eredetiben. A *kegyeskedik, kegyesedik, kegyesül és kegyesít* tehát XVIII. századi fejlemények. Közülök csak a *kegyeskedik* élt meg, nemcsak azért, mert a többi a „szíveskedik, javúl, jámborít, jobbít“ mellett fölösleges volt, hanem főleg azért, mert sem Telek, sem Kollarits nem tartozott Faludi olvasottabb tanítványai közé.

Lefegyverez. Az „entwaffnen“ eme magyar megfelelője, mint tudva van, szintén új keletű. Régen azt mondták helyette: *segyvert levetköztet, kiöltözik*, illetőleg *kiöltöztet a fegyverből*, pl. Medgyesi így szól: öltöztetek-ki az fegyverből (Sz. Atyák öröme 6, 4). A czímbeli kifejezés azonban nem a XIX. század 30-as éveiben keletkezett (l. NyÚSz. I.), hanem a XVIII. század végén. Barczafalvi egyik tisztelője, Göböl Gáspár írja már 1789-ben: A' szemérem gyözve lett és *le-fegyverkezve* (Durand: Az első emb. elesése 83. l.); dühös Megéráit *le-fegyverkeztette* (98. l.) és: barátjokká tészik, kik *le-fegyverkeznek* (211. l.). Azt, hogy ő is alkotta e szót a francia *desarmer* után, nagyon valószínűvé teszi az, hogy *titoknok, bírtos* (birtokos össze-rántása), *kifördik, kiesküszik* stb. eféle új szók gyakoriak nála. Érdekes, hogy még két évvel előbb az új szóktól éppen nem idegenkedő Szatsvay M. Kurirjában, 1787-ben így vesződik ezzel a fogalommal: „*le-öltöztetéek a' fegyverből*“. Úgy látszik, hogy az irodalom nem vett tudomást ezen adatokról, a *lefeegyverkezik* meglétéről, mert Márton még 1823-ban is csak így fordítja az „entwaffen“ szót: a' fegyverből kivetkeztetni; letétetni a' fegyvert. Valószínű, hogy a *biralom, egyetem, lábazat* stb. szókkal együtt ez is kétszer született meg.

Leszoktat. Mint a NyÚSz. II. kötete is említi, régi nyelvünkben az „abgewöhnen“ fogalmának kifejezésére csak az *elszoktatni* volt használatban. A Tzs. (1835) előtt azonban, a honnan idézi, már jóval előbb élt irodalmunkban. Faludinál: „nints leszoktatója, se büntetője“ (NU. 1771:113). Noha semmi nyoma rajta az egyéni alkotás bélyegének, s köznyelvünkben is igen szokásos, véleményem szerint ez a szó is a *mindenki, otthonoskodik, eltávolított* szerzőjének átalakítása: vagy a német szónak, *abgewöhnen*, vagy a *leverni vmiről, letesz szokásáról* stb. hatásaképen. Nyelvének egyik sajátága ugyanis, hogy az általánosabb jelentésű *el* igekötőt a határozottabb irányú *le*-vel szereti felcserélni, szemléletesebbé tévén az által átvitt értelmű szavait. A régi *elegyenit* nála *leegyenit*: „le-igyenítse a' ki-ülő faka-dékokat“ (N. A. 64); *elnyomorít* > *lenyomorít*: „Utánnak . . . sok ezer átka a' le-nyomorított paraszt népnek“ (uo. 172); *elszomorodik* > *leszomorodik*: Erre mélyen le-szomorodtak“ (ui. 226). Ebbe a körbe tartoznak ugyancsak nála a *lealjaszt*: „le-alasította az egész

fehér népet“ (T. É. 122); *lebeszél*: „le-akarták beszélni hamis vélekedéséről“ (T. É. 258); *lemond*: „frissen le-mondot minden más egyéb' hit-béli szertartásról“ (N. A. 4), vagy egy különös vonzattal: „Mért kellene . . . le-mondani a' titulusoknak“ (ui. 92). Hozzájuk csatlakozik az említett *elszoktat* > *leszoktat* is.

Mellékel. Ez az adjungere, associare jelentésű igénk, mint a NyÚSz. I.-ben olvassuk, csak a XIX. század eleje óta ismeretes. Útnak azonban csupán ez a jelentése mondható. Az *elmellékel* ugyanis már a XVIII. században: *elkerül*, *mellette elmegy* jelentésben előfordul és pedig: 1765-ben Galgóczy Ferencznél Első Ferencznek . . . Dicséretében: „mindent, a' mi abban leg-kisebb tetszést tehetett volna, a' főnt említett ditsért vigyázással el-mellékölték“, és a következő 1766. évben Kollarics Joakimnál (Ker. vil. int. 96): „azt el-mellékezhették volna“ defungi poteramus. Ebben a jelentésében pedig azonos az *elmellőz* szóval, melynek régebb *elmellől* alakját először Biró Mártonnál olvastam: „az örökké-való tűzre kárhóztató sententziáját-is . . . el-kerül (így!) el-mellőlő“ (Lelket őriző látog. 1747:65). A *mellék*, *mellé* ilyen irányú továbbképzése pedig nem öntudatos, egyéni alkotás, hanem népies fejlemény, a mint a MTsz. is bizonyítja. Vö. *farol*, *elinal*, *elődalog* stb. népies szokat.

Sokszoros. Erről a szóról azt olvassuk a NyÚSz. I. kötetében, hogy matematikai műnyelvünk első magyarítója, Maróthi használta először 1743-ban. (Arithm.) Eredetibb *sokszeres* alakjában azonban már előbb is élt. Illyés Andrásnál olvassuk 1708-ban: „Bévebben szóllanak sok-szeres áitatosságról . . . mások“ (Sert. Sanct. II: 189). Sajátságos véletlen, hogy a XVII. század előtti időből csupán a *kétszeres* ismeretes, a *többszeres* ennek a századnak közepéről (I. NyÚSz. II.), míg az öt-hat-hétszeres helyett csak *öt-hat-hétrétű-t*, *öt-hat-hétfélet* mondtak. Így a *sokszeres* előtt is csak *sokféle*, *sokrétű* és *sokszori* volt szokásban, vagy ennek régebb, hasonlatlanabb alakja, a *sokszeri* (Medgy. Praxis Piet. 1636:59). A *sokszoros* fejlődése tehát a következő lehetett: *sokszer* ~ *sokszor* > *sokszeri* ~ *sokszori* > *sokszeres* ~ *sokszoros*. Ez a *szeres* > *szoros*, mely teljesen azonos jelentésű a *rendű*, *rétű* melléknevekkel (vö. szer = mód, sor, rend), élőképzővé a XVIII. század végén vált, ugyanakkor, midőn egy másik atyafia, a *-szerű*, a XVII. századi újítóknál *-szeri*, azzá lett.

Személyesít. *Személy* szavunk családja a XVII. századi vita-irodalom hevében fejlődött ki. Pázmánynál van *személyes*, Geleji Katonánál: *személytelen*, *személyetlen*, *személyesség*, *személyűség*, *személyesedik*, *személyez*. Csupán a *személyesít* hiányzik a familiából (I. NyÚSz. II.). Az *istenesít*, *lelkesít*, *testesít* ugyanezkor keletkezett igealakok azt látszanak bizonyítani, hogy a *személyesítés* is tollhegyre került az „emberisten“ és „istenember“ fölött való vitatkozásokban. Ebből az időből azonban nem tudom kimutatni; csak száz évvel

későbből, 1769-ből ismerem: „mivel az Isteni személylyel meg-személyesített Kristust szüli, az egész Isten 's emberből álló Kristusnak, szülője . . . léssen“ (Telek J.: Tizenkét Tsill. Kor. I:549). A prosopopoe jelentési *személyesítés* azonban alkalmasint újraalkotva jóval később jelenik meg (I. NyÚSz. II.), épp úgy átvitt értelemmel, mint a *lelkésít*, mely a XVII. században csak annyi, mint lelket lehellni vlkibe, lelkes állattá tenni, Báróztól kezdve pedig már: „feltüzel, bátorít, sarkal“.

-tét. Összetételekben, mint a *tétel* (tett) rövidülése a *jótét*-en kívül elég ritka volt régi nyelvünkben. Nyelvújítóink kezdték sűrűbben használni, már csak a rövidebb volta miatt is. Tudomásom szerint Göböl Gáspár volt az, a ki az ilyen összetételeket mintegy új életre hozta. Nála olvashatók az Utazó lélekben (1785): „Itélet tétemet jobbúlásra hozta“ (108); később Durandjában (1789): „oltalmazd attól seregünket, Hogy véghez vihetnénk dühös *feltétünket*“ (39. l.); „szenvedd-el e' *vallás-tétemet*“ (73. l.); „haragom nem félvén, követted *bűn-tétét*“ (187). Egészen bizonyosan tudom, hogy a büntét az EhrC.-ben is előfordul. *Próbatét* Szemerénél 1809-ben (Kaz. Lev. 6:288).

SIMAI ÖDÖN.

KÜLÖNFÉLÉK.

Bartzafalvi életéhez. Kiegészítésül Harsányi István kis értekezéséhez (MNy. VII:346), nem lesz talán érdektelen, ha közöljük Szatsvay Sándornak, Bartzafalvi egykori hírlapíró-társának néhány sorát. Ismeretes, hogy Révaitól 1784 május 1-én Bartzafalvi vette át a pozsonyi Magyar Hírmondó szerkesztését s azt ugyanezen év szeptember 25-ig írta is, mikor aztán Mátyus kezébe került a lap (Színnyei J.: Magyar írók I.). 1785-ben Szatsvayé az újság, de megírásában, a mint az újságlevelek nyelvéből egész bizonyosan megállapítható, élénk része volt Bartzafalvinak is. Azt mondhatnám szinte, hogy főmunkatársa volt a szerkesztőnek: a rendeleteket, franczia-angol eredetű híreket, anekdota-szerű történeteket fordítgatta, majd 1786 május 10-én újra egészen átvette a lapot. Szatsvay ekkor Bécsbe megy, megindítja 1787-ben a Magyar Kúrirrt. Ennek az újságnak 1787 augusztus 25-i számában írja:

„Szabó Dávid Úr, ki a' tavalyi Posonyi Magyar Újságokbann, az újj szókért olly nevezetes, mint a' Ketskeméti Bika a' Hetztédulán, Bétsen mene keresztül Dániába“.

Mikor pedig Sárospatakon a math. és phys. tanárának választott, így üdvözli (1791:1:12): „ÖrvendjeteK Újságíró Tisztí-társaim! Ez a' ti hajdani Posonyi Hírmondót írt Tisztí-társatok — a' közép pont körül farkat egyenlő közre szájába fogott Liniához, a 3 szegelethez és a' Természet titkainak nyomozásához szerencsét kíványunk neki“.

Harsányi cikke tisztázza Bartzafalvi születésének homályát, a 13 évig tartó „felsőbb tanulmányainak“ kérdését, szóval egész pataki szereplését. Ránk nézve, kik nyelvünk újabb fejlődésével foglalkozunk, nem kevésbé fontos kérdések maradnak azonban tartalmasságukban érintetlenül. Tudva van, hogy Bartzafalvinak nyelvünk újítása körül kifejtett munkássága főképpen pozsonyi, 1783—1787-ig terjedő, tartózkodására esik. Miért ment Pozsonyba? Mik voltak azok a „terhes kötelességei“, melyektől „üresedhetvén“, írhatta „néhány órákon“ újságjait? Mi volt az a „más“, a melyre „emeltetett“, megváltván az újságírástól, „mivel a' köz jóra“ születt, a mint egyik barátja írja? (M. Hirm. 4.415). Hogyan jutott Révai s mások ismeretségébe? Mindmegannyi, nyelvünk történetében való fontos szerepének megértéséhez vezető, talán legegyszerűbb út! Vajha akadna most egy pozsonyi tagtársunk, vagy nyelvünk barátja, ki az ottani könyvtárak, levéltárak alapján a vázoltam kérdésekre is megfelelné Harsányi világos, homályoszlító módján.

SIMAI ÖDÖN.

Néhány kelta tulajdonnévről. Az „Archiv für slavische Philologie“ idei évfolyamában (XXXIII. 51—99) egy rendkívül tanulságos értekezés jelent meg a kelta-szláv nyelvi érintkezésről. Az értekezés címe „Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen“, szerzője AL. SACHMATOV, a nagy tudományú orosz szlávista. Az értekezésben a szerző azt bizonyítja, hogy akkor, mikor még a szlávok mai lakóhelyeiket megelőző őshazájukban laktak, — tehát a gótoknak a Duna alsó folyásához való vándorlása előtt —, lakóhelyük közvetlen szomszédságában; a Visztula mentén és a Balti-tenger keleti partján: a mai Poroszországban kelták laktak. Ezek a kelták a szlávokat meghódították.

Nem tartozik ide, hogy és mint bizonyítja e tételt SACHMATOV s hogy bizonyítása meggyőző-e; ki kell azonban emelnem, hogy bizonyításában sok olyan dolgot említ, a mely mindenkit érdekel, a ki magyar vagy finn-ugor nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik.

Az utóbbiakat érdekelni fogja az, a mit a szerző a szláv őshazáról és az észti népnévről mond. SACHMATOV szerint a szlávok őshazája északnyugati Oroszországban: a Nyemen (Memel, esetleg csak a felső folyása) és a Dvina (Düna) folyók medenczéiben volt s keletre kiterjedhetett az Ilmen-tóig és a Volchov folyóig. A szlávoktól északra (a mai Estlandban* és Finnországban) a lappok laktak, délre pedig a baltok (litván-lett-porosz törzs). A baltoktól délre a nyugati finnek (a Pripjaty folyó medenczéjében) és a mordvinok (a Dnyeper felső folyása bal partján) lakóhelyei voltak. A finneknek

* A Peipus-tó és a Keleti-tenger közti vidéket még a XVIII. sz.-ban is „Lappe-Gundar“(Lappland)-nak hívták.

és a mordvinoknak déli szomszédjai iráni törzsek (skythák, sarmaták) voltak. A szlávoknak, a baltoknak és a finneknek nyugati szomszédjai a germánok voltak, a kik ősidőktől fogva a Visztula-vidéken laktak.

Az említett népeknek ezt az elhelyezkedését a mondott időben (Kr. sz. táján, a gótoknak az Al-Dunához való vándorlása idejéig) a szerző szerint sok minden bizonyítja. A bizonyítékok közül ezúttal csak a következőket említi: *a)* az iráni nyelvek nagy hatással voltak a mordvinra és a nyugati finn nyelvekre (nb. iráni hatás van a keleti finn nyelvekben is [értsd zürj.-votj.-vog.]?); *b)* a mordvinban és a nyugati finn nyelvekben van balti (litv.-lett) nyelvi hatás is; *c)* a nyugati finn, a balti és a szláv nyelveket ú. n. egységes, ősnyelvi korszakukban érte a germán hatás; *d)* a szlávok ősidőktől fogva olyan területen laktak, a hol a bükkfa nem terem meg (nb. a szláv nyelvekben a bükkfa neve: *buky* germán kölcsönszó), ellenben a nyelvközösség nyugati területén ismert lehetett a tiszafa és a borostyán (Ephœus).

Az észl népnévről ezt mondja: Elfogadott nézet, hogy Tacitus észljei (Germania 45. §.: *Aestiorum gentes*) a balti (litv.-lett-porosz) nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet v. nyelvjárást beszéltek, s hogy népi nevük csak később vonódott át egy finn törzsrre: a mai észltekre, a mely törzs különben magamagát *Maarahvas*-nak nevezi, mert eredetileg lett területen lakott (l. Arch. XXXIII. 73).* Azt hiszem, SACHMATOV Tacitus következő szövege alapján: „quibus (értsd *Aestiorum* genetibus) ritus habitusque Suevorum, lingua Britannicae prior“ kétségtelenül bebizonyítja, hogy az *Aestiorum gentes* nyelvében kelta törzs volt.

Nem lesz érdektelen megenlítenem, hogy SACHMATOV egy jegyzetben (l. Arch. XXXIII. 60) egy olyan értekezést ígér, a melyben a nyugati finn nyelvek számos kelta jövevényszavát fogja bemutatni.

Említettem, hogy SACHMATOV értekezésében több olyan dolog van, a mi a magyar nyelvtudománnyal foglalkozókat is érdekli. S. ugyanis sok földrajzi nevet, valamint több olyan közös szláv nyelvi névszót sorol fel, a melyek szerinte kelta eredetűek. A tulajdonneveknél a magyarországi nevekre teljesen joggal hivatkozhatik, hiszen történeti tény is, hogy hazánkban egykor kelta törzsek is laktak (pl. a bojok). SACHMATOV szerint a többek közt kelta eredetű földrajzi neveink ezek:

Árva, a Poprád mellékfolyója (sic!), vö. kelta **arvos* ‚der schnelle‘ (l. Archiv. XXXIII. 67) | *Bodva*, a Tisza mellékfolyója, vö. kelta *boduo-* ‚schlacht‘, *Bodua*: *Badva*: ‚name der schlachtgöttin‘ (l. Arch.

* WIEDEMANN szótárában csak ezt lelem: *ēst* = este, *Ēsti-mā* = Estland, *mā mes* = este.

XXXIII. 56) | *Laborcz* vagy *Laborcza*, a Tisza mellékfolyója, vö. kymr. *llafar* ‚vocalis, sonorus, canorus‘ (Arch. XXXIII. 81) | *Latorcza*, a Bodrog mellékfolyója, ugyanaz, a mi a kelta *Latara*, *Latera* helynevek (Arch. XXXIII. 56) | *Rába*, a Duna mellékfolyója, kelta *Arabo(n)*, azonos a Visztula *Raba* nevű mellékfolyójának nevével (Arch. XXXIII. 67) | *Szala* [vagy *Zala*], ugyanaz a kelta név, a mely megvan a Visztulába ömlő lengy. *Soła*, ném. *Saale* stb. nevében is (Arch. XXXIII. 67).

A szláv népnevek közül S. kettőt tart kelta eredetűnek. Az egyik a szláv *němьcь*, a mely a szlávtságban németet jelent. S. részletesen bizonyítja (vö. Arch. XXXIII. 65, 82, 84), hogy a Nyemen folyó mentén élhetett egy *Nemetes* vagy *Namesü* kelta törzs, melynek *Nemes* vagy *Nemesios* egyes sz. nom.-i alakjából népetymológiával a szlávban *němьcь* lett. E kelta törzs neve később átvonódott a germánokra. Félig-meddig hasonlót írtam én is a szláv *němьcь* szóról (vö. Nyr. XXXIV. 552 és l. még Nyr. XXXVIII. 82), a hol többek közt azt is megemlítettem, hogy a m. szó *t*-jét nem tudom megmagyarázni. Erről a *t*-ről most azt hiszem, hogy talán a magyarban keletkezett régebbi *cz*-ből. A m. *némét* tehát egy szláv nyelvi *němьcь* átvétele volna s egykor a szó nyelvünkben is **nemic*-nek hangozhatott. Hasonló *cz* > *t* változást föl lehet tennünk a következő esetekben is: *Ignác* (vö. Zent *Ignacius* Erdy-C. 383) és *Ignát* (vö. MünchC. napt. rész decz. 15, DöbrC. 166, 167, 168) | *czúzat* NySz. < ném. *zusatz* | ‚bibicz‘ jelentésű *libocz* ~ *libat* Kassai I. 310 (ellenben nem ide való *venit* és *venicz*).

A másik népnév, a melyet a szlávok SACHMATOV szerint a keltáktól kaptak, a zsidót jelentő szláv *židz* (lásd e szóról való fejtegetésemet a MNy. V. 343. lapján). S. azt hiszi (vö. Arch. XXXIII. 95), hogy egy újlatin nyelvi **žūd* (vö. ol. *giudeo*, fr. *juif*) átkerülhetett a keltába, s itt a keltában, egy feltehető kelta $\bar{n} > \bar{u} > i$ változással *žid*-dé lett s ezt vették át a szlávok.

Végül még csak egy tulajdonnévről kell említést tennem, a mely S. szerint is gót eredetű. Ez a név a *Beszkid* hegység neve. A régebb magyarban e név alakja *Beszkéd* hegyei (Carpathici montes PP.), *Beszkéd* h. (PPB.); *Beszkéd*, vö. Lipszky Repp.: „*Beszkéd* hungarice, *Beskyd* slavice, *Beskid* polonice — montium Carpathicorum juga“; *Beszkéd* Kassai, Kr., CzF.). S. a név eredetére már most ezt mondja (Arch. XXXIII. 54): „Den Namen der Beskiden hat A. BUDILOVIČ in Verbindung gebracht mit gotisch **biskaidan* . . .; A. SOBOLJEVSKIJ lenkte die Aufmerksamkeit auf dialekt. poln. *Bieszczady* (vö. lengy. *Beściad*, *Bięściad*, *Beskid*, *Beszkid*, *Bieszczad*: ein Teil des Karpat. Gebirges, Linde; kisor. *Bęskyd*: *Beskid*, Gebirge überhaupt, *Beskdý* több. n.: Felsen, Bergen, Bergklüfte Žel.) und nahm an, dass hier -šča- schon in der gemeinlav. Ursprache -ské- ersetzte“. — Feltéve, hogy a *Beszkéd* csakugyan egy gót **biskaidan* mása,

akkor jelentése „elválasztott“ vagy „elválasztó“, ill. „hegygerincz“ (vö. gót *skáidan* „scheiden, trennen“) s etymonjában ugyanaz a szó, a mi a mai ném. *bescheiden* „szerény“.

Kissé hosszúra nyúlt ismertetésem, de talán nem volt haszon nélkül való S. értekezéséből kiválogatni azt, a mi minket is közelebbről érdekel. Minthogy csak ismertetést írtam, az eredmények bírálatába nem bocsátkoztam.

MELICH JÁNOS.

Ernst Lewy: *Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung.* Göttingen, 1911. Lewy czíműl írott munkájában a névszók és mondatok mellérendelt viszonyú kapcsolatait tette tanulmánya tárgyává. Heinrich Winckler tanácsára csak három finn-ugor nyelvet vont vizsgálata körébe: a magyart, osztjákat és a votjákat; megállapításait a következőkben foglalhatjuk össze.

A mellérendelés a magyarban vagy kötőszóval történik, vagy a nélkül. Ha két szó mellérendelt viszonyban van, a kapcsolódás különböző esetei a következők: 1. *és, is, meg (vagy)* kötőszóval való kapcsolás: a viszonyragok, általában a ragok mindkét névszóhoz hozzájárulnak; 2. kötőszó nélkül a ragok mindkét névszóhoz hozzájárulnak; 3. kötőszó nélkül a rag csak a második névszóhoz járul; 4. kötőszóval; a rag csak a második névszóhoz járul hozzá. L. mind ezeket őseredeti szerkezeteknek tartja s rámutat az összetételek létrejöttében való nagy szerepükre.

Ezeket az eseteket vizsgálja az osztjában és votjában is; nagyszámú példáival valószínűvé teszi s ha a többi finn-ugor nyelveket nem mellőzte volna, talán be is bizonyíthatta volna, hogy „a *teles-tele ezüst-arannyal*“, „*nagy fáradsága és küzdelmébe került*“ szerkezetek ős finn-ugor eredetűek.

Az asyndeton és a compositák között középhelyet foglalnak el a távoli összetételek (fernkomposita), a melyekben lehetetlen bizonyos törvényszerűséget észre nem venni. Az ilyenekben ugyanis a két egymás mellé került névszó közül a második helyet a labialis mássalhangzóval kezdődő foglalja el. Ez a jelenség megvan az osztjában akkor is, ha egy szemléletet két különböző módon fejeznek ki, vagy epikai részletességgel mondják el; megvan mind a három vizsgált nyelv ikerszavaiban is. A magyar ikerszavaknak L. négy csoportját különbözteti meg: I. a második tag meglévő szó (*izeg-mozog*); II. mindkét tag meglévő szó (*zeng-bong*); III. az első tag meglévő szó (*csiga-biga*); IV. egyik tag sem meglévő szó (*szurdi-burdi, irdes-birdes*). Mindenik csoportban kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a labialissal kezdődő szó a második helyet igyekszik elfoglalni.

Ha az osztjában azonos viszonyt kifejező névszók kerülnek egymás mellé, a viszonyt kifejező rag csak a másodikhoz járul, ha az ill. névszók egyébként is viszonyító elemmel voltak ellátva (pl.

birt. személyrag + esetrag), ha azonban a névszókhöz csak egy rag járul, a ragot mindkét névszónál ki kell tenni, vagyis a két névnek egymással párhuzamosan (parallel) kell állania. A parallelismus ugyanazon dolognak kétszer, különböző módon való mondása, vagy különböző tartalmaknak ugyanazon módon való mondása. Ez az osztjában nem tisztán költői eszköz, mert a köznyelvben is nagyon gyakori, s nemcsak a finn-ugor költészetnek, hanem általában a finn-ugor nyelvek szerkezetének egyik alapsajátsága. A finn-ugor nyelvekben ritka az összevonás, ritka az önálló (különösen a mutató) névmások használata, e helyett megvan a terjengősség, az ítéleteknek közvetlenül való egymás mellé helyezése s ezekben van rendszerint valami közös, a mi alapja a parallelismusnak. Ős finn-ugor voltát bizonyítaná Lewy szerint az a körülmény is, hogy a leggyakoribb az osztjában, a mely fejletlenebb, elmaradottabb s régiesebb, mint a votják és a magyar, mely utóbbiban inkább csak a költői nyelv őrizte meg. Köznyelvben a parallelismus nyomait látja a rövid mondatoknak, mondatrészeknek kötőszó nélkül való egymás mellé rendelésében.

A finn-ugor nyelvszerkezet egyik alapirányának az egyenletes, párhuzamos elrendezkedésre való törekvést látja, nemkülönben azt is, hogy a finn-ugor egy szemléletesoportnak két kiemelkedő pontját látja meg és fejezi ki ott is, a hol pl. a német alig találna kettőséget (*pl. látva-nyitva találá a szobát*). E jelenség rokon az ikerzavak képzésére való erős hajlandósággal, hol a nyelvérzék a szemléletet tökéletesen kifejező szó mellé más, a helyzetet kiszínező, sokszor önállóan meg sem levő szóalakot kapcsol, a melyet nem is lehet önálló szónak tekinteni.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

Néhány fegyvernévről.

79. Dárda.

Megvan a szomszédos szláv nyelvekben is: szerb-horvát *dārda*, *dārād*, slován *dārda*, cseh *darda*, lengyel *dard*, *darda*. Mind a magyar *dárda*, mind a felsorolt szláv szók olasz jövevények: *dardo*. Az olasz *dardo* megfelelői spanyol *dardo*, prov. *dartz*, francia *dard*, oláh *dară*. Úgy látszik, a román szavak viszont germán eredetűek: *vo. angolszász darað, daroð, ó-északi darraðr, spear*.

80. Czúcza.

A mai irodalmi nyelv nem ismeri e szót, de régibb nyelvemlékeinkben *chucha*, *zuca*, *zulca*, *cuca*, *czwczza*, *csuczza* írott alakban 'lándsza' jelentéssel gyakran előfordul. A nép száján is él, különösen

Dunántúl és az Alföldön *czucza*, *czúcza* alakban s lándsát vagy megvasalt végű rudat, póznát jelent. Régi szláv vendégszó, vö. szlovén, orosz, lengyel *sulica*, cseh *sudlice* ,speer, wurfspieß, lanze'. A csángó *szulicza* újabb átvétel az oláh nyelvből: oláh *sulicǎ* ,hajító dárda'.

81. Kelevéz.

A *kelevéz*, *kelevész* az egyetlen lándsa-név, a mely talán a honfoglalás előtti időkből való; nemcsak lándsát, hanem a nép nyelvében dióverő póznát, jelzőrudat is jelent. Eredete még nincs tisztázva; hasonló hangzású szók: *kalavijas*, ó-porosz *kalabian*, *kalbian* ,kard', szanszkrit *karavālas*, *karapālas* ,kard' s másfelől szanszkrit *kanapas* ,lándsa-fajta'. Hogy a magyar *kelevéz* szó milyen viszonyban van velük (ha ugyan egyáltalában összetartoznak), egyelőre még nyílt kérdés.

82. Lándsa.

A régi magyarok *lāncsának* ejtették (a nyelvelmékekben *lanča*, *lancha*, *lantza* írott alakokat találunk); olasz vendégszó, vö. az ol. *lancia* ,lanze'. Megjegyzendő, hogy az olasz *lancia* őse, a latin *lancea*, szintén nem eredeti szó, hanem a keltából került a rómaiak nyelvébe.

83. Gerely.

Eredete nincs tisztázva. A magyar szó pontosan megfelelné egy feltehető felnémet *gêrel* alaknak, a mely a *gêr* ,lándsa' szabályos deminutivuma volna; a baj csak az, hogy ezt a **gêrel* alakot a német szótárakban hiába keressük. A régi cseh nyelvben is van egy lándsa-név, a mely a magyar *gerelyre* emlékeztet: *hrále* (= **gral'a*) ,lanze'. Eredete a cseh szónak is ismeretlen; a német *ger*-rel nem függ össze.

84. Dsida.

A török hódoltság korában került hozzánk az oszmánok nyelvből: vö. oszm. *şida* ,der wurfspieß'. Megfelelői a többi török nyelvekben: altáji tatár *jida*, koibál *t'ida*, szagai *çida* ,speer, lanze; stachel'. Megvan már a legrégebbi török könyvben, az uigúr nyelvű Kutadgu Bilig-ben is *jidak* alakban. Vö. még mongol *şida* id.

85. Kopja.

Nyelvelmékeinkben *kópia*, *koplya*, *kopla* alakban fordul elő. A Székelyföldön a faragott fejfa egy nemét hívják *kopja*-fának. Szláv vendégszó, vö. óegyházi-szláv *kopije*, szerb *kopl'e*, horvát *kopje*, orosz *kopjë*, tót *kopia* ,lanze, speer'. A szlávokból való az oláh *copie* is, ,opfermesser, mit dem der priester die hostie zerschneidet'.

86. Kép.

Csak e sorozat teljessége végett említtem még meg a 'venabulum, jaculum, telum, lancea' jelentésű régi magyar *kép* szót, a mely XV—XVI. századi nyelvelméleinkben és okleveleinkben elég gyakran fordul elő (feltűnő a Murmellius szótárában olvasható *kép* változat; talán csak sajtóhiba). Eredetéről mitsem tudunk.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

NÉPNYELV.

I.

Társzók.

Alvós: aludni szerető. *A segítségem is ojan alvósok vótak, mint jó magam.* (Szolnok.)

Ázik-fázik. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.)

Bögre, Bigre: bögre. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Bögre.*

Berzir-gép: benzín-gép. (Szolnok.)

Cserép-edény: cserép-edény (elentétben a vas-edénnyel. (Szolnok.)

Csipkod: csipked. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Csipkod.*

Csomóz: csomóba rak. *Dohánt csomózni vót idész apám.* (Jász-Nagykún-Szolnok megye, Tiszapüspöki.)

Csoze: korbély, elzüllött. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Csoze.*

Csördt. Blingyán pofon csördítlek. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Csördt, Cserdt.*

Csurom. Csurommal tele van a pohár. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Csurom.*

Déráj: dara. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Dara* 1.

Díj: 1. ár. *Mégyfzettem a kávémdíját.* (Szolnok.) 2. munkabér, nap-szám. *Nem aggyák ki a munkás embérnek a díjját.* (A kapott díj nem áll arányban a végzett munkával.) (Künszentmárton vidéke.)

Disznó-csarda: disznócsürhe. (Fehér megye, Tolna megye. Miskey Gyula bemondása.)

Döglött-Tisza: holt Tisza. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Döglött, Holt.*

Dörczögtet. Lassan dörczögteti a vonatot a kis motor. (Künszentmárton vidéke.) Vö. MTsz. [*Dörczögtet*].

Égyfurma: égyforma. (Szolnok.)

Égyfurmán: égyfurmán. (Szolnok.) Vö. MTsz. *égy-forma.*

[*Fél-év*]. *Félévi fertáj*: májusi és novemberi fertály a lakásvaltoztatásnál. (Szolnok.)

Fél-kettősi. Félkettősi gőzös (a félkettőre érkező vonat). *A félkettőssel irkéznek idész apámék.* (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. *Kettősi.*

Fojvást: folyékonyan (olvas). (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.)

Ful, lē-ful: megful. *Lēful a hal a vastag jég alatt.* (Szolnok.) Vö. MTsz. *Ful.*

Fütyögés. Odahallik a vonat fütyögése. (Mezőtúr.)

Gödör: gödör. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Gödör.*

Gyugó: dugó. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Dugó.*

Harapat: harapás, falat. (Léva.) Vö. MTsz. *Harapat.*

Hibádz-ik: hiányzik (vmi). (Zombor.) Vö. MTsz. *Hibádzik.*

Hibe-hába: hébe-hóba. (Szolnok.)

Hót-tyúk: döglőfélen levő tyúk. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Holt.*

Ide. A Miska gyerék is ide vót = itt volt. (Szolnok.)

Ídész: anya. (Jász-Nagykún-Szol-

nok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Édés* 1.

Innetső: innenső. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Innetső*.

Ippeg. *Ippeg akkor értem oda*: éppen stb. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Kisújszállás.)

Ispita: ispotály. (Zombor.) Vö. MTsz. *Ispotály*.

Ittend: itten. (Zombor.) Vö. MTsz. *Itten*.

Ittég: itt, itten. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Itten*.

Kalapol. Legjobban kalapulták az egyik urat. (Szolnok.) Vö. *süvege*.

Kalátya: szeles, fecsegő. (Mezőtúr.) Vö. MTsz. *Kalátya*.

Kána: kanál. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Kanál*.

Kettősi: a két órakerkező gőzös. *A kettősivel várjuk a Pista gyereket*. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. *Fél-kettősi*.

Késű: késő. (Szolnok.)

Kü-rovás: kőkerítés. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Rovás* 1.

Könyves-asszony: templomos asszony. *Mínél könyvesebb, annál nagyobb k . . va*. (Szolnok.)

Lebeg: lobog. (a tűz.) (Szolnok.) Vö. MTsz. *Lobog*.

Léferdül: lefordul. (Zombor.)

Le. *Léig gomboltam a kabátot* (le, végig gombolta a kabátot). (Kúnszentmárton vidéke.)

Lék: lék. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Lék*.

Lekel: lékel. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Lékél*.

Leket vág: lékel. (Szolnok.)

Lipántos. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Lipántos* 2.

Lipe: lepe. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Lepe*.

Magány: magányos. *Magány ember*: nőtlen ember. (Szolnok.)

Másütt: máshol, másutt. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Máshol*.

Még-véréséd-ik: elveresedik szé-

gyenletében. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.)

Méhel: műhely. (Zombor.) Vö. MTsz. *Mű-hely*.

Mis. *Meszes vagy mis a kabáttya*. (Szolnok.)

Macskalód-ik, össze-mocskalód-ik. *Összemocskolódik a tiszta pohár, ha a többi piszkos edénnyel viszi ki a jára asasztarról*. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.)

Móttalan. *Móttalan nagy ember*: igen nagy (magas). (Szolnok.) Vö. MTsz. *Módtalan*.

Mégintlen: megint. (Zombor.) Vö. MTsz. *Mégintelen*.

Nyovója: nyavalya. (Szolnok.)

Nyovojás: nyavalyás. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Nyavalya*.

Nyel: nyél. *Ostornyel*. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Nyel*.

Nyelet: nyelés, korty. *Égy pohár sért nyertem tülle, de égy nyeletet nem ittam belőle*. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Nyelet*, *Harapat*.

Nyüst-pácza: nyüst-pácza. Vö. MTsz. *Nyüst-pácza*.

Óhatalan: eikerülhetetlen. (Mezőtúr.) Vö. MTsz. *Óhatalan*.

Ójtvány: oltvány, ójtvány. (Zombor.) Vö. MTsz. *Oltvány*.

Pala (?): paláka. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Kenderes.) Vö. MTsz. *Paláka*.

Pálannya: a disznó kisebbik beléből (gyomrából) csinált gömböc. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Pálannya*.

Parázsosod-ik, el-parázsosod-ik (a tűz, mikor már nem lángol s parázsszá válik). (Zombor.)

Péklegⁿ-kényér: péksütötte kenyér. *Ídés apám még nem észli a péklegⁿ-kényeret*. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.)

Pérkél: pörzsél. *Nálunk pérkélik a disznót, nem pörzsélik*. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Pörzsél*.

Peszmeg: kistermetű, vézna (leány). (Kúnszentmárton vidéke.) Vö. MTsz. *Peszmeg*.

Picsa: segg. *Picsán rüglak*. *Picsán verlek*. *Picsán vertem*. Inkább nőszemélynek mondják. (Szolnok.)

Picsányi: kicsi, kevés. *Picsányi főggye van. Mi csinájjak ezzel a picsányi szalonnával.* Vö. MTsz. *Picsa.*

Puczor: gömböcz. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Puczor* 2.

Ragadványos: ragadós (nyavalya, betegség). (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.)

Rózan: józan. (Künszentmárton vidéke.) Vö. MTsz. *Józan.*

Satrangos: satnya (csirke). (Jász-Nagykún-Szolnok megye, Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. 1. *Satra.*

Sündörög. Mindig a konyhába sündörög a kutya. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Sündörög* 1.

Szévanó: szévnvonó. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Szénvonó.*

Szét-pérdül: hirtelen szétesik. *Mikor a (forró) vízbe tettik, mind szétpérdült a csiga.** (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Pérdül.*

* T. i. a levesbe való csiga (tészta).

Szikkajtó: szikkasztó (idő). Vö. MTsz. *Szikkajt.*

Tanya-kétség. Szíp tanyakéssége (felszerelése) van. (Mezőtúr.) Vö. MTsz. *Készség.*

Tapsikol. Égy rossz fazék még réztányírral tapsikoltam. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Tapiskol.*

Torongyos. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Tiszapüspöki.) Vö. MTsz. *Torongyos* 3.

Tokmál: tukmál. *Bele tokmáltam éttányírral levest* (a beteg gyerekbe). (Szolnok.) Vö. MTsz. *Tukmál.*

Tokmány: fén-tok. (Jász-Nagykún-Szolnok m., Kenderes.) Vö. MTsz. *Tokmány, Fén-tok.*

Türüczköl: gyomroz. *A bika türüczkölte a gujást a földön.* (Mezőtúr.) Vö. MTsz. *Dörököl, Döröszöl, Dürüszöl.*

Vocsora: vacsora. (Szolnok.)

Vocsoráz: vacsoráz. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Vacsora.*

Váló: vályú. (Szolnok.) Vö. MTsz. *Vályú.*

TÜRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

II.

Hajnali-bába. A híres Halley-üstökösnek öreg földüinktől legutóbb történő elbúcsúzásáról magam is meg akartam győződni. E végből 1910 május 19-én, éjjél után a Szolnok és Szajol közt levő alsíi megállóhoz (25. számú őrház) mentem ki, hogy onnan jobban megláthassam az üstököst. De bizony én nem láttam meg, hiába vártam rá napfelkelteig. Közben azonban napkelet felé rendkívül meglepő és szép légköri tűneményben gyönyörködhettem. Hajnali szürkületkor, mindjárt 2 óra után, 3—4 kilométernyi szélességben és hosszúságban mintha tengeráradat öntötte volna el előttem az alsíi földet. Az áradat teljesen nyugodt volt, egyáltalában nem rezgett, hullámzott és csak napfeljötté előtt kezdett emelkedni a tanyák ereszeteljáig; rövid negyedóra alatt pedig már teljesen homályba borította a tanyákat, a tiszaparti füzeseket. Egynegyed ötkor pedig köddé alakulva, a tenyői vasúti hid ívezete fölött felhóvé vált. Mikor észrevettem a rendkívüli tűneményt, megkérdeztem az őrháznál szolgálatot teljesítő őröt, hogy: — *Mi az, czimborám?* — *Füstöt vetett a föld, gyön ki belőle a pára* — felelte Szabó Sándor, a kérdezett őr. — *Látott-e már máskor is ilyet?* — kérdeztem tovább a tiszapüspökii születésű őr. — *Hogyné láttam volna mán máskor is hajnali bábát!* — felelte az őr. Akkor és így tudtam meg, hogy a „hajnali délibáb”-nak megvan a maga saját jó neve is: a *hajnali-bába.*

Szolnok, 1911.

TÜRI MÉSZÁROS ISTVÁN.

III.

Lehr Albert a Magyar Nyelv több számában a részegség kifejezéseit közli. Annak szemléltetésére, hogy a népryelvnek egy és

ugyanazon vidéken is mennyi szava van ugyanarra a fogalomra, szolgaljanak a következó példák.

I. A részegség kifejezései:*

	A)		
a)	ivogat	csapos	
beállított	mégázik	fűdrészég	
beboroz	mégissza magát	ittas	
becsip	mégittasodik	kapatos (kissé)	
becsomagol	mékkutyagosodik	kutyagos (kissé)	
bekapacitzál	(kissé)	pálinkás	
bekáfol	mégrészékszik	pityókás (kissé)	
bemaszátol	részégéskedik	részég	
benyakal	trinkol	részégés	
benyal		tökrészég	
bereszol	b)		
beszéd	butykos (1. pálinkát	c)	
beszédégét	szerező, iszákos; 2.	borcsiszár	
beszékurál	p.-tól részeg)	boriszák	
fiékeriékén áll	borbeteg (katzenjam-	borkút	
földötösztet (leitat)	meros)	kocza	
fűökortyant	boros	kocsmazemet	
	budakos		
	B)		
becsicscent	betököl	eligazít (lerészegit)	
bedörrent	betörülközik	fölmert az aszfaltra	
bekétytyen	be van gyúrva	hulla vót (igen részeg)	
belibben	elkészül	leszopja magát	
belök, be van lökve		tökön van.	

II. A pálinka nevei:

bundalié, boszorkáfing, légéd-bor, gébula, görbevíz, gugyi, keserűvíz, réggeli, sárkántéj, szemvíz, zsidóbor.

III. Erkölcstelen nők nevei:

a)	c)	czieda
könnyem méglibbenik	beste félék	dámo
	böske	débojka
	brégyó	donyész
b)	czafat	frajla
[j ^{uó}] adakozó	czandi (serdülő)	jóféle léá
repet sarkú	czáfrás	l ^{uó} tya
kirúgós	czefre	szémél
szóbeli	czefri	szépentyó
	czeménde	szuka.

* A B) pont alattiak a nagykanizsai honvédtisztektől.

IV. Az ostobaság kifejezései:

a)	gyagyabeli	nyámnyám
hebehurgyál v. hebe-	gyall ^u ó	oktondi
hurgyáz	gyávo	satraf ⁱ érecz
hetet-havat összebe-	gyügye	sedre
szél	háromfértálos	sedref ⁱ érecz
mállékodik	háromkerekű	silapsi
sedriékedik	hebehurgya	szeleahajdi
	h ^u óborkás	szeleahajki
	kalamajk ^u ós	szeleverdi
b)	kamuti	szuszimuszi
bacza	kele-k ^u óla[eszü]	tasi
balfasz	kele-k ^u ótya	tájbász
bang	ketle-kotla[eszü]	tászli
bámlász	kuka	tökfejü
bászli	kummancs	tökkel ütöt fejü
bibaszt	mafa	trunkus
bikficz	mamlasz	
bogaras	mállé	c)
bottal ütöt fejü	mállészájju	anyámasszonkato-
b ^u ónás	mámlász	nájjo
böszme	mélák	babuka
buksi	muffi	bükfakolomp
esicsa	mula	hamupip ^u ók
fut ^u ó eszü	netrebulás	isten-nünüje
gyagya	nyanyusza	isten-taszintottyá.
Sümeg.		HORVÁTH ENDRE.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLII. Választmányi ülés.

(1911 május 16-án.)

Jelen vannak Szily Kálmán elnöklete alatt Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Erdélyi Lajos, Gyomlay Gyula, Komáromy Lajos, Melich János, Simai Ödön, Tolnai Vilmos vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A múlt ülés jegyzőkönyvének fölolvasása és hitelesítése után 1. a titkár fölolvassa Négyesy Lászlónak a Berczik-féle indítványra (vö. MNy. VII. 46) vonatkozó jelentését.

Mínthogy az indítvány tartalma Négyesy véleménye szerint némely pontban még kiegészítésre szorul, azért a választmány Szily Kálmán elnököt, Berczik Árpád, Négyesy László, Komáromy Lajos és Tolnai Vilmos vál. tagokat fölkéri a további teendők részletesebb megbeszélésére. Végleges határozatot majd csak e bizottság javaslatainak meghallgatása után fog hozni.

2. A titkár bemutatja Horváth Endre r. t. levelét, melyben bejelenti, hogy egészségi okokból kénytelen volt elköltözni Sümegről, s azért engedélyt kér arra, hogy a sümegi helyett inkább a lovászpatonai nyelvjárás szótárát írhasssa meg. Ez a nyelvjárás t. i. anyanyelvjárása és Lovászpatonával most is állandó kapcsolatban van.

A választmány megadja ehhez beléegyezését és fölkéri Horváth Endrét, hogy a símegei nyelvjárásból eddig gyűjtött anyagot felhasználás végett küldje be a MNy. szerkesztőségének.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1911 ápr. 30-i állapotáról. Az összes bevétel 7810 K 07 f, az összes kiadás 2647 K 35 f, maradék 5162 K 72 f. Ebből értékpapírban van 2000 K, takarékpénztárban 3000 K, készpénzben pedig 162 K 72 f.

Tudomásul szolgál.

4. Új tagoknak megválasztatnak:

dr. Lenkei Vilmos Dani orvos, Budapest

Uzoni Pütkösti Mária, Budapest

Új előfizetők:

dr. Klemm Antal benczés főisk. tanár, Pannonhalma

Szánthó Gábor, Marosvásárhely.

Ezzel az ülés véget ért.

Ajánló:

Tolnai Vilmos

Melich János

XXXI. Felolvasó ülés.

(1911 május 16-án.)

Jelen vannak Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid, Gyomlay Gyula, Horváth János, Kertész Manó, Komáromy Lajos, Melich János, Rubinyi Mózes, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Versényi György r. tagok.

A felolvasó ülés tárgyai:

Kertész Manótól: Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban.

Horger Antaltól: A szláv *o*, magyar *a* kérdése.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

44. **Regény.** Kazinczy levelezése kiadásában ezt olvassuk: „A' Censuráról lejtött *a' regény*, de *a'* kinyomtatását azért halasztottam el“. A levelet Edes Gergely írta Kazinczynak 1803 augusztusában. Kissé korainak találtuk a *regény* ezen előfordulását (Lev. 3:82). Utána néztünk az Akadémia kézírattárában. Gyanúnk nem volt alaptalan. Az eredeti levélben így hangzik az említett mondat: „*a'* Censuráról lejtött *régen*“ stb. S. Ö.

45. **Linkába.** E szót (MNy. VII: 289) a délibábos észjárású Bodor Lajos 1842-ben (Magyar pogán hitregék. — Álmos) a szanszkrit *lingam*-mal veti egybe (87. l.), de azért boszorkánynomásnak magyarázza ő is. Álmosában pedig (41. l.) így nevez egy boszorkányt, kinek torkában az emberek lelke „haldokva megnyikkan“. Azt hiszem, Bodor a szótárákból vette a nevet s a fogalmat. Én legalább azon a vidéken, a hol ő élt, nem hallottam soha a *linkábáról*, vagy *linkábásról*, pedig kutattgattam is utána.

VERSÉNYI GYÖRGY.

46. **Nagyubb** a TMNy. 281. l. szerint Nagybányán ma is így hangzik.

M. J

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VII. KÖTET.

1911. DECZEMBER.

10. SZÁM.

Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága.

A M. Tud. Akadémia helyesírásunk fejlődésére döntő hatással volt. Megalakulása után ugyanis az volt első teendője, hogy a saját kiadványaiban használandó írásmód megállapítására egybeállította, Révai elvei alapján, a magyar *Helyesírás és szóragasztás főbb szabályait*. E szabályokat a nyelvtudományi osztály vitatta meg s ennek alapján Vörösmarty Mihály foglalta szavakba. Az Akadémiának ez az állásfoglalása csakhamar segített a helyesírásban addig uralkodó zavaron. Sűrű egymásutánban jelentek meg e szabályok új, javított kiadásai s már 1844-ben Schedel jogos büszkeséggel jelenthette (Évk. VII:60), hogy „örömmel tapasztalta a társaság, miszerint azon kisded munkálata, melyet, a helyesírás és szóragozás főbb szabályaira szorítkozva, ez előtt tizenkét évvel tagjai számára készített és kiadott, hogy legalább az akadémiai munkálatok mutassanak nyelv dolgában egységet, s egyszersmind ez úton az akkor még vég nélküli különbségek kiegyenlítésére hasson: a vártnál szerencsésb sikerrel koronázta-tott. Ugyanis azóta nemcsak a nagy számmal megjelent nagyobb kisebb nyelvtanokban jobbra elfogadva látjuk az Akadémia által vallott elveket, hanem követve, eszmélve s eszméletlenül, az íróktól is úgy, ha a helyesírásban keletkezett némely részintes eltéréseket mellőzünk, írás és ragozásban meglehetősen egység és határozottság bélyegzik jelenkori irodalmunkat“.

A kedvező hatás kezdettől fogva tapasztalható volt s ez arra bírta az Akadémiát, hogy folytassa ez irányú munkásságát s beváltsa a megalakuláskor ígért „tökéletes nyelvtant“.

Vörösmarty volt az, a ki 1831-ben a nagyszótárról tett jelentésében (M.Ny. V. köt. 1. l.) hangoztatta az alap-rendszabásoknak a nyelvtanra vonatkozó kívánságát s ajánlotta éppen ezért a helyesírás és a szóragasztás főbb szabályainak megállapítását. De kitűzte egyúttal azt is, hogy ez után a szókötés szabályainak

egybegyűjtése legyen a főteendő. Az erre irányuló munka tényleg 1838-ban meg is indult. Az 1838-iki nagygyűlés ugyanis utasította a nyelvtudományi osztályt, készítse el és terjessze elő a szókötés főbb elveit, s ezenfelül igyekezett előmozdítani a kérdés tökéletes kialakulását azzal is, hogy 1840-ben és 1843-ban a nyelvtan körébe vágó jutalomkérdéseket tűzött ki (pl. 1840-ben: a magyar szókötésre, azaz 1. a beszédrészek sajátosságai, 2. a szórend szabályai, 3. a szóviszony szabályai; 1843-ban: a magyar ékes szókötésre. Az előbbinél Szilágyi István és Fábíán István, az utóbbinál Szvorényi József és Szilágyi István nyertek díjat, illetőleg dicséretet.)

A nyelvtudományi osztály tagjai az 1838-iki határozat alapján megállapodtak egymás közt, ki melyik részt dolgozza ki. Vörösmarty 1840 május 3-án jelentette, hogy a szórendet a helybeliek, a szóviszonyítást, vagyis mily ragú szavakat kíván egyik vagy másik beszédrész, a vidéki tagok készítik. Már az 1840-iki nagygyűlésen Czuczor Gergely, Nagy János és Vörösmarty elő is terjesztették szókötési dolgozataikat (1840. évi nagygyűlés, 63. p.). Miután Fábíán Gábor is beadta a neki kiosztott részletet, mind-egyik tag megkapta a többiek dolgozatát másolatban, hogy esetleges észrevételeit megtegye. Ez a munka egy évig tartott s az 1841-ik nagygyűlésen került bemutatásra (52. p.) s innen végleges elintézésre a nyelvtudományi osztályhoz. A végleges elintézés azonban lassan haladt, mert az osztály a szöveget pontról pontra, betűről betűre megvitatta, de erre az 1842-iki nagygyűlés ideje rövidnek bizonyult, úgy hogy a vidéki tagok a nagygyűlés után is együttmaradtak, hogy a munkát befejezzék (1842. nagygyűlés, 26. p.). Az így megvitattott anyagot Jászay Pál és Nagy János újra szövegezték s ezután került a kisgyűlés elé 1843 elején. Itt az egyes üléseken ismét tárgyalás alá vették a munkát s hogy mily lelkiismeretesen dolgoztak, mutatja Vörösmartynak az egyik ülésen (229. p.) tett és teljesedésbe ment az a kérése, hogy a szókötési munkánál az *igekötő* szó, mint a tárgynak legjobban megfelelő, megtartassék.

Ily gondos munka után a művet, mely „*A magyar szókötés főbb szabályai*“ (8° 129 l.) címet kapta, Schedel Ferencz titoknok az 1843 decz. 11-iki nagygyűlésen a „*Helyesírás és szóragasztás főbb szabályai*“ 7. kiadásával együtt be is mutatta. A *Helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* a helyesírás törvényeit és a szóragozást, *A magyar szókötés főbb szabályai* a szó-

egyeztetést, szóvonzatot és a szórend törvényeit taglalták minde-
nütt példák alapján, s így együttesen az Akadémia nyelvtani
elveit képviselték.

A *Helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* említett átdol-
gozásakor a nyelvtudományi osztály tagjaiban már teljesen kiala-
kult a nézet, hogy teljes nyelvtanra volna szükség. Vörösmarty
Mihály, a ki a helyesírás átdolgozásáról beadott jelentést fogal-
mazta (1843 okt. elején írt jelentése az Akad. könyvtárában és
1843. évi nagygy., 30. p.), így fejezte ki ezt: „Azonban, hogy
a Helyesírás és szóragozás szabályai teljességre nézve mindinkább
közelítsenek egy tökéletesebb nyelvtanhoz, szükségesnek láttuk a
hiányzó részek kidolgozását s a meglevők bővítését s részint ki-
igazítását magunk között kiosztani, annyival inkább, minthogy az
e tárgyak körüli nézetek már annyira kiforrottak s megtisztultak,
hogy a munkához most már minden elhamarkodási kár nélkül
foghatunk. A kiosztás következőleg történt: 1.) Betűtan, minden
ide tartozókkal együtt Czuczor. 2.) Prosodia — Czuczor. 3.) Szó-
alkotás vagy szóképzés, mellyhez a lajstromot Nagy János készí-
tette — Fábian, Jászay, Vörösmarty. 4.) A beszédrészek bővebb ki-
dolgozása — Nagy János. E dolgozatok mint a szókötésiek a nagy-
gyűlés idején lennének az osztály által átnézendők.“ Az Akadémia
ezen jelentés alapján Nagy Jánost és Vörösmartyt bizta meg a
nyelvtan kidolgozásával s a nyelvtudományi tagokat felszólította
a kijelölt munka beküldésére. 1844 ben azonban Vörösmarty és
Nagy kérésére (1844. évi decz. 23-iki jelentésük az akad. könyv-
tárban) Czuczort és Jászayt is behívta a nagygyűlés előtt egy
hónappal, hogy közösen vitassák meg s dolgozzák ki az anyagot.
Megismétlődött a tárgyalásnak és kidolgozásnak az a módja, a
mint az a Szókötés szabályainál történt. 1845-ben átvizsgálták
egymás munkáit, majd megállapítván a szöveget, augusztus és
szeptember hónapokban az osztályüléseken újra átnézték. Végül
az 1845-iki nagygyűlés elfogadta s kinyomatta a munkát. Ez a
munka volt az akadémiai „nagyobb nyelvtan“, a mely *A magyar
nyelv rendszere* czímen jelent meg 1846-ban első, majd egy év
mulva második kiadásban is.

A magyar nyelv rendszere magában foglalja teljesen a két
fenti munka anyagát: a betűtant, a szóragozást, a szókötést és
a szórendet, azonfelül felvette a szóalkotást és a szómértant.

A szókötés munkálatának anyaga reánk maradt (Főtitkári
iratok 1842. év 1. sz.). Minden tagnak a munkája, minden tagnak

a megjegyzése megvan s érdekes világot vet, mily gondosan és alaposan taglalták az anyagot s mennyire képesek voltak saját munkáikat megrövidíteni, úgy hogy sok helyütt alig egy-két mondat, egy-két szó került a kész műbe. Érdekes e munkálatok közt Vörösmartyé, a ki a szókötésben a névelőről (mint ő nevezte az *ízkéről*) és a szórendről dolgozott.

E nevezetes és érdekes, ekkoráig kiadatlan dolgozat szó szerint így hangzik:

„Szókötési töredékek.

Izke. Az (a') *Egy.* A' főnevek' értelme, amint előttök az (a') vagy *egy* szók állanak, vagy mind a kettő kimarad, különbfélekép határoztatik. A' határozott *ízke* a főnévnek valami általánosságot ad, úgy hogy mellette semmi ellentét nem gondoltatik szükségképen.

Ha a' főnév elől az *ízke* kihagyatik, elveszti általánosságát 's egy fokkal alább szállva különszerűséget vesz fel 's ellentételekkel világosítható.

Még inkább egész az egységig kórlátoztatik a' főnév; ha az *egy* számnév áll előtte, minek még e' felett kicsinyítő vagy nagyító hatalma is lehet, a' szerint mint azt az egész mondat vagy beszéd' tartalma határozza meg.

Ezek szerint az *az* (a') *ízkétől* megelőzőtt főnév általános 's határozott, a' nélkül hogy egyéb eszmék ellentéte alattomban értessék. A' pusztán álló főnév' értelme már valami különszerűséget nyer, melly ellentétek által még inkább kiemelhető.

Az *egy* a' magyarban nagyobbára számnév 's a' főnévnek számszerinti határozottságot 's ritkábban egyediséget ad, az első esetben világos ellentételével a' többnek. Így szólhatunk p. o. általánosan: *Pestet az árvíz rontotta meg*, a' nélkül hogy egyébre gondolnánk; de ha ezt mondjuk: *Pestet árvíz rontotta meg*, már titkon oda gondoljuk, hogy víz, tehát nem tűz, nem ellenség. Még kórlátottabb az *árvíz'* jelentése, ha így szólok: *Pestet egy árvíz rontotta meg* (az az nem kettő, nem több árvíz) vagy *Pestet egy árvíz nem képes megrontani* (ellentét: több).

Az *az* (a') *ízke* néha mutató névmás *azon ugyanaz* helyett is használtatik: *várjuk a' (azon) vendéget, ki hozzánk ígérkezett.*

Legnagyobb viszszaélés van az *egy* számnévvel, melly németesen határozatlan articulus gyanánt sokaktól használtatik; azért méltó lesz azon eseteket érinteni, melyekben az hiba nélkül használtatik.

1 ször. Midőn határozott számmal csak egyet akarunk mondani (nem többet) p. o. *Az egész házban egy embert találtam.* (Egység.)

2 or. Midőn főnév sajátága, tulajdonai egy utána következő mondatban fejeztetnek ki, 's ez által a' főnév viszszaérítettik mintegy azon állapotra, mellyben egyedül áll megkülönítve minden egyebektől: *Élt hajdan egy király, kinek három fia volt s a t. 's itt helyesen áll az egy; mert illy király, 's abban a korban, tájban csak egy volt.* (Egység.)

3 or. Használtatik az *olly illy, olyan ilyen* névmások előtt is, de többnyire csak a' 2-ik pont' eseteiben; de itt már ki is hagyat-

hatik: *Mit tarthatunk egy olyan emberről ki s a t., Mit tarthatunk olyan emberről ki s a t.*

4er. Használtathatik a' fő és melléknév közé téve, mint ez az angolban is szokás, midőn nyomósító ereje is van. P. o. *Derék egy ember; ez gonosz egy csapás;* 's az illy mondatnak egészen más értelme van, mintha az egyet a' melléknév elé tesszük: *egy derék ember* (többet ér száz rosznál), *egy gonosz csapás* (egészen tönkre tett); itt a' melléknéven fekszik a' nyomósítás, amott az egyen.

Ezek folytatában nem tartom fölösnek érinteni, mivel válthatjuk fel az annyira megszokott németes egyet. 1-ör Gyakran elég minden articulust kihagyni: *ezt egy halandó ember el nem viselheti*, das kann ein sterblicher Mensch nicht ertragen, jól: *ezt halandó ember el nem viselheti.* 2-or A' németes egy helyett illy olly, ilyen ollyannal élhetünk néha: *Ezeket mondá egy hangon, melly szívrendítő volt:* helyesen: *ezeket mondá olly hangon, melly szívrendítő volt.* Magasabb nyelven p. o. költészetben az *olly* is kihagyható. 3-or Néha a' valamely is használthatik: *Ha valamelly ember iránt gyanuval visel-tetel*, e németes mondat helyett: *ha egy ember iránt s a t.*

A' tulajdon nevek nem kívánnak határozott articulust, magokban is elég határozottak lévén. A hegyek, erdők, tavak, folyók nevei azonban néha avval, néha a' nélkül állanak. P. o. *Ez itt a' Mátra, a' Bakony, a' Duna.* Izke nélkül = *Még Bakonyban vagyunk.* Mátra felett zivatar van. Merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának. Tiszán innen, Dunántúl. Isten az-zal is, nélkül is használthatik.

A' melléknévek, midőn közvetlen a' főnévhez tartoznak, vagy magokban főnév helyett használthatnak, az articulusra nézve annak szabályait követik. P. o. *A' halandó ember; egy halandó ember; halandó ember.*

Midőn a' melléknév praedicatumúl áll a' főnév mellett, az ízkére nézve egészen független attól, 's felveszi vagy elhagyja az ízkét az értelem szerint; mint a' főnév maga. *Az ember csalfa; az ember a' csalfa.*

A' névmások közül a' mutatók *az ez a' határozott ízkével* együtt állhatnak: *az az ember = azon ember; ez az ember = ezen ember.* Állhatnak az egy előtt is rövidség' okáért *azon és ezen helyett: Az egy ember* (azon egy ember) kiben bízam, megcsalt.

A' többi mutatók: *illy olly, ilyen ollyan, imillyen, amollyan, illyetén, ollyatén* a' névmások szabályát követik. A' viszszerő *magam* többnyire az nélkül áll, mint minden személyragos név, de az egy számnévvel szinte megfér.

A' visszamutatók *ki, mi, melly milly millyen* articulussal 's a' nélkül is használthatnak.

A' személyes névmások, 's határozatlanok, kérdők articulust nélkül állanak.

A' határozatlanok közül az *egy valaki* van divatban. Szólhatni így is ki az a' valaki? Illyenkor főnév gyanánt szolgálnak, különben semmi articulust nem vesznek-fel.

A' számnév már magában határozott lévén, többnyire izke nélkül használthatik. P. o. *Két ember.* Rámutatólag azonban felveszi az ízkét: *Több a' három mint a' kettő.* Melly mondat határozottabb mint ez: *három több mint kettő.*

Itt van az összefüggésnél fogva legalkalmasabb helye, noha a' kérdés tulajdonképen a' szóviszony' szakaszába tartozik, kifejteni, mikor kell határozott, mikor határozatlan alakú igével élni.

A' fő elv ez: az igék' alakját az általok vonzott szenvedő ragú név határozza meg, akár nyilván ki legyen mondva, akár csak titkon értessek. Ebből következő szabályok folynak:

I. Minden szenvedő ragú név, mellyet az ez (a' e'), azon, ezen, amaz, emez, ugyanaz, ugyanez izke és névmások előznek, határozott alakú ígét kíván.

II. A' személyragos nevek' szenvedő esetei határozott ígét kívánnak.

Kivétel 1 ör Midőn személyragos szó vonzatja valamely főnévnek s avval mintegy egy szót képez; ekkor a' birtokos főnév szabályozza az ígét: *vásár' fiát hozok* (határozatlan); *szereti a' vásár-fiát* (határozott).

2or Midőn a' szenvedő ragú név a' határozottság' eszméjéből kiesik. P. o. *Ellopták két lovamat* (határozott), azaz bizonyos *két lovamat*. — *Elloptak két lovamat* (határozatlan) az az a' több közül kettőt.

3or *Magát, magokat* mindig határozott ígét kíván; *magamat, magadat, magunkat, magatokat* pedig csak akkor, midőn ige és névmás személyre nézve megegyeznek; *magamat látom, magadat látod, magunkat látjuk, magatokat látjátok*: ellenben midőn a' *magam* nem visszatérő, hanem egyedüliséget jelent 's az ige személye különböző a' névmás' személyétől, határozatlan alakú ige kívántatik, p. o. *magamat* (1 személy), *látsz* (2 személy), *magadat* (2 személy), *lát* (3 személy) s a t.

III. Határozott alakú ígét kíván a' 3-ik személyt jelentő névmás' szenvedő esete: *őt, őket* valamint a' mutató névmások az *ez, amaz emez, ugyanaz ugyanez* szenvedő esetei is: *azt ezt*.

Kivétel. Midőn a' szenvedő eset *azt ezt* elveszti határozottságát, 's olly főnévre visz vissza, melly articulus nélkül áll, határozatlan ígét vonz. P. o. *Pénzt várok*; felelet: *hiszen azt adok*, az az pénzt.

IV. Minden szenvedő eset, melly a' főlebb elszámáltak közé nem tartozik, határozatlan ígével kapcsolatik: *embert látok*; *egy embert látok*; *téged láttunk*.

Kivétel (az I. szabálytól) E' szavak: a' *hány, a mennyi, a' ki, a' mi, a' milly, a' millyen, a' minő, a' miféle*, noha határozott articulusától előztetnek is meg, határozatlan ígét vonzanak: a' mennyit adhatok, annyit adok.

Szórend.

Mielőtt a' szórend' szabályait adnók, meg kell jegyeznünk:

1. Hogy a mellék és számnév, midőn szorosan a' főnévhez, mint annak magyarázója tartozik, avval a' szórendben egy szó gyanánt tekinthető, ugyan ezt kell tartani a' névmásról 's független névhatározókról is.

2. Midőn két főnév egyik mint birtokos, másik mint birtok áll viszonyban egymással e' két főnév is többnyire egy szónak veendő. Az igen ritka kivételeket a' szabályok folytában fogjuk előadni.

Szórend szabályai. A fő sarkalat, melly körül a' mondat' értelme forog, a' határos módú ige.

1 ör Legnyomósabb azon szó, melly a' határos módú ígét közvetlen megelőzi, a' többiek' jelentősége a' távolság szerint enyészik el, minek valósága ellentétek által világosítható. *Búzát* visz Péter a' vásárra (nem zabot), *Péter* visz búzát a' vásárra (nem Pál), *A' vásárra* visz Péter búzát (nem a malomba).

Kivétel: Midőn az ige, melynek legnagyobb nyomósító ereje van, visszszaveszi eredeti hatalmát, az előtte állónak megszűnik nyomóssága. Így szólhatunk szemrehányólag, gunyolólag, dicsékedőleg, vagy kérdőleg: *Péter visz búzát a' vásárra!?* Az ily mondatok szenvedélyes, indultatos természete némileg megzavarja az általános rendet 's az ige visszszaveszi eredeti nyomósságát. De még ezen kevésbbé rendes mondatok is szabály alá vonhatók; mert az ige ily esetekben leghelyesebben elül tétetik, 's az első szabály' szelleme 's a' fent kimondott elv szerint a' legfőbb nyomósság az igen marad, semmi nyomósítható szó előtte nem állván. A' főlebbi mondat tehát kérdőleg legtermészetesebben így fog állani: *Visz Péter búzát a' vásárra?! Tudniillik itt a' fő dolog, mit megtudni akarunk, az: visz-e, nem-e?* Ezen esetben az utánna álló szó nyer az igétől némi nyomósságot.

2or, *Meg, fel, le, vissza, elő* 's mind azon igekötők, melyek az igét megelőzni szokták, habár az igével össze kapcsolva vannak is, az igétől nyomósítást nyernek.

Péter elviszi a' búzát a' vásárra. E' mondatban a' fő dolog *el-e* vagy *nem?* s azért az *el* szócska van nyomósítva.

Innen következik, hogy mihelyt az ilyen szócska felett valamely más szót akarunk nyomósítani, azt teszszük közvetlen az ige elébe, a' particula pedig az igétől elválva annak utána tétetik:

Péter viszi el a' búzát a' vásárra (nem Pál).

Midőn az igét előző szón kívül még az igekötőnek is akarunk némi nyomósságot adni, az nem hátra hanem az ige által nyomósított szó elé tétetik.

El Péter viszi a' búzát a' vásárra (de nem ő hozza vissza).

3or Midőn ige nincs a' mondatban, az képzeletileg visszsa-állítandó 's a' nyomósság a' szerint határoztatik meg.

4er Másod rendű nyomósító erővel bír a' mondatban a' főnév, mely a' közvetlen előtte álló 's szorosan hozzá tartozó epithetonnak ad súlyt, a' nélkül, hogy az ige fő hatását ez által megzavarná: *egy kis embert látok.* Itt az ige által nyomósítva van a' *kis ember*, az *ember* főnév által kiemelve a' *kis* melléknév, mely ezért a' magyarban rendesen a' főnév előtt áll.

5or Kapcsoló erejénél fogva nyomósító erővel bír az *is* kötszó. Embert is látok (állatot is).

Ezen pont az, mellynél idegen leghamarább eltéved, sőt gyakran az idegen munkák olvasásába igen elmerült, vagy roszt vidékű magyarok is hibáznak, miért is méltó lesz a' dolgokat példákkal felvilágosítani.

Midőn az *is*-t megelőző szón kívül (ide értve a' II-ik szabály szerint a' *meg, fel* s a t. szócskákat is) magának az *is*-nek is nyomósítást akarunk adni, akkor ennek közvetlen az ige előtt van helye: embert is látok; meg is adom, a' mivel tartozom. Ellenkező esetben az *is* az ige után tétetik: *ha embert látok is, ha megadom is.* 'S ilyenkor mindig egy más mondatnak kell következni, vagy legalább gondoltatni; *ha embert látok is* (nem ijedek meg); *ha megadom is* kívánságot, (nem elégszel meg). E' mondatokban az *ember* és *meg* vannak nyomósítva, 's igen hibásan szólnánk így: *ha embert is látok; ha meg is adom*; mert ezekben már az *is*-en fekszik a' fősúly, 's ily sorozatú mondat után vagy nyilván vagy elhallgatva, egy más szerkezetű mondatnak kellene következni, mely mintegy folytatása az előbbinek: *ha embert is látok (állatot is), ha meg is adom* (nem is).

Megjegyzésre méltó hogy az *is* kötszó már jelentésénél 's rendeltetésénél fogva is soha legelül nem állhat, 's hogy kapcsoló ereje szerint teljes függetlenséggel mindig azon szó után áll, mellyet kapcsolnia 's nyomósítania kell.

Midőn az *ige* és *is* távol állanak egymástól, mindenik az előtte álló szót nyomósítja: Vásárra viszik már az embert is. A' nyomósított szavak *vásárra* és *embert*. Úgy hogy e' mondatot meg is lehet fordítani: az embert is vásárra viszik már.

Legnagyobb világot vet e' különbségre 's az *is* hatására, az:

a) Hogy az *ige* legfőbb lévén a mondatban, akár melly helyen visszaveheti súlyát, melly esetben azt egyéb szavakról elvonja; az *is* ellenben függő lévén más szavaktól, azokat nyomósíthatja; de magát az *is*-t csak az *ige* súlyosíthatja meg.

b) Hogy míg az *ige* hatalma csak egy mondatra terjed, az *is* nem csak egy mondat' szavainak, hanem két egész mondatnak is lehet kapcsolója. Innen, midőn az egész mondatot akarjuk általa nyomósítani, az *ige* után kell állnia a' mondatban: Nem bánom, ha mindenemet elvesztem is (itt az egész mondaton van súly), csak a' közügy nyerjen.

5or Vannak szavak, mellyeknek okvetlen elül kell állniok a' mondatban: hiszen, ha, noha, mintha, ámbár, habár, mivel, hogy, nehogy, minthogy, mikor, midőn, mert, mint, valamint, a' hány, a' melly, a' milly, a' ki, a' mi. — A' *ha* költői nyelven néha közbe is tétethetik.

6or A' *nem*, *ne*, mindig azon szó előtt áll, mellyet egyenesen tagadni tiltani akarunk: az idő nem mindenkor kedvez; nem kedvez mindenkor az idő; nem az idő kedvez mindenkor; Ne mindig az időt vádoljuk; ne az időt vádoljuk mindig; ne vádoljuk mindig az időt.

7er Midőn a' *nem*, *ne*, az *is*-sel összejőnek, 's a' mondat önálló, illy sorozat áll; nem is, ne is: nem is látok; ne is láss;

Midőn igekötő is járul hozzá, az az *ige* után tétetik: nem is látod meg; ne is lásd meg; 's ekkor az *is* = *nem*, *is* = *ne*, *se*-vel felváltható: de már ekkor a' sor változik; mert a' *meg*, *fel* s a t. a' *sem se* élébe jó. Meg sem látom; meg se lásd. Ha két mondat van viszonyban az *is* által, akkor ez a' mondat' végén áll, s' a' *nem*, a' *fel*, *el*, s a t. szavak az *ige* közé jőnek: nem bánom, ha el nem jössz is.

8or A' *sem-nem*, *se-ne*, megtartják ezen sort, úgy azonban, hogy a' *nem*, *ne*, az *ige* előtt áll, a' *sem se* pedig az előtt, mellyet tagadni vagy tiltani akarunk: sem azt nem tudom, sem ezt; se oda ne menj, se el ne maradj. Ha *fel*, *le* s a t. szavak is előfordulnak a' mondatban, a' sorozat ismét változik: sem meg nem bánom, sem nem hiszelgek neki; tehát a' sor ez: sem meg *fel* *le* s a t. *nem*; se meg *ne*; a' mi *ige* is fordítható: sem nem — *ige* — meg; se *ne* — *ige* — meg.

Az -e kérdő szó az *ige* után ragasztatik 's ha *ige* nincs azon szó után, melly után az *ige* kimaradt: Elviszed-e a' könyvet? Az-e jobb (az volna-e?) mit elérhetünk, vagy az s a t. Jobb-e (jobb volna-e?) az? s a t.

Említésre méltó még, hogy midőn két főnév, mint birtokos és birtok vannak viszonyban egymással, ha nem közvetlen az *ige* előtt állnak, egy szó gyanánt tekinthetők: Péter a' főpap' szolgájának

fülét levágta; 's ekkor akár egyik akár másik állhat elül az értelem változása nélkül. Ellenben midőn valamelyik közvetlen az ige előtt áll, a' főszabály szerint az nyer nyomósságot a' másik felett: Péter a' főpap' szolgájának fülét vágta le (fülét, nem orrát); Péter a' főpap' szolgájának vágta le fülét. Hasonló szabály áll, midőn valamelyik főnévnek vagy mind a' kettőnek mellékeve van. Ekkor tudniillik mindenik főnév saját melléknevét emeli ki, míg a' főszűly az igét előző szón fekszik, mint az a' fölebbi szabályokbul kitetszik: Péter a' főpap' gonosz szolgájának bal fülét vágta le. Melly mondatban, ha a' főneveket eltolom az igétől 's így mondom: Péter a' főpap' gonosz szolgájának bal fülét levágta; a' *le* igekötő szó lesz nyomósítva."

* * *

Nem érdektelen körülmény az sem, hogy éppen midőn *A magyar nyelv rendszerét* készítette a nyelvtudományi osztály, akkor érkezett a Helytartótanács felszólítása az Akadémiához, jelölje meg a legjobb magyar nyelvtanokat, a melyeket az 1843. t.-cz. következtében a középiskolákban használni lehetne. A nyelvtudományi osztály tagjai nem igen találtak alkalmas nyelvtant s az I. osztály számára a *Helyesírás és szóragasztás főbb szabályait*, a II. és III. osztálynak *Suppan Zsigmond Magyar Nyelvtanát*, a IV. osztálynak pedig *A magyar szókötés főbb szabályait* ajánlották. Kijelentették azonban, hogy ily szükséges nyelvtant hajlandók készíteni. Az ajánlközást a Helytartótanács elfogadta s így keletkeztek az akadémiai nagyobb nyelvtanban kifejezett elvek alapján Czuczor és Vörösmartynak *Elemi Magyar Nyelvtana*, *Magyar Nyelvtana* és *Szókötése*.

VISZOTA GYULA.

Tamás és Bálint: a Biblia első magyar fordítói.

Első biblia-fordításunk nyelvének egyik legjellemzőbb sajátága, hogy a *-va*, *-ve* képzős participiumhoz gyakran és sokféle változtatban függeszt személyragokat. Akár a Bécsi-, akár a Münchener-codexet olvassuk, sokszor kerülnek szemünk elé efféle alakok: *imádvám*, *meghalvád*, *látvánk*, *bemenvétek*, *nézvéjek* stb. Ilyen ragozásra sem a nyelvemlékekben, sem a régi vagy új irodalomban egyebütt nem igen találunk adatokat. Eddigelé mindössze a Winkler-C.-ből (232 és 262) két és az Érsekújvári-C.-ből (48) egy idevágó példát jegyezhetek föl.* Meglehet, sőt hihető, hogy e ragozás akkor már nem is volt az egész országban szokásos és csakis egyes vidékeken divatozott még.

* Ez utóbbi adatot Mészöly Gedeon szívességének köszönöm.

Bármint legyen is a dolog, e jelenség, mint látni fogjuk, mindenesetre megérdemli, hogy tüzetesebben foglalkozzunk vele.

A *-va, -ve* képzős igenév, személyraggal megtoldva, a két codexben valami 60-szor fordul elő, tehát oly tekintélyes számmal, hogy az eloszlás mikéntjéből esetleg következtetéseket lehet vonni.

Mindenek előtt az adatokat közlöm, még pedig abban a sorrendben, a mint a Bécsi- s azután a Münchener-C.-ben egymásra következnek. A NySz.-ban meglevőket csillaggal jelöltem meg:

Bemenvéjek. Ruth I. 2: „Es bemenuéiee . . . es lakoznakuala oth“.

Meghalvád. Uo. I. 17: „A mel' föld tégedet meghalvad fogadand“.

Meghalvánk. Judit III. 2: „iob hog' eleuenén zolgallonc . . . te nekéd hog' nem meghaluanc“.

Akarvánk. Uo. VII. 13: „ném akaruanc békéséggel zolnonc“.

Bíztvájok. Uo. IX. 6: „bizuaioe zekerecbe“.

Megesmérvém. Uo. XI. 13: „Kite te zogalo l'añod mégésmeruém“.

Meghalvájok. Hester II. 7: „Es ó at't'a es anña meghaluaioc“.

**Bemenvéjek.* Uo. II. 13: „Es bémenuéiee kirához“.

Akarvájok. Uo. VI. 2: „akaruaioc kiralt mégólniee“.

Látvánk. Uo. XIII. 5: „latuanc égdagalos nemzetét“.

Élvénk. Uo. XIII. 17: „hog' éluee diéiriue te neuedet“.

Megbizonyttvánk. Uo. XVI. 11: „óbenne embérségét megbizoneituanc“.

Nézvéjek. Mach. VII. 4: „at't'afiy es anña nézueiee“.

Szenvedvéjek. Uo. VII. 36: „At'amfiay ma keues serelmet zenueueiee“.

**Imádvám.* Uo. VII. 37: „ymaduam vrat“.

Halvám. Uo. VI. 26: „sem eleuenén sem haluam“.

**Hítetlenkedvénk.* Baruth I. 17: „ném hittönc hvtötlenkéduene óbenne“.

Engedvénk. Uo. II. 5: „ném engeduee ó zauanac“.

**Megfordulvátok.* Uo. IV. 28: „Esmeg megfordoluoatoc“.

Bemenvétek. Uo. VI. 2: „Bemenueteec kedeg babilloniaba“.

Látvátok. Uo. VI. 5: „latuoatoc g'ülekezetet“.

Imádkozvátok. Uo. VI. 5: „es elől imadkozuatoc“.

Tudvátok. Dániel II. 8: „tuduatoe hog' elment legén“.

Eltávozvánk. Uo. III. 29: „eltaoazuanc tetölld“.

Megértvéjek. Uo. VI. 15: „A' ferfiac kedeg megertueiee kiralt“.

Meghagyattatvám. Uo. X. 8: „enen magam meghagattatuam“ (ego autem relictus solus).

Mondvátok. Amos VIII. 5: „monduoatoc Midón megenel az aratas“ (dicentes . . .).

Megfordulvánk. Malachias I. 4: „De megfordoluanc“ (sed revertentes).

Bemenvéjek. Máté II. 11: „es bemenuéiee a' hazba“.

Leesvéjek. Uo. II. 11: „Es le esueiee imadac ötet“.

Jövé. Uo. V. 24: „es taht ioued aiandokoziad te aiandokodat“ (veniens offeres munus tuum).

Tévé. Uo. VI. 3: „alamisna téuéd ne tugga te balod . . .“ (te autem faciente elemosynam . . .).

Imádkozvátok. Uo. VI. 7: „Imadkozuatoc kedeg né akariatoe fokat zolnotoc“.

Mondvátok. Uo. VI. 31: „Ne akariatoc azért zorgalmazatofok lennetec monduatoc mit ezönc“.

Valvátok. Uo. VII. 11: „ha azért tú gonozoc valuatoc tuttok io adomañocat adnotoc tú fiaitoenac“.

Kimenvéjek. Uo. VIII. 32: „Es azoc ki menueieic ménénec a' diznocba“.

Jutvájok. Uo. VIII. 33: „a' varofba iutuaioic meghirdetec mend ezeket“.

Jövéjek. Uo. IX. 10: „es bünöföc ióueieic ez nec uala égbe izfal“ (et peccatores venientes . . .).

Kimenvéjek. Uo. IX. 31 és 32: „Azoc kedeg ki menueieic“.

Bemenvétek. Uo. X. 12: „Bemenuetec kedeg a' hazba“.

Kimenvétek. Uo. X. 14: „Ki menuetec a' hazbol“.

Elmenvéjek. Uo. XI. 7: „Azoc kedeg elmenueieic“.

Megéhezevéjek. Uo. XII. 1: „O taneitvani kedeg megehezeueieic“.

Látvájok. Uo. XII. 2: „A' leualtac kedeg latuaioic mondanac neki“ (Pharisei autem videntes . . .).

Valvátok. Uo. XII. 34: „Gonozoc valuatoc“ (cum sitis mali).

Bemenvéjek. Uo. XII. 45: „es bemenueieic lakoznac ot“.

Kiszedvétek. Uo. XIII. 29: „a' konkol' ki zeduétek“ (colligentes zizania).

Jövéjek. Uo. XIV. 12: „es ióueieic meghirdetec“ (et venientes nuntiaverunt).

Látvájok. Uo. XIV. 26: „es ötet latuaioic“ (Et videntes eum).

Tanítvájok. Uo. XV. 9: „tanituaioic emberec nec tanofagit“.

Beszélvéjek. Uo. XVII. 3: „ó velec bezélueieic“.

**Valvád.* Uo. XVIII. 9: „Ket zemed valuad“ (duos oculos habens).

Vévéjek. Uo. XX. 11: „es veueieic morognac uala“.

Látvátok. Uo. XXI. 32: „de tú latuatoc“ (vos autem videntes).

Valvád. Uo. XXII. 12: „nem valuad meñekezö ruhat“ (non habens).

Tudvátok. Uo. XXII. 29: „nem tuduatok iraft“.

Imádkozvátok. Uo. XXIII. 4: „kic hoziu imadfadg imatkozuatoc“.

Egybegyülekezevéjek. Uo. XXVII. 17: „Azert azoc égbe gölekezeueieic“.

**Aluvánk.* Uo. XXVIII. 13: „mü aluuanec el vroztac ötet“ (furati sunt eum nobis dormientibus).

Megkeresztelvétek. Uo. XXVIII. 19: „megkereszteluetec öket“ (baptizantes eos).

Eresztvéjek. Márk I. 16: „erezttueieic haloioicat a' tengerbe“.

Valvád. János IV. 9: „Te sido valuad“ (Judaus cum sis).

*

Végig tekintvén és a személyragok szerint osztályozván ez adatokat, látjuk, hogy a többes számú harmadik személy ragja 26-szor, a második személyé 17-szer, az elsőé pedig 10-szer, holott az egyes számú első személy ragja csak 4-szer, a másodiké 6-szor, a harmadiké pedig egyetlen-egyszer sem fordul elő. Az egyes számú harmadik személy ragjának teljes hiánya, a mit már Révai észrevett (Elab. Gramm. II. 800), annyival inkább meglepő és érthetetlen, mert hiszen a biblia, különösen az Új-Testamentom szövege e rag használatára annyi alkalmat nyújthatott volna. Ott, a hol az előzmények után

mondvája, látvája stb. alakokat várnánk, mindig a mai *mondván, látván* stb. lép elélnkbe.*

Különben van ennél egy még meglepőbb jelenség e ragos alakok előfordulásában, egy oly jelenség, a melyből érdekes következtetést vonhatunk a két codex készítése módjára nézve.

A gyulafehérvári püspöki levéltárban őrzött ferenczrendi „Cronica“ alapján Döbrentei bebizonyította (R. M. Nyelveml. I. köt. XXI. és köv.), hogy a Bécsi- és Müncheni-codex szövegét az inquisitio elől Moldvába menekült két ferenczrendi magyar szerzetes, Tamás és Bálint készítette a XV. század második harmadának leg-elején (pontosabban 1416 és 1435 között, vö. MNy. III. 201). Döbrentei kutatásai arra nézve azonban nem adnak semminemű fölvilágosítást, hogy a két codexnek mely részeit fordította az egyik, s melyeket a másik?

A fentebbi adatok s a bennök előforduló személyragos ige-nevek statisztikája éppen e kérdés eldöntéséhez szolgáltatott jól felhasználható adatokat.

A Bécsi-C.-ben előforduló 28 személyragos alak közül 26-ot a codex első felében és csak 2-öt találunk a második felében (egyet Amosnál s egyet Malachiasnál); a Müncheni-C.-ben előforduló 35 személyragos alak közül 33 van Máté evangelistánál és csak egy Márknál, egy Jánosnál s Lukácsnál egy sincs. Ebből a feltűnő számviszonyból, azt hiszem, bátran következtethetjük, hogy az egész Bécsi-C.-et nem egy ember fordította s hogy a ki Mátét fordította, nem fordíthatta a többi evangelistát. Hiszen a ki Máté 55 lapján 33-szor alkalmazta a személyragos alakot, az a másik három evangélista 133 lapján sem mulasztotta volna el, hogy alkalom adtán bele ne szöje a tőle oly előszeretettel használt formát. Lett is volna rá bőséges alkalmá. A négy evangelistánál annyi párhuzamos, sőt szóról szóra egyező hely van, hogy középkori szerzetes, a ki a bibliának nemcsak minden mondatát, hanem minden betűjét is tiszteletben tartotta, bizonyára nem merte volna ugyanazt a szöveget egyszer így, másszor meg úgy fordítani. Lássunk néhány példát:

Máté VII. 11 és Lukács XI. 13 szóról szóra egyező mondata: „Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris“ amott így van magyarra fordítva: „Ha azért tū gonozoc valuatoc tuttoc io adomañocat adnotoc tū fiaitocnac“, emitt pedig: „Ha azert tū iollehet gonozoc légetec tuttoc io adomañocat adnotoc tū fiaitocnac“.

„At illi exeuntes abierunt in porcos“ Máténál (VIII. 32): „*kimenuetec* ménénec a' diznocba“; Márknál (V. 13): „*kimenuen* . . . bemenenec a' diznocba“; Lukácsnál (VIII. 33): „*kimenenec* . . . es bemenenec a' diznocba“.

„Exeuntes . . . excutite pulverem de pedibus vestris“ Máténál (X. 14): „*Kimenuetec* . . . leraziatoc a' talpatokon ualo port“; Márk-

* Egy adat mégis van: „tarthaffam ötet meghalvaia“ (WinklC. 232).

nál (VI. 11): „*Kimenuen . . . leraziatoc a' port tú labatocrol*“; Lukácsnál (IX. 5): „*Ki menuen . . . labatocnac porat es leraziatoc*“.

„*Docentes doctrinas praecepta hominum*“ Máténál (XV. 9): „*taneituaicoc emberecne tanofagit es paranólatit*“; Márknál (VII. 7): „*taneituan . . .*“

„*Duos oculos habentem mitti in gehennam ignis*“ Máténál (XVIII. 9): „*Ket zemed valuad ereztetned pokolnac túzebe*“; Márknál (IX. 46): „*Ket zemed valuan ereztetned pokolnac alhatatlan túzebe*“.

„*Erratis nescientes scripturas neque virtutem dei*“ Máténál (XXII. 29): „*Teuelgetec nem tuduatoe iraft és sem iftenneec orszagat*“; Márknál (XII. 24): „*teuelgetec e mert iraft nem tuttoc sem iftenneec tehetfeget*“.

Látni e példából, hogy Máté fordítója kedveli, Márké és Lukácsé pedig kerüli a személyragos igeneveket. De másban is eltérnek egymástól. Máténál (XII. 4) a „*panis propositionis*“ magyarul: *elővető keier*, Márknál (II. 26) és Lukácsnál (VI. 4): *eleue vetetnec keiere*. — Máténál (VII. 4) és Lukácsnál (VI. 42) ugyanazon szavakkal: „*Sine eiicium festucam de oculo tuo*“, de a magyarban amott: „*eneggéd vefem ki a' kalazt te zemedből*“; emitt pedig: „*zónnel, vefem ki a' kalazt te zemedből*“. — „*Ad durtiam cordis vestri*“ Máténál (XIX. 8): „*tú ionhotoc kemeñfegere*“; Márknál (X. 5): „*Tú zúuetecnec kemeñfegeiert*“. — „*Multi autem erunt primi novissimi*“ Máténál (XIX. 36): „*fokac leznek kedeg előlfoc vtolfoc*“; Márknál (X. 31): „*Sokac kedeg előuec leznec vtouac*“: — Máténál (XXVII. 33) „*calvariae locus*“: *koppattac hel'e*, Márknál: *kopazlatnak hel'e* és Lukácsnál is *kopazlat* stb.

A párhuzamos helyek összehasonlításából, ha nem is teljes bizonyossággal, de minden esetre nagy valószínűséggel azt következtethetjük, hogy a Bécsi-C. első felét és Mátét a két társ közül az egyik, a többit pedig, talán némely fejezet kivételével, a másik fordította magyarra.

SZILY KÁLMÁN.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXII.

A népnyelvbeli *asztat, őtet* pleonastikus tárgyesetekről is szintén sok szó esett abban a nagy „grammatikus világ“-ban. Az előbbit e kornak mind a három tekintélye kárhoztatja, míg az *őtet* alakról eltérő a véleményük. A Debr. Gramm. ugyanis csak az *őtet* formát ismeri az *engemet, tégedet* mellett, azt tartván, hogy csupán „Nyelvünknek kezdetébenn“ ejtgetődtek ilyen formán a „Személyes Név-mássai“: *én-t, te-t, őt* (49. l.). Verseghy szerint azonban (Sprachl. 249) mind a kettő szokásban lévén, bátran föleserélhető. Az Antiqu. elismeri ugyan, hogy az *őtet* sokkal ismertebb és használtabb az egyszerűbb

öt-nél, de ezt tartja az „eredeti és igazi“ tárgynak (155. l.). Az Elab. Gramm. azonban paradigmái közt mégis első helyre teszi az *ötet* alakot, egy kalap alá fogván az *ötet*, *öt* szókat az *engemet-engem*, *tégedet-téged* kettős használatokkal (I: 298).

Kazinczy, a ki, mint tudva van, még a legcesekélyebb névragozási dolgokban is került a „vulgus“-t, sohasem él írásaiban az *asztat*, *esztet* alakokkal; az *ötet*, *öt* azonban gyakran felcserélődik műveiben, pl. *ötet* elveszteni (Bácsm. 131), *ötet* szereti (uo. 215), míg a Param.-ban: *öt* is, engem is meg akarván büntetni (12), nem mondák *öt* többé (13) és a Maximákban újra: *ötet* elsemmiti (200). Később határozottan állást foglal ugyan az *ötet* mellett, de, mint már vitatott álláspontján, nem következetes e tekintetben sem: „Az *ötet* éppen úgy hiba, írja Helmecczynek 1814 jún. 15-én, Révai felfogása felé hajolva, mint az *asztat*, de én, a' ki ezzel élni soha nem fogok, még ha a' vers reá szorítana is, bátran élek az *ötet*-tel, sőt nem fogok élni az *öt*-tel soha, — mert az *ötet* közönséges szokásba ment, az *asztat* pedig csak a' tudatlanok 's gondatlanok írásaikban 's beszédeikben fordul elő“. S mikor így egyesíti a Debr. Gramm. és az Antiqu. nézetét, újra megszólal benne az aesthetizáló grammatikus: „Az *öt* affectálnak látszik nekem“ (Lev. 11: 436).

A heves nyelvtudományi vitatkozások, melyekben — mint láttuk — Kazinczy is élénk részt vett, átcsaptak a mondattan terére is. Az *articulus használata*, a *birtokos nevek szerkezete*, a *czímek szórendje*, ezen ma is szinte eldöntetlen kérdések, ebben a korban kerültek először nyelvészeink bonczkése alá. A névelőnek főleg tulajdonnevek előtti alkalmazása adott okot ellentétekre. A debreczeniek értelme szerint a vezeték- és keresztnevek az egyes számban nem szeretik a „Megkülömböztetőt“ és hibásan „mondódnék“ a Péter, a János, a Forgáts, mivel ezeknek kettős értelme van, s azt is jelenthetik: ille est Petrus, stb. A többesben azonban „felvárják“ a névelőt: a Jánosok, stb.; továbbá az effélékben: a *Hunyadi familiája*, a hol a névelő „a familiára vivődik“, nem pedig Hunyadira, teljesen azonos lévén ezen szerkezettel: a ma minden jóknak és áldásoknak kimeríthetetlen kútfeje (Debr. Gramm. 192). Révai, kinek mondattanából aránylag ceskély rész készült el (Elab. Gr. III. 288—332), a névelő effajta használatára nem terjed ki. Verseghy Sprachlehreje már részletesen szól róla (146. l.). A tulajdonnevek szerinte sem kapnak névelőt, mert jelentésük úgyis határozott, de többes számban lévén, megkívánják ezt. Tehát: Terentiust olvasom, de: ritkák már a' Plátók, a' Pythagorások. Ellentétben azonban a Debr. Gr.-val, még birtokviszonyokban sem tartja helyénvalónak a tulajdonnév *articulását* (148. l.).

Kazinczy e tekintetben a Debr. Gr. nézetét vallja, s kezdettől fogva így ír: a' Lessing meséi (Param. 5), a' Vénusz thronusa (ui. 25),

a' Tartarus' aknája (ui. 48); Bácsmegyeyjét „a' Bárótyz Tisztelőinek“ ajánlja. Mikor Kis János az Erk. Mes.-ben előforduló a' *Glycerion'* védte kitételnél azt kérdi, miért nem *Gl.* védte, s minek oda az a', ezt válaszolja neki: „a' kérdés érezteti a' Túl a' Dunáni születésű Magyarat, mert ott beszélnek így. De nálunk ez hallatlan. A' fentebb nemű írásban (in der höheren Schreibart) vagyon igen is helye az a' elisiójának a' nevek előtt, de nem az alacsonyabb neműekben. Jól mondom: Plutarch Dionnak és Brutusnak képeiket festi legnagyobb tüzzel. De nem jól: Vay' helye üresen maradt. Jól mondanám-e: Curtius Sándor tetteit írta? Bizonyosan nem. Károli Gáspár ugyan így ír: Dániel profétziája. De ezt is mondja: az Ábrahám' Istene. Osztán az a' itt nem a' nomen propriumé, melynek nincs articulusa (hanem hogy körülttetek hallani ezt: a' János, az István, a' Czindery) hanem a' nomen proprium praedicatumáé. Tudniillik: Ábrahám'nak az Istene, Sándornak a' tette, Vaynak a' helye stb. — Nekem — mondja újra az aesthetikai magyar grammatica hangján — „Hárte“-nek tetszene így mondani: Socrates' philosophiája Alcibiád' szájában“ (Lev. 3:161).

Erről a tárgyról különben a Pandekták III. kötetében egész kis értekezése is maradt fönn: „Horátz' Satyráji vagy a' Horátz' Satyráji, mellyik van jól mondva, és hol? — mellyik rosszúl?“ czímen. „A Dunaiak — kezdi — az elsőt szeretik, — mi Tiszaiak azt solocismusnak nézzük 's a' beszéd alantabb nemeiben éppen nem tőrjük-el, sőt világosan vétkes szóllásnak kiáltjuk.“ A dunaiak azon ellenvetését, hogy a tulajdonneveknek nincs névelőjük, azzal czáfolja, hogy e kifejezésekben nem a tulajdon-, hanem a köznévhöz „vitetik“; lám, a névmásoknak sincs névelőjük, mégis azt mondjuk: az én írásom, a te munkád, az ő vétke. Könyvek czímeiben elmarad az articulus: Mózes könyvei; de, ha nem czimképen „hoznak fel“, el nem maradhat: „Tanításának textusa a' Mózes könyveiből, a' Pál apostol leveleiből vala véve.“ A beszéd „fenntebb nemében“ így mondjuk: Pericles százada nem szült nemesebbet, az „alantabb nemében“: a' Pericles' százada“. E mellett bizonyítanak még e népies feleletek is: „Kié ez a' falú? A' Herczeg Eszterházyé, nem Herczeg Eszterházyé — Ki emberei vagytok? A' Csákyéi stbb, azaz: Csáky'nak az emberei“. Attól is függ, mondja végül, az articulus kitétele, hogy a „főmomentum a' subjectumon fekszik-e vagy a' praedicatumon. Horatz' Satyráji = Horatz's Satyren (azaz nem a' Juvenalis' vagy a Persius szatiráji) — a' Horátz' Satyráji = die Satyren (azaz nem az Epistolák, nem az ódák, hanem éppen a' Satyrák [des Horatz]), mert ez annyi mint Horatz'nak a' Satyráji“. E kis fejtegetésnek érvei nagyjában most is megállhatnak, a névelő e kettős használata ma is észlelhető; okát, helyét Kazinczy helyes megfigyelése, jó nyelvérzéke, izlése többé-kevésbé elfogadhatóan magyarázza.

A magyarok királya és a magyarok királyok-féle birtokos szerkezetekre először, tudtommal, a Debr. Gr. mutatott rá, midőn „a' Személyek' Többes Jegyé“-nek, a *k*-nak „a' Ragasztékos Nevekből“ való kihagyását tárgyalja (55—56. l.). Mikor az előtte való „Bíró Névbenn“ már ott van a *k*, akkor „bátrann és az értelem minden híjánossága nélkül“ el lehet hagyni. S habár „mind nyelvünk, mind pennánk ögyelgeti, változtatja azt“, helyesen csak így írhatunk és szólhatunk: a' *katonák fegyvere*, a' *magyarok királya*. A *katonák fegyverek*, *magyarok királyok* azt is teheti: „milites sunt arma“ és „Hungari sunt reges“. Az efféle szólások tehát homályosak és kettős értelműek lévén, habár hibázásnak nem is lehet egészen mondani, jobb leszsz kihagyni a' *k*-t a harmadik Személybenn lévő Ragasztékos Nevekből, valahányszor az előttök lévő Nevekbenn már feltaláltatik“. Ezt tanácsolja az is, hogy *k* a „bíróknak“, az *i* pedig „a birt dolgok“ többesének a jegye. Ismeretes dolog, hogy Révai a *magyarok királynéjok*, a *szegények inségek* alakokat tartotta szabályosaknak. Egyrészt, mivel a *királynéja* csak „regina eius“-t, az *insége* „aerumna eius“-t jelent, holott itt „regina eorum“-ról, „aerumna eorum“-ról van szó. De meg a régiség is azt parancsolja, habár ebben is találunk vétkes szerkezeteket, hogy visszaállítsuk a „magyarok királynéjok“ szerkezetet (Antiqu. 319—322). Az Elab. Gr. csak nemrég kiadott III. kötetének majdnem egész mondattani része (288—327) erről a birtokos szerkezetről szól, kimutatván s kijavítván a régi és korabeli hibákat az előbb említett irányban. A nyelvszokáson esett eme sérelem miatt természetesen Verseggy kikel a vitatott szerkezet ellen (Sprachl. 175). „Elfelejtí, — mondja Révaira — hogy a grammatikusoknak a nyelv analogiáját kell megismernie, és ennek törvényeit a nyelvszokásból kell levezetnie a helyett, hogy maga áll elő törvényadóként. Feledi, hogy a magyar nyelv egészen különböző a latin és minden más európai és ázsiai nyelvtől és, hogy régi írőinkat a latin nyelv szabályai éppúgy félrevezették, mint őt félrevezetik.“ Tény, hogy ebben az esetben Révait a latin nyelvre erőszakolt logika vezette félre. Verseggy szerint ez a szerkezet kihagyásos és „így beszélvén: magyarok királya, elhaggyuk per ellipsim e' szót nemzetének és még csinosan is szöllumk“ (Tiszt. M. 114).

Kazinczy e birtokos szerkezet szempontjából valósággal eclecticus volt. Részben a Debr. Gr. és Verseggy, részben Révai álláspontján van: „Én nem vagyok — írja Lev. 6:174 — egy értelemben Révaival, hogy a' pluralis numerusú subjectum a' tőle függő substantívumot is mindég ugyanazon numerusba kívánja, sőt még a suffixumot is ugyanabba, következésképen nem tartom azt hibás szöllumnak: A' Frantziák' Napoleonja e' helyett a' mint ők kívánják: Napoleonjok etc. etc. De a' Vitézeknek véres laurussáikat, a' királyoknak trónusáikat, kincseiket mondanám prószámában“. Csak a több

birtokos egy birtok esetében mond tehát ellen Révainak, míg, ha több a birtok is, akkor a birtokot is *k*-val látja el. Persze következetességről e felfogása kivitelében, mint sok más grammatikai nézetének megvalósításában nem, itt sem beszélhetünk. Bácsm.-ben pl.: a' Lyányok magok-viselését (160); és indulatimnak zabolátlan futamodásokban (ui. 220); Param.: a' madarak serege (30); az Istenek' alakjai (ui. 43); de a Maximákban: az ő szerencséjük és terheik (21), a' magok érdemeikért (ui. 23), az embereknek . . . szerencsétlenségeik ui. 30), az emberek' ábrázataik s gondolkozások (ui. 84) stb. E szerkezetéről még sok szó esett később is (pl. Pápay S.-nél A' Magy. Lit. esméretében 231—2. l. a Tiszta Magyarság álláspontján; a Tud. Gyűjt.-ben 1817-ben Révai szempontjai szerint'. Mint tudva van, Verseggy felfogása győzött.

A *czímek elhelyezését* illetőleg a Debr. Gr. szerint a méltóságot, tisztséget, hivatalt, mesterséget jelentő szók a vezetéknevek elé kerülnek, így: Cardinalis Szentiványi, Püspök Prinyi, Predikátor Helmetzi, Profeszszor Maróti. A keresztnemeknek utána tétetik: Mátyás Király, Gergely Pápa stb.; mivel ezen utóbbi esetben az eléített hivatal-, s foglalkozásnevek „Vezeték nevek gyanánt vevődhetnének“ így: Király Mátyás stb. A magyar nyelv nem tudásából eredő hibának tartja az ilyen szórendet: Forgáts Gróf, Szentiványi Kapitány, minthogy szintén kettős értelműek, jelenthetvén azt is: Capitaneus qui est ex Szentivány, Szentiványi est Capitaneus. Más nyelvek követéséből származottnak tartja ezt a fordított rendet. Verseggy már különbséget tesz a születési előnevek és a méltóságot, hivatalt jelentő czímek között (Sprachl. 181 és M. Gramm. 365): „1. A különös tiszteletnevek, mellyek a születést illetik, a vezeték-név elejébe tétetnek, mint a Herczeg Eszterházy Miklós jószágában; Gróf Bruncevik úr házában; Báró Zsenyeyi úrhoz ment. 2. A különös tiszteletnevek, mellyek méltóságot, tisztséget, hivatalt jelentenek, a tulajdonnevek után állanak, mint: Első Ferencz Császár, Szent István király, Gróf Nádasdy Mihály főispán úrnál ebédeltünk; Szily Viczispány úrtól jövök; Ordódy Generális úrtul hallottam“ stb.

Révai műveiben, az előbb már említett oknál fogva, nem találunk állásfoglalást e tekintetben. Felfogását azonban kifejti Kazinczyhoz írt egyik levelében, mikor a Rég. ritk. előszavát bírálja: Kintsem Kazintzim! — írja Lev. 4:44 — kedves neked az új nyelvek szerént való nüanszolás ezekben a szebbé lett szóllásokban Gróf Szétsényi Ferentz, Gróf Rádai Gedeon, Doctor Földi János, Professor Révai Miklós. Én ezekben a' nüanszolást olly éktelenségnek tartom, mint imezekben, ha így nüanszólnók: Pápa XIII. Kelemen, Tsászár II. Ferentz... Király Mátyás... Püspök Miklósi... Ollyan szép nüanszolás a' Nemes Házakban az Uram Atyám, Asszony Anyám: én bizony inkább maradok a' falukban a' tiszteletes régiséggel meg-

egyező bárdolatlan parasztek között, 's vélek így szóllok: atyám uram, anyám aszszony, bátyám uram, hugom aszszony 's a' t. . . Ez a' declarans elejébe tétetik a declarandumnak, — Pápáról vagyon a' szó, Tsászárról, Királyról. . . Ez is mind minus declaratum, pluribus conueniens, mert mind appellatiuum dignitatum. Mellyik Pápa? XIII. Kelemen Pápa stb. — Szóllasz Grófról, Doctoról, Professorról 's még ezekről mint urakról is. Itt azon képen vagyon a' minus declaratum. Mellyik Gróf? Szétsényi F. Gróf Excellentiája. . . Mellyik Professor? Révai Miklós Professor Ur, vagy Koldús igazán — mondja, keserű panaszt vegyítve világos fejtegetései közé. — Azzá teszi a' mostani éktelen drágaság.

Révai tehát idegenszerűségnek tartja a címek, foglalkozások életételét. Kazinczy e tekintetben sem hajlik Révai szavára; elismeri, hogy igazsága lehet, de a közönséges szokás szerint hibás a szólásmódja. „Én megvallom — írja válaszában (Lev. 4:87), — hogy még attól is tartanék, hogy Széchenyinek valamely barátja szóba idéz miatta.“ Nagy Gábornak is azt írja másnap, hogy Révai állítása hibás, mert ugy senki sem szól: „Nézzük leveleit, mit subscribál Gróf Sz. F.; Generalis Vay Miklós nem pedig Révaiasan Báró V. M. Generalis. — Gróf Eszterházy Károly egri püspök sem mondatik Eszterházy Püspöknek, hanem Püspök E.-nak, vagy E., (comma) Püspök, tudniillik: a' Püspök (Lev. 4:88)“. Révai halála után is csakúgy nyilatkozik, hogy az ő *latánját* deák helyett, az ő Forgáts Miklós Grófját, Gróf F. M. helyett olyan „rendességnek“ (különösségnek) tartja, melyeket épúgy kímélés nélkül kell csapdosni, mint Verseghy eretnekségeit (Lev. 5:271). Meg is maradt mindvégig ezen felfogása mellett, mely a Debr. Gr.-áéval megegyez.

Ezek Kazinczy Ferencz nézetei kora nyelvtudósait — a nyelvrokonságon kívül, mely írói munkakörétől nagyon is távol esett — foglalkoztató problémákról. Sok tekintetben hajlik Révai tanításaira, elismeri a régi nyelv tanúságainak fontosságát, de a tőlük sokszor elütő nyelvszokásnak is döntő szerepet tulajdonít úgy, hogy itt-ott Verseghy és a gyűlölt Debr. Gr. hívének látszik. Nem volt mindenben Révai követője, de azért nyelvünk „Stator“-ának, a magyarok Adelungjának tartotta. Kortársai között alig volt másvalaki, a ki „a' magyar Varró, Quintilian és Adelung“ (Lev. 5:271) szent lánggal lobogó hazafütségét, életének lázas tevékenységű, örökérdemű munkásságát igazabban tudta értékelni, megérteni, mint ő. Abban az ismert „gyalázatos per“-ben — mint a Rég. ritk. előszavában nevezi — nem vett ugyan cselekvő részt, de nyíltan Révai pártjára állott, „utolérhetetlennek“ mondja, Verseghy „megbocsáthatatlan vétké“-nek tartván, hogy ellene „úgy mere fellépni, mint Hozzá hasonló“ (Lev. i. h.), ki „ügyét nézte, nem személye' megbántatását“ (Rég. ritk. uo.). Csak természetes, hogy finomult ízlése megütközik a mes-

terük mellett „felkölt“ tanítványoknak „ízetlen és szertelen magasztalásain“, nemkülönben „a' minden mértéket meghaladó vastagságok“-on (ui.). Verseghyt „tökéletesen megromlott fejű Grammaticus“-nak nézte, kitől rossz néven vette azt is, hogy Révainak „római nyelven és móddal“ írt, s csak tudós olvasó kezébe illő nyelvtanára magyarul adta ki eretnekségeit, melyekkel sikerült a tanulatlanabb sereget elámítania, magát nevetségessé tenni. Révait ma még nagyobbak látjuk, mint Kazinczy látta, de tudjuk azt is, hogy Verseghyről szóló, helytelen és tudománytalanságot hangoztató ítéletét főleg az „y“ befolyásolta igen erősen. A Debr. Gramm. ellen tett sűrű kifakadásai pedig, mint tudva van, első sorban ennek Bevezetés-ére, a nyelvújításnak éppen nem hízelgő nyilatkozataira vezethetők vissza, hisz több tekintetben egyeznek vele nézetei.

Íme: *Kazinczy és a korabeli magyar nyelvtudomány.*

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Arany Tetemrehívásának „pörosztó“-járól.

Lehr Albert kétségtelenül kimutatta, honnan vette Arany a *pörosztó* szót, hogy vele a *pristaldust* helyettesítse s így megczáfolta Gálos Rezső véleményét, mely szerint a *pörosztó* Arany találmánya volna (MNY. 6:321, 390). Lehr egyben azt is kimutatta Gálossal szemben, hogy a tetemrehívásban résztvevő hivatalos személyek közül a *pörosztó* az, a ki vezeti az eljárást, a *kánoni pap* csak ellenőrzi, a hogy már Greguss is magyarázta (Arany János balladáit, magy. Greguss Ágost. Jeles Írók isk. t. 57.). Lehr a maga magyarázataiban arra a jegyzetre támaszkodik, melyet Arany költeményéhez írt s mely, mint annyi más becses jegyzet, kimaradt az Aranykiadásokból. Megvan ez a Kisfaludy Társaság Évlapjainak 13. kötetében (gondatlanul szedve) és a Budapesti Szemle 16. kötetében (1878), magának Aranyak gondosságára valló pontossággal. Fontossága miatt czélszerűnek látom egész terjedelmében közölni: „A középkori *istenítéletek* egy neme [a tetemrehívás], midőn a gyilkosság gyanújában levőket a meggyilkolt holtteste fölé állították, hogy az újra megeredő vér bűnös voltokat bizonyítsa. Istenítéleteknél hazánkban egyházi részről a *káptalanok* ügyeltek fel; világi részről a *pristaldus* nevű tisztviselő járt el. Ezért van jelen a költeményben egy *kanonok* s az itt (minden további igény nélkül a név helyes voltára) *pör-osztónak* mondott pristald. Ha a ballada, czéljához képest, a tetemrehívás törvényes szokásain netalán túlment: költeményben ezt megbocsáthatónak vélte a szerző“. — Arany a *tetemrehívás* szót és az eljárás lényeges vonásait (melyről törvényeink mitsém tudnak) Balássy Ferencz értekezéséből vette (Új Magyar Múzeum VIII. 192; l. Zlinszky: Arany ballada-forrásai. Irod. Közl.

10:261 sk. l.), csakhogy sem Balássy értekezésében, sem a vele foglalkozó Révész Imre megjegyzéseiben és Balássy viszonzválaszában (Új M. Múz. VIII.) nincs megnevezve a bíró; ott csak „bírói eljárást“, „illető hatóságot“, „vizsgáló és ítélő bíróságot“ olvasunk, de sem az Arany jegyzetében említett *pristaldus*, *pristald*, s a mi még fel-ötölőbb, a *káptalan*, *kanonok*, *kánoni pap*, egyáltalán semmifele egyházi személy elő nem fordul. Kétségtelen, hogy a jelenet megalkotására Aranynak más forrásának is kellett lennie. Ez a forrás pedig Aranynak sokat forgatott, kedves könyve: Ipolyi Magyar Mythológiája, 1854. (Tompánakírja 1854 szept. 27.-n: „...most Ipolyi Mythológiáját szereztem meg; ez jó könyv.“). Ipolyi ebben bőven szól a *pristaldus*ról: „Régi törvényeinkből és okiratainkból ismeretes előttünk a *Bilochus*, *Bilotus*, *Biloky*, régi *bírói hivatalnév*. ezen *bilochus*, mennyire a nyomokból kivethető, egy neme lehetett a vizsgáló bírának, inquisitoroknak — Így magyarázom egy más hason, régi bírói hivatalunkat: a *Pristaldus* v. *Praestaldus*-t is. A név már többek által (Kollár, Gyarmathi, Engel, Perger) a szláv. *pristaw*, *pristoj*-tól (mit a „beistehen“ fejez ki, *pri* = mellett, *stoj* = áll),* *adparitor*, *regius commissarius*, *mandatarius* értelemmel származtatott. Szegedy (rubr. jur. 1. 12) *perest-oldó*-nak magyarázza, — a *pristald* . . . ítéletet végrehajtó, kiszolgáltató vallás-szolga neve, ki így a peres ügyeket intézi — Az ordáliák fatalisticus önkényök miatt . . . nálunk igen korán a felvilágosodottabb egyházi rend felvigyázása alá, egyes püspöki és káptalani székekhez szorítottak; idővel az egyház ezektől is szabadkozott, bennök azonban mindig inkább csak annyira vett részt, mennyire az ügyes felek lelki üdve, ily fontos lépésben érdekelve volt, tudni illik gyóntatás, misézés és áldás mondás által . . . magát azonban a tűzpróbát . . . ök nem intézték, hanem egyenesen a *pristaldok* lettek volna végrehajtói.“ (M. Myth. 478, 481, 482.) Nyilvánvaló, hogy Arany a *pristaldus*, *pristald* hivatali minőségét: a bírói eljárás intézését, az ítélet kimondását s a *káptalanok* felügyelő szerepét csakis Ipolyiból vette s evvel eldől a pör arra nézve, hogy a költeménynek *Jöjjenek*, *Jöjjön* kezdetű, a bírói idézést magukban foglaló sorait a pörosztó mondja, valamint a tényállást megállapító szavakat is: „Gyilkosa hát nem ez, . . . ujjra nem ez“. „Lányom, ez ifju gyilkosa vagy!“ — a mint már Greguss annak idején magyarázta. Arany tehát a költeménynek külső színrehozatalához, az istenítélethez a *tetemrehívást* Balássyból, a *pristaldus* és *kánoni pap* szerepét Ipolyiból, a *pörosztó* nevét a régibb irodalom-ból vette.

TOLNAI VILMOS.

* L. Melich: Szláv jövevényszavaink I. 1:162.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Isten sava. Takáts Sándor „A magyar sóvágók régi műszói“-ról írt becses értekezésében (MNy. II:107) a rónaszéki sókamara-ispán számára 1591-ben kiadott utasításból idézi az *Isten sava* nevű sőt is (111. l.). Az utasítás azonban nem magyarázza meg, hogy ez elnevezésen mit kelljen értenünk. Most olvasom Teleki Mihály levelezése (kiadja Gergely Sámuel) V. 49. lapján, Telekinek 1670 jan. 23-ikán Husztról írt levelében: „Az itt való aknán volt eleitül *Isten sava* nevezeti alatt való só, kinek árát felmenő deákoknak és scholabeli embereknek szokták adni“.

ANGYAL DÁVID.

Láng gyúl a lángtól. (MNy. 7:219.) Tolnai Vilmos sok adattal bebizonyította, hogy Arany e szólása Ennius és Cicero óta irodalmi közhely. Talán egy adattal mégis szabad az eddigieket megtoldanunk, mert e szólás terjedésére érdekes példa. A MNy. 6:32. l. idézi Kölcseynek Kazinczyhoz írott költeményéből, mely 1809 július 23-án kelt, e két sort: „Im' lánggra lobban szép tüzedtől — Szivem, mely tölti hangjaid“ (Kazinczy lev. 6:462). 1810 márcziusában már Kazinczy írja Kölcseynek, midőn ez Fáyval a pesti triászt meglátogatja: „Használja Uram Öcsém ezeknek barátságokat, 's *eggyik a' másiktól kapjon lángot, eggyik a' másikánál gyűjtson gyertyát*“ (Kaz. Lev. 7:343. l.)

GÁLOS REZSŐ.

Juhászdél. Erről a szóról mit sem tud a világ. Ki hallotta? Ki olvasta? Ki használta? A régi szótárakban is hiába keressük, a legújabbakban is. A derék *Kresznerics* az első, a ki följegyezte, s így magyarázza: „Juhász-dél. Tempus circa horam nonam matutinam. Mert a juhászok nyári napokban kilencz óra tájban szoktak haza hajtani, birkákat fejni, bárányokat szoptatni s a t. Így hallottam Ságbon 1828. Nov. 25.“ Ezt s egymást másolják *CzF.* és *Ball.* Amaz: „*Juhászdél*... Délelőtti kilencz óra időtája, minthogy a juhászok forróbb nyári napokban ez időtájban szoktak hazahajtani, s delelni vagy juhokat fejni, bárányokat szoptatni. stb.“ Emez: „*Juhászdél*, délelőtti kilencz óra, mikor a juhászok a juhokat haza hajtják, hogy fejjenek, v. a bárányokat megszoptassák.“ (Telj. Szót.) Beleteszi Magy.-Ném. Szótárába is, de már megszorítva, így: „Die Zeit gegen neun Uhr Morgens, da die Schafe *gemolken werden*.“ — A másik

hiteles följegyzést a MTsz.-ban találjuk, mely a régi Tájszótár második kötetébe szánt kézirati gyűjteményből ezt a meghatározását közli Horváth Zsigmondnak: „*Ihászdél*: tíz óra tájban, mikor a juhászok nyáron haza szokták hajtani a nyáját, hogy megfejjék.“

Mind e magyarázat nem kellő szabatosságú. Fölötte hiányos, mert a *juhászdél* szó jelentéseit s beszédbeli alkalmazását sehogyan se tünteti föl. Ezt kívánom én ezennel megigazítani és pótolni.

A *juhászdél* definitiójában semmi keresete a *haza* hajtásnak, a fejesnek, szoptatásnak, mint czélnak; mert sok juhász egész nyáron *nem hajt haza* (rideg juhász), fejni egyáltalában *nem fej*, szoptatni se *akkor* szoptat, mégis van — *dele*. Helyesen így kell meghatározni: „*Juhászdél* az a nyári d. e. 9—10 órai időtáj, midőn a juhász a nyáját delelőre hajtja.“ Tehát a *deleltetés* a fontos, és fontos az, hogy a juhász *korábban* deleltet, mint pl. a gulyás, a csikós, vagy a kanász; kénytelenségből „csinál delet“, úgy hogy az ő dele nem is dél (medius dies, Mittag). Mért korábban? Mert a juhok, rájuk melegedvén, abbahagyják a legelést, összetolakodnak, egymás árnyékába búván, lehegnek. Mellékes, hogy hova hajt (haza az akolba, vagy kútra, fák alá, erdőszélre, szárnyékba stb.); mellékes, hogy mi történik a deleltetés alatt, pl. hogy „fektet“, főz, falatoz, furdlyáz, faracska (mily szép alliteratio!), heverész, nagyot alszik stb. Vagy más egyéb dolgát végzi.

Már most adjuk elő, hányféle használata van vagy volt a *juhászdél* szónak a beszédben. Tudtommal háromféle.

1. Rendszerint azt a késő reggeli (9—10 órai) időt jelölik vele, a mikor nyári nagy melegben a juhász *dele kezdődik*. „Itt már megvan a *juhászdél*.“ „Korán reggel akartunk, de csak *juhászdél* tájba indulhattunk el.“ „Aztán siess, *juhászdélre* (vagy *-ig*) itt légy.“ „Ne várj *juhásздеlet*.“ stb.

2. Jelenti a juhász deleltetésének egész tartamát (d. e. 9—10-tól d. u. 3—5-ig), vagy a *hosszú delet*, a szokottnál, kelleténél hosszabb déli pihenőt (siestát). „*Juhásздеlet* csaptunk“ nemcsak azt jelenti, hogy „idő előtt abbahagytuk a munkát“, hanem azt is, hogy „kinyújtottuk a déli pihenőt.“ Így is: *juhásздеlet* tartottunk“, „*juhászosan deleltünk*.“

3. De jelentheti a *világtájékat* is, nevezetesen *délkeletet*, a merre a nap nyáron délelőtt 10 óra tájban áll. „*Juhásздеlen* van a nap.“ „Éppen *juhásздеlnek* állt a putrim ajtaja.“ „*Juhásздеlnek* fekszik a présházunk.“ „Csípős szél fuj innen *juhászdél* felől.“ Ennek igazolására idézhetem *Vécsey József*, somogyi pap „*Okos Méhész*“-ét (1816), melyben kétszer előfordul ez a használat: „Legalkalmatosabban fekszik a méhes, ha abból a méhek nem egyenesen délnek, hanem mintegy *juhásздеlnek* járnak ki“ (91. l.). És: „Igy az épületnek legkissebb része sem áll haszontalan; a méhek pedig benne mind

egyeránt boldogulhatnak, mivel mind egyeránt *juhászdélnek* járnak“ (95. l.).

Hasonló használatuk van ezeknek is: *szántóebéd*, *parasztebéd*, *kenyérebéd*. Ez utóbbi Arany D. J. első dolg. II. énekében így fordul elő:

„De várd meg legalább a *kenyérebédet*“ (= villásreggelit)

És:

„Mikor aztán a nap *ügy kenyérebéden* (= juhászdélen)

Vagy talán már feljebb lehetett az égen.“

Tompánál is: „Hiszen *kenyérebéden*

Alig van a kaszás.“ (A halász és aranyhal.)

Jó volna bizony tudni, hol-merre s hogyan divik még ma is a „juhászdél“.

LEHR ALBERT.

„C'ohoccal.“ A MNy. október-havi füzetében Melegdi János és Szily Kálmán magyarázatokat fűztek az eddigelé meg nem fejtett „c'ohoccal“ szó jelentéséhez.

A Nád. és DebrC., a „c'ohoccal“ előtt és után, egy egész csomó ordáliát sorol el: *tűzzel* (iudicium ignis), *vízzel* (iudicium aquae), *vas-sal* (iudicium ferri candentis), s azután következik a próbatétel: *c'ohoccal*, *kövekkel*, melyeket előbb megtűzesítettek.

Alwin Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger (Leipzig, 1889) című munkájának I. 268. lapján egy érdekes képen látjuk Szt. Kunigunda próbatételét, a mint párhuzamosan egymás mellé rakott, élükkel fölfelé állított, 12 szántóvason végiglebben, a nélkül, hogy baja történék. Az ábra czíme: Das Gottesurtheil. Legende der heiligen Kunigunde. A kép keretén levő körirat így hangzik: Cunigundis virgo probatur iudicio vomerum.

Ugyane munka II. k. 149. lapján a 2. jegyzetben idézve olvasuk Szt. Kunigunda következő szavait: „Ich sol mich ouch des höhsten Gerihtes getrösten, Daz sint zwelf gluonde schar“, — azután el van mondva róla: „Si trat in gotes namen dar Und überschreit die eilf schar, Ûf das zwelfte schar si trat Und stuont dô stille an der stat“. Tehát megállotta a nagy próbatételt, ámbár izzók voltak az élükkel fölfelé álló szántóvasak ékei, melyek élesek is voltak és melyekről, mivel lejtősen álltak, könnyen le is lehetett csúszni, a mi persze kegyetlenül fölhasította volna a láb talpát.

Sanders német szótárában ezt találjuk: „*Zoche*, Art Schwingpflug mit zweitheiliger Schar (vgl. ruff. *coxa*)“; Pierer Konv. Lex.-ában pedig: älteres Ackergerät zur Bodenbearbeitung in Russland, Polen und Ostpreussen benutzt, tehát szláv területen ismerik. Booch-Frey Or.-ném. szótárában *coxa*: Hakenpflug; végre Mitrák Or.-m. szótárában: eke, horgoseke, orosz eke.

Ducange Glossariuma másfelől ezeket mondja: *Vomeres igniti*, Purgationis per ferrum candens species, quos qui innocentiam suam

iubebantur adstruere, calcare nudis pedibus tenebantur. Idézetei között többek közt ezt olvassuk a IX. századból: Qui Presbyterum occidit, si servus est, per XII. vomeres ferventes se expurget.

Kétségtelennek tartom, hogy a legenda eredetijében a „c'ohoccal“ szónak megfelelő helyen a „vomeribus“ latin szó állott.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Macza, maczkó. Gombocz Zoltán a MNy. októberi számában az állathívogató szökről értekezvén, a csikónak kemenesalji *macza* nevét a dunántúli maczi ne! muczi ne! paczi ne! hívogató szökből származtatja. Én úgy vélem, hogy ellenkezőleg a csikónak adott kedveskedő *macza* név kicsinyített alakjai a fenti hívogatók. Hogy az *amica*, *amasia* jelentésű *macza* nevet — melyet különben a MTsz. éppen Vas megyéből is közöl — csikónak is adják, azon éppenséggel nincs mit csodálkozni, hiszen alig van olyan kedveskedő, hízelgő név, amelylyel a lókedvelő magyar alkalomadtán ne illetné kedves csikáját. A *macza* szónak különben — mint ismeretes — a *maczi* stb. változatokon kívül egy másik diminutivuma is használatos, mint kedveskedő ló-elnevezés. Ez a *maczkó* szó, melyet a MTsz. a Székelyföldről és Göcsejből ismer; ott a csikót, emitt az alacsony parlagi lovat nevezik *maczkónak*. Olvasható ez a szó egy erdélyi vitézi énekekben, a XVII. sz. végéről való Oláh G. énekében is, melyet a NySz. is idéz: „Vigy ki innen jó lovacsám, — Szépen nevelt jó *maczkókám!*“ Használja Vörösmarty is a Csongor és Tünde IV. felvonásában, midőn Kurrah, az egyik ördögfi azt mondja szamarának („Isten szép lovának“): „Hóha *maczkó*, itt megálljunk! . . .“ Minden valószínűség szerint a dunántúli népnyelvből ismerte és alkalmazta itt Vörösmarty ezt a szót.

A *macza*, *maczi*, *maczkó* alakok között különben ugyanaz a viszony van, mint a Palya, Pali, Palkó névváltozatok közt. Ismeretes, hogy a medvét is hívják kedélyesen *maczkónak*; de ez a *maczkó* egészen más eredetű. A könnyed, karcsú, csillogó szőrű csikó és a nehézkes, zömök, bozontos *maczkó* között teljesen hiányzik az esetleges metaphorát megmagyarázó kapcsolat. A medvét jelentő *maczkó* tudvalevőleg a Mátyás v. Máté személynevek diminutivuma (l. OklSz.). Mint a MTsz.-ban olvasható, a Székelyföldön csakugyan nevezik is, a *maczkót* tréfásan Máténak, akárcsak az oláhok Miklósnak.

Megjegyzem még, hogy a *macza* főnévből képezett s Abauj ő-ző vidékén használatos *maczál* igének (= csöcsörész, összefogdossa a legény a lányt) szintén dívik ott állatra átvitt mellékjelentése: megnézni, lesz-e a tyúknak tojása.

SEMKÖ ALADÁR.

Meghódotl. Majzonnet Lajosnak Péczely József fordításában megjelent „Az ó testamentomi ekklesiának históriája“ (1791) cz. művében *meghódotl* „capere, armis subigere“ jelentésben fordul elő,

mire nincs példa sem a NySz.-ban, sem Pápai Páriznál, sem újabb szótárainkban. Pl. A' Próféta meg-jövendölte tehát azokat a' pusztulásokat 's fogságot, mellyeket fognak szenvedni az Izráeliták, minekutánna Tíglát Pilésér, 's azután pedig Salmanassár az Assyriai Királyok, *meg-hódolják* őket (IV., 594). Nem-tsak azokat a' Tartományokat foglalja-el, mellyeket a' Médusok és Persák birtak, hanem *meg fogja hódolni* a' kisebbik Ásiát, Syriát . . . (V., 463). — Ugyancsak „subigi, capi non potest“ a jelentése a meghódolból képzett *meg-hódolhatatlan* melléknévnek: „*Meg-hódolhatatlan* volt Faraónak kevélysége“ (I., 301). — „Ez a' *meg-hódolhatatlan* kevély fejedelem az Isten' parantsolatjának újra magát ellene szegezte“ (I., 320).

Ellenben *meghódolás* jelentése a mai: deditio. „Vedd-el az ajándékot tőlünk, mint a' mi *meg-hódolásunknak* világos jelét“ (III., 261).

Az eredetivel, nem lévén kéznél, össze nem hasonlíthatam, de az igének és melléknevének számos helyen s következetesen a fent jelzett értelemben való használata azt mutatja, hogy nem véletlenül kerültek a szövegbe.

(Szolnok.)

SZIDAROVSKY JÁNOS.

Osztrák-magyar-francia. Nem nagyfontosságú, a mit el akarok mondani, de nincs minden érdek nélkül. Tudjuk, hogy a francia nyelvben van néhány magyar szó is: *hussard* (huszár), *shako* (esákó), *soutache* (sujtás), *zigane* stb. Úgy látszik, hogy számuk egygyel szaporodott. Egy párisi újság (Le Matin) írván egy idegenről, a kivel a párisi rendőrség tolmácsai nem tudtak beszélni, így folytatja: „Comme il n'avait sur lui que 0 fr 80 en monnaie française et 12 fillers autrichiens“ stb. (Minthogy nem volt nála egyéb, mint 80 cent. francia pénzben és 12 osztrák fillér. 1911 nov. 15.)

Íme, a *fillér* szó francia polgárjogot nyert és még hozzá határozottan osztrák pénz van vele megjelölve. Efféléhez igazán nem vagyunk hozzászokva, inkább az ellenkezőhöz (Herr Tisza angol lapokban). Ez esetben is, ha az ellenkezőt olvasnám (12 hellers hongrois = 12 magyar heller), nem lepne meg engem, a kinek Franciaországban nemesak azt a kérdést volt alkalmam hallani, hogy van-e a magyaroknak külön nyelvük, hanem azt az állítást is, hogy a német és magyar nyelv ugyanaz.

Hogy pedig egészen pontos legyek, megjegyzem, hogy maga a kölcsönvétel nekem nem teljesen új, 8—10 évvel ezelőtt Párisban egy francia asszony, szenvedélyes bélyeggyűjtő, ha magyar bélyegről beszélt, így jelölte meg: un timbre-poste de 10 fillers (10 filléres levélbélyeg) stb., vagyis a fillér (francia kiejtés szerint *filèr*) szót ő is fordítás nélkül, eredetiben használta.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Várodalom és váránkozás. Lukács evangéliumának (XXI. 26) e kifejezését: „prae timore et expectatione“ a MünchC. (159) így

fordítja: „a' felelmtől es a *varodalomtól*“, az ÉrdyC. (105) pedig: „feelelemnek és *varankozá*nak myatta“. A NySz.-ban egyik sincs meg. A JordC.-ben (604) már „*vara*ának myatta“.

Szélelt. A DebrC. 252. lapján (és a NySz.-ban „polyva“ czímszó alatt) olvassuk: „mert valaki egiebb iozagokat gwit az zent alazatoffagnekül igaz oliatent miikepen ha az tenerent hordozna az poluat az *zelónt*“ (Vö. *kőfalánt, esztendőnt*, MNy. VII:415). SZILY KÁLMÁN.

Láng. A *láng* szónak „flamma“ jelentésén kívül más jelentése is van. A *lisztláng, lángész, lángelme* összetételekben a *láng* a kitűnőséget, kiválóságot jelenti. Hadusfalvai Spilenberg Pál: Szabad elmékedések a' a . . . Adózás' Systémájának tökéletlenségéről (Kassa, 1790) cz. műben előfordul a *föld lángja* is. A földbeeslésről írván, megemlíti, hogy egyik-másik hites ember valamely szántóföldre már messziről ezt kiáltotta: „*Ez lángja a' Földnek!* Egy hóld után 20 mérőre lehet tenni: gyakorta olvastam egy hóldon itten húsz, és több Keresztet is“ (41. l.). Jelentése: a termő föld legjava.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Ős tős gyökeres. Kresznerics *Analecta Philologicájában* (M. Tud. Akadémia kézírattára) olvassuk a „tős gyökeres“ kifejezésnek érdekesen megbővített alakjait (Anal. Phil. IX.), ú. m. „Többet huszonöttnél *ős tős gyökeres* uri rendekből meg fogatván kegyetlenül megöletett.“ (Ex Epistola Georgii Rákoczy 1640. ad Portam scripta.) — „Erdélynek *régi ős tős gyökeres* Hatalmasságod uri szolgálai közzül ez alázatos levelem bé nyujtó Balássi Ferenczet küldöttem bé.“ (Bethlen G. levele a török császárhoz. 1616.) VELLEDETS LAJOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Ismeretlen virágének Bashalmán.

A szentmiklósi és óvári Pongrácz-család idősb grófi ágának levéltárát Bashalmán (Szabolcs m.) rendezgetvén, a XVI. század végén és a XVII. század elején több, részben keltezett, gyakran azonban kelet nélküli tót levelet találtam, a melyeken korszerűen a cseh egyházi nyelv hatása erősen meglátszik. Kellemes volt a meglepetésem, s őszinte az örömem, midőn egy datálatlan tót feljegyzés hátlapján hat sor magyar verset találtam. Évszám híján, a nyelv s az írás alapján a XVII. század elejére tehető a versecske kora. Gr. Pongrácz Jenő úr szíves engedélyéből ismertetem e töredéket:

„Iften welonk
Elethometh zanjad vegjed zerebmometh
Vjgazthald megh zjwemeth
Kerlek thegod azon bochafd fwlejdben

ffýralmas bezedýmeth

Merth meg ver az Iften ha megh nem
the ken thod hjgyed en hjwfegometh.*

A sorok beosztása látszólag helytelen. Tudniillik az ötödik sor rövidebb, mint az első és harmadik, s ezáltal a hatodik hosszabb, mint a második és negyedik. Ez azonban csak látszólagos, mert az ötödik sor befejezését a papír keskenysége akadályozta meg s így került egy szó a hatodik sorba. Állításomat igazolja a vers ritmusa is.

A versecske egészét alkot. A kor divatos virágversei mintájára esdekel szerelme meghallgatásáért. Kéri kedvesét, fogadja el szerelmét, vigasztalja meg szívét, hallgassa meg siralmas panaszát s hozzáteszi intőül, higgye el, hogy megveri az Isten, ha mibe sem veszi, meg nem tekinti hűségét.

Verselése hangsúlyos 12 és 7 szótagos sorok váltakozása kereszt-rímmel, melyben a 2., 4. és 6. sorok egybeesengenek. A vers keletkezési helyét Trencsén megyébe kell helyezni. Itt élt a család, rokonai és ismerősei, a kikkel levelezésben állottak, itt laktak.

Szerzőjét nem ismerjük. A XVII. század elején volt a Pongrácz-családban verselő is. Az Irodalomtörténeti Közleményekben** Szentmihályi Pongrácz András Miksa háromstrófás versét olvashatjuk, mit a magyar királyi kamarához 1604-ben beadott folyamodvány hátlapjára írt. A kor megfelelő lenne, de döntő bizonyítéknak el nem fogadhatjuk. Az Országos Levéltár kincstári osztályában a kamarai iratok között kerestem a jelzett folyamodványt, hogy a két vers írását egybevessem, de kutatásom közelebbi jelzés híján eredménytelen maradt.

ZÁVODSZKY LEVENTE.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(MNy. VII: 323.)

Ép szerrel tartani: „Nagy István maga, és maradéki minden esztendőben tartozik kész pénzül Censust fizetni négy forintot, az házott pedig *ép szerrel tartani.*“ (1698.)

erő: „Harmadszor az idegeneknél tett adósságát remélette, hogy föllebb említett 40. akó borainak *erevel* legalább a capitálissokig successori ki elégíthetnék.“ (1767.)

értekezik: „A mint *értekeztem* s rész szerint tapasztalni kéntelenítettem . . . a ház leicitióra bocsájtattott.“ (1768.)

estetájkor: „Többekkel edgyütt *estvetájkor* beszélgetének.“ (1763.)

estvélkori: „E Tanunak is többek közül bor áruló Sátora lévén, hogy abban *estvélkori* üdövel el maradt borának gondviselése képpen üldögelt volna.“ (1763.)

esze jött: „De ki Lépvén eo kegyelme az Céh házbul, már *esze jött* az egész Céh ellen, egyedül maga ellene volt, és az Contractust nem engedte, — Céhmaster lévén — megcsinálni.“ (1717.)

esze vesztése: „Az Ur Isten ki szólítván az világbul nem tudom maga akarattyából-e vagy mások tanácsából, vagy *eszsze vesztésébül* oly testamentumot tett.“ (1732.)

* Bashalmi levéltár 41. cs. 115. sz.

** Irod. Közl. 1893. évf. 254. l.

fakótaliga: „1. *fakó taliga*.“ (1768.)

fáradtságát nem tiltja: „Mivel pedig Kedves Hűtvössöm mind Házasságomkor vélem sok izbeli *fárotságát nem tiltotta*, a kin magammal is sokszor tehetetlen voltam.“ (1782.)

far-satu: „Egy *farsatu* — 40. den.“ (*Puskaműves műszó*, 1746.)

fa-szárny: „Illetin kocsiért ha Schéza (cséza) forma bakja, az az *fa szárnyakkal* és esztergában meczet (metszet) kereszt fákkal 14 frt.“ (1746.)

fattyat vet: „Hogy' tarthatod magad ártatlannak, holott *fattyat vetettél?*“ (1757.)

fehérsereg: „az előtt circiter 4. Esztendővel Alapon öreg Antal János Uram *fehér serege* mellett kanászokodott.“ (1781.)

fejérvári zablá: „*Fejérvári zablá* — 50. den.“ (1746.)

feketebor: „9. (itce) Feketebor árával, egyet 63. den. Számlálván, 5 f. 67 den.“ (1782.)

felbert: „hamu szín *fel berthből* készült Lengyel Beketsbe, hamu szín nadrágba . . jár.“ (1782)

fél czéh: „Szolgáljon *Mester Esztendőt* a Mesterek között a végre, hogy megismértessék, méltóé a Nemes Városnak Purgerei közé, és azután a böcsületes Czében való bé vételére, e meg lévén, *fél Czéhre* bé állhat a Mesterek köziben.“ (1738.) „De mivel az Fölséges Isten nékem más böcsületes itt való Purger Ember Gyermekeit (és nem czéhbeli mesterember leányát) rendelte, és az Ns. Czéh által projectált személyhez is nincs hajlandóságom, azon okbul az Nemes Czéh jólehet ugyan *fél czéhnek* bé vételére magát ajánlya, de mindazonáltal az *egész Czéht* simpliciter difficultalya stb.“ (1745.)

feleségahagyott: „tudtam a mint előbb is meg vallottam, hogy azon társom egy kobarlo *Feleségahagyott* ember légyen.“ (1780.)

felestárs: „Stephanus Cseh . . . Ezen Tanú azelőtt negyven Esztendőekkel Arany Mihály Tanú mellett Bújtár egy esztendeig, ismét egy esztendeig *feles Társa*, azután pedig maga számadó Gulás tizenegy esztendeig egy végben lévén stb.“ (1758.)

félfedelű-cséza: „Posta kocsi a vagy fél födelű schezához való egy Pár jól elkészített öregh szij, a kire függesztetik — 4 ft.“ (1746.)

félkéz-fűrész: „1 vonyó Kés, vésű, rászó, és *félkéz Fűrész* 11 $\frac{1}{3}$ den.“ (1784.)

félkézkezü . . . „hanem ugyan azt tapasztallyuk rajta, hogy a Vásárokon olyan *félkéz kező* Kolmár volna“ (1746.)

félködmeny: „1. *fél Ködmeny* — 45. den.“ (1782.)

félviseltes: „Botskorban, gatyában, *fél viseltes* szűrben, Kalapban *el illantott*“ (1782.)

férjnek adni: „Ersébeteth, annya halála után 8. Esztendő korában magamhoz vettem volna, s *azont* föl nevelvén, *férjnek is adtam*“ (1763.)

fiatal: „a házom falát egész Esztergyáig Nagy Goromba *fiatalokkal* megrakta, úgy hogy az Lakóim ki futván az házbul, hogy remélték öszve rogyását a falnak“ (1776.)

fogadó-nép: „Az Várbeli katona sokassága mellett, egy nyomban mindenkor az *fogadó Nép*, avagy Verbung, az külső Városokban helyhezettve vagyon, stb.“ (1764.)

fogadott idő: „azért hozattam ide (a fogságba) hogy az Uramtul . . . az hátra lévő heti béremet kértem, és hogy Iszka Szt. Györgyre ötöt vinni nem akartam, mivel már az *fogadott időm* nála ki tellett.“ (1782.)

fogható: „nem csak Czéh béli Articulussait, de még Országunk *fogható* Törvényeit is által lépni bátorzkodtak.“ (1775.)

fondorlódó: „Vádol 2-szor azzal a meg nevezett *fondorlódó* Szabó Eörse, hogy En az kölcsönzött Capitális Summát lefizetni nem iparkodnám.“ (1780.)

fordul rajta: „Isten Ugy Segéllyen igazán cselekedem, és valami *fordul* raita, fele — közepe kegyelmeteké, úgy valamint az enyim. . .“ (1697.)

forгатásos kendő: „1. új *forгатásos* Kendő.“ (1777.)

forlajbli: „2. *For* Laibli.“ (1779.)

formunder: „Schaj Mátyás *Formunder*, és Országh János Külső Tanács Urainknak jelenlétében.“ (1771.)

forozás: „ide valók feleségessek, egyik *forozással*, másik pedig kapálással keresik kenyereket.“ (1759.)

fődeles-csésze: „2. Fődeles Csésze — 24. den.“ (1773.)

fődeles-korsó: „1. Fődeles korsó — 50. den.“ (1782.)

födőfa „Az Épületből meg maradott Lécz, és *fedő fáért*“ — 3 f. 65. den.“ (1772.)

főfej: „minden Dioecesisnek *főfejével* a maga Clerussa által megtartandó Délyvesti ajtatosság végett a mi nevünkben egyet érteni . . . szükségés léssen.“ (1770.)

főkereső: „annál is inkább, mivel én mint *főkereső* vagy Principalis aquisitor mindenkoron azon iparkodtam, s iparkodom.“ (1780.)

MOENICH KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

Széchenyi első munkájának első fordítója. A M. Tud. Akadémia kéziratára (Vegyes 4r. 80. sz. csomagban) sajátkezű fogalmazványában Toldy Ferencznek egy ismeretlen levelét őrzi, mely Gr. Széchenyi Istvánhoz van intézve s érdekes világot vet a nagy államférfi s a nagy irodalomtörténet-író közti viszonyra. A „Páris Május 30. 1830-ról“ keltezett levél így hangzik:

Méltóságos Gróf! Pestről azt a' hirt veszem, hogy Méltóságod Angliába készül, és így sietek ezen soraimmal, hogy — ha már illy sokáig késtek — legalább egészen el ne késsenek. Mindég arra az időre halasztottam azokat, mikor tett ígéretem egészen be leszen töltve, de fájdalom — attól még messze vagyok, mert mind eddig csak harmadrésze kész a fordításnak;* 's levelem egyéb nem lehet mint hosszú mentegetőzés. De Méltóságod érezni fogja, hogy az sem a tartozott figyelem' hiánya, sem az adott szónak elfeledése. Hazulról eljövet, Bécsben, mint első feltételemben volt, nem mulattam, mert ott a klinikumok már be voltak zárva. A' bécsi otiumra pedig mindég számot tartottam. Két három óra alatt el volt volna végezve naponként dolgom, 's a' többit ezen munkára szánhattam volna, mert

* E fordítás eredetijét megtaláltam Toldy Ferencz iratai között. Most a Széchenyi-múzeumban van. 4-r. 52 lap. Széchenyi „Lovakrul“ cz. munkájának 1—46-ik lapja van lefordítva. A fordítás utolsó lapján ez a megjegyzés olvasható: „Paris 24 Mai“, a mi körülbelül megfelel a levél keltének. Úgy látszik, Toldy a fordítást nem is folytatta, mert még 1830-ban jelent meg ugyanez a munka Vojdisek Józseftől ugyancsak német fordításban, 1833-ban pedig Collintól dán nyelven.

Bécsben nekem semmi sem új, 's így nem áldozat az otthon maradás. Elkezdtem vándorlásomat, 's Méltóságod igen jól tudja, mely kincs az idő annak, ki haszonnal akar utazni. Első nyugpontom Berlin volt, hol a' tél végét vártam be. Ott fél napot töltöttem mindég a' kórházakban, e' mellett a' jegyezgetés, a' studium folytatása elfoglalta a' másikat is, 's csak estvénként volt szabad időm egyebekre, ha épen hivatalos nem voltam, vagy némelly sürgető írásaim nem tartóztattak. Utam második részében, t. i. Niederlandiában, Angliában, jegyzéseimet is alig győztem. Itt pedig úgy vagyok mint Berlinben; azonban reménylem hogy míg haza jövök, t. i. Augusztusig, meg lesz az egész, ha kisimítva nem is. De ez kisdéd munka. Csak attól félek, hogy Nagyságodat a nyelv ki nem fogja elégíteni. Én magam sem elégszem meg vele.

Barátom Kisfaludy úr azt írja hogy Nagyságodnak egy bizonyos hivatalra ajánlott.* Nem tudtam, javalljam-e az én tisztelt barátom bátorságát. Én azt az intézetet mindég úgy tekintetem, mint a' mely már szerzett érdemet fog inkább jutalmazni, mint újakat tenyészteni, mert nem tudtam magammal elhitetni soha, hogy magyar íróink, kik már elértek egy bizonyos kort, és mindég comodusok voltak, bármelly penzió által *állandó* munkásságra gerjeszethetnek. Illy intézetbeli hivatalra pedig nem annyira buzgóság, állandó munkásság és kiterjedt öszveköttetések bel- és külföldön, mint név és kor kell; 's Nagyságod érti, hogy eme' tulajdonságoknak híjával vagyok, 's hogy így amazoknak haszna egyedül nem vétethetik.

Ezen felül nekem kevés barátim vannak. Nagyságod tudja, hogy én néhány esztendeig egy hasznos, de háladatlan munkát üztem: gyűlölt neve kritika. Csuda-e, hogy a' kinek több gáncs juta mint javallás, méreggel vádolt, 's ha másnak javallás jutott több, részrehajlással. Mind ez a' dolog 's a' hiu emberek természetéből következik: t. i. nincs tökéletes miv 's a' hiu csak tömjént akar. De volnának legalább egy kissé consequensek 's gáncsaimért ne mérgecsenének meg nevemet, holott javallásaimért complimenteztek. A' ki tiszteletet érdemel midőn javall, érdemi azt akkor is ha gáncsol: mert jele, hogy, ha meggyőződése téved is, ő még is igazság szerint járult el. A kinek én megvetem gáncsait, annak nem becsülöm javallását sem. A méltóságos gróf ezekből láthatja, hogy én az egész Ak . . . ról** nem álmodtam soha, mert akkor más utat szabtam volna ki munkálódásaimnak.

Adja az isten, hogy Méltóságod szerencsésen, igen szerencsésen utazzék. Méltóságod nem csak magának, de a hazának teszi azt, 's minden a' ki ezt érzi, ugyanezt óhajtja velem. Nem sokára az ország gyűlésén fognak ismét minden jól-érezők Nagyságod ragyogásában kevélykedni; én pedig azon órát várom óhajtva, mellyen szerencsém leszen élő szóval megmondani, melly örömmel vagyok Méltóságod igaz tisztelője és szolgája *Dr. Schedel Ferencz.*

Május 30. 1830.

Közli: HEINLEIN ISTVÁN.

A Halotti Beszéd nyelvjárásáról értekezett ERDÉLYI LAJOS a MNyT. 1911. okt. 17-én tartott ülésén. A magyar nyelvjárástannak egyik érdekes, de nehéz fejezete a nyelvemlékek nyelvjárásának

* Alkalmast a tud. társasági jegyzőségre.

Szerk.

** Az Ak . . . alatt a M. Tud. Társaság értendő.

megállapítása, melyvel eddig még keveset foglalkoztak. Pedig fontos *irodalom- és műveltségtörténeti* szempontból is. A HB. nyelvről PRAY GYÖRGY ÉS SAJNOVICS JÁNOS óta (1770) sokan írtak; de még ma sincs végre teljesen megállapítva nyelvjárása, vagyis hogy mely vidéken született ember és hol írhatta. Pedig ezzel e rendkívül fontos nyelvemlékünket, mondhatni nyelvtudományunk alapját, helyhez kötven, sokkal fontosabb következtetéseket vonhatnánk olvasására és a vele kapcsolatos nyelvészeti és irodalmi kérdésekre is. Tudjuk, hogy egy időben tót pap szerzeményének tekintették, mert nem tudták kellőleg olvasni és nyelvtörténeti alapon nézni, mint sokan még ma sem tudják. A nagy RÉVAI MIKLÓS volt az, ki 1803-ban *Antiquitates*-ében (Régiségek, t. i. Nyelvemlékek I. köt.) nagy könyvet adott ki róla és örökre megállapította magyar eredetét és nyelvtudományi jelentőségét. DÖBRENTAI (1838) próbálta nyelvjárását is megállapítani, hogy az országnak mely táján írhatták e beszédet; de, bár úgy látszik, Dunántúlra gondolt, sem ő, sem később SIMONYI (Nyr., 9. köt.) nem tudta határozottan egyik ma is élő nyelvjárásunkhoz se kötni. SIMONYI még a göcsejire gondolt; PRIKKEK MARIÁN már „kétségtelenül göcseji jellegű“-nek mondja, s a codex „írójának is dunántúlinak kell lennie“ szerinte (A Pray-codexről, akad. felolv. 1903). ERDÉLYI szerint nyelvi és történelmi okok alapján a codex használatának helyétől, a pozsonymegyei Deákitól nyugatra eső, Szempcz vidéki magyarságnak nyelvi emléke a HB., melynek írója ez ő-ző terület-ről való lehetett, ha a codexet az anyakolostorban, Pannonhalmán írták is. A HB.-nek olyan nyelvjárasi sajátosságai vannak, a melyek palócz szomszédságra és a Felső-Duna mentén ma is meglevő sajátosságokra mutatnak s így írója arról a területről, a nyitramegyei palóczság és a pozsonyi Csallóköz között eső Mátyusföldről kerülhetett ki. A részletes tanulmány a maga bizonyítékaival később jelenik meg.

A Bécsi codex-beli kisebb próféták prologusai. Ezek közül eddig többnek nem ismertük latin eredetijét. Most értesülünk, hogy Mészöly Gedeon társunk, ki akadémiánk megbízásából a Bécsi-codex új kiadását most rendező sajtó alá, talált a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban 4938. sz. alatt egy XV. sz.-beli latin codexet, mely egyebek közt bibliai részeket is tartalmaz: a nagyobb és kisebb prófétákat s egy híján (Zakariás 2-ik pr.) az oly rég keresett prologusokat is. E bibliai rész írását végezték Prágában 1422 apr. 14-én.

A Magyar Szélmalom, írta LAMBRECHT KÁLMÁN. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1911 (64 l. 18 ábrával). — Különnyomat az *Ethnographia* XXII. kötetéből.

E derék kis munka — Herman Ottónak ajánlva és az ő módszerét követve — a nagy magyar Alföld egyik régi, már-már eltűnő iparának emlékét őrzi meg írásban és képből. Érdekes nemcsak a magyar mezőgazdasági ipar története, hanem a magyar népnyelv szempontjából is. Jó egynegyedét „a szélmalom mesterszótára“ teszi, ügyes magyarázatokkal világítva meg mind a tárgyakat, mind a nevéket. Folyóiratunk „Népnyelv“ rovatában ízelítőül ismertetést adunk belőle.

Sz. K.

RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁSBAN.

Régente és — most.

89. -ba, -be, -ban, -ben — -ból, -ből. És mikoron kezébe vett volna *benne*, eszik vala az úton: ő szüleinek ada *benne* és evének az *mézbe*. Ekképen egyék a *kenyérben*. Azt akarja, hogy ő is egyék *abba*, a mit te neked adott. Valamely napon eendel a *gyümölcsbe*, melyről azt parancsoltam, hogy ne egyél *benne*, halállal halsz meg. Az ember még a *vízben* sem ihatik. Hogy ivék *benne*, az ő kórságából megvigaszék. A pápa *borába* ittatok. Kinek mind kevés jutna *benne*. Több jut az hiveknek a *nyavalyába*, hogy nem mint az hitetleneknek. Mindenkinék jutott *benne*. Judás tolvaj volt, ellopogatott az költő-*pénzben*. Nagy fa lón *benne*. Nagy ember leszen *benne*. Uram *népébe* nem sok maradt. Csak *csúfságba* mondotta. Rontsátok el az ti szántó vasatokat, csináljatok fegyvereket *benne*. Se hozzá ne adj, se el ne végy *benne*.

90. **Bele** — **benne**. Irgalmazz én nekem, mert te *beléd* bízott én lelkem. Nem hagyod meg (el) te *beléd* bizókat. Én *belém* hisznek. Nem hagyta meg (el) ő *bele* reménykedőket. Reménkedjetek ő *bele* népuek minden gyülekezeti.

91. -ból — -ról. Az ő lábabeli kiszakadozék *lábából*. *Lábából* saruit leveté. Vond ki te sarudat *lábadból*. Kivevé gyűrűjét *újjából*.

92. **Félen** — **félre**. *Félen* fordittatunk az igaznak megismerésétől. Fejét s nyakát *félen* hajtogatja. *Félen* néző szemek. Egy kevésé *félen* szólítja és valamit súg az fülébe. Bizonyosság tételit *félen* teszük szemök elől. *Félen* tévén érdemet, rád hagyom én is ügyemet. Lelkőkre való gondjokat *félen* tették. Az ütést hátra vagy *félen* üti. Egy harangot *félen* kezdtek verni. *Félen* vivén, Péter kezdé őtet megfeddeni. Sok morgással *félen* vonta az száját.

93. **Nagygyal** — **sokkal**. Kimúlását nagygyal annak előtte meglátá. Nagygyal bölsebbek. Nagygyal inkább kell én nekem örülnöm. Nagygyal jobb, hogy mindennel jól tegyete, hogy nem gonoszul. A pogányoknak kinjok a keresztyéneknek kinjoknál nagygyal kisebb. Mi nálunknál nagygyal nagyobb nép. Kivánom, hogy szerelmetek naponként nagygyal nagyobbban megáradjon. Nagygyal nehezebb munkával keresik. Nagygyal nemesb vala. Nagygyal többen.

94. **Öszve, öszvén** — **együtt**. Az naptól fogva Pilatus és Herodes barátosok lönnek öszve. Ketten öszve lesznek okai a bűnnek. Megégeté az vitézt mind ő hozzá tartozóval öszve. Magasztallyátok az Urat velem öszve. Bűneinket megbocsátta és ezzel öszve az bűn

zsoldját is elvötte. Vele öszvén az mondott hegyre fel menének. A jó Jesust mind hozzá tartozóval öszvén gonosznak ítélik. Leült és a tizenkét apostolok vele öszvén.

95. **Rajta** — érette. Nem adnék egy árpaszemet *rajta*. Egy darab kenyeret nem adnék *rajta*. Hálát adok *rajta*. Az Isten is úgy akarta, azért csak hálát adjunk *rajta*.

96. **Rajta** — tőle. Bizony félnünk kell *rajta*, hogy megkerestetik rajtunk az ártatlan véznek feltása. Félek *rajta*, hogy sok léssen. De félek *rajta*, hogy a fátum megtompítja. Félek *rajta*, hogy elveszted.

97. -ról, -ről — -ért. Hálát kell adni az Istennek minden mi hozzánk való *jó voltáról*. Isten nekünk megkegyelmez a mi sok számtalan *bűneinkről*. *Haláláról* az városnak polgári bánkódának. Háladással tartozunk ő felségének *róla*. Menti magát *róla*. *Róla* az Saul esék nagy bánatba. Én is te *rólad* bosszút állok. Ha pogánytól hallatnék is ilyen kérdés, meg kellene *róla* torkolni. Adjunk Istennek hálát *róla*. Jobb szeretem, hogy gyalázzanak a *jóról*, hogy sem dicsérjenek a *rosszról*. Megbocsáss az *erőszakról*.

98. -tól, -től — -nál, -nél. Ha *attól* erősb jövend, meggyőzendi. *Attól* inkább csudálkodnak vala. Nem nagyobb tanítvány ő *mesterétől*, sem szolgál ő *urától*. Mert a törvény nagyobb a *templomtól*. Ti *öreg* bek vagytok *azoktól*. *Ezektől* nagyobbakat látsz. Erősb *tőlemtől*. *Tőlem* nagyobb. Vagyon-e egyéb király én *tőlem*? Kisebb *tőledtől*. *Tőletől* méltóbb. E világ engem gyűlölt elébb ti *töleteknél*. Erősb vagyok *tőlénél*.

99. -val, -vel — -től, -től. *Szomjúsággal* megaszott. Szemei a *vérrel* és a *strással* meghomályosultak. Meghálnak *hideggel*. A szarvas az füvet ette és meggyógyult *vele*. A dajkák ha eszik, iszszak, sok tejök léssen *vele*. Róma részeg a szentek *vérevel*.

100. **Von** — húz. Foltos *czippelést* vonának lábokban. Nem vargabőr, hogy *kaptádra* vonhatnád. Levonák róla az *köntösét*. Vonjátok le a *bőrt* az komondorról. A ludat vond egy *fanyársra* és süsd meg jól. Hozának azhoz való szert, kivel az *vasszeget* kivonnák. Halva szerrel vonták ki az *vízből*. Sok morgással félen vonta az *száját*. Az hegedősök *táncznótát* vonnak. Vonjad cigány az *nótát*, ne kiméljed az *húrját*, megadom az árát. A szent angyalok egymással nem szoktak *újrat* vonni. Megbékélnek, mert maguk nem vonják a *terhet*. Hold fogytára *levonhatni* a bort. (Vö. *hegedűvonó*, *szérvonó*.)

SZILY KÁLMÁN.

NÉPNYELV.

I.

Jö. 463. l. !

Szemelvények a „Magyar Szélmalom“ mesterszótárából.

A szélmalomnak három typusát különböztethetjük meg.

1. *Papucsos szélmalom* — nevének eredete nem állapítható meg, mert már kiveszett — földszintje a *lisztespad*, egyetlen emelete a *kőpad*.

2. *Felülhajtós szélmalom.* Neve onnan ered, hogy minden járat „felül van“. Földszintje a *lisztespad*; első emelete a *kőpad*, mert itt vannak a malomkövek; második emelete a *sebeskerékpád*, mert ezen forog a sebeskerék; harmadika a *nagy dob padja* a nagy dobbal; csúcsba menő teteje pedig a *szelesbálvány pallata*, itt forog a szelesbálvány vagy szelestengely körül a szeleskerék. Biharudvariban Herman Ottó 1889-ben a sebeskerékpád és nagy dob padja közt még egy *ürespadot* is talált.

3. *Alulhajtós szélmalom.* Ebben minden járat alul van a földszinten: a *kamrában*. Első emelete az *alsópallás*, a második a *felsőpallás*.

Mindegyik typuson van két *ráma*: a malomfal peremén, ennek vakolatába ágyazva, az *álló ráma*, a melyen a tető vázát tartó *mozgó ráma* forgatható. Mindkettőt a német „mauerbank“ ácsműszóval is nevezik, és pedig az álló rámat Óbecsén *majorbánk*, Kaszaperen *májorpanq*, Biharudvariban és Tiszadobon (MNyr. XX: 336) *májorpank*, Óbecsén *majorponk*, Türkevén *márponknak* is. A mozgó rámat Türkevén *forgó májorponknak* mondják.

Határozott következetesség mutatkozik ez összetételekben: anyamitli: fiókmitli; anyaszarufa: fiókszarufa; anyasátorfa: vendégsátorfa.

Szél-nevek. *Alpári szél* — Kiskúnság — a hitvány, silány szél. *Alszél* a déli.

Balatoni szél — Kiskúnság — a Balaton felől, nyugatról fújó.

Bogdánszél — Kúnszentmiklós, Baksay Sándor — össze-vissza fúj.

Dunai szél — Kiskúnság — a Duna felől, ott tehát nyugatról fújó.

Felszél — Félegyháza, *főszél* — Kúnszentmiklós — északnyugati.

Kajfertós szél — Félegyháza — az, mely rontja a vitorlát. (Kajfertós — uo. MNyr. VI: 559, = részeg.)

Keleti szél keletről fúj.

Pásztás szél — Kishegyes — egyenetlenül fújó.

Síma szél — Kishegyes — egyenetlenül fújó.

Tátorjánszél — Hódmezővásárhely, MNyr. III: 85 — tátorján.

Tátorján — Kecskemét, MNyr. XIX: 46 — szélvész.

Tátorjános szél — Kiskúnság, Szeged, Halas — viharos szél.

*

Behasználni — Kiskúnság — való a szél.

Beváltani — Kúnszentmiklós — „bevált a fog a csévébe“ akkor, ha a fogaskerék fogai és a dob csévéi egymástól egyenlő távol állnak, a mikor is egymásba illenek. A „beváltás“ az egymásba illést fejezi ki.

Csúszó ráma — Óbecse — a szélmalom tetejének alapperendája; a malomfal peremén vagy ezen elhelyezett letompított ékeken, hengereken, ú. n. papucsokon csúszik: innen a neve.

Sárkerék — Óbecse } a szélmalom falának felső peremére

Sárráma — Óbecse } „sárba“, azaz a vakolatba ágyazott fa-

körgerenda, mely a csúszó rámat tartja.

Csüllögő — Óbecse —; *csellegő* — Kaszaper —; *csüllegő* — Kishegyes, Kiskúnfélegyháza — a garat alatt madzagon lógó és a poroszkafa-rázta kis csónakalakú csatorna. *Kis garatnak* is mondják — Fülöpszállás, Kúnszentmiklós. Ez szabályozza a garatból kifolyó gabona mennyiségét, úgy hogy a

Poroszkafa — Kiskúnfélegyháza — rázza. Ez lóherelevélalakú

forgó karikába: poroszkába van dugva; a poroszka öblei rázzák a poroszkafát, ez pedig a csillegőt.

Garat telke — Fülöpszállás — a csillegő magasságát szabályozó madzag.

Dob, dobalakú, alsó és felső dobtányérja között csévékkel el-látott, tengely körül forgó szerkezet.

Dob-bezáró — Kúnszentmiklós — lécz a járomgerendán, mely-lyel a kis bálvány csapját a járomgerenda perselyébe zárják. A kis bálvány a dob tengelye, innen a lécz: *dob-bezáró*.

Dobszár — Kaszaper — a kis dobtól le a kéregig nyúló villás-vasat burkoló fa-tok. Dobnak szára.

Nadrág — Óbecse — a villásvas faburkolata. A hasonlat talál, mert a villásvas van a lábszár helyén.

Felvásznalni — Kaszaper —, főlvásznalni — Biharudvari — a vitorlára fölkötni a vásznat.

Levásznalni — uo. — ennek ellentéte.

Ficsúr — Kishegyes — vámszedő-edény.

Garat a malomköveket burkoló kéreg felső lapján *garat-sarog-lyákon* — Kúnszentmiklós — vagy *garatfákon* — Kaszaper — vagy *garattartókon* — Fülöpszállás, Óbecse — nyugvó gabonartató faláda. Van *telke*: az a madzag, a mely a csüllögőhöz vezet — Fülöpszállás —, *csöcse* v. *csücse* — Kúnszentmiklós — az alsó nyílása, melyen a gabona a kövek közé pereg. Biharudvariban *garad telke*: a kéreg felső lapja. A garat neve uo. *garad*, Szikszai Fabr. B.-nál *garat*.

Daru = köemelő-darú. Biharudvariban *kranik*, Kiskúnfélegyházán *granik*, Kishegyesen *köemelő-darú*, Kaszaperen *köemelő*.

Hajtószárny — Biharudvari — a vitorla. Herman Ottó szerint „A magyar ember szabatos meghatározása: a madárnak, bogárnak repülőszárnya, a szélmalomnak hajtószárnya, a hálnak úszószárnya vagyon“ (A magyar halászat könyve, I:10).

Horogfa — Kiskúnfélegyháza — a tető sátorfái (szarufáknak is mondják uo.). Összefügghet a horogfa a tető horgas ácsvázával.

Jártni a malmot — Kiskúnság — forogni hagyni, működtetni.

Járom — Szeged, Kiskúnhalas — *járomgerenda* — Kúnszent-miklós — a tető szintjén, a szeleskerék alatt húzódó gerenda, köze-pének perselyében forog a bálvány csapja. „Járom“ azért, mert ebben jár a bálvány és vele a nagy dob.

Kengyeloszlop — Kúnszentmiklós — a vashidat tartó és emelő rudas-oszlop.

Kiróni — Kishegyes — „kirózza a fogsakerék foga a dob v. orsó összes csöveit (csévéit), ha csak egy is hiányzik“.

Kőszállító — Biharudvari, Fülöpszállás, Kishegyes — a malom-követ emelő kulcsos csavar. Kúnszentmiklóson „kőregulátor“.

Vellásvas — Óbecse, Szeged, Kiskúnság —, *villásvas* — Kasza-per, Kishegyes — a felső malomkőnek villában végződő tengelye. Egyéb neve *hajtószár* — Túrkeve —, *korong* — Kaszaper, Kishegyes —, *korongvas* — Óbecse —, *kükorong*, *kujkorong* — Fülöpszállás —, *kühajtó* — Biharudvari —, *Stenglivas* — Kaszaper —, *szálvas* — Kún-szentmiklós.

Nappali tolvaj — Túrkeve, Herman Ottó — az a lisztsipóka, a mely a kópadról a lisztespad hombárjába szolgál. A kópádon, a hol a molnár fölönt a garatra, fölöntés előtt veszi ki a vámot a gabonából és ereszti le a nappali tolvajon a vámot tartó hombárba.

A vezérszó egyike azoknak, a melyekben a magyar nép humora a legfényesebben csillog.

Ollóban van — Kiskúnhalas, Szeged —. A szeleskereket körülveszi egy arra ráálló fogókerék. Ha ezt leeresztik, úgy hogy súrolja a szeleskereket, a minek következtében ez megáll, mondják, hogy ollóban van a szeleskerék.

Padkő — Fülöpszállás — az alsó, mozdulatlan, a padon nyugvó malomkő, szemben a forgó kővel.

Vánkus — Óbecse — a szélmalom-tető mellső lecsapott homlokfalának azon deszkái, a melyeken a kinyúló szelestengely nyugszik, mint az ember feje az ágy vánkosán.

II.

Beszélgetések.*

(Füzesabonyból.)

Vásárról hazatérő paraszt, nem jól adva el a tehenét:

„Így hát a zisten megadta vóna a szeréncset, dehát nem tuttuk jó félgondúnyi. Csak a vót a baj, hon-nem gondótuk fél jól. Megattak vóna utóbb a vásáron száznegyven pengőt is érté. A borjút akar hazajis hozhattuk vóna. Aszt nem is igen kérdézték: aggyuk-é hozzá vagy sē? . . . De hogy annyira körü vettek, a míg a passusé járt Imre, ott mingyá a vásárszélén, oszt ki 125-é kérté, ki 130-é, ki 35-é . . . oszt mingyá nyútogatták a foglalót . . . hát odaattam. — No mégyek má befelé, nagyon éhetném van.“

„Nem mész a templomba?“

„Nem mék most, nem juttam hozzá . . .“

„Olyan ba'os eza zabos-bükköny, teczczik tunnyi, mer a zab benné, mingyá vizet vet magának, ha össze melekszik . . . azé hánytam mégést széjjel“ (t. i. a rendeket).

Kis-gazda beszél az egri érsekről, kinek nagy gazdasága fekszik a füzesabonyi határban:

„Bizony, sok szögény embért eltart az érsék. Nem is beszélék magunkról, pedig, hej! de nehéz vóna fütenyi, mém-marhát tartanyi an-nekül . . . de csak főbérést mennyit eltart, hát még a többi béressi, az *alpári* . . .“

„Hát nem tudod tē aszt, hogy több fehér cigigán vam, mint fekete?“

„De jól mondod, Rézi!“

Anya a fiára: „Nem bán ő sē törököt, sē magyart, csak mēhessén.“

„Tee, Janyi, kisasszony patakjokba gyerünk fürödnyi!“ (a tanító-nők kertje alatti patakba).

Összegyűjtötte:

NÁSZAI ERZSÉBET.

* L. MNy. VII: 382.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XLIII. Választmányi ülés

(1911 október 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Tiringer Béla pénztáros, Balassa József, Erdélyi Lajos, Melich János, választmányi tagok, Horger Antal jegyző.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után

1. az elnök bejelenti Pór Antalnak, a nagyérdemű historikusnak és Jánosi Gusztávnak, a finom ízlésű műfordítónak, Társaságunk alapító tagjainak halálát s kifejezi a választmánynak e veszteségeken érzett részvétét.

2. Az elnök bejelenti, hogy a MNyT. kiadásában eddig megjelent füzeteket *A MNyT. Munkálatai I.* czímen egy kötetbe fűzve szeretné könyváruis forgalomba hozni. A kötet bolti ára 8—10 K-t tenne.

Melich János hozzájárul az elnök indítványához s a maga részéről pótlólag még azt ajánlja, hogy a MNyT.-nak mindennemű kiadványaiból adjunk bizonyos számú példányt valamelyik könyvkereskedőnek bizományba 40% engedménnyel, de azzal a kötelezettséggel, hogy vegye fel őket nyomtatott katalógusaiba.

A választmány mind a két indítványt elfogadja.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1911 szept. 30-i állapotáról. Az összes bevétel 9129 K 03 f, az összes kiadás 5400 K 01 f, maradék 3729 K 02 f. Ebből értékpapirban van 3000 K, takarékpénztárban 450 K, készpénzben 279 K 02 f. — Tudomásul szolgál.

4. Rendes tagnak megválasztatnak:

Ajánló:

Vázsonyi Izidor tanító, Tapoleza (Zala m.)	Szily Kálmán
Dr. Kovács Imre ügyvéd, Jánosháza (Vas m.)	Dr. Szabó Imre
Jászfy Blanka polg. isk. tanítónő, Szászváros	Dr. Erdélyi Lajos
Orbán Nándor leányisk. tanár, Kecskemét	"
Kürtessy Rezső igazgató, Topolya	"
Schubert Anna tanítónő, Rákosliget	"
Vágner Ilonka polg. isk. tanítónő, Beregszász	"
Takács Márton főszolgabíró, Czellödömök	Szabó Imre
Riegler Ernő tanárjelölt	Gombocz Zoltán

Ezzel az ülés véget ért.

XXXII. Felolvasó ülés.

(1911 október 17-én.)

Jelen vannak Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Erdélyi Lajos, Kertész Manó, Klacsó Olivér, Lampérth Géza, Melich János, Putnoky Imre, Rubinyi Mózes, Sági

István, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Varga Bálint, Velledits Lajos, Versényi György, Zempléni Árpád r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A felolvasó ülés tárgyai:

Erdélyi Lajostól: A Halotti Beszéd nyelvjárása.

Velledits Lajostól: Adalékok Pápay Sámuel működéséhez.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

47. F. T. úr a M. Tud. Akadémia novemberi összes ülésén folyt eszmecsere alkalmából azt kérdezi tőlünk, melyiket tartjuk jobb szónak: a *bölcselőt*, vagy a *bölcsészt*? Íme válaszuk: Mird a kettő önkényesen gyártott szó. Amaz ellen már keletkezése idejében fölhozták, hogy valamint a *gazdálkodik*, *garázdálkodik*, *erőlködik* igékből nem szabad a *gazdál*, *garázdál*, *eről* igékre visszakövetkeztetni, szintúgy a *bölcselkedik*-ből a *bölcsel*-re sem. A *bölcselő* különben sem jelenthetne philosophust (bölcseiség-keresőt vagy szeretőt), hanem csakis bölcsnek mondót vagy tartót, mint a *rosszaló*, *drágáló*, *kicsinylő* stb. (Nyr. XI:274). A *bölcsészt* pedig azért rosszalták, mert a philosophus nem bölcsekkel, hanem bölcs dolgokkal foglalkozik. Látjuk tehát, hogy egyik sem kifogástalan szó. Ha választanunk kell közöttük, ma már csak az lehet a kérdés: melyik szokottabb? A M. Tud. Akadémia Értekezéseket ad ki a Bölcsészeti tudományok köréből; az Egyetemnek van Bölcsészeti kara; sőt maga SimB. szótára is a *bölcséletnél* *bölcsészetre* utal vissza. S ha már elfogadjuk a *bölcsészet*-et, miért húzódozzunk a *bölcsész*-től. Igaz ugyan, hogy *költészet* mellett *költöt* mondunk, de a *költöt* nem kifogásolhatja senki, míg a *bölcselőt* igen. Ne válaszszunk kétfajta rosszat, elég abból egy is.

SZILY KÁLMÁN.

48. D. I. úrnak. Figyelmünket sem az „Erdélyben“, sem az „Ethnographiá“ban megjelent tulajdonév-származtató értekezések nem kerülték el. Minthogy azonban minden tudományos értekezés legelemibb kötelessége a tárgyalt kérdés irodalmának ismerete, olyan értekezéseket, a melyek ez alap híjával vannak, komolyan számba nem vehetünk. Hogy pl. a m. *Temes* és a *Timész* (így) csuvas falu neve egy, azt csak az mondhatja, a ki a magyar *Temes*-re vonatkozó irodalmat nem ismeri.

49. Visegrád = Misesgrád. „A magy. szótárirodalom“ című művem 66. lapján azt állítom, hogy a régi nyomtatványokban előforduló *Misegrád* sajtóhibás alak *Wisegrád* helyett. Úgy látszik, mégsem sajtóhibás alak. Nagy Sándor „A váci nyelvjárás“ cz. dolgozatában (l. Nyelv. Füz. 10:14, 41) ugyanis azt olvasom, hogy Váczott Visegrádot *Misográd*-nak hívják.

MELICH JÁNOS.

50. Hubertus-nap. *Szent Hübért* tudvalevőleg a vadászok védőszentje s neve napját (november 3.) a vadászat kedvelői, Európászerte és nálunk is, ünnepi vadászattal, lakomázással szokták megünnepelni. Szent Hübertet a németek, középkori egyházi latinsággal, *Hubertus* néven tisztelték és nevét ebben az alakban használják ma is. A Hubertus név azonban újabb időben a magyar nyelvhasználatba

is kezd belecsempésződni, kétségtelenül német hatás alatt. *Szent Húbert* napja helyett ma már *Hubertus*-napot ülnek nálunk a vadászok és *Húbert*-vadászat helyett *Hubertus*-vadászatot rendeznek. (Hubertus-Jagd.) A magyar vadászok a maguk patrónusául, az ősi Hunor-Mogor regére támaszkodva is, bátran választhatnák a gót hercegnél sokkal régibb turáni vadászt: *Nimród*ot; de ha már német hatás alatt inkább Szent Húbertet vallják mesteröknek, legalább a nevét ne írják német módra.

KOMLÓSSY ARTÚR.

51. **Büdzset!** A legújabb időkig a parlamentben is, meg a sajtóban is, a *budget* szót *büdzs*-nek mondták, esetleg írták. Újabban gyakran ilyen formában halljuk s látjuk e szót: *büdzset* („a *büdzsetet* betérjeszteni“). Pedig ez vagy francziásan *büdzs*, vagy angolosan *bozset*, de semmi esetre sem a korcs *büdzset*. A szó ilyen értelme az angol parlamentális életből való: *budget* eredetileg az a táská, a melyből a miniszter okmányait elővette (innen a költségvetést előterjeszteni: *open the budget*). Jól magyarul: *költségvetés*.

KORNIS GYULA.

52. **Körörsztű-kacsú** = *keresztül-kasul*, Tabajdon, Fehér megyében (l. MNy. VII:416).

MÉSZÖLY GEDEON.

53. **Cz. P.** úrnak. 1. *Hortobágy* elfogadható etymonját nem ismerjük. 2. *Mörganaticum* középkori latin szó, az ófelnémet *morgane-giba* (ma *morgengabe*) szóból származik. Ez pedig eredetileg azt az ajándékot jelentette, melyet a férj a lakodalom utáni reggelen adott a nejeének s a mi sokszor előre is ki volt kötve, magyarul: *móring*. (Vö. *morganatikus házasság*, Jogi Lex. V:456.) 3. *Lloyd*, l. MNy. VII:136.

54. **J. M.** úrnak. Az Erud. Scholast. (Pars. II., 1652) lat.-magy. szótárában „Specus“ czímszónál a magyar *cirok* vagy sajtóhiba *árok* helyett (Vö. Márt.-Lex. Trilingve II., 1278. l.), vagy pedig — s ez a hihetőbb — az utána következő latin *spelta* szó magyar nevét gondatlanságból fölcúsztatták a „barlangh“ mellé. Ígyis ügyis nyomdai tévedés.

55. **I. F.** úrnak. *Papiros* régi kölcsönvétel a középkori latin-ságból; megvan már a XVI. század-elei codexekben (NySz.). *Papir* ellenben egész fiatal (Bugátkori) elvonás a m. *papiros*ból (NyUSz.). Ha a német *papier* régebbi átvétele volna, *papér*-nak vagy *papély*-nak hangzanék. Vö. brigadér(os), gavallér, granatér(os), pallér, pantallér, traktér; barbély, kvártély, rapély stb.

Sz. K.

56. **V. Á.** úrnak. A magyar *czóh* szóról adott magyarázatára (MNy. VII, 413) két megjegyzésünk van. A m. szó nem *csok*, hanem *czóh*. A török *çokmak*, *çokman* így elemezendő: *çokm-ak*, *çokm-an* (-ak, -an dem. képző); alapszava megvan a csagatájban: *çokum*, keule' (Kalkuttai szótár).

G. Z.

TARTALOM.

	Lap
ALEXICS GYÖRGY :	A katonaságra vonatkozó kölcsönszók az oláhban s a magyar nyelvben 211
ANGYAL DÁVID :	Isten sava 453
BATTA ISTVÁN :	Tzifra 372
CSAPODI ISTVÁN :	Aba 27
	Hagymáz 48
	Ramától, rámol 219
CSEPKÓ GYULA :	Süt, süítés 238
	Egypár, pár 279
	Általút 288
	Nyelvünk védelme 377
	Arany és a határozatlan névelő 406
CSOKÁN PÁL :	Hódmezővásárhelyi tájszók 95, 233
CSÜRI BALINT :	Kézküre vesz 29
DEKÁN SÁMUEL :	Torontálvásárhelyi tájszók 42
ERDÉLYI LAJOS :	Jelentés az „Alsó-háromszéki tájszótár“-ról. 224
	Borbély György és Sándor, Nyelvünk védelme 273
	A Halotti Beszéd nyelvjárásáról 462
GÁLOS REZSŐ :	Láng gyúl a lángról 453
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Rokon 24
	Zubbonycsi 28
	Kapuesi 28
	Rabló és társai 35
	Képzettársulás és jelentésváltozás 97
	Maga 129
	Lengyel 131
	Zlinszky Aladár, A szóképekről 324
	Állathivogatók és állatnevek 353
	Súly 413
	Birka 414
	Poncsos 415
	Néhány fegyvernévről 425
	Czóh 471
GULYÁS PÁL :	Viganó 132
GRAGGER ROBERT :	Pesti Gábor németországi hatásához 15
	Humboldt és a magyar nyelv. 311, 402
HARMAT GÉZA :	Hogyan beszél a magyar színész 225
HARSÁNYI ISTVÁN :	Adatok Bartzafalvi Szabó Dávid életéhez és irodalmi működéséhez 346
HEINLEIN ISTVÁN :	Széchenyi első fordítója 461
HELLEBRANT ÁRPÁD :	A magyar nyelvtudományi irodalom 1910-ben 262
HERMAN OTTÓ :	Fogatok ügye 270
HORGER ANTAL :	Mészáros Gyula, Magna Hungaria 39
	Bába, baba és báb 116, 154
	A MNyT. népnyelvi gyűjteményei 325
HORVÁTH JÁNOS :	A „Nyugat“ magyartalanságairól 61
HORVÁTH ENDRE :	A részegség kifejezéseihöz 429
KALLÓS EDE :	Poláris kifejezésmód 25
KERTÉSZ MANÓ :	Maga 5

	Lap
KERTÉSZ MANÓ :	Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban 293
	Szegény legény 317
KOMÁROMY LAJOS :	Buriánirtás 183, 228
KOMLÓSSY ARTÚR :	Hubertus-nap 470
KORNIS GYULA :	Bűdzset 471
KOSSA GYULA :	Régi magyar gyógyszervek 134, 176, 278, 372
KOVÁCS DEZSŐ :	Dugába dől, dugába dönt 215
LAMBRECHT KÁLMÁN :	A Magyar Szélmalom 463, 465
LEHR ALBERT :	A részegség kifejezései 43, 138, 186, 230, 285, 332
	Arany-magyarázatok. XXX. Beéri 73
	„A sors és a magyar ember“ néhány kifejezéséről 143
	Általút 170
	A beéri czikkhez 214
	Tuhad 267
	Toronyát-Baranyát 288
	Az állítmány egyezése 336
	„Többek“ jelenlétében 367
	Arany-magyarázatok. XXXI. Bámulta egy világ, a mit cselekszel 394
	Juhászdél 453
LOISCH JÁNOS :	Láng gyúl a lángról 133
M. J. :	A tervezett új Nyelvemléktár 222
MELEGDI JÁNOS :	Hosszá = diu 39
	Régi magyar személynevek 181
	Szláv sani = m. szán 181
	Csetneki nadrág 316
	Egy rejtelmes szó 369
	Tulajdonnevek szótára 377
MELICH JÁNOS :	Nyüst 1
	Emlékezés Szamota Istvánra 49
	Ság 192
	Ilona 239
	A magyar nemzet nevééről 240
	Alaktani magyarázatok 241
	Tövik 267, 369
	Legrégibb bibliafordításunk történetéhez 292
	Bodza és társai 318
	Csetén 336
	Isa 409
	Néhány kelta tulajdonnévről 421
	Visegrád = Misegrád 470
MÉSZÖLY GEDÉON :	Kopolyú 145
	Budenz József emlékezete 178
	Elhomályosult igenevek 246
	Sirú, sokorú, kökörü 337, 385
	A Bécsi codex prologusai 463
	Körösztfü-kacsú 471
MOENICH KÁROLY :	Székes-Fehérvár levéltárából 220, 277, 323, 459
NÁSZAI ERZSÉBET :	Tájszók (Heves, Nagykúnság) 380
	Beszélgetések (Füzesabonyból) 382, 468
NAGY GYULA :	Nagyszombat város tanácsának jegyzőkönyvéből 84
	A Thaly-nyelvemlék 269
ÖDÖNGŐ ÁBEL :	XVI. századi iratokból 173, 320
	Góré, csárdák és skárt 265
	Mazul 316
PAIS DEZSŐ :	Helynévmagyarázatok (Rézmál, Kehida, Hóttó, Háshágy, Ortaháza, Kálócza, Tátika, Regede) 166

	Lap
PAIS DEZSÓ :	Álly = aj 411
	Dengeleg és Toldalag 412
PÁPAY JÓZSEF :	Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék . . . 193
PRUZSINSZKY JÁNOS :	Zománcz 268
	Czöh 455
PUTNOKY IMRE :	Szellemes 26
RUBINYI MÓZES :	Az erdélyi magyar nyelvújító társaság története 148, 204
SÁGI ISTVÁN :	Keresztül-kasul 416
SALGÓ TARJÁN :	A taxaméter 131
SIMAI ÖDÖN :	Kazinczy Ferencz nyelvújítása 18, 123, 161, 298, 357, 445
	Barátné 88
	Horác, Virgil 90
	Két haza 133
	-kereskedés 217
	-szerű 218
	Mágnestű 218
	A „Magyar Hirmondó“ újításai Bartzafalvi előtt 249
	Bartzafalvi életéhez 420
	Adatok nyelvünk fejlődéséhez a XVIII. század közepén 416
	Regény 432
SZEMKÓ ALADÁR :	A vértajték kifejezéshez 239
	Őn 287
	Macza, maczkó 456
SZERKESZTŐSÉG :	A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1910 november 15-iki felolvasó ülése 38
SZIDAROVSZKY JÁNOS :	Meghódol 456
SZIGETVARI IVÁN :	Toronyát, baranyát 239
	Imre — Henrik 287
	Széchenyi néhány francia kifejezése . . . 366
	Osztrák-magyar-francia 457
	Wien 229
SZILÁDY ÁRON :	Néhány ismeretlen a Nyelvtörténeti Szótárból . . 30
SZILY KÁLMÁN :	Kő 48
	Személy- és helynevekből lett közszók . 90, 135
	Wien 185
	Gyanánt 216
	Tar és tor 266
	Linkábás és az Index vocabulorum 289
	Tapsifüles 318
	Nagyobb 351
	Czöh 370
	Kornyikál 370
	Szeresi 371
	Eszkendönt, szélent 415, 458
	Ballagi Aladár, Régi Magyar Nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár 94
	A „vielliebchen“ magyar neve a XVII. században . . . 269
	Nyelvtörténeti adatok 321
	A Königsbergi Töredék fölfödéséhez . . . 376
	Tamás és Bálint, a Biblia első magyar fordítói . . 441
	Várodalom és váránkozás 457
	Régente és — most 464
	Bölcselő és bölcsész 470
	Czírok 471
THEJ— :	Varga Damján, Seuse H. A. a magyar codex-irodalomban 93

		Lap
TOLNAI VILMOS :	Láng gyúl a lángról	27, 219
	Altalút	81
	Verstajték	83
	Beér, elér, utolér	132
	Erdősi Sylvester János a virágénekekről	179
	Dugonics Példabeszédeiről	180
	Bankó, bankópénz, banknóta	215
	Decsi János Adagiumainak forrása	223
	Addsza-ne	265
	Szólások	274, 328, 378
	Kitették a szűret, kosarat kapott	390
	Arany Tetemrehívásának „pörosztó“-járól	451
TÖMÖRKÉNY ISTVÁN :	A tanyai ABC	188
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN :	Irodalmi nyelvünk kialakulásának történetéhez	259
	A Murmellius-féle Lexicon magyar tolmácsolásáról	364
	Ernst Lewy: Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung	424
	Láng	458
TURI MÉSZÁROS ISTVÁN :	Tájszók	427
	Hajnali-bába	429
VÁCZY JÁNOS :	Az „egy“ mint határozatlan névelő	109
VÁMBÉRY ÁRMIN :	Rokon	23
	Maga	83
	Czöh	413
VARGHA DAMJÁN :	Szerzői hozzászólás	273
VÁZSONYI IZIDOR :	Tapolczai tájszók és szólásmódok	94, 331
	Helynevekhez fűződő népnyelv hagyományok	282
	Ős tős gyökeres	458
VELLEDITS LAJOS :	Linkába	432
VERSENYI GYÖRGY :	Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága	433
VINSZOTA GYULA :	Tájszók, szólásmódok	232
	Ismeretlen virágének	458
ID. R. VOZÁRY GYULA :	35, 90, 135, 181, 274, 328, 378, 425, 464
ZÁVODSZKY LEVENTE :	42, 94, 138, 186, 230, 282, 331, 380, 427, 465
RÉGI DOLGOK ÚJ KIADÁS- BAN :	185, 229, 279
NÉPNYELV :	48, 96, 143, 192, 238, 287, 335, 384, 432, 470
ROVÁS :	45, 141, 189, 234, 334, 431, 469
LEVÉLSZEKRÉNYÜNK :	A 63. füzet borítékán.	
TÁRSASÁGI ÜGYEK :		
GYAKORIBB HIBÁK :		

SZÓMUTATÓ.

Aba 27	ál 21	apa ~ apuka 158
adni (magát) 48	albeszéd 21	após 416
addsza-ne 265	álnok 411	apró-csőprő 248
ágár ~ ágár 155	álmárnyék 21	arcz 41
aggastyán 90	álmokórság 21	ármás 212
aggik 107	ály 411	Árva 422
aggódik 107	általút 80, 170, 288	asztaltárs 21
ágostyán 90	andalodik 91	aszú 246
agyon — döf 18	andalog 91	áthat 18
áj 411	András 211	átlát 108
Ajton, Ajtony 181	anya ~ anyuka 158	atilla 91
akácza ~ akácza 155	anyós 416	Attila 377

- avétt 147
 aztat 445
- Báb 116, 154
 baba 116, 154
 bába 116, 154
 babicsa 269
 Bácskaság 32
 Baedeker 91
 bakó 291
 Balambér 377
 báloz 254
 bandita 35
 bankó, bankópénz 215
 banya ~ bánya 155
 bányászat 254
 barátné 88
 barátság 22
 barom 99
 be — 79
 bécs 221
 béccze 357
 beér 74, 132, 214
 befejez 101
 bélyeg 41
 benyíló szoba 287
 béomladoz 18
 bérnyilkos 22
 beste enit 33
 beszéd 160, 203
 beszerez 258
 Beszkid 423
 betyár 36
 bevezet 184
 bírások 33
 birka 414
 biztos 258
 Bleda 377
 boczi 357
 Bódva 422
 bodza 318
 bodz-fa 318
 bogdányszél 466
 bohu 222
 bojnyik 36
 bolt 160
 Bonyha 182
 bordal 22
 borsita 222
 borzad 107
 borzag 318
 botratekeres 339
 bottal üti a nyomát 276
 boycottált 92
 bölcsész, bölcselő 470
 braha ~ bráha 155
 búbanat 30
 bucsir 222
 bugabocskor 222
 bűgatyú 145
- bugyogó 387
 bundás 144
 büdzset 471
 bükkfa 422
 bűnöző 384
 büszke 106
 bűz 106
- Cognac 92
 comoedia titka 366
- Csaba ~ csába 155
 csárdák 265
 csász 222
 csatamező 22
 cserben hagy 276
 csép 144
 csibe 296, 354
 csicsedli 92
 csidu 357
 csikó 296, 357
 csikótyú 147
 csina 356
 csirke 296, 355
 csitkó 297, 357
 Csetén 336
 csetneki nadrág 316
 csótár 192
 csökönös 103
 csöngetyű 145, 246
 csura 357
 csurgató 341
- Czabár ~ czábár 155
 czapa ~ czápa 155
 czélhoz vezet 164
 czicza ~ cziczuka 158
 czifra 372
 czímek helye 449
 czirok 471
 czóh 369, 370, 413, 455,
 471
 cz-s írás 303
 czúcza 425
 czúzat 423
- Darabont 211
 darál ~ tárál 155
 dárda 425
 Décse = Géza 182
 delej 144
 Dengeleg 412
 disznaja van 275
 dolmányszűr 342
 dombolag 413
 Domonkos 211
 döng 413
 dsida 426
 dugába dől 215
 dupla 96
- Ebből sem lesz prédiká-
 cziós halott 331
 ebember 22
 egér 240
 egy 71, 109, 406
 egyenes 411
 egy füst alatt 276
 egy gyékényen árulnak
 328
 egykorácsú 249
 egypár 279
 egy világ 394
 ék 254
 elaljasít 18
 elbátorít 18
 elborzasztás 18
 eldallani 19
 eldurvít 19
 elér 80
 elhordja a sátorfáját 275
 elhül 106
 elkeseredik 106
 ellenette 32
 elme 22
 elomladoz 19
 elő — 254
 előjel 258
 elől 19
 előlülés 19
 előrajzolat 19
 elszégyenül 19
 elszilajlik 19
 elutasít 258
 elvetemült 19
 elzárkózik 19
 eme 315
 éneklet 32
 Erdélyiség 32
 érdekelni 108
 érdeklő 108
 érezni 107
 érsek 411
 érteni 107
 Erzi ~ Erzsó 158
 és 66
 esztendőnt 415
 esztendőszakasz 22
 ezredes 251
 ezüstmarha 99
- Fal 103
 fátatekeres 339
 farkasbunda 144
 farkasszemét néz 378
 Fehérvár 335
 fején találta a szöveget 378
 felett 101
 felosztózik 19
 felpárnáz 19
 felpiperéz 19

- félrebeszél 254
 felsikolt 19
 félti az irháját, bőrét 276
 felvilág 19
 fenn az ernyő, nincsen
 kas 331
 fenyíték 251
 fiáker 92
 fíntorodik 340
 fizet, mint a köles 379
 fogantyú 147
 foglyuk 22
 fogoly-ház 251
 folyadék 34
 folyosó 249
 folyóírás 22
 fonatos 339
 fonott 339
 fölbakál 143
 földgombolyag 22
 földhözragadt 104
 fölfog 108
 főviszter 212
 fránel 28
 fűják a követ ellene 275
 fukar 92
 fustély 213
 fűrgető 343
 füst 2
 fűszeres 253
 fűvész 253
Gerely 426
Gergely 203
 gomba: gomb 160
 gomolya 343
 góré 265
 goromba 96
 gögös 107
 gömölye 343
 gönczöl 135
 gőzpárazat 22
 gugyorodik 387
 gugyulló 387
 guillotine 135
 gulyás 99
 gulyáshús 22
 gurgató 341
Gyaka: gyak 160
 gyanánt 216
 gyanú 216
 gyász 22
 gyermek 298
 gyermek-ló 297, 298
 gyertya 103
 gyóntó 147
 gyökeret nemz 204
 gyöngytornyozat 22
György 211
 gyuvatlankodás 33
Habarék 340
 háború 247
 hadisten 23
 hadnagy 211
 hágcsó 248
 hagymáz 48
 hajdagat 212
 hajdú 211
 hajnali-bába 429
 hajtovány 339
 halál- 23
 halálálom 23
 halandozó 417
 halánk ~ hálánk 155
 hangejtés 23
 haramia 36
 harántékos ~ háránté-
 tékos 155
 harc 211
 Háshágy 168
 hasló 249
 hasonlatos 203
 háta-határos 291
 határvonal 23
 hatra 101
 házal 254
 HB. nyelvjárása 463
 hébe-korba 288
 helyreütődik 23
 herved 411
 heves 106
 hires 100
 birhedt 100
 hitves 99
 hiventés 32
 hiventezés 33
 hogy 67, 202
 hóhérszín 23
 holval 203
 Horác 90
 hosszá 39
 Hóttó 167
 hoztat 32
 Hubertus-nap 470
 Hunt = Hont 182
 hunyori 247
 huszár 211
 hült helyét leli 276
 hültet 33
 hülye 106
Ide 410
 Ignác 423
 ikes ragozás 360
 illatszűrő 123
 Ilona 239
 ilyen 203, 410
 immajd 123
 Imre—Henrik 287
 indok 384
 inkább 410
 innenső 249
 ír 103
 irgalom 410
 irtatik 32
 irtózik 184
 is 202
 isa 409
 ispahi 192
 istenné 123
 Isten sava 453
 iszik, mint a kefekötő
 275
 izke 436
János 211
 jászol 411
 jérece 411
 jószág 99
 jövendék 417
 juh 410
 juhászdel 453
Kabarék 341
 kacsá ~ kácsa 155
 kaján 136
 kajfertes szél 466
 kalada ~ kaláta 155
 kalaha ~ kaláha 155
 Kálócza 168
 kaloda 156
 kalóz 36
 kandalló 254
 kankaringó 339
 kanyarékos 340
 kapari 247
 kapitihája 28
 kaptalan a feje 328
 kapucsi 28
 karál ~ kárál 155
 karatyol ~ karátyál 155
 karingó 339
 Kászonyi 379
 katiczaskodik 136
 katona 211
 kazár 38
 kegyeskedik 417
 Kehida 166
 kelevéz 426
 kenderáztó 147
 kenyér-ebéd 455
 kenyérének javát meg-
 ette 274
 kénykeresés 123
 kép 427
 képsarampó 123
 képviselő 123
 kereskedés 217
 keresztúr 123
 keresztút 80, 170

- keresztül-kasul 416
 keserű 106
 Keserv 106
 Keskend 413
 két fülre 144
 két haza 133
 kézesök 123
 kézküre vesz 29
 kéztapsolás 123
 kicsiny 413
 kifajzás 20
 kifest 20
 kihája 28
 kikocsiz 20
 kimezítelenít 20
 kinéz (úgy néz ki) 165
 kiolvas 184
 kiöldös 20
 kiömlés 20
 kirántották alóla a gyé-
 kényt 328
 kiritkit 20
 kirug a hámból 330
 kitart vkit 164
 kitették a szűrét 390
 kobak 102
 kocsi 99
 kolbász 160
 komor 106
 kontár 103
 kopaszlat 33
 kopja 426
 kopoltyú 145, 246
 kopocskál 146
 koporu 343
 koppantyú 146
 koppintó 146
 koránt 217
 kordában tart 379
 kornyikál 370
 koronaőr 123
 kosarat kapott 391
 kő 48
 köfalánt 217
 kökörü 337
 költemény 253
 költő 99
 könyvtár 258
 köpörű 343
 kör 34
 körmére ég 104, 276
 körömszakadtáig 104
 kősonnyú 246
 köröszű-kacsú 471
 kötéljáró 124
 kötélnek áll 379
 következtet 254
 köz- 124
 közelebb mult 228
 közelebbi 228
- Kristóf 84
 kuczorog 387
 kukolló 387
 kukora 340
 kukori 341
 kukoriku 342
 kukorodik 340
 kukurus 342
 kunkorgó 339
 kurta 96
 kurtány 212
 kutya ∞ kutyu 158
 kutyánci 33
 kutyoló 387
 kükürű 343
 külföltő 33
 különszoba 124
 külváros 258
 külvilág 124
- Lában lett 48
 lábasmarha 99
 Laborez 423
 ladik 160
 lágy 105
 lándzsa 426
 láng 458
 láng gyúl a lángról 133,
 219, 453
 lángszó 124
 langyos 105
 lankadás 290
 lápa ∞ lép 160
 lapát 160
 lator 37
 Latorcza 423
 lefegyverez 418
 lelánczol 19
 lelármáz 19
 leltetik 32
 lemásol 20
 lenge 248
 lengyel 131
 lépcső 249
 leszoktat 418
 Lél = Lehel 182
 letarogat ∞ rátárászko-
 dik 155
 levegő 253
 liba 296
 liba ∞ libu 158
 libocz 423
 linkába 289, 432
 linkábás 289
 Lloyd 136
 ludú 295
 ludláb 342
 lusta 2
 lynchelés 136
- Macza, maczkó** 357, 456
 mag 83
 maga 5, 83, 129
 magas 184
 mágnestű 218
 magyar 240
 magyarán, magyarul 136
 magyarul 217
 magyartalan 254
 majolika 137
 makadám 137
 maláta ∞ máláta 156
 mállik 96
 mángolló 387
 marha 204
 martalóc 37
 mazul 316
 mécs 160
 megaggodik 107
 megbékélődik 20
 megdőbben 107
 megelégedés 20
 megfog 108
 meghódol 456
 megjakabol 137
 megmakacsít 20
 megmaszlagít 20
 megörít 20
 megüjontás 33
 melegméro 253
 mellélkel 419
 mellett 101
 mérget venni rá 183
 meseköltő 124
 mestermű 258
 Miklós ∞ Mikuka 158
 mindenség 253
 mint 411
 Misegrád 470
 Misi ∞ Misu 158
 móring 471
 mostoha 5
 moszkva 31
 Mundzuchus 377
 művelet 258
- Nagybecsű 124
 nagyánt 217
 nagyobb 351, 432
 nappaizs 124
 násánkodik ∞ násánko-
 dik 155
 naszad ∞ nászad 155
 nekihevül 106
 nélkül 202
 nemézés 124
 nem esett a feje lágýára
 380
 német 423
 német vita 367

- nem teszi ablakába 330
nem tesz semmit 165
népesít 254
népesség 253
névnap 124
nő 315
- Nyavalya** 5
nyélbe üt, nyélbe süt 380
nyilvánít 254
nyomdos 204
nyomorék 340
nyomorú 247
nyoszolya 5
nyulfi 295
nyúni 1
nyüst 1
nyüzögni 1
- Ok** 384
olvadék 35
or 37
orránál fogva vezet 329
Ortaháza 168
ostobaság kifejezései 431
- Ökörítő** 147
ön 287
önézés 124
ör- 125
örömsíkoltozás 125
ős tős gyökeres 458
öszvekorosodik 20
ötet 314, 445
- Palánk** 211
pálinka nevei 430
pályapiacz 135
pajk-(társ) 213
plajás 212
pamutberek 125
panama 137
panyó 160
papir, papíros 471
papucs alatt van 329
pár 279
paripa 287
pártatlan 254
pattantyú 145
pecsovcis 137
pedig 203
példa 41
Pest 5
Pésta ∞ Pëstu 158
piacz 160
Pila (Ilona) ∞ Pílu 158
pire 355
pitke 355
pizse ∞ pizsëlle 355
- polcz 160
poncosos 415
porgolát 34
porkoláb 211
port hint a szemébe 330
pörge 248
pöröszto 451
puszta 96
pünköst 4
- Rába** 423
rabkalmár 125
rabló 37
racsál ∞ rácsál 155
ramatol, rámol 219
rámered 20
ránzba szed 380
ránymni a pontokat az i betűre 367
Regede 169
regény 432
remeg 107
remek 258
rémül 107
reng 107
részség kifejezései 430
retteg 107
rétvirágkoszorú 125
Rézmál 166
rézmetszet 125, 258
rideg 106
rikító 104
rokon 23
rovás 329
ruhamarha 99
- Ság** 192
sajna 413
sajtár 413
sajtószabadság 125
saláta ∞ sáláta 156
sanyarú 247, 342
sár 38
sárga 38
sarkány 38
sarkantyú 147
se íze, se büze 330
se hús, se hal 380
sellő 388
se pénz, se posztó 275
seprí 38
serény 388
seringő 388
serke 38
sertés 99
sikár 34
sirú 337
skárt 265
sodor 388
sokorú 337, 385
- sokszoros 419
sors 100
sortag 125
spanyol kastélyok 367
suba ∞ subu 158
súly 413
sürög 388
sűrű 339
süt 238
svész 31
szahán ∞ száhán 155
szájpadlás 102
szakálos (ágyú) 211
szakasz 251
szán 181
szápa : száp 160
szapora 247, 340
szár 324
szarvasmarha 99
szegény legény 317
székmeister 126
szélent 453
szélmámos 103
szélmalmi műszók 465
szellemes 26
személyesít 419
szemény 212
szemkötélék 126
szerdár 212
szeresi 371
-szerű 218
szigorú 247
szimpla 96
szint vall 331
szinte 411
szírony 233
szirtírás 126
szóhangzat 126
szombat 160
szomorú 342
szorongás 107
szószólló 251
szótár 251
szöcske 249
szpatár 212
szüle 248
szürkankó 342
- Tagvonás** 126
tájbász ∞ tájbász 155
takaréék 340
taksamérő 132
tallér 138
talpas 211
talpkő 254
tapasztal 107
tapasztalat 258
tapint 107
tapogat 107
tapsifüles 318

- tar 266
 Tátika 169
 tátorjánszél 466
 tató 250
 Tattersall 138
 távbeszélő 131
 távul 33
 tegez 41
 Tekerés-Ér 344
 Tekerő-Ér 344
 tengertorok 126
 tepsí 318
 terömt 204
 természetbúvár 258
 -tét 420
 Tétény = Tuhutum 183
 tihája 28
 tikfi 295
 tipárol 33
 tisztá 96
 tisztárs 258
 Toldalag 412
 tollesata 126
 topora 248
 tor 266
 toronyát, baranyát 239,
 288
 többek 367, 384
 tőkepénz 254
 tömlőcz 160
 töpik 107
 töpörödik 107
 töpörtő 247
 töppedt 107
 töprengés 107
 törpe 247
 történet 253
 törvénytörés 126
 tövik 267, 369
 tréfajáték 126
 tud 107
 tuhad 267
 túlhat 21
 turgyel 34
 tünet 35
 tüske 204
 tűzrólpattant menyecske
 330
 tűzpróba 126
 tyató 33
 Ugyanegy 126
 uhu 41
 Ungot-Bereget 288
 ura magának 165
 utóbbi 228
 utolér 74
 utolsó 228
 Ügyvéd 126
 üst 2
 Vad 106
 vadon 106
 vágómarha 99
 vakarék 340
 vak-hit 126
 vakbuzgó 254
 vallástüredelem 126
 valódi 254
 vápa és váp 160
 váránkozás 457
 varázs 127
 várodalom 457
 vas 2
 vasár ∞ fül-vásár 156
 vaskalapos 329
 Vászoly = Vazul 183
 véd 127
 végszó 254
 végzet 100
 véles 129
 venicz 423
 vérbe-fagyba 288
 verstajték 83
 vértajték 239
 Wien 185, 229
 viganó 132, 138
 világ 211
 világítás 35
 villámhárító 254
 virgács 249
 Virgil 90
 viszont 427
 vitéz 211
 vízomladék 127
 vonómarha 99
 Zala 423
 zárló 250
 zárlyúk 127
 zászló 160
 zománcz 192, 268
 zubbonyesi 28
 Zsaba ∞ zsába 156
 zsiba 297
 zsidó 423
 zsinég 160
 zsvány 37
 zsold 211
 zsurgorog 385

VII. ÉVFOLYAM.

1911. JANUÁR.

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

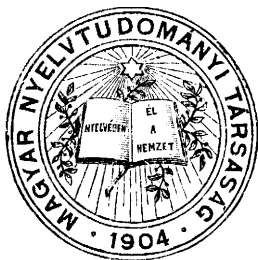
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

61. FÜZET

1911. JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1911.

TARTALOM.

	Lap
Nyüst, <i>Melich János</i> -tól	1
Maga, <i>Kertész Manó</i> -tól	5
Pesti Gábor németországi hatásához, <i>Gragger Róbert</i> -tól	15
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XVII., <i>Simai Ödön</i> -tól	18
Szó- és szólásmagyarázatok: Rokon, <i>Vámbery Ármin</i> -tól és <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Poláris kifejezésmód, <i>Kallós Edé</i> -tól; Szellemes, <i>Putnoky Imré</i> -tól; Láng gyúl a lángról, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; <i>Aba, Csapodi István</i> -tól; Kapucsi, Zubbonycsi, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Kézküre vesz, <i>Csüri Bätint</i> -tól	23
Nyelvtörténeti adatok, <i>Szily Kálmán</i> -tól	30
Régi dolgok új kiadásban: Rabló és társai, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	35
Különfélék: Kitiüntetés, A Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülése, Hosszá, <i>Melegdi János</i> -tól; Magna Ungaria, <i>Horger Antal</i> -tól	38
Népnyelv, <i>Dékán Sámuel</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	42
Társasági ügyek	45
Levélszekrényünk: 1—5.	48
Borítékon: Értesítés. — Jelöléseink magyarázata. — Meghívó.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helykimélés okáért következő jelölésekkel élünk:

Ball.: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.

Bart.: Bartal Antal, A Magyarországi latinság szótára, 1901.

Beszt.: Beszterczei szószedet (kiad. Finály H.).

Cal.: Dictionarium Calepini, 1585 és 1590.

*Codex*ek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelvelm. VIII.); *BirkC.*:

Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*:

Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*:

Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.);

EhrC.: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex

(IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

VII. ÉVFOLYAM.

1911. FEBRUÁR.

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

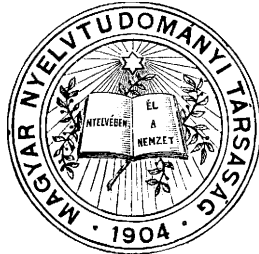
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

62. FÜZET

1911. FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1911.

TARTALOM.

	Lap
Emlékezés Szamota Istvánra (arczképpel), <i>Melich János</i> -tól	49
A „Nyugat“ magyartalanságairól, <i>Horváth János</i> -tól	61
Arany-magyarázatok XXX. Beéri, <i>Lehr Albert</i> -tól	74
Szó- és szólásmagyarázatok: Általút, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; <i>Maga, Vámbéry Ármán</i> -tól	80
Nyelvtörténeti adatok, <i>Nagy Gyula</i> -tól	84
Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez, <i>Simai Ödön</i> -tól	88
Régi dolgok új kiadásban: Személy- és helynevekből lett köz-szók, <i>Szily Kálmán</i> -tól	90
Különfélék: Seuse Henrik Amand a magyar codexirodalomban, — <i>thj.</i> -tól; Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár, <i>Sz. K.</i> -tól	93
Népnyelv, <i>Vázsonyi Izidor</i> -tól és <i>Csokán Pál</i> -tól	94
Levélszekrényünk: 6—10.	96
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt pósta-utalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1910 december 31-ig

1910-re tagdíjat fizetett: Alexics György, Gerencsér István, Kardos Albert, Nagy Samu, Schön József. Összesen (l. 60. füz.) 5072 kor.

1910-re előfizetett: Nyiregyháza: Közs. polg. fiúiskola (2 kor. 50 fill.), Sepsí-Szt-György: Székely Mikó-kollégium. Összesen (l. 60. füz.) 3832 kor. 50 fill.

1911-re tagdíjat fizetett: Balogh Dezső, Baumgartner Alajos, Finály Gábor, Györgyey Illés, gróf Károlyi Lászlóné, Kelemen Béla, Kherndl Antal, Magyary Géza, Nagy Ödön, Pap Károly, Simonyi Zsigmond, gr. Teleki Tiborné, Tóth Károly, Vásárhelyi Imre. Összesen 140 kor.

1911-re előfizetett: Kaposvár: Somogy vármegye könyvtára, Nagybeckerek: Közs. főgimnázium, Velösy Lipót (l. részl. 5 kor.). Összesen 25 kor.

1911 január 31-ig

1910-re tagdíjat fizetett: Fekete József (l. részl. 5 kor.), Kertész Manó, Moldvai Vilmos, Molnár János, Németh Gyula. Összesen (l. főntebb) 5117 kor.

1910-re előfizetett: Kassa: Főreáliskolai Eötvös-Önképző-Kör, Miskolc: Kir. kath. főgimnázium. Összesen (l. főntebb) 3852 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: gróf Almásy Dénesné, Altschul Adolf, gróf Apponyi Sándor, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Balassa József, Barabás Samu, Bereczik Árpád, Berghoffer Károly, Biró Imre, Bódiss Jusztin, Bónis Károly, Concha Győző, Csoma József, Darvas Adolf, Dóczy Imre, Eösz Ferencz, Erdős János, Farkas Sándor, gróf Festetics Leontin, Fiók Károly, Frecskay János, Frencz Géza, Gárdonyi Géza, Gärtner Henrik, Gellén Endre, Gépész Mihály, Girardi István, Gönczy Béla, Gragger Róbert, Gyömörey Vinceze, Györy Árpád, Györy Tibor, Jablonkay Gábor, Hosvay Lajos, Karácsonyi János, Károlyi Árpád, gróf Károlyi Gyuláné, gróf Károlyi-Széchenyi Hanna, Kenedi Géza, Kertész Manó, Kieska Emil, Kiss István, Klein Ede, Köpe Viktor, Kovács Gyula, Krippel Móríez, Lenhossék Mihály, Lévy József, Lukács József, Madarassy László, Mader Béla, Melich János, Mohai Lajos, Nagy Samu, Nátly József, Pálfi Márton, Pápay József, Peredi Géza, Pintér Sándor, Puky József, Rajner Lajos, Remenár Elek, Révy Ferencz, Rövid Vozáry Gyula, Schulek Géza, Simai Ödön, Surányi József, Szabó Béla, Szabó Imre, Szalay László, gróf Széchenyi Domokos, gróf Széchenyi Emil, Szent-Ivány Zoltán, Szilády Áron, Tajthy Ferencz, Thallóczy Lajos, Urbányi Karolina, Végh Arthur, Viszota Alajos, Vörösváry Ferencz, Vrányi Teofil, Vurglich Gusztáv, Wiklund K. B., Zoltványi Irén, Zsiros Lajos. Összesen (l. főntebb) 1000 kor.

1911-re pártolói díjat fizetett: Obendorfer József, Reimisch Henrik. Összesen 8 kor.

1911-re előfizetett: Baja: Főgimnázium, Balassagyarmat: Áll. főgimnázium, Balatonfüred: Áll. polg. fiúiskola, Bártfa: Áll. gimnázium, Bécs: Actiengesellschaft Dynamit Nobel, Geschäftsleitung der Oest.-Ung. Bank, Békés: Ref. főgimnázium, Békéscsaba: Ev. Rudolf-főgimnázium, Beregszász: Áll. főgimnázium, Beszterce: Polgári fiúiskola, Besztercebánya; Kath. főgimnázium, Brassó: Áll. felsőkereskedelmi iskola, Áll. főreáliskola, Breznóbánya: Áll. polg. iskola, Budafok: Áll. polg. iskola, Budapest: Angol kisasszonyok, Bernardinum, Eötvös-kollégium, I. ker. főgimnázium, II. ker. főgimnázium, III. ker. áll. főgimnázium, Kegyesr. főgimnázium, VI. ker. főgim-

názium, VIII. ker. áll. főgimnázium, Tanárképző főgimnázium, X. ker. Tisztviselőtelepi áll. főgimnázium, Honv. Minisztérium segédhivatalai (2 péld.), Képviselőház könyvtára, II. ker. felsőkereskedelmi iskola, VI. ker. felsőkereskedelmi iskola, Ludovika Akadémia, Ludovika Akadémia parancsnoksága, Magyar Katonai Közlöny, M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya, Magyar köztisztviselők országos egyesülete, Országos kaszinó, Osztr.-magyar bank igazgatósága, Osztr.-magyar bank főintézete, Pesti hazai első takarékpénztár (20 péld.), Pesti magyar kereskedelmi bank (10 péld.), V. ker. polg. fiúiskola, Homok-utcai polg. fiúiskola, Práter-utcai polg. fiúiskola, VI. ker. áll. fels. leányiskola, VI. ker. polg. leányiskola, VIII. ker. polg. leányiskola, IX. ker. polg. leányiskola, II. ker. főreáliskola, VI. ker. főreáliskola, VIII. ker. főreáliskola, Tudományegyetem könyvtára, Tudományegyetem Mostern philologiai seminarium, Curgó: Ref. főgimnázium, Czegléd: Áll. főgimnázium, Debreczen: Bölcsészeti kar seminarium, Ref. főiskola anyakönyvtára, Áll. főreáliskola, Ref. tanítóképző, Deutsch Zsigmond és Társa, Eperjes: Kath. főgimn. Érsekujvár: Közs. róm. kath. főgimnázium, Róm. kath. polg. leányiskola, Fejes Áron, Fogaras: Áll. főgimnázium, Győr: Benczés székház tanári könyvtára, Gyula: Róm. kath. főgimnázium, Hajdunás: Ref. főgimnázium, Ref. főgimnázium ifjúsági önképzőköre, Huszár István, Jászberény: Áll. főgimnázium, Irgalmas nővérek, Kalocsa: Jézustársasági kollégium, Karczag: Ref. főgimnázium Petőfi-önképzőköre, Kassa: Áll. felsőbb leányiskola, Kecs-kemét: Ref. főgimnázium, Róm. kath. főgimnázium, Áll. felsőkereskedelmi iskola, Áll. főreáliskola, Keszthely: Kath. főgimnázium, Kilián Frigyes-féle könyvkereskedés (6 péld.), Kisujszállás: Ref. főgimnázium, Kisvárd: Közs. polg. fiúiskola, Kolozsvár: Ref. kollégium, Unitárius-kollégium, Komárom: Főgimn. Czuczor-önképzőköre, Komárom: Szent Benedek-rend, Körnöczbánya: Áll. főreáliskola, Kőszeg: Róm. kath. tanítónőképző, Léva: Irgalmas nővérek intézete, Losonc: Áll. főgimnázium, Magyaróvár: Gazdasági Akadémia, Marmarossziget: Róm. kath. főgimnázium, Mezőtúr: Ref. főgimnázium, Miskolc: Kir. kath. főgimnázium, Nagyenyed: Bethlen-főiskola, Nagykőrös: Ref. főgimnázium, Nagyszeben: Áll. főgimnázium, Nagyszombat: Érseki főgimnázium, Városi közkönyvtár, Nagyvárad: Áll. főreáliskola, Ref. tanítónőképző, Nyiregyháza: Evang. főgimnázium, Községi polgári fiúiskola, Nyitra: Róm. kath. főgimnázium, Orosháza: Áll. polg. fiúiskola, Pancsova: Áll. főgimnázium, Pannonhalma: Főapátsági könyvtár, Pécs: Róm. kath. főgimnázium, Honvédhadapródiskola, Pozsony: Kir. jogakadémia, Evang. liceum, Áll. polg. fiúiskola, Áll. főreáliskola, Resiczabánya: Polg. iskola, Sepsi-Szent György: Székely Mikó-kollégium ifjúsági önképzőköre, Sopron: Evang. tanítóképző-intézet, Benczés főgimnázium, Ev. főgimnázium, Áll. felsőbb leányiskola, Áll. főreáliskola, Honvédfőreáliskola, Sümeg: Áll. elemi iskola, Szarvas: Evang. főgimnázium, Evang. tanítóképző, Szászváros: Ref. Kun-kollégium, Szatmárnémeti: Ref. főgimnázium, Kath. tanítónőképző (I. részl. 5 kor), Szeged: Somogyi könyvtár, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székelyudvarhely: Áll. főreáliskola, Szekszárd: Áll. főgimnázium, Szikrai Odo, Szolnok: Áll. főgimnázium, Szombathely: Róm. kath. főgimnázium, Temesvár: Felsőkereskedelmi iskola, Teutsch Frigyes, Törökbecse: Áll. polg. fiú- és leányiskola, Ujszentanna: Áll. polg. fiúiskola, Ungvár: Áll. polg. leányiskola, Vác: Siketnéma-intézet, Velösy Lipót (II. részl. 5 kor.), Versecz: Áll. főreáliskola, Zalaegerszeg: Áll. felsőkereskedelmi iskola, Zilah: Ref. Wesselényi-kollégium, Zólyom: Áll. polg. iskola, Zombor: Áll. főgimn. Összesen (I. fentebb) 1815 kor.

codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy-codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulcsC.*: Kulcsár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Píry hártya* (XV.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (III.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

- CzF.*: Czuczor G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.
DuC.: Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis.
Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen. Szerk. Setälä Emil és Krohn Károly.
Hartl.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.
Hierolez.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.
Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.
KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1901 és 1904.
Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.
MA.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.
Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.
MTsz.: Szinnyi József, Magy. Tájszótár. 1901.
Murm.: Murmellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)
MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.
Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.
NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.
NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.
Nyr.: Magyar Nyelvőr.
NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.
NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.
OklSz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.
PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.
PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára 1767.
Schl.: Schlägeli szójegyzék (kiad. Szamota I.).
SermDom.: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910.
SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. Szótár, 1899—1901.
SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.
SzD.: Kisded szótár Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.
Sziks.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)
TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J. Tüzetes magyar nyelvtan.
Tsz.: Magyar tájszótár (1838).
Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.
UgAl.: Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== Évi közgyűlését =====

1911 február 21-én d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Melich János-tól: Szamota István emlékezete.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Az ülés megnyitása.

Titkári jelentés a Társaság 1910. évi működéséről.

Tizenegy választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1910-ről.

Költségvetés 1911-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ezt a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.

VII. ÉVFOLYAM.

1911. MÁRCZIUS.

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

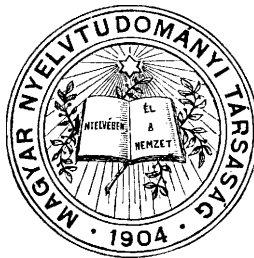
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

63. FÜZET

1911. MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1911.

TARTALOM.

	Lap
Képzettársulás és jelentésváltozás, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	97
Az „egy“, mint határozatlan névelő, <i>Váczy János</i> -tól	109
Bába, baba és báb I., <i>Horger Antal</i> -tól	116
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XVIII., <i>Simai Ödön</i> -tól	123
Szó- és szólásmagyarázatok: Maga, Lengyel, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; A „taxaméter“, <i>Salgó Tarján</i> -tól; Beér, elér, utolér, <i>Tolnai</i> <i>Vilmos</i> -tól; Viganó, <i>Gulyás Pál</i> -tól; Két haza, <i>Simai Ödön</i> -tól; Láng gyúl a lángról, <i>Loisch János</i> -tól	129
Nyelvtörténeti adatok, <i>Kóssa Gyula</i> -tól	134
Régi dolgok új kiadásban: II. Személy- és helynevekből lett köz-szók, <i>Szily Kálmán</i> -tól	135
Népnyelv, <i>Lehr Albert</i> -tól	138
Társasági ügyek	141
Levélszekrényünk: 11—12.	143
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Hangjeleink. — Gyakoribb hibák.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt postautalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

VII. ÉVFOLYAM.

1911. ÁPRILIS.

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

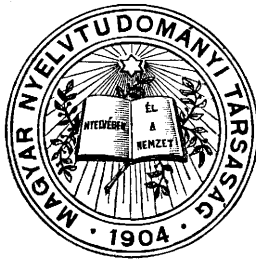
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GÖMBOCZ ZOLTÁN
titkár

64. FÜZET

1911. ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1911.

T A R T A L O M.

	Lap
Kopolytú, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	145
Az erdélyi magyar nyelvűvelő társaság története, <i>Rubinyi Mózes</i> -tól	148
Bába, baba és báb II., <i>Horger Antal</i> -tól	154
Kazinczy Ferencz nyelvújítása XIX., <i>Simai Ödön</i> -tól	161
Helynévmagyarázatok, <i>Pais Dezső</i> -tól	166
Szó- és szólásmagyarázatok: Általút, <i>Lehr Albert</i> -tól	170
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Ábel</i> -tól és <i>Kóssa Gyula</i> -tól	173
Különfélék: Budenz József emlékezete, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól; Erdősi Sylvester János a virágénekekről, Dugonics Példabeszédeiről, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Szláv sani > m. szán, <i>Melegdi J.</i> -tól	178
Régi dolgok új kiadásban: Régi magyar személynevek I., <i>Melegdi J.</i> -tól	181
Burjánirtás, <i>Komáromy Lajos</i> -tól	183
Rovás, <i>Szily Kálmán</i> -tól	185
Népnyelv, <i>Lehr Albert</i> -tól és <i>Tömörkény István</i> -tól	186
Társasági ügyek	189
Levélszekrényünk: 13—17.	192
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt posta-utalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1911 márczius 15-ig

1910-re tagdíjat fizetett: Munkácsi Bernát. Összesen (l. 62. füz.) 5127 korona.

1910-re előfizetett: Kézdivásárhely: Rkath. főgimnázium, Tópolya: Takarékpénztár. Összesen (l. 62. füz.) 3872 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Adorján Jenő, gr. Apponyi Lajosné, Asbóth János, Bau Aladár, Barabás László, Bedó Albert, Békefi Remig, Bleyer Jakab, Bogdánfy Ödön, Boldisár Kálmán, Chmilevszky Endre, Császár Elemér, Dósa Imre, Dóry Ferencz, Ecsery Lajos, Entz Géza, Erdélyi Lajos, Erdős Jeromos, Fehér Gyula, Fischer-Colbrie Ágost, Freund Antal, Fuchs Dávid, Glósz Ferencz, Goldziher Ignác, Hodács Ágost, Horger Antal, Horváth János, Horváth Sándor, Jambrikovics László, gr. Károlyi Mihály, Karsa Ferencz, Keresztes Zsigmond, Kiszt József, Kollányi Ferencz, Komáromy Lajos, Latzko Hugó, Legányi Gyula, Leövey Sándor, Ligeti Jenő, Magyary-Kossa Gyula, Munkás László, Nagy András, Nagy Gyula, Paal Gyula, Pauler Akos, Preisz Hugó, Rákosi Jenő, Rubinyi Mózes, Sajó Sándor, Szabó Endre, Szabó István, legifj. Szász Károly, Szegedy-Maszák Hugó, Székely István, id. Szinnyi József, Thirring Lajos, Tolnai Vilmos, Tomcsányi Móríc, Tragor Ignác, Vághó Ignác, Vargha Gyula, Vargha Ilona, Varju Elemér, Vizota Gyula, Wartha Vincze, Zlinszky Aladár. Összesen (l. 62. füz.) 1660 korona.

1911-re előfizetett: *Arad: Kir. kath. főgimnázium, *Áll. felső leányiskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Baja: Áll. elemi tanítóképző, *Balázsfalva: Gör. kath. főgimnázium, *Békéscsaba: Áll. felső leányiskola, *Belényes: Gör. kath. főgimnázium, *Beszterce: Ev. szász főgimnázium, *Besztercebánya: Ev. algimnázium, *Áll. felső leányiskola, *Áll. polgári iskola, *Bonyhád: Ev. algimnázium, *Brád: Gör. kel. román algimnázium, *Brassó: Ev. szász főgimnázium, *Gör. kel. román főgimnázium, *Rkath. főgimnázium. Budapest: Ev. főgimn. Arany János-köre, Kegyesr. Kalazantinum, X. ker. (Kőbánya) áll. főgimnázium, *László-féle főgimnázium, Kir. József-műegyetem, IV. ker. közs. felső leányiskola, *Nőképző-egyesület leánygimnáziuma, Országos nőképző-egylet felsőbb leányiskolája, *Rabbiképző-intézet, VI. ker. főreáliskola, *Csáktornya: Áll. elemi tanítóképző, *Csurgó: Ref. főgimnázium, *Áll. elemi tanítóképző, Debrecen: Rkath. főgimnázium, *Déva: Áll. főreáliskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Eger: Rkath. felső leányiskola, *Áll. főreáliskola, Eperjes: Ev. kollégium, *Áll. tanítónőképző, Erzsébetváros: Áll. főgimnázium, Felsőölvő: Evang. főgimnázium, *Fiume: Áll. főgimnázium, *Áll. felső leányiskola, Gábor Rezső, Gibbon Albert, *Gyöngyös: Áll. főgimnázium, Győr: Áll. főreáliskola, *Áll. tanítóképző, Gyulafehérvár: Rkath. főgimnázium, *Hajduböszörmény: Ref. főgimnázium, *Igló: Áll. elemi tanítóképző, *Karánsebes: Áll. főgimnázium, Karczag: Ref. főgimnázium, Kassa: Prém. főgimn. tanári könyvtára, Múzeum, Áll. főreáliskola, *Kiskunfélegyháza: Közs. kath. főgimnázium, *Áll. elemi tanítóképző, Kiskunhalas: Ref. polg. leányiskola, Kisszeben: Kegyesr.

gimnázium, Kohlmann Dezső, Kolozsvár: Rkath. főgimnázium, *All. felső leányiskola, Kőszeg: Főgimnázium, *Ev. felső leányiskola, Kunszentmiklós: Ref. gimnázium, *Léva: Piarista főgimnázium, *All. elemi tanítóképző, Liptószentmiklós: All. polgári iskola, *Losonc: All. elemi tanítóképző, *Lőcse: All. felső leányiskola, Kaszinó, Lugos: All. főgimnázium, *Magyaróvár: Kegyesr. gimnázium, *Makó: All. főgimnázium, *Máramarossziget: Ref. főgimnázium, *Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, *Rkath. főgimnázium, Ref. elemi és polg. leányiskola, *Medgyes: Ev. szász főgimnázium, *Mezőtúr: All. felsőbb leányiskola, *Miskolcz: Ref. főgimnázium, *Módor: All. elemi tanítóképző, *Munkács: All. főgimnázium, Nagy Akos, Nagybánya: All. főgimnázium, Nagykálló: All. gimnázium, *Nagykanizsa: Rkath. főgimnázium, *Nagykaroly: Piarista főgimnázium, *Nagykikinda: All. főgimnázium, *Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Nagyszeben: Ev. főgimnázium, *Ev. szász főgimnázium, *Ev. főreáliskola, Nagyvárad: Kath. tanítóképző, Naszód: Alapítványi főgimnázium, *Nyitra: Rkath. felső leányiskola, *Pápa: Ref. főgimnázium, Szent Benedek-rend könyvtára, *All. elemi tanítóképző, *Pécs: Rkath. felső leányiskola, *Pécs: All. főreáliskola. *Petrozsény: Közs. főgimnázium, *Podolin: Kegyesr. gimnázium, *Pozsony: Kir. kath. főgimnázium, *All. felső leányiskola, All. polgári leányiskola, *Privigye: Kegyesr. gimnázium, *Rimaszombat: Protestáns főgimnázium, *Rózsashegy: Kegyesr. főgimnázium, *Rozsnyó: Ev. főgimnázium, Kath. főgimnázium, Sárospatak: All. tanítóképző, Schmidt Sándor, *Segesvár: Ev. szász főgimnázium, *Sopron: Lähne-féle főgimnázium, *Sümege: Reáliskola, Szabadka: Magyar főgimnázium, Szakolca: Gimnázium, *Szászsebes: Evang. aligimnázium, *Szatmárnémeti: Kir. kath. főgimnázium, *Szatmárnémeti: Ref. felső leányiskola, *Szeged: All. felső leányiskola, III. ker. áll. polgári iskola, *Székelyudvarhely: Ref. főgimnázium, Ref. kollégium, *Rkath. főgimnázium, Székesfehérvár: Ciszt. főgimn. tanári könyvtára, *Közs. felső leányiskola, Szentes: All. főgimnázium, *Szentgotthárd: All. főgimnázium, *Szentgyörgy: Kegyesr. gimnázium, *Szilágysomlyó: Püsp. gimnázium, *Tata: Kegyesr. főgimnázium, *Temesvár: All. főgimnázium, *Kegyesr. főgimnázium, *All. felső leányiskola, *Rkath. felső leányiskola, *All. elemi tanítóképző, *Torda: Unit. gimnázium, *Trencsén: All. felső leányiskola, *Ujpest: Közs. gimnázium, *Ujverbász: Közs. gimnázium, Ungvár: Kath. főgimnázium, All. főreáliskola, *Veszprém: Kegyesr. főgimnázium, *Zalaegerszeg: All. főgimnázium, Znióváralja: All. elemi tanítóképző, *Zsolna: *All. főreáliskola. Összesen (l. 62. füz.) 3275 korona.

AMAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: *t* = magy. *ty* | *d* = magy. *gy* | *w* = angol *w* ebben: *way* | *ð* = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | *ð* = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | *G, D, B* = zöngétlen *g, d, b* | *š* = magy. *s* | *s* = magy. *sz* | *š* = *sj*-forma hang | *ś* = *szj*-forma hang | *ž* = magy. *zs* | *ž* = *zsj*-forma hang | *ž* = *zj*-forma hang | *χ* = német *ch* ebben: *ich* | *χ* = német *ch* ebben: *ach* | *γ* = az előbbinek zöngés párja (újgörög *γ*) | *l* = olasz *gl* ebben: *figlio* | *ny* = magy. *ny* | *ɲ* = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *ärgem, hárg*) | *é* = *tš* (l. fönebb) | *č* = magy. *cs* | *č* = *tš* (l. fönebb) | *ɟ* = *dz* | *ǰ* = *dž* (l. fönebb) | *ǰ* = magy. *ds* | *ǰ'* = *dž'* (l. fönebb) || *a* = német *a* ebben: *hat* | *á* = magy. *a* ebben: *vas* | *ä* = magy. *e* ebben: *el, erő* | *e* = magy. *ë* ebben: *még* | *î* = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ê* = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvvel ejtve) | *ə* = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | *ê* = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a *˘* és *˙* jelek az illető hangzókknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: *˘* rövid (magánhangzó) | *˙* hosszú (magánhangzó) | *˘˘* = orrhangú magánhangzó pl. *â, ä* (francia *entrée*, fin *âtrë, fiä*) | *˘˙* = főhangsúly, pl. *ne˘kem* | *˙˘* = mellékhangsúly, pl. *bol˙dagsá˘ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hőšvërtől pi-rošuld dā-stër. šō-háitvá kö-söntlák, nã-mzãti nã-dlëtünk nã-t tã-mütöjü mo-hã!

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

GYAKORIBB HIBÁK

írásban és közbeszédben.

E rovat számára bárkitől szívesen fogadunk adalékokat.

Le és **be**. Ujságolvasás közben lépten-nyomon megütközik a kényesebb nyelvérzékű olvasó a gombamódra szaporodó új *le-* és *be-* igekötős igéken, a melyek régi becsületes *meg-* igekötős vagy igekötő nélküli igéket már-már kiszorítják. Íme pár példa. **Letárgyal.** Már annyira gyökeret vert, hogy aligha lehet kiirtani. „A javaslat... , a melynek letárgyalására a törvényhozásnak már nincs ideje“, Esti Ujság, 1910 nov. 16. A trónbeszédben is ezt olvastuk: „A polgári perrendtartási javaslat *letárgyalása* lesz az első teendő“. „Súlyt helyezünk arra, hogy ... e javaslat az országgyűlés által minél előbb *letárgyaltassék*.“ **Lefolytat.** „Különben e részben a pör *le* van már *follytatva*, de ítélet nincs“, Pesti Hirlap, jún. 23. Helyesen: *be van fejezve*. „Annak a politikai természetű beszélgetésnek kapcsán, melyet... szerencsém volt *lefollytatni* Nagyméltóságoddal“, Bud. Hirl. 1911 jan. 21. „A *lefollytatott* bizonyító eljárás megadta kegyelmességének a legnagyobb elégtételt“, A Nap, 1910 jún. 29. **Lenyilatkozik.** „Sorra *lenyilatkoztak* [az angol lapokban] a hírességek a cenzuráról“, Az Ujság, 1910 nov. 1. Helyesen: *nyilatkoztak v. véleményt mondtak*. **Lefut.** „Holnap *futják le* a hamburgi derbyt“, Alkotmány, 1910 jún. 26. Helyesen: *futják meg*. **Leszerződik.** „Az alábbi lapok vannak *vele* hosszabb időre *leszerződve*“, Est, 1910 szept. 15. Helyesen: *szerződtek vele* h. időre. A szerkesztőségek a cikket *leadják* (a budapesti argotban már a viccet is *leadják*), a nyilatkozatot *leközlík*, a hírt *leczáfolják*, X. úr *levizítel*, sőt Szomaházy a Pesti Hirlapban (1910 szept. 25) már a lámpát is *leoltja*.

A *le-* igekötő mellett párja a *be-* igekötő. **Beszűntet.** „Az ügyészség... *beszűntette* a további eljárást“, Est, 1910 szept. 22. Helyesen: *megszűntette*. **Beindít.** „A B. H. útján *beindított* országos könyöradománygyűjtés“, Bud. Hirl., 1910 szept. 18. Helyesen: *megindított*. **Beigér,** *beigazol.* „Ezeket a *beigért* sajtóperben lesz alkalmunk *beigazolni*“, Est, 1910 szept. 13. Helyesen: *megígért, igazolni*. **Beegyszerűsít.** „Hatalmasan *beegyszerűsített*, a festői hatás eszközeit bámulatos tudással... kihasználó művek“, Az Ujság, 1911 márcz. 12.

Nyelvtisztaság. Egy napilapban olvastuk a következő mondatot: „Egy nagyon teljes, *produktív* és nagy évtizednek volt *fináléja* a minap este, a csendes és *diszkrét* szilveszteri *idülillekben*. Ennek *konstatálása* könnyelmű *banalitás*, mert hiszen minden Gergelyszisztemájú kalendarium megállapít ennyit“. Egy kis fáradsággal bizony a még megmaradt pár magyar szót is el lehetett volna kerülni. Mennyivel szebb lett volna a mondat, ha írja *évtized* helyett is *decenniumot*, s *csendes* helyett *intimet* irt volna!

Átfogó különbség, olvassuk a Nyelv. Füzetek 63:31. lapján. A német *durchgreifend* idéetlen fordítása.

VII. ÉVFOLYAM.

1911. MÁJUS.

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

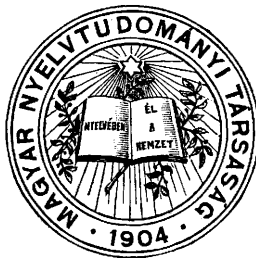
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

65. FÜZET

1911. MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1911.

TARTALOM.

	Lap
Egy kiadatlan debreczeni nyelvemlék, <i>Pápay József</i> -től	193
Az erdélyi magyar nyelv művelő társaság története, <i>Rubinyi Mózes</i> -től	204
A katonaságra vonatkozó kölcsönszók az oláhban s a magyar nyelvben, <i>Alezics György</i> -től	211
Szó- és szólásmagyarázatok: A beéri czikkhez, <i>Lehr Albert</i> -től; Bankó, bankópénz, banknóta, <i>Tolnai Vilmos</i> -től; Dugába dől, dugába dönt, <i>Kovács Dezső</i> -től; Gyanánt, <i>Szily Kálmán</i> -től; -kereskedés, mágnestű, -szerű, <i>Simai Ödön</i> -től; Láng gyúl a lángról, <i>Tolnai Vilmos</i> -től; Ramatol, rámol, <i>Csapódi István</i> -től	214
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moénich Károly</i> -től	220
Különfélék: A tervezett új Nyelvemléktár, <i>M. J.</i> -től; Decsi János Adagiumainak forrása, <i>Tolnai Vilmos</i> -től; Jelentés az „Alsó-háromszéki tájszótár”-ról, <i>Erdélyi Lajos</i> -től	222
Hogyan beszél a magyar színész? <i>Harmat Géza</i> -től	225
Burjánirtás, <i>Komáromy Lajos</i> -től	228
Rovás, <i>Szilády Áron</i> -től	229
Népnyelv, <i>Lehr Albert</i> -től, <i>Id. B. Vozáry Gyulá</i> -tól és <i>Csokán Pál</i> -től	230
Társasági ügyek: Az 1911-ik évi közgyűlés jegyzőkönyve	234
Levélszekrényünk: 19—24.	238
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1911-ben. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt pósta-utalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

VII. ÉVFOLYAM.

1911. JÚNIUS.

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

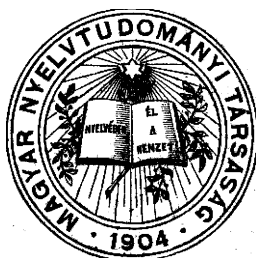
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

66. FÜZET

1911. JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1911.

TARTALOM.

	Lap
Alaktani magyarázatok, <i>Melich János</i> -tól	241
Elhomályosult igenevek, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	246
A „Magyar Hirmondó“ újításai Bartzafalvi előtt, <i>Simai Ödön</i> -tól	249
Irodalmi nyelvünk kialakulásának történetéhez, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	259
A magyar nyelvtudományi irodalom 1910-ben, <i>Hellebrant Árpád</i> -tól	262
Szó- és szólásmagyarázatok: Addsza — ne, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Góré, csárdák és skárt, <i>Ödöngő Ábel</i> -tól; Tar és tor, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Tövök, <i>Melich János</i> -tól; Tuhad, <i>Lehr Albert</i> -tól; Zománcz, <i>Pruzsinszky János</i> -tól; A „vielliebchen“ magyar neve a XVII. században, <i>Sz. K.</i> -tól	265
Különfélék: A Thaly-nyelvemlék, <i>Nagy Gyula</i> -tól; Fogatok ügye, <i>Herman Ottó</i> -tól; Szerzői hozzászólás, <i>Vargha Damján</i> -tól; Nyelvünk védelme (ismertetés), <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	269
Régi dolgok új kiadásban: Szólások (42—53.), <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	274
Nyelvtörténeti adatok, <i>Moénich Károly</i> -tól és <i>Kóssa Gyula</i> -tól	277
Rovás, <i>Csefkó Gyula</i> -tól	279
Népnyelv, <i>Vázsonyi Izidor</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	282
Levélszekrényünk: 25—31.	287
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, sziveskedjenek 10 koronát, legegyszerűbben a januári füzethez mellékelt pósta-utalványon, a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1911 június 15-ig

1909-re tagdíjat fizetett: Jakubovich Emil. Összesen (1. 58. füz.) 5307 kor.

1910-re tagdíjat fizetett: Brunovszky Rezső (Összesen 64. füz.) 5137 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Ágner Lajos, Áldásy Antal, Alexander Bernát, Alexics György, Alszegehy Zsolt, Angyal Dávid, Ascher István, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bajza József, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bánóczy József, Baross Lajos, Bartoniek Géza, Bartos Kálmán, Bátky Zsigmond, gróf Batthyány Gyula, Beke Ödön, Bellaagh Aladár, Benő Béla, Beőthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Binder Jenő, Bloch Lajos, Bodola Lajos, Braun Lajos, Csánki Dezső, Csapodi István, Csefkó Gyula, Csokán Pál (I. részl.) 5 kor., Csűri Bálint, Deák Andor, Demeczky Mihály, Desseffy Arisztid, Dirner Gusztáv, Dittrich Vilmos, Báró Dóczy Lajos, Dongó Gyárfás Géza, Edvi Illés Aladár, Éles József, Endrei Zalán, Eötvös Károly, Báró Eötvös Loránd, Erődi Béla, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Fekete Pál, Ferenczi Zoltán, Fischer Károly, Földes Imre, Fraknói Vilmos, Friedländer Gyula, Fülöp Áron, Gábor Ignác, Gál Gyula, Gesztesi Gyula, Glatz Ernő, Görgei Arthur, Görgey István, Grauer Vilmos, Gretzmacher Jenő, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Gyulai Ágost, Haraszi Gyula, Hartyáni Zoltán, Báró Hatvany József, Báró Hatvany Lajos, Hazai Olivér, Hegedüs István, Heinlein István, Heinrich János, Heltai Lajos, Herman Ottó, Hermann István, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Hollósy Kálmán, Hóman Bálint, Hornyánszky Gyula, Horváth Cyrill, Horváth Jeromos, Hutyra Ferencz, d'Isoz Emil (I. részl.) 5 kor., d'Isoz Kálmán, Iványi Béla, Jankovich Béla, Jónás Károly, Kallós Ede (I. részl.) 5 kor., Kara Ferencz, Karl Lajos, Karlovszky Geyza, Kéki Lajos, Keleti Jenő, Király György, Kiss József, Klaeszkó Olivér, Koch Károly, Kodály Zoltán, Kónyi Manó, Kornis Gyula, Kovács János, Kovács Sándor, Kozma Andor, König György, Kőszeghy Antal, Kövesligethy Radó, Kriser Edéné, Kunos Ignác, Kürschák József, Laczkó Géza, Lampért Géza, Lengyel Béla, Lenkei Vilmos, Liebermann Emanuel, Loisch János, Mágócsy-Dietz Sándor, Majovszky Pál, Manning Vilmos, Marczali Henrik, Martos Ferencz, Medveczky Károly, Méhely Lajos, Mészöly Gedeon, Móra István, Nagy Károly, Négyesy László, Német Gábor, Nyusztay Antal, Orbán János, Pais Dezső, Palkovics Sándor, Pap József, Papp Gábor, Pável Ágost, Pecz Samu, Perczel György, Perényi Adolf, Petz Gedeon, Polczér Dezső, Prónay Antal, Pruzsinszky

János, Pukánszky Mária, Pünkösti Mária, Radó Vilmos, Rákossy Gyula, Ranschburg Viktor, Rátz István, Ravasz Árpád, Rédey Tivadar Réthei Prikkel Marián, Réthy László, Rhousopoulos Rhoussos, Riedl Frigyes, Rónay Zoltán, Róser Alfréd, Ruisz Gyula, Samu János, Sándor Pál, Schack Béla, Schafarzik Ferencz, Scheiber Lajos, Schmidt József, Schramm Antal, Sebestyén Gyula, Sebestyénné Stetina Ilona, Siegescu József, Simay-Molnár Aladár, Simon Dezső, Simonfi János, gróf Széchenyi Béla, gróf Széchenyi Gyula, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Szilágyi Sándor, Szivos Béla, Szolár Ferencz, Sztankó Béla, Szüts Béla, Tagányi Károly, Téglás Gábor, P. Thewrewk Emil, Tiringer Béla, ifj. gróf Tisza István, Tolnay Kornél, Tordai Ányos, Torkos László, Tóry Gusztáv, Trebitsch Ignác, Váczy János, Vámbéry Ármin, Varga Bálint, Vargha Damján, Vári Dezső, Varsányi Emil, Velledics Lajos, Versényi György, Vikár Béla, Vojnovich Géza, Weszely Ödön, Wlassics Gyula, Zalai Mihály, Závodszy Levente, Zempléni (Imrey) Árpád, Zombory János, Zseni József. Összesen (l. 64. füz.) 3755 kor.

1911-re előfizetett: Blancez József, Budapest: M. T. Akadémia szótárbizottsága, Budapest: Első magyar ált. biztosító társaság, V. ker. főgimnázium, IX. ker. ref. főgimnázium, IX. ker. főgimnázium önképzőköre, Lipótvárosi Kaszinó, Magyar mérnök- és építész-egylet, IV. ker. főreáliskola, V. ker. főreáliskola, Esztergom: Főgimnáziumi tanári könyvtára Kassa: Áll. főreálisk. „Eötvös önképzőkör“, Kecskemét: Polgármesteri hivatal, Klemm Antal, Nagyvárad: Prémontrei főgimnázium, Pfeifer Ferdinánd, Stark Ferencz (2 péld.), Szánthó Gábor (1. részl.) 5 kor., Szeged: Kegyesrendi főgimnázium, Szemző László, Szigeti Pál, Zechmeister Andor, Zellner László, Zenta: főgimnázium, Zombor: Felsőkereskedelmi iskola. Összesen (l. 64. füz.) 3540 kor.

A „MAGYAR NYELV“ legközelebbi füzete szepember 25-ikén jelenik meg.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztkara és választmánya
1911-ben.**

Elnök: Szily Kálmán.

Alelnök: Ifj. Szinnyi József.

Titkár: Gombocz Zoltán.

Jegyző: Horger Antal.

Pénztáros: Tiringer Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Herman Ottó	Négyesy László
Balassa József	Horváth János	Sebestyén Gyula
Beöthy Zsolt	Komáromy Lajos	Simai Ödön
Csapodi István	Lehr Albert	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Melich János	Tagányi Károly
Frecskay János	Nagy Gyula	Tolnai Vilmos
Gyomlay Gyula		Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Dézi Lajos (Kolozsvár)	Pap Károly (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Pápay József (Debreczen)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Kardos Albert (Debreczen)	Szilády Áron (Kiskun-Halás)
Mészöly Gedeon (K.-Szt.-Miklós)	Zolnai Gyula (Kolozsvár)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*
A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése.
Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti
és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.)
Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905.
(8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájé-
koztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi
gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk
és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.)
Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti
és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.)
Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevény-
szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar
helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest 1908.
(8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Buda-
pest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. (Még nem
jelent meg.)
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Buda-
pest 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.)
Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910.
(8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.

VII. ÉVFOLYAM. 1911. SZEPTEMBER. 7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

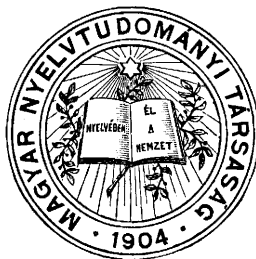
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

67. FÜZET

1911. SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1911.

TARTALOM.

	Lap
Linkábás és az Index vocabulorum, <i>Szily Kálmán</i> -tól	289
Legrégibb bibliafordításunk történetéhez, <i>Melich János</i> -tól	292
Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban, <i>Kertész Manó</i> -tól	293
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XX., <i>Simai Ödön</i> -tól	298
Humboldt és a magyar nyelv, I., <i>Gragger Róbert</i> -tól	311
Szó- és szólásmagyarazatok: Csetneki nadrág, <i>Melegdi János</i> -tól; Mazul, <i>Ödöngő Abel</i> -tól; Szegény legény, <i>Kertész Manó</i> -tól; Tapsifüles, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Bodza és társai, <i>Melich János</i> -tól	316
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Abel</i> -tól, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Moenich Károly</i> -tól	320
Különfélék. Zlinszky Aladár: A szóképekről, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; A MNyT. népnyelvi gyűjteményei, <i>Horger Antal</i> -tól	324
Régi dolgok új kiadásban: Szólások (54—68.), <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	328
Népnyelv, <i>Vázsonyi Izidor</i> -tól és <i>Lehr Albert</i> -tól	331
Társasági ügyek: Választmányi és felolvasó ülés 1911 márczius 21-ikén	334
Levélszokrényünk: 32—36.	335
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1911-ben. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be.”

Mínhogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 15-ikéig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utca 2. sz.-ra címezendő.

VII. ÉVFOLYAM.

1911. OKTÓBER.

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

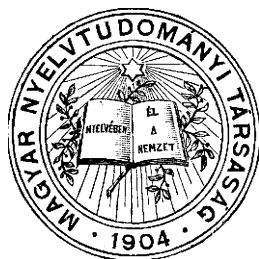
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

68. FÜZET

1911. OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1911.

TARTALOM.

	Lap
Sírú, sokorú, kökörü, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	337
Adatok Bartzafalvi Szabó Dávid életéhez és irodalmi működéséhez, <i>Harsányi István</i> -tól	346
Nagyobb, <i>Szily Kálmán</i> -tól	351
Állathivogatók és állatnevek, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	353
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXI., <i>Simai Ödön</i> -tól	357
A Murellius-féle Lexicon magyar tolmácsolásáról, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	364
Szó- és szólásmagyarazatok: Széchenyi néhány francia kifejezése, <i>Szigetvári Iván</i> -tól; „Többek“ jelenlétében, <i>Lehr Albert</i> -tól; Tóvik, <i>Melich János</i> -tól; Egy rejtelmes szó, <i>Melegdi János</i> -tól; Czóh, Korniykál, Szeresi, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Tzifra, <i>Batta István</i> -tól	366
Nyelvtörténeti adatok, <i>Kóssa Gyula</i> -tól.	372
Különfélék. A Königsbergi Töredék fölfödéséhez, <i>Sz. K.</i> -tól; Tulaj- donnevek szótára, <i>Melegdi János</i> -tól; Nyelvünk védelme, <i>Csefkó</i> <i>Gyula</i> -tól	376
Régi dolgok új kiadásban: Szólások (69—78.), <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	378
Népnyelv, <i>Nászai Erzsébet</i> -tól	380
Levélsekrenyünk: 37—43.	384
Borítékon: Értesítés. — A „Magyar Nyelv“ I—VI. kötete tartalmából.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra czimezendő.

A „Magyar Nyelv“ I—VI. kötete tartalmából.

(Tájékoztató a M. Nyelvtud. Társaság új tagjai számára.)

I. KÖTET.

- Arany* „Toldi Estéjé“-nek legújabb kiadása, 10, 60.
Bacsó Gyulától: Az igekötő szórendje a népnyelvben, 403.
Balassa Józseftől: A M. Nyelvtud. Társaság munkaterve a népnyelvi kutatás terén, 289.
Berczik Árpádtól: A magyar nyelv és a világnyelvek, 385.
Csánki Dezsőtől: Alistál, Felistál, 123.
Erdélyi Lajostól: Nyelvjárásaink ügye és teendőink, 291, 337.
Fabó Bertalántól: A magyar kártya, 266.
Ferenczi Zoltántól: Az Apaffy- és Bethlen-család határjáró evele, 181.

- Gombocz Zoltántól*: A régi magyar ételnevek eredetéről, 160, 254.
Herman Ottótól: A nyék, 24. — Staul, Stál és sora, 359.
Horger Antaltól: A keleti székelység nyelvjárási térképe, 446.
Iványi Bélától: Egy ismeretlen nyelvemlékünkről, 213.
Karácsonyi Jánostól: Helynév-magyarázatok, 182, 274.
Kenedi Gézátlól: Száz és több kétség, 236, 283, 332, 380, 426.
Lehr Alberttől: Tárgyatlan igék tárgyas ragozása, 127. — Már nem tárgyas s még nem tárgyatlan igék, 261. — Arany-magyarázatok, 178, 227, 320, 365, 408, 455.
Melich Jánostól: Hibás olvasatok, 66.
Pápay Józseftől: Reguly Antal emlékezete, 97, 145.
Ponori Theurewk Emiltől: Gyermeeknyelv és gyermeklélek, 392, 433.
Pór Antaltól: Helynév-magyarázatok, 367.
Schönherr Gyulától: A Casanate-Codex magyar glosszái, 249.
Simai Ödöntől: Kassai József mint szótáríró, 219, 264.
Gr. Széchenyi István a magyar nyelvről, 3.
Szilády Árontól: Feze, fész, foszlat, 168. — Miülés, 306.
Szily Kálmántól: A mágnásczim a magyarban, 49, 110. — Az „eszély“ történetéhez, 174.
Szinnyei Józseftől: A Halotti Beszéd másolat-voltáról, 20.
Tagányi Károlytól: A Gyulafehérvári Glosszák szerzője, 130.
Takáts Sándortól: Jargálás és jargaló, 204. — Látó, 354.
Teleky Istvántól: A kötény és rokonai, 362.
Tolnai Vilmostól: A magyar keresztnevekről, 367.
Váczy Jánostól: Horváth Endre és a nyelvújítás, 193, 241.
Viszota Gyulától: Az „ön“ történetéhez, 78.
Wertner Mórtól: Helynév-magyarázatok, 82, 232, 326.
Zolnai Gyulától: Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, 29, 71, 115. — Egy régi magyar ágyúnév, 172. — A csángók eredete, 400.

II. KÖTET.

- Balassa Józseftől*: A bakonyalji nyelvjárás (ismertetés), 455.
Csánki Dezsőtől: Helynévesaládok, 385.
Csapodi Istvántól: A bigebajusz és a természetrajzi műszók, 214.
Döry Ferencztől: Az aranybulla XVI. századi magyar fordítása, 448.
Fischer Izidortól: „Oly sok vizzály után“, 80.
Goldziher Ignácztól: A nyíl, a sors és a szerencse, 375.
Gombocz Zoltántól: A bor, 145, 193. — A tulipán, 263. — Magyar szófejtések, 300. — Kaczagány, 359.
Hellebrant Árpádtól: A magyar nyelvtudományi irodalom 1905-ben, 182.
Herman Ottótól: A magyar bajusz, 30. — A nyíl, 199, 241.
Hornvánszky Gyulától: A nyíl szerepe a görög jóslásban, 459.
Jakubovich Emiltől: A madi határjáró levél 1404-ből, 152.
Karácsonyi Jánostól: Név-magyarázatok, 176, 273.
Kujáni Gábortól: Zomor János levele 1554-ből, 126. — Drágffy János két nyugtatványa 1514-ből, 161.
Laczkó Gézátlól: A magyar nyelv régi szótárai (ismert.) 399, 433.
Lehr Alberttől: Révén, 16. — Még egy élő képző, melyről keveset tud az irodalom, 69. — „A magyar bajusz“-hoz, 165. — Arany-magyarázatok, 34, 78, 119, 172, 219, 267, 364, 411, 456.
Melich Jánostól: Adatok hazánk honfoglaláskori s X—XII. szá-

zadi helyneveinek értelmezéséhez, 49, 97. — A magyar hún-monda néhány tulajdonnévről, 158. — Velence, 212. — Magyar szöfejtések, 300.

Pungur Gyulától: A sirály és rokonhangzású társai, 114.

Réthei Prikkel Mariántól: A magyar táncnyelv, 3, 59. — Az úrhatnáság a magyar nyelvben, 251, 289.

Simai Ödöntől: Gyöngyösi István nyelvújításához, 313. — Márton István nyelvészete, 347, 395.

Spissák Ferencztől: Az amerikai magyarság nyelve, 259.

Szily Kálmántól: Mikes Törökországi Levelei nyelvi szempontból, 337. — Egyelőre, 462.

Sztrokay Lajostól: Miért labancz a labancz? 353.

Takáts Sándortól: Sztronga, 22. — A magyar sóvágók régi műszói, 107.

Tolnai Vilmostól: Szólásmagyarázatok, 225.

Viszota Gyulától: Az Országgyűlés és az Akadémia a „honosítás” szóról, 362.

Závodszy Leventétől: Három ismeretlen nyelvemlékünk, 209.

Zolnai Gyulától: Gyöngyösi műveinek új kiadásáról, 163.

III. KÖTET.

Fabó Bertalantól: Hajnalnóta, 126.

Gombocz Zoltántól: Régi török jövevényszavaink, 17, 62, 105, 153, 213, 250, 307, 357, 395.

Heinlein Istvántól: Takáts Raphael, 447.

Hellebrant Árpádtól: A m. nyelvtudományi irodalom 1906-ban, 275.

Horger Antaltól: Közköpi, 406.

Iványi Belától: Tarczay János levele 1530-ból, 84.

Kardos Alberttől: A Debreczeni Fűvészkönyv nyelve, 438.

Katona Lajostól: Gessner magyar nyelvmutatványa 1555-ből, 436.

Komáromy Lajostól: A magyar nyelv a budapesti elemi iskolákban, 42.

Kornis Gyulától: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése, 97, 145, 193, 241, 301, 348.

Lehr Alberttől: Sip-ujjú üng, 29. — Kiút, 73. — Nehány ritka szó, 177. — Ük, süv, 225. — Hoz és terem, 263. — Elmemozdító, 318. — Arany-magyarázatok, 81, 128, 228, 414, 459.

Melich Jánostól: Pápai Páriz Ferencz székely szavai, 116. — Az Árpádkori becvező keresztnevek egy csoportjáról, 165. — Taraczk, 344.

Réthei Prikkel Mariántól: A régi magyar tréfaszók, 289, 337, 385.

Simai Ödöntől: Könyi János újításai, 122. — Kisfaludy Sándor nyelvújítása, 267.

Szell Farkastól: Csokonainak egy félreértett helye, 231.

Szeremley Császár Lórándtól: A -vá, -vé rag eredete, 77.

Szily Kálmántól: Bálvány-utca, 143. — A Müncheni Codex kora, 201. — A Középiskolai Műszótár, 233.

Takáts Sándortól: A bankó-só, 79. — A berbéc és a birka, 207.

Tolnai Vilmostól: Viganó, 455.

Váczy Jánostól: A nyelvújító harc a forduló-ponton, 1, 49.

Zolnai Gyulától: Hibás olvasatok és magyarázatok, 280. — Magyar becsületbíróági ítélet 1516-ból, 433.

(Folytatjuk.)

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztikara és választmánya
1911-ben.**

Elnök: Szily Kálmán.

Alelnök: Ifj. Szinnyei József.

Titkár: Gombocz Zoltán.

Jegyző: Horger Antal.

Pénztáros: Tiringer Béla.

Budapesti választmányi tagok:

Ásbóth Oszkár	Herman Ottó	Négyesy László
Balassa József	Horváth János	Sebestyén Gyula
Beöthy Zsolt	Komáromy Lajos	Simai Ödön
Csapodi István	Lehr Albert	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Melich János	Tagányi Károly
Freckay János	Nagy Gyula	Tolnai Vilmos
Gyomlay Gyula		Vikár Béla

Vidéki választmányi tagok:

Csengeri János (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Dézi Lajos (Kolozsvár)	Pap Károly (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Pápay József (Debreczen)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Kardos Albert (Debreczen)	Szilády Áron (Kiskun-Halás)
Mészöly Gedeon (K.-Szt.-Miklós)	Zolnai Gyula (Kolozsvár)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népryelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népryelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. (Még nem jelent meg.)
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szőlásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.

VII. ÉVFOLYAM. 1911. NOVEMBER.

9. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

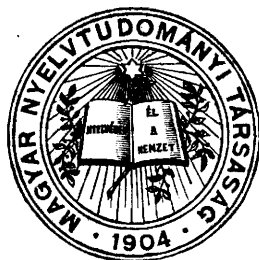
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

69. FÜZET

1911. NOVEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1911.

TARTALOM.

	Lap
Sírú, sokorú, kökörü, <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	385
Kítették a szürét, kosarat kapott, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	390
Arany-magyarázatok, XXXI. <i>Lehr Albert</i> -tól	394
Humboldt és a magyar nyelv, II. <i>Gragger Róbert</i> -tól	402
Arany és a határozatlan névelő, <i>Csefkó Gyula</i> -tól	406
Szó- és szólásmagyarázatok: <i>Isa, Melich János</i> -tól; <i>Ally = aj, Dengeleg és Toldalag, Pais Dezső</i> -tól; <i>Czöh, Vámbéry Ármin</i> -tól; <i>Süly, Birka, Poncsos, Gombocz Zoltán</i> -tól; <i>Eszkendönt, Szily Kálmán</i> -tól; <i>Keresztül-kasul, Sági István</i> -tól	409
Adatok nyelvünk fejlődéséhez a XVIII. század közepén, <i>Simai Ödön</i> -tól	416
Külfönlék: <i>Bartzafalvi életéhez, Simai Ödön</i> -tól; <i>Néhány kelta tulajdonnévről, Melich János</i> -tól; <i>E. Lewy, Zur fin. Satzverbindung, Trócsányi Zoltán</i> -tól	420
Régi dolgok új kiadásban: <i>Néhány fegyvernévről (79—86.), Gombocz Zoltán</i> -tól	425
Népnyelv, <i>Túri Mészáros István</i> -tól és <i>Horváth Endré</i> -tól	427
Társasági ügyek: <i>Választmányi és felolvasó ülés 1911 május 16-án</i>	431
Levélszokrányunk: 44—46.	384
Borítékon: <i>Értesítés. — A „Magyar Nyelv“ I—VI. kötete tartalmából.</i>	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. **Előfizetési ára** egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alaptványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-utca 2. sz.-ra czimezendő.

A „Magyar Nyelv“ I—VI. kötete tartalmából.

(Tájékoztató a M. Nyelvtud. Társaság új tagjai számára.)

IV. KÖTET.

- Alexics György*-tól: *Pandúr*, 403.
Bajza József-tól: *Bajza József*, mint nyelvújító, 201, 251.
Csengeri Jánostól: *Ha könnyez vért is*, 91.
Erdélyi Lajostól: *A csángók eredetéhez*, 257.
Erdélyi Lászlótól: *A magyar vezetékek keletkezéséhez*, 71.
Gombocz Zoltántól: *Ácsorog*, 80. — *Fédel, Szőrigó*, 177. — *Polgár*, 279, 364. — *Sajog*, 418.
Horges Antaltól: *Budenz József emlékezete*, 193. — *Hangyál, hangya és társai*, 320.
Heinlein Istvántól: *Egy szótáríró kálváriája*, 217.

VII. ÉVFOLYAM. 1911. DECZEMBER. 10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

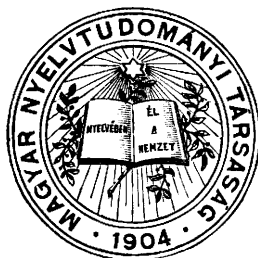
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

70. FÜZET

1911. DECZEMBER

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1911.

TARTALOM.

	Lap
Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága, <i>Viszota Gyulá-tól</i>	433
Tamás és Bálint: a Biblia első magyar fordítói, <i>Szily Kálmán-tól</i>	441
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXII. <i>Simai Ödön-től</i>	445
Arany Tetemrehívásának „pörösztő“-járól, <i>Tolnai Vilmos-tól</i>	451
Szó- és szólásmagyarazatok: Isten sava, <i>Angyal Dávid-tól</i> ; Láng gyúl a lángról, <i>Gálos Rezső-től</i> ; Juhászdél, <i>Lehr Albert-től</i> ; C'hocecal, <i>Pruzsinszky János-tól</i> ; Macza, maczko, <i>Szemkő Aladár-tól</i> ; Meghódol, <i>Szidarovszky János-tól</i> ; Osztrák-magyar-francia, <i>Szigetvári Iván-tól</i> ; Várodalom és váránkozás, Szélelt, <i>Szily Kálmán-tól</i> ; Láng, <i>Trócsányi Zoltán-tól</i> ; Ős tős gyökeres, <i>Velledits Lajos-tól</i>	453
Nyelvtörténeti adatok, <i>Závodszy Leventé-től</i> és <i>Moenich Károly-tól</i>	458
Különfélék: Széchenyi első munkájának első fordítója, <i>Heinlein István-tól</i> ; A Halotti Beszéd nyelvjárásáról, A Bécsi codex-beli kisebb próféták prologusai, A Magyar Szélmalom, <i>Sz. K.-tól</i>	461
Régi dolgok új kiadásban: Régente és — most (89—100.), <i>Szily Kálmán-tól</i>	464
Népnyelv, <i>Lambrecht Kálmán-tól</i> és <i>Nászai Erzsébet-től</i>	465
Társasági ügyek: Választmányi és felolvasó ülés 1911 október 17-én	469
Levélszekerényünk: 47—56.	470
Tartalom	472
Szómutató	475
Borítékon: Értesítés. — Hibák. — Fizetők. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság évi közgyűlése.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
számára minden küldemény V., Budapest, Akadémia-
utca 2. sz.-ra címezendő.

Hibák. A MNy. novemb. füzetében 419. l. 21. sor. al. András h. István; 420. l. 17. sor. al. Mátyus h. olv. Szatsvay; és az I. alatt közölt tájszógyűjteményben: A *Osördit* vezérszónál *Blingyán* helyett *Mingyán*, *Disznó-csarda* h. *Disznó-csorda*, a *Kalátya* h. *Kalótya*, *Macskalód-ik* h. *Moescalód-ik*, a *Pala* vezérszónál *Paláka* h. *Palóka* olvasandó. A *Picsányi* szónál *Mezótúr*, a *Szikkajtó* szónál pedig *Szolnok*, mint használati nevek, utólag jelöltetnek meg.

1911 december 10-ig

1910-re tagdíjat fizetett: Czeizel János, Dzubay István, Géresy Kálmán, Gerstner István, Sztrokay Lajos. Összesen (l. 66. füz.) 5187 kor.

1911-re tagdíjat fizetett: Almásy György, Bacsó Gyula, Bárdos Rezső, Baros Gyula, Bökényi Dániel, Brunovszky Rezső, Búzás Dezső, Chernel István, Gróf Csáky Gyula, Csengeri János, Czeizel János, Czollner László, Danielisz Sándor, Darkó Jenő (I. részl. 5 kor.), Demicher Vilmos, Dézsi Lajos, Donner Károly, Erdélyi Pál, Frenkel Bertalan, Gaal Gaszton, Gauthiot Róbert, Gerencsér István, Géresy Kálmán, Ginevër Árthurné, Gombássy Imre, Grégorovits László, György Ferencz, György Lajos, Györgyey Miklós, Hajas Béla, Harsányi István, Hellebrant Árpád, Horváth Endre, Imre József, Báró Inkey József, Báró Inkey Pál, Jászfy Blanka, Jermy Sándor, Kajtár Jenő, Kallós Ede (II. részl. 5 kor.), Kardos Albert, Kégl Sándor, Komjáthy Sándor, Komlóssy Artúr, Koréh Lajos, Kosztolányi Zoltán, Kovács Dezső, Kováts Gyula, Kováts J. János, Kóhalmi Mihály, Kőnczöl József, Körösi Sándor, Kräuter Ferencz, Kürtessy Rezső, Laban Antal, Leheti Antal, Lipták Pál, Löfkovits Márton, Majtényi Géza, Mándi Ede, Moldvai Vilmos, Molecz Béla, Molnár János, Molnár Kálmán, Mórítz Dénes, T. Nagy Imre, Nagy Lajos, Námesy Medárd, Nemes Károly, Németh Béla, Némethy Géza, Ojansuu Heikki, Orbán Nándor, Pap Ilés, Péter Lajos, Polgár István, Riegler Ernő, Ruhmann Jenő, Sági István, Sarudy Ottó, Schmidt Henrik, Schmidt Rajmund, Schön József, Schubert Anna, Simon György, Somlyódy István, Stokka Tankréd, Szabolcs Ferencz, Gr. Széchenyi Bertalan, Gr. Széchenyi Sándor, Szikszay György, Sztompák Mariska, Tóth Gyula, Tömlő Lajos, Trencsényi Károly, Trócsányi Zoltán, Tüdös János, Ujfalussy Viktor, Ujsághy Géza, Vadas Jenő, Vágner Ilona, Veress Endre, Veszprémi Vilmos, Vetrő Lajos, Virág Endre, Viski Károly, Wagner János, Waisbecker Ede, Wesszprémy Zoltán, Wichmann György, Wisniewski Antal, Zolnai Gyula alapítv. kam. Összesen (l. 66. füz.) 4863 kor..

1911-re előfizetett: Arad: All. főreáliskola, Arad: Felsőkeresk. iskola, Aszód: Evang. gimnázium, Barabás György, Bécs: Pazmaneum, Beregszász: Petőfi-önképzőkör, Csiksomlyó: Rkath. főgimnázium, Debreczen: Ref. főgimnázium, Debreczen: Ref. főgimn. önképzőköré, Eger: Kath. főgimnázium, Eperjes: Angol kisasszonyok, Eperjes: Kolleg., Magyar Társaság, Fehértemplom: Főgimnáziumi önképzőkör, Gansel Lipót, Gyöng: Ev. ref. gimnázium, Győr: All. fels. leányiskola, Halas: Ref. főgimnázium, Igló: Evang. főgimnázium, Kolozsvár: Rákóczi önképzőkör, Körmend: All. polg. fiúiskola, Lőcse: Kir. főgimnázium, Lőcse: Főreáliskola, Nagyrőcze: All. felsőkereskedelmi iskola, Paks: All. polgári iskola, Sárospatak: Kollégium könyvtára, Selmezbánya: Evang. liceum, Seps-Szent-György: Székely Mikó-kolleg, Sopron: Magyar Társaság, Szamosújvár: All. főgimnázium, Szarvas: Vajda-önképzőkör, Szászrégen: Evang. gimnázium, Szászváros: Arany János ifjúsági önképzőkör, Szatmárnémeti: Kath. tanítónőképző (II. részl. 5 kor.), Szeged: All. főreáliskola, Szeged: Felsőkereskedelmi iskola, Székesfehérvár: All. főreáliskola, Szekszárd: Eötvös-önképzőkör, Újvidék: Szerb főgimnázium, Vác: Kegyesr. Főgimnázium. Összesen (l. 66. füz.) 3925 kor.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== Évi közgyűlését =====

1912 január 23-án d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívottnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Gombocz Zoltán-tól: A magyar magánhangzók történetéből.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Az ülés megnyitása.

Titkári jelentés a Társaság 1911. évi működéséről.

Tizenegy választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1911-ről.

Költségvetés 1912-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad.”

Karácsonyi Jánostól: Pordány, Eugenius = Ödön, Zoltán, 174.
— Polgár 228, 362.

Katona Lajostól: Éneklet, 316. — Az Érdy-codex egy helyé-
hez, 465.

Kertész Manótól: A magázás, 400.

Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszervek, 322, 369, 424, 471.

Lehr Alberttól: Lét, tét, vét, vit, hit, ét, it, 19. — Ha könnyez
vért is, 92. — Pénzül és atyafisága a népnyelvben, 97. — Számára
és részére, 167. — Még egyszer elmemozdító, 355, 477. — Láthatár
redivivus, 391. — Arany-magyarázatok, 221, 311.

Melich Jánostól: Révai első magyarázata a Halotti Beszédről,
1, 54. — Megjegyzések a „király“ szóhoz, 24. — Orbáncz, 85.

Mészöly Gedeontól: Két és kettő, 157, 318. — A vány-vény
képző eredete, 410.

Pápay Józseftől: Bosztihó, 86. — Pandúr, 248.

Réthei Prikkel Mariántól: Három szócsoport, 241, 289, 344.

Simai Ödöntől: Nyelvújítók a XVII. század közepén 12, 108.

Szeremley Császár Lorántól: Jelentés-tanulmányok, 337, 385, 445.

Szilády Arontól: Udvariás és társai, 467. — Fudáz, 468.

Szily Kálmántól: Fürkész, 80. — Versegly leveleiből, 121. —
Plájás, 368. — Az atos-etes képző, 468.

Szinnyei Józseftől: Pesthy Gábor származása, 49.

Tagányi Károlytól: A polgár szó vitájához, 451.

Tolnai Vilmostól: Maradozó csattanás, 37. — Nyék, 82. —
Fakó nyíl, 179. — Szipoly, 416.

Trócsányi Zoltántól: „Zenth Paal leweley“ nyelvéről, 406.

Viszota Gyulától: A M. Tud. Társaság Zsebszótára történeté-
hez, 63.

Wichmann Györgytől: Mar, marj 75. — Ön, 77. — A moldvai
csángó mássalhangzók történetéből, 160, 208, 295, 394, 457. —
— Lak, 276. — Lök, 277.

Zolnai Gyulától: Kettő, 230, 415.

V. KÖTET.

Balassa Józseftől: Cziráda, 35.

Csapodi Istvántól: Szótag-összevonások a nyugati nyelvjárás-
ban, 319.

Csüri Bálinttól: A nyelvjárás-tanulmányozás módszeréhez, 214.

Eckhart Ferencztől: Nandorfejevár, 311.

Gombocz Zoltántól: Aggik, aggódik, 125. — Tyató, 277. —
Leb, 323. — A tövégi rövid magánhangzók kérdéséhez, 393.

Herman Ottótól: „Koppantóra“, 168.

Karácsonyi Jánostól: Polgár, 13.

Kertész Manótól: A magyar vezetéknevek eredetéhez, 81.

Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszervek, 39, 84, 130,
185, 225, 325, 378, 422, 464.

Lampérth Gézától: A kuruezkor magyar nyelvéről, 97, 145.

Lehr Alberttól: Buvár, 37. — Forbát, 174. — Gyalogra száll,
219. — Unuttei, 360. — Vérszemet néz, 373. — Arany-magyaráza-
tok, 75, 117, 303.

Marót Károlytól: Elmond fünek-fának, 35.

Melich Jánostól: A „király“ szó eredetéhez, 133. — Nandor-
fejevár, 165, 367. — Pénz, 172. — Néhány magyar népnévről, 292,
337, 385, 433.

- Mészöly Gedeontól*: A denominális -ék képző eredete, 258.
Molnár Jánostól: Az igekötő helye, 249, 306.
Sági Istvántól: Szeicz Leó tájszógyűjteménye, 237, 285.
Simai Ödöntől: Kazinczy Ferencz nyelvújítása, 170, 205, 264, 313, 352, 403, 448.
Szell Farkastól: Körömszakadtaig tagad, 175.
Szeremley Császár Lorándtól: Jelentés-tanulmányok, 7, 63.
Szily Kálmántól: Földi János „Magyar nyelvkönyve“, 228. —
Földi János Grammaticájának történetéhez, 371. — Hold, 444.
Szinnyei Józseftől: Főnév-e a főnévi igenév?, 135.
Tagányi Károlytól: Karácsonyi új magyarázata a *polgár* szó eredetéről, 107, 153.
B. Takáts Lajostól: Igeragozás a csanád-apátfalvi nyelvjárásban, 208.
Tolnai Vilmostól: A szólásokról, 193, 241, 396. — Fűfa, 289. — Czinkos, 440.
Trócsányi Zoltántól: Az t-zó nyelvjárásról, 345.
Viszota Gyulától: A M. Tud. Társaság nagyszótárának története, 49.
Zolnai Gyulától: A -nek viszonyzó személyragos alakjairól, 69.

VI. KÖTET.

- Berczik Árpádtól*: A magyar szókincs pusztulása, 97.
Csüri Bálinttól: Faludi idylljeihez, 415.
Gálos Rezsőtől: Pörosztó, 321.
Gombocz Zoltántól: Csiribiri, 29. — Hülye, 267. — Szonika, 324.
Harsányi Istvántól: „Az úr gombos kertjében“, 170.
Herman Ottótól: A debreczeni lófogatok, 49.
Horger Antaltól: A szakadati nyelvjárássziget, 197, 306, 378.
Jablonkay Gábortól: A máriabesnyői töredék, 20.
Katona Lajostól: Kökényfa és szilvafa, 193.
Kóssa Gyulától: Régi magyar gyógyszernevek, 37, 183, 273, 369.
Lehr Alberttól: Nem fogy rajt csodám, 32. — Véresszájú, 359. — Arany-magyarázatok, 166, 284, 390.
Melich Jánostól: A tővégi magánhangzókrol 14, 58, 111, 150. — Névmagyarázatok, 241. — A magyar nyelv szláv jövevényei, 289, 337, 395, 444.
Mészöly Gedeontól: Hosszú, 209. — A „rokon“ szó eredete, 433.
*Rubinyi Mózes*től: Mikszáth nyelve, 69.
Simai Ödöntől: Kazinczy Ferencz nyelvújítása, 25, 73, 123, 219, 259, 316, 355, 451. — Neszmélyesség, 362. — A magyar hónapnevek, 406.
Szily Kálmántól: Hunfalvy Pál emlékezete, 1. — A magyar természettudományi műnyelvről, 145.
Szinnyei Józseftől: Az Árpádkori szövegi u-betűk kérdéséhez, 12.
Tolnai Vilmostól: A szólásokról, 105, 247, 299, 345, 385. — Tarhó, tarló, 225.
Trócsányi Zoltántól: A szentek szerepe a magyar nyelvben, 214, 250. — Komjáthy Benedek becsülete, 254.
Vikár Bélától: Derül, borúl, 268.